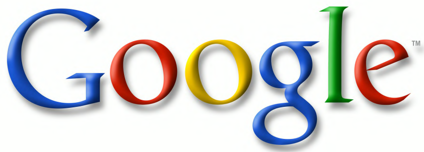

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Archæologiai értesítő

Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottság, Országos Régészeti és Embertani Társulat (Hungary), Magyar Régészeti, ...

Digitized by Google

Arc 227.2

Harvard College Library

BOUGHT WITH MONEY
RECEIVED FROM THE
SALE OF DUPLICATES

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

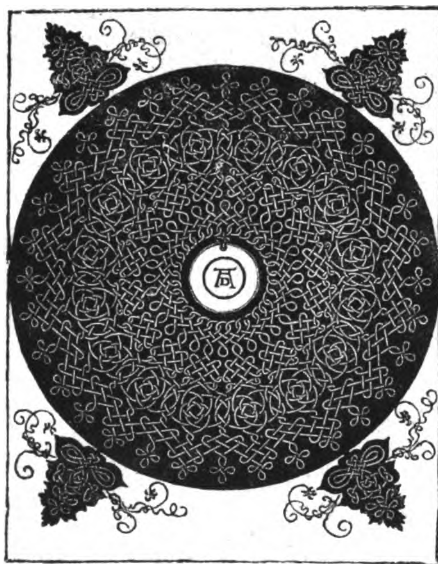
ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. VI. KÖTET.

ALBRECHT DÜRER RAJZA.

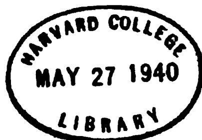
BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

Digitized by Google

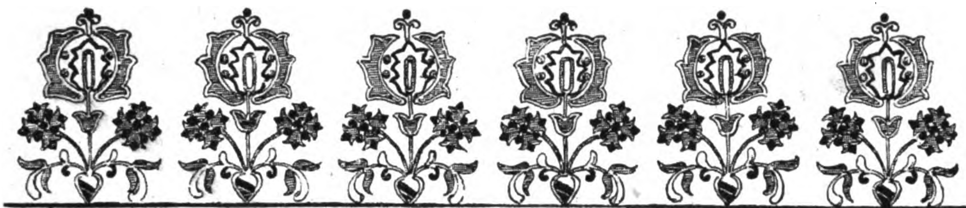
Arc 227.2
✓

Duplicate money

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK.

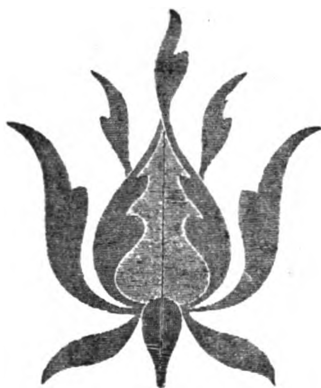
A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

*a**

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ó-kor.

Digitized by Google

III. Népvándorlási kor.

IV. Középkor.

Digitized by Google

V. Újkor.

VI. Érmészet.

VII. Különfélék.

Digitized by Google

Digitized by Google

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Digitized by Google

MÁSODIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Digitized by Google

HARMADIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Digitized by Google

NEGYEDIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Digitized by Google

ÖTÖDIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Digitized by Google

A HATODIK KÖTETBEN FOGLALT ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

Digitized by Google

Digitized by Google

BETÜRENDES TÁRGYMUTATÓ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Bind

Arc 227.2

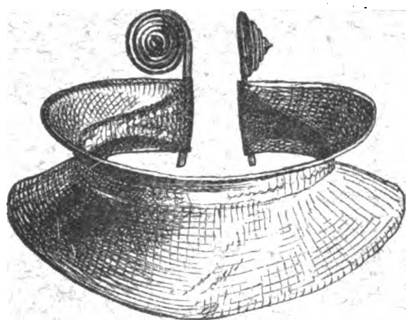
VI. KÖTET. I. SZÁM. UJ FOLYAM. 1886 FEBRUÁRIUS 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

BRONZDIADEMA ASZÓDRÓL

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

Digitized by Google

TARTALOM.

Az Arch. Értesítő közleményeinek utánnyomása vagy fordítása tilos.

Digitized by Google

VÁZLATOK A MAGYAR VISELET TÖRTÉNETÉBŐL.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.[1]

1. ábra. Skytha női viselet egy tschertomlyki kurgánban talált aranylemezen.

Mit értettek a *méd-perzsa viselet* elnevezés alatt az ókori classicus irók, kik ezen elnevezést reánk hagyták, nem írják le tüzetesebben, sőt gyér leirásaikban is ellenmondások találhatók. Legelöször említi a méd viselet elnevezést Herodot, csaknem egy századdal a méd uralom letünte után. Beszél egy ismeretlen népről, az Isteren túl elterülövégtelen pusztaságokból egyedül tudomására jutott sigynnekről, kik méd viseletet hordanak s a médektől származnak. Miként szakadtak ezek oda, a skytha törzsek közé, nem tudja megfejteni, és naivul megjegyzi: sok minden megtörténhetik nagy idöben.[2]

És a méd viselet elnevezés használata nagy időről beszélhet. A méd uralomnak Kyros Kr. e. 559-ben véget vetett, a méd viselet kifejezéssel még a középkorban is találkozunk. Elmondhatjuk tehát mi is, hogy ezen hosszú idő alatt sok minden változást szenvedhetett ezen viselet, mi formájának és fejlődésének meghatározását annál nehezebbé teszi.

Képes emlék a médek rövid uralmának korából nem maradt, s így magának e népnek viseletét sem ismerjük közvetlenül, hacsak a murgabi domborképben, mely Kyrost ábrázolja,

[1] Lásd az I. közleményt Arch. Ért, V. kötet 167. lapján.

[2] Lib. V. Cap. 9. «ὅκως δέ οὗτοι Μήδων ἄποικοι γεγόνασι, ἐγώ μέν οὐκ ἔχω ἐπιφράσασθαι, γένοιτο δ'ἄν πᾶν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ.»

Digitized by Google

nem ismerünk arra. Ő volt ugyanis az, ki udvarába méd szertartásokat és ruházatot hozott. Ezen öltözet azonban annyira különbözik minden, a méd-perzsa viseletre vonatkozó leírástól, későbbi képes emléktől, viszont annyira hasonlít más semita eredetű népek viseletéhez, hogy méd viseletnek, legalább oly értelemben, minőben utóbb használtatott, nem tekinthetjük.

Régente a médek is skytha viseletet hordhattak. Eredetükre nézve szintén e törzshöz tartoznak. Maga a név Média is skytha szó, országot jelent.

Pterium mellett, Halystól keletre, Bogaz-köiben egy sziklafalon kiterjedt domborművek maradtak reánk, mintegy 70 férfi és női alak vesz részt rajtok valamely ünnepélyen. Korát ezen emléknek Texier[1] a Kr. előtti VIII. századba teszi, s e nézetét a francia akad. bizottság is magáévá tette. Kétségtelenül még a Kyros előtti korból származik. Rajta a kimmeri skythák vagy talán helyesebben a hethiták[2] viseletét, s ebben az Ázsia belsejében, a déli részeken elterjedt skytha viselet előképét látjuk. Talán nem csalódunk, ha ilyennek képzeljük az eredeti méd viseletet is.

Hasonló hethita emlék találtatott a Gyaur-Qalesii sziklafalon is.

A régi perzsák a Kr. előtti VI. századnál korábbi időkben szintén skytha viseletet hordtak.[3] Előbbi zord hazájokban viseletök némely eleme az általunk fenebb leírt északi barbár viseletre is emlékeztet. Herodot, ki csaknem kortársuk volt, tudósít róla. Krösosnak, írja, midőn Dárius ellen készült, egy bölcs lydiai tanácsot adott: «Királyom, mért vonulsz egy oly nép ellen, melynek bőrnadrágja s általában bőröltözete van és élelmében, italában a legegyszerűbb? Ha legyőzöd, mit veszel el tőlük? De ha ők legyőznek, s egyszer javaidat megismerik, többé őket el nem űzheted. S úgy is lőn; az egyszerű perzsák

[1] Charles Texier: Description de l'Asie mineure II. kötet, Paris 1849.

[2] Dr. Ferd. Justi: Gesch. der orientalischen Völker im Alterthum. Berlin 1884. 184. s köv. lap.

[3] Hogy a perzsák a skytháktól erednek, feljegyezte rólok Ammianus Marcellinus is (Lib. 31.), bár viseletükben már a méd viseletet írja le (lib. 23). Plinius egyenesen skytháknak nevezi őket (Lib. 6. cap. 17.).

Digitized by Google

a méd uralomba jutván ennek elpuhult fényűzését is eltanulták s a méd viseletet is felvették».

S épen ezen okból azon méd viseletre, melyet az ókorban megkülönböztető fogalmul használtak a classicus továbbá a skytha viselettel szemben, legmegbízhatóbb következtetéseket a perzsák ruházatából vonhatunk, melyet leírván, hozzáteszi Herodot (VII. 61.): ilyet viseltek a médek is, mert ez voltaképen méd viselet.[1] Az achmänida-korból fenmaradt számos szobrászati emléken, így a persepolisi romok domborképein, a behis-

2. ábra. HETHITA EMLÉK A GYAUR-QALESII SZIKLAFALON. JUSTI UTÁN.

tan-hegyi sziklaképeken, I. Darius sírján (Kr. e. V. sz. eleje) már a perzsákat s más népeket a régi skytha viselet mellett egy más, szellős, hosszú ruhában is látjuk, melyben a méd viseletet kell felismernünk.

Talán nem csalódunk, ha ennek eredetét a skytha női viseletben keressük. «Női öltönyt és hosszú ruhákat vettek fel, miután Médiát elfoglalták»,[2] írja a perzsákról Strabo (XI. 13.).

[1] Ugyanezt mondja Strabo is (XI. 13.).

[2] E viselet nőies eredetéről már az ókori írók is meg voltak győződve. Diodorus mesét közöl (lib. II.), mely szerint úgy a médek, mint a perzsák viseletöket Semiramistól, Menones syriai helytartó feleségétől tanulták. «Tantaque vestis gratia erat, ut Medi postea et Persæ Asia potiti, Semiramidis stolam gestarent.»

Digitized by Google

Állott pedig a skytha nők ruházata (1. ábra) egy bokáig érő, övvel felkötött szoknyából vagy alsó ruhából, s e felett egy szintén ujjas, elől nyitott hosszú köntösből.[1] Az előbbit, legalább ilyen hosszúságban, nem vették ugyan át a férfi-viseletbe a perzsák[2] (térdig vagy félszárig érőt találunk némely későbbi emléken) a felső köntös vagy mente azonban annál inkább elterjedt, s ezen öltönydarab jelezi az új irányt.

Viselték ezt kabátként felöltve, vagy panyókán a vállakra vetve. Rendesen nehezebb szövetből készült, a keleti fényüzés nyujtotta pompás selyem szövetekből; s ez magyarázza meg ezen ruha rancz nélküli, kissé merev alakját.

Egy másik, új ruha-alakot is találunk az óperzsa emlékeken, s tán épen ez az irók által emlegetett méd stola. E ruha leomló alakja könnyű szövetre enged következtetnünk, mely a karokat széles ránczokban fedi, s a derekat átfogó, övalatti részén is szabályos ránczokba van összefogva.[3] Az előbb leírt köntöstől, ha elfogadjuk azon feltevést, hogy elől szintén nyitott ruházat volt, melyet panyókán is viseltek, csakis könnyebb anyagára, bővebb ránczos alakjára és főkép az ujjaknak az előbbiétől eltérő igen bő, alul nyitott alakjára nézve különbözik. Egyébként a legrégibb emlékeken soha sem találjuk nyomát annak, hogy elől hosszában nyitott ruházat volna, — ábráink mindig egy darabban körülfogó ruházatot mutatnak.

E két ruhadarabbal kiemeltük a méd viselet fő sajátlagosságát, s e divat hamar elterjedt. Előbb a hódító perzsáknál, kikről Herodot feljegyezte (I. 134), hogy idegen szokásokhoz náluk senki jobban nem símul, s hogy méd viseletet

[1] Recueil d'Antiquités de la Scythie. St. Pétersbourg 1866. Livr. II. Pl. XXX.

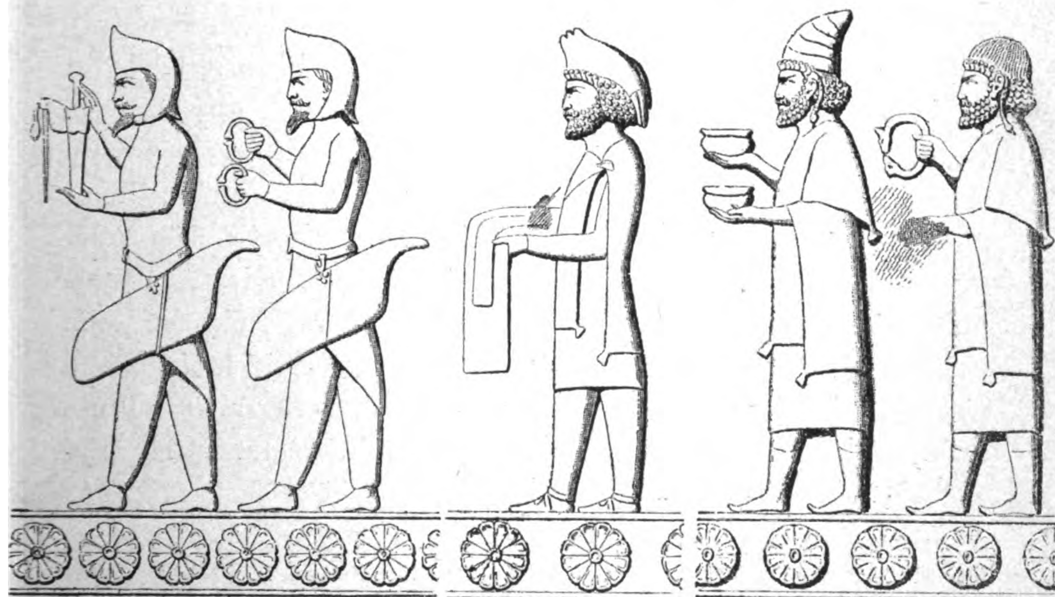
[2] Vannak, kik az ellenkezőt állítják, s a Yasili-Kaja képeinek némely alakjában is ilyen «méd» ruhába öltözött férfiakat látnak. Ezt azonban valószínűnek nem tartom, mert azon korai időben, melyből e sziklaképek származnak, előkelő, fejedelmi viselet még nem a szellős, bő asszonyruha volt, hanem a merev asszonyi öltözet, minőt I. Tiglatpilezernek Karkar falu közelében talált sziklaképén láthatunk.

[3] Weiss, Kostümkunde I. 269. lapján ezen főkép a persepolisi és behistani reliefeken reánk maradt viseletrészt azonosnak tartja azon könnyed palásttal, mely az issusi mozaikon Darius vállairól lecsügg. Ez esetben ezen stolának sem ujjai, sem szabása nem lett volna, s ruhaalakba az csakis a mesterséges felöltés és az öv általi leszorítás folytán jutott.

Digitized by Google

3. ábra. PERSEPOLISI DOMBORKÉPEK FLANDIN ET COSTE UTÁN. UDVARNÉP ÉS KATONÁK.

4. ábra. PERSEPOLISI DOMBORKÉPEK FLANDIN ET COSTE UTÁN. HÓDOLÓ NÉPEK.

Digitized by Google

hordnak, mert a sajátjukénál jobban tetszik. Divatba jött ezen méd ruhákat ajándékba is adni. Perzsiáról kiterjedt e viselet csaknem egész Ázsiára. A szellősebb, nyitott ujjú köntös jobban a déli részekre huzódott az arabs földre, legalább még az Alhambra XIII. századbeli képein is találhatunk ehhez igen rokon felső ruházatot ábrázolva. A szűk ujjú, melegebb köntös vagy mente viszont észak felé vált kedvelt öltözetté. Ekként terjedt el a «méd viselet», délen a tengerig, beleértve az erythräi tengeren lakó szigeteket is,[1] nyugoton pedig Kis-Ázsia széleig. Felvették ezen viseletet észak felé a tatár, s talán skytha elemekkel vegyest — a finn törzsek is. Átszármazott az továbbá mélyen be Európába, és egyebek közt a sarmaták[2] és pannonok közt is használatossá vált. Utóbbiakról mondja Ammianus Marcellinus, hogy nevöket is hosszú, ujjas ruhájok után nyerték.

Míg ezen viselet lassanként az akkor ismert világ jelentékeny részére elterjedt, sőt magára Byzanczra is némi kihatással volt, addig magában Perzsiában az arsakida s főkép a *sassanida uralkodók alatt a viselet lassanként átidomult.* Az első befolyást talán a seleukidák alatt a görög cultura adta meg, — már Nagy Sándor is, bár a perzsa föveget és egyéb ékességeket, továbbá az övvel leszorított hófehér ruhát felvette is, a bőránczú perzsa köntöst kevésre becsülte, sőt nadrágot sem viselt. A jellemző méd felső stolát lassanként elhagyták, az alsó skytha jellegű viseletet pedig szintén szellősebbé tették. Elmaradt lassanként a nehezebb kidaris és tiara, s újból a könnyebb skytha föveget használják még a sisakformában is. A perzsa nép, mely korábbi, északibb hazájából hozott szokásait soha egészen el nem hagyhatta, a skytha viselet elemeit, főkép harczi viseletében, híven megőrizte, s midőn az elhaló méd cultura befolyásától lassanként felszabadult, eredeti viseletét csakis any-

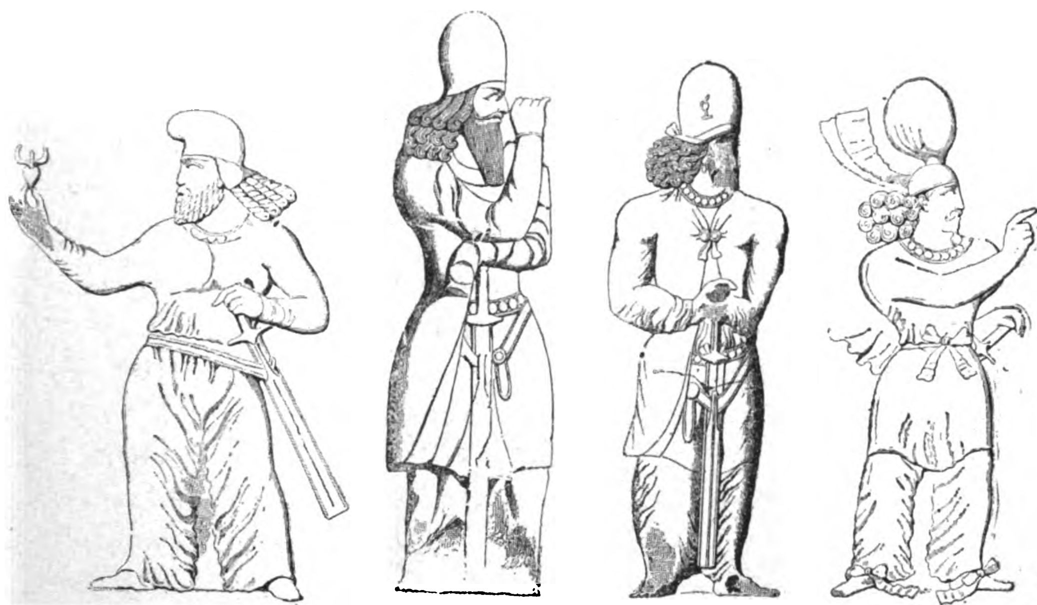
[1] Ezekről írja Herodot (VII. 80.) «ἀγχοτάτω τῶν Μηδικῶν εἶχον ἐσθῆτά τε καὶ ὅπλα.» Már Herodot, mint a méd viseletet többé-kevésbé elfogadott népeket a következőket említi a már említett syginieken kívül u. m. a susiaiakat (cissi VII. 62), a hyrkánokat (VII. 62), a baktriaiakat (VII. 64), az áriakat s részben a sákokat (VII. 64), utóbbi még inkább a skytha viselethez tartozik.

[2] A sarmatákról írja Pomponius Mela: De Chorographia lib. III. 33. «gens habitu armisque Parthicæ proxima».

Digitized by Google

nyiban módosította, hogy enyhébb hazájában könnyebb szövetű, szellősebb ruhákat öltött. Midőn e nép a sassanida uralkodók alatt kifejlett, önálló culturára küzdötte fel magát, ezen átalakult viseletet már egészében magunk előtt láthatjuk.

A hosszú köntösök mind gyérebbek lesznek, a feszes, egymásra hajtott skytha kabát helyett a szellősebb gunyát kezdik viselni, a nadrág is bővebb és ránczosabb lett, a mai magyar paraszt-gatyának módjára, csizmák helyett pedig inkább czipőket használnak. S ezt a leomló, szellős viseletet jellemzőn egészíti ki a szalagdiszítés, melyet e korban felkaptak. Szalag fogta le a hajat és süveget, ez szoritotta át a derekat és vállakat, ez fogta egybe a czipőket — még az oltárok és székek lábaira is szalagcsokrok kerültek.

5. ábra. SASSANIDA VISELET A CHIRAZI, NAKSCH-I, REDJEBI ÉS DARABGERDI SZIKLAKÉPEKEN. FLANDIN ET COSTE UTÁN.

Hogy a ruha ujjai a karokon minél ránczosabbak lehessenek, azokat kelleténél jóval hosszabbakra szabták, s mivel az udvari szertartás tisztességtelen dolognak tartotta a fejedelem, vagy a hatalmasok előtt fedetlen kézzel megjelenni, ilyenkor az ujjakat a kézfőre, sőt azontúl is jóval lehuzták.

Digitized by Google

És a méd viselet? Visszahuzódott a harczias, nomád néptörzsekhez, melyeknek hatalomra jutásával, miután az már skytha befolyás alatt módosult, új fényre jutott. Annál könynyebben maradhatott fenn, mert magából Perzsiából sem veszett az ki végkép a sassanidák alatt sem. A hétköznapi és kényelmi öltözet ezen korban — igaz — a gyolcs vagy taffota gunya és a bő, ránczos gatya volt, de, ahol harczi vagy vadászjelenetet ábrázolnak az emlékek, nem egyszer találkozunk, kivált későbbi korban, a nehéz szövetü, hosszú méd kabáttal és nadrággal. Utóbbi sokkal bővebb lett, s a mai török bugyogó alakját vette fel. S így alakul át lassanként újból felvéve a hosszabb és nehezebb szövetü formákat, a méd-perzsa viselet a Mahomed-utáni időkben török viseletté. A változást feltüntető ruharészek, talán a különböző süvegformáktól eltekintve, alig mutatnak fel új alakot. Bővebbek és hosszabbak a skytha formáknál, — ez a méd hagyomány, egyébként a moslim viselet a régi skytha ruházat szabásával bir.

A moslim viselet a XII. századtól napjainkig, jóformán ugyanaz maradt, röviden leírva a következő:

Legalul bő vászoninget vettek fel. E fölé jött az antari, ezt pedig a kaftán födte el. Szabásra mindkét öltönydarab hasonló: bokáig érő, s elől nyilt, keresztbe hajtott szárnyú kabát, mely a czipő táján két zsineggel köttetett meg.[1] Míg az antari indus vászonból vagy könnyü damaskusi és aleppói kelméből készült, a kaftán szövete ennél gazdagabb selyemkelme volt. E két ruhadarab szabásában a skytha kabátra, nagyságában és anyagában a méd stolára ismerhetünk. Az öv, mely e két ruhát derékban összefogta, szintén megvolt a skytha viseletben. A lábravaló vagy ismét a skytha csizma, vagy hegyes, felkunkorodó orrú papucs. Ezen utóbbi forma sem új, már a yasili-kajai sziklaképeken a hethiták ilyent viselnek. A benissnek, bő szertartásos köpenynek, mely mindent elfed, az ujjak hegyét is, előképét az óperzsa dombormiveken gyakran láthatjuk. Leginkább új ruha-alakok a dzsubé és pelissz, ujjatlan vagy csonka

[1] Csak az ujja volt alul bővebb a kaftánnak.

Digitized by Google

ujjú felső kabátok posztóból, olykor állati bőrrel bélelve. E két utóbbi ruha-alak újabb, valószínűleg a harczi viseletből fejlődött.

Nehéz kisérnünk a moslim viselet fejlődését. Megtiltván a korán minden élő lénynek képes ábrázolását, csakis szórványos

6. ábra. XIII-IK SZÁZADBELI MOSLIM VISELET HARIRY ARABS KÖLTŐ MAKAMAINAK MINIATURKÉPEIRŐL. PRISSE D'AVENNES UTÁN.

és nem mindig teljesen megbízható külföldi ábrázolatokból ismerhetjük meg azt.[1] A perzsák e tilalmat kevésbbé vették figyelembe. Egyébként az arab földön is nehéz e tilalmat a keleti

[1] Ilyenek az Alhambra állítólag európai művészek által festett alakjai s a velenczei San-Marco mosaikjai közt levő keleti alakok.

Digitized by Google

phantasia ellenében fentartani, s a profán építészetben és művészetben olykor találunk emlékeket. Így a drezdai «Grünes Gewölbe» bir nehány XII—XIII. századból származó, alakokkal befestett arabs (?) üveg poharat, más fametszetekről és miniaturökről vett példákat közöl Prisse d'Avennes.[1] Egyik a kairói moristan-kórház XIII. századbeli fafaragványairól vétetett, a másik ugyane korból Hariry arabs költő makamáinak díszes miniatur-képei közül való.

Mindezen ábrázolatok megegyeznek egyben: az uralkodó keleti viselet a skytha és méd traditiókból önálló formát alkotott, s ezek a gatya vagy bő bugyogó és a hosszú, elől keresztben egymásra hajtott kaftán.

***

Az elmondottakkal röviden végig kisértük a viselet fejlődését Keleten a legrégibb időktől az újkorig. Igyekeztünk általános fejlődési szabályt felállítani, melyből az ősmagyar viselet kutatásánál legalább a főformák vagy ha úgy tetszik, a szélső határvonalak iránt némi tájékozást nyerhessünk.

Hogy a következtetések, melyeket így levonhatunk, nem terjedhetnek a végső részletekig, felesleges bizonyítanunk.[2]

Szükséges mégis e forrást is felkeresnünk, hiszen szórványos feljegyzéseken kívül alig maradt egyéb emlékünk nemcsak őseinkről, de más, legalább culturájokra nézve ezekkel rokon népekről sem, melyek az idők folyamán Európát megrettegtetni e földrészre törtek.

E népek, a mint korbeli egymásutánban Ázsia belsejéből hódítani jöttek, a hunnok, avarok, bolgárok, jelezik némileg az utat, melyen az ősmagyar viseletnek fővonásaiban való megismerésére juthatunk.

Dr. Boncz Ödön.

[1] Prissse d'Avennes: L'art arabe vol. III. Pl. 83—84. 177—180.

[2] Kisebb nemzeties eltérések kétségtelenül minden népnél voltak. Hogy csak egy példát hozzak fel, azon népek, melyeket Herodot a Xerxes seregében mint méd-perzsa szokásokkal birókat ír le (VII. 61—80.), csaknem mindannyian nemzeties sajátságokkal birnak. Így a sarangok festett ruhában és térdig érő, a paphlagonok lábszár közepéig érő csizmákban, a thrákok szarvasbőr-csizmákban, mely lábfőt és lábszárat takart, fejökön rókabőrsüveggel, s az alsó kabát felett tarka felső öltönyben jártak.

Digitized by Google

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SAJÓ- ÉS RIMAVIDÉKI BRONZLELETEK. Évtizedek óta gyűjtött tapasztalásokból tudjuk, hogy hazánk hegyesebb felső vidéke bronzleletekben gazdagabb, mint a lapály, minek valószinű magyarázata az a föltevés, hogy ott a bronzkori mivelődés tartósabb volt, mint a síkságon. Ha így fogjuk föl a bronzleletek előfordulásának statistikáját, akkor megértjük, hogy bronzleletek sűrűbben fordulnak elő a Duna és Tisza mellékfolyói mentén, mint az Alföldön és e mellékfolyók felső völgyeiben ismét gyakoriabbak, mint alsó nyiltabb vidékein. E tapasztalás a Sajóról is áll. Míg az alsó Sajó vidékéről Szendrei Borsodmegyei monographiájában[1] alig bírt nehány jelentékenyebb bronzkori leletet idézni, addig meglehetős számmal akadnak ilyenek a Sajó és Rima felső tájain. Említhetem a felső baloghi és breznóbányai leleteket, melyeket más alkalommal ismertettem[2] és utalhatok másokra, melyek ennél is fontosabbak, a két sajógömöri, a rimaszombati, a koporági s a keleméri leletekre. Mindezek többnyire rég óta ismeretesek, de nem voltak soha rajzban és leirásban bemutatva, pedig megérdemlik mindkettőt, mert igen érdekesek.

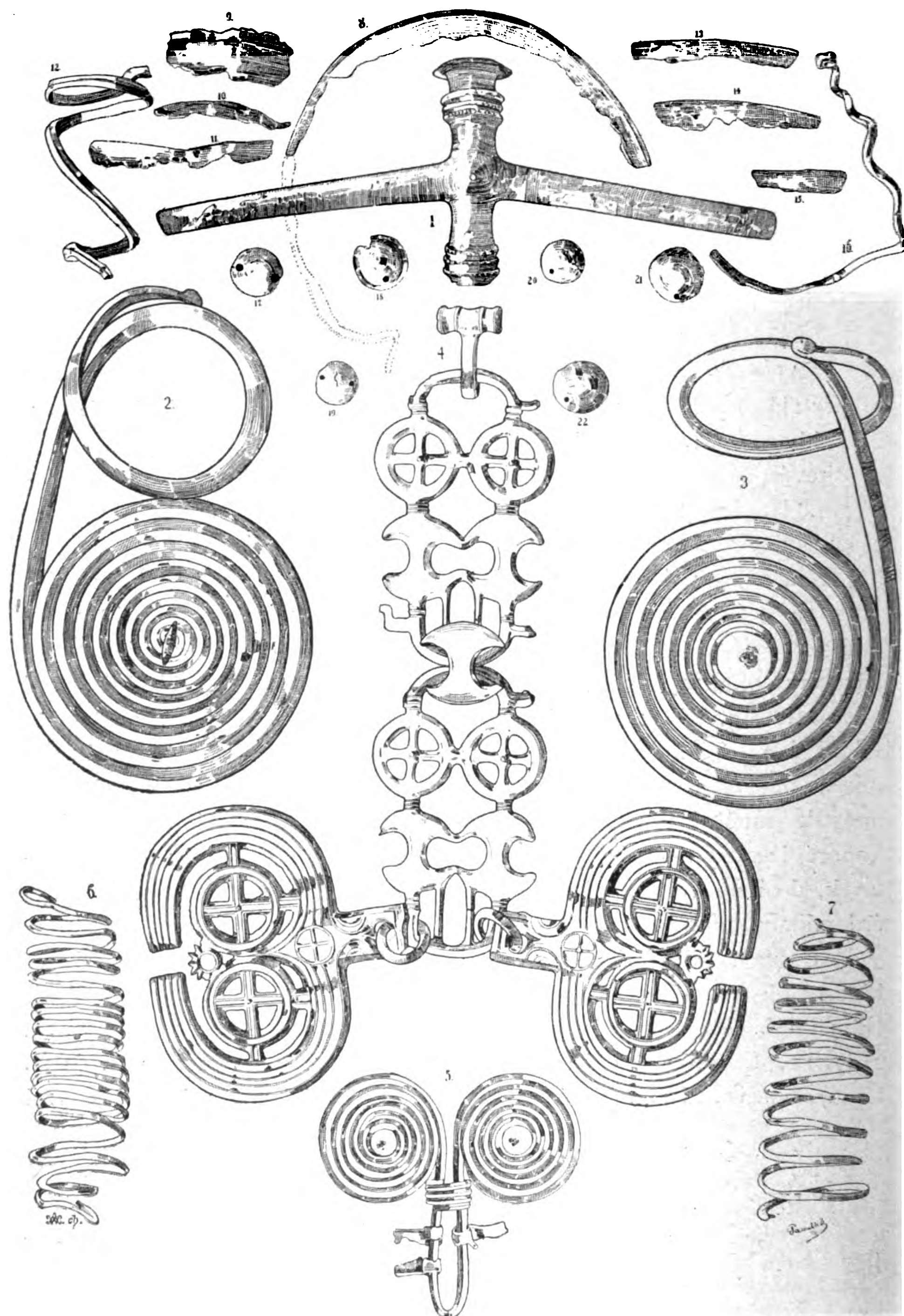
Legfontosabb kétségtelenül a rimaszombati lelet.[3] Ez az érdekes kincs előkerült 1867-ben a megyeház déli bejáratánál, túlnyomó részét Gömör- és Kishontmegye a n. muzeumnak ajándékozta és ezt a részét 1867. szept. 16-ika óta ismerjük, rajzát itt közlöm két táblán (I. és II. tábla); másik, kisebb részét, a rimaszombati kiállításon láttam s erről

[1] Arch. Ért. Uj folyam 1884. III. kötet 135. l. ábrákkal.

[2] A felső-baloghi leletről lásd Arch. Ért. I. k. 1881. 278. l. A breznóbányai leletről értekeztem Arch. Ert. 1884. III. köt. 306—307. 9 ábrával.

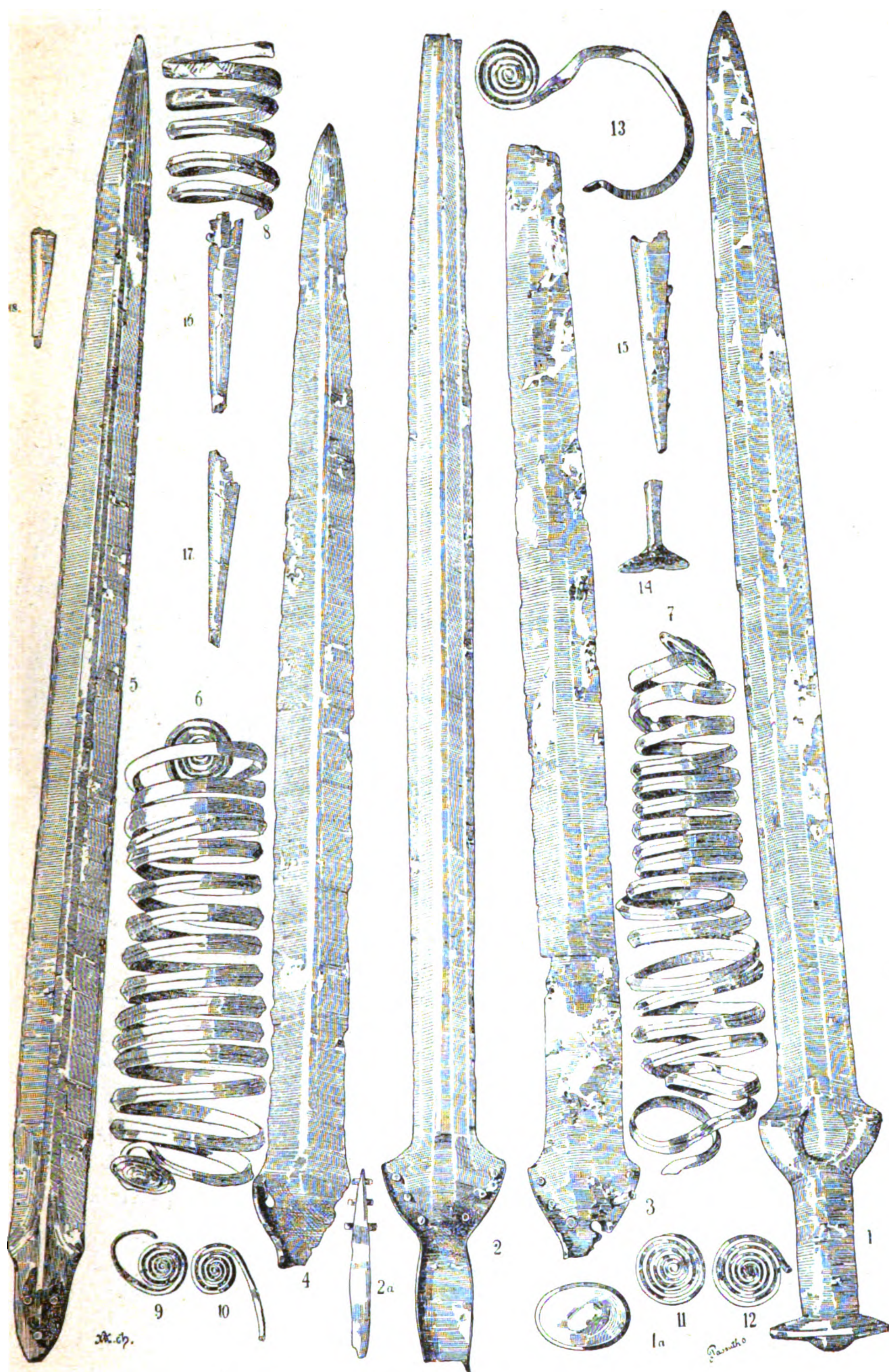
[3] Említés van e leletről az Arch. Értesítő 1868. évi I. kötetének 20. lapján. — Ugy szintén említi Pulszky Ferencz a gömörmegyei művészeti és régészeti kiállítás czímű czikkében. Arch. Ert. Uj folyam II. kötet 1883. 132. lapján. — A lelet n. muzeumi részének fényképe fölvétetett 1878-ban és megvan a Kloess-féle gyűjteményben a XLI. sz. táblán és említve van a muzeumi régiségtári kalauz öt kiadásában.

Digitized by Google

I. TÁBLA. RIMASZOMBATI LELET. 1/3 NAGYSÁG.

Digitized by Google

II. TÁBLA. RIMASZOMBATI LELET. $^1/_3$ NAGYSÁG.

Digitized by Google

csak szóval referálhatok. A megye mindazon tárgyakból tartott vissza példányokat, melyek többszörösen voltak a leletben képviselve, nevezetesen egy kardot, melynek markolatlemeze van (hossza 61·5 cm.), egy duplaágú csákányt (hossza 26·5 cm.), egy nagy korongos és egy hengerded tekercset (9 hajlásút), továbbá a bronzpléhből való tölcsér-idomú csüngő díszt és négy apró, fölvarrásra való pléhpittykét. Mindezeknek hasonmásait a n. muzeumba jutott példányok közt is megtaláljuk.

A n. muzeumban ugyane leletből a következő tárgyak őriztetnek: öt kard (I. tábla 1—5), egy kétágú csákány (II. 1), két ép és négy csonka hengerded tekercs (I. 6, 7, 8, II. 6, 7), öt korongos végű sodrony (I. 9, 10, 11, 12, 13) és egyéb sodrony töredékek (II. 12, 16), melyek nyilván hasonló tekercsekből származnak, továbbá két korongos tekercs (II. 2, 3), egy tölcsérded csüngő dísz (I. 14), finomabb pléhből készült tíz hegyes csövecske (I. 15—18), nyolczvannégy apró, fölvarrásra szánt kerek pityke (II. 7—22.) Mindezek több egyéb bronzleletben már előfordúltak és a közönségesen ismert bronzkori typusoktól nem térnek el. A kardokról más alkalommal szóltam,[1] a korongos és hengerded tekercsek hazánk ismert sajátszerűségei közé tartoznak és a tölcsérek és pitykék felső Dobszáról (Abauj m.) s egyéb lelhelyekről ismeretesek; a bronzkor egy bizonyos szakaszában nemcsak hazánkban, de a Kárpátokon túl a mai Lengyel- és Németországban is divatos volt ily pitykékkel ékíteni a ruhát. Mindezeknél érdekesebbek a II. tábla hátralévő darabjai. Ott a 8—15. számok alatt igénytelen bronzpléheket rajzoltattunk le, melyek mostani formátlanságuk daczára azért érdekesek, mert egy bronzedény maradványai, t. i. oly bronzedényből valók, minők Hajdú-Böszörményben, Aszódon és más helyeken előkerültek. A rimaszombati lelet viszonylagos korát tehát e töredékek tüntetik föl; abból az időből való, midőn a déli vidékekről származó bronzedények már a Rima völgyébe is eljutottak. Ez az import pedig Európaszerte a bronzkor legkésőbbi szakaszában állott be.

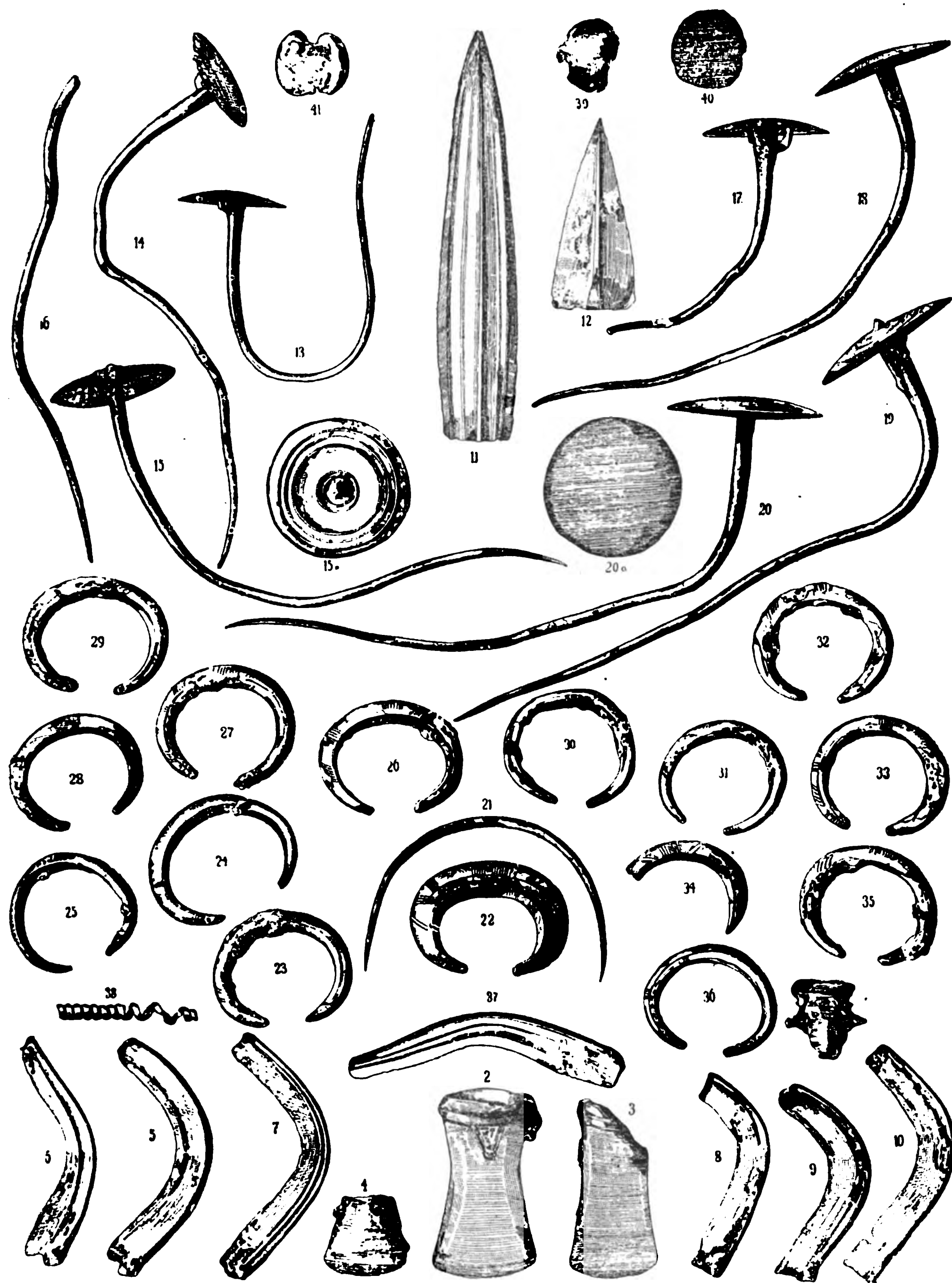
A II. táblán lévő érdekes csüngő dísz (4. szám) ugyanolyan, minőket Nógrádban Terennén Kubinyi talált.[2] Nem épen olyan, de stylrokon sallang van a n. muzeumban még több magyar helyről;[3] és analogiáikat a hallstadti temetőben találjuk, ott is tehát együttesen találjuk e sajátszerű stylű tárgyakat az importált bronzedényekkel.

[1] A magyarországi bronzkardokról. Arch. Ért. 1877. XI. köt. 45. l.

[2] N. Muzeum Régiségtár I. terem XXXVIII. táblán, csakhogy azoknál nem maradt meg az érdekesen tagozott láncz, melyről a duplakörü áttört lemezek lecsüngtek.

[3] N. Muzeum Régiségtár I. terem XXXI. táblán 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 25—28. sz.

Digitized by Google

III. TÁBLA. SAJÓGÖMÖRI LELET. $^{1}/_{3}$ NAGYSÁG.

Digitized by Google

A lelet legérdekesebb tárgya a II. tábla 5. száma alatt bemutatott két korongos tekercs, melyek egy közös huzalból indulnak ki; a sodrony dupla szárát karika tartja össze és ez alatt mindegyik száron apró pléhfoszlányok látszanak. Elég sajnos, hogy csak ily töredék maradt meg, mert ha a tárgy fönmaradt volna, melyből e dísztag származik, mindenki könnyen reáismerne; diadema volt, minőt Ipolyi gyüjteményéből most Egger Dávidnál láthatni és a minő a muzeumban is kettő van, egyik az Ipolyi-félével együtt Istenmezőről származik, a másik Varsányi gyüjteményével Aszód vidékén került elé. (Lásd n. muzeum Régiségtár I. terem XV. tábla 24. és 25. szám.)

Ez utóbbi rajzát adjuk a boritékon s ez, inkább mint a puszta szóbeli magyarázat birná, mutatja a rimaszombati diadema egykori idomát. Diadémák, köztudomás szerint, a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak és azért természetes föltevés, hogy a bronzkészlet, melyben találjuk, nem közönséges házból származik, de előkelő család vagyonát képviselte egykoron. A sok tekercs, sallang és czifraság is ugyanarra mutat; a fejedelmi fődísz mellé illett a többi ékesség is.

Sajógömörről két jelentékenyebb bronzleletet ismerek. Szentiványi Miklós úr még 1866-ban Kubinyi Ferencz útján juttatott a n. muzeumnak egy érdekes bronzkori leletet Sajó-Gömörről.[1] Legszembetünőbbek a leletben az óriási korongos fejű, görbített szárú tűk (III. tábla 13—20. szám). A kissé hajlított fölületű fejlemez némelyiken központi hornyolatokkal van ékítve (III. 15), némelyeken síma (20 *a* 40), néha pedig gyönge csúcsba fut a közepe (III. 15, 19). Néhány esetben a korong alatt közvetlenül apró fül áll ki a szárból (III. 14, 15, 17). Ez és a hosszú szár sajátságos görbülése azt engedi sejteni, hogy e tűk fibula, ruhakapocs szolgálatát teljesítették, a mikor a zsineg a fülből kiindúlt volna és a kelmén átszúrt tű vége körül csavarva biztos megállapodást adott a tűnek. Igy az ilyfajta tűk, minők Terennén és csekély változattal Rákospalotán[2] s egyebütt előfordúltak, mintegy a ruhakapcsok előhirnökei lettek volna.

A leletben volt számos karperecz (III. 22—36. sz.), melyek hol tömörek, hol üresek; felületük legtöbbször síma, néha párhuzamos vonaldíszszel ékítvék. Itt csak a 22. számút emeljük ki és a 21. számút, amazt gazdag ékítése miatt, emezt, mert idoma teljesen eltér a többiektől, valószínűleg nem is az volt eredeti czélja, hogy karpereczül szolgáljon.

1 A lelet 1876 óta a muzeum régiségtára I. szobája XLII. tábláján 23—64. számok alatt látható; említve van a régiségtári kalauz öt kiadásában.

2 V. ö. Rákos-palotai bronzlelet Arch. Ért. XIV. köt. 1880. 49—60. lap. — Ugyanott szó van a tűfibula-elméletről, melynek bővebb fejtegetését Torma Károly szaktársunktól várjuk.

Digitized by Google

A sarlók a legegyszerűbb sarló typushoz tartoznak, azon egyszerü sarlókhoz, melyeknek pengéje egyszeri hajlással bir s melyeknek a nyélbe való erősítésük a penge tövén kissé kiálló gomb segítségével történt; a görbület néha igen csekély, néha azonban majdnem a félkörhajlást éri el (III. 5—10. és 37. sz.). A typus mindenfelé, a hol a bronzkor nyomait Európában eddig megtalálták, nagyon el van terjedve és rendszerint a legegyszerűbb idomú vésőkkel jár együtt. A jelen esetben is három egyszerűbb tokos véső kiséri (III. 1—3), melyekből kettő csonka s a harmadik is hiányos öntésnek látszik, ezek s a két csonka kardpenge (III. 11, 12) az apró tekercstöredék (III. 58), a csonka korongok (III. 39, 41), némely törött karperecz és tű, végül az öntés után valamely bronzsarlóból fönmaradt öntő pöczög (III. 1), mindezek azt engedik sejteni, hogy a lelet egy része használatból kiment tárgyak gyüjteléke volt.

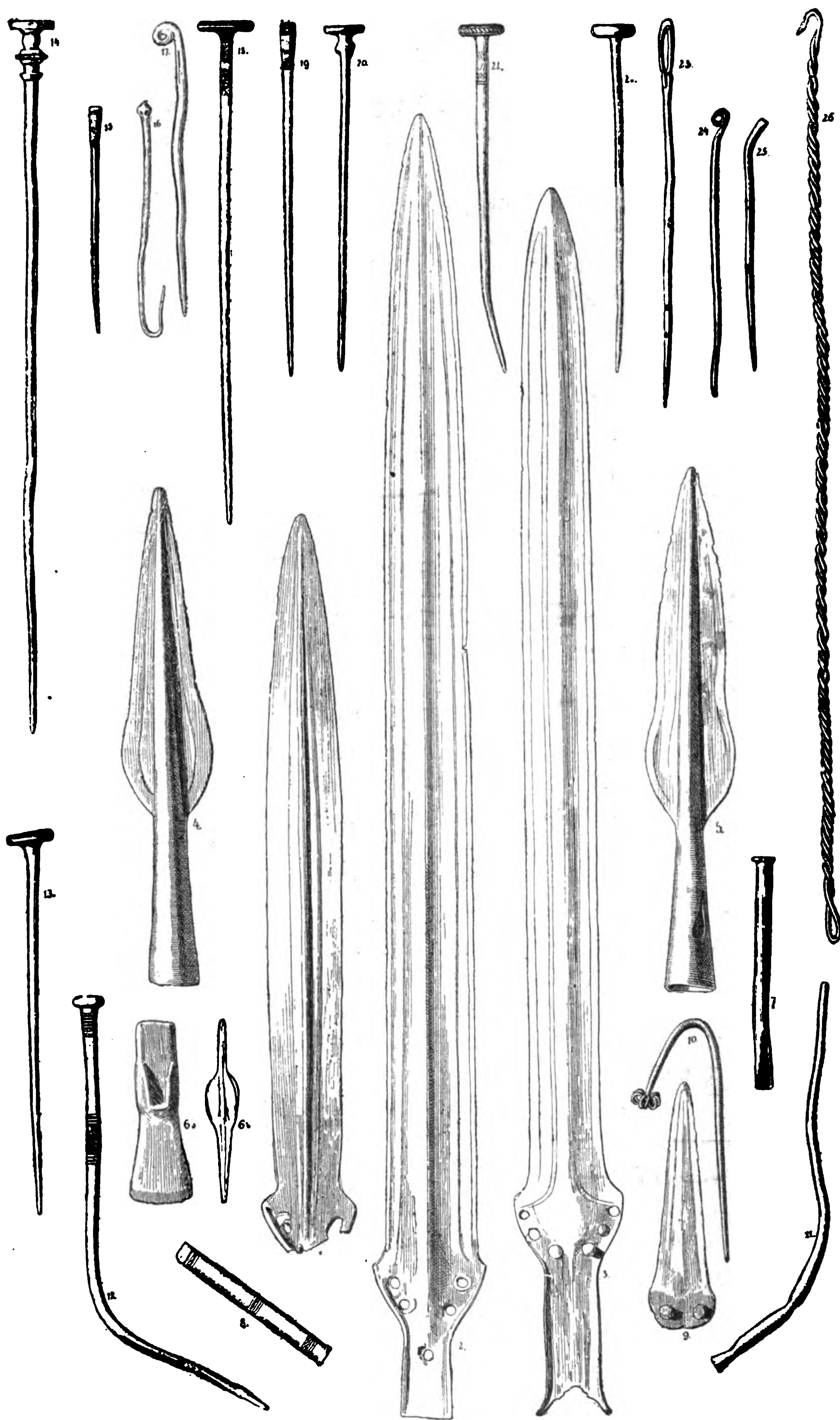
A sajógömöri határban ez nem volt az egyedüli bronzlelet; Gömörnek ez a része ép oly gazdagnak látszik bronzkori maradványok dolgában mint Nógrádban Terenne vidéke. Hallomás szerint más ízben is kapott Szentiványi úr e vidékről bronzkincset, de azt nem láttuk, mert nem volt a rimaszombati helyi kiállításon közszemlére téve, ellenben láttunk ott száznál több sajógömöri régiséget, melyeket b. Nyáry Jenő állított ki.[1] Ezekből a legtöbbet az idecsatolt két táblán mutathatjuk be (IV. és V. tábla). Ha biztosak lehetnénk e tárgyak összetartását illetőleg, mire nincs elég biztosítékunk, mert nem egy csomóban és nem egyszerre találták, akkor az előbbi sajógömöri lelettel szemben a bronzkor valamivel későbbi pházisába tennők, mint amazt.

Erre leginkább a sarló idoma (V. 25), a sodronyos fibula csonka részlete (V. 23), a lándzsák formája (IV. 4 5), és a gombostűk változatos formabősége (IV. 10—25.) indítana.

Nem kevésbbé előre haladott typus a füles vésők fejlődésében az a leletbeli talpas véső (IV. 6. *a. b.*), melynek párját Terennén, a znióváraljai kis leletben és másutt is, de ritkábban találtunk hazánkban. Ez a talpas véső a másik leletbeli tokos vésőkkel (III. 1—3) egykorú lehet, sőt a keskeny véső, hornyolt éllel és a sűrű használat jeleivel tompa végén (IV. 7) talán megis előzi a füles és tokos vésők fejlődését. A gombos, egyszerű sarlóidomra is vannak e leletben példák (V. 24, 26) és a hengerded tekercsek mindenféle nagyságára vannak mutatványok (V. 12—15), komoly védelmi czélja lehetett, a többiek rendeltetése iránt alig határozhatunk végleg. A karpereczek (V. 2—11,

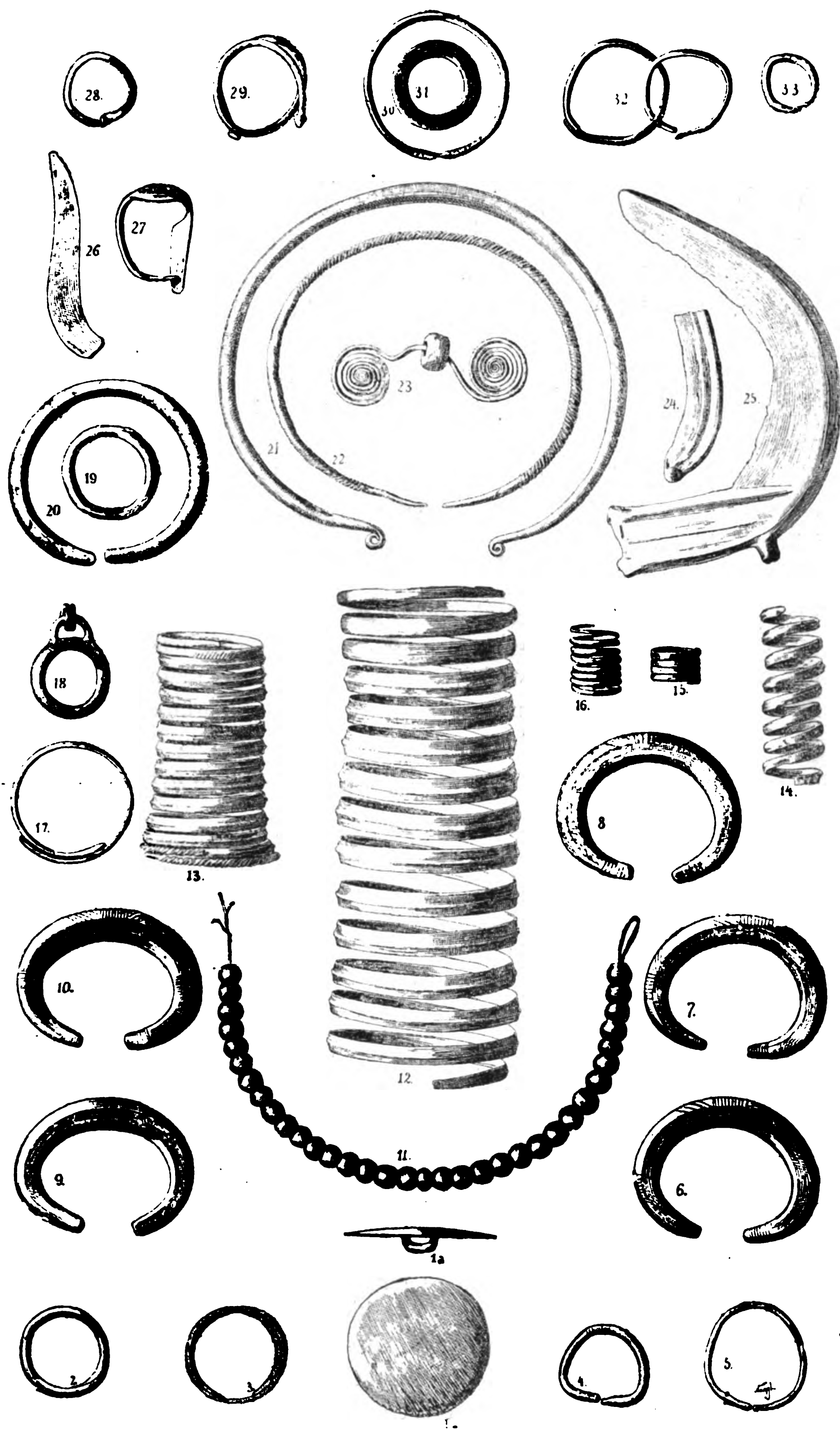
1 E kiállításról szól Pulszky F. fönnemlített czikke. Lajstroma megjelent e czímen: Kiállítási kalauz, közrebocsájtja a gömörmegyei művészeti és régészeti kiállítás végrehajtó bizottsága. Rimaszombat 1882. 120.

Digitized by Google

IV. TÁBLA. SAJÓGÖMÖRI LELET. $^1/_3$ NAGYSÁG.

Digitized by Google

V. TÁBLA. SAJÓGÖMÖRI LELET. 1/3 NAGYSÁG.

Digitized by Google

19, 20, 28—33) a korongos gomb (1. *a. b.*) a csüngő sallang végtagját képező gyűrű (V. 18) (mely utóbbi megfordítva van rajzolva), a nagy nyakgyűrűk (V. 21, 22) s a kardok (IV. 1—2) összetartozása iránt kételyeink vannak, s azért tartózkodunk azok együttességéből következtetéseket vonni. A 27. számú görbe pengét (V.) nyilván tévesen fibulának nézték némelyek; ez eredeti idomából kiforgatott késpenge lehetett. Hasonlókép ki van forgatva eredeti idomából a dupla sodronyú hosszú pálczaféle tárgy (IV. 26). Nem nehéz fölismerni, hogy ez eredetileg nyakgyűrű vagy öv volt, ott van egyik végén a hurok, másik végén a kampó! Kevésbbé biztos a félhenger idomú pléhtag (IV. 8) rendeltetése; aligha nem vastagabb falú fa- vagy bőrtárgy beszegélyezésére szolgált, minő tárgy volt az, puzdra, paizs-e vagy egyéb tárgy, azt nem lehet tudni, mert az egyenes idomú pléhcsőnek nincs elég jellemző idoma. Végül a bronzgyöngyöket említem (V. 11.), ilyent láttunk a rimaszombati kiállítás alkalmával a leletben 37 darabot. Ezek a gyöngyök a lelet specialitását képezik. Vannak ugyan bronzgyöngyök az árvai diadémákon és a tekercses fibulákon is szerepelnek néha gyöngy idomú tagok, de nyakra való bronz gyöngyöket ily számmal s ily formájúakat eddig hazánkban csak Sajó-Gömörről ismerünk. A bronztűk közt egy sincs, melynek idoma eddig ismeretlen volna. Az analógiákat az andrásfalvi lelet (Liptó m.) gazdag készletében és a nemzeti múzeumban kaphatjuk.

Az itt közölt rövid kimutatásból sok tárgy hiányzik, mely a rimaszombati kiállítás hivatalos lajstromában e tárgysorozathoz volt csatolva, így nevezetesen két öntőminta, bronzborotva, díszített késtöredék, korongos fejű tű töredéke füllel a szárán és több kő-, csont- és agyagtárgy. Már a kiállításkor (1882-ben) sem bírtam fölvilágosítást nyerni az iránt, hogy ez utóbbi tárgyak csakugyan együvé valók-e az úgynevezett lelettel vagy sem. Ebben a kérdésben csak b. Nyáry Jenő úrnak, a helyszinén nyomban fölvett jegyzőkönyvi adatai dönthetnek, ha ilyenek léteznek.

A rimaszombati kiállításon még egy érdekes bronzleletet láttam, melyet Keleméren egy kertben találtak. A leletben volt három igen csinos lándzsacsúcs, volt továbbá egy ép sarló, mely az egyszerű hajlású gombos végű idomhoz tartozik, egy összenyomott tokos véső fele, egy kés nyéltöredéke s végül egy vastagabb karika, melyen olyféle apró hengerded újjgyűrűk (3 drb.) lógtak, minőket Dolyánból, Terennéről és Felső-Dobszáról ismerünk. A kicsi, de érdekes lelet a rimaszombati tanszermúzeum tulajdona. Ugyanazon a kiállításon a felső-pokorágyi érdekes urnatemetőből láttam néhány érdekes urnát, a legnagyobb 66 cm. magasságú volt, erősen kihajló testtel, szűkebb hengerded nyakkal bírt s a nyak tövén, valamint a test alsó hajlásán sorjában bütykök állanak ki, a bütykök közét szögbe rakott mélyített vonal-

Digitized by Google

díszek ékítik, fölületük kormos. Fábry János úr a pokorágyi ásatás gondos vezetője mutatott be néhány ily urnát, kivánatos, hogy az egész urnatemetőről részletes értesítést nyerjünk. Szintén Pokorágyról származik két bronzkard, melyet a kiállításon láttam. Az egyik 16 cm. hosszú pengetöredék, a másik kard ketté tört, de teljes; azokhoz tartozik, melyeknek markolatán domború a három szalagdísz, a végső tagot szabálytalan, kerek, lapos tag képezi, közepén gombbal, ennek, valamint a szalagok és a markolatnyújtványok felülete vonalas ékítményekkel díszítvék. A markolat hossza 11·5 cm., a penge hossza 51·5 cm., a penge legerősebb szélessége 5·2 cm., a markolatnyújtványok legerősebb kihajlásán az átmérő 6 cm. Végül följegyeztem Gesztetéről való három bronztárgyat: fülnélküli tokos vésőt, karpereczet és bronzkarikákból alkotott lánczot.

Ennyi mit ezúttal a bronzkorról a Rima és Sajó vidékén jelenthetek. Az urnatemetők, sánczok, barlangok nagyobbára várják a beható helyszíni szemlét, a gondos ásatást és pontos rajzbeli fölvételt és leírást, mire ama vidéken még nem akadt eléggé szakértő kutató, ámbár van lelkes gyűjtő és műkedvelő elég. *Hpl.*

A JÁNOSFALVI RÓMAI KŐBÁNYA ÉS ANNAK HÁROM FALKÉPE UDVARHELYMEGYÉBEN. Az akadémia mélyen tisztelt archaeologiai bizottságától mult őszszel vettem Torma Károly nagyérdemű tudósunk jelentése folytán azt az értesítést: hogy Udvarhelymegye területén Jánosfalvánál egy rómainak igérkező kőbányára akadtak. Mint bővebben kitudnom sikerült, a Székelyföld lelkes monografusának, Orbán Balázs országgyűlési képviselő úrnak köszönhetjük az első híradást, minélfogva én is az ő tájékoztatását kivántam előzetesen kikérni. A válasz megérkeztéig azonban, felhasználva az enyhe ősz egyik ünnepnapját, Kőhalomban lakó öcsémmel, Téglás Istvánnal, személyesen kirándultam a hely szinére s útunk eredményét nevezett öcsém rajzaival az alábbiakban van szerencsém beterjeszteni.

A Brassó felé haladó vasúti vonalat Kacza állomáson elhagyva, egyenesen éjszaknak vezet útunk abban a téres völgyben, melyet a Homoród képezett. A szegélyzetül szolgáló magaslatokról az itt uralkodó *kvarczandesittufa* elszakadt tömbjei villognak le s bár ezernyi példáját látni mindenfelé annak, hogyan porlik a légkör behatása alatt e kőzet széjjel, mégis abból választja legszívesebben a Homoródvölgy lakossága építő anyagát, sőt a vasútépítés idején terjedelmes kőbányákat nyitottak abban. Ilyen kőbányászat folyt Daróczon felül az első székely helységben *Jánosfalvánál* is s az élelmes lakosság eltanulva az olasz kőfaragók mesterségét, azóta sírkövekkel látja el az egész környéket.

Digitized by Google

Meg kell jegyeznem, hogy az említett kvarczandesittufa az athmosphaeraliakkal szemben igen csekély ellenállási képességet tanúsít s megmunkálható tömböket, rétegeket csakis a mélységből lehetett kikeresni. E körülmény készteté a lefelé hatolásra a szorgalmas kőfejtőket s tette lehetővé 1877-ben egy törmelékkel betemetett régi kőbánya felfedezését is. A kitakart bányafalon a véső barázdák szövedéke közül három falkép körvonalai kelték fel a jánosfalviak álmélkodását. Az érdekes felfedezés híre a helység jóravaló unitarius lelkésze, Darkó Sándor útján eljutott Orbán Balázshoz s a megye uraihoz is, kik az előbbi ösztönzésére a kitakarást közmunkaerővel tették lehetővé. Az ily módon napvilágra jutott falképek, fájdalom, azóta áldozatául estek a falusiak bányászati buzgalmának s nagy szerencsének mondhatjuk, hogy Orbán Balázs említett monographiája második kiadásához készülő adalékaiban, mint egy utazásom után és jelen soraim szerkesztése közben vett leveléből értesülök, a mindenesetre érdekesnek igérkező sculpturákat rajzilag megmenté. Torma Károly egyetemi tanár úrnak legutóbbi budapesti látogatásom alkalmából köszönöm azt a további felvilágosítást, hogy ez alakokból egy a Mithras cultus főcsoportozatában szereplő fáklyás ifjúra (bonus puer) emlékeztet s a más kettő egész kivitelében inkább carricaturának, mint komoly emlékműnek tekintendő. Azt hiszem, Orbán Balázs tagtársunk nem várat soká a hozzám intézett levelében kilátásba helyezett publicatioval s alábbi jelentésem kiegészülését mielébb megtalálja általa.

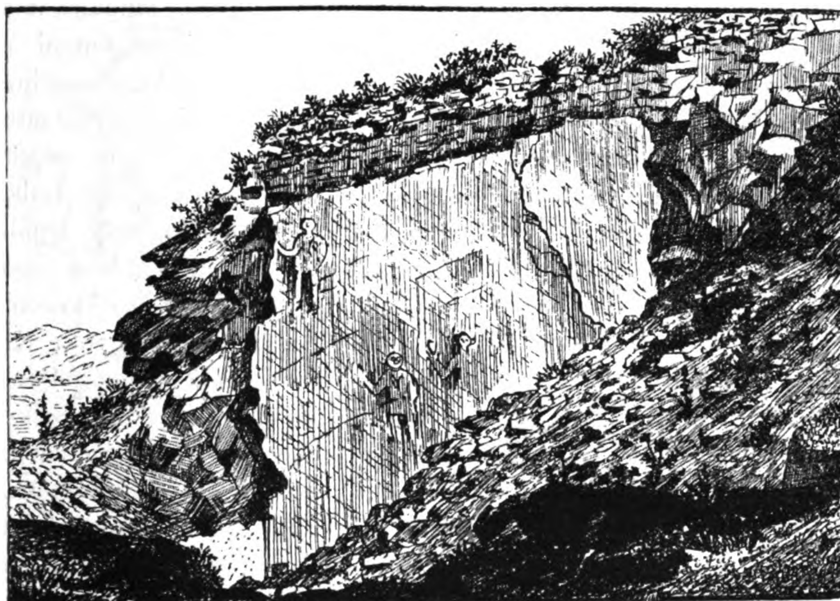
Én és nevezett öcsém ugyanis egy azóta napfényre hozott bányafalat találtunk látogatásunk alkalmával a falutól É-ra emelkedő *Köveshegyen*, hova tiszteletes Darkó Sándor úr kalauzolása mellett alig öt percz alatt elérkeztünk. A délről éjszakra haladó hegyvonal éle kúpos tagozattal szakad meg s a bányászás mindkét lejtő felé folyamatban lehetett. Legalább a számos bemélyedést ennek tanújeléül minősíthetjük. A falképei által nevezetessé vált bányaüreg alakját véve kiindulásul, a kőfejtés szobaszerű műhelyekben történt. Az itt szóban forgónak szélessége 5 méter s csak három méterre haladt befelé. A lefejtett anyag kiszállítása É. felé történhetett, azért innen lépcsőzetes lejárót készítettek. A munkások egyidejűleg három fal mentén dolgozhattak s a törmeléket ismét az előbbi nyíláson, vagyis a negyedik fal irányában távolíthatták el.

Bemenőleg balra kapjuk az elég ép, de rohamosan repedező, porladó falat, melyet mellékelt első rajzunk tájképileg környezetével együtt feltüntet. A felső rétegek roncsoltságát, gyors szétmállását eléggé szemlélhetővé teszi e rajz. Lefelé haladólag a tufa mind szilárdabbá lesz s pados elválást mutat. A kőfejtés intézői igen helyesen ezt igyekeztek kizsákmányolni s kezük nyoma a fínom vésetek szövevényében átörök-

Digitized by Google

lődött korunkra is. Ezt a símára vésett falat ábrázolja környezetétől elkülönítve a 2. rajz. A nagy szabatossággal levájt 3 méter magas falon két sorjában összesen három emberi alak köti le figyelmünket. Megállapodásunk az eredeti alapzaton történik s az egykori tűzhely korma az alsó alakok lábáig hatolt.

A felső magányos alakot 2. rajzunk $^{1}/_{8}$ nagyságban tünteti fel. Eredeti magassága 64 cm. Alig észrevehetőleg domborul ki környezetéből s az egész inkább körvonalzott mint dombormű. Felfogás, kivitel egyenlően gyarló s csupán mesteremberi színvonalon áll. Jó véső, de gyarló szobrász, vagyis egy igazi kőfaragó lapidarius műve, a ki minta

A JÁNOSFALVI FALKÉPEK KÖRNYÉKE.

után ügyesen elbánhatott anyagával, de önálló alkotáshoz érzékkel és tanulmánynyal nem bírhatott. A kerek fejre hajzat jelezve nincs; a szemeket egy-egy kör tünteti fel, az orr és száj egy-egy vésettel advák meg. A nyak arányos, a törzs a köpenyábrázolás által kördeddé vált. A balkéz a köpeny redőibe vész; a jobb kar oldalt nyújtva egy kelyhet látszik tartani. Egy sérülés teszi ezt homályossá. A lábak aránytalanul hosszúak s lábfejei oldalt jobbra fordultak, holott az egész alak teljes arczvonalban áll.

Húsz centimeterrel alább s az előbbitől jobbra sorakozik két alak. Ezek elseje teljesebb s $^{1}/_{7}$ nagyságban veszi az olvasó. A fej technikai kivitele azonos az előbbivel, de szemei nagyobbak, feje kördedebb. Alakja elég arányos s térdig érő köpenye is észrevehető. Bal kezét ő

Digitized by Google

is a redőkbe mélyíti ; jobbjában a kehely világosan megkülönböztethető. Lábain a saru s a lábszárra erősített takaró mind jól kivehetők.

Ettől jobbra 20 cm., odább egy félig körvonalozott alak sorakozik, melyet az aránytalan hosszú nyak s a szétálló fülek különböztetnek meg. A kelyhet tartó jobb kéz teljesen ki van dolgozva, de a test többi része elmosódik. A kelyhet szorító hüvelyk és kis ujj ennél világosan felismerhető. Kivitel és tagozás alig áll előbb az Archæologiai Értesítő 1885. évfolyam 1. füzetében Kőrösbánya mellől általam bemutatott bányász szobrokénál. A középső alak testhez símuló felső ruhája s az utolsó alak ujjainak gereblyefog módjára alkotott volta mind azokra emlékeztetnek. Az anatomiai és szobrászati aránytalanság constatálása mellett azonban jóllehet az alakok mindenike jobbfelé lendülő mozzanatban nyerte kivitelét, az eszmei összefüggést köztük megfejteni nem tudom. A kelyhet övükben viselő scythakra (kik Herodotos szerint ez által Herkulestől való származásukat jelezték) itt alig gondolhatunk. Egyszerűen fel kívánom említeni minden további combinatio nélkül a dr. Hampel József által tüzetesen tanulmányozott nagy-szentmiklósi arany kincs Ganymedesének kezében ismétlődő csészét, mely legalább helyzetileg (a jobb kéztől emeltetve) hasonló. Midőn e hitem szerint nem egészen érdektelen falképek egyszerű bejelentésére szorítkozom: a kormeghatározást illetőleg sokkal kedvezőbb helyzetben vagyok. Kutatásimat siettem Jánosfalván túlterjeszteni s ellátogatva Homoród-Szent-Pálra (egy órai távolság), ott dor oszlopok alakjában, kőkoczkák képében más trachytnemű anyagokkal együtt a jánosfalvi tufát hamar megtaláltam. A falu római emlékeiről már Orbán Balázs megemlékezett Udvarhelyszék leirásában s én ebbeli állítását szintén megerősíthetem azzal a kis külömbséggel, hogy a castrumnak általa feltételezett részleteit nem igazolhatom. A Homoród alluvialis csatornája felé néző fokterűn sorakoztak a római épületek s különösen Török József telkén erős alapfalak mutatkoznak s innen fűtő csöveket is ástak ki. A nagy számban mutatkozó téglák egyikén se találtunk bélyegjegyet, jóllehet a helység értelmisége ilyenekről emlékezik.

Alig fél órával fennebb *Recsenyéd* és *Homoród-Szent-Márton* közt azonban egy fogadalmi oltárra akadtak, melynek szövegét dr. Müller Frigyes, akkor segesvári, most nagyszebeni evangelikus lelkész, 1859-ben a Mittheilungen d. Centralcommission 164. lapján s Gerhard Archæologischer Anzeiger 1859. évfolyam 129. lapja közölte. A Corp. Insc. Latin III. kötet 949. sz. alatt adja Müller.

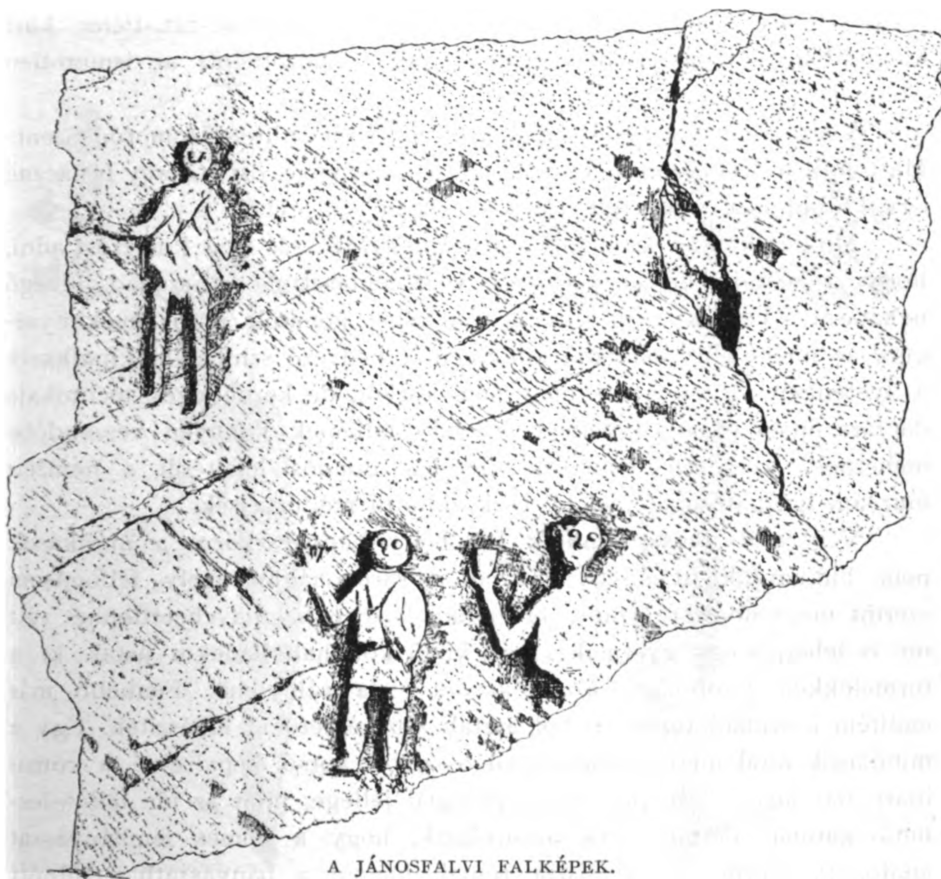
Pro salute victoris imperatoris domini nostri Marci Aurelii Severi pii felicis — — — posuit (posuerunt) libenter.

Az elmosódott számjegy minden hihetőség szerint a Cohors IIII. Hispanorumra vonatkozik, melynek feliratilag bebizonyított állo-

Digitized by Google

másását ismerjük a N.-Homoród völgytől néhány órányira Énlakán. Az onnan származó s a Corp. Inscript. Latin. III. kötetének 945, 946 (Szt.-Mihályon) 948. számú feliratai örökítik meg e cohors énlaki székhelyét, honnan egészen kézügybe eshettek a többi sóvidéki vigiliak, bányatelepek is.

A Homoród-Szent-Márton és Recsenyéd közt talált feliratos kő azért is nagy jelentőségű a jánosfalvi kőbányászatra, mert annak chro-

A JÁNOSFALVI FALKÉPEK.

nologiájához vezérfonalul szolgál. A kő anyaga ugyanis Jánosfalváról ered s ez által kétségbevonhatatlanul documentálja, hogy Alexander Severus idejében Krisztus után 222—225. közt igénybe volt még véve s keletkezése és kihasználása szoros kapcsolatban állhatott a tőle már háromnegyed órányira mutatkozó homoród-szentpáli sófejtés virágzásával. A sóbányászat hivatali személyzete s az ide sereglett kereskedelmi iparos osztály, valamint az őrszemélyzet képezhették legbiztosabb megrendelőit, mint a kik szilárd, kényelmes lakásokkal adták állásuknak fényt és tekintélyt.

Digitized by Google

E végből homoród-szentpáli megfigyelésem szerint más szilárdabb kőzetet (trachyt) is használtak. De hogy a jánosfalvi tufának könnyen idomíthatóságánál fogva vallási emléktárgyaknál az egész vidéken előnyt adtak, arra nézve a kis Homoród völgyéhez tartozó, de ide ismét közel eső Karácsonyfalváról bírunk ugyancsak Orbán Balázs után egy időrendileg szintén megfejthető adalékot. Karácsonyfalvánál ugyanis a Kőrösberczen egy szintén jánosfalvi anyagból készült kivehető Gentianoet B(asso) Co(n)s(ulibus) Krisztus után 211. évre utal, mikoriban s valószínűleg ismét a Homoród-Szt.-Pál és Homoród-Szt.-Péter közt kimutatható sófejtés személyzetének egyike áldozott ott az ismeretlen istennek.

Végre megemlíthetjük azt is, hogy az elébb említett Homoród-Szent-Mártonról a székely muzeum nagylelkű alapítónője, özv. Cserey Ignáczné egy Philippus I. érmet bír a Kr. sz. utáni 248. évből.

Mindezek után azon indítványomnak kívánok még kifejezést adni, hogy a mennyiben a jánosfalvi kvarczandesittufa a szabad levegő behatását sokáig ki nem állhatja s a falusi kőfejtők ipari tevékenységére az imént leirt bányafal különben is kedvező szinhelyűl kinálkozik s ilyeténkép a hazánkban még nem észlelt, de kezdetleges technikája daczára ép ez okból figyelmet érdemlő falképek könnyen veszendőbe mehetnek: azok megmentését, illetőleg gondos lefejtését a nemzeti muzeum igazgatósága mielébb eszközöltetni méltóztassék.

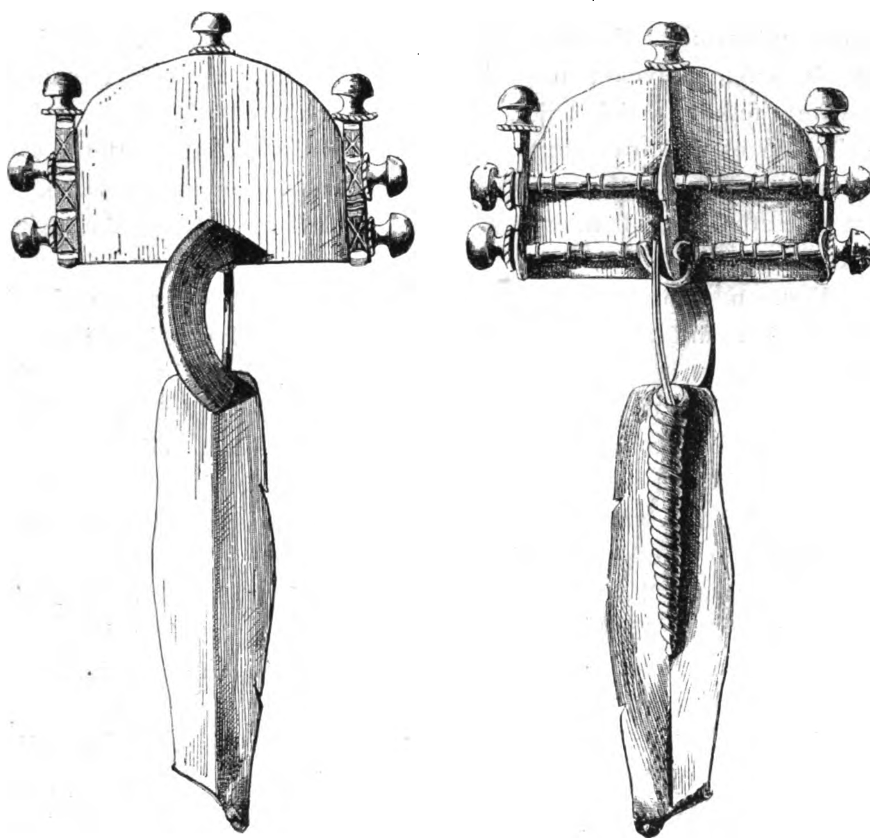
Végezetül annyit említek fel, hogy bányaeszközre a munkások nem bukkantak itt s egy széthullott sarcophágon, mely felfogásom szerint megrendelésre szánt, de munka közben hasznavehetetlenné vált mű is lehet, s egy gyermek vázán kívül konyhahulladékot ástak ki a törmelékkel. Utóbbiban a tulokcsont vala túlnyomó. Fennebb már említém a szabad tüzhelyt, hol asztali szükségletüket elkészíték. Egy a munkások által merő pajzánságból összetört korsó képviselné a római ipart, bár úgy a falképek anthropologiai jellege, mint az ide feltételezhető katonai osztály arra bizonyítnak, hogy a nemes fémbányászat analogiája szerint itt se tiszta római, hanem a bányászatban felnőtt valamely népfaj, tán a pirusták szolgálták az imperiumot. *Téglás Gábor.*

A PERJÁMOSI LELET. A népvándorlási leletek mindennap szaporodnak. Hol nagyobb sírmezők ásatnak fel mint Keszthely vidékén, a hol Lipp Vilmos folytatja ásatásait Páhokon, Mosony vármegyében pedig dr. Sőtér és a régészeti társulat nagy pontossággal vizsgálják a nemes-völgyi sor-sírokat, hol pedig egyes sírok tárulnak fel az eke vagy ásó alatt, mint Püspök-Szent-Erzsébeten, Német-Sűrűn, Palotás-Szentivánban és Perjámoson. Az anyag folyvást szaporodik, de azért még sem jutottunk azon biztos pontra, hogy meghatározhatnók, melyik

Digitized by Google

külön népnek emlékei ezek, mert tudvalevőleg sok különböző népfaj vette útját hazánkon keresztül s élt és temetkezett itten az V. és X. század közt.

A sírleletek is erősen különböznek egymástól, ámbár vannak oly jellegeik, melyek a leletek legnagyobb részében fordulnak elő, minő például az övdíszeknél a griff-motivum, melylyel Keszthely vidékén,

AZ ILLOKI EZÜSTFIBULÁK A ZÁGRÁBI MUZEUMBAN.

Mosonyban, Ordason, Szegeden, Hódmező-Vásárhelyen és Szilágy-Nagyfaluban találkozunk, sőt Conze tanár még Dél-Tirolban is látta. Még terjedtebb a rekesz ötvösmunka, az aranyba vagy aranyozott ezüstbe foglalt almandinok, a díszítésnek oly módja, mely Franczia-, Német-, Olasz- és Magyarországban egyformán dívott s a népvándorlás első felét jellemzi; megjegyezhetjük azonban, hogy a keszthely vidéki sírokban, melyek a legrégiebbek közé tartoznak, a díszítés ezen módja eddigelé nem fordúlt elő.

Digitized by Google

A hol ily tömeges anyag áll előtte, a régész feladata a különböző helyeken talált tárgyak analógiáit megfigyelni, és természettudományi módszerrel azokat, melyek közös, sajátságos jelleggel bírnak, külön csoportokba osztani s bevárni az időt, midőn valamely szerencsés lelet lehetségessé fogja tenni, hogy azoknak nemzetiségét is felismerhessük, kiknek sírjai előttünk feltárulnak.

Ily sajátságot, mely osztályzásnak alapul szolgálhatna, vélünk mi különösen a fibulákban és fülbevalókban fölismerhetni.

A Keszthely vidéki sírokat jellemzik a körte vagy kosárka alakú filigran fülbevalók. Ezekkel járnak különböző fibulák, késő római formák és azok, melyeket merovingiaknak szoktak nevezni, gömbökkel körülvett félkör alakú fejjel, mely keskenyebb nyak által az ismét kiszélesedő és sárkány- vagy madárfejbe végződő testtel köttetik össze. Ezek azonban máshol is, még pedig nagyobb számmal fordulnak elő, mint Keszthelyen, ellenben a korong-fibulák képezik a balatonvidéki sírok valódi sajátságát.

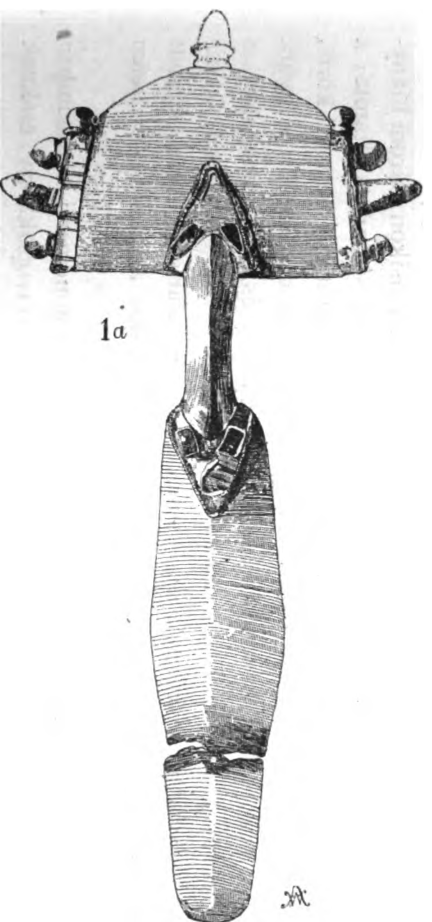
Egészen különböző egy másik csoport: nagy síma fibulák, hol ezüstből, hol tükörfémből, vagyis oly bronzból, melynek harmincz százaléka ón, mely ugyanazért színben és fényben hasonlít az ezüsthöz, de ennél sokkal törékenyebb. Ezen fibulák feje nagy, síma félkört képez, melynek tetején makkféle díszítmény áll s két oldalt hol egy, hol két, hol három ilyféle makk vagy gömb, külön lemezen a fibulafejhez oldalt hozzá van toldva, mint azon vesszők vége, melyek a fibula hátlapján a tövis megerősítésére szolgálnak.

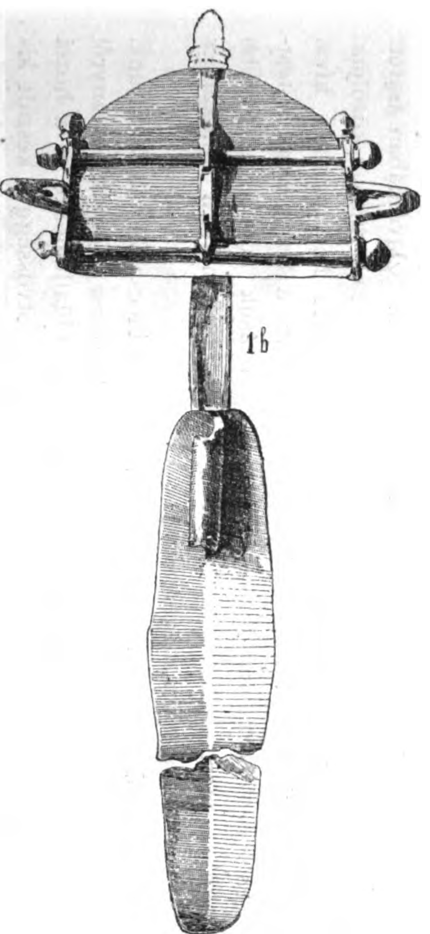
Ezen lapos félkör alsó részéből szökik ki a domború, rendkívül keskeny nyak, szintén félkör alakban, mely másik végével hozzá van forrasztva a valamivel szélesebb, hosszúkás szintén síma testhez, mely egész hosszában gerinczre hajlik.

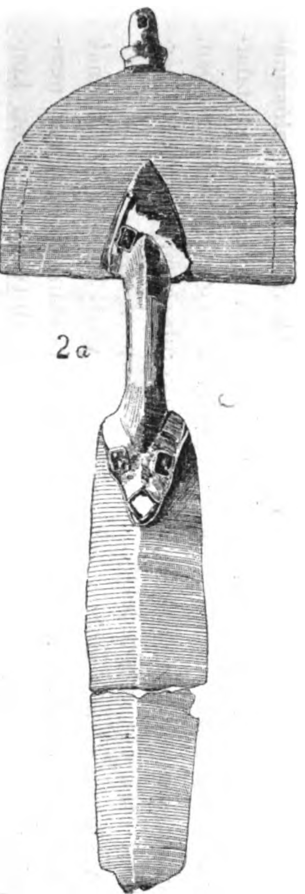
Ezen különös, feltünő alakú fibulákkal találunk oly fülbevalókat, melyeken egy koczka mind a nyolcz szögletén megcsonkítva, úgy, hogy hat négyszög lapot és nyolcz háromszöglapot képez, a gyűrűhöz erősíttetik; kerete arany, melyben sötétvörös almandinok foglaltatnak.

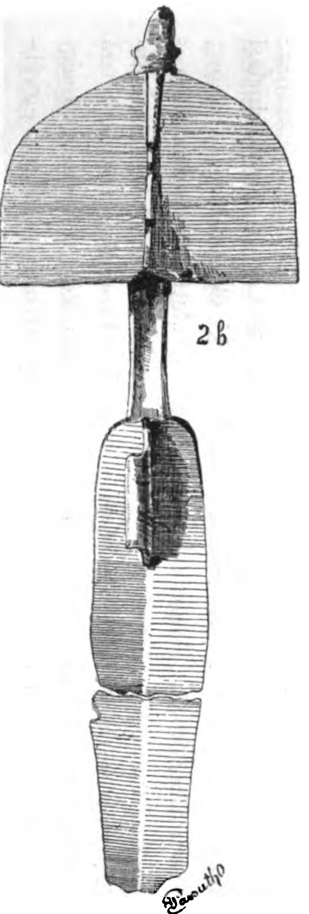
A leggazdagabb sírlelet, mely ezen csoporthoz tartozik, a bakodi. Ezt Kunst kalocsai érsek a magyar nemzeti múzeumnak ajándékozta, Arneth adta ki először és szépsége miatt római ajándéknak tartotta, azóta többször említtetik a régészi irodalomban, Rómer Indiával hozta kapcsolatba, Labarte Konstantinápolyban kereste készítését, mert az Almandinnál ékes nyaklánczok és karpereczek aranyműves munkája, melyek itt találtattak, csakugyan kitünő. Azok, kik nem ismerték még a rendkívül ügyes technikát, mely oly sok tárgynál népvándorlási sírleleteink körül nyilvánul, könnyen hihették, hogy ilyenek csak külföldről kerülhettek ide, most azonban tudjuk már, hogy a római időkben

Digitized by Google

A PERJÁMOSI LELET KÉT EZÜSTFIBULÁJA FÖLÜLRŐL (*1a* és *2a*) ÉS ALULRÓL (*1b* és *2b*) TEKINTVE.

Digitized by Google

kifejtett mű-ipar hagyományai fentartották magokat a népvándorlási nemzeteknél is, kiknek barbársága nem terjed ki ékszereikre.

Ezen fibuláknak jellege főleg az, hogy felületük egészen síma s minden díszítményt nélkülöz, kivévén azon helyet, hol az aránytalanúl karcsú nyak íve a félkör alakú fejhez s ismét a hosszúkás testhez hozzá van forrasztva. Itt némely példányon kivert, másokon rekesz ötvösséggel és almandinokkal ékes keskeny díszítmény élénkíti a fibula egyébként holt felületét.

Ezen fibulák mindig párosan fordúlnak elő, jeléűl annak, hogy a nők ruháját a két vállon kapcsolták össze. A bakodi leletnél valószínűleg két ilyen fibula pár jött napfényre, a mint két nyakláncz is találtatott, de ezek közül csak egy példány maradt meg tűrhető állapotban, egy másik kisebbiknek csak feje és nyaka került a múzeumba, a harmadikból csak egyes töredékek.

A szabolcsi múzeumban is ismerünk egy ily fibulát s párjának töredékét, van ezenkívül még egy töredékes példány a magyar nemzeti múzeumban, egy ép példány pedig ki volt állítva a régészeti kongressus alkalmával 1878-ban, mint a prímás tulajdona.

Legújabb időben egy ilyen fibulapár Illokon, Szlavóniában ásatott fel s a zágrábi múzeumba került. Ezt az ide mellékelt rajzban közöljük. Ezüstből készült, a fej tetején és oldalán látható hét gombon kívül semmi díszítés nem találtatik rajta, még ott sem, a hol a nyak a testhez és fejhez hozzá van forrasztva. Jó megtartásuk adja meg legfőbb érdeküket, mert a hátlapon látjuk a szerkezetet, mely a ruhakapocs tövisét mesterségesen megerősíti.

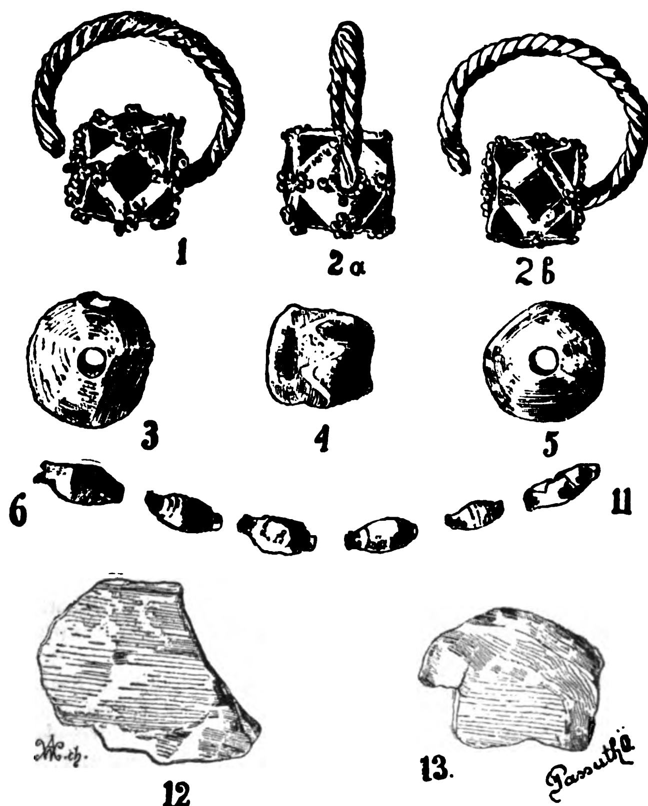
Gazdagabb ennél a perjámosi lelet, melyet az idecsatolt táblán látunk. Itt is párosan fordúlt elő a nagy ezüst ruhakapocs, az egyik példányról elveszett azonban a felső makk, a másikról az oldallemezke és a hozzá tartozó makkok. A nyak mindkét vége rekesz ötvösséggel készült kis arany díszítéssel ékes, melyben alólfelül három-három gránát foglalva volt, de ezek közül az egyik példányon kettő, a másikon három hiányzik. Rendkívül gazdag a két fülbevaló, mely ezen sírban találtatott; a négyszögű és háromszögű almandinokat széles aranykeret veszi körűl, mely minden szegleten három arany szemcsével díszíttetik, a gyűrű sodrott arany. Hat hosszúkás arany gyöngy (6. és 11. szám alatt) s nehány üveg (4. sz. alatt) és borostyánkő (3. és 5. sz. alatt) kláris maradványai a nyakéknek. Az összes kincs egy durva, rosszul égetett agyagedénynyel találtatott, melynek két töredéke a 12. és 13. szám alatt látható.

Hasonló fülbevalók többször fordúlnak elő a nemzeti múzeumban a bakodiakon és perjámosiakon kívül összesen 11, csakhogy ezeknek lelhelyei bizonytalanok vagy ismeretlenek, nem is tudjuk, mi találtatott

Digitized by Google

velük együtt. Az egyik példányon, melyről az almandin mind elveszett, látjuk, hogy a belső üresség fehérkés anyaggal ki van töltve, mely kénnek bizonyúlt, ez azon mag, melyre hozzá vannak alkalmazva az almandinok és az arany keret.

Egy harmadik csoportot formálnak a tücsök-fibulák, melyek közűl tizenkét példány őriztetik a nemzeti múzeumban, csakhogy ezek is egyes leletek, csak egyetlen egy esetben a mező-berényi leletnél találkozunk

PERJÁMOSI LELET.

ilyen légy alakú fibulával, együttesen díszes fülbevalókkal s egyéb arany-díszszel. Lásd Értesítő. V. köt. 100—102.

Egy negyedik csoportba oszthatók a piramis alakú fülbevalók, ilyenek fordúltak elő a szent-endrei leletnél Phokas császár arany pénzével, ezek tehát csakugyan az avar korból valók.

Több leletet kell még bevárnunk, mielőtt ezen csoportok chronologiájáról s nemzetiségéről némi biztonsággal nyilatkozhatunk, addig gyűjtsük az anyagot, s irányozzuk régészeink figyelmét hasonló leletekre.

Pulszky Ferencz.

Digitized by Google

AZ Ó-BUDAI HAJDANI «FEHÉR-EGYHÁZ» KERESÉSÉRE IRÁNYZOTT LEGÚJABB FOVÁROSI ÁSATÁSOK EREDMÉNYE. III. befejező közlemény.* Hátra van, hogy a Fehéregyház keresésére irányzott legújabbi ásatásaim eredményét mutassam be.

Miután, úgy az 1884. évi ásatások iránt intézkedő miniszteri rendelet, mint a fővárosi régészeti szakbizottmány meghagyta, hogy a római vízvezetéknek a Mária-kőtől a városba vitt pillléreinek folytatása kerestessék, és mindkét intézkedés a részemről fölhozott azon oknál fogva keletkezett, hogy a római régészet érdeke mellett az Alba Ecclesia fölkeresésénél döntő jelentőséggel biró «finalis lapis», t. i. a római vízvezetéknek végső pillére is megoldást nyerhet, — Dr. Torma tanár úr az 1884-ik évi nyár folyamán, a római vízvezeték többi pillléreinek fölfedezése kedveért, több helyütt a Majláth-utczában és meglevő pillérek vonala táján próbaásatásokat tétetett. Ezek nem sikerülvén, a Mária-kőtől éjszaknak menő pillérek köveit kezdé bontogatni, és ezzel hasznos és tanulságos munkát végzett, mert a vízvezeték egész szerkezete, az azt tartó ívek méretei itt tisztán kerültek napfényre.

Kedvezvén az időjárás, elhatároztam, hogy magam próbálok szerencsét. Éreztem, hogy ha a római vízvezeték pilléreit és a finalis lapist megtalálni nem sikerül, az első értekezésemben fölállított egész érvelésem, melyre véleményemet, hogy a Fehéregyházat Kis-Czell éjszak-keleti táján kell keresnünk — alapítottam, a nagy közönségre meggyőzőleg hatni nem fog. Hiában hivatkoznám egyik-másik kartársam jegyzőkönyvbe vehető s aláírható nyilatkozatára, kik ó-budai születésű létökre azt vallják, hogy gyermekkorukban ott, hol most Grünwald szeszgyára áll, oly pillérek állottak, mint a milyen a Mária-kő, hogy ők azokon játszottak, mászkáltak. Hiában mutatnám föl Ó-Buda legrégibb térképét, melyen a római vízvezeték látszik a városba és azon túl vonulni. Még Torma Károly tanár úr kijelentése sem mentené meg bizonyítékaimat az ócsárlástól — a ki pedig Pulszky Ferencz albumában a finalis lapisnak külön értekezést szentelt, és határozottan véleményemhez csatlakozik, hogy t. i. a Fehéregyház Kis-Czell táján állott.

Kezdtem tehát ásatni a Grünwald-féle szeszgyár délkeleti sarkánál, hol Dr. Klempa budai gyakorló orvos úr még gyermekkorából egy pillérre emlékezett. És innét egy ölnyi széles árkot huzattam egész a Majláth-utczáig. Elül volt ugyan egy pillérnek alapfala, de hova-tovább egymáshoz szorosan illeszkedő merő magán épületek, sőt apróbb fürdők nyomai; kelet felől három földúlva talált sarcophag, a városhoz közelebb vörösmárvány lapokból alkotott csatorna nyílása, minden szétdúlt állapotban. E kisérlet eredményével semmikép nem valék megelégedve.

Fölmentem a Mária-kőhöz, és ettől közvetlenül délnek ásattam a meglevő pillérek vonalában. Tíz meternyi távolságra, az egy ölnyi mély és ép oly széles árokban a pillérnek semmi nyoma. Ezen túl tíz meternyire, két — pillérnek vehető falazat helye — de a kövek ki voltak szedve. A mennyiben Dr. Torma, a Mária-kőnek tompa szögű déli falából azt következteté, hogy innét a vízvezeték kissé keletnek fordult, s az országút alatt ment tovább, az elhajlás irányában kezdtem a szent-endrei országút keleti oldalán ásatni, mire egy kiálló kő is ösztönzött. Itt sem volt semmi. Megvallom már kétségbe estem. Ekkor jobban szemügyre vévén a vezeték meglevő pillléreinek irányát, a Schäfer-féle telek felső sarkánál a hídon innen kezdtem ásatni, körülbelül egy ölnyire nyugatnak azon ponttól, hol a nyáron Dr. Torma próbaásatást tett eredmény nélkül. Itt aztán előkerült az első, a második, és a többi pillérnek legnagyobb részt még jó állapotban lévő alapozása, melyeknek a Mária-kő fölött kitakartakkal ugyanazonosságán kételkedni nem lehetett. Ásattam folyvást egész a filatori védtöltésig, a törvény értelmében 10 méternyi szélességet érintetlenül hagyva egész a töltés lábáig. A filatori gáton túl ismét 10 méternyi közt szabadon hagyva, ásattam tovább egész az első házig, a Hászmán-féle korcsmáig, azután ennek telkét kényszerűségből elhagyva ásattam az ezután következő üres telken, egész a most ujonnan épülő Kuncze házig.

* A II. közleményt lásd Arch. Értesítő V. kötet 323—328. l.

Digitized by Google

A most leirt vonalon összesen 68 pillér került napfényre. Ez utolsó szakasznál azonban úgy láttam, hogy itt elfogyott a nóta; mert itt ugyanazon irányban vett vonalon már sokkal vékonyabb támpillérek hosszában nem egész méternyi széles fal, ámbár ez is önállólag, t. i. keresztfallal sehol nem érintkező állapotban itt-ott azonban idomtalan kőlapok szomszédságában jelentkezett. Úgy okoskodtam, hogy itt már a vízvezeték, mely fent valahol talán ketté oszlott, a föld fölött kisebb magasságban, hova tovább a föld szinén, a Florián-téri fürdőbe pedig föld alatti csatornában, és gyengébb szerkezetű falazaton folyt végig.

Ásattam tovább a Grünwald szeszgyári telep déli fala és a város beltelkei közötti szántón. Itt is ugyanoly gyöngébb szerkezetű egyenes fal van minden összeköttetés nélkül, mely azonban az egymástól arányos közökben fekvő, levágott pyramis alakú kőtalpakkal végződik, a melynek felszinén látható, rendszeresen kivájt lyukak arra engednek következtetni, hogy e talpkövekbe, az itt végződő épületfalhoz támasztott csarnok faoszlopai valának beillesztve.

Már azt hivém, hogy kutatásaimnak e vonalon vége szakadt, midőn a napszámosokra felügyelő emberem hírül adá, hogy Torma tanár úr megtekintve az ásatások eredményét, ama kivánságát fejezte ki, hogy a Kuncze és Haszman házak közötti szántón, az egyenes vonalat derékszögben átmetsző irányban, tehát nem a város, hanem az országút felé egész keletre tétessék probaásatás, mert azt véli hogy itt ágazott el keletnek az e helyütt megszakadt pillérek sora. Azonnal megrendeltem, hogy Torma tanár úr kivánsága teljesíttessék. A keletnek meghuzott árok elején, a délnek futó falazattal semmi összeköttetést nem találtunk, itt tehát elágazás nem volt, azonban ásattam tovább és egyszerre rábukkantunk egy szép a felsőkhöz hasonlónak látszott pillérre, meghagytam tehát, hogy elhagyva a keleti irányt délnek ássanak tovább és itt ismét négy új pillérnek látszott falazat került elő.

A Hászmán és Kuncze-féle házak közt kitakart, első tekintetre pilléreknek tartott, s a rendes körökben önállóan épült négyszög kőtömbök azonban a beléjök vájt csatorna falainak bizonyultak, és ugyanennek nyomai vannak a Grünwald-féle gyártelepen alúl a város felé kiásott árokban. Az átmenet, a pilléreken nyugvó vízvezetéktől a csatornába, a Hászmán-féle korcsma telke előtt kell hogy legyen. Azt hiszem, hogy itt volt a castellum, a reservoir, honnét a viz kétfelé ágazott. Ha már most a finalis lapisnak a római vízvezeték utolsó *ívtartó pillérét* veszszük, akkor az kétségen kívül, a Hászmán-féle korcsma fölött állott, mert itt változott át az íveken nyugvó aquæductus csatornára, itt volt a castellum — mint én vélem, vagyis a reservoir, melyből két felé ágazott a víz, a hajógyári szigetre és a Florián-térre, de a metalisban említett minus dirutus finalis lapisa érthető a csatorna támpillléreire is, melyek sokkal tovább mentek a városba.

És az itt föltakart többi tárgyakat, mint a római régészet körébe tartozókat, Dr. Torma barátom illetékes leirására bizva, az ő itélete alá bocsátom azt is, vajjon a részemről megjelölt ponton állott-e a római vizvezeték végső pillére, a finalis lapis, vagy valamivel feljebb? Előre is kijelentem, hogy itéletének magamat föltétlenül alávetem.

Csak mellesleg említem meg, hogy a most leirt utolsó szakasz hosszában, a római kőből épült és kőlapokkal fedett műútnak nyomaira akadtunk, mely látszólag a castrum porta sinistrájába vezetett. Ezen út mentén folyt a víz, kőből épült alveusban, vagyis csatornában, föltevés szerint egyenes vonalban a Florián-téren lévő hypocaustumba, de lehet az is, hogy innét ágazott el inkább keletnek tartva, a hajógyári sziget fürdőjébe. A Florián-téri hypocaustum körül eszközlendő ásatások okvetlenül megmutatnák, mely oldalról lőn a fürdőbe a víz bevezetve.

Még csak egy körülményre irányzom a szakértők figyelmét. Ha már a kiásott pillérek arról tanuskodnak, hogy a talaj az egész ó-budai síkon, hol Aquincum hajdan állott, a lefolyt XVIII század alatt, átlag körülbelül négy lábnyira lett hordalék földdel és az árvizek iszapjával föltöltve, úgy ennek kétségtelen bizonyítékát látjuk a Grünwald szeszgyár alatt kiásott árokban, melynek fenekén a fent leirt oszloptartó faragott kövek állanak. Az ember alig képes elhinni, hogy a föld színe oly mélyen feküdt akkoron, pedig az oszloptartók ott állanak, hová őket 17 vagy 18 századdal előbb lerakták.

Digitized by Google

Összefoglalva már most fentleirott ásatásaim eredményét, ez azon mondatban nyer kifejezést, hogy az Alba Ecclesiát Kis-Czell táján kell keresnünk.

Menjünk innét, t. i. a Huszmán korcsmától, mint a metalis mondja, délnek még két metányira: ad quamdam metam terream és ad murum Curiæ frutrum minorum, magyarul: a földből fölhánt határjelhez, és a minoriták zárdája falához — és vegyünk egy metára csak 500 lépést — mennyit bátran vehetünk, mert itt a határ akadálytalanul a síkon folyt, eljutunk a Florián-tér közelébe, és e tájon, a város közvetlen szélén egy utcza sarkán állott a minoriták klastroma. És látni fogjuk, hogy ennek kapuja oda nézett, hol most a kis-czelli kis magaslat emelkedik. Nézett délnyugotnak, vagy egész nyugotnak, másfelé nem nézhetett, és így vagy amugy mindig magunk előtt látjuk Kis-Czell környékét.

Ezzel teljes öszhangzásban áll a határjárás kezdete. Mert a mint a magas hegyről letért az a nagy utra, mely Fehéregyházra vezet, melyen Fehéregyházat megközelítve (*circa* dictam Albam Ecclesiam) az esztergomi útra szállott le. Itt két határjelzőt hányt föl földből; és az esztergomi úton haladva érte el a Radl malmi kutforrást (puteum sub nunte fluentem). *Tehát az Alba Ecclesia és a Radl malom közt szintén két metányi távolságot kapunk ki, mely megfelel a minoriták fent meghatározott irányának.*

Midőn mult szeptember havában Romer Flóris barátom látogatásával megörvendeztetett, fölhívtam őt, hegy irjon ő is a Fehéregyházról, és vegye számba értekezésemet is. . azonban 1884-ki deczember 4-én, 589 sz. a. kelt levelében mentvén magát, hogy e szándékáról gyöngélkedése miatt le kell mondania, a következő adatokat közlé velem, melyek, mint véli figyelmemet eddig kikerülték:

«Egy igen régi author, frater Justin *3513, 3518, 3556* számok alatt a Corpus Inscriptionum latinarum III. kötetében (III. I. alatt) mondja: apud albam ecclesiam S. Mariæ II. m. p. (duo millia passuum) a Buda, in hortis templi, továbbá ultra Ecclesiam Albam II. m. p. a Buda distantem, passibus ducentis, supra quandam aquam currentem.

3558. In campo prope S. M. Albam *iuxta* urbem quam Sicambriam (VBudam) *dicunt fuisse* (!) cuius maximus ambitus ex(s) tat Danubium versus, in saxo erecto, qui habetur pro termino.

Apud templum a Carolo Magno utfertur, primum in Pannonia conditum, et beatæ Mariæ dedicatum, quod Hungari albam ecclesiam vocant, non longius a Buda, quam II. millibus Passuum. IVST Mommsen p. 451. 3438 ... anse thalamum? Matthiæ regis?

Alba Maria apud Bél est *in plano*. Not. Hung. Tom. III. 179.

Miller Ioann. de Statu Ecclesiarum Budensium iu Mus. Nation. MS. *400* IV. fol. és 2011 fol. latin érdeket.

Az Ofner Stadtrecht 214. §-a így szól:

Man sohl nit fodern petschaft pfennig. Dij Offner seyn nit Schuldig petschaft pfennig ze geben, in dem lesen kainen czentnern (dersmáló) vnnd namlich pey der *weisen chirchen.*

Péterffy Concil. II. 283. szintén említi.»

Eddig Romer levele.

Ez év elején pedig Dr. Wekerle László úr szivességéből megkaptam Miller Jánosnak 1760-ik évben nyomtatásban megjelent Buda város viszontagságairól szóló Epitomeját, melyben az akkori időkre vonatkozó sok érdekes adat között Nagy Lajos király 1355-ik évi határjáró oklevele és II. Lajos királynak 1524-ik évben e határjárás némely peressé vált tételeit, illetőleg Verbőczy helytartó részéről kiadott új, a régi határokat megerősítő oklevele is foglaltatik:

Minthogy I. Lajos király 1355-iki metalisát már ismerjük, erről nincs többé mit szólanunk, de figyelmeztetnem kell a nagy jelentőségű hibákra, melyek a metalis szövegébe ép a döntő helyen csúsztak be.

A minoriták zárdájáról szóló passus Millernél így áll: «et ab inde *pervenit ad metam* terræ ad murum Curiæ Frutrum Minorum, cujus respicit versus Ecclesiam Albam Beatæ Virginis, et abhinc transcundo, *qui cum* circa Allodium seu Domum Coloni Reginalis stb.

Knauz Nándornak budai képt. regestáiban pedig a Fejér Cod diplom. hibáit, az eredeti után kijavított szövege így szól: et inde *per quandem metam*

Digitized by Google

terream, ad murum curiæ frutrum minorum, cuius *porta* respicit versus Ecclesiam Albam B. Virginis, et abhinc *transeundo vicum* circa allodium seu domum coloni reginalis. Tehát Miller szövegében épen a hely meghatározására nézve leglényegesebb szavak hibásan és merőben érthetlenül vannak leirva.

II. Lajos 1524-ik évi okmánya pedig, melyről nekem nem volt előbb tudomásom, mert Millert meg nem kaphattam, jobban megmagyarázza és megerősíti azt, mit az 1355-iki határjárás első része az Alba Ecclesia hollétéről elmondott.

Az igen érdekes leirás, II. Lajos 1524-ik évi okmányában így szól Millernél:

«inde semitam eandem continuantes (lejövet a hegyről, a szőlők közt vezető gyalogúton) remissent ad *viam magnam*, *quæ de medio ipsarum vinearum*, *versus Albam Ecclesiam Virginis gloriosæ protenditur*, metam quandam terream in antefatis literitis privilengialibus (Nagy Lajos oklevele) iuxta ipsam magnam viam denotatam modo simili non comperissent, imo de eo ipso loco, ubi ipsa meta terrea erecta fuisse demonstrata exstitisset, terram abductam, et fossam quandam factam vidissent, *inde per eandem viam magnam versus præfatam Ecclesiam Albam Virginis gloriosæ procedendo*, *pervenissent ad viam magnam versus Strigonium euntem*, *iuxta quam metas duas terreas in sæpedictis literis privilegialibus*, ab orientali et meridionali pro Majestate Nostra, ab occidentali deníque partibus prænotatæ Ecclesiæ Budensi factas fuisse expressas minime comperissent quam *quidem viam magnam continuando venissent ad fontem sub meont effluentem et ab eodem fonte eandem viam magnam prosequendo*, *et usque aa terram Eörs procedendo*, ubi in præscriptis literis privilegialibus tres metæ angulares, puta a parte meridionali Ecclesiæ Budensis, ab occidentali didæ terræ Eörs, ab orientali vero partibus Nostræ Majestati, insuper *ab ipso fonte sub monte effluente*, usque ipsas tres metas angulares eædem literæ privilegiales nonullas metas terreas erectas fuisse declarassent, easdem tamen metas terreas *ab ipso fonte usque* dictas angulares, sed nec ipsas angulares reperire potuissent» stb.

Az 1355-iki határjárással és Perényi nádor parancsával megegyezőleg II. Lajos ezen okmány szerint is: az Alba Ecclesiához, alulról tehát a mai Ujlakról a szőlők közt *egy nagy út vezetett föl a hegynek* és jobbra hagyva az Alba Ecclesiát, ennek közelében *leszállott* az esztergomi országútra.

Eme nagy út szélén, mielőtt a Fehéregyház közelébe értek volna, állott egy határjelző földhányás; midőn az esztergomi útra letért, állott másik két földhányás, és csak ezután következett, a *putens*, vagy fons sub monte effluens; a *radlmalmi kutforrás*, mely hogy fő határjelző volt, kitetszik az okmány szövegéből, hol ilyennek háromszor van fölemlítve. *Tehát a hely*, *mely ez okmányokban a Fehéregyház telepének jelezve van*, *és a radlmalmi nagy forrás között jókora két metányi távolság van és ez már magában kizárja a föltevést*, *hogy az Alba Ecclesia e forrásnál állott volna*, *de visszatartott engem attól is*, *hogy az Alba Ecclesiát a Victoria gyártelepnél keressem.*

Nehogy a metalis értelmezésére nézve ismét meddő vita támadjon, mint eddig történt, elmondom erre vonatkozó észrevételeimet röviden.

I. Nagy Lajos határjáró oklevele egy egész, elejétől egész végig befejezett határjárást foglal magában. De az itt elősorolt határjel közül sok, a helyi elnevezések miatt föl nem ismerhetése miatt, most már nem engedi a királynak és az Egyháznak akkor jutott területrészt tisztán meghatároznunk. Például azt jól tudjuk, hogy a crepido vallis a mai szépvölgy, mely később a Pálvölgybe megyen át, de nem tudjuk, melyik volt az Uraházhegy vagy hol a Topsaföld, a Monyorós, vagy a régiebb okmányokban Morahely? s ép úgy nem tudjuk az eursi præduim a «fenömál» és «Tebes ere» határait megjelölni. E miatt tehát hiába vitázunk. Nem is szükséges, hogy ezt tegyük, mert a most elősorolt, és még több más pontoknak Fehéregyháza helyének megállapítására semminemű befolyása vagy jelentősége nincsen.

De épen a Fehéregyházra nézve van több a határjárásban világos, és semmiképen félre nem ismerhető iránypont és fővonal, mely nem engedi, hogy következtetéseinkben tévedjünk. E vonalak és pontok a következők:

1. A mai bécsi, az okmányban esztergominak nevezett országút.
2. A Kis-Czell háta mögött vezettek ama via magna még meglevő sza-

Digitized by Google

kaszai, mely e magaslatra hajdan a városból föl és az esztergomi útra levezetett (via magna ascendens et descendens).

3. A kerek- vagy radlmalmi forrás (putens sub nunte fluens).

4. A határjárás azon pontja, hol a békásmegyeri határral érintkezik. Ubi iungutur metis posse sionis Megyer.

5. A br. Lipthay-féle lőpormalom (lapis perforatus iuxta molendinum cruciferorum sancti Spiritus.)

6. A római vízvezeték pillérei, az utolsóig (ad finalem lapidem).

7. Végre az okmánynak a minoritákra vonatkozó szavai, melyek szerint a minoriták zárdája már bent volt a városban, vagy legalább annak szélén, mert innét azonnal utczán át ment a határ (et ab hinc transeundo *vicum*).

Mi a Romer részéről közlött távolságokat illeti, ezeknél az a nagy baj, hogy nem tudjuk a 2000 lépés Budának melyik korából és honnét veendő.

A legrégibb Buda határát a Proviantház sarkától 2000 lépéssel az ujlaki templomhoz érünk.

Zsigmond király idejében a mai Lukácsfürdőig mehetett Buda határa, innét 2000 lépéssel az ó-budai Kalvária alá jutunk.

Végre Etele vár, Etzilburg és Szt.-Jakabfalva elpusztultával a mult század elején már a mai határ-utcza közeléig terjedt el Buda, innét az ó-budai téglagyár kutjától 630 lépésnyire, a Victoria gyárnak jóval idébb, t. i. Kis-Czellhez közelebb jutunk.

Romer Flóris azonkívül az ó-budai református templom helyét tartja régészeti tekintetben érdekesnek, mint ő véli, itt állhattak a minoriták, ha jól értettem. Majd fogunk kutatni itt is.

Eddigi törekvéseim eredményeül legalább azt az egyet hozhatom föl, hogy sikerült a Fehéregyház lelhelyét oly szűk térre szorítanom, mint csak lehetett.

Most ernyedetlenül fogok keresni tovább; megteszek mi embertől telik, s ha megvan a Fehéregyháznak egy darab fala, ha a téglagyárak, melyek egész hegyoldalakat ástak le épen e tájon, annak nyomát is el nem pusztitották, én az Alba Ecclesiát meg fogom lelni.

Az olvasó, ki nyomozásaimat figyelemmel kisérte, reménylem meg van győződve, hogy a műveletnek biztos alapjait kivántam megvetni, és hogy biztosan eddig legalább a táját tudjuk megmutatni, hol a Fehéregyháza állott. Jövő alkalommal fogom a végeredményt jelenteni.

Havas Sándor.

KIADATLAN MAGYAR ERMEK A NEMZETI MÚZEUMBAN. Első közlemény. A nemzeti múzeum magyar éremgyűjteménye 1868 óta szokatlan mértékű gyarapodásnak indúlt. Úgy a vételek és ajándékok, mint a sűrűen beérkező leletek útján, úgyszólván naponta újabb meg újabb éremfajokkal s a változatok hosszú soraival gyarapodik, minek folytán a magyar nemzeti múzeum, hazai érmelésünknek ma oly gazdag anyagával rendelkezik, mely maga elégséges arra, hogy a kutató, érmelésünk és pénzforgalmunk minden kérdéséhez megtalálja a szükséges eszközöket. Utóbbi időben a magyar éremgyűjtemény újra rendezése is foganatba vétetett, mely alkalomból a kiadatlan fajok a Rupp és Weszerle által leírt fajoktól elkülöníttettek, a variátiók a legnagyobb részletességgel irattak le, az érembélyeg-jegyek (siglák) csoportokba s a menynyire lehetséges volt, rendszerbe foglaltattak, egyszóval a nemzeti múzeum magyar éremgyűjteménye olyan állapotba helyeztetett, hogy az akadémia archæologiai bizottsága által tervezett «Corpus Nummorum Hungariæ» megirása gyűjteményünkből indulhatott ki.

A Corpus Nummorum Hungariæ megirásának előmunkálatai még nincsenek befejezve, a nagy mű maga pedig csak hosszú évek mulva jelenhetik meg. Ez okból mintegy tájékozásúl s előlegkép néhány közleménynyel szolgálunk, bemutatandó első sorban azon kiadatlan éremfajokat, melyek a nemzeti múzeum gyűjteményeit gazdagítják, később áttérhetünk azokra a kiadatlan fajokra is, melyek elszórva Európa gyűjteményeiben találhatók. Mai közleményünkben árpádkori érmeket irunk le, megfelelő éremrajzokkal, súlymérésekkel stb. kísérve azokat.

Az 1—2. szám alatt Szent István-féle denárok rajzait adjuk. Egyike mindkét oldalon Stefanus Rex feliratot visel, a másik olvashatlan köriratot tüntet fel. Mindkét éremdarab külföldi leletből került gyűjteményünkbe. Az első Prerauból Morvaországban, a másik Voszbergből Pomerániában. Szent István-féle denárokról tudnunk kell, hogy azok Morvaországtól fel a balti tengerig, sőt a faröi szigetekig, oly gyakran előfordulnak kisebb-nagyobb leletekben, hogy Szent István-féle éremleletek ott nem is tartatnak a ritkaságok közé. S e leletekben egy

nevezetes jelenséget észlelhetünk; azt tudniillik, hogy minden ilyen lelet egy része olyan magyar denárokból áll, melyek bár jó ezüstből verettek, tehát nem hamisítás céljából készültek: körirataik olvashatlan, vagy épen értelmetlen vonásokból, jobbra-balra dűlő jegyekből állanak, úgy azonban, hogy bennök mégis Szent István korabeli denárokra ismerünk. Ilyen Szent Istvánok egész sorát láttam Kopenhágában is a királyi múzeumban, hova azok Bornholm szigetéről kerültek. Ebből azt olvasom ki, hogy a mennyiben a Szent Istvántól Szent Lászlóig terjedő időköz magyar pénzei északon a kereskedelmi érintkezés folytán úgyszólván rendes forgalmi eszközök voltak,* ez érmeket a vend, pomerán fejedelmek saját érmelésükhöz mintáúl vették; az úgynevezett barbaricus előállítású Szent István-féle denárok nem lehetnek egyebek, mint magyar

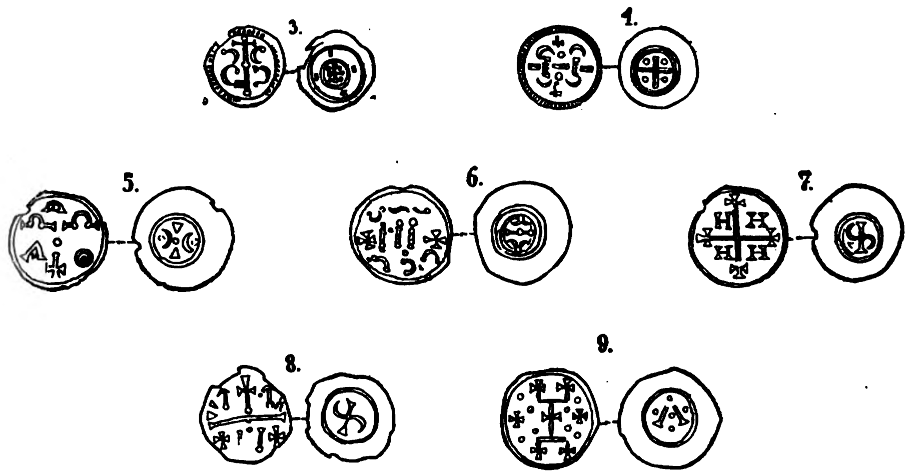
* Leletek: Odera melletti Frankfurt (Szent István); Oster-Larskjer Bornholm szigetén (Sz. István); Schwarzow Stettin mellett (Sz. István, I. Endre); Plonsk, Lengyelország (Sz. István, Péter, Sámuel, I. Endre); Simoitzel Colberg m. (Sz. István, Péter, I. Endre, I. Béla, Géza dux); Sandoe, faröi szig. (Sz. István); Piep, Estland (Szent István); Berlin (két lelet; Szent István-féle utánzatok, I. Endre); Voszberg Usedom mellett (Szent István, I. Endre, I. Béla); Prerau Morvaország (Szent István).

Digitized by Google

éremutánzatok; első királyunk érmei ilyen formán északon olyan szerepet játszottak, mint a tournois-k, vagy a florenusok szerte Európában. A két leírt érem súlya megfelel a rendes Istvánféle denárok súlyának.

3. sz. a. II. István IV-ik speciesének (a speciesek mindig Rupp szerint) egy változatát adjuk, melynek előlapján a feltüntetett előállítás megfordítva látszik. Méretét lásd Ruppnál.

4. sz. alatt egy új fajt mutatunk be, mely Kálmán, II. István vagy II. Béla érmelésébe sorozandó. Melyikhez inkább? nem határozhatjuk meg. Elmondhatjuk ugyanezt mindazon iratlan érmekről, melyeket Rupp a nevezett királyok nevei alatt csoportosít. Annyira rokonok ez érmek, úgyszólván egy éremvéső munkái, hogy minden egyes fajt a király nevével megjelölni lehetetlen; leghelyesebb e három király éremcso-

portjait együtt, egy fejezet alatt tárgyalni s pedig *A)* Kálmán, II, István, II. Béla feliratos, *B)* ugyanazon királyok iratlan érmei. A bemutatott új éremfaj mérete 8 mm., súlya 0·24 grm. (Vétel Dobóczky gyűjteményéből.)

Az 5—9. számok alatt érdekes variátiókat közlünk. Új elő- és hátlap-combinatiókat olyan éremfajokból, melyeket Rupp már leírt s királyaink éremcsoportjaiban jóhiszeműleg el is helyezett. Hogy a Rupp osztályozása mennyire elavúlt, kitetszik az új elő- és hátlap-combinatiókból is, melyek a bemutatott rajzokban ilyen képet tüntetnek fel:

5.	sz.	Av.	III. István	IV.	spec.	Rev.	Imre	XIII.	spec.
6.	«	«	III. Béla	V.	«	«	III. István	I.	«
7.	«	«	Imre	II.	«	«	III. István	IV.	«
8.	«	«	III. Béla	VI.	«	«	III. István	IV.	«
9.	«	«	Imre	XIII.	«	«	III. Béla	VI.	«

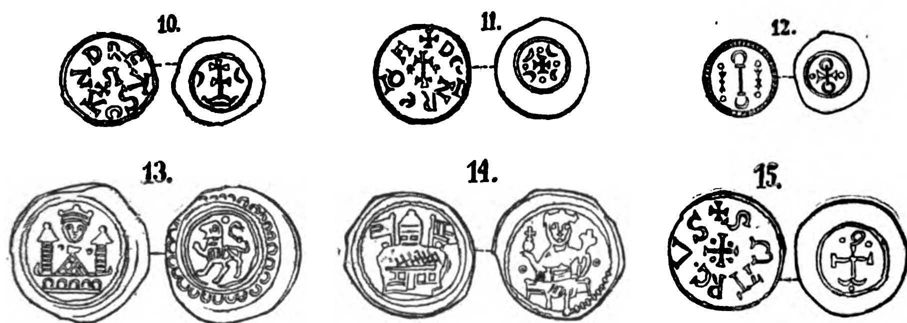
Digitized by Google

Mind az öt érem egykorú, igen rossz ezüstből, részben vörös rézből készült veret. A 7—8. sz. vétel 1877-ben Krausz J. éremkereskedőtől.

A 10. szám alatt II. Endre egy új obulusát teszszük közzé. Előlapján rozettel vagy más példányon csillaggal kezdődő legenda ANDREAS olvasható, belül a Rex monogramm, rendes vagy megfordított helyzetben. Ugyane monogrammot III. Béla és Imre pénzein is találjuk. A hátlapon a koronából kiemelkedő kettős kereszt látható jobbra-balra egy-egy félholddal. A nemzeti múzeum birtokában két példány. Mérete 12 mm. Súlya 0·22 gr. Egyik példány vétel 1877-ben Krausz J.-tól.

11. sz. alatt ugyane király új denárfaját mutatjuk be. Az előlapon rövidítésekkel ezt olvassuk: + Den(arius) Reg(is) A(ndrei); középen a kettős kereszt, jobbra-balra egy-egy csillaggal. A hátlapot kereszt, félholdak és pontokból álló ékítés foglalja el. Mérete: 12 mm. Súlya 0·22. Vétel Dobóczky gyűjteményéből.

A 12. szám alatt bemutatott érem újabb obulusfaj, mely Imre,

II. Endre érmelésébe vág, a mit a hátlap előállításával határozhatunk meg. Mérete 11 mm. Súlya 0·25 gr. Vétel Dobóczky gyüjteményéből. Mindkét érem magyarországi (dettai) úgynevezett frizachi leletből került elő. Első tekintetre felismerjük mindkettőben II. Endre korát s azt, hogy mindkettő idegen (frizachi, kölni) minták után van verve. Különben mindkettő magyarsága kétségtelen, a mit sokféle analogia s a veret technikája támogat. A 13. szám mérete: 18 mm., súlya 0·90 gr.; a 14. sz. mérete 17 mm., súlya 0·88 gr. 13—14. sz. alatt két szép denárfajjal ismerkedünk meg.

A 15. szám alatt ábrázolt denárfaj, melyen a + S. MARCVS feliratot olvassuk, egész előállításával a magyar érmek közé sorakozik. Olyan éremmel van itt dolgunk, mely a Kálmán utáni korban bizonyosan Dalmáczia valamely parti városában, Zára, Spalato vagy Trauban veretett, hol velenczei Szent Márk úgyszólván mint adoptált nemzeti védszent szerepel; az érem hátlapján látható alak hajóhorgony ábráját utánozza. Mérete 15 mm. Súlya 0·35.

Digitized by Google

A 16. szám alatt II. Endre XIII. speciesének új hátlap-combinatióját látjuk. Az új revers keresztet tüntet fel, kétfelől egy-egy madár alakjával. Mérete és súlya mint Ruppnál.

A 17. számú érmet IV. Bélának tulajdonítom. Rupp egy hasonló éremfajt (I. köt. 110. ábra), egy egész sorozat bracteát-félével III. Béla korába helyez, a mi helytelen. Úgy a betűjelleg, mint a paizs-alak későbbi kort tételez fel. A bemutatott új faj mérete és súlya megegyez a Ruppféle III. Béla VII. speciessel.

A 18—19. számok alatt két iratlan, V. István, Kun László vagy III. Endre korába tartozó érmet mutatunk be, melyek merev hovatartozásától a fentebb már érintett alapon tartózkodunk. A 18. szám előlapja lovas királyi alakot tüntet fel, kezében liliommal, lova alatt és mögött elszórt virágok; a hátlapon ülő királyi alak látható, mindkét kezében liliomokkal; körirat VNGA—oRIG. Mérete 15 mm., súlya 0·80 gr.

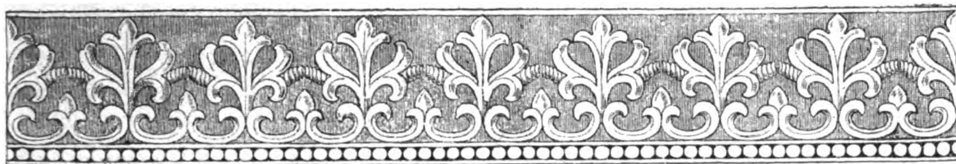

A 19. számú denár a Ruppnál Tab. X. 271. számú III. Endre korába tartozó éremhez hasonlít. Előlapján két koronás főt látunk egymással szemben, közöttük egy M betűből kiemelkedő koronás állvány; a hátlapot koronás és szárnyas sphynx foglalja el. Mérete 12 mm. Sulya 0·34 gr.

Réthy László.

Digitized by Google

LEVELEZÉS.

I. LIPP VILMOS LEVELE LEGÚJABB KESZTHELYVIDÉKI KUTATÁSAIRÓL. Miután f. évi augusztus 12-én az alsó-páhoki sirmezőn az ásatást az 1167-ik sírral különböző okoknál fogva beszüntettem, e hó hátralevő napjait az aquilejai, görzi, a Gregorutti-féle és a laibachi muzeumok tanulmányozására fordítottam.

Szeptember végnapjaiban Németh Elek, zalaegerszegi városi főjegyző és Bödy J. tanár ugyanott szivesek voltak értesíteni arról, hogy az egerszegi városi erdőben a Ne-Keresd major mellett talajegyengetés alkalmával sírokra bukkantak, és felhívtak, hogy ezek közelebbi megvizsgálására jönnék Egerszegbe. E felhivásnak eleget teendő, előre küldvén Sirsom József munkatársamat, szeptember 3-án megjelentem a hely szinén, ahol, odajöttömkor a munka már javában folyt, és a hol fönnevezett urak már vártak. Bejárván a terület jó részét, meggyőződtem szemlátomást arról, hogy az egész erdőrész apró halmokkal borított és amint a kiásott sírok tartalma mutatta, római temető. Igaz, hogy a felbontott kilencz sír valami rendkívüli eredményt nem szolgáltatott, de elegendő volt arra, hogy a temető jellegét meghatározhassam, mely az ókori térképre egy pillantást vetve nem is lehetett más, mint az ezen tájra helyezett Salle, római község temetője.

A sírok fölötti kavicsdombok, az egész talaj kavicsos lévén, ritkán érik el az egy méter magasságot, a sírok a talaj fölszíne alatt fél — egész egy méter mélységben fekszenek, és vagy kinagyolt kőlapokból alkotott és ugyanolyan kőlappal fedett négyszög kamarák, vagy négy nagy római téglából összeállított rekesz, vagy végre egyszerű kerek idomú gödrök. Ez igen természetesen csak a fölásott kilencz sírra szól, lehetnek ott még másféle szerkezetű sírok is, de ezeket csak a további ásatás fogja felderíteni, a melyre nekem a városi hatóság az engedélyt a legnagyobb készséggel megadta, és amelyet a jövő tavaszszal foganatosítani szándékozom is. A kiásott sírok körüli tapasztalataim és azok tartalma a következők: 1. Négyszögméternyi kamara. A középen széndarabokkal vegyített hamurakás, az egyik szögletben állott egy 0·20 átmérőjű simított, fehér, kerek kőlapon egy zöldes szinű üres üvegpohár, vékony fehér kőlapocskával lefödve. A pohár egészen ép, körületén kiemelkedő tojásdad és egymással egyenes taggal

Digitized by Google

összekötött keretek foglalják el, melyek a pohárnak tetszetős alakot kölcsönöznek, valóságban pedig, mint a számos római ívóedényen létező behorpasztások, arra szolgáltak, hogy a poharat biztosan lehessen tartani. A pohárral átelleni szögletben egy nagy üveg urna darabjai hevertek, elborítva égetett csontmaradványokkal. Ezek mellett feküdt egy kis kővéső serpentinből A harmadik szögletben állott egy kis, könnyű, ép csupor agyagból, tele égetett csontdarabkákkal és lapos fehér kővel lefödve. — 2. Szintén kamara, de már bedült állapotban. A humus között három darab orsógomb feküdt agyagból, az egyik szögletben egy ép, jókora, füles, kerek száju vászonkorsó volt, szakasztott mása azon korsóknak, a melyekből különböző nagyságban vagy harmincz példány látható a vasmegyei régiségtárban. — 3. Téglarekeszben hamu és egy kis bronz fibula. 4—9. Gödrök, hamuval, sérült csészék és egyéb edények maradékaival. Mindezekből világosan látható, hogy itt római hullaégetéssel van dolgunk, a mi a második és harmadik századra utal. Másnap erős esőzés állván be, a kutatást nem folytathattam; ugyanakkor értesültem egy másik, szintén Egerszeg szomszédságában levő lelőhelyről a kisfaludi hegyen Csécs mellett, a honnan egy nagyobb átfurt borostyánkő és alabastromgyöngyöt, nemkülönben négy orsógombot agyagból és egy bronzba foglalt kis alabastrom félgömböt kaptam, valószínűleg korongos fibula részét. Hivatalos kötelességem azonban haza szólított, így tehát ennek a lelőhelynek a megtekintését el kelle halasztanom.

November 23-án Széchenyi Imre gróf szives meghivása folytán Somogyvárra utaztam, hogy az ott talált római sír felásatásán jelen legyek. A sírt faátültetés alkalmával véletlenül találták meg a munkások az úgynevezett pénzes táblán, mely onnan kapta elnevezését, hogy ott az ekevas mindig római bronz pénzeket forgatott ki, ezekből néhány százra menőt láttam is a grófnál, csupa Constantinus-félék. A nagy, téglákból háztető formára összerakott sír három méternyi mélységben volt a fölszin alatt, valami szegény ember sírja lehetett, férfi vagy nő volt-e benne, azt megitélni nem lehetett, mert a csontváznak, egy árva fogon kívül, de az is rossz, nyoma sem volt. A sírt betöltő föld óvatosan kiszedetvén, legelőször egy közönséges alaku három gombos bronzfibula, továbbá egy kisded üvegcsésze, nagyobb üvegedény darabjai és végre egy elkorhadt, ötvenkét Constantinus Magnus-féle bronzpénzzel színig megtöltött és fönt valami ruhafélével bekötött faszelencze került napfényre. A szelencze alakját a korhadékból föl lehetett ismerni, a ruhafoszlányok pedig a legfölül feküdt pénzekhez tapadtak a rozsdásodás folytán. Somogyvárott lévén, nem mulasztottam el az alkalmat, hogy egyúttal a Kupa várát, valamint az ott talált és most a grófi kastélyban őrzött régiségeket is meg ne tekintsem. Ez utóbbiak között van ős, római, népvándorlási és középkori, csak az nincs, amit kerestem, ősmagyar. A kisebb-nagyobb fekete füles korsócskák bemélyített és gipszszel kitöltött vonaldíszszel tökéletesen összevágnak a simontornyai bronzleletet kisérő edényekkel, melyet a vasmegyei régészeti egylet idei évi jelentésében illustrálva ismertettem; a nagy kétgömbös fibula vasból szintén őskori, a kételű vaskard, spatha, alakra azonos a potyi kardok pengéjével, csak egy szép patinájú, kis bikaálarcz, bronzból, lekonyuló vas szarvakkal, ha csak ez nem ősmagyar bálványkép, másra az itt látott tárgyakból nem merném még csak ráfogni sem, hogy magyar. Érde-

Digitized by Google

kesek a grófi kastély csarnokában befalazott középkori emlékek is, melyek a Kupavár helyén állott zárdatemplomból valók, a néphagyomány e zárdát a vörös barátoknak tulajdonítja, és a melyeket a grófi család a helységben szétszórva talált, a hová azok a zárda romjainak a mostani század elején tökéletes lehordatása folytán kerültek. Ezek között első helyen áll egy domborműves kő tábla fele, mely szt. István protomartyr megköveztetését ábrázolja. A tábla kivitele a XII. század (?) elejére vall. A vértanu, papi ruhába öltözve, karosszékben ül és ölében nyitott könyvet tart, mellette balról két zömök alakú zsidó áll, kurta, de a selyem himzésű egyházi ruhát utánzó kabátban, a közvetlenül mellette álló jókora kővel halántékon üti, az e mellett levő jobbjában szintén követ tart magasra, a háttérben a tömeget egymás fölött álló fejek jelezik. Durva, de nagyon erőteljes plastika nyilatkozik e műben, mely mindenesetre hazánk e nembeli legrégibb szobrászati emlékeihez tartozik. Az átmeneti stylust mutatja két dombormű-alak, Krisztus és Rafael arkangyal, kemény homokkőből; későbbi datumu lehet az a czímer, melyben három kerek paizs felett fél medve emelkedik ki, még későbbi egy föliratos kryptafödő vörös márványból, melyet Magister Johannes de Zethe, canonicus albensis, decanus de Bélavár, parochus et notarius conventus huius 1413-ban készíttetett.

November 11-én Deininger Imre, a keszthelyi gazdasági intézet igazgatója a cserszegi út mellett hajdan volt római urnatemető szomszédságában, az intézet földjén egy római sírt ásatott ki, melynek töltelék földjében igen szépen föntartott Marcus Aurelius közép bronzérmet, a sírban pedig női csontvázat talált, bronz kargyűrűvel. Rögtön átkutattam az egész táblát, de több sír nyomára nem akadhattam. Ugyanilyen egyes római sírra akadt Veháp József idevaló kőművesmester is a páhoki út mellett levő kőfejtőnél, a melyben egy füles, mázos korsó, kargyűrű és öt darab Constantinus M. pénz volt, az e helyen tett kutatásaim szintén nem vezettek eredményre. Veháp úr a talált tárgyakat nekem ajándékozta.

Deczember 1-én, megyebizottsági tag lévén, gyűlésre Egerszegen megjelentem és ekkor szemügyre vettem a kisfaludi hegyet is. Ott oly őskori erődítmény romjait láttam, melyet a német archæologusok «Verglaste Burg»-nak neveznek, és tudtommal Magyarországon még másutt sehol sem találtatott. Ezek a romok a hegy legmagasabb részén három egymás melletti szőlőben kisebb-nagyobb tömegekben terülnek el, állanak pedig fél — egész egy méter vastagságú tömött, de kiégetett agyagfalakból, melyek küloldala helylyel-közzel, bizonyára a melléjük rakott roppant tűz következtében megolvadván, az agyag közé keveredett homok mázas simaságot mutat. Egész környezetüket faszén és cserépdarabok borítják el, szőlőbujtásnál mindig találnak apróbb tárgyakat, az egyik szőlőtulajdonos, elbeszélése szerint, néhány év előtt két réztányérformát is ásott ki, és azokat arra menő oláhczigányoknál egy nagy vasfazékért becserélte és ez utóbbit nekem meg is mutatta. Ha majd az egerszegi római temető ásatás alá kerül, ezt az érdekes helyet is meg fogom vizsgáltatni, a mire az illető szőlőbirtokosok engedélyét már meg is nyertem.

Keszthely, 1885. deczember 12.

Dr. Lipp Vilmos.

Digitized by Google

II. PINTÉR SÁNDOR NÓGRÁDMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. Mindanynyiszor fájó érzéssel teszem le e «Közlemények» jól megolvasott füzetét, valahányszor újra és újra tapasztalom, hogy megyémben a régészettel nyilvánosan vajmi kevesen foglalkoznak. Talán, ha a tudományszerető báró Nyáry Jenő úr, ősi osztályrészét nem Pilinyben veszi át, e megye úgy maradt volna a régészet tudományról folyton íródó nagy könyvben, mint azon beírott két lap, melyet a vigyázatlan könyvkötő összeragasztott. Sokan forgatták volna a könyvet, de azon lapok tartalmát, melyre e vármegyének őstörténete van feljegyezve, senki sem olvashatja vala, — holott e megye legnagyobb területét az Ipoly és Zagyva oly gyöngédeden öleli be a Tátra- és Mátrából kisugárzó bérczeivel, hogy azt az ős népek vándor útjából kiszakítani nem is lehet, sőt több mint huszonnégy várának a zivataros idővel még ma nap is daczoló rommaradványai arról tanúskodnak, hogy a föld ezen részén nemcsak a mult- és régenmultban, de a hajdankorban is, erőteljes népnek kellett lakni, különben mi értelme sem volna a lépten-nyomon egymást érő védelmi pontoknak.

Nem dicsekedhetem azzal, hogy megyémnek minden talpalatnyi földjét ismerem, de a mennyire kutató s megfigyelő hatalmamat kiterjeszteni képes valék, bátran nevezhetem a «leletek» gazdag tárházának.

Említsem-e Pilinyt? a dolyáni «Majorhegyet», avagy a szécsényi «Kerekdombot?» Hiszen e helyekről már eddig is annyi becses tárgy halmozódott együvé, hogy abból egy kis nemzet nagy múzeumát lehetne fölszerelni.

A pilinyi határ — miként arról báró Nyáry Jenő úrnak a nemzeti múzeumban elhelyezett gyüjteménye tanúskodik — a neolit kortól kezdve egész a közép s illetve a legújabb korig rejteget kincseket, a dolányi majorhegy, — bár e napig is csak találgatás tárgya azon két halom, melyet háta gerinczén sok, sok századok óta hordoz — gazdag tárháza a bronz és arany tárgyaknak. Az is köztudomású, hogy a nemzeti múzeumba jutott első bronz kard, a szécsényi határban elterülő «Szent-Györgymezőn» találtatott, a mi pedig a szécsényi «Kerekdombot» illeti, ez meg épen kiapadhatatlan bányája az őskorú eszközöknek.

A lelhelyek felsorolásával lapokat tölthetnék be, de nem ez czélom. Az eddig megnevezetteket is csak azért említettem föl, hogy igazoljam, miszerint e megye területe *nem a lelhelyekben*, *hanem a tudvágyókban szűkölködik*, — de továbbá szemem előtt lebegett az is, hogy jelen soraimnak ajtót nyissak az ismertetések csarnokába.

Tagja lévén az archaeologiai társulatnak, jogom van szakközlönyét figyelmesen olvasni, — ámde a jogokkal kötelezettségek is járnak, s így nekem is, mint a régészeti tudományok számfeletti díjtalan gyakornokának, kötelességem: az e vidéken előforduló lelési, találási és ásatási eseményekről számot adni, mert sohasem tudható, vajjon melyik igénytelen tárgy, vagy a lelet fekvési viszonya fogja szolgáltatni azon kapcsot, melylyel a nagy tudományú szakférfiak között netán létezhető nézeteltérést — összefűzi.

Minden esztendőben reménynyel nézek a kikeleti munka elé. A gazda zöldelő veteményeibe, én a mély szántás, szőlőtalajfordítás, árokásás és a záporesőbe vetem reményemet, mert ásatási költség nélkül, csak ezen úton-módon várhatom gyüjteményem gyarapodását.

Digitized by Google

Az 1885-ik év tavasz eleje nagy reményekre jogosított, a mennyiben a *zsúnyi* pusztáról értesítve lettem, hogy árokásás közben bronzkorszaki urnatemetkezésre akadtak volna; *Rimócz* községéből meg épen azzal leptek meg, hogy a »szélhegyi« szőllők nyitása alkalmával emberi csontvázakra bukkantak és a felbolygatott sírokból marokszámra szedték föl az arany és ezüst fülbevalókat; no meg a *dolyányi* Majorhegyet is jól megsúrolta vagy két ízben a zápores̋ő, hittem tehát, hogy majd csak onnan is cseppen, ha nem csordúl valami.

De biz a remény csak remény maradt, s szépen eltettem a jövő esztendőre. A zsúnyi urna-temető eddigelé egy ketté törött, kevés figyelmet érdemlő bronztűt és egy, fölöttébb érdekes, általam még eddig sehol sem látott zárt, bronz karikagyűrűt adott napfényre és birtokomba. Vajjon tovább mit rejteget a nemrég irtotta ős erdőtalaj? Tudni nem lehet, mert a föld vető tábla levén, ásatni nem lehet. A rimóczi szőllőkben — lévén az szegény földmívesek tulajdona — ásatni szintén nem lehet. A talált ezüst fülkarikákból mintegy nyolcz darabot felkutattam, de az állítólagos aranytárgyak úgy eltűntek, mintha azokat a föld visszanyelte volna. Rimóczon ketten harczolunk, illetve liczitálunk a lelt tárgyakért, — én és a plébános úr. Ha régiséget gyüjtő társaim még nem tudnák, hát ezúttal nyilvánosan is megmondom, hogy a herczeg-prímás minden alattas papját fölhívta, miszerint a községeikben előforduló leletekre figyeljenek, s ha módjukban áll, az esztergomi múzeum részére mentsék meg. Nagyon természetes, hogy minden plébános, már míveltségénél fogva és a herczegbíbornok kegyeinek megnyerhetése miatt is, figyelmesen őrködik az esetleg előforduló leletre. A régészeti tudomány érdekében fölöttébb üdvösnek tartom a herczegprímás ezen intézkedését, főképen ha az illető plébános urak még hozzá a népet ez irányban oktatják is. Én nem sajnálom, ha egy vagy más tanulságos és becses régi tárgy másé és nem az enyém, de sajnálom, ha az sem nem az enyém, sem nem a tudományé. Ha Zsúny vékony ajándokkal szolgált, s ha Rimóczon elsikkadt az arany, annál háládatosabb volt a szécsényi határ. Vancsó Béla barátom az úgynevezett »Öreghegyi« nevű szőlőjének egy részét — újra ültetendő — fordítás alá vette; szándékáról értesülvén, kértem őt, figyelmeztesse munkásait, hogy ha a föld fordításánál valamelyes ősi nyomokra találnának, tudassák azt velem.

A munka alá venni szándékolt terület a szécsényi uradalom tulajdonához tartozó szőllőhegy alját képezi s a Szent-Györgymezőre támaszkodik, s mert az egész hegyláncolat a »Kerekdombot« környezi, sejtettem, hogy itt mindenütt az ősnépek tanyái léteztek. Sejtelmem nem is csalt. Az év márczius hava vidékünkön esős volt, s így nem gondoltam, hogy a tervbe vett szőllő-talajmunka teljesíttetik. Egyszer csak híre terjed a városban, hogy a Vancsó munkásai sokat érő kincset találtak; nyomban siettem a hely színére Nyikos Lajos szintén régiségkedvelő urambátyámmal, ámde a hely színén munkásokat már nem, befejezett munkát s a föld felületén három, szétszórt, összetört emberi csontváz maradványait találtuk csak; mit tehettünk tehát egyebet, mint a csontmaradványokat vizsgáltuk meg; a föld felülete azt bizonyítá előttünk, hogy ott egymástól nem messze három sír ásatott fel s avatatlan munkás-kezekkel szétszórattak s összetörettek.

Digitized by Google

Úgy látszott, hogy a középső sírban túlságos nagy, hosszú kar- és lábszárcsontokkal bíró egyén aludta addig nem háborgatott örök álmát, ellenben a két másik sírban középszerű alakok nyugodtak. Laikus szemmel — a medenczecsontok után ítélve — mindhárom csontváz női egyéné lehetett. A középső váz arczcsontját — mely az egyik szemüregtől a másik szemüregig, orr- és részbeli homlokcsontból áll — magammal hoztam. Haza érve, első gondom volt a «kincs» felkutatása; de azt Vancsó Béla barátomnak is csak napok múlva sikerült a munkásaitól összeszedni.

Állott pedig a «kincs» a következőkből: három pár tekercses fülgyűrűből, ezek közűl két pár bronz, egy pár ezüst, egy, valószinűleg a nyakról lefüggő bronzékszerből, 3 drb karperecz, melynek egyike zárt, farkába harapó kígyót utánoz, másika szintén zárt síma, harmadika nyitott síma karika; — 6 drb újjgyűrűből, ezek közűl zárt köves római, zárt csavaros, lapított lemez, szélén vályúzott, a többi nyitott s lapított lemezből; — ezeken kívül egy antik csat és több meg nem határozható tárgyak töredékei. Az egész lelet összesen 24 drb; jellege után a lelet római kori barbárnak látszik.

Figyelemreméltó egy nyakék, mely a folyó év tavaszán szántás alkalmával az ekevas által összezúzott cserépedényben, a karpégéczi határban, Ivánka Ödön úr birtokán találtatott. A nyakék áll 35 kagylóból, 10 pasztagyöngyből s középen egy nagyobb gyurmaszemből s a középen lefüggő háromágú bronz csillagból, a csillag sugarai lapított körvégűek. A szécsényi Kerekdomb, e sok kincset rejtő halom sem nyugodott ez évben; Vancsó Gyula budapesti ügyvéd barátom hat markos legénynyel másfél nap vájatta oldalát, s nem eredménytelenűl, mert számos őskori cserép, csont, bronz stb. becses tárgy jutalmazta áldozattal járt munkáját. Az itt lelt soknemű becses tárgy leírását azért mellőzöm, mert azok ismertetését az ásató magának tartotta fel, ki egyszersmind az «öreghegyi» lelet birtokosa is.

Megemlítendőnek vélem még, hogy Szécsény vidékén, különösen a dolyányi laposon szántás-kapálás alkalmával, sűrűn találnak lópatkókat, melyek igen feltűnő alakúak. A köznép egyszerűen «török patkó»-nak nevezi; nem lehetetlen, hogy a török uralom idejéből maradtak ott, de én kételkedem benne azért, mert a hely, hol azok legsűrűbben előfordulnak, lecsapolt mocsártalaj, s ha alig egy emberöltő előtt a lelhely feneketlen mocsár volt, a török dúlás idejében még inkább annak kellett lenni; s aztán mit kereshettek a törökök megpatkolt lovai épen a jelzett mocsárban? A história azon a tájon csatát nem jelez, de igen is ugyanazon talajban ős cserépdarabok sűrűn találhatók.

Kedves szolgálatot tenne bárki is, ha a lópatkó történetét megirná. Talán nem fogja tőlem rossz néven venni egyetlen lókedvelő sem, ha itt egy pár latin írónak a «patkóról» tett feljegyzését idézem, ugyanis:

C. Svetonius Tranquillus, pag. 183. Nero 30. «Nunquam minus mille carru eis fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis.»

Columella VI. 12. «Solea pes bovis inductur.»

Gai Plinii Secundi Historiæ Naturalis. IV. tom. XXXIII. lib. 49. cap. «Nostraque Aetate Poppæa eonjux Neronis principis delicatoribus jumentis suis soleas ex auro quoque induere.»

Digitized by Google

Egyik jó barátomtól nyerem imént azon figyelmeztetést is, hogy Clermont-Ganneau orientalista Arsoufban egy oly dombormű-töredéket is fedezett volna föl, melyen a ló lábán patkó-féle készülék látható. Clermontnak ezen felfödözéséről szóló levelét Renan, a franczia akadémia 1881. évi aug. 5-én tartott ülésén olvasta fel. Már ezekből is bátran levonhatjuk azon következtetést, hogy a patkó alkalmazása az ókorban is divatozott, sőt fényűzésül is használtatott.

Értesítésemet befejezem egy pecsétnyomóval, legyen bár — amint hogy szerintem más nem lehet — hamisítvány.

Körirata SIGILLUM ACADEMIÆ REGIÆ CASSOVIENSIS a középtéren balra álló angyal a talapra helyezett koronás, négy pólyás czímerpaizsot tart, melynek közepén üres, kék mezejű kisebb paizs van.

A folyó év augusztus havában babszedés alkalmával találta egy kovácsmesterséget tanuló gyermek, kinek atyjától vásároltam.

Azon kérdés merűl fel, hogy ezen, szerintem a XVIII-ik századból eredő primitív hamisítvány miként kerülhetett épen a szécsényi határban elterülő úgynevezett »Szent-Györgymező«-re?

Bármily körülmények között készült legyen is ezen hamisítvány, több szempontból érdekes lehet, különösen érdekelheti első sorban Kassa város történetíróját, továbbá érdekelheti a pecsét-tanulmányozókat s talán a heraldicusokat is, a mennyiben e pecsétnyomón az ország czímere is előfordul s rajta az angyalok egyike már nemcsak nem áll, nem lebeg, sőt egyenesen a »foszlány«-ba transsubstantiálódik.

Szécsény, 1885. novemberben. *Pintér Sándor.*

III. VÉGH ADORJÁN HALOMDOMBI LELETEKRŐL. Első közlemény. Alsó-Csallóköz legrégibb s egyik legérdekesebb fentlévő műemléke a Halomdomb, a nagy-keszii határban a Sárosér partján emelkedett helyen fekszik, Nemes-Ócsától délre negyedóra járás távolban, fekvése a cs. k. katonai földrajzi intézet által 1869-ben Bécsben kiadott Komárommegye térképén jelezve van. Ezen őskori halom alakjára nézve hasonló a félgömbhöz, kerülete az alján körülfutó ároknál mérve 180 méter, magassága központjánál körülbelül 3 méter, anyaga félmagasságig eredeti homokos föld, azon felül pedig hordott föld.

Az 1876. év végén a tulajdonos uraság a halmot körülárkoltatta és befásíttatta, munkaközben az árkolók, valamint a faültetők is a domb különböző részében sok embercsontot, cserépdarabokat, kisebb-nagyobb kavics- és kődarabokat, emlős állatcsontokat, kova, szarúkő és obsidián szilánkokat és csíszolt kőszerszámokat találtak. A mint a dologról értesültem, azonnal a helyszínére siettem, az árkolók épen megérkezésemkor fedeztek fel a domb déli részének aljában két felnőtt emberi csontvázat s így szerencsés voltam azokat még érintetlen állapotukban megvizsgálhatni, a két csontváz egymástól 2 méter távolban 60 cm. mélyen puszta földben volt eltemetve, mindkettő fejjel nyugotnak hanyatt kinyujtva testhez zárt karokkal volt elhelyezve, koporsó és egyéb mellékletek nélkül, mindketten közép fejalkattal bírtak és épek voltak.

Azon 7 felnőtt és egy gyermek összesen 8 ember csontváz, melyeket a faültetők a domb különböző részében találtak, a munkások állítása szerint szintén

Digitized by Google

az előbbeniekhez hasonló módon voltak eltemetve, de a munkások által egy halomra hányva többé-kevésbé töredezett állapotban találtam. Közelebbről vizsgálván a csonthalmaz közt levő koponyákat, azokat középalkatúaknak találtam egynek, kivételével, mely felnőtt egyéntől származott s hosszú alkatú (dolychocephal) koponya volt.

A cserépdarabok, melyek itt a földből előkerültek, rosszul égetett vagy inkább csak szárított s szabad kézzel idomított agyagedények töredékei, melyeknek anyaga kova-szemcsével, gyakran apró kavicscsal kevert. Falazatuk vastagsága 4—17 mm. között váltakozik. Színre nézve feketék, téglavörösek, barnák, vannak, melyek kívül téglaszínüek vagy barnák, belül pedig feketék. Alakra nézve némelyek nyakrészletek többé-kevésbé kihajló vagy egészen egyenes karimával, némelyek oldalrészletek, mások igen durva nehéz fenéktöredékek, vannak apró lyukú szürőedény-töredékek is, milyenek a szegedi és ekeli leletben is előfordultak. A diszítmények, melyek ezen töredékeket ékesítik, igen változatosak, vannak kisebb-nagyobb dudorodásokkal, köztük borsó nagyságú egyes vagy páros dudorodás, nagyobb hosszúkás dudorodás keresztben átfúrt lyukkal vagy durva benyomással a közepén, továbbá lapos nyélszerű dudorodás mély bevágással, a végén felül hosszában átfúrt lyukkal, vannak továbbá bekarczolt vonalakkal és bevagdalásokkal, pl. két párhuzamos vízszintes vonal, két-három vagy több vízszintes vonal, függélyes bevagdalásokkal szakaszokra osztva vagy hegyes czik-czak sorokban futó párhuzamos vonalak, vannak azonban olyanok is, melyek egészen simák és grafittal vannak fényesítve. Megemlítem itt, mint az egész leletben egyetlen példányt, egy 15 mm. vastag agyagtábla töredékét, mely apró kavicscsal és grafitporral gyúrt agyagból készült, csak durván van simítva, de a grafit-keverék az egésznek csillogó fekete szint kölcsönöz, valószínüleg fedőlap gyanánt használtatott.

A nagyobb kövek közül említésre méltók a következők :

1. Egy sima, hosszúdad, barna kő, nagyrészt földnemű kéreggel bevonva, három oldallal bír, melyek közül kettő síklapot képez, a harmadik egyenetlen, mindkét vége laposra vékonyul, miáltal a kézben fogásra alkalmassá válik, hossza 36 cm., vastagságának körmérete 50 cm.

2. Egy lapos kerekkőnek egy negyedrész töredéke, melynek egyik oldala sík lapot képez, másik oldala egyenetlen, vastagsága 6 cm. valószinűleg az előbbivel együtt zúzásra, gabnaőrlésre használtatott őskori tulajdonosa által.

3. Egy lapos homokkő, hossza 28 cm., szélessége 21 cm., vastagsága 5 cm. talán tűzpadkául szolgált, mint azt a reá tapadt kormos égett földkeverék gyanítni engedi.

A kisebb kövek között leginkább figyelemreméltó egy 20 cm. körméretű sima, gömbölyű kövecs, itt-ott reá tapadt szilárd földnemű kéreggel, hogy az ilyféle kövecseknek a Halomdomb alkotóinál valamely fontosabb használati czéljok lehetett, azon körülményből is kimagyarázható, miszerint azokat csak a kissé távolabb fekvő kövecstelepekről hozhatták ide, hol különben a természetben semmiféle kő sem fordul elő.

Kova, szarukő és obsidián szilánkot mintegy 22 darabot gyűjtöttem, melyeket részint a munkások találtak, részint az általok felhányt földből magam szedegettem össze, találtam 2 magkövet is, milyenekről a szilánkokat lepattogtatás által szokták nyerni.

Mindezeknél érdekesebbek azonban a csiszolt kőszerszámok annyival is inkább, mert ezekből a lelet korára nézve a lehető legtájékoztatóbb következ-

Digitized by Google

tetést lehet vonni, ilyen 7 darab találtatott, melyeket egyenként mutatok be a következőkben :

1. Egy világos szürke (Quarcit) kőcsákány lyuk nélkül, éle félkörű, alsó része sík lapot képez, felső része félkörívüleg záródik, fokánál függélyesen levágott sík lapot mutat, mely alul egyenesen, felül félkörívüleg záródik, hossza $24^1/_2$ cm., legnagyobb vastagságának körmérete $14^3/_4$ cm., szélessége élénél 3 cm.

2. Sötétszürke (Quarcit) kőcsákány lyuk nélkül, éle kerekded, alsó része sík lapot mutat, felső része félkörüleg záródik, fokánál kerekdeden végződik, hossza 11 cm., szélessége élénél 28 mm., legnagyobb vastagságának körmérete 10 cm.

3. Fekete (Lydit) kőkapa eredetileg az éllel keresztirányban átfúrt 2 cm. átmérőjű kereklyukkal volt ellátva a nyél számára, de a lyuk közepén keresztül eltörvén, a fok felüli része hiányzik, éle kerekded s nagyon el van koptatva, alsó része sík lapot képez, felső része félkörüleg domborodik, hossza $8^1/_2$ cm., szélessége élénél $4^1/_2$ cm., legnagyobb vastagságának körmérete $14^1/_2$cm.

4. Fekete (Quarcit) kőkapa, az éllel keresztirányban kezdett lyuk furási kisérlet nyomaival, ketté törvén az eszköz keresztben, valószinüleg a lyukasztási kisérlet alatt törése helyén nagyjából újra kicsíszoltatott s így jelen alakjában is teljes egészet képez, alul lapos, felül domború, éle félkörű, hossza 6 cm., szélessége élénél $3^1/_2$ cm., fokánál 4 cm.

5. Zöldesbarna (Serpentin) kőfejsze, az éllel párhuzamos irányban fúrt 2 cm. átmérőjü kereklyukkal, 4 átellenes oldallal, melyek közvetlen a lyuk alatt mérve egyenlően 4 cm. szélesek, két átellenes oldal függőleges irányban halad s az élnél hegyes szögbe fut, a más két átellenes oldal egymást szelő irányban futva az élt képezi, felső része hiányzik, éle egyenes és egészen tompára el van koptatva, hossza 6 cm., szélessége élénél 4 cm.

6. Vörhenyesszürke (Granit) kőszerszám kisebb töredéke, mely símára, de nem fényesre volt csíszolva, kerek lyukkal volt ellátva, hol 4 cm. széles volt.

7. Fekete (csillámpala) kőbalta lyuk nélkül, szélesebb oldalai közül az egyik egészen lapos, a másik az élhez közel kissé domború és tompa szögben hajlik az élhez, fokánál csonka, éle egyenes, hossza 5 cm., szélessége élénél $4^1/_2$ cm.

Nemes-Ócsa 1885. májusban. *Végh Adorján*

IV. HALAVÁTS GYULA A VERSECZI VÁRRÓL. A krassó-szörény megyei hegységtől nyugatra, már Temesmegye területén, Versecz és Varadia közt egy szigethegység van, mely miután az Alföld rónájából hirtelen emelkedik ki, impozánsnak tetszik, s tagozottságával méltán feltűnik mindenkinek, ki Temesvárról Báziás felé utazik. Ki nem kerülheti azonban figyelmét e mellett a szigethegység egyik nyugati csúcsán levő torony, mely komoran néz le a hegy lábánál elterülő síkságra s mértföldekre ellátszik. S ha lekötötte az utazó figyelmét e torony, s kérdezősködik róla, hall majd ily féle felvilágosítást, hogy az egy ősrégi (vagy római) őrtorony, mely még azon időből származik, mikor még a mostani kalász-tenger helyén — valódi tenger hullámzott s itt kötöttek ki a hajók, s ott láthatni még ma is azokat a vaskarikákat, melyekhez a hajókat kötötték ; sőt a felvilágosító meg is esküszik rá, hogy ott volt, a hol beszélték, hogy egy bátor ember megmászta a hegyet s látta ezeket a hirhedt vaskarikákat. Másik tán még szebb mesével fog szolgálni, de arra bajosan lehetne példát hozni fel, hogy eltalálta volna a valóságot, hogy t. i. ez a titokzatos torony egy középkori vár megmaradt donjonja.

De nem is lehet csudálkozni, hogy maguk az ott lakók ily meseszerűen kalandozó mondákat fogadnak el s terjesztik, ha tekintetbe veszszük azon viszo-

Digitized by Google

nyokat, melyeket hazánk ezen déli része még a nem rég multban is átélt, s azt, hogy Pesty Frigyes úr, a déli részek történetének e kitünő monografusa, ismert szívességével csak egy adatot[1] tudott rendelkezésemre bocsátani, de a mely irott adat csak arról értesít, mit különben is tudunk, hogy Verseczen (1594-ben) vár létezett. De arra, hogy ki és mikor építtette e sasfészket, minő időket élt át, mikor rombolták le? alapos, széleskörű történelmi kutatásai daczára nem adhatott felvilágosítást. — Az utolsó kérdésre, hogy mikor romboltatott le? tán azzal lehetne felelni, hogy az 1692-ben kötött passaroveczi béke után, miután egy 1716. évből származó, franczia mérnökök által készített térképen[2] helyén ez áll: «Altes Schloss, ruinirt.»

Engem a közelmultban hivatalos dolgok szólítottak Versecz környékére, s az a titokzatosság, mely e romot körülveszi, ösztönzött arra, hogy a valót kutassam, s térképileg és fényképileg felvéve, azt, a mit laikus létemre közölhetek, nyilvánosságra hozzak.

A vár — mint már említém — a verseczi szigethegység egyik nyugati csúcsán, az u. n. «Várhegy»-re van építve, s ma csak az «Öregtorony» áll, a többi része csak is alapfalaiban van meg. Maga a várudvar egy hosszúkás, kelet-nyugati irányú, 18 m. széles s 46 m. hosszú négyszög, melynek keleti oldalát az Öregtorony, nyugati oldalát pedig egy félkör alakú bástya alkotja. Alapfalaiban 2 egymással párhuzamosan haladó falat sikerült konstatálni. E két fal egymástóli távolsága 5 m. s a várőrség lakásai és raktárjai e fal közt lehettek. E véleményemet főleg arra alapítom, hogy az Öregtorony közelében levő, s a belső falhoz tartozó részlet külső (déli) oldalán, szabályos távolságban egymástól, s csak nehány cm.-rel a jelenlegi földszin felett 20 cm. nagy négyszögű lyukak láthatók, melyekben hihetőleg a padló gerendái voltak elhelyezve.

A várfalat az Öregtoronynyal az északi oldalon egy kerek helyiség köti össze, mely azonban hihetőleg a várfalak magasságát túl nem lépte, s melyből ottjártamkor (1883-ban) két, az Öregtoronyhoz ragasztott fal még fenállt, ugyanazon év őszén azonban — a mint hallom — ezek egyike ledőlt.

A déli részen a várfal nem függ össze az Öregtoronynyal s úgy látszik itt volt a kapu, mely feltevés mellett szól az is, hogy míg a hegy északi, nyugati és déli része többé-kevésbbé meredek s bajosabban közelíthető meg, addig a keleti oldalon sík, s innen legkönnyebben férhetni a várhoz. Ugyancsak ezen (keleti) oldalon, mintegy 6 m.-nyire a vártól, egy sánczárok nyoma látható.

A várhegyet a karlsbadi törvény szerint ikreket képező nagy orthoklas földpátú biotit-gneisz alkotja, melynek egyes részei a levegő elmállasztó erejének erősebben ellenállván, kiálló sziklákat képeznek, mi ezen és a szomszédos csúcsoknak vadregényes kinézést kölcsönöz. Egy ily kiálló sziklára van az Öregtorony építve olykép, hogy körülbelől 3 m.-nyire a földszín felett e szikla tölti ki e torony üregét, s a tulajdonképi földszinti helyiség a földszín fölött ily

1 Bethlen Farkas. Histor. Transsylvan. III. köt. 235. l.

2 Másolatban közli a «Délmagyarorsz. tört. és régész. társ. értesítőjé»-nek 1876. évi kötete.

Digitized by Google

magasságban van, s e részben a torony fala a nyugati és déli oldalon átlag 1 m.-nyire meg van vastagítva, úgy, hogy a fal itt lejtős s nem függélyes.

Az Öregtorony alakja hosszúkás négyszög, melynek oldalai azonban nem párhuzamosak a várfalakkal, hanem körülbelől 20 foknyira el vannak fordítva. Az Öregtorony három, egymás felett levő helyiségre volt felosztva, mit szépen lehet konstatálni a gerendalyukakból. Nyílás aránylag kevés van rajta.

A földszinten, és pedig a várudvarra néző két oldalon egy-egy lőrés van. Az első emeleten a nyugati oldalon van a bejárás, melyhez lentről hihetőleg falépcső vagy létra vezetett, s ennek megtámasztására szolgálhatott a falból kiálló négyszögű kődarab. A második emeleten ismét két nagyobb nyílás látható. Ez alatt a falból két faragott kődarab áll ki, s feltevésem nem fog a valószínűtlenség terén kalandozni, ha ide erkélyt képzelek. A második emelet fölött van a mellvéd.

Az Öregtorony északi szögletében, a második emeleten két, körülbelől 1 m. átmérőjű lyuk látható, az egykori kémények helyei. A torony déli részét kincskeresők kibontották, s itt mászhatni be a belső ürbe. Az összes falak a helyben található gneisz alaktalan darabjaiból vannak építve, faragott kövek csak is nagyobb nyílásoknál láthatók.

Halaváts Gyula.

Digitized by Google

IRODALOM.

ALBA MARIA.* Mindinkább közeledik az 1894. év, melyen a honfoglalásnak ezredik évfordulója megünnepelendő lesz, s mindig lázasabban fokozódik a tevékenység a honalapító Árpád sírjának felkutatásában; mert a nemzet reputatiója megkívánja, hogy a millenniumig a honalapító temetkezéshelyének holléte ismertessék és oda monumentális emlék állíttassék.

A nemzet eme honfiui kötelmének előmozdításában fáradalmat és áldozatot nem kímélve, a fent czímzett két tanulmánynak szerzői jelenleg leginkább tevékenyek.

A nemes törekvésben egymással versenyezve, egy időben bocsátották közre saját költségükön tanulmányaikat, melyeket szerencsémnek tartom e szakközlönyben ismertethetni. I. Tholt úr, ki az ügyvédi praxisából megtakarított idejét honfiui áldozatkészséggel a haza javára örömest szenteli, kegyeletes feladatának tekinti e kérdés megoldását előmozdítani, vagy — a mi hazafias keblének legnagyobb öröme volna — a kérdést megoldani.

Fehéregyház holfekvése iránt véleményét először a «Függetlenség» napilap 1882. évi október 12. és 13. számaiban tette közzé: *Hol van Árpád sírja?*» czímű közleményben, azután pedig bővebben az «Orsz. régészeti és embertani társulat» 1882. évi deczember hó 12-ikén Budapesten tartott ülésén élő szóval, e folyóiratban (1882. évf. LXXX.—XCVI.) sajtó útján is közzétett *Az óbudai Fehéregyház és Árpád sírja* czímű értekezésében. Az ezekben kifejezett véleményének a főkérdésre vonatkozó részét még ma is fenntartja.

* Fehéregyház és Arpád sírjának holfekvése és kutatásaim. Irta Tholt Titus ügyvéd s az orsz. régészeti és embertani társulat tagja. Térrajzzal. Budapest, Révai testvérek bizománya. 1886. 8r. 33. l. és Árpád sírja kimutatva az ó-budai Victoria téglagyár telkén megtalált Fehéregyház szentélyében. Irta dr. Wekerle László. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvény-társaság, 1886, 8. r. 38. l. Alaprajzzal.

Digitized by Google

Azonban szakadatlanul lankadatlan buzgalommal folytatott kutatásai azon meggyőződésben megerősítették, miszerint a nevezett közleményekben kifejtett véleményének némely része, a jelenleg rendelkezésére álló történeti adatokkal s a helyrajzi viszonyokkal részben össze nem vág, részben pedig eléggé nem támogattatik.

Véleményének e megmásítását, illetőleg módosítását, ügyszeretetéhez méltó készséggel még 1884. évi junius havában a helyszínén dr. *Henszlmann Imre*, dr. *Wekerle László* urak és *előttem* nyiltan kijelentette, most pedig e munkálatban sajtó utján is köztudomásra hozza.

Igy nevezetesen a minoriták curiáját illetőleg, melynek romjai a Victoria téglagyár területén található romok teljességgel nem lehetnek, hanem annak az esztergomi rész keleti oldalán kellett feküdnie és pedig nem távol a Fehéregyháztól, a «cujus porta respicit versus Albam Ecclesiam» kifejezés miatt.

Elfogadja nemcsak ezen állításával, de más helyen is. (13. l.) a «lapis finalis»-nak ama követ, mely ma is utolsó a római vizvezeték maradékai sorában. Észszerűleg támaszkodva a metalis «murus dirutus» kifejezésére. Véleményem szerint is inkább hihető, hogy a vízvezeték akkor pusztult el, mikor Aquincumnak többi épületei és anyaga Ó-Buda épületeihez felhasználtatott, minthogy az kivételképen egyedül épen fenmaradt és csak Ó-Buda felépülése, a metalis készítése ideje (1355(után, eddig még sehol sem indokolt incidensből pusztult volna el.

Továbbá eláll attól a véleménytől, hogy a klarissák kolostora a mai Prohaszka-féle lőpormalom táján feküdt volna, de azon véleményhez sem csatlakozik, mintha a Victoria téglagyár területén levő romok volnának a klarissák templomának és zárdájának romjai, hanem a klarissák épületeit Sz. Jakabfalva és Kurchan régi vára (a mai Königsbergl) közelében létezetteknek mondja.

Eltért továbbá azon véleményétől, hogy Etelvára a mai Kis-Czell helyén vagy táján állott volna. Miután a helyszinén nyert tapasztalatok és az általam e folyóiratban (1883. évf. 174. sz.) közzétett adatok által ellenkezőről győződött meg s csatlakozik dr. *Rómer* úr véleményéhez, mely szerint Etelvára a mai református templom helyén állt volna.

Végül azt is tudatja, hogy az utolsó előtti határvonal nem a mai királydomb, hanem az imént említett királynői vár (Etelvár) előtt kezdett keletnek kanyarodni.

Fehéregyház holfekvésére nézve — mondja szerző — saját véleményén kívül még két más vélemény van.

Ezek egyike szerint Fehéregyháza a mai Kis-Czellnek nevezett remetehegyi magaslat táján állott. E véleményt Tholt úr rövid indokolás után tarthatatlannak mondja.

A harmadik vélemény dr. *Wekerle László* úré. E nagy készültségű

Digitized by Google

és szorgalmas szerző véleményét, ha mindjárt nem is mindenben teljesen, de mégis a főkérdésre nézve, Tholt úr a magáéhoz igen közel állónak mondja. Vagyis: mindkettő ugyanazon helyre érkezik, de egymástól eltérő, különböző utakon. Mi — mondja szerző — egészen alkalmasnak látszik arra, hogy végeredményre nézve csaknem egészen megegyező vélemények helyessége iránt a bizalmat azokban, kik ez ügyben egészen beavatva nincsenek, egyiránt megingassa.

A következőkben (16—77. l.) métától métára, lépésről lépésre feltünteti dr. Wekerle úrnak eltéréseit az általa kijelölt métavonaltól s ép oly higgadtsággal mint avatottsággal törekszik saját métavonalának helyes voltát amazzal szemben beigazolni.

A különféle irányban történt haladás után, a majdnem ugyanazon pontban — a Victoria téglagyár mellé — úgy történt a megérkezés, hogy miután dr. Wekerle métavonalát az óbudai hegyeken majdnem a Lipótmezőig kiterjesztette, Ó-Budára a «Farkas-torok» (Wolfgurgel) nevű völgyön és az «Agyagos úton» a Victoria téglagyár telepétől délre érkezik le a bécsi útra. Tholt pedig a hegyeken tovább északnak húzódva, belevezeti a métavonalat a Hidegkúttól, a Donátkápolna mellett Ó-Budára vezető útra, mely a Victoria teleptől északra jő le a bécsi országútra. Ez az út nem oly meredek mint amaz és egykor a hegyek közt volt községek lakói ezen közlekedtek kocsikon is, Ó-Budával és Fehéregyház búcsújáró helylyel.

Záradékul még a kérdést is ventilálja: hogy mikor épült először Fehéregyház? Itt azt óhajtaná bebizonyítani, hogy az már Nagy Károly király idejében — tehát Bonfini állítása szerint 805-ben — épült volna.

E véleményét szerzőnek nem helyeselhetem, és pedig, mert a meséket kedvelő Bonfini állításának Thuróczi mester szavával szemben nagyobb hitelt nem adhatok. Ez pedig tisztán mondja, hogy midőn Szent István Ó-Budán Sz. Péter és Pál tiszteletére székesegyházat épített, ott semmiféle templom nem volt. Anonymus szavaiból sem bírom azt kimagyarázni, a mit szerző belőlök kihoz; mert ha Árpád sírjánál templom áll vala, felesleges volt Anonymusnak fáradni a kis folyam részletes leirásával, hanem untig elég lett volna egyszerűen a templomot megneveznie. Sokkal kevésbé hihető az, hogy Árpádot oda temetik, a hol keresztény templom, vagy templomrom van; mint az, hogy a magyarok megtérése után oda templom épül, a hol Árpád sírja van. Különben fenntartom az e folyóiratban (1883. évf. 164—167. l.) erről már elmondottakat.

Szíveskedjék szerző még tudomásul venni, miszerint ama adatok, melyeket a 70. és 75. lapon idéz, nem «Schier Sixtus budai polgárnak feljegyzéseiből» valók, hanem Schier Xystus Sz. Ágoston rendű tudós szerzeteséből, ki azokat valamely névtelen budai civistől hallotta, kinek

Digitized by Google

nyelve annyira megbicsaklott a magyar szó kiejtésénél, hogy «Fehéregyház» helyett Terejghazát mondott. Nem «Jereighaz»-át. (6. l.)

Zárszóul melegen ajánlja a Victoria téglagyár környékén nagy mennyiségben levő alapfal-maradékoknak ásatás által való felkutatását, valamint a sárga sáv alatt levő talaj megvizsgálását. Nézetem szerint, mielőtt ezen alapfalmaradékok nincsenek megvizsgálva, határozott véleményt Fehéregyház hollétéről adni nem lehet, ennélfogva ha keresése czéljából történendő ásatásokról szó lehet, akkor csakis egyedül a Tholt úr által kijelölt helyen történendő ásatásokról lehet szó.

II. Dr. *Wekerle László* úr, a «Kis Lexicon» avatott szerkesztője, hazafiui buzgalmában határt nem ismer, akár anyagi áldozat, akár szellemi fáradtságról legyen szó. A mibe bele kezd, azt szívós kitartással, lankadni nem bíró erővel, költségtől vissza nem riadva, végre is hajtja. Ő a Fehéregyház, vagyis Árpád sírja ügyének lovagias Mæcenása.

Jelen dolgozata, az 1883. év tavaszán megjelent *Alba Mária mint Árpád sírja* czímű művének folytatását képezi. Első művében Lajos király határjáró leveleiből és egyéb hiteles okmányokból meghatározta a vonalat, mely mellett Fehéregyháznak okvetlen feküdnie kellett. E második munkálatában most már magát a pontot jelöli ki; s pedig a Victoria téglagyár területén 1876-ban talált templomalapfal-maradékokat mondja Fehéregyháznak, a mely alatt Árpádot eltemetettnek mondja.

Ezen állítását a következőkkel indokolja:

Árpád fejedelem elégetetlen holtteste kurgánban temettetett el, s pedig úgy, hogy a sík földre teríttetett, minden lejebb sülyesztés nélkül. E kurgán a nagyobb méretűekhez tartozott, s ennélfogva az ó-budai rónának nevezhető sajátságos déli promontorium alján, az országút mentén feltünő, domináló, s önálló dombot képezett, mindaddig, míg Fehéregyház oda építtetett.

Midőn a 70-es években a Viktória telken a templom-alapfalakra bukkantak, a sanctuariumban a pavimentum vonala alatt nyolcz csontvázat (némelyek szerint kilenczet) találtak, melyeknek elhelyezése figyelmet érdemel. Az első csontváz, nyilván *a főhalotté*, a sanctuarium kellő közepében arczczal keletnek, s egyúttal a főoltár felé, a többi hét az előbbinek lábainál arczczal délfelé, szorosan egymás mellett szabályos sorrendben, akkép, hogy ottan történt eredeti eltemetésük azonnal világos. Azonban koporsóknak semmi nyoma. Wekerle úr véleménye oda terjed, hogy az arczczal keletnek fekvő csontváz Árpádé vala, a többiek pedig az ősmagyar szokás szerint vele eltemetetteké. Midőn Fehéregyház építtetett, vagyis inkább ama kápolna, mely a későbbi templom szentélyévé lőn, akkor a holttestek szándékosan helyeiken meghagyattak és az alapfalak a legnagyobb vigyázattal úgy készültek, hogy a testek érintetlenül maradjanak.

Digitized by Google

Csak mellesleg jegyzem meg — hogy, ha ez így van — akkor Árpádnak, a főhalottnak teste szándékosan, ép a kapu elébe került. Már azt pedig nem lehet feltenni, hogy az, a ki a kápolnát építteté, az ott eltemetett honalapító csontjai iránt több kegyelettel nem viseltetett volna.

Előttem még az is kérdés, hogy vajjon a felásás alkalmával ép oly szép rendben találtattak-e a csontvázak mint az alaprajzban bemutatva vannak, mert az építészeti és mérnöki rajzolók ilyesmit csak mellékes dolognak, egyszerű staffagenak szokták tekinteni.

A továbbiakban azon kérdést veti fel: «Hol van most ama kápolna, az úgynevezett Alba Mária, melyről bizonyos, hogy oda épült, a hol Árpád eltemettetett?

Mivel a határvonal kijelöli annak környékét a Victoria téglagyár területén, ott pedig templom-alap találtatott, akkor az vagy azonos Fehéregyházzal, vagy azzal helyszini összefüggésben van.

Miután a Victoria telepen talált templomromok mellett zárdának alapfalai is valának, melyek 1884. év junius havában takartattak fel, következteti szerző, hogy eme romok Fehéregyház romjai voltak, mert ismeretes, hogy mellette a pálosoknak vala zárdája.

A templomnak *Zsigmondy Gusztáv* úr által felvett alaprajzából, melyet szerző közzétesz, megláthatónak mondja szerző, hogy annak szentélye külön önálló kápolna volt, az egykori capella regia Albæ Mariæ, a templom hajója pedig utóbb a pálosok által építtetett hozzá.

Ezen állítását támogatja az építkezési abnormitás által, mely abban áll, hogy ott, a hol a sanctuarium és a hajó egyesül, ott mindkét oldalt feltünő és a rendestől eltérőleg disponált falak emelkednek, mintha ezek valamely chorus, vagy oratorium alapjai lettek volna; sőt duplafalaknak is mondhatnók. Az így támadt kapunyílás $4^{3}/_{4}$ méter széles, míg a sanctuarium 8, a hajó pedig $11^{1}/_{4}$ méter szélességgel bír. E szükülés sem a heveder-, sem a pillér- terminatiókkal nem felel meg és az egész gótkorszak alatt sehol nem található.

Nézetem szerint e falelőszökellés két oldalt még sem lehetett más, mint az arcus triumphalisnak alapfala, mely azért alkottatott így, hogy melléje a szentélyben a chorusi padok, a hajóban pedig oltárok alkalmaztathassanak.

Az alaprajzon alkalmazott betűk a szövegben nincsenek értelmezve. Mindazáltal a betűk egyikével, az N betűvel megjelölt támpillérre figyelmeztetem szerzőt, mely túlságos erős, bizonyára, hogy a hosszfal nyomása mellett a diadalív feszerejét is felfogja.

Szóval szerzőnek véleményét az építkezésről nem oszthatom, már azért sem, mert a feltárt alapfalak alakzatait, s az egész építészeti rendszert Szt.-István idejébe beleilleszteni nem vagyok képes.

Digitized by Google

A következőkben szt. István háborúiról meg Alba Mária épülésének ideje- és indító okairól beszél.

E részben egyetértek szerzővel, mert magam is e folyóiratban (1883. 166, 167. l.) hasonló nézeteket vallottam.

Másként áll a dolog szerzőnek következő fejezetével, mely Alba Mária és Árpád sírja helypontjának *kategorikus* bizonyítása. Itt mindjárt az első ponttal nem érthetek egyet. Mert ebben mondatik, hogy a hol a metalis vonal, a magna vián (szerző szerint agyagos út) az esztergomi útra leérkezett, ott állott Fehéregyház. Ott vannak tényleg a templom-alapfalak, ezeknek kellett Fehéregyházéinak lenniök, mivel ott több más templom nem állott s nem is állhatott, mert különben a metalis levélnek e körülményt meg kellene említenie.

Ezzel nem érthetek egyet, mert a magna viát sehogy sem birom a meredek Agyagos-útnak elképzelni, hanem csakis a Hideg-kútról, a Szt.-Rókus kápolnája mellett, a hegyekről könnyedén leereszkedő útnak tarthatom, melynek Tholt úr is tartja. Ezen út pedig a Victoria teleptől északon jő le, s vele együtt a metalis vonal is. Igy a Victoria teleptől északra vele határos terület, melyen pedig temérdek alapfal emelkedik ki a föld alól, mindig tartalmazhat még valamely templom-romot. Azért, mig Pompeji nincs feltárva, időelőttinek vélem a «kategorikus bizonyítás»-t. Természetesen mindaddig «végmegállapodás»-ról szó sem lehet.

Mindkét dolgozat végeredményében oda mutat, hogy Fehéregyháza hollétének kérdése mielőbb meg leend oldva *s valóban a Victoria téglagyár tája ama talaj, melybe a honalapító Árpád porai is vegyültek.* Rajta tehát, a mint az idő kedvez, az egyetlen mód kiaknázásához, mely csupán egyedül vezethet e kérdés megoldásához, rajta ássunk. Meg vagyok győződve, ha a történelmi adatok még egy új phalanxját mozgósítjuk is, azokból sem tudhatnánk meg egyebet, mint az eddigiekből. A történelmi adatok mind ráillenek a Victoria telepén feltárt romokra, csak egyedül még a *prope, supra, extra Vetero Budam haud longe ab oppido* kifejezésekkel kell számolnunk, a mit csakis a még meg nem vizsgált, a földből kiemelkedő alapfalak meghatározása által tehetünk, mert ha ezek a Victoria telep romjaival összeköttetésben vannak, akkor az ott talált templom-romok Fehéregyház maradványai, ha pedig a feltárandó alapfalak bizonyulnak templom-alapfalaknak, akkor ezeket kell Fehéregyház végmaradványainak elfogadni. Mert a Fehéregyházon túl, az előbb felsorolt helymeghatározó kifejezések szerint, nagyobb épületcsoportozatok nem állhatnak. Ezen ásatást pedig eszközölnünk annál is inkább kell, hogy a múltak temérdek mulasztását pótoljuk.

Némethy Lajos.

Digitized by Google

ALTERTHÜMER VON PERGAMON. Herausgegeben im Auftrage des königlich preussischen Ministers der geistlichen Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten. Bd. II. Das Heiligthum der Athena Poiias Nikephoros von Richard Bohn. Mit einem Beitrage von Hans Droysen. Mit XXXXIX. Abbildungen im Text und mit einem Atlas von L Tafeln. Berlin, Verlag von W. Spemann 1885. Ára 108 frt.

A pergamoni ásatások, melyek a porosz kormány költségén néhány éven keresztül folytak, eredményökre nézve a legfontosabb régészeti kutatásokhoz számítandók. A mit Pergamon műkedvelő királyai alkottak, arról a régi irók alapján bírt ugyan tudomással a régészettel foglalkozó tudományos világ, sőt a dombormüvek egy csekély része itt is ott is európai muzeumokban volt meg, de csak ezen ásatások derítették fel igazán, hogy mit köszönhet a művészet Pergamon ama királyainak. A berlini muzeum, melyben a pergamoni műkincsek fel vannak állítva és melynek publicatiói a legértékesebb műrégészeti művekhez számítandók, ama kincsek tüzetes leírását és egyáltalában amaz ásatások eredményeit közzé akarván tenni, igen költséges és sok időt igénylő munkára vállalkozott. E munka második kötetével kezdődik ez idő szerint az egész vállalat, az első kötet, mely Pergamon erődítményeit fogja leírni, csak későbben fog megjelenni.

Az előttünk fekvő, a szöveget tartalmazó negyedrétü kötet, valamint a nagyívrétű atlas, a pergamoni régiségek csak kis részével, az Athena-templommal foglalkozik. De nem csak a tulajdonképeni templom leírását közli, hanem azon épületekről is szól, melyek e szentélylyel szoros összefüggésben, mintegy az istenség közvetlen védelme alatt állottak, a templomot keletre és éjszakra környező oszlopcsarnok és stoáról, a könyvtári épületről és néhány más kisebb és kevésbbé fontos építményről.

Ezen épületek a pergamoni régi fellegvárnak úgy szólván középpontját képezék és ennek legszebb kilátást nyujtó részét foglalák el. A templom előcsarnokából elláthatott az ember nem csak az alsó városra, és azon két folyó völgyébe, mely kelet és nyugat felől a város hegyét szegélyezé, hanem messzire a Kaikos folyóra és az ezt követő hegylánczolatra is; végtére nyugat felé a tenger határolja a látkört.

Ez elragadó szép kilátást élvezhették azon férfiak is, kik Pergamon felkutatásával meg voltak bízva, de annál kellemetlenebb volt a hatás, melyet maga e fellegvár romjaival, omladékaival rájuk tett. Athena szentély romjai oly csekély reményt nyujtottak eredményre és az ásatások által feltárt maradványok oly csekély számuak voltak, hogy csak ezeknek leggondosabb megvizsgálása után állapíthatta meg Bohn, hogy ama romok csakugyan Athena szentélyéhez tartoznak, holott régebben az ettől éjszakra eső romokban vélték ama templom maradványait feltalálhatni. A pusztulás vagy talán helyesebben mondva a pusztítás e helyen oly nagy volt, hogy még az építmények alaprajzát is az ásatás után csak a leggondosabb munka útján lehetett meghatározni, ennek magyarázatául különben azon körülmény szolgál, hogy alapul maga ama szikla szolgál, hol megegyengetve, hol kisebb kövekkel kiegészítve, a melyből az egész pergamoni hegy áll; ebbe tehát nem volt szükséges leásni az alapok letétele czéljából, de

Digitized by Google

másrészt a reá rakott alapkövek igen könnyen fel voltak szedhetők. Egy nagy, erős, byzantiumi korból való falnak anyagául szolgált a templom kövei nagy része. De a templom keleti és éjszaki oldala körül épült oszlopcsarnok, valamint a könyvtári épület is, mely a stoával állott szoros összefüggésben, tökéletes romokká változtak; aránylag mégis könnyebb volt az omladék alatt ezeknek nyomára akadni, mivel falaik több helyen bizonyos magasságig megvoltak. A stoának keleti része a szikla oldalába volt építve, ehhez támaszkodott bizonyos magasságig és ezen körülmény folytán meg is maradt eredeti helyzetében; ott azonban, hol még az alapul szolgáló kőlapok is felszedettek, csak a legnagyobb gond és óvatosság mellett lehetett azt valamint a könyvtári épület alaprajzát megállapitani.

Hanem a három épület alaprajza magában véve, bár mily érdekes lehetne is, nem elegendő arra, hogy magok az épületek reconstruáltassanak; erre szükséges volt mind a stilusnak általában, mind az egyes épület részeinek tüzetes ismerete. Mert azon korban, melyben II. Eumenes ama szentélyt a hozzá tartozó épületekkel építtette, a görög stilus egyes fázisának alkalmazása nem volt már divatban, és ezért mindaddig nem lehetett amaz épületeknek tökéletes rajzát adni, míg a különböző irányban szétszórt épület töredékei össze nem szedettek és egybe nem hasonlíttattak.

Bohnnak fő érdeme és e műnek fő tartalma épen ezen töredékek összeállításából és gondos, szakértő leirásából áll. A szövegnek legnagyobb része ezen munkának van szentelve és az atlasban foglalt táblák többnyire ezen töredékek pontos rajzát adják. De Bohn ezen puszta leírással be nem éri; a szakembertől kitelhető óvatossággal ama darabokra nézve megállapítja, hogy az épületek melyik részébe valók, a meglevők alapján a szükséges méreteket kiszámítja és a hiányzókat részben kiegészíti és így sikerül neki lépésről-lépésre előre haladva mind a három épületet rekonstruálni. Ezen eredményt feltüntetik a XII, XXI, XXXI, XXXIII, XXXX és XXXXI számu táblák. Érdemes még külön azt is felemlíteni, hogy a stoa képének meghatározásánál nagy hasznát vette Bohn azon combinationak, mely szerint az Attalos által Athenben épitett csarnokot építészeti tekintetben összehasonlította a pergamonival; mert ezen összehasonlításból kiderült, hogy a két stoa a fővonásokban egymásnak tökéletesen megfelel, habár a részletekben eltérés mutatkozik is köztük.

A mi az építmények reconstructióját illeti, kitűnik ebből, hogy a templom maga egy dór stilusban épített hexastylos peripteros volt, melynek mind eleje, mind hátulja «in antis» formával bírt; szélessége a stereobaton kb. 11 mt., hossza kl. 19 mt. volt.

A stoa emeletes volt és pedig akként, hogy az alsó épületnek egy része a sziklafalhoz támaszkodott, a felső emeletből kijáró volt a könyvtári épület felé. A stoa magasságának megfelelt az előcsarnok constructiója is. Ennek alsó része dór stilusban készült, az emelet azonban jón oszlopokkal volt ugyan ellátva, de sem az ezek felett levő epistylion, sem az u. n. képszék nem illett a jón stilushoz, a mennyiben az első felette alacsony, a másik pedig triglypha- és metopa-ból állott, ép úgy az athenai Attalos által épített stoanál. Az emeleten az oszlopok közei domborműves korláttal voltak ellátva.

Digitized by Google

A stoa emeletén állott domborműves oszlopközökről (intercolumnia) külön értekezik Droysen. Nem az a czélja, hogy a művészet szempontjából méltassa amaz érdekes intercolumniákat, hanem régészeti jelentőségöket akarja kimutatni. A görög ó-korból ez az egyedüli mű, melyen a fegyverek és fegyverzetek csoportosan és nagy számmal vannak ábrázolva, sőt az a hajítógép képe, mely az intercolumniák egyikén a többi fegyver között fordul elő, az egyetlenegy ábrázolása az ilyen gépnek. Droysen ennélfogva a különböző intercolumniákon látható fegyvereket külön-külön csoportban összefoglalva előadja annak sajátságait és régészeti jelentőségeit. Így szól a sisak-, pánczél-, paizs-, kard- és más fegyverekről, kimutatván alakjukat és összehasonlítván ezt e fegyver-fajták eddigelé ismeretes alakjairól; leirja a hajók részleteit, a melyekről kimutatja, hogy részben nem felelnek meg a valóságnak. Különösen érdekes azon három, sajátságosan diszített rúd, melyekben hajójelvényeket vél felismerhetni, a minők a hajóhad parancsnokainak hajóin ki voltak tűzve; a régi irókból idézett helyek nagyon valószinűvé teszik e részben Droysen nézetének helyességét. Ép oly érdekes és fontos értekezésének azon része, mely a feljebb említett hajítógépről szól. Droysen kimutatja, hogy ama domborkép nem felel meg ama leirásnak, melyet az ó-kori irók az ilyen gépekről adnak, úgy hogy az illető művésznek nem is az lehetett a szándéka, hogy a hajítógépnek pontos és teljes képét készítse, hanem csak is arra törekedhetett, hogy a néző alulról a többi hadieszközök között olyan gépet is láthasson.

Végtére azon kérdéssel foglalkozik Droysen, vajjon a domborműves intercolumnákon látható *barbar* fegyverek melyik népnek tulajdoníthatók. Abból kiindulva, hogy I. Attalos a Kisázsiában letelepedett galatákat is megverte, azt kutatja, hogy nincsenek-e galliai fegyverek azon domborművek között ábrázolva. A régi emlékek és irók erre vonatkozó adatainak egybevetése által sikerül Droysennek kimutatni, hogy csakugyan vannak galliai fegyverek is a pergamoni emlékeken ábrázolva, nevezetesen paizsok, kardok, trombita és hadiszekér.

Ezekről szól a «pergamoni régiségek» második kötete. Azon pontosság, melylyel az ásatók munkájokban eljártak, jellemzi az ásatásokat leiró művet is. Különösen *Bohnra* nézve ki kell emelni, hogy felette gondos és szabatos az általa kidolgozott szöveg, úgy hogy őt nemcsak mint szakértőt kell kiemelnünk, hanem mint a szakértelemmel végzett munka classikus ismertetőjét is. Reméljük, hogy e classikus műnek többi kötetei is azt a dicséretet fogják kiérdemelni, hogy dicséretre nem szorulnak. *Fröhlich Róbert.*

FRANZ VON ASSISI UND DIE ANFÄNGE DER KUNST DER RENAISSANCE IN ITALIEN VON HENRY THODE Berlin 1885. Grote'sche Verlagshandlung; képekkel 573 l. Ára 10 frt 50 kr.

A római egyház minden szentei közt egy sincs, ki oly népszerű volna, mint Assisi-i Ferencz, kinek életével a protestáns történetírók is előszeretettel foglalkoznak. Legújabban Thode Henrik írt róla egy 34 íves könyvet, melyben különösen Giotto s iskolájának művészetét és egyáltalában a XIII. és XIV. század összes lendületét a költészet, építészet és festészet terén Ferenczczel és a ferencziekkel hozza össze-

Digitized by Google

köttetésbe. A munka a német alaposságnak és szorgalomnak kitünő bizonyítványa, s foglalkozik a keresztény művészet azon időszakával, midőn az a byzanczi üres formalizmusával s annak szorosan meghatározott hagyományaival szakított s különösen a lángeszű Giotto által a naturalismust választotta kiinduló pontjáúl.

Azon időben, melyben az egyház inkább a felsőbb s műveltebb osztályokra terjesztette ki befolyását, s a szerzetesek szent Benedek és Szent Ágoston szabályzata szerint a tudományban és oktatásban találták feladatukat, Szent Ferencz, a prédikáló koldús, valóságos reformot hozott be a városokban s a szegényeknél népszerűvé tette a keresztény tanokat. Nem a tudósok latin holt nyelvén, de a nép nyelvén prédikáltak ő és követői, kik a népnek valóságos barátai lettek az által, hogy a szegénységet választották osztályrészükül. Tanaik s életmódjuk, melyet az egyház helyben hagyott, némi ellentétben állottak a magas klérussal, de az urak vallása mellett a ferencziek szónoklata lett a földművelőknek s a városoknak vallása. A barátok száma még Ferencz életében mindennap szaporodott annyira, hogy másfél századig folyvást kellett számtalan templomot és klastromot építeni, melyeket freskókkal, oltárképekkel, szobrászati emlékekkel díszítettek, a művészetnek így új tág tér nyílt, melyben minden irányban kifejlődhetett. Az assisi-i kolostor-templom, mely kevés évvel Ferencz halála és szentté avattatása után épült fel, mostanáig bizonysága azon befolyásnak, melylyel a barátok a művészet feléledésére voltak. Itt festette Cimabue és Giotto azon archaikus freskókat, melyekből az új művészet fejlődött ki, szerző pedig lépésről lépésre mutatja ki, miként azok szorosan követik Szent Bonaventura munkáit. Assisi-i Ferencz életét s az elmélkedéseket (meditationes). A művészek ezekre támaszkodtak műveikben, s ihletök és lelkesedésök párhuzamosan jár Jacopone és a ferencziek költészetével.

Szerző egyenként irja le az assisi-i anya-kolostor kettős templomát díszítő freskókat, különösen Giotto képeit Szent Ferencz életéből s mutatja, miként függnek össze Szent Bonaventura munkáival, melyeknek illusztrácziójként tekintethetnek. A művészet ezekben egészen új, a hagyományos bibliai jelenetektől eltérő térre ment át s a mindennapi élet egyes jeleneteit is előadni igyekezett. Itt találjuk a genre- és tájképek első csíráját, melynek egyébiránt három század kellett teljes kifejlődésére. A művészet elhagyta a byzanczi-typus hagyományát épen úgy, a mint Szent Ferencz a nép nyelvén való prédikácziói és költeményei által szakított a latin nyelv arisztokratikus fölényével s lehetségessé tette a költészetnek további kifejlődését a nép élő nyelvén. Mindez ellentétbe hozta a barátokat a tudományos klérussal s a ferencziek szabályzatának elfogadása s a nekik adott prédikálási engedély,

Digitized by Google

szentesítette azt, a mit Petrus Waldus idejében eretnek felfogásnak tartottak.

Ezen ellentét a koldús-barátok s a gazdag klérus közt később is fenmaradt s a szegénységnek tágasabb vagy szűkebb felfogása magában a rendben gyakori viszálynak, mely esetleg az eretnekségig fokozódott, adott alkalmat, de azon vidám szeretet, melylyel szent Ferencz az egész természet iránt viseltetett, melylyel még legendája szerint a madaraknak is prédikált, s mely költeményében a naphoz oly nagyszerűen nyilatkozik, hagyományként megmaradt a barátoknál, a kik érzik, hogy az elhagyott népből erednek, minden bajaiban osztoznak, koldúsok mint az. Hazánkban a barátok Kapisztrántól Gegőig és Albachig mindig a szabadság és hazafiság prédikálói voltak.

Thode Henrik német alapossággal értekezik még Szent Ferencz legrégibb arczképeiről és azon festményekről, melyekben Szent Ferencz későbbi mestereknél is előfordúl s így kimutatja egyáltalában a befolyást, melyet a barátok tanai a művészetre s annak kifejlődésére gyakoroltak. A legmélyebb tisztelettel kiemeli, hogy Szent Ferenczben találjuk a modern világnézlet kezdeményezőjét.

Munkája, mely a szentnek életét és tanait dicsőíti, annál érdekesebb, mert protestans embertől ered, a ki hősétől a szent czímet eltagadja, hogy őt mint az emberiség egyik legrokonszenvesebb s legbefolyásosabb példányát bemutassa. Munkájához legfelebb azt jegyezhetjük meg, hogy a ferencziek hatásában a művészetre a domonkosiak is osztoznak, sőt hogy ezen rendben Fra-Angelico, Fra-Filippo-Lippi és Fra-Bartolomeo nagynevű művészek mellett több kisebb művész is keletkezett, kiknek freskói s oltárképei a domonkosi klastromokat és templomokat épen úgy dicsőítették mint Giotto és a goittisták a ferenczieket. A művészet szoros kapcsolatban állt a vallással, a buzgóságnak azon feléledése, mely különösen assisi-i Ferencz által elterjedett a népben, nem maradhatott tehát mély befolyás nélkül a művészekre és művészetre. E szempontból teljes kiterjedésében hozzájárulunk szerző felfogásához, mely a képzőművészet s a költészet új lendületét azon vallásos mozgalommal hozza kapcsolatba, melyet Szent Ferencz kezdeményezett. *Pulszky Ferencz.*

ICONOGRAPHIE DER TAUFE CHRISTI. Ein Beitrag zur Entwickelungsgeschichte der christlichen Kunst, von Dr. Josef Strzygowski. Mit 169 Skizzen auf 22 Tafeln. München, 1885. 2. VI. és 76. l.

Ha az egyén szempontjából sajnálhatjuk is, hogy a munkafelosztás elve a tudomány terén is annyira lábra kapott, hogy a legnagyobb tudósa egy bizonyos szaknak teljes tudatlanságot árulhat el a másikban — talán a kimeríthetlen mély szentirás szava (Gen. 11, 7.) értelmé-

Digitized by Google

ben mindig az a vége, hogy egymást többé nem értjük, valahányszor az emberiség az égboltig akar építeni —, a megismerés bizony nem adja meg az árát. Mint *Darwin* meglepő felfedezése szerint a szántóföld férgeinek zajtalan, de szüntelen működésének köszöni a termékenységet és ezen okvetetlenül szükséges, múlhatatlan szorgalom nélkül aratás nem képzelhető, úgy a tudományok terén is csak akkor következik be az eszmék, az általános eredmények tavasza, virágzása, ha számos munkás, átdolgozta a göröngyöket és feldúlta a talajt. Kicsinált dolog mai napság, hogy az egyes részek átkutatása nélkül nincsen ismerése az egésznek és hogy az általános itélet csak a látszólagos apróságok pontos megfigyelésén és vizsgálatán alapulhat.

Legjobban mutatkozik a részleteket felkereső iránynak befolyása a művészet történetében. Nem áll az többé művészek életrajzaiban, egyes korszakokat puszta szavakkal vázoló, futólagos itéletekben, hanem lassan átment a művek, a képviselt tárgyak, a képzetek, a jelvények, a modorok elővigyázatos jellemzésére, a gondolatok, az irányok, a műeszközök fejlődési történetébe. Hogy ily megingathatlan alapon aztán mintegy magától emelkedik az igazi műbírálat, mely már nem felületes benyomások, általános fogalmak, vagyis előitéletek szerint, hanem benső, meggyőző okoknál fogva jelöli ki minden műnek a maga helyét, önkényt értetődő. A részletek figyelmes tanulmányozása által keletkezik majd a művészet történetében is egy diplomatika, valamint a kőemlékeken és kéziratokban meglevő betűk és minden egyes vonásaik megszemléléséből fejlődött a minden évszázad irását meghatározó epigraphia.

Legfoganatosabbnak és eredményesebbnek bizonyult az új irány az egyházi művészet történetében. A keresztény élet vagy történet minden mozzanatának, a mely csak művészi feldolgozás tárgyává lett, van külön története. Már nem csak stilusokat és irányokat, hanem egyes évszázadokat is megkülönböztethetünk ezen téren. Az ó meg az új szövetségből vett jelenetek vagy alakokról már többnyire pontosan mondhatjuk, milyen fejlődésen mentek keresztül, míg bizonyos általánosan elfogadott typusban lépnek elénkbe a későbbi művészeknél. Az új lendület, mely egy idő óta ezen tanulmányokban mutatkozik, az irodalmat számos monographiával gazdagította; a különféle kérdések mindannyi külön beható munkában vagy értekezésben tárgyaltatnak. A végitélet művészeti alakítása, Judás Iskáriótnak a festőknél való leirása, a zsoltár középkori illusztrálása, hogy csak a legújabb időből egy néhány fontos részletkutatást említsek, apróbb, nagyobb munkákban bírálati tanulmányozásnak lettek alávetve.

Tehát nem új gondolat, hanem az uralkodó iránynak kifolyása, ha Strzygowski Brunnnak és Springernek ajánlott könyvében Krisztus

Digitized by Google

keresztelésének ikonographiáját tűzte ki feladatáúl. Ezen munka, hogy eleve kimondjam, nem valami gyönyörködtető olvasmány; a szerző egyáltalában vonzó előadással nem bír; nem az elmés fejtegetéseket, a meglepő elmefuttatásokat, hanem az igazságot keresi, józanúl, ha jobban tetszik, szárazon, de megbízhatóan, derék szorgalommal és ép itélettel. A mi nem szigorúan tartozik a munkájához, azt egyszerűen mellőzi, kizárja. A leirásaiban csak a főbb lényeges vonásokra szorítkozik; mindenütt érezzük, a mi nem a legkisebb dicsérete egy könyvnek, hogy az iró sokkal többet mondhatott volna, hanem a velős rövidség és tárgyilagosság kedveért fékezte közlő vágyát. Nem lehet feladatom egy olyan majdnem egészen eredményekből álló munkát itt teljesen kivonatolni. Amúgy is többnyire a könyvismertetés a könyvnek természetes ellensége, midőn olvasását eleve megakadályozza; mi már nem olvassuk a könyveket, hanem a birálatokat. Csak röviden mondom tehát el a tartalmát és csak egy pár példával világítom meg a kutatások biztonságát és termékenységét.

Ha még be kellene bizonyítani a tételt, hogy mindennek, a mi lett, van története, jobb bizonyíték nem képzelhető mint ezen könyv. Egy pár határozottan körülirt elemből áll az evangéliumban Krisztus keresztelésérőI való elbeszélés és ime, milyen változatos képet nyújt ennek a művészetben fejlődött leirása. Krisztus, János apostol, a galamb és a Jordán, ebből a négy elemből lett a művészettörténet egyik legvonzóbb fejezete. A két főalak kora, egymáshoz való állása, Krisztus szakálla, vagy szakállatlan volta, meztelensége és betakarása, a galambnak egyenesen amannak feje fölött vagy mellett való megjelenése, a folyam leirása vagy személyesítése, ezek egynehánya azon feladatoknak, a melyeknek megoldásán fáradoztak a művészek. Az emberi képzelem nem szorítkozhatik a hagyományos adatokra, hanem bővíti, kiegészíti, gazdagítja és így nem sokára hozzá lépnek az angyalok törülközővel vagy inggel, a zsoltár exegezise új jelvényeket szolgáltat, a Jordán és a tenger személyesítései borzadva futnak a jelenettől. Stryggowski kíséri ezt a fejlődést első csíráitól fogva az egyes országokon és évszázadokon keresztül. A katakombák, a sarkophágok, a ravennai mozaikok, a byzantin művészet és utódai, az orosz és az új görög, a zsoltár illusztrálások, a longobardi és a karolingi, a német, a franczia, az angol, a németalföldi és az olasz művészet a XIV. évszázad végeig, még tekintettel a későbbi munkákra is, elvonulnak szemeink előtt. Találkozunk korokhoz kötött vonásokkal, melyek vagy az ókori művészetből származva, vagy az időszerű szertartásokból átvéve, nem mentek át az általánossá vált typusba. Minden egyes elem külön fejlődése gondosan meg lett figyelve, így p. o. a Jordáné. Először vékony vízfonalban ömlik a sziklából, aztán a folyam istene edényéből folyik,

Digitized by Google

vagy meredek hegyek közül özönlik, hullámai háromszögű alakban torlódnak, hogy Krisztust betakarják, halak játszanak a vízben, míg végre természetes folyó alakjában tájképpel a háttérben mutatkozik a későbbi művészetben.

Az egymás után felmerülő részletek időbeli meghatározása legbiztosabb eszköze a műbírálatnak egyes művek és képek megítélésében. A ki tudja, hogy Krisztus csészéből való keresztelése csak nagyon későn mutatkozik az olasz művészetben, meg lesz győződve, hogy a ravennai baptisteriumban való mozaik illető része, mely ezt a részletet mutatja, későbbi toldalék (10. l.). Igy sikerül továbbá a későbbi századokba hibásan elhelyezett pár művet a XI-nek határozottsággal tulajdonítani. Mert csakis ezen évszázadban találkozunk a képeken a Jordánban egy jelképes feszülettel, melynek származása Strzygowski magyarázata daczára (53. l.) még nem eléggé világos. Ezen évszázadnak jellemzéséhez tartozik továbbá két angyal és a folyóisten előfordulta. De nemcsak az időket, hanem az országokat is lehet a keresztelési leirások szerint jellemezni. Igy p. o. a német művészet a XIV-ik század óta használja az inget tartó angyalokat, valamint másrészt az által van jellemezve, hogy az infuziónál kizárólag a korsó alkalmaztatik.

Egy párszor megpendíti Strzygowski a kérdést, vajjon az irodalom vagy az egyházi szinjáték volt-e befolyással a művészetre (p. o. 53. l.). Erre vonatkozólag határozott igennel lehet felelni, a mint Geiger a Renaissancenak szentelt új folyóiratában (2. és 3. füzet) bővebben van fejtegetve. A zsoltármagyarázat kihatása kétségkívül már azon egy tény által fényesen van bizonyítva, hogy a 114. §. értelmében a Jordán és a tenger személyesítve lépnek fel Krisztus keresztelése jelenetében (33. l.). Itt Strzygowski nem eléggé világosan ismerte fel az egyházi exegézis hathatós befolyását. Sajtóhibának tudandó be, hogy az 56. l. a korsóval való immersióról beszél a helyett, hogy infuziót említene.

Százhatvankilencz kép huszonkét táblán fejezi be a munkát. A rajzokról itten ugyanazt lehet mondani, a mit az előadásról mondottunk. Nem mint diszítménye a munkának, hanem mint szükséges melléklete, okiratszerű megerősbítése vannak felfogva és bemutatva, vázlatok ugyan, de teljesen kielégítők és a főbb mozzanatokra nézve kimerítők. A lényeges részletek itt gyakran először vannak megbízható pontossággal rajzolva, míg díszes utánzásokban vagy hiányoznak vagy elmosódottak. Vázlat végre az egész munka, de olyan, hogy könnyen lesz majd belőle díszes festmény.

Budapest, 1886. január 12.

Kaufmann Dávid.

Digitized by Google

EITELBERGER, DIE MITTELALTERLICHEN KUNSTDENKMALE DALMATIENS in Arbe, Zare, Nona, Sebenico, Trau, Spalato und Ragusa. Mit 115 Illustrationen im Text und 26 Tafeln. Wien, 1884., 8 rét X és 396 lap.

Dalmátia közjogi és történelmi multunkkal egyaránt összefügg; érdekelnek tehát bennünket úgy történelme, mint műemlékei, mert dicső királyaink emlékei és alkotásai ott fenmaradtak. Érdekelnek annyival inkább, mert eddigelé úgy irodalmi, mint politikai és közlekedési viszonyainknál fogva vajmi keveset tudtunk e kétségkívül igen érdekes országnak műemlékeiről. *Eitelberger* könyve meglepő gazdag anyaggal ismertet meg bennünket e tekintetben, s úgy részletes és pontos leírásai, mint a történelmi anyag hű egybevetése, az irodalmi és levéltári források gondos tanulmánya nem különben számos rajzai valóban ez idejűleg első rangú becsű művé teszik azt nekünk Dalmátiára nézve.

A műtörténelmi részt — és igen helyesen — egy 36 lapra terjedő, hogy úgy mondjam, politika történeti rész előzi meg. Eitelberger ezen műve először 1861-ben a Central Commissio évkönyvében, s ennek különnyomatában jelent meg. Már akkor írt szerző egy emlékiratot Dalmátia közgazdasági és politikai viszonyairól, a melyet most műve ezen második kiadásában jó részben felhasznál.

Ezt a történelmi bevezetést igen jól tette vala, ha meg sem írja, legalább igazságos marad velünk szemben s különben nagybecsű munkájának nem volna egy hasznavehetetlen fejezete.

Dalmátia földje úgy történelmi, mint műtörténelmi tekintetben kétségtelenűl egyike a legérdekesebb s legtanúlságosabb helyeknek. Hosszú tengerpart vidékének 56 kikötőjével folytonosan ki volt téve a legkülönbözőbb népek hódításainak s különösen a dél és kelet culturális befolyásának. Ősnépessége eredetileg szláv. A rómaiak maguk sok meghiusult kísérlet után csak Augusztus alatt hódíthatták meg; ezután Illyricum legdélibb részét képezte. — A nyugoti császárság felbomlása után a gótok, majd longobardok hódították meg, kiktől 490-ben az avarok, ezektől viszont 620-ban a szlávok vették vissza. Ez állam a bizantiaktól többé-kevésbbé háborgatva a 11-ik századig állott fenn, midőn először szent László, majd végleg Kálmán király csatolja azt a magyar szent koronához. Ezen közben, majd ujabbkori történetében, római, szláv, görög, magyar, velenczés, török, orosz és franczia, majd német befolyás egymást váltják fel intézményeiben. Vallási téren pedig, a csekély számú mohamedánságot nem véve tekintetbe, a velenczések oltalma alatt álló róm. katholikus, s a bizanti s utóbb orosz pártfogással bíró keleti egyház osztják meg a hatalmat. S ez a sokféleség s népének conservativ jelleme, — mely ragaszkodik régi traditióihoz, — okozzák, hogy culturális és művészettörténelmi emlékei Dalmátiának nem csak mindemez említettem népek kulturájával összefüggvén, rendkívül becses és tanulságos anyagot képviselnek, de egyszersmind bámulatos nagy számban és épségben maradt fenn korunkra is.

Ezek között — nem tekintve a rómait és ős-keresztényt — a magyar és velenczés uralom hagyott hátra legtöbb és legbecsesebb emlékeket. Különösen a mi hazánkat illeti, mondhatni századokon keresztül folytonos politikai összefüggésben állván Dalmátiával, nemcsak a nép mondái, városok és egyházak hagyo-

Digitized by Google

mányai és legendái, de műemlékeik hosszú sorozata is át meg át van szőve a magyar uralomra és dicső királyainkra vonatkozó emlékektől.

Csak a Historia Salonitarumot, vagy Spalatónak János archidiakonustól származó chronikáját kell lapoznunk, hol ezen korszakból számos historiai műemlék, várak; erődítmények, sírkövek, czímerek vannak följegyezve, melyek mindannyian a magyar királyok befolyására vallanak. A nagyobb városok pedig mint Zára, Trau, Spalato és Ragusa, egész sorozatával dicsekszenek a hazai vonatkozású nagybecsű műemlékeknek.

Eitelberger előszavában mondja, hogy ő előtte Ausztriában igen kevesen ösmerték Dalmátia nagybecsű műemlékeit, s hogy a tudomány épen alig foglalkozott vele, sőt hogy munkájának első kiadását is jó formán csak érdeklődő angolok olvasták. Ez indította arra, hogy ezen, még 1859-ben folytatott kutatásainak eredményét most tetemesen megbővítve újból kiadja. Ez új kiadásban, mint azt különben maga Eitelberger is hálásan elismeri, első pillanatra szembe tűnik, hogy *Tschaghuin* Teodor fiatal orosz műépítész, ki összes és nagybecsű részlet-rajzait és fölvételeit rendelkezésére bocsájtotta és *Gelcich* József tanár, kinek különösen «Istituzione marittime e sanitarie della repubblica di Ragusa» czímű munkáját forgatta nagy haszonnal, — támogatták őt nagy részben kitűzött czéljának elérésében.

Bennünket illetőleg különben annyi tény, hogy nálunk csakugyan igen kevesen birtak eme, pedig bennünket oly közelről érdeklő műemlékek miben létéről, minek oka talán abban is keresendő, hogy a Central Comissio kiadványaiban azok kevésbbé s csak szűkebb köröknek hozzáférhető módon voltak közzétéve, magyar nyelven pedig alig foglalkozott velök az irodalom.

Eitelberger ugyancsak bevezető részében említi, hogy körülményeinél fogva csak a főbb helyek középkori műemlékeinek vizsgálatára szorítkozott, hogy azonban künn a vidéken is igen számos műemlék létezéséről van tudomása. Ezúttal Arbe, Nona, Zara, Kistagne, Spalato, Ragusa és Ragusavecchiával foglalkozik.

Ez útjában fogjuk tehát mi is őt kísérni, érdeklődésünk tárgyait természetesen első sorban a magyar eredetű, vagy vonatkozású műemlékek fogván képezni :

I. *Arbe.* Dalmátia legészakibb szigete. Az ó-kori írók közül már Plinius és Constantinus Porphyrogenitus emlékeznek róla.

1102-ben Kálmán király Dalmátiába jövén, midőn a tartomány püspökeit és főurait gyülésre hívta egybe, Arbe püspökségének privilegiumai is, mint azt azelőtt negyven évvel Kresimir formulázta, megállapíttattak, a midőn is a papság ugyanazon jogokat nyerte, mint a minőket azok azon időben Magyarországon élveztek. Kálmán király halála után azonban már 1115-ben Falieri velenczei Doge veszi birtokába Arbet, megerősítvén újból az ottani egyháznak úgy a bizantin, mint a magyar uralkodóktól adományozott kiváltságait. A velenczeiek uralmát azután a XIV. században Nagy Lajos király s később egy nápolyi herczeg hosszabb-rövidebb uralma szakítja meg.

Arbe építészeti műemlékei közül a volt székesegyház, a Campanile vagy harangtorony és a Benedictinusok kolostorai emelendők ki. A székesegyház, mely három hajóval biró basilika volt, a műértőre nézve három dologért bir nagy értékkel, a ciborium-oltárért, mely a román építészeti styl remeke, az 1445-ből

Digitized by Google

származó s fából művészileg faragott kanonoki székekért (Chorstühle), és végül szent *Kristóf ereklyetartójáért.*

Ez utóbbi, szt. Kristóf martiriumából vett domborműves jelenetekkel diszített, vert ezüstből készült s a XII-ik vagy XIII-ik századból származó görögbizanti mű.

Bennünket a hozzá fűződő legendákért s azért is érdekel közelebbről, mert a szent koponyáján, melyet a szekrény tartalmaz, kettős arany-ezüst abroncs koronát találunk liliomokkal, mely Nagy Lajos király nejének, Erzsébet királynénak ajándéka, ki, a mint később is látni fogjuk, nagy előszeretettel viseltetett Dalmátia iránt s nagy pártfogója volt egyházainak. Erzsébet, mint tudjuk, Istvánnak, Bosznia hűbéres fejedelmének volt leánya, — könnyen lehet, hogy rokonság is fűzé ez úton Dalmátia némely főrangú családjához.

Szent Kristóf a legrégibb időktól fogva Arbe védszentje gyanánt tiszteltetett. Mint hadi megszabadítója 1080-ban említtetik a följegyzések által, midőn is a város akkori püspöke Dobrana, vagy Domananak uralma idejében, György püspök elbeszélése szerint a magyar hadaktól csoda által szabadítá meg őket. Farlati azonban kimutatta, hogy ezek nem magyarok, hanem normanok vagy horvátok voltak.

Másodszor 1097-ben mutatta meg szt. Kristóf hatalmát Arbe ellenségeinek, akkor, midőn Kálmán király, magyar hadaival Ugra bán vezérlete alatt 13 hajót küldött ki ezen sziget meghódítására. Az ellenség közeledése az egész országban nagy rémületet okozott. Az arbeiek mind ennek ellenében csak három hajót állíthattak ki, azonban ezen közben buzgón fohászkodtak segélyért védszentjökhöz. Mint írják, a nap elsötétült a lövegek tömegétől, melylyel a hajóhad Arbét elárasztá. Ezek azonban bátran ellentállottak. A tengerbe vetették magokat, s az ellenséges hajók egy részét megfurván a tengerbe sülyesztették. A válságos pillanatban azután egyszerre csak elkezdett a Bora («ventus validus») fújni, s ez megsemmisítette és szétszórta az ellenséges hajóhadnak még megmaradott részét is. Az arbeiek diadalmasan tértek haza s évi termésök egy részét hálából a székesegyháznak ajánlották fel, melyben szt. Kristóf ereklyéje őriztetett, miután az ő közbenjárásának és védelmének tulajdonították eme hadi szerencséjöket. Kristóf nem is maradt háládatlan ez áldozatért, mert legközelébb ismét megsegíté őket. A midőn ugyanis 1105-ben Sergius gróf, Kálmán hadvezére, nagy részt Veglia, Ossero, Cherso és Pago lakosaiból toborzott hadával újra megtámadta Arbet. Ezek Velencze két gályájától is támogatva, fölégették a magyarok hajóhadát és számos hadi foglyot ejtének. Az említett szomszédos szigetek lakói követeket küldtek foglyul esett fiaik szabadon bocsátása érdekében Arbeba. Ezek azon föltétel alatt voltak hajlandók erre, ha a foglyok, elismeréseül annak, hogy szt. Kristóf által győzettek meg, egy fa-járommal hátukon háromszor átmennek a székesegyházon. Ez meg is történt s az arbeiek a fa-jármot mint győzelmi jelvényt függesztették fel a templomba, hol az, Gergely püspök tanúsága szerint még a XIV-ik században is látható volt.

A több román stylű Campanilén kívül érdekes műépítményei még Arbenek a Benedekrend által emelt kolostora és egyéb egyházi építményei.

A nevezett rend mint egész Dalmátiában, úgy Arbeban is jelentékeny sze-

Digitized by Google

repet játszott. Már a XI-ik században említtetett Arbeban egy Madius nevű Benedictinus mint püspök. A rend legrégibb kolostorának alapítása 1062-re esik, mely is a S. Pietro de Valle-i.

Arbeban a XIII-ik században állott a rendnek egy szt. Andráshoz czímzett női zárdája, később pedig egy másik, szt. Jánosról nevezett kolostora. Az elsőnek temploma ma is áll, azonban természetesen többször átépítve. Ma *Bartolommeo Vivarini*-nek egy 1485-ben készült festményéről nevezetes, mely falai között őriztetik.

Hajdanta szintén a benedictinusoké volt a *San Giovanni Battista* temploma, mely a XI. vagy XII-ik században épült basilica volt, a melynek egyik XV-ik századbeli faragott oltárán 1454-ből *Durrazói Alexius* mester nevével ismerkedünk meg.

II. *Zára.* Jelenlegi fővárosa Dalmátiának s egyszersmind műemlékekben leggazdagabb helye. Claudius idejében római colonia s a felső Itáliából Dalmátiába utazó rómaiak kikötője volt, a miért is első sorban számos római műemlékkel és felirattal dicsekedhetik.

Azon idő óta, amint a velenczések belátva kereskedelmi politikájuk és hajózásukra nézve a dalmát tengerpartok nagy fontosságát, mely épen abban a két dologban bővelkedik, a miben Olaszország keleti partjai ma is szegények, t. i. jó kikötőkben és hajóépítésre alkalmas fában, figyelmöket erre fordítják már a XII-ik század közepén, Zára általuk is Dalmátia fővárosává szemeltetik ki s oda mint helytartó *Morosini* Domenico, a hasonnevű doge fia küldetik ki. Ez után több alkalommal, így nevezetesen 1185-ben és 1245-ben igyekezett Zára lerázni a velenczei igát, szövetkezvén ellenök a magyarokkal. A diadalmas Falieri doge azonban őket ismét visszahódítá. És ezóta, amint Velencze mindinkább megerősíté hatalmát a dalmát tengerpartokon, s amint Zára jelentősége is mindinkább emelkedett, annál feltünőbb mérvben olaszosodott el e város népe, úgy hogy 1860-ban már Zára inkább olasz városnak mondható. A szláv népség, mely ott a régi római coloniával egyesült, mindinkább háttérbe lépett. A művészet, s különösen pedig az építészet terén úgy itt, mint általában a nagyobb dalmát városokban teljesen és mindenben Velencze befolyása érvényesül. E velenczei befolyás a dalmát építészetben már a XIII-ik század közepén, míg a festészet és szobrászat terén csak a XV-ik században lép föl. Ez időben oly fénynyel lépett fel a velenczei művészet egész Európában, hogy a hol a velenczei élet csak legkevésbbé is kihatott, okvetetlenül meghódította a kedélyeket. Így volt ez Dalmátiában is, házak, paloták, templomok, középületek, citadellák, kikötők, kapuk, templomképek, oltárok, faragványok, közterek, utczák, loggiák mind a velenczei művészet bélyegét viselik. Valamint matrózaik és hajóskapitányaikkal a velenczei állameszmének voltak kénytelenek áldozni, ép úgy minden tehetséges dalmata művész a velenczei művészeti iskola szolgálatában állott. A XVII-ik századdal azután a velenczei művészet is elveszti eredetiségét és spontaneitását s formái a késő renaissance és a barokk stylba mennek át.

Zára műemlékei között első helyen említendő *szent Donát temploma*, mely még ó-keresztény traditiók szerint kupola-rendszerben épült s nem csak a monarchiának egyik legrégibb temploma, de általában a IX-ik század művészettörténetében becses helyet foglal el.

Digitized by Google

Szent Donát (III.) Zárának negyedik püspöke volt, a IX-ik század első deceniumaiban élt és így kortársa volt Nagy Károlynak. *Eginhard* is emlékezik róla évkönyveiben. *Constantinus Porphyrogenetus* szerint e templomot előbb a Szentháromság templomának hívták, s csak később neveztetett el Donátról, mivel egy hajdani, Juno (Livia) Augusta-féle pogány templom alapjaiból ő építteté, s mivel később szentté avattatása után tetemei is e templomban helyeztettek el.

Az ujabb kutatások s restaurationalis munkálatok alkalmával kiásott számos római faragványból és föliratból csakugyan az tűnt ki, hogy az egész templom római törmeléken áll.

Szentté avattatása óta különben Donát állandóan Zára védszentjéül választatott s az ő emlékéhez is legendák fűződnek. Ezek egyike szerint a szent püspök 1104-ben megjelent Kálmán király előtt és megintette őt, hogy Zárát ne égesse föl, mint az szándékában lett volna.

Szent Donát temploma különben 1877-ben városi museum gyanánt rendeztetett be.

Tschaghuin Teodor, kit az orosz kormány egyenesen az Adriai tengerpart byzantin műemlékeinek tanulmányozása végett küldött ki, még több apróbb, mindazáltal nem kevésbbé becses műemléket vett fel Zárában; ilyen a *San Lorenzo* portaleja és egy sírláda, mindannyi a VIII-ik és IX-ik századból származik és ó-longobard műemléknek látszik.

Zára második műépítménye a *székesegyház*, mely három hajós román basilica.

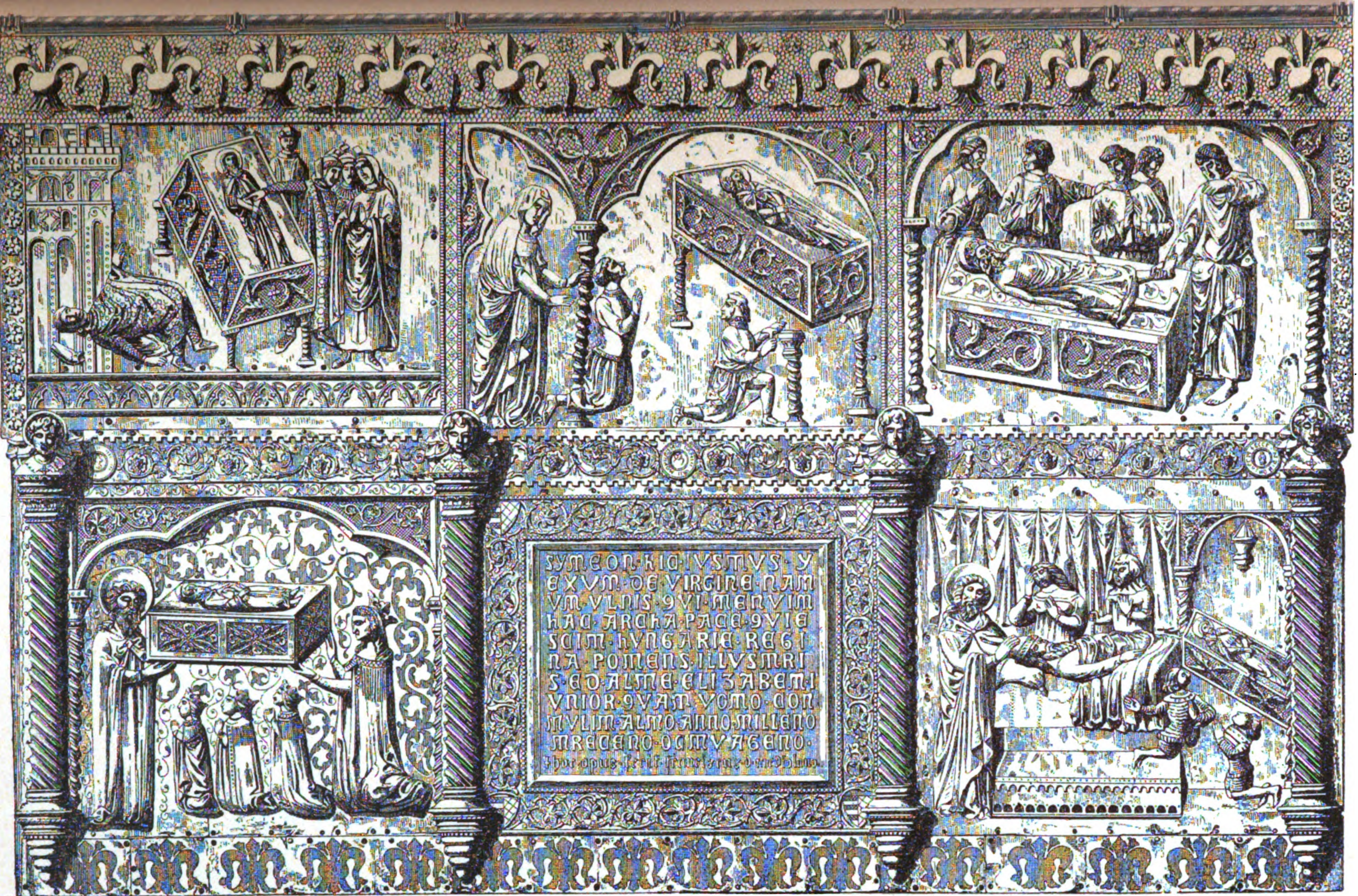
Nevezetesek benne a gyönyörű ciborium oltár, mely Butuane zárai érsek idejéből származik, ki 1320—1333-ban kormányozta az ottani egyházat. Továbbá Vittore *Corpaccio* vagy Scarpaccia-nak egy olajfestmény-sorozata fára festve s végül a székesegyház kincstára, melyben több darab nagybecsű ereklyetartó, nagyobbára byzantin befolyásra valló ötvös-mű, egy 1450-ből származó püspöki pálcza őríztetik.

Egyik rendkívül érdekes műemléke továbbá Zárának szent *Chrysogonus* temploma. Egyike a legrégibb benediktinus kolostoroknak, melyek Dalmátiában alapíttattak. A hagyomány szerint Fuculus és András priorok 908-ban építtették. Természetesen számos restauration ment azóta keresztül. Némi eredeti részlet csak a templom hátulsó részén maradt meg, mint azt rajzunk mutatja. A torony campanile módra 1546-ban építtetett újból.

Ránk nézve azért bir nagy fontossággal e hely, mert történetünk egy szomorú lapja fűződik hozzá: Zsigmond király alatt ugyanis, midőn a horvát lázadók Erzsébet anyakirálynét 1387. január első felében leányának Máriának szeme láttára Novigrádban megfojtották, egy hónap mulva, nagy titokban e templomba temették el tetemeit. Egész Magyarországra nézve legnagyobb becsű műemléke azonban nem csak Zárának, de az egész Dalmátiának is a *Simeon ereklyetartó szekrénye*.

E mű, mely, mint *Eitelberger* mondja, az egész osztrák-magyar monarchiában a legnagyobb kiterjedésű, nemes fémből készült, egyházi rendeltetésű ötvösmű, tulajdonképen egy vert ezüstből készült sarkophag, melynek hosszasága 6 láb és 1 hüvelyk, szélessége 4 láb és 1 hüvelyk, és 2 láb 6 hüvelyk mély. Kívül

Digitized by Google

SZENT SIMEON EREKLYETARTÓ SZEKRÉNYE ZÁRÁBAN.
Eitelberger Ges. Kunsthist. Schriften IV. köz· XII. tábla szerint.

és belül dombormüves képes ábrázolásokkal van diszítve. Belsejében a szent egész teteme nyugszik s az egész az ugyancsak szent Simeonról nevezett templomban őríztetik.

Valamint kezdettől fogva, úgy ma is a legnagyobb tisztelettel és kegyelettel viseltetik a nép a szent próféta elenyészhetetlen tetemei iránt, s midőn szent Simeon ünnepének hete van október hó elején, a templom, hol ez ereklye 1632 óta áll, számtalan idegennel telik meg, kik Dalmátia legtávolabbi vidékeiről zarándokolnak ide Zárába ez alkalomra.

Szent Simeon próféta történetét az uj testamentomban Lukács evangelista beszéli el. (2. Rész. 22—36. vers.) E szerint, midőn Mózes törvényei szerint, Krisztust születése utáni tizennegyednapon felvinnék bemutatni a templomba, Simeon, egy istenfélő férfiú odajött, kinek az úr által megígértetett vala, hogy nem hal meg, valamíg nem látandja a Megváltót. Kezébe vette tehát örvendezve a kisdedet, miközben hálaadólag mondá: «Uram bocsásd el a te vén szolgádat, mert szemeim immáron látták az Idvezitőt.»

A keresztény symbolikában szembe állítják őt Mózessel, ki meghalt, mielőtt az igéret földét megláthatta volna, s a régi papság képviselőjének tekintik őt, szemben az új egyházzal.

Az ereklyetartó szekrény maga, mint említők, sarkophagszerű s egy négy oldalú alsó részből s a fedélből áll, különben pedig öt részre osztható; és pedig az első és hátulsó részre, a két keskeny oldalrészre és belsejére.

Az első rész három mezőre oszlik a szekrény hosszában. A középső mezőben ábrázoltatik Krisztusnak a templomban való bemutatása. Simeon az oltárasztalon tartja a gyermeket, háta megett áll Anna prófétanő, az Asser nemzetségbeli Phameel leánya, vele szemben Mária és József a két galambbal, melyet a szegények szoktak mint áldozatot a templomban bemutatni. Az egyik oldalon Simeon tetemeinek csudálatos föltalálása, a másodikon pedig Zára történetéből van egy jelenet ábrázolva: A békekötés alkalmával, mely 1357-ben Nagy Lajos és a velenczeiek között köttetett, Dalmátia Lajos királyé lőn. A békelevélben, mely 1358. február 25-én állíttatott ki, Lajos király megerősítette Zára szabadalmait és kiváltságait, helyreállította Pago feletti joghatóságukat és az erőd lerombolását rendelte el. Ezen okmány átadását tünteti fel a harmadik jelenet.

A hátulsó hosszoldalon (Tábla 1.) ismét három mezőt találunk, melyek közül kettőn képes előállítások, a középsőn pedig felirat áll. A fél tető megfelelő hosszaságában, mely képünkön szintén látható, ismét három külön jelenet van ábrázolva. Az oldal közepén levő fölirat következő:

SYMEON HIC IVSTVS. Y | EXVM. DE. VIRGINE. NAT. | VM. VLNIS. QVI. TENVIT. | HAC. ARCHA. PACE. QVIES | CIT. HVNGARIE. REGI. | NA. POTENS. ILLUSTRI | S. ET. ALTE. ELIZABET. I | VNIOR. QVAM. VOTO. CON | TVLIT. ALMO. ANNO. MILENO | TRECENO OCTAGENO.
† HOC. OPVS FECIT. FRANCISCVS. DE MEDIOLANO.

E szerint tehát e mű 1380-ban készült, még pedig *Erzsébet, magyar királynénak, Nagy Lajos feleségének költségén és megrendeléséből*, ki a föliraton «Junior», ifjabb jelzővel neveztetik, megkülönböztetésül az idősebb Erzsébettől, Lajos király anyjától, ki László leánya s Kázmér lengyel királynak nővére volt.

Digitized by Google

A művész pedig, ki a királyné rendeletére azt elkészíté, Francesco aranyműves volt Sestoból. E művészről egyebet nem tudunk, minthogy 1388-ban Zárában végrendeletet csinált, melyben magát «*Francesco orefice*, q. Antonio, da Sesto, territorio di Milano, abitante di Zara» nevezi.

Különben nem lehet rajta csodálkoznunk, hogy e művészi feladattal milanói művész bizatott meg, hogy ez Zárában telepedett meg. A milanói művészek, illetőleg arany- és ezüstműves ötvösök ez időben igen keresettek voltak s Dalmátiában, hol annyi volt a templom és klastrom teli ereklyékkel, bizony igen elkeltek, különösen ha még meggondoljuk azt is, hogy a dalmaták viselete, ruházata is igen megkivánta az arany és ezüst ékszert. Az ereklyetartók és egyházi szerek is számosabbak Dalmátiában, mint bárhol. A jelenlegi szinház-útcza Zárában hajdanta «degli orefici»-nek neveztetett. Zárában az ötvösök

2. ábra. NAGY LAJOS CZIMERE SIMEON LÁDÁJÁN.

1487-ben már czéhszabályokkal birtak s 1144-ben már egy «*Matthäus*» nevű zárai ötvösmester említtetik.

A felirat egyik oldalán levő mezőben maga Erzsébet királyné látható térdepelve, három leányával együtt, mindannyian koronával. A királyné épen átnyujtja a vele szemben álló szt. Simonnak az ereklyetartó szekrényt.

A felirat másik oldalán levő mezőben a szent tetemeinek egyik csodatétele van ábrázolva, amint az öreg bán meggyógyul az ereklye érintése által.

A fél tető egyik felén, középen, részben már ezredéves ívek alatt, maga a művész van feltüntetve, a mint a szekrényen épen dolgozik, miközben egy férfi és egy nő az ereklyét imádják. Két oldalt ismét azon csudák vannak ábrázolva, melyek akkor történtek, midőn a szent ereklyét s annak egyes részeit el akarták rabolni.

A fél tető másik felén a szent életnagyságú alakja van dombormüben kiverve szintén ezüstből, amint hosszában fekszik bő köpenybe burkolva, fején nymbussal, miközben mellén kezeit összetéve tartja.

Digitized by Google

A sarkophag felső keskenyebb oldalán derékszögű háromszögletű mezőben akantos folyondárok között igen szép kivitelben Nagy Lajosnak a magyar országos s az Anjou-család czimeréből egyesített pajzsa látható, koronázott sisakkal fedve, felette a szájában patkót tartó strucz madárral. Két oldalt a czímer mellett L(udovicus) R(ex) betűk láthatók, mindegyik fölött koronával, ép úgy, mint azt érmein látjuk. (2. sz. ábra.)

Nagy Lajos és neje az egyház iránt mindenkor kiváló kegyelettel viseltettek, bizonyság reá nemcsak e nagyszarű mű, hanem az acheni és mariaczelli székesegyházak fejedelmi kincsei is, melyek a közel mult ötvösmű-kiállítás legbecsesebb kincsei voltak. Az aacheni kincsből érdekesnek találjuk itt összehasonlításul közölni az egyik czímert, mely teljes hasonlósága daczára is rendkívül érdekesen egészíti ki a szent Simeon ereklyetartóján levő variácziót. (3. sz. ábra.)

Ez épen leírt czímer alatt a csuda van feltüntetve, melynek e műemlék elkészíttetése is köszönhető. A monda szerint Erzsébet, a magyarok királynéja, annyira tisztelte szent Simeont, hogy midőn tetemeit volt egy alkalommal látogatni, nem tudott a vágynak ellentállani, hogy legalább a szent kezének egy ujját magával ne vigye. Azonban lelkiismeretétől kínoztatva még sem tudta azt elvinni, hanem mielőtt elhagyta volna a templomot, visszatette azt helyére; azonban ijedve látta, hogy a kéz illető helyén nagy seb tátong, amely azonban eltűnt, amint a királyné megfogadta, hogy díszes szekrényt készíttet a tetemeknek. A dombormüvön a királynét ünnepélyes tartásban látjuk ábrázolva, mint a jelenet fő alakját, amint az ország nagyjaitól kísérve, még mindig a lelki furdalásoktól ingadozva a templomból távozik.

A szekrény megfelelő másik keskeny oldalán a fentebb már leírthoz teljesen hasonló czímer alatt tengeri vihart látunk. Nem bizonyos, vajjon a művész a hajót akarta-e előállítani, mely a szent tetemeit Zárába hozta, vagy pedig Margit királyné torazzoi útját.

A szekrény belsejében nyugszik a szent elenyészhetetlennek tartott teteme. A rendkívüli tiszteletnél és kegyeletnél fogva, melylyel itt iránta viseltetnek, lehetetlen volt a szekrény belsejét közelebbről még megvizsgálni; kívülről azonban annyi kivehető, hogy kisebb arányú képekben körülbelül ugyanazon jelenetek vannak ott feltüntetve, mint a külső oldalokon.

A milanói ötvösnek három évre volt szüksége munkájához, melyet 1377. julius hó 5-én kezdett meg. Munka közben öt zárai nemes ügyelt fel reá.

A szekrény tartójául négy ezüst angyal szolgált, melyet a város csináltatott. Midőn azonban 1390-ben Zsigmond király a várostól 30 ezer arany forint adót követelt, sok más drágasággal egyetemben ez angyalok is elszállíttattak.

A négy barokk angyal közül, melyek a szekrényt ma tartják, kettő kőből van, kettő pedig bronzból. Ez utóbbiak 1647-ben azon ágyúkból öntettek, melyeket Velencze a törököktől zsákmányolt és Zárának ajándékozott.

A mi most már az ereklye tartó szekrény műformáit illeti, jelenlegi formájában nem adja az többé tiszta képét a milanói mester *Francesco* művének, mert kétségtelen, hogy restauratiókon ment keresztül. Ugyanazért két részt különböztethetünk meg rajta, az egyiket, mely szerencsére még az egész alkotásnak főrészét képezi, a mely Nagy Lajos korára emlékeztet, s a másikat, mely

Digitized by Google

világosan a Renaissance befolyását hirdeti, s ez a megújított rész. Mindezek természetesen csak akkor lesznek pontosan kimutathatók, ha a szekrényről minden tekintetben kimerítő részlet-fölvételek lesznek készíthetők.

A megújított részek közé tartoznak például a táblánkon is látható felső magas, finom liliomos díszítés és az alsó szintén igen szépen dolgozott renaissance ornament az angyalfejek között, a melyek két oldalt egy-egy medaillont is tartalmaznak: Ecce ancilla Domini és Ave gratia plena feliratokkal. Ilyen megújított résznek tekintendő végül a középső föliratos mező keretét képező diszítés, melynek négy sarkában a ketté osztott magyar czímerpaizs látható, a melynek azonban bal (heraldikailag) oldalán az Anjou liliomok el vannak hagyva s helyöket csak koczkák töltik ki, világos jeléül annak, hogy nem az ő idejökben készültek, mert különben bizonyára nem mellőzhették volna czímerökét sem.

3. ábra. NAGY LAJOS CZIMERE AZ AACHENI KINCSBEN.

III. Nona. Dalmátiának szintén egyik legrégibb helye. Mint a legtöbb dalmátiai város, úgy ez is, felváltva uralta a magyarokat és a velenczeieket. 1357-ben a magyarok által ostromoltatott, 1571- és 1646-ban pedig a velenczeiek égették föl, hogy ott a törökök magukat meg ne erősíthessék. Ez idő óta az egész város pusztulásnak indult s kikötője elzátonyosodott.

Műemlékei közül néhány ó-keresztény építészeti részlet és faragvány, egy ó-szláv fölirat és különösen a felső *Kerkán* a mai *Kistagne* helyén eszközölt ásatások alkalmával felszínre került római föliratos emlékek emelendők ki.

IV. Sebenico. Volt római, később velenczei gyarmat. A középkorban nagy szerepet játszott benne a *Subić* nemzetség, mely utóbb a *Likka* és *Brebir* (Berberio) grófi nevet is fölvette s akiknek befolyását még a magyar királyok is elismerték.

Sebenico városi rangra III. István király által 1167-ben emeltetett, később pedig püspöki székhely lőn; mint ilyen azonban elvesztette jelentőségét, midőn VIII-ik Bonifacius Mária királyné óhajának engedve 1298-ban Zárában érsekséget alapított. — A megtörhetetlen ellenségeskedés, mely Trau és Spalato között annyiszor megzavarta az egyház és tartomány békéjét, — szintén eme alapításban találja okát.

Sebenico műéiptményei közül különösen a székesegyház emelendő ki, melyről még a XVI-ik században ekképen ír Faustus *Verantius*, a kitűnő dalmata: «Hæc ccclesia non est meæ inventionis: nam ante centum quinquaginta

Digitized by Google

annos extrui cœpit. Et quia pulcherrimæ inusitatæ formæ est, eam hoc loco inter mea inventa, patriæque meæ ornamentum ponere placuit. Nam præterquam quod absque alla materia lignea constet; testudinem ipsam, non at reliqua templa ex lateribus fornicatam habet; sed tota ingentibus lapidibus sectis secundum longitudinem positis tecta est, qui tam ab interiori, quam ab exteriori parte iidem conspicui sunt.»

A székesegyházban bent levő egyik föliratból az 1400-ik évből «*Georgius Mathæi Dalmaticus*» mester nevével ösmerkedünk meg.

Az egész templomot különben államköltségen restaurálják.

V. Trau, a római Tragurium első összeütközésbe a velenczeiekkel II-ik Pietro Orseolo dogéjok alatt 991—1069-ig jött, midőn ott Dirzislaw a horvát nagyzupan uralkodott. Első privilegiális okmányait a város a magyaroktól bírja és pedig Kálmán királytól az 1108-ból, melyet azután 1124-ben István, 1151-ben III-ik Géza és 1182-ben III-ik Béla királyok is megerősítettek.

A városnak a saracénok által 1123-ban s a velenczeiek által 1171-ben történt elpusztítása s az ezt követő ujjáépítés megváltoztatták a város- és lakóinak régi kinézését. A XII-ik század utolsó tizedeitől kezdve végül hosszasan magyar uralom alá kerültek, s daczára a sok háborúskodásnak, melyet ez idő alatt is átéltek, mint saját feljegyzéseik is elismerik, ez volt legszerencsésebb korszakuk. 1322. ápril 24-én a magyar király jogainak fentartása mellett ugyan Trau ismét Velenczének adatott által s már ugyanazon évben az első velenczei Conte oly statutumokkal látja el a várost, mely annak teljesen velenczei mintára szervezett elöljáróságot és közigazgatást ad.

A velenczeiek ez első uralma Nagy Lajosig tart, ki, mint tudva van, szintén hosszasabban harczolt Velenczével. Az 1358. február 18-iki zárai békében Trau a magyaroké lőn, mely birtoklás egészen 1420-ig tartott. Ez időközben a városban az Estrinseci-k és Intrinseci-k között heves pártharczok folytak, melyekhez még a Velencze, Génua s a magyarok közötti harczokban való résztvétel csatlakozott.

A város védszentje a volt spalatói érsek *szt. Lőrincz* volt, ki 1064-ben consecráltatott. Tetemei Trau székesegyházában őríztetnek. Az ő személyéhez is számos csoda fűződik. — A többek között egyszer, midőn 1105-ben a magyarok és Zára városa között heves harcz folyt, az ellenséges ostromló gépeket pusztán beszédjével szétrombolta. Mai napig is mutogatják a helyet a Sebenico melletti kastély templomában, hol midőn a szent püspök Trau város privilegiumainak meghosszabbíttatása czéljából Kálmán királylyal találkozott, egy hófehér galamb, a melyet azonban a király csak maga láthatott, — a szent fején megjelent.

IV-ik Jenő pápa Szt. Lőrincz ünnepének napját 1438-ban deczember 18-ára tette. Zsigmond magyar király és római császár követte a pápa példáját s szintén a szent legnagyobb tisztelői közé sorakozott.

A traui egyház legtöbbet köszönhet *Treguanus* nevű püspökének, ki nemcsak a székesegyház tulajdonképeni alapítója, hanem az egyház javadalmainak szerzője is volt. Ő eszközölte ki, hogy Drid környéke II-ik Endre király által 1226-ban végleg az egyház birtokába bocsáttatott. E birtokszerzés megerősítésére használta fel az okos püspök IV-ik Béla király szorongattatását is. — A tatárok

Digitized by Google

betörvén Magyarországba, Béla király, nejével Máriával, előbb is Spalatóba menekült, majd azt nem találván elég biztosnak, Trau városába ment által. A tatárok azonban ide is követték őt és ostrom alá fogták a várost. A király családjával és a város előkelőinek nejeivel hajókon a tengerre menekült. A monda szerint egy szikláról nézte az ostromot, Bua szigetének közelében, a melyet ez eseményről még ma is «Kraglievacz», vagyis «Király ülésének» neveznek. A tatárok később elvonultak ; a király pedig megemlékezvén az itteni vendégszerető fogadtatásról, Drid birtokát megosztotta Spalató és Trau között. Egyik emlékezete és biztos adata e történelmi tényeknek Vilmos magyar herczegnek sírköve, mely a traui székesegyházban ma is látható, bár már egészen széttöredezve. Vilmos herczeg Béla királynak unokaöcscse, vagyis a király nővérének, Margitnak, ki a görög császárral Emánuellel volt eljegyezve, fia volt s 1242. ápril 21-én halt meg.

Trau műépítményei között első helyen áll a háromhajós, boltozatos, román stylű székesegyház. Részletei közül az előcsarnok s különösen a domborművektől bontott portale tűnik ki, mely egyike a monarchia e nemű legszebb emlékeinek. Rajta megtaláljuk művészének *Radvanus*-nak nevét s az 1240-ik évszámot is. Műbecsre nézve csatlakoznak ehhez a tympanon domborművei, a baptisterinum, a gyönyörű ciborium-oltár s a templom külsejének műrészletei. A székesegyház kincstárára nézve érdekes, hogy Vilmos magyar herczeg halálával több drága egyházi ruhát hagyott az egyházra. Egy igen szép köpenyt mutatnak ilyenül, melyen selyem alapra hímezve s gyöngyökkel kivarrva szt. György lovas alakja látható. Ez azonban inkább a XV-ik századból látszik származni.

Trau egyéb műépítményei közül még a székesegyház előtti tér s a loggia érdekesek velenczei elrendezésükkel, nemkülönben a Benedektinusoknak 1194-ben alapított szt. Miklósról nevezett kolostoruk s szt. Péter temploma, melyet IV-ik Béla király neje alapított.

Érdekesen jegyzi meg e helytt *Eitelberger*, hogy ez időben, úgy látszik, egész Közép- és Nyugat-Európát a középkor művészetében ugyananazon cultureszmék hatották át meg át, melyek az építészetben, az építészeti stylokban nyilvánultak. S csak így volt lehetséges, hogy egyes még oly kicsiny nemzetek is ily századokra kiható műemlékeket emelhettek. — Úgy látszik, mondja tovább, azon időben a nemzetiségi separatismusról még nem igen voltak a népek áthatva, mint ma.

VI. Spalato. E hely érdekelte minden időben leginkább az összes régészeket. Itt állanak *Diocletianus császár palotájának* maradványai, itt van a híres római vízvezeték s több őskeresztény műemlék. Itt tartattak, mint a dalmát érsek székhelyén, 925-ben és 1059-ben a zsinatok, melyeken a szláv liturgika megállapíttatott.

IV-ik Béla királynak s vele a magyar nemzetnek is nagy szolgálatot tett e város is. A tatárok elől bujdosó király nemcsak maga talált ott egy időre menedéket, de megőrzés végett annak polgáraira bizta a magyar szent koronát, Székesfehérvár s számos más egyház kincseit is.

Spalato műemlékeinek nagyszabású restaurálási terveivel már a franczia *Marmont* marsall foglalkozott. Ma a műemlékek tudományos gyüjtője, a spalatói múzeum derék vezetője *Glavinič* tanár.

Digitized by Google

A régi római vízvezeték, legújabban dr. Bajamonti polgármester és Lott Gyula vasúti igazgató buzgólkodása folytán teljesen megújíttatott, úgy hogy azon által, melyet az avarok 664-ben épúgy elromboltak, mint a salonait, ma, tizenkét százados megszakítás után, újból friss forrásvizet isznak a város lakói.

Spalato középkori műépítményei közül bennünket leginkább a harangtorony érdekel, mely kivitelénél fogva a román stylű e nemű építmények között is feltűnő több sajátságánál fogva, a legnagyobb mértékben felkölti a műértők figyelmét. Ma különben *Hauser* tanár felügyelete alatt restauráltatik.

A campanile építésében több egymásután következő időszak különböztethető meg. Az ide vonatkozó okmányokban 1472-ben az építő mesterek közűl az ismert durazzoi *Alexius*-t és collegáját Nicolo *Fiorentino*-t találjuk említve. Később 1501-ben a velenczei tanács gondoskodik helyreállításáról, mondván «Et quia illud campanile minam minari videtur, volumus quod pecunias illi deputatas expendi faciatis pro ejus restauratione».

Egészben véve némelyek az egész épületet *Twerdoj* Miklós építész művének tartják, ki azt 1416-ban végezte volna be. Más adatok szerint azonban *kétségtelennek látszik, hogy azt a XIV-ik század második felében Róbert Károly neje, Erzsébet királyné folytatta tovább, Nápolyi Károly neje Mária magyar királyné fejeztette be.*

A harangtorony külsején különben számos szobor és dombormű van, melyek egyikén ott találjuk a középkori szobrász *Magister Otto* nevét is.

Spalato egyéb műemlékei közül említendők még a székesegyház román stylú, fából faragott domborművei s képekkel díszített s valószínűleg 1214-ből *Guvina András* művésztől származó ajtói, továbbá ugyancsak a székesegyház páratlan szép mívű szószéke, valamint a még Diocletianus császár korából származó baptisterium s ugyanott egy egész épen fentartott ó-keresztény sírláda a franciscanusok templomában, melyen Pharaó és a zsidóknak a veres tengeren való átkelése ábrázoltatik domborműben.

VII. Ragusa (Dubrovnik), egyike a Dalmátia legregényesebb, legérdekesebb városainak.

Gelcich, kinek a város történetírása körűl oly elévűlhetetlen érdemei vannak, «Delle marittime e sanitarie istituzioni della Republica di Ragusa» czímű jeles művében mondja, hogy «habár a közép és renaissance korban Ragusa csak másodrangú állam volt is, a mi a modern kultureszméket illeti, már akkor is első helyen állott. Először foglalkozott a rabszolgák felszabadításának eszméjével, először léptetett életbe a pestis betegekkel szemben vesztegzáros intézkedéseket s alapított számukra kórházat. *Demetrios Poliorketes* győzelme Antiumnál, *Tegetthoff* diadala, vagy *Weyprecht* eredményei mind nem lettek volna lehetségesek, ha e tengeri hősök nagy része nem dalmát matrózokból áll.»

Ragusa épületei jobbára újak, vagy megújítottak, mert az 1667. ápril 6-iki roppant földrengés csaknem mindent romba döntött, mind a mellett érdekes emlékek maradtak fenn a *S. Lorenzo erődben*, az *alle Danze* temetőben, a régi *rectori palotában*, a hajdani kormányzósági épületben, mely 1388—1424-ig épült s 40 ezer zecchineájába került a városnak, nemkülönben a *Dogana*, mely 1520-ban készült el.

Digitized by Google

Ezek is tanúbizonyságai a fényes életnek, mely itt a köztársaság idejében folyt. A virágzási korszakban a vámok maguk 80 ezer piastert jövedelmeztek, a mi azon időben roppant pénz volt. — E mellett a szellemi élet is rendkívül élénk volt, úgyannyira, hogy sokan azon időben ott a szláv renaissancet látják, s magát Ragusát a délszláv Athén-nek mondják.

Mint históriai, művelődéstörténelmi s mint jogtörténelmi adatok is rendkívüli becsűek a köztársaságnak 1277-ből származó statutumai, melyeket előbb Gelcich tanár adott ki s most ez épen ismertetett művében *Eitelberger* is egész terjedelmében közöl.

Érdekes e korból tudni, hogy Ragusa rectora (Knež), ki az említett rectori palotában lakott, teljesen vörösbe öltözködve járt, mint a byzanti uralkodók s magában sohasem mehetett ki sehová, mindig követte őt a tanács, titkárai és írnokai, továbbá 24 vörösbe öltözött zduris és egy zenekar.

Ragusa egyházi műépítményei közűl említendők a *székesegyház*, a mely azonban inkább a benne őrzött ó-német kép, néhány faragott oltár s a kincstárában levő 9 drb régi becses ereklyetartó miatt nevezetes, továbbá a *dominikánusok és franciskánusok kolostora*, mindakettő építészetileg érdekes kereszt folyosójával, valamint változatos s gazdag románkori oszlopfejeivel, végül a S. Salvatore renaissance templom, a *Lacroma* benedictinus kolostor, *Ragusa vecchia* és az «*Alle Danze*» temetőben levő festmények, melyek alatt 1517-ből a mester nevét találjuk följegyezve, hogy «Nicolaus Rhagusinus pingebat».

A székesegyház közelében azután ismét találkozunk egy emlékkel, mely bennünket históriai szempontból is közelebbről érdekel és ez egy szobor, melynek a középkori városok joghatóságának és városi szabadságainak kifejezésében oly nagy szerepe van, — az úgynevezett *Rolandszobor*.

Visszatekintésűl, midőn elismeréssel emlékezünk meg Dalmátia műemlékeinek valóban gazdag és tanulságos csoportjáról, különösen hangsúlyoznunk kell azok nagy becsét hazánk középkori történelmére s művészetére való vonatkozásaiban. Egyidejűleg szemünkbe ötlik egy másik jelenség is, amelyet azonban itt csak fölemlítünk, hogy Dalmatiában falfestmények és csúcsíves műépítmények alig találhatók, míg a románkori annyira túlnyomó.

Nagyban emelik a létező műemlékek becsét s különösen a hazai vonatkozásúakét is a szokatlan számban előforduló s velök egykorú föliratok is.

Eitelberger előszavában maga mondja, hogy Dalmátiának csak főbb pontjait kutatta át. A tartománynak pedig, mely dicső királyaink korában a szent koronának századokon át tényleg egyik gyöngye volt, bizonyára még számos helyén nyugosznak ismeretlen emlékek: óhajtandó volna, hogy ezek tanulmányozására és felkutatására mielőbb valamely hazai szakember vállalkoznék, ki azokat valóban a magyar történelem és tudomány szellemében méltatná.

Dr. Szendrei János.

A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. 1885. XIII-ik évfolyam. Szerkeszté dr. Burány Gergely Szombathely, 1885. 8. r. 42. l. 3 horganyedzésű táblával.

Az évi jelentésen kívül a füzetben két értekezést kapunk. Egyikben dr. Lipp Vilmos ismerteti a szombathelyi muzeumban lévő őskori

Digitized by Google

és római emlékeket, a másikban dr. Burány Gergely az ókori iparművészetben észlelhető emberi és állati motivumokról értekezik röviden, népszerűen.

Lipp értekezéséből megtudjuk, hogy a sabariai muzeum csíszolt kőszerszámokban is meglehetős gazdag, eddig 82 darabot bír a muzeum, mely többnyire Vas- és Zalamegyéből származik. E kőeszközök ismertetése alkalmával szerző két nézetét nyilvánítja, egyik az, hogy a római kort megelőző emlékek az illyrektől származnak, a másik, hogy nem híve a kő-, bronz- és vaskorféle fölosztás elméletének. Az előbbi nézete sok igazságot rejt magában. Kétségtelen, hogy az őskori emlékek java részét kénytelenek leszünk azon népeknek tulajdonítani, melyek a rómaiakat megelőzőleg s részben még a rómaiak idején lakták a Dunán túlt, s ezen népek közt kétségtenül illyrek is voltak. Másrészt laktak ott tudtunkkal kelta népek is s e szerint ezek is megkívánhatják a maguk részét a rómaiak előtti maradványokból. Csak ezt a két a Dunán túl históriailag biztosan megállapítható népet említjük, mert hogy az őskori népvándorlás hullámaiból e vidéket mely népek érintették, az ez idő szerint úgyis még csak puhatolás dolga, annál kevésbbé vagyunk képesek az őskori emlékeket ethnikus nézpontok szerint köztük fölosztani.

Lipp másik állítása a kő-, bronz- és vaskor elméletét ellenzi; pedig kár az elméletet mint elméletet ellenezni. Mert kétségtelen, hogy legalább a két utóbbi civilisatio maradványai megvannak hazánkban, megvan a bronzkor és megvan a vaskor, csak a fémeket absolute kizáró kőkor kétségtelen bizonyítékait nem bírjuk még, mert akár hogy törekszik dr. Ortvay a magyar kőkort bölcsészetileg demonstrálni, míg erre nézve nem teljesebb az inductiónk, a tömérdek csíszolt kőszerszám előfordulása a régészeti próblémák közé fog tartozni.

Azonban eléggé van a bronzkori sajátszerű míveltség hazánkban megállapítva, melynek typusai épúgy elütnek a vaskorban vagy a rómaiaknál használt bronzkészítmények idomaitól, mint a modern időben a románkor emlékei különböznek a góthika vagy renaissance emlékeitől.

Nem is dönti meg a tudományos tapasztalatok széles körén alapuló «bronz- és vaskori elméletet» a bicskei lelet, melyről Lipp értekezésében érdekes hírt ad.

Bicskén ugyanis 1883-ban a vasuti munkálatok alkalmával egy sírt bontottak föl a munkások, a melyben a csontváz körül egy vas kés, továbbá egy bronz kelta nyak- és kargyűrű mellett átfúrt serpentin kalapács és jókora obsidian nucleus (kőmag) volt.

Szerző azt kérdi, hogy mikép kerülhettek ezek a tárgyak, melyek «ama elfogadott elmélet szerint egymást tökéletesen kizárják» egy sírba?

E kérdésre nem oly nehéz a felelet, mint a tudós szerző véli. Az obsidian nucleus és kőbalta használata abban az időben, midőn vaskés és bronz karperecz létezett, époly kevéssé zárta ki egymást, mint a hogy mai napság a legdurvább cserépedény és a legfinomabb Zsolnay-féle mázas korsó nem zárják ki egymást és mint a hogy a legtökéletesebben finomított aczélból készült szerszámok mellett mai napság is megtalálhatók a legdurvább czigány munkák. Hisz a míveltség, az igények, az életmód egyformasága mai nap is legfölebb a költők képzelmében él, a valóságban mindenütt és minden korban a legkülönfélébb fejlődési fokon lévő míveltségi körök egykorúak voltak, egymásmellett léteztek, sőt egymásba belé nyultak.

Azért tehát épen nem csudáljuk, hogy Lipp «a dobogói sírmező egyik férfi-sírjában vas-, bronz- és ezüst tárgyak között egy csíszolt

Digitized by Google

serpentin kőbaltát» talált. Sőt még azt sem csudálnók, ha Lipp a Dobogó tőszomszédságában egy XIX-ik századbeli temetőben találna modern ékszereket és holmi vas és bronz tárgyat együtt ugyanolyan serpentin baltával — mert köztudomású dolog, hogy ezen «isten nyilak»-nak nevezett ős szerszámokat most is babonás pietással őrzik a gazdák házánál, mint akár ezer évvel ezelőtt. És azért az itt említett esetek egyike sem bizonyít a bronzkor létezése ellen.

A sabariai bronztárgyak közt részletes leírást kapunk a simonytornyai leletről, mely rokon a felső-dobszai, duna-almási stb. hamvas urnákból és szenes rétegekből előkerült bronzkori leletekkel. A leírást ügyes rajzok élénkítik és a mogentianai római emlékek leírását is rajzok kisérik.

Lipp ezen czikkeiben (eltekintve közbevetett föltevéseitől) vidéki társainak mintát szolgáltat, hogy kelljen ily évkönyvet a helyi muzeumok fontosabb kincseinek közzétételére felhasználni, a miből a helyben lakó közönségnek bizonyára ép oly haszna szokott lenni, mint a milyen haszna van belőle a szakirodalomnak.

A titkári jelentésből azt látjuk, hogy a vasmegyei rég. egyesületnek most 50 alapító és 513 pártoló tagja van — oly szám, melyet semmiféle régészeti társulat az országban el nem ért. Ha Sabariában mégis panasz van a fölött, hogy a társulat «apad», ez csak annak jele, hogy a törekvő titkár még magasabbra törekszik, a minek őszintén örvendünk. *sz.*

HÍRES SZEMÉLYEK EMLÉKÉRMEI a pozsonyi ágost. hitv. evang. lyceum dr. Schimkó Dániel-féle éremgyűjteményéből, katalogizálta Győrik Márton lyc. tanár. Pozsony 1885. 8-r. 80 l. Ára 30 kr. o. é.

A pozsonyi ev. hitközség 1867-ben oly föltétellel szerezte meg a Schimkó-féle jelentékeny érem- és régiséggyűjteményt, hogy róla szakszerű lajstromokat készíttet és azokat közzé is teszi. A hitközség most szerződésbeli kötelezettségének készül eleget tenni és a lajstromok kiadását a gyűjtemény személyi emlékérmeinek leírásánál kezdi. A munkát Györik tanár vállalta magára és dicséretre méltó szorgalommal kezdte. Szerző az előszóban indokolja, miért kezdi az éremgyűjtemény leírását e csoportnál. Azt tartjuk, helyesen tette, hogy itt kezdte a munkát, mert azon módon, a hogy az új korból kiindulva visszafelé folytatja, mindinkább belé fog tanulni az érmészetbe és a legvégső füzetek egyúttal a legjobbak is lesznek, daczára annak, hogy ott több nehézséggel lesz kénytelen megküzdeni, mint itt, a hol legtöbbnyire schematikus munkát kellett végeznie. A leírást ezután még Schimkó életrajza és az ő gyűjteményeinek méltánylása előzi meg. Sch. születésére magyar volt, de Bécsben elnémetesedett azon negyven esztendő alatt, midőn ott az ev. hittani karnál működött (1826—1866). Gyűjteményeit kevés pénzzel, de szakértelemmel és kitartással igen figyelemre méltó magaslatra tudta emelni. Hazafias tett volt, hogy 1867-ben valóban csekély összegért 7364 műből (12584 kötetben), 1002 db régiségből és 13255 db. éremből álló gyűjteményét a pozsonyi ev. egyházra hagyta. Az egyház ezekért a kincsekért 4900 frtnyi kötelezettséget vállalt, tényleges költségei azonban csak 2183 frtra rugtak, mert ő felsége 2000 forintot az országos dotatióból utalványozott e czélra.

Az emlékérmek most leírt csoportja elég gazdagnak mondható, a meny-

Digitized by Google

nyiben 313 személyre vonatkozó összesen 446 darabra rúg; ezek közt körülbelül húsz magyar emlékérem foglaltatik. A leírások legtöbbnyire pontosak, szokás szerint nemcsak az anyag, de az alak, súly, átmérő, ritkasági fok és majd legtöbbször a közkézen levő éremművekre való hivatkozás is megtalálható.

Mindössze csak két fontosabb kivánságunk lett volna, melynek teljesítése sokakra, kivált hazai olvasókra nézve jelentékenyen fokózta volna a lajstrom tudományos értékét. Egyik az, hogy nem egykorú érmeknél (Attila, Zrinyi Ilona, Zrinyi Miklós stb.) ezt a körülményt meg kellett volna jelölni, a másik az, hogy a hol az emlékérem köriratában rövidítések vannak, azoknak (lehetőség szerint) megfejtését, illetőleg kiegészítését kellett volna adni.

Egyébként így is igen hasznos munkát végzett szerző és igaza van, ha azt mondja, hogy Schimkó kincsei hivatva vannak majd hogy ha hozzáférhetőkké válnak «Pozsony tudományos világának» (mely még csak lesz) megbecsülhetlen szolgálatot tenni. *rs*

A TÖRTÉNELMI TÁR új, 1886-ik évfolyamának első füzetében néhány igen érdekes régi leltárt találunk. Hármat közöl Komáromy András a tolcsvai Bónis-család levéltárából. Az első Bónis Ferencz kassai házának inventariuma 1665-ből, a második 1671 után készült és nejének «sokféle portékáját» tartalmazza, ebben többnyire női és férfi-ruházathoz tartozó darabok jegyzékét kapjuk a harmadik 1668-ban kelt és Füzér vára és hozzátartozó majorház, továbbá Pálháza, Vill- és Mátyásháza ingatlanjainak és ingóságainak legpontosabb összeirása.

Ugyanezen füzetben közli Thaly Kálmán «gróf Eszterházy János győri vice-generálisnak és fiának Ferencznek fegyvereit, hadi fölszereléseit és ládabeli egyéb portékáit.» (1700—1704.) *rs.*

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI ÉRTESÍTŐ. Szerk. Pontelly István. I. évfolyam 4. füzet. Ormós Zsigmond művelődési adatokat közöl Matyás király korszakából, Dr. Márki Sándor a pankotai ásatásokról értekezik és Szunda Lajos Bél Mátyás életrajzát fejezi be. *Pankotán* (Aradm.) 1883-ban Medgyaszay Lajos fölásta egy templom alapfalait, a falak szépen csiszolt, faragott kövekből valók; a szentély külső oldalán valamint a toronynál sértetlenül emelkedtek a «styl szerű» oszlopok alapzatai. Dr. Márki 1885-ben fölkereste a romokat és vázlatot készített rólok; kár, hogy a vázlat nincs mellékelve, mert abból talán a templom korát is megtudtuk volna. M. leirásából megtudjuk, hogy a szentély félkörü' megtalálták egy csigalépcső három fokát, előkerültek az oltárkövek is, melyek egyike végein két-két visszahajló sárkánynyal van diszítve, a szentélytől balra a sekrestye is fönmaradt és megtalálták a szószék oszlopos talapzatát. A templomot faragott kövekből alkotott fal vette körül s e falon belül 79 csontvázra akadtak, melyek hol fakoporsókban, hol kőből kirakott és rendesen jól faragott kőlapokkal fedett sírokban feküdtek. Jobb oldalt a hosszú fal tövében mintegy hat nagyobb sír sorakozik, ezek egyikében érczkeresztecskét leltek és ugyan itt egy hosszú kőlapra is bukkantak, melyen az első, dombormüves szót ABS = abbas rövidítésének tartja dr. Márki, a többi, szórványosan fönmaradt szótagokat nem lehetett összefűzni; később a sírkövet talán újból használták, ekkor a legendát

Digitized by Google

belevésték, e homoru föliratból a BELAE és POLO szavakat lehett kibetűzni. A törökök 1565-ben elfoglalták Pankotát és fölgyujtották a templomot, tömérdek apróság, mely e korból való, az aradi liczeum régiségtárában néhány érem, egy ezüst kereszt és egy Máriakép a n. muzeumban őriztetik. A czikkíró az ásatás folytatását kivánatosnak tartja, kivált a templom alatti bolthajtásokban remél sikeres eredményt. Ajánljuk dr. Márki érdekes közleményét egyházi archæologiával foglalkozó szaktársaink figyelmébe. A füzetben még vegyes apróságok következnek és a délmagyarországi muzeumtársulat lajstroma, melyből azt az örvendetes tapasztalást merítjük, hogy az 1884/5. évben a társulatnak 300 tagja volt. *X.*

A POZSONYMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYESÜLET 1882—1885. évi értesítője, szerkesztette Dr. Wagner Lajos titkár. Pozsony 1885. 8 rét. 66 l. A füzetben van három értekezés: Pór Antal egy XIV. századi egyházi pert tárgyal, Jedlicska Pál a kis Kárpátok vidékének történetéhez járul adatokkal és Dr. Schönvitzky Bertalan a diplomatika fontosságáról értekezik és a Pozsony városa levéltárában őrzött árpádkorszakbeli 12 darab okmányát és az ugyanott őrzött XVI. és XVII. századbeli magyar okmányokat ismerteti. Az egyesület életéről megtudjuk, hogy 1873-ban Jedlicska Pál alapította és tizenkét évi fennállása óta Könyöki József fölvette és lerajzolta Pozsonymegye műrégiségeit, elkészítette a megye régészeti és történeti anyakönyvét és régészeti térképét, a becses anyag közzétételét a társulat kénytelen volt későbbre halasztani. 1881-ben a társulat régészeti és történelmi társulattá alakult, ezóta különösen a megye «mivelődés-történeti viszonyaira» terjesztette ki a társulat munkásságát. E mellett czélul tűzte ki a társulat a megye monographiájának megírását, e czélból föliratot intézett Pozsonymegyéhez és Pozsony városához, mindkettő hazai módon szakbizottságot küldött ki e tárgyban, de hogy mit tettek a bizottságok, arról nem jelenthet az évkönyv semmit; a társulat választ sem kapott ez ügyben, de «reményli, hogy e fontos kérdés legközelebb kedvezőleg fog megoldatni».

Egyelőre a monographia tervrajzának, mely Pesty Frigyes és Fraknói Vilmos műve, közlésére szoritkozik az évkönyv; ez és a társulati alapszabályok következnek ezután V. és VI. alatt. A tagok lajstromából látjuk, hogy 1885-ben 82 volt a tagok összes száma és az egyesület vagyona 814 frt. 97 kr volt. Az évkönyv végén lelkes fölhivást intéz a titkár a megye intelligens lakosságához, hogy az egyesületbe belépjen. Hogy a társulat havi vagy egyéb üléseket, nyilvános fölolvasásokat, ásatásokat rendezett volna, arról egy szó sincs a jelentésben, valamint azt sem tudjuk meg a hivatalos jelentésből, hogy van-e az egyesületnek muzeuma, gyarapodott-e az utóbbi négy évben és megnézte-e a közönség? Reméljük, hogy mind e kérdésekre a legközelebbi évkönyv fogja a választ meghozni. *rs.*

A ZÁGRÁBI HORVÁT ARCHÆOLOGIAI TÁRSULAT VJESTNIK-jének 1885. évi utolsó (4-ik) száma következő tartalommal jelent meg. Ljubić a horvátországi (zagoriai) terramare nyomokról ír, hasonlítva azokat az emiliai tartományokban előforduló nagyobbszerü maradványokhoz. A rövid czikket

Digitized by Google

középkori egyházi-szláv és latin nyelvű feliratos emlékek közlése követi. Zlatović Ključice dalmát várról értekezik. A következő czikk Dalmátiában, Metković vidékén létező őshalmokról szól. Aztán ismét Ljubić nevével találkozunk, ki a Szávában talált római sisakot ír le, melyet a zágrábi muzeum szerzett meg. A füzetet néhány ritkább római érem leírása, levelezések s apróbb vegyes közlések zárják be. Ezek között két kisebb közlés közelebbről érdekel bennünket is, egyike egy ritkább havasalföldi éremről szól Vlad Drakul korából, másik egy horvátországi, különösen Mátyás-aranyakat tartalmazó éremleletről tesz említést, mely leletről a m. n. muzeum idejekorán tudomást vett s annak pontos leírását el is készítette. *Ry.*

A FRANCZIA ARCHÆOLOGIAI IRODALOMRÓL az 1884–1885. években Kont Ignácz a Philologiai Közlöny ez évi januáriusi füzetében figyelemre méltó közleményt tesz közzé.

Szerző, daczára hogy magyar származású, francziaországi gymnasiumnál tanár. Mint classikai philologus évi jelentésében első sorban a görög irodalomtörténeti, azután az antik philosophiáról szólókat említi, ezután Görög régiségek czímén nemcsak az archæologiai, hanem a görög állami, társadalmi és magánéletre vonatkozó dolgozatokat sorolja föl. Ezeknek száma nagyobb mint a szorosan philologiai műveké, a mit czikkíró igen helyesen onnan magyaráz, hogy a francziák archæologiai intézetei Athénben, Rómában, Algirban és Tunisban az ókori emlékek tanulmányát nagyban előmozdítják.

Az antik korra vonatkozó műveken kívül Kont tanár Schlumberger művét is méltányolja a byzanti birodalom pecsétjeiről. Ez ugyan szorosan véve már a középkorhoz tartozik, s így a classikai archæologián kívül esik; azonban teljesen megérdemli azon nagy dícséretet, melylyel czikkíró kiemeli. Folyóiratunk ez alapvető munkának adandó alkalommal külön ismertetést fog szentelni. *x.*

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

B. NYÁRY ALBERT kiszenvedett; a f. év első óráiban szerető rokonai és barátai köréből kiragadta őt a kíméletlen halál. Társulatunk, melynek ő fönállása óta örökös választmányi tagja és osztályelnöke volt, ez évi január 26-án emlékünnepélyt ült tiszteletére, melyen Majláth Béla érdeme szerint méltányolta sok évi működését. Az emlékbeszéd társulati évkönyvünk második kötetében fog megjelenni s ugyanott fogjuk a boldogult osztályelnök arczképét is megörökíteni.

E helyütt a szerkesztőség róvja le iránta kegyeletes gyászszal adóját. Szerkesztő-elődünk volt négy éven át (1876—1879.) és folyóiratunk akkori kötetei maradandó emlékei lánglelkű buzgalmának. De nemcsak abban látta a boldogúlt hivatását, hogy ő maga odaadó szorgalmával dolgozott a folyóiratba, hanem egy főérdeme abban volt, hogy számos szakkedvelő munkatársat sikerült zászlaja alá gyűjteni: buzgó történetíróink fiatalabb nemzedéke segítségével a folyóirat míveltségtörténeti gazdag tárházzá lőn. Akkor is, mint férfikora óta mindig, a honi czímer- és pecséttan voltak a boldogultnak kedvencz szakmái, és kedvencz tudománya termékenyítő hatása alatt lőn az Archæologiai Értesítő mintegy a heraldikai társulat szülőágya és a «Turul»-nak előhírnöke.

E két jeles alkotása körüli érdemeit, mások, hivatottabbak méltányolák.

Élte utolsó perczei is kedvencz «heraldikájának» voltak szentelve, még néhány javító vonás és életének főműve világgá mehet. Tragikus sors, hogy munkás évek hosszú sora után a szerző azzal a mélabús szóval volt kénytelen könyvétől megválni: «sine me liber ibis in urbem». Isten vele! *Hampel.*

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885. decz. 29-ikén tartotta meg rendes évi közgyűlését. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt a társulati titkár és pénztárnok, Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál, gr. Hunyady László, dr. Lenhossék József, Majláth Béla, Ráth György, Réthy László, Szabó József, Téglás Gábor, Torma Károly és Zsigmondy Gusztáv választmányi tagok, Czobor Béla, Szendrei János osztályelőadók és mintegy húsz más hallgató.

Napirenden volt dr. Wekerle László értekezése az ősmagyarok temetkezési szokásairól. Értekező az ősmagyarok kurgánban való temetkezéséről értekezik, azután áttér Árpád sírjára, ez is eredetileg kurgán sír volt szerinte, kifejti, hogy az Anonymus adata Alba Ecclesiáról úgy értendő, hogy az a hant elhordása után

Digitized by Google

Árpád sírja fölött épült, ezután terjedelmesen előadja e templom megállapítása iránt tett kutatásait, melyekből azt a meggyőződést merítette, hogy e templom azonos a Viktoria téglavető északi szélén a hatvanas évek végén előkerült és Rómer által is Alba Ecclesiának tartott templomi rom szentélyével, hol annak idején több rendbeli csontváz találtatott, de elveszett.

Dr. Henszlmann Imre fölszólalt e templomi maradvány elnevezése ellen, lehetetlenségnek állítja, hogy ez Alba Ecclesia lett volna, a romot XIV. századbeli templomnak mondja és hajlandó azt a Clarissák templomának tartani. Zsigmondy Gusztáv elnök kérelmére szintén hozzászól a kérdéshez, mire annál inkább van hivatva, mert dr. Henszlman a hatvanas években fölásott romot nem látta, de Zs. igen, mert ő volt az, ki azt Rómer társaságában legpontosabban fölmérte. A kérdéshez még hozzászólt Torma Károly: Anonymusnak nem hisz és a templomban lelt csontvázakat, bár nem látta, római korbelieknek tartja. Árpád sírját szerinte másfelé, az ország határán, Német-Óvár környékén kell keresni, a hol többek társaságában meg is indította már a kutatást. Dr. Wekerle és dr. Henszlman ezután még nyilatkoztak, mindegyik megmaradt álláspontja mellett, mire az elnök a hosszúra nyúlt élénk vitát azzal a nyilatkozattal fejezi be, hogy a kérdést akademikus természetűnek tartja, melyben sem a pro, sem a contra iránt nem lehet végleg döntő bizonyítékokat fölhozni.

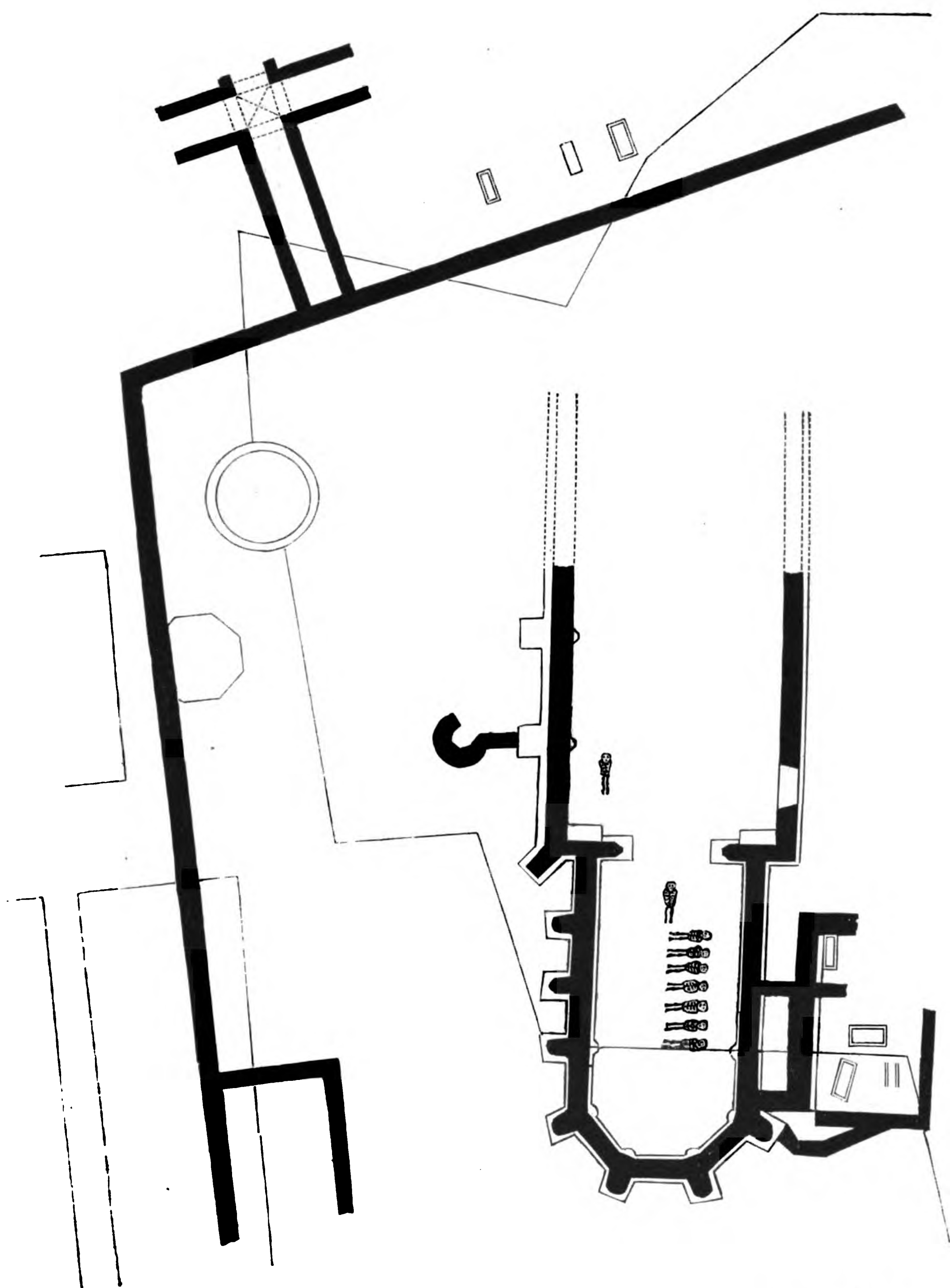
A napirenden volt még a nemzeti múzeumból elhozott néhány érdekes újabb lelet bemutatása. Ezt teljesítette az elnök, megmagyarázván a kéri nagy bronzleletet és a budai vidékről származó szép római bronzszobrocskákat, melyek hajdan egy kocsi vagy hordágy díszítésére szolgáltak.

Réthy László fölolvasta a számvizsgáló bizottság jelentését, melynek alapján a társ. pénztárnoknak megadatott a fölmentvény, a titkár beterjesztette évi jelentését, a jövő évre szóló költségvetést és a november hóról szóló pénztári kimutatást; mindezen hivatalos okmányok a társulati évkönyvben tétetnek közzé. Végűl a titkár új társulati tagnak Milleker Bódogot ajánlja, egyhangúlag elfogadtatott. *a.*

A M. TUD. AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA 1885. decz. 16-ikán ülést tartott, melyen Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak Arányi Lajos, Deák Farkas, Hampel József, Ráth György, Szilágyi Sándor és Torma Károly. Ez ülésen Torma Károly bemutatta a bizottságnak König Pál tanár neki bírálatra kiadott nagy művét a sarmizegethusai mithræumról.

A bíráló legmelegebb szavakkal dicsérte a szép munkát és nemcsak az Arch. Közleményekben való közzétételre ajánlotta, de kijelentette, hegy e mű idegen nyelven való kiadása is kívánatos volna, mert az európai szakirodalomban számot tenne. A bizottság a terjedelmesen indokolt véleményt, melyhez Pulszky Ferencz is mint második bíráló járult hozzá, elfogadta és König tanár művét kiadni határozta. Ezután a bizottság egy határozatot hozott, mely hivatva van a vidéki régészeti egyesületek iránti közérdeklődést tetemesen előmozdítani; e harározat értelmében a vidéki egyesületek az 1886. évben ugyanazon kedvezményben fognak részesűlni, mint az orsz. rég. társulat, t. i. ők is egy forint 50 krnyi előfizetés mellett kapják az Arch. Értesítő 30 ívnyi évfolyamát, ha legalább 50 példányra fizetnek elő és ez előfizetési összeget legfölebb

Digitized by Google

AZ Ó-BUDAI VICTORIA TÉGLAVETŐ TERÜLETÉN FÖLÁSOTT TEMPLOMMARADVÁNYOK ALAPRAJZA; ZSIGMONDY GUSZTÁV KIR. FŐMÉRNÖK FÖLVÉTELE SZERINT.

Digitized by Google

kétszerre, január 15-ike és június 15-ike előtt a folyóirat szerkesztőségéhez beküldik. *a.*

A MOSONYMEGYEI TÖRT. ÉS RÉG. EGYLET elnöke, dr. Sötér Ágost, a társulat 1884. évi működéséről számot ad egy igénytelen 14 oldalnyi füzetben, mely tanulságosabb, mint sok más vidéki egyesület hosszúra nyújtott, vastag évi jelentése. Az egyesület buzgó elnöke vezetése alatt egy év alatt országos hírre bírt emelkedni és e hírt azon rendkívüli gondnak és kitartásnak köszönheti az egyesület, melylyel a területén létező népvándorlási temetők fölásásához fogott. Olvasóink e folyóiratunk mult évi folyamában, valamint a rég. társ. évkönyvében érdekesnél érdekesb jelentéseket láthattak a nemesvölgyi, szentpéteri stb. népvándorlási sírmezőkről és a mult évi orsz. közgyűlés jelenlévő tagjai láthatták a közgyűlési teremben ez ásatások eredményét, egy, sírok szerint, páratlan figyelemmel és gonddal összeállított emléksorozatot, mely minden európai múzeumnak dicséretére válnék.

Az egyesületnek 1884. végén nem volt több, mint 76 tagja és vagyona csak 662 frt 39 krra ment, de volt már múzeum és éremgyüjteménye, sőt könyvtára, melyek ideiglenesen a régi megyeház egy kis szobájában őríztettek, de az új székház fölépítése után megfelelő nagyobb termet kapnak. *a.*

AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ TÁRSULAT évi jelentése az 1884 aug.—1885 julius végeig terjedő társulati évről megjelent. Ebből azt látjuk, hogy ez a szorgalmasan működő társulat összes vidéki egyesületeink közt a legelterjedtebb; tagjainak száma évről-évre nő, 1883—84-ben 164 taggal megnőtt, jelenleg 841 tagja van. Legtöbb magyar vidékű régészeti egyletünknél az a panasz, hogy a műveltek érdeklődése az ügy iránt igen csekély, e panaszt halljuk Biharmegyéből, ép úgy mint Pozsony- és Vasmegyéből. Ha e panasz igaz, akkor ez szomorú tanuság arra nézve, hogy a kis szász nép saját szűkebb körének múltja és emlékei iránt több érzékkel bir, mint Nagymagyarország némely megyéjének középosztálya, és mivel a közmívelődés czéljai iránti érdeklődés mindig az illető megye míveltségi viszonyaival van arányban, ne csudáljuk szász hazánkfiai önbizalmát. A nagyszebeni társulat 150 bel- és külföldi társulattal és intézettel áll csereviszonyban, évi jelentését 1400 példányban adja ki, közleményeit két világrész kapja és mindenütt, a hol németek vannak, olvassák. Ime még egy körülmény, mely e szerény körű vidéki egyesület önérzetét emelheti! Végül saját lelkiismeretes takarékosságának és a királyföldi lakók áldozatkészségének köszöni a társulat, hogy vagyona 1885 julius végén közel tizennégyezer forintra ment. *d.*

KOLBERGI ÉREMLELET. A bécsi érmészeti társaság mult évi decz. havi ülésén Dr. Domanig értekezett a kolbergi éremleletről. Kolberg községben a grünbergi romban mult évi aprilis havában cserépedényben közel 1000 drb régi ezüstérmet találtak. A lelet elkallódott és csak véletlenül tudta meg hírét a bécsi cs. k. muzeum. Előadó egészben 143 darabot látott belőle, ezek általában a XIII. századbeli osztrák pénzek jellegét tüntetik föl, négy különböző gyárból látszanak származni és 59 különböző főváltozatot képviselnek.

Görz, Karinthia, Salzburg és kivált Frisach sűrűn van képviselve. Habsburgi Rudolf és II. Ottokár érmei a leletben a legújabbak, a legrégibbek közé tarto-

Digitized by Google

zik egy MONETA—REGIS—B köriratú, melyről Domanig igen helyesen azt tartja, hogy az IV. Béla magyar királyra vonatkoztatandó, köriratában a B betű Belae(t) jelentvén s így ennek kora az 1252-ik évet megelőzheti. Dr. Luschin a kitünő osztrák érmész hír szerint a lelet elkallódott részét is fürkészi és az egész leletről pontos tanulmányt fog közzé tenni. (Monatsblatt der numism. Ges. in Wien 1886. 30. szám 118 lap.) *x.*

MAGYAR TÖRTÉNETI KÉPCSARNOK. Folyó évi jan. 16-án a kir. vallás- és közoktatásügyminiszter úr nagyszámú előkelő társaság jelenlétében megnyitott a főváros jobbparti részében egy új közmívelődési intézetet, melynek rendeltetése lesz történeti hitelességű arczképeket és costüme-történeti szempontból érdekes egyéb képeket is magába foglalni.

Az új képtár jelenlegi mivoltában a n. muzeum kép- és régiségtárából úgy keletkezett, hogy múlt évben a n. muzeum képtárának régóta fönálló arczképgyűjteményét és a n. muzeum régiségtárában évek óta összegyűjtött rokon emléksorozatokat Budára a királyi bazárépület tiz bolti helyiségébe tették át. Ezen készlethez hozzájárult nehány kép más helyekről, úgy hogy a tiz szoba jóformán már a megnyitás napján meg volt töltve 160 képpel, s e mellett helyszűke miatt a Turzó-emlékek, Hunyady László és Serédy Gáspár, valamint Izabella síremlékének gipszmásolatai, melyek évek óta a n. muzeum tágas előcsarnokában a közönség szeme előtt voltak, most mindaddig láthatatlanok lesznek, míg az új intézet szűkre szabott helyiségét nem szélesbítheti. A hely szűk voltán kívül más baj, hogy a bazárépület messze esik a főváros központjától és télen alig fűthető. Egyelőre csak minden vasárnap tartják nyitva a közönség használatára és addig míg a kézi katalogus megjelenik, a képek mellé rakott ideiglenes megjelölések pótolják annak hiányát. *sz. j.*

A HORVÁT IPARMŰVÉSZETI TÁRSULAT Glasnikjának, melyet dr. Bojničić Iván társulati titkár szerkeszt, 1885. évi második füzete jelent meg. A füzetnek csaknem egész terjedelmét Medulics XVI-ik századi szlavon festő élete és működésének ismertetése foglalja el. A szláv művész arczképét és egyik kiválóbb művének (Szent Miklós) mását a szerkesztőség a harmadik füzettel fogja adni. A hosszas közlést egy általános vonásokban tartott rövidebb czikk követi a szerkesztő tollából, mely az üvegipar fejlődéséről szól. A füzetet az apróbb közléseknek szánt két sovány tartalmú hasáb zárja be. *Ry.*

HAGYOMÁNYOS MAGYAR ŐSEMLÉKEKRŐL ad hírt Thaly Kálmán a Századok idei első füzetében. Ily régiségekről említés van néhány általa átkutatott nagy családi levéltárban. Egyik az «Attila paizsa». Széchy Mária 1643-ik évi a Rozsályi és Bethlen család ellen intézett pőriratában többi közt egy «igen igen régi paizs» visszaadását követeli, mely még Attiláé volt valaha, «a mint hiszik.» A paizsnak semmi nyoma, Thaly szerint az udvari kamarában vagy a Rozsály Kún örökösöknek levéltári adataiból lehetne tovább nyomozni, hogy hová lett az érdekes régiség.

Más ily családi ősemlék ama buzogány, melylyel a Báthoryak őse Bátor Opos, az ecsedi láp mesés sárkányát leveré ; II. Rákóczy Ferencz említi, hogy fiatal korában a családi kincstárban látta és azt jegyzi meg, hogy «a fegyver kicsi volta igen kétessé teszi a hagyományt.»

Digitized by Google

Ugyancsak a Rákóczyak kincstárában volt és 1688-ban a munkácsi kincstárral Bécsbe került egy régi magyaros kürt «olyan vadászkürt forma», melyről a hagyomány azt tartá, hogy «hajdanában Lehel vezéré volt». Ez a kürt csakúgy mint az Attila paizsa és az Opos buzogánya nyomtalanul Kollonics érsek hűtlen kezelése alatt elveszett; hacsak Kollonics oda nem ajándékozta a Lehel-kürtöt a hű r. k. jászoknak, s akkor ez a kürt talán azonos a jászberényi «Lehel» kürttel.

Ez utóbbi kérdés továbbnyomozása mindenesetre megérdemelné a fáradságot és igaza van Thalynak, mikor figyelmezteti a levéltárakban kutató szakembereket, hogy az ily emlékekre vonatkozó adatokat gyűjtsék össze és tegyék közzé. *rs.*

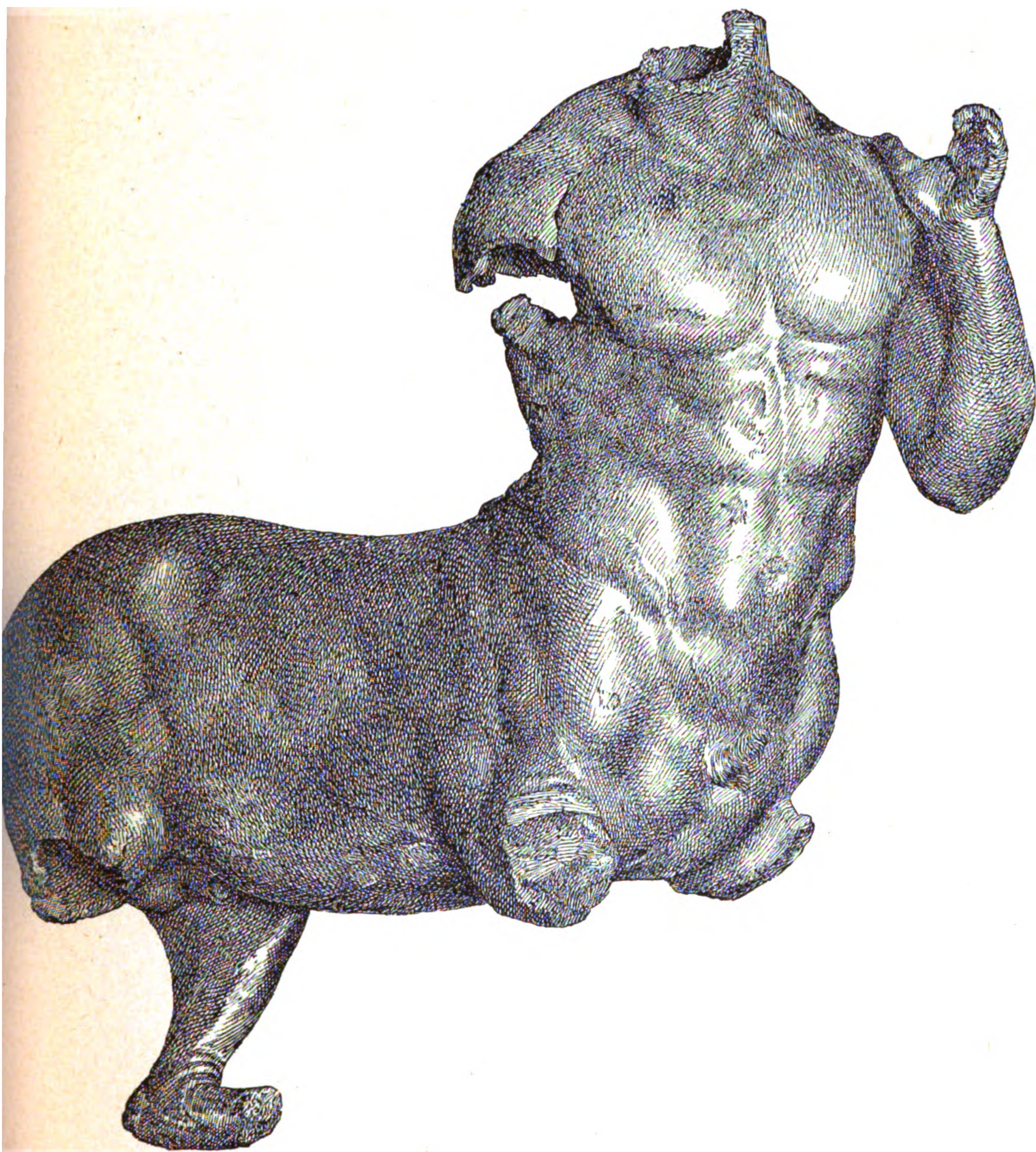
MAGYAR ISTITUTO DI STUDII STORICI RÓMÁBAN. Ezen a czímen jelent meg a «Nemzet» jan. 9-iki számában egy lelkes czikk Szilágyi Sándor tollából, melyben a buzgó ügybarát kedvencz eszméje mellett, egy magyar történeti intézet fölállításáért Rómában, lándzsát tör. Az indítványozó méltán hivatkozik azon nagyszerű hatásra, melylyel különösen az istituto di corrispondenza archeologica [1] az archæologiai tudomány emelésére volt és méltán kiemeli a francziák római iskoláját, melynek inkább a történetírásra volt hatása, utal végre az osztrákok épen most alapított intézetére, mely hivatva van az osztrák archæologiát és történettudományt előmozdítani. Szerző szépen fejtegeti, hogy miért az a hely Róma, mely oly termékenyítőleg hat ó- és középkori archæologiával és történelemmel foglalkozó kutatókra: mert ott mérhetetlen számú s fontosságú műemlékek vannak és mert ott van a vatikáni levéltár tengernyi gyüjteménye. E levéltár csak nemrég nyílt meg a kutatók előtt és Szilágyi szerint «e levéltár megnyitása a maga nemében épen oly fontos, mint Pompeji megnyitása vagy a Mabillon által felidézett szellemi forradalom». Nem térhetünk ki történetirányunk azon követelése elől, hogy állíttassék fel Rómában egy magyar «Istituto di studii storici». Ezután élénk színekkel festi a szerző egy ily intézet várható hatását egyetemi és középtanodai történettanításunkra és történeti irodalmunkra. Mindezekben igaza van szerzőnek és azért szívesen látnók, ha szerző egy második czikkben positiv javaslatait adná elő. — Hogy kelljen az archæologia érdekét előmozdítani, az e folyóiratban többször volt elmondva, utoljára «Hazai archæologiánk jelenje és jövője» czímű czikkben.[2] Az ott elmondott kívánalmak részben teljesültek is azóta, részben még nem, de ügyünk folyton halad. *rs.*

BODROG-SZERDAHELY közelében a bodrogközi vízszabályozás alkalmával 1885-ben félméternyi mélységben egy Basilius és Constantius-féle bysanczi arany (867—886.) került színre. Az arany közelében hamu, szén- és cserépedények töredékeire akadtak, állítólag nagyobb mennyiségű ezüstpénzek is kerültek elé ugyanakkor, melyekről nem lehet tudni, hogy frank, bysanti vagy arabs pénzek voltak-e. Az ezüstpénzek szétszóródtak, az aranypénzt Semsey Andor úr volt szíves a nemzeti múzeum éremosztályánál bemutatni. *rs.*

1 Az istitutoról közvetlen tapasztalás után írt értesítések olvashatók az Arch. Értesítő IX. kötetében 1875. 273—276. ll. 306—311 ll.

2 Arch. Értesítő XIV. kötet. 261—267 ll.

Digitized by Google

A VÁRHELYI (SARMIZEGETHUSAI) KENTAUR.
Eredetije a békésgyulai muzeumban.

Digitized by Google

A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉG. ÉS TÖRT. MÚZEUM-TÁRSULAT múlt évi decz. 30-án szervezkedő közgyűlését tartotta. Elnök Ormós Zsigmond hosszabb beszéddel nyitván meg az ülést, Pontelly István, szerkesztő-főtitkár és múzeumőr, fölolvasta jelentését az 1885. június 2-iki ideiglenes szervezetű nagygyűlés óta a társulat beléletében előfordult mozzanatokról és a múzeum számára befolyt adománytárgyakról. Ezután Glasz János pénztárnok számot adott a társulat anyagi viszonyairól és következett a számvizsgáló bizottság jelentése.

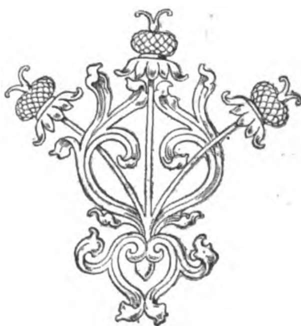
A napirend főtárgya volt Pontelly István fölolvasása «az 1885-ik évi budapesti régészeti és embertani kongressusról». Köztudomás szerint «régészeti közgyűlés» volt az augusztusi találkozás hivatalos czíme, mert a kongressus elnevezést nagyobbszabású nemzetközi összejövetelekre vagy államszervező testületekre szokás alkalmazni; ha Pontelly tagtársunk szerény augusztusi közgyűlésünket most ily nagy czímre méltatta, kedvező jel, azt mutatja, hogy e közgyűlés nagyobb czélt ért el, mint a minőt alapjában maga elé tűzött, miről egyébiránt azon olvasóink is meggyőződhetnek, kik nem voltak jelen, mert a közgyűlés összes dolgozatait megkapják társulatunk évkönyvében.

Pontelly előadása után a végleges szervezési munkálatok következtek. Megválasztották az igazgató választmányt, tagokat stb. stb.

Bizonyos, hogy az új társulat a legkedvezőbb kilátásokkal, buzgó szakférfiak vezetése alatt s oly gazdag javadalommal kezdi pályafutását, minővel az országban egy régészeti társulat sem dicsekedhetik.

Kívánunk neki sok szerencsét! *a.*

A VÁRHELYI KENTAUR. Kalmár Mihály gyulai uradalmi jogfelügyelő a békésgyulai muzeumot rendkívül becses ajándékkal gyarapította, egy jelentékeny nagyságú bronz-szoborral, mely Várhelyről, az egykori Sarmizegethusa területéről való. A szobor kentaurust ábrázol, kinek lóteste bokrosodik, míg emberteste kissé hátrahajlik, végtagjaiból csak a hátsó ballábnak töredéke s a balkar van meg, a fej, jobb kar és lábai hiányzanak s így az ábrázolt mozdulatból csak annyit tudhatunk biztosan, hogy az öklében meghajlott balkézzel valamit, talán fatörzsöt fogott. A ló- és embertest kitünő anatomiáját bámulva, sajnáljuk a kitünő mű csonkaságát. A művészi fölfogás, még szorosabban a technikai kezelés s a sűrű aranyozás mutatja, hogy a kentaur a Kr. utáni első századokból való munka. Eredeti magassága közel juthatott a 40 centimeterhez. Az idecsatolt sikerült tollrajz, melyet Doby tanár úr volt szíves lapunk számára készíteni, körülbelül fél nagyságban tünteti fel. *x.*

Digitized by Google

KÖNYVÉSZET.

1885.

Atz, C. Die christliche Kunst in Wort und Bild oder pract. Handbuch zur Erforschung und Erhaltung der Kunstdenkmale mit mancherlei Fingerzeigen bei Restaurirung oder neuen Werken. 2. reich verm. Aufl. mit sehr vielen Illustr. Bozen. Würzburg, Wœrl. à M. 1.20.

Adamy, R. Die Einhard-Basilika zu Steinbach im Odenwald. Im Auftrage des histor. Vereins f. d. Grossherzogth. Hessen untersucht und beschrieben. Mit 24 Zinkätzungen und 4 Taf. in Lichtdr. (VII, 36 S.) f°. Hannover, Helwing. M. 12.

Appert, L. Conférence sur le verre, son histoire et ses procédés de fabrication. 4°, 32 p. Paris, imp. Quantin. (Extr. de la Revue des arts décoratifs. janvier 1885.)

Auch. Catalogue des incunables de la bibliothèque d'Auch, précédé d'une notice historique; par Paul Parfouru. 8°, 20 p. Auch, imp. Cocharaux fr.

Album-Caranda. Sculptures gauloises, mérovingiennes et du moyen-âge. Explication des planches. Extr. du journ. des fouilles d' Aiguisy. 4°, 34 p. avec grav. et pl. Saint-Quentin, imp. Poëtte.

Album de l'exposition de l'art ancien au pays de Liège. 1-er partie. Orfèvrerie religieuse. 1. livr. Fol. (9 Lichtdr. u. 1 chromolith. Taf. m. 10 B. Text.) Berlin, Claesen und Co. M. 14.

Aquileja. De Rubeis, B. ch. Dell' origine, ingrandimenti ed eccidio della città d' Aquileja: dissertazione inedita, volgarizzata per D. Pancini. 8°, 112 p. Udine, P. Gambierasi. L. 2.

Bayer, J. Aus Italien. Kultur- und kunstgeschichtliche Bilder und Studien. VIII, 365 S. gr. 8°, Leipzig, Elischer M. 6.

Benndorf, O. u. G. Niemann. Reisen im südwestlichen Kleinasien. 1. Bd. A. u. d. T.: Reisen in Lykien und Karien, ausgeführt im Auftrage d. k. k. Ministeriums für Kultus und Unterricht, unter dienstlicher Förderung durch Sr. Maj. Raddampfer «Taurus», Commandant Fürst Wrede, beschrieben. Mit e. (chromolith.) Karte v. H. Kiepert. 49. Taf. u. zahlr. Illustr. im Text. 158 S. Wien, Gerold's Sohn. M. 150.

Bernardi, E. La Scuola di San Rocco, il suo ordinamento edi suoi monumenti. 8°, 35 p. Venezia, tip. dell' Ancora.

Bertolotti, A. Artisti subalpini a Roma nei secoli XV, XVI e XVII. 8°, p. 284. Mantova, Mondovi. L. 5.

Burckhardt, J. La Civilisation en Italie au temps de la Renaissance. Trad. par M. Schmitt. 2 vol. 8°, T. 1, II, 384 p. t. 2, 393 p. Paris, Plon, Nourrit et Co.

Babelon, Ernest, Adrien de Longpérier, François Lenormant, Ernest Muret. Trois nécrologies. gr. 8°, 25 S. Berlin, Calvary u. Co. M. 1.60.

Befani, G. B. Memorie storiche dell' antichissima basilica di San Giovanni Battista di Firenze. 8°, 220 p. con tav. Firenze, tip. della pia Casa di Patronato. L. 1.50.

Bourassé, J. J. Les plus belles églises du monde, notices historiques et archéologiques sur les temples les plus célèbres de la chrétiennté. 5-e édit. 8°, 480 p. Tours, Mame et fils.

Bancel, E. M. Jehan Perreal, dit Jehan de Paris, peintre et valet de chambre des rois Charles VIII., Louis XII. et François I.; recherches sur sa vie et son œuvre 4°, IV., 152 p. et 23 grav. hors texte. Paris, Launette.

Blümner, Dr. H. Das Kunstgewerbe im Alterthum 2. Abth.: Die Erzeug-

Digitized by Google

nisse des griechisch-ital. Kunstgewerbes. Mit 143 in den Text gedruckten Abbg. 8°, VIII, 234 S. Prag, Tempsky. Leipzig, Freytag. (Das Wissen der Gegenwart, 32 Bd.) M. 1.

BODE, W. Das Chorgestühl des Pantaleone de Marchis in den kgl. Museen zu Berlin. Geschnitzte Lehnen u. Intarsien, reproducirt in Lichtdruck. (25 Taf.) Mit Text. f°. 7 S. Berlin, Grote. M. 50.

BUCHER, B. Geschichte der technischen Künste. Im Verein mit J. Brinckmann, A. Ilg, J. Lessing, F. Lippmann, H. Rollet. hrsg. 13—16. Lfg. Lex. 8°, 2 Bd., S. 193—384. Stuttgart, Spemann. à M. 2.

BRÜSSEL. Catalogue de précieux Cabinet de jetons d' or et d' argent, formé par feu M. L. de Coster, ancien directeur de la Revue belge de numismatique, dont la vente aura lieu avril 1885. 8°, 308 p. Bruxelles J. Olivier.

BENNDORF, Otto. Ueber die jüngsten geschichtl. Wirkungen der Antike. Vortrag, geh. in der feierl. Sitzung der kaiserl. Akademie der Wissenschaften am 21. Mai 1885. 8°, 27 S. Wien, Gerold's Sohn in Comm. M. —.50.

BOURNAND, F. Histoire des beaux-arts et des arts appliqués à l' industrie préface par M. de Ménorval. 8°, XII. 291 p. et 10 pl. Paris, Bernard u. Cie. fr. 10.

BRODBECK, A. Münzen aus der röm. Kaiserzeit, nach den Originalen im brit. Museum abgebild. v. d. Londoner Autotype-Company u m. erläut. Text versehen. qu. Fol. (1 Taf. m. 2 S. Text.) Stuttgart, Metzler. M. 1.50.

BÜTTGEN, P. Monogrammbuch qu. 4°. (30 Steintafeln.) Weimar, B. F. Voigt. M. 2.

BISSINGER, K. Verzeichniss der Trümmer und Fundstätten aus römischer Zeit im Grossh. Baden. Für die XVI. allgemeine Versammlung der Deutschen anthropolog. Gesellschaft neu abgedruckt mit Verbesserungen, Ergänzungen u. beigefügtem Register. gr. 8°, 21 S. mit 1 Karte. Karlsruhe, E. Bielefeld M. —.60.

Berlin. FRIEDERICHS, Carl. Die Gipsabgüsse antiker Bildwerke der kgl. Museen zu Berlin, in hist. Folge erklärt. Bausteine zur Geschichte der griechisch-röm. Plastik. Neu bearb. von Paul Wolters. gr. 8°, X, 850 S. Berlin, Spemann M. 12.

CESNOLA, L. P. di. A descriptive atlas of the Cesnola collection of cypriote antiquities in the metropolitan museum of art. New-York (in 3 vols.) Vol. 1 with. preface by Samuel Birch. 5 parts. (150 Lichtdr.-Taf. mit 150 Bl. Erklärungen u. 12 S. Text.) f°. Berlin, Asher u. Co. M. 210.

CROLLALANZA, G. B. di. Dizionario storico-blasonario delle famiglie nobili italiane estinte e florenti. Fasc. 1. Rocca San Casciano, tip. Cappellini.

CHAMPEAUX, A. de. Le Meuble: Antiquité, Moyen âge et Renaissance. 8°, 320 p. avec grav. Paris, Quantin. (Biblioth. de l'enseignement des beaux-artes.) fr. 3.50.

CRONAU, R. Geschichte der Solinger Klingen-Industrie. Mit Illustr. vom Verf. f°, VII, 52 S. Stuttgart (Leipzig, Cronau). M. 10.

CAMPANI, G. A. Guida per il visitatore del R. Museo nazionale nell' antico palazzo del Podestà in Firenze. Firenze, tip. Frat. Bencini. L. 2.

CLERMONT-GANNEAU, C. Recueil d' archéologie orientale. Fascicule 1. 8°, p. 1—80, avec planches et gravures. Paris, Leroux.

COSTES, H. Les Institutions monétaires de la France avant et depuis 1789. 8°, 349 p Paris, Guillaumin et Cie.

CHARTRES. Catalogue des reliques et joyaux de Notre Dame de Chartres, publié et annoté par Lucien Merlet. 8°, XVI, 213 p. Chartres, imp. Garnier.

DIEULAFOY, M. L' Art antique de la Perse; Achéménides, Parthes, Sassanides. III-e partie: la Sculpture persépolitaine gr. 4°, 112 p. avec 124 fig. et 12 pl. hors texte. IV-e partie: les Monuments vourtés de l'époque achéménide 4°, 88 p. avec grav. et 20 pl. hors texte. Paris. Des Fossez et Cie.

DEMAY, G. Inventaire des sceaux de la collection Clairambault, à la bibliothèque nationale. Tome 1. 4°, à 2 col., II, 704 p. Paris, Hachette et Cie.

DOMASZEVSZKY, A. v. Die Fahnen im römischen Heere. (Abhandl. des archäologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien, V.) gr. 8°, 80 S. mit 100 Abbildungen. Wien, Gerold's Sohn. M. 5.

FUNGHINI, V. Relazione sui monumenti antichi e sui musei regionali al Congresso degli ingegneri ed architetti di Torino. 8°, 28 p. Arezzo, tip. Racuzzi.

FAUCON, M. Notice sur la construction de l'église de la Chaisse-Dieu

Digitized by Google

(Haute-Loire), son fondateur, son architecte, ses décorateurs (1344 –1352) 8°, 34 p. Reims, Michaud.

FARABULINI, D. Archeologia ed arte rispetto a un raro monumento greco conservato nella badia di Grossaferrata. 8°, 240 p. Roma, tip. Refani. L. 2.50.

FESTGRUSS, Strassburger, an Anton Springer zum 4. Mai. 1885. gr. 8°, mit eingedr. Autotypien. (Zwei Studien zur Geschichte der carolingischen Malerei von Hub. Janitschek. 30 S. — Michel Angelo's Leda und ihr antikes Vorbild von Ad. Michaelis. Stuttgart, Spemann. (S. 31 bis 43.) M. 3.

FURSE, E. H. Mémoires numismatiques de l'ordre souverain de Saint-Jean de Jérusalem, illustrées avec les médailles et monnaies frappées par les grands maitres de l' ordre. 4°, 430 p. Rome, tip. Forzani e C. L. 35.

FARABULINI, D. L' arte degli arazzi. Nuova Galleria dei Gobelins al Vaticano. 8°, p. XVI. 280. Roma Stamp. Vaticana. L. 5.

Geschichte der deutschen Kunst. I. Die Baukunst, von R. Dohme. II. Die Plastik, von W. Bode. III. Die Malerei, von H. Janitschek. IV. Der Kupferstich und Holzschnitt, von F. Lipmann. V. Das Kunstgewerbe von J. Lessing. Mit zahlr. Illustr. im Text, Taf. u. Farbendr. (In ca. 24 Lfgn.) 1. Lfg. (2 Bd. S. 1—64.) 2. Lfg. (1 Bd. S. 1—48.) Hoch. 4°. Berlin, Grote. à M. 2.

GUIFFREY, J. Inventaire général du mobilier de la Couronne sous Louis XIV (1663—1715), publié pour la première fois sous les auspices de la Société d' encouragement pour la propagation des livres d'art. pr. 8°, XVI, 430 p. et grav. Paris, Rouam, fr. 25

GROUSSET, R. Étude sur l'histoire des sarcophages chrétiens, catalogue des sarcophages chrétiens de Rome qui ne se trouvent point au musée du Latran. 8°, 116 p. Paris, Thorin.

HEYDEMANN, H. Vase Caputi mit Theaterdarstellung. Mit 2 (Lith.) Taf. u. 2. Holzsch. Halle'sches Winckelmann-Programm. gr. 4°, 22 S. Halle, Niemeyer, 1882. M. 2.

HETTNER, H. Ein Lebensbild von A. Stern. Mit einem Portr. (in Lichtdruck) 8°, IX, 306 S. Leipzig, Brockhaus. M. 6.

HEFNER-ALTENECK, J. H. Eisenwerke oder Ornamentik der Schmiedekunst des Mittelalters u. der Renaissance. 2 Bd. (Fortgesetzt b. zum 3. 1760.) (Iu 14 Lfgn.) 1. 2. Lfg. 12 Kupfertaf.

HANDELMANN, Heinr. 38 Berichte zur Alterthumskunde Schleswig-Holsteins. Zum 50jähr. Gedächtniss der Eröffnung d. Schleswig-Holstein-Museums vaterländ. Alterthümer zu Kiel. (Mitsommer 1835.) gr. 4°, 32 S. mit Illustr. Kiel, v. Maack M. 2.

HESSELMEYER, E. Die Ursprünge der Stadt Pergamos in Kleinasien. gr. 8°, V, 46 S., mit 2 Beil. Tübingen, Fuess. M. 1.20.

HIRSCHFELD, Gust. Paphlagonische Felsengräber. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Kleinasiens. Mit 7 Tafeln und 9 Abbildungen im Text. (Aus: «Abhandlungen d. k. preuss. Akad. d. Wiss. zu Berlin.») gr. 4°, 52 S. Berlin, Dümmler. M. 6.

HOFFMEISTER's, Jak. Gesammelte Nachrichten über Künstler u. Kunsthandwerker in Hessen seit etwa 300 Jahren. Herausgegeben von G. Prior. gr. 8°, 136 S. Hannover, Meyer. M. 2.50.

HOMOLLE, T. De antiquissimis Dianæ simulacris Deliacis 8°, 109 p. et 11 pl. Paris, V-e Labitte.

HYMANS, Henri. Decorative u. allegorische Darstellungen grosser Maler und Bildhauer der klassischen alten Schulen. Photolithographien nach Original-Kupferstichen. 2. Serie. 48 Taf. Fol. Berlin, Claesen u. Co. M. 27.

HERQUES. Die Renaissancedecke im Schlosse zu Jever, ihre Entstehungszeit u. ihr Verfertiger. gr. 8°, (VIII, 69 S.) Emden, Haynel M. 3.

Heidelberg. ONCKEN, Wilh. Stadt, Schloss u. Hochschule. Heidelberger Bilder aus ihrer Vergangenheit. 3. vom Verf. rev. Aufl. gr. 8°, VIII, 98 S. mit 1 chromolith. Plan. Heidelberg, Meder. M. 2.50.

LEPSIUS, Richard, Aegyptologe, in Berlin. (Curtius, Jahrb. d. kgl. preuss. Kunstsammlungen, VI, 1.) — Richard Lepsius. Ein Lebensbild v. G. Ebers. Mit 1 Lichtdr. u. 1 Holzschnitt. 8°, XI, 390 S. Leipzig, Engelmann. M. 5.

LAPEROUSE, G. Découverte d'une ville gallo-romaine: rapport sur les fouilles du Vicus Vertiliensis fait à la Soc. archéol. du Châtillonnais. 8°, 73 p. et pl. Châtillon-sur-Seine, imp. Leclerc.

LE FIZELIER, J., E. MOREAU et P. de FARCY. Essai sur les sépultures

mérovingiennes et les objets de la même époque dans le département de la Mayenne. 8°, 76 p. et pl. Laval, imp. Moreau. (Extr. des Procès-verbaux et Documents de la comm. hist. et archéol. de la Mayenne, t. 3, 1882—1883.)

LIPP, Wilh. Die Gräberfelder von Keszthely. Mit 360 Illustr. u. 3 Taf. Autoris. deutsche Ausg. Lex. 8°, VIII, 121 S. Budapest, Kilian.

LOEWY, Eman. Inschriften griechischer Bildhauer, mit Facsimiles herausg. Gedruckt mit Unterstützung der kais. Akademie der Wissenschaften zu Wien. gr. 4°, XL, 410 S. Leipzig, Teubner. M. 20.

LÜBKE, W. Essai d'histoire de l'art. Traduit par Ch. Ad. Koëlla d'après la 9. éd. originale. Ouvrage illustré de plus de 600 gravures sur bois. 1 livr. gr. 8°, 48 S. Stuttgart, Ebner und Seubert. M. —.80.

LUBI, Cl. Nuovi studii sulle antiche Terme Pisane. 8°, p. X, 192. Pisa, frat. Nistri. L. 6.

LUBUS, B. Die Stadt Syrakus im Alterthum. Eine historisch-topographische Skizze. Nebst 1 (autograph.) Karte. 4°, 26 S. Strassburg. Heitz. M. 1.20.

LE BRETON, G. Un carrelage en faïence de Rouen du temps de Henri II, dans la cathédrale de Langres. 8°, 15 p. Paris, Plon, Nourrit et Cie.

MAZE-SENZIER, A. Le Livre des collectionneurs. 8°, X, 878 p. avec grav. Paris, V-e Loones. fr. 20.

MONNIER, M. en H. von WEDELL. Pompeii en zijn bewoners bewerkt door W. J. A. Huberts. Met 4 platen en 1 platte grond. 8°, 4 en 211 bl. met 4 gelith. pl. en 1 uitsl. gelith. kaart. Schoonhoven, Van Nooten. f. 1.90.

MYSKOVSZKY, V. Kunstdenkmale des Mittelalters und der Renaissance in Ungarn. 4—10. (Schluss.) Lfg. (à 10 Lichtdr.-Taf. nebst 1 Bl. Text.) fol. Wien, A. Lehmann. à M. 8.

MÜNTZ, E. Artistes célèbres. Donatello. 4°, 120 p. et 48 grav. Paris, Rouam.

MAIGNE. Abrégé méthodique de la science des armoiries, suivi d'un glossaire des attributs héraldiques. Nouv. édit., remaniée et augmentée. 18°, XIV, 508 p. avec 371 fig. Paris, Garnier fr.

MEYER, A. B. Das Gräberfeld von Hallstadt. Anlässlich eines Besuches daselbst. Mit 3 Lichtdr.-Tafeln gr. 4°, 17 S. Dresden, W. Hoffmann. M. 4.

MORGAN NICHOLS, Fr. Notizie dei rostri del Foro romano e dei monumenti contigui. 8°, 71 p. con 1 pianta e 7 tav. Roma, Spithöver. L. 4.

MELLA, Ed. Elementi dell' architettura romano-bizantina e della lombarda. f°, p. 28 e 11 tav. Torino, frat. Rocca. L. 14.

NAUE, Jul. Die prähistorischen Schwerter. Vortrag, geh. in der anthropolog. Gesellschaft in München am 29. Febr. 1884. Mit 11 (autogr.) Taf. (Aus: «Beiträge z. Antropol.») hoch 4°, 245. München, Litter.-artist. Anstalt, M. 4.

Notizie degli Scavi di antichità, comunicate alla R. Accademia dei Lincei, per ordine S. E. il Ministro della publica istruzione, febbraio 1685. 4°, p. 27. u. 55. Roma, tip. Salviucci.

NEWALD, J. Das österr. Münzwesen unter den Kaisern Maximilián II., Rudolph II. u. Mathias. Münzgeschichtliche Studien gr. 8. (VI., 248 S, m. 3 Taf.) Wien, Rubasta u. Voigt. M. 6.

NARIZ, B. Archéologie textile: La Soie de l'île de Cos. 8°, 5 p. et planche. Lyon, imp. Piat ainé. (Extr. du Bull. des soies et des soieries.)

PETRIE, W. M. F. The Pyramids and Temples of Gizeh. New and revised edit. 8°, 96 p. London, Field. T. 8. 6 s.

PIRANESI, J. B- Ausgewälte Werke. Hrsg. v. P. Lange. 1. u. 2. Lfg. (à 20 Lichtdri Taf.) Fol. Wien, A. Lechmann. A. M. 12.

PRILL, J. Die Schlosskirche zu Wechselburg, dem ehemaligen Kloster Zschillen. Zur Erinnerung an die 700-jähr. Jubelfeier der Kirchweihe am 15. Aug. 1884, gezeichnet u. beschrieben. (III. 48 S. m. 12 Stein — u. 1 Lichtdrtfl.) 7°. Leipzig, H. Lorenz. M. 15.

Rövidítések: M. = Mark; fr. = frank; L. = lira; sh. = shilling; d. = penny.

Digitized by Google

VI. KÖTET. 2. SZÁM. UJ FOLYAM. 1886 ÁPRILIS 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

Jelenet a homoródszentmártoni freskóból.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

Digitized by Google

TARTALOM.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Arch. Értesitő közleményeinek utánnyomása vagy forditása tilos.

Digitized by Google

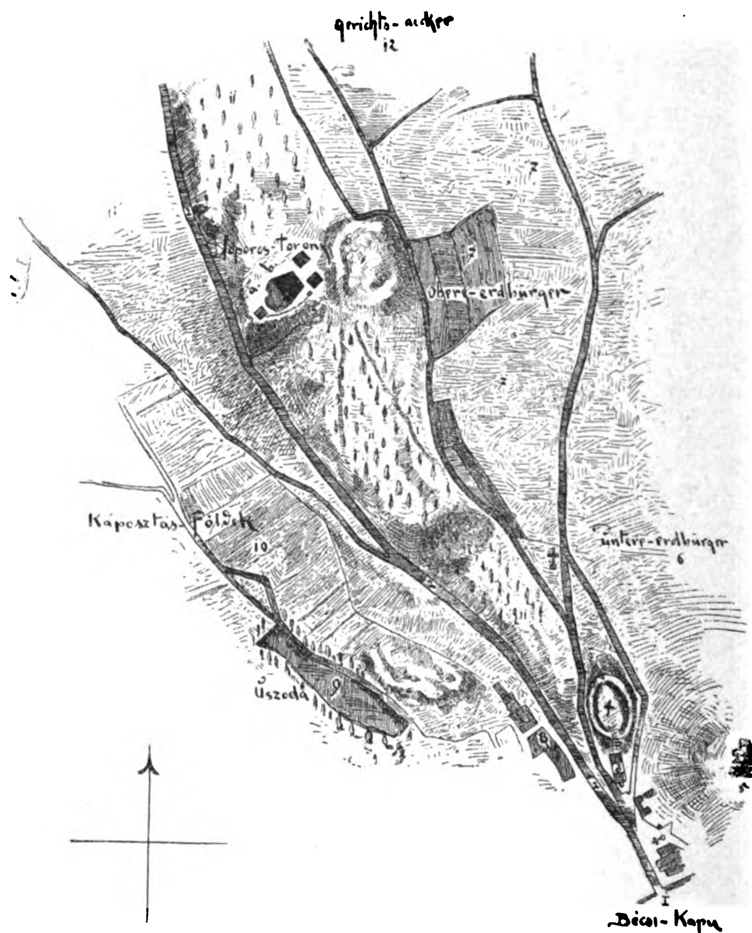
EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A SOPRONYI «BÉCSI DOMB» VASKORI TEMETŐJE. Városunknak mint római birtoknak még neve sem római: «Scarabantia» valóságos kelta szó. De különben sincs okunk valami nagyra lenni vele; mert ez nemcsak emlékekben szegény, de a forrásirodalom is vajmi keveset tud rólunk és municipiumunkról, úgy hogy Savaria és Carnuntum közt közepen állva, ha hasonlatossággal szabad élnünk, bizony csak úgy veszi ki magát, mint a zsidócseresnye-bokor az egetverő két czipreszszus között. De azért még ne higyje ám senki: hogy hát kelta emlékekkel akár Dunát rekeszthetnénk; gyéren kinálkoznak bizony azok is, annyira, hogy a szoros értelemben vett város területén épen semmit sem tudunk felmutatni, úgy hogy okszerűen keresni csakis a város kapuin kívül lehet; a holtakat kell feltámasztanunk, hogy a lefolyt életre következtethessünk. Induljunk tehát a temetőbe, igazabban a szabadba, mert a Bécsi domb már régen levetkőztette a temető és a vesztőhely borzalmait; a volt kopár-szármat-mészből álló magaslat ma már akáczültetmény és a város szép látképét élvezhetjük, onnan letekintve.

Tájékoztatónk legyen a helyszíni rajzunk, melyet az I. tábla tüntet fel. Hátat fordítva a városnak a Bécsi kapun 1. sz. lépünk ki a bécsi postaútra 2. szám, mely a Bécsi domb tövében ezt egész hosszában beszegi, azután a városi mázsaház 3. sz. mögött találunk egy földművet 4. sz., melyet én legalább nem tartanék ősidőbeli körsáncznak, hanem a II. Rákóczi Ferencz csapatai ellen a város kapuját védő erődítménynek, mert Károlyi a maga kuruczaival a Bécsi dombot tartotta megszállva. A koronázási dombot és emlékfáját az 5. sz. mutatja, mely azonban itt csak annyiból tartoznék ránk, hogy az átmenetül szolgáljon az alsó és felső Erdburger dülőkre 7. sz., mert ezen dülők elnevezése annyiból fölötte fontos, mivel arra mutat, hogy a Bécsi dombon temetkezett őslakosoknak itt földváruk volt: Erdburg = földvár. A Lehne-féle nevelő intézet 8. sz., az uszoda 9. sz. mint legujabb kulturális teremtmények, a már káposztásföldekkel 10. sz. nem köthetik le figyelmünket; de leköthették a keltákéit, mint a vízforrásokban a tájékon leggazdagabb terület. És végre jövök ad maximum virum, magára a Bécsi dombra 11. sz., hol megállunk. Itt a lőporos torony két □ □ és az őrház egy □ közt az *a)* hullámos vonal a kövecsveremnek az értetlen munkások által 1878—81-ben feldult részét, *b)* pedig a rendszeres ásatások teréül 1881-ben kiczövekelt és kiaknázott fekete vonalos négyszöget tünteti fel. A Gerichts-Aecker dülő 12. sz. alatt csak azért

Digitized by Google

lett megjelelve térképünkön, mivel a Bécsi domb régi, de szomorú hivatását hozza emlékezetbe, mert e szellős magaslatból nézett alá a bécsi postaútra még a harminczas években fennálló négy oszlopos bitó. A Bécsi domb vesztőhely volt; a miért még ma is Galgenberg és Gerichtshügel néven ismeri a köznép, régi térképek után pedig az úri nép is; de hogyan nevezte ama néptörzs, mely itt takarta el övéit, bármi érdekes volna is tudnunk, arra nincs válasz.

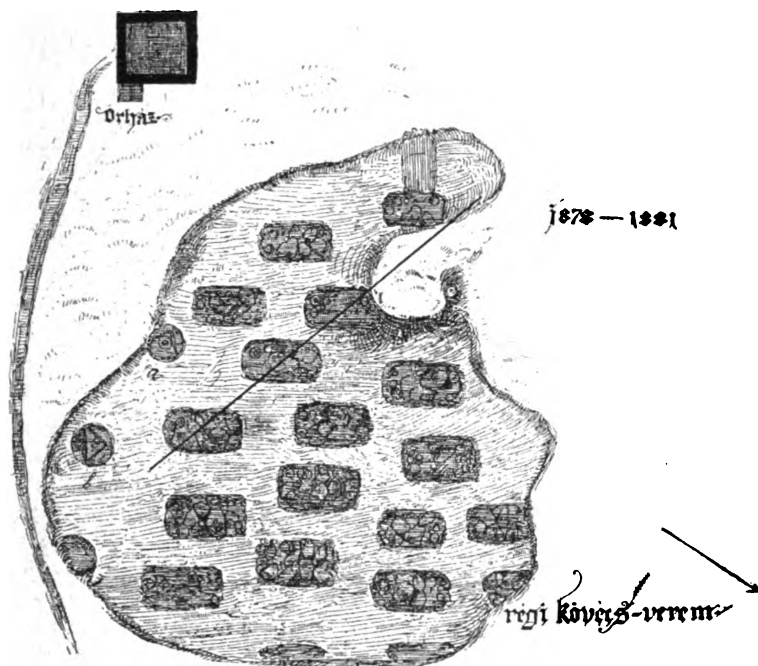
I. TÁBLA.

De felérve már most a magaslatra, előttünk van a régi kövecsverem, mint azt 1878-ban feldulták és melynek alaprajzát a sírok gödörhelyeivel együtt a II. táblán *A)* szemléljük. E rajzon a körülbelül keletről nyugatnak irányuló fekete vonal mutatja azon eszményi átmetszést, mely II. tábla *B)* alatt kicsinyben van adva és mely átmetszést a III. tábla nagyban állítja szemeink elé.

Vigasztalóbb ezen rombolás képénél a II. tábla *C)* alatti látképe Sopronnak, mely a dombról letekintve terül el előttünk. Csak úgy

Digitized by Google

futólag átnézve a telep területi reliefjét szembeötlő, hogy a város maga mintegy katlanban helyezve a Bécsi domb, a Szentmihályhegyi domb, mely képünkön a Bécsi domb által elfedve nem látszik és a kuruczdomb által van félkörben átövedzve: látjuk tehát, hogy a város alapítása alkalmából a hely kiválasztásánál a fortifikácziónális tekintetek, mint azok a középkorban érvényesítették magukat, még csak mérvadók sem voltak, hisz ezen három dombról, melyek tövében fekszik, akár

II. TÁBLA *A)*.

II. TÁBLA *B)*.

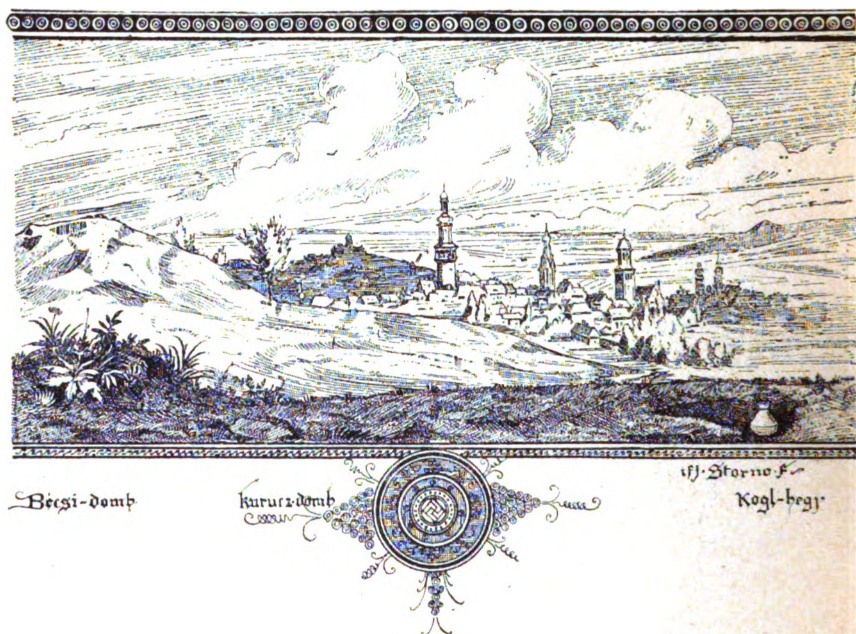
csak kőhajigálással is kiostromolható volt és ma is az. Ama néptörzset, mely itt leczövekelte sátorfáit, vagy agyaggal betapasztott sövényfonású kunyhóit építette, a hely kiszemelésénél csakis az életszükségletei legelsője vezette: és ez a víz volt. Sopron két patak közt fekszik. És hogy azok az ősidőben sokkal nagyobb árban ömlöttek el, mint ma, az a geolog előtt nem is kérdés.

A III. tábla, mely a II. tábla *B)* alatti átmetszetét itt nagyban és részletesen adja, közelebb vezet bennünket a napszámosok által foly-

Digitized by Google

tatott gazdálkodáshoz, melyet a nemes városnak nem állhatott különös érdekében szigorúan ellenőrizni; mert a nyert anyagot biztosította csak magának prisma szerint fizetvén azt az útra hordva, hol az építészeti bizottság átvette és így arról nem lehetett semmi tudomása, hogy a Bécsi dombon levő kövecsgödör régészeti kincsgödör is.

De ha nem volt a városnak, volt róla tudomása két tudománykedvelő intelligens fiatal soproni lakosnak, kik csaknem naponkint a délesti órákban sétát téve a dombra megmentettek, mit megmenteni lehetett: ezek ifj. Storno Ferencz és Zettl Gusztáv voltak. Ezen megmentett tárgyak Storno gyűjteményét gazdagították és e gyűjteményből közlött Pulszky Ferencz érdekes tárgyakat, l. Arch. Ért. XIV. 153. lap és e gyűjteményről szólunk mi is jelen értekezésünk I—VIII. táblájáig berekesztve.

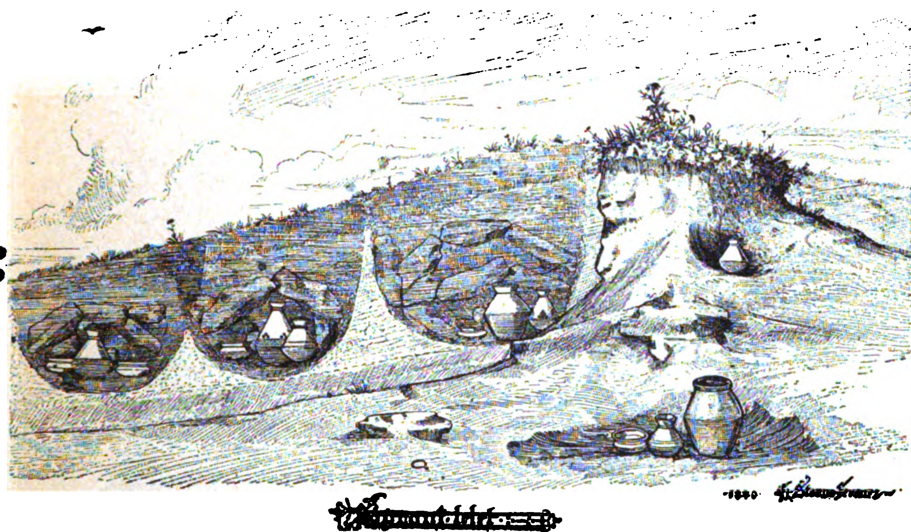
II. TÁBLA *c)*.

De térjünk vissza a III. táblához. Eszményi átmetszete ez az 1878—1880. években szétdúlt síroknak, fölül jobbra látni egy elszigetelve talált edényt, melyet Storno és Zettl kimélő óvatos kézzel maguk nem is annyira kiástak mint kifejtettek a kemény talajból 1879-ik évi május 1-ső napján. Az előtérben jobb kéz felől észlelhető két urnát és csészét így találta már kiemelve és a munkások által szárítás czéljából már összeállítva Storno, kinek megérkezése előtt a csontvázak is és a kövek is már eltávolíttattak. Különben a három sír átmetszete úgy van feltüntetve, mint az a valóságban állana elő, ha a telep azon irányban metszetnék át, mint azt ama, már említett, vastag fekete vonal a II. táblán mutatja. Mint látjuk, ezen elsőben felfedett sírok mind nagyobb terméskővel födvék és borítvák, úgy hogy a kövek csaknem közvetetlenül érintkeztek a tetemekkel és csak azután töltetett be a verem földdel, mi az itt értekező által 1882-ben felterített síroknál —

Digitized by Google

mint azt az értekezés folyama mutatni fogja — épen ellenkezőleg mutatkozott, mert itt a tetemek jól magasan földdel voltak takarva és e földtakarón a test hosszában három-három kő állott, de végtére ez is földdel betemetve; úgy hogy ásás közben e három kő eléretvén, ez csalhatatlan jele volt a várható sírnak, miért munkásaim ezeket találóan jelköveknek nevezték el.

Az V. tábla egy felette érdekes sírleletet állít szemeink elé. Az 1. sz. a sír átmetszete, melyben eltérőleg más síroktól nem került elő a szokott csontváz, hanem csak az égetett csontok egy halmaza. Ezen csonthalmazra illesztve áll az urna, mely a Bécsi dombon kiásottak egyik legszebb ép példánya. A csontok körül fekvő vaskard vas hüvelyével összetapadva a szerint, mint a vas lándzsavég is erősen meggörbítve, ezen kívül mellékelve volt még egy vas fibula és ugyanolyan

III. TÁBLA.

gyűrű. A lándzsát a széles oldalról mutatja a 2. sz. *a.* ábra és a 2. sz. *b.* éléről tünteti azt fel, a 2. sz. *c.* ábra pedig a köpű végét a nyílba nyuló két szeggel. A köpű diszítménye öt ferdényt mutat egymásba fonva a szétterjesztett rajz szerint és a felső végén zik-zakot két vonal közt. A 3. sz. ábra az ismert la Têne fibulát állítja elő, de a gombban végződő felkanyarult része nélkül, mely letörött. A 4. sz. ábra ujjra való gyűrű, vastagabb előrészén rovátkolt. Az 5. sz. *a. a.* ábra a csont vagy fa kardmarkolatba illesztve volt nyújtvány és az 5. sz. *b. b.* ábra a kardhüvely felső vége elölről és oldalról. A 6. sz. ábra a kard hegye és a hüvely vége, mely utolsó a rozsda által elpusztult úgy, hogy a kard hegyes vége látszik. A 7. számú ábrán a kard egészen a mérettel adva.

A VI. tábla az előbbihez sokban hasonló sírt állít elő, az 1-ső sz. ábra adja az átmetszetet; a különbség ezen és az V. táblán előadott

Digitized by Google

sír közt mégis annyiban lényegesnek mondható, hogy urna itt nem találtatott. A tárgyak egyenkint felsorolva ezek: a 2. sz. *a.* ábra az össze-vissza görbített kard pengéje, nyújtványával a hüvelylyel együtt; a 2. sz. *b.* ábra a hüvelyes kard vége a másik oldalról látva, a 3. sz. ábra a kard és a hüvely keresztmetszete, hol ama két gyűrű is látszik, mely a hüvelyt összeszorítja, 4. sz. *a.* ábra a kardmarkolat szintén elgörbített nyújtványa, a 4. sz. *b.* ábra a kard másik oldala a hüvely felső részével, 5. sz. *a.* ábra a hegyetörött vas lándzsavég és 5. sz. *b.* ábra a lándzsa köpűje egy keresztülvert szeggel a nyélben való megerősítésére. Ezen két sír szintén két igen föltünő körülményre fogja figyelmeztetni az olvasót: az első a halott elégetése, holott ez többször

IV. TÁBLA.

temetőnkben nem érvényesíti magát; a másik a kardok és V. táblán látott lándzsa erőszakos meggörbítése, mi sok régész, sok valószinűséggel bíró véleménye szerint a halott fölötti gyász és fájdalom jelzésére történt; de a jelen esetben még különösen a régi írók által is emlegetett kelta kardok fölötte puha vasból lett előállítását is szépen támogatja.

A mit eddig a t. olvasónak bemutatni kedves alkalmunk volt, abban mégis csak volt valami a rendszerességből, az összetartozandóságból: most következik a széthullott kéve. A VII. tábla azon össze-vissza kavart, vagy már eleve elszórva lelt tárgyakat tartalmazza, melyeket a munkások imitt-amott, lehetne mondani, zsomporra szedtek és szom-

Digitized by Google

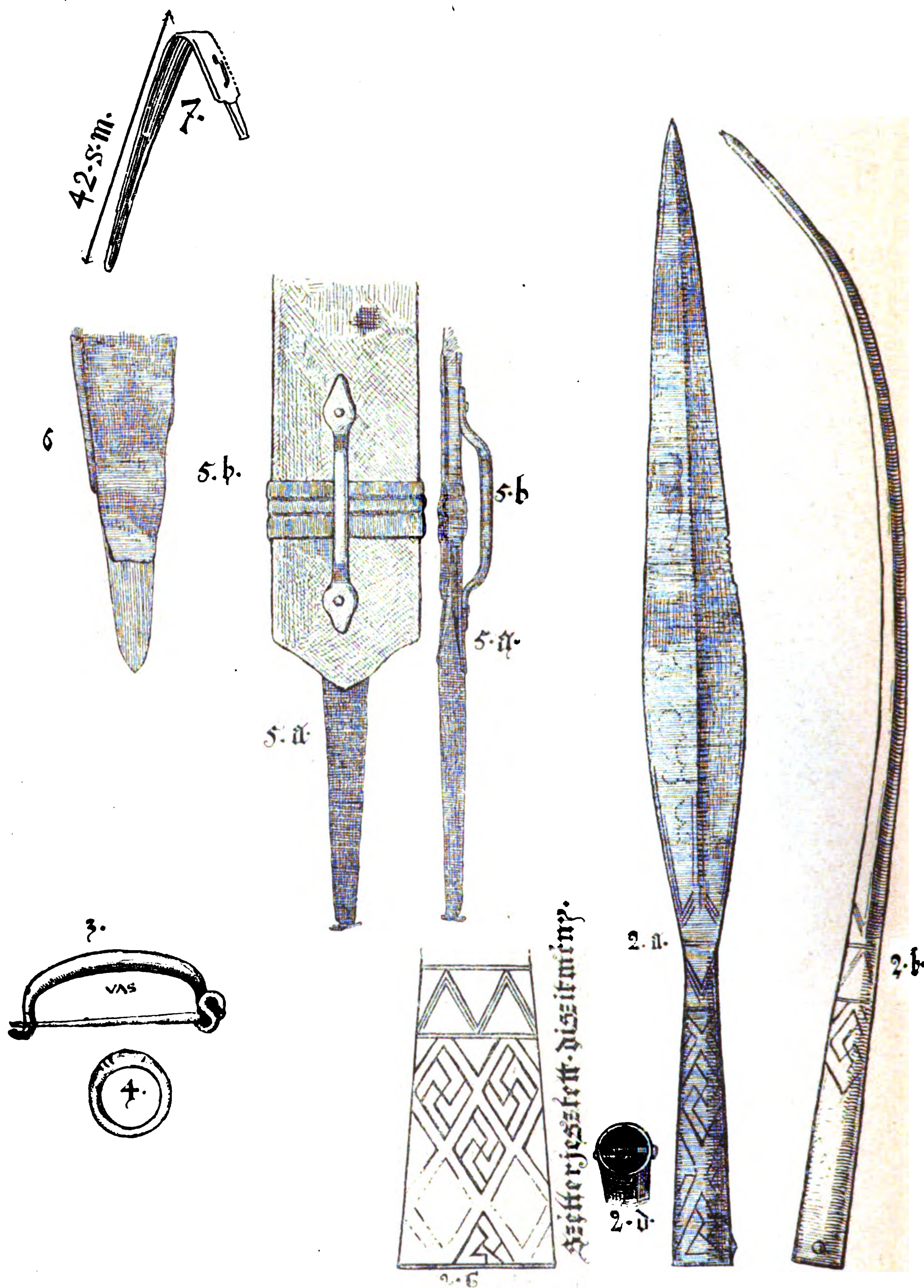
batonkint Stornóhoz hoztak és neki elárusították, igazabban mondva elborravalósították. Különben ezen leletektől szintén nem lehet megtagadni a régészeti becsértéket és azért, habár sajnálni kell, hogy azoknak in situ való felmerülését megitélhetni nem is áll módunkban, úgy mégis érdekes azokon sorban végig nézni, úgy mint azokat a VII. tábla szemünk elé állítja. Első helyen a temetőnket jellegesítő la Têne fibulák ötlenek fel és pedig sub utraque specie, bronzból is, vasból is.

V. TÁBLA 1. SZÁM.

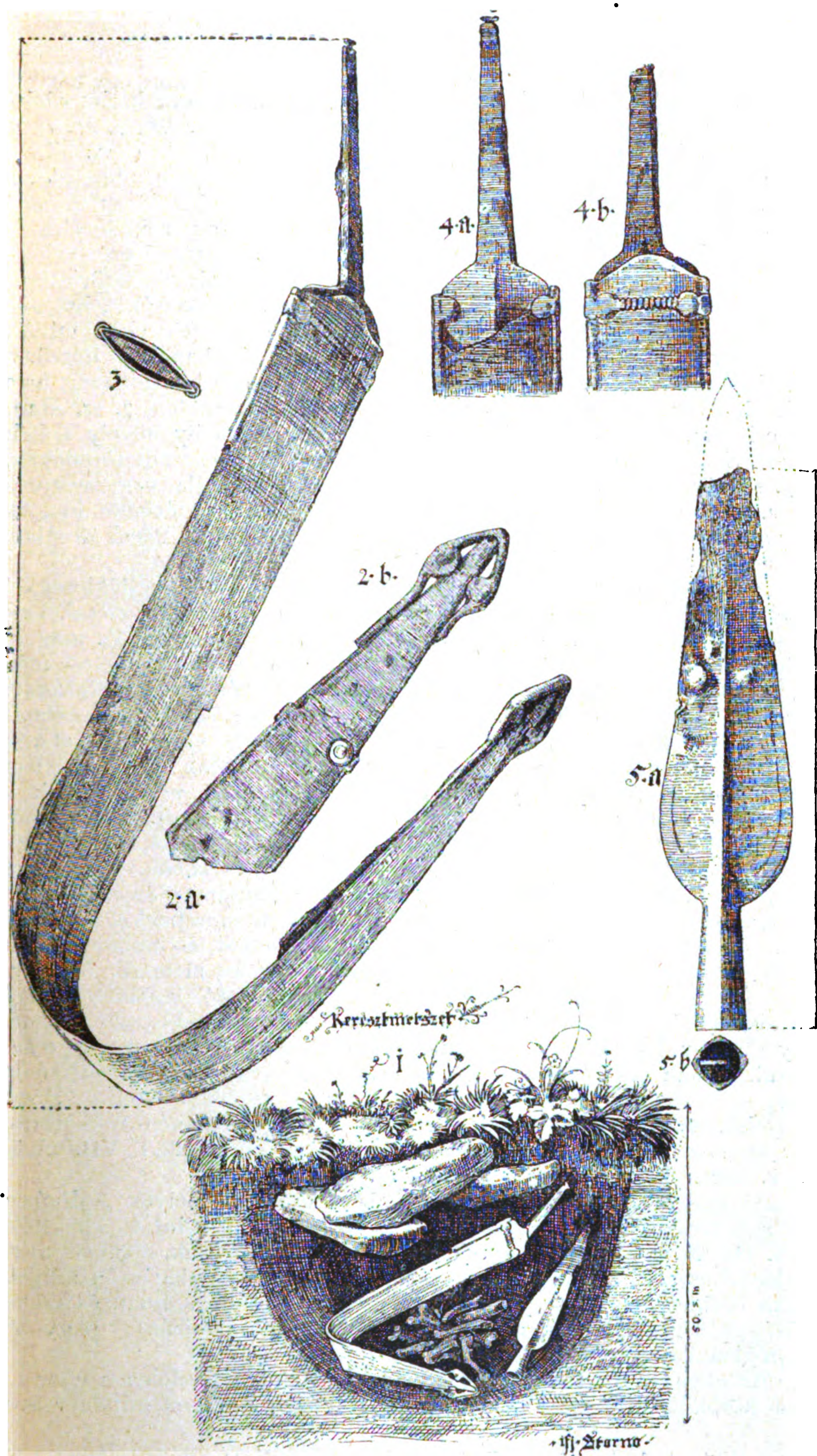
Az 1-ső sz. *a. b.* ábrákban látunk egy bronz fibulát egy róla csüngő láncz darabkával, mi arra engedne következtetni, hogy — mint az bár ritkábban előfordul — két hasonló fibula egy láncz által össze volt fűzve és egyenkint a két vállra tűzve, a 2. sz. *a. b.* ábra egy ily alakú fibulát mutat vasból, mint az közönségesen szokott lenni láncz nélkül. A 14. sz. ábra szintén ily fajta fibula vasból, de mely az előbbiek tetszetős alakját nélkülözi és vastag zömök külsejével tünik fel, a 3. sz. ábra egy vas

Digitized by Google

V. TÁBLA 2—8. SZÁM.

Digitized by Google

VI. TÁBLA.

Digitized by Google

karika, melynek végei egymás fölé hajtvák, a 4. sz. ábra egy karika-alakú síma fölületű csat, melynek teste is, tüskéje is bronz. Az 5. sz. *a. b.* ábra közönséges vaslándzsa, ugyanilyen vasländzsa a 10. sz. ábra; de ennek bordája a köpűtől kezdve végig fut a fegyver hegyéig, a 11. sz. ábra a széltében ismert nagy kelta vágó kés, de mérveiben igen redukált alakban. Az ősember, ki mint látjuk oly sokféle éles és hegyes fegyverrel és szerszámmal rendelkezett, ezeknek hasznavehető állapotban való tartása czéljából nagyon is utalva volt a köszörűkőre; ezt tehát szintén fegyverével, szerszámával együtt vele adták a holtnak sírjába helyezve, hogy a hosszu túlvilági úton amazok eltompulván, azokat evvel újra kifenhesse; a 12. számu ábrában ily köszörűkőre ismerünk; a 6. számu ábra egy kampóban végződő meg nem határozható összegörbített bronz tárgy, ennél érdekesebb a 7. sz. ábra, egy csinosan dolgozott kardhüvely-vég, a 8. sz. ábra ily hüvely széleit összeszorító keret része, a 9. sz. ábra ily hüvelyről lemaradt töredékek, a 13. sz. ábra gomba alakú szeg, feje bronz, csutkája vas; végre a 15. sz. ábra négyszegű római fémtükör, mely hogyan tévedett ide, ha csakugyan — a munkások állítása szerint — szintén a Bécsi dombon találtatott, nehéz volna megmondani.

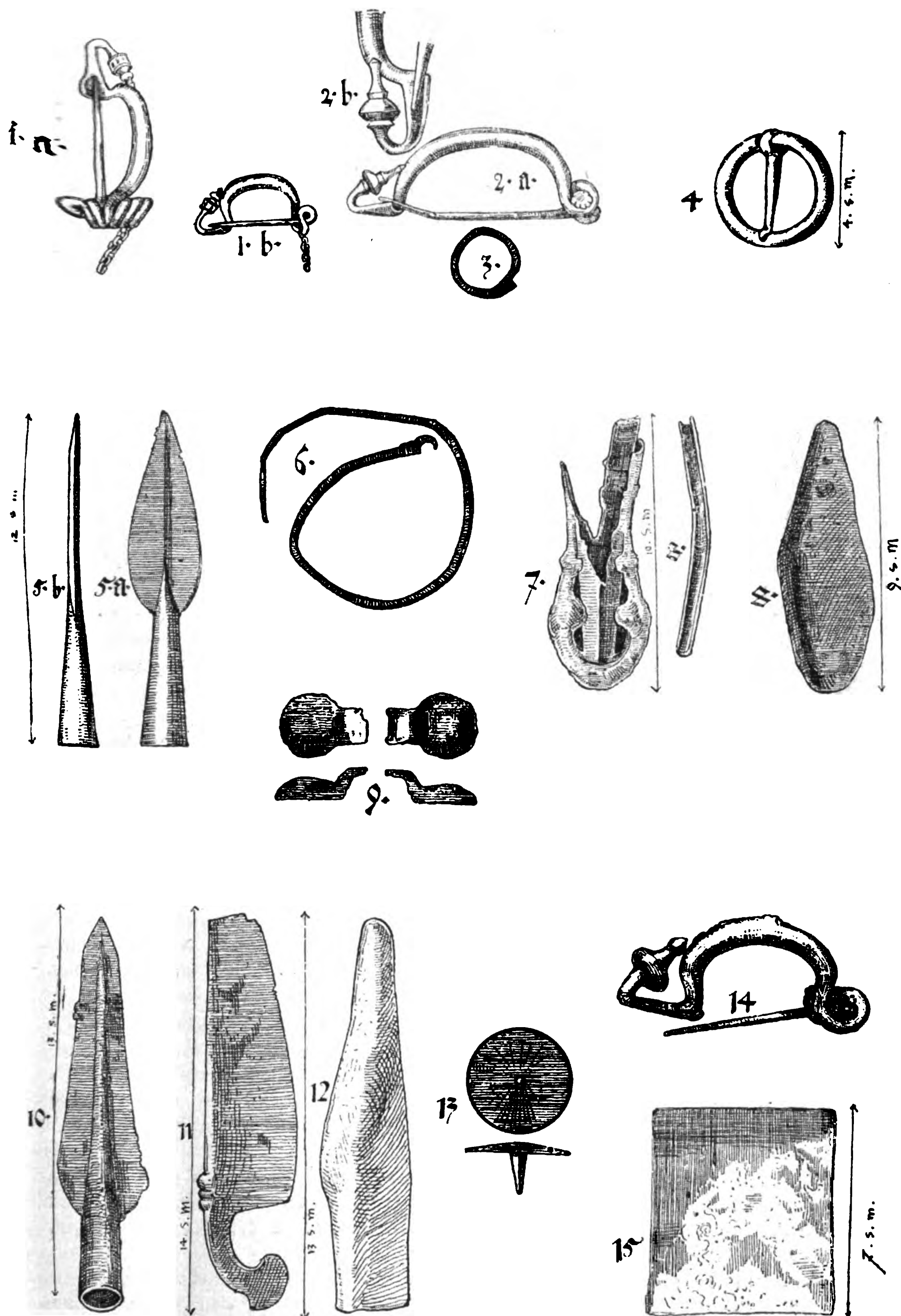
Az edények. Az edények, a sírokban talált egyéb mellékletekkel összetartva aránylag túlnyomó számban lépnek fel: Storno csak egy sírt említ, VI. tábla 1. sz. ábra, melyben edény nem került elő, magam pedig kivéve három valamivel ujabbkori sírt, melyekről alább lesz még szó, egyetlen egyet sem terítettem fel, melyben edényre nem találtam volna, még pedig többnyire hármasával, sőt többes számmal is mutatkoztak a többféle töredék után itélve. Ez azonban korántsem akarja azt mondani, hogy valami sok edényt sikerült volna ép állapotban fellelni, sőt a kemény, agyagból álló földréteg és a nehéz kövek a sírok fölött azok vesztére hatottak tán már századok előtt. És Stornonak az ásatás első napján kiejtett jóslata: «ön ne gondolja ám, hogy ép edényeket fogna találni» sajnálkozásomra csaknem szó szerint igazolva lett. Igy három megnyitott sír előtt fogadtam 1882 máj. 11-én Dr. Hampel Józsefet, melyeknek feneke töredék cserepekkel mintegy kikövezettnek mutatkozott. Ily töredékek Stornonál és nálam felhalmozva könnyen egy és egy negyed pozsonyi mérőre mennek. A gyártásnál felhasznált agyag egészben finomnak mondható, legalább fövény és kőszemcsék keveréke nélkül gyurva. Az uralkodó szín fekete, mely szín az irlával való beszemeteléstől ered-e, nem merném elhatározni, hanem átengedem e részben az elsőséget G. Szombathynak, ki azt a használt gyantától és fojtott füsttől eredményezteti.* Hogy edényeink korongon készültek, arra az edények fenekén többszörte, néha egymás körül hármasával is előjövő körök mutatnak, l. VII. tábla 17. sz. ábra.

Alakzatra nézve az edények, kivált a csészék, melyek különben nem sok formaváltozást mutatnak, nem nélkülözik a csint és tetszetősséget. De az urnákat magokat három fajtára oszthatjuk, vannak mérsékelten hasasok, hosszasan nyujtott nyakkal és aránylag szűk szájjal, azután rövidebb nyakuak, köpczösebbek és szélesebb szájuak és végre valóságos öblönyök, gyűjtő-edények folyadékok számára; nagyobb átmérőjű szájjal és öblös testtel.

Az edényeken előforduló diszítmény szintén háromféle: a concentricus körökből álló diszítmény, hármasával vagy tizesével gúlába rakva

* Mitth. d. Anthropol. Gesellschaft in Wien 1885, X. 11.

Digitized by Google

VII. TÁBLA 1—15. SZÁM.

Digitized by Google

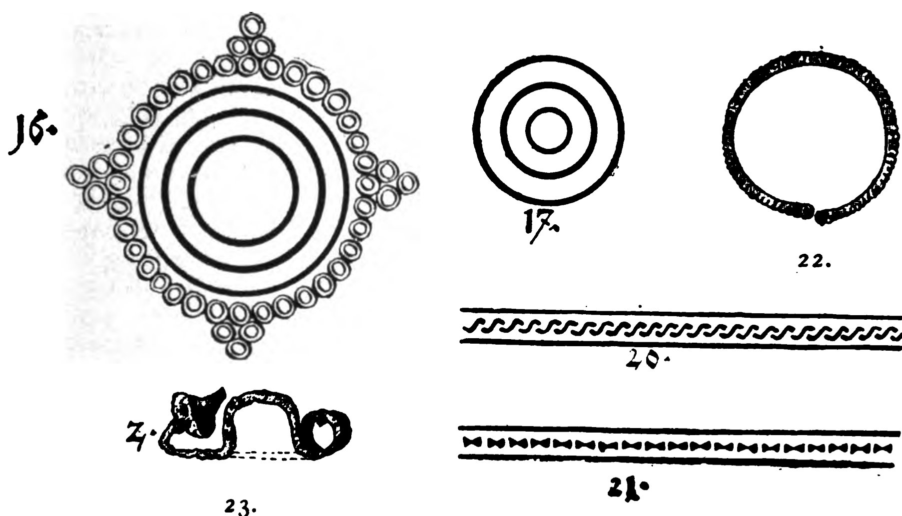
vagy körben rakva, mégis egyenkint egymás fölé rakva egyenes vonalban. A másik fajta egy dülő *S* betűkkel megrakott VII. táb. 20. számú ábra, végre a harmadik fajta a két-két hegyével érintkező ékekkel betöltött öv, VII. táb. 21. sz. ábra, mind a három motivum bélyeggel benyomva. A mi edényeink rajzainak különlegességet kölcsönöz, az abban áll, hogy a csészék átmetszetei nagy pontossággal vannak kidolgozva. A kövecsvájók vakand-munkája révén Stornóék kezébe került tárgyak csakhamar feltüntek a nála megforduló idegen szakembereknek, úgy hogy azok híre a fővárosba is elhatott, minek eredménye lett:

A rendszeres ásatás 1882-ben. Ennek vezetésével a m. n. múzeum igazgatósága és az orsz. embertani és régészeti társulat elnöksége által én lettem minden érdemem felett, sőt óhajom ellenére megbízva — óhajom ellenére, mert a látott rombolás után már keveset reménylettem találhatni és emberi számítás szerint előrelátható nem volt, hogy a többi lelt tárgyakon kívül, melyeknek azonban relativ értékéből mit sem akarok lealkudni, oly nagy ritkaságu cultus-tárgy fogna felszinre kerülni, mint a szerencsésen felásott kelta áldozóhely.

Az ásatáshoz szükséges munkaerőről már gondoskodva lévén, midőn 1882. ápril 27-én a helyszinén megjelenve körülnéztem a hatalmamba adott téren, a munka megkezdésére maga magát ajánló pontul azt a vonalat választottam, melyen a régi kövecsgödör a még szűz földdel érintkezett, l. IV. tábla, hol a sötétebb színben tartott 1. számú ábra a már feldult tért, a világos színben tartott 2. számú ábra pedig működésem területét állítja szem elé. E határvonalon látni a kövecsvájók után örökségül rám szállott két fél sírt. Ezen két sírnak felbontásához egyszerre fogtam, megosztván a munkásokat. A sírok egyike fiatal nőé lehetett, erre mutat a belül síma, kívül rovátkás csekély átmérővel bíró nyitott karperecz bronzból (VII. tábla 22. sz. ábra) és a csak részben megtartott koponya és a mész- és fövénynyel egy tömeggé összesütött kis borda-csontok töredéke, és mivel a gyermek halotthoz csak a kis arányok illettek, úgy látjuk, hogy a vele adott urna is, — a Bécsi dombon kiásott minden ily fajta edény közt ez a legkisebbik, mely azonban még egy negativ sajátságával tünik fel: azzal t. i., hogy fenekén nem mutatja ama többszörös konczentrikus körökből álló, már ismert diszítményt. Ha ezen fél sír nem sokat nyujtott kezünkbe, úgy a második fél sír — köszönet a kövecsásóknak — a semminél csak valamivel tartalmazott többet, innen szedtem fel egy La tène fibulát vasból, (VIII. tábla 23. számu ábra) egy hasonlónak töredékét, egy gyűrűnek összehajtott hajtűt, végre egy meg nem határozható tárgyat vas huzalból. Ezen megnyomorított két csonka sír annyi a mennyi kis zsákmányával szemben állva fel kellett sohajtanom: quid hoc pro tanta siti! Egy még nem bolygatott sír után vágyódtam, a főfeladat az lévén, hogy a temetkezési módot minden részletei szerint meg lehessen határozni, külön jellegét megállapitani. És mivel e válságos helyzetben a legczélszerűbb míveletnek egy kutató árok huzása ajánlkozott, ezt éjszaki irányban kiczövekeltettem és ezen jelek után indulva vagy nyolcz méternyi távolságban az óhajtva várt tárgynak, egy sírnak oldalába nyomultunk be. És most a munkásoknak állj-t vezénylettem, mert most okszerűen csak fölülről lefelé kellett hatolni, a sírt rétegenkint letakarni; ezen munka között csakhamar egy nagy kőben akadt meg az irtókapa. Ezen kövön kívül még két kőre találtunk, úgy elhelyezve, hogy egyik a mellkasnak, a másik a fejnek és a harmadik a lábnak felelt meg. A kövek alatt a sírt födő két és fél méternyi magas

Digitized by Google

agyagréteg eltávolíttatván, mutatkozott a sír talaját képező fövényrétegen kiterjesztett csontváz fejjel keletnek, lábbal nyugotnak, jobb karja a válltól a könyökig az oldalbordához szorítva, a könyöknél pedig meghajtva a mellkas alatt keresztül fektetve. És itt egyszerre mindenkorra megjegyezzük, hogy a csontvázak ilyen keletezése és a karnak ily elhelyezése mindannyi sírban ugyanaz volt. A csontváz hossza 1 m. 74 cm., a csontok porhanyók, szinök inkább sárga mint barna; a csontváz bal oldalán a halánték irányában, legalább 65 cm. távolságban a tetemtől állott két urna, egészben véve ezek alakra tökéletesen hasonlók és a különbség csak a nagyságra szorítkozik; általában igen tetszetősek, kivált a kisebbik, mind a kettőnek fenekén a többszörös konczentrikus körök, az anyag jól égetett fekete agyag. — A következő napon a galilæai halászlegények szerint mi is felkiálthattunk: «egész nap dolgoztunk és semmit sem fogtunk.» Az eredménytelen fáradság hamar kitünt; oka az volt, mert nem sorban futó sírok-

VII. TÁBLA 16—23. SZÁM.

kal — mint eleintén hittük — volt dolgunk, hanem minden rendszer nélkül elszórtakkal. Igy az egyenes vonalu kutató árkokkal felhagytunk és ezek már most hol jobbról-balra átcsapó, hol előre, hol visszainduló irányban lettek kiásva. Sikerült is így ismét egy elszigetelt sír három jelkövére bukkannunk, a sír egy meglett egyéniségre valló váz mellett egy kis gyermek csontjait is szolgálta kezünkbe, a három díszedény, két urna és egy csésze — ha tán nem több — a nagy kövek súlya alatt ízzé-porrá törve, úgy hogy a cserepek egy silingára valót tettek, és mivel az összeállítás iránt semmi józan reménynek helyt nem adhattunk, a sajnálkozással kellett beérnünk, azután meg időnk volt az egy sírban talált kettős, valószinűleg anya és csecsemő gyermeke tetemei fölött elmerengni.

Május 9-én nem a munka, hanem csak az ásatás szűnt meg, azért mert a kutató árkok nem felelvén meg a várakozásnak, ezen rendszer elejtetett; mert ugyanaz nap meglátogatván Dr. Hampel József a Bécsi dombot, hogy a helyszínén az ásatások lefolyásáról szemtanuként érte-

Digitized by Google

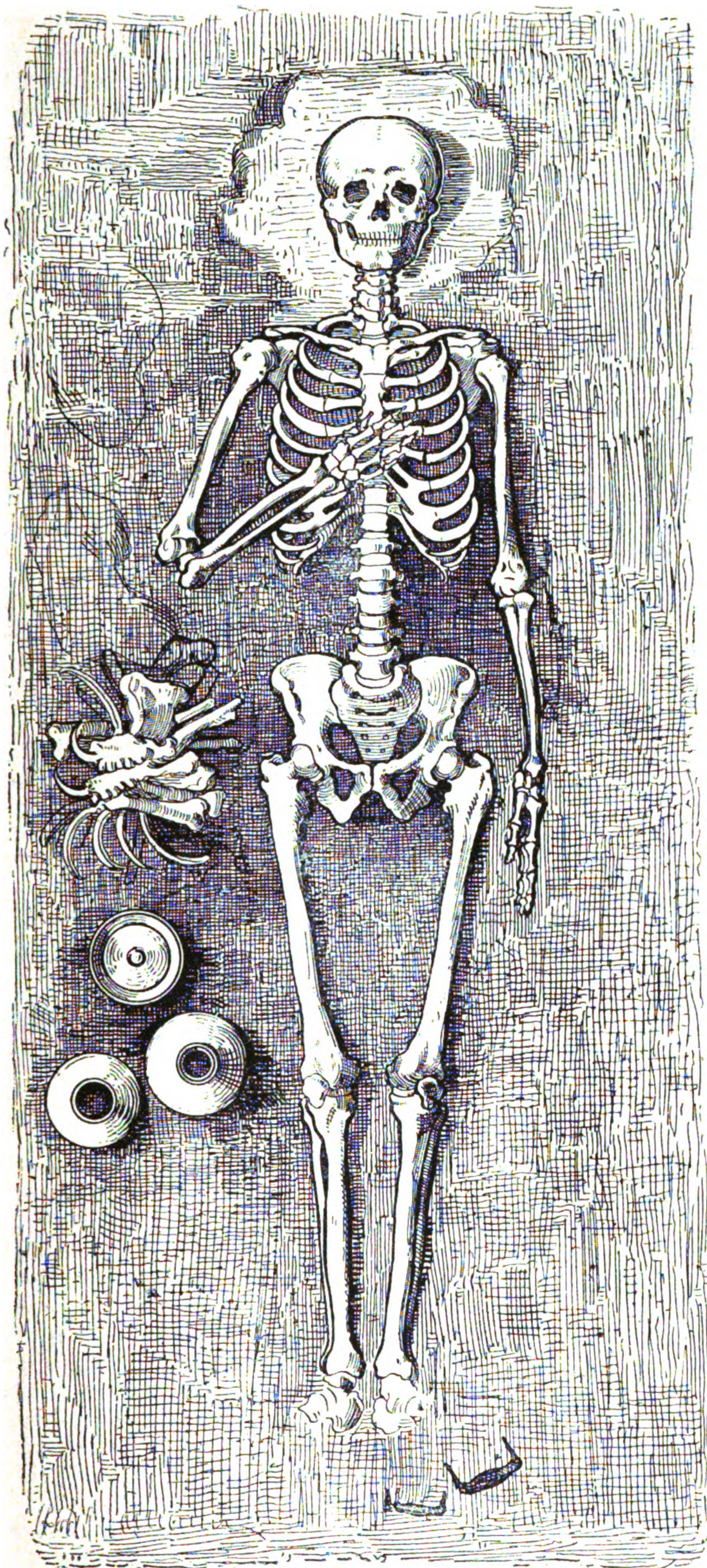
süljön, abban történt a megállapodás, hogy egy négyszegű tér méressék ki, és evvel ifj. Storno bizatván meg, az ki is czövekeltetett, l. IV. tábla 2. sz. ábrát. Miután pedig Dr. Hampel József jötte előre bejelentetett, három már kibontott sír azon czélból hagyatott érintetlenül nyitva, hogy a tudós vendég meggyőződjék az edények boszantó összezuzottságáról, mit a sírok fölötti nehéz kövek okoznak. E négyszögben folyt már most a további munka úgy, hogy annak egész térfogata lépésről-lépésre lett felhányva. Itt először is egy férfira mutató sír, eltérőleg a többitől, az által, hogy a három jelkövön kívül a sírgödör négyszöge is egy-egy kővel volt beültetve, néhány érdekesebb tárgyat is tartalmazott. A csontváz bal oldalán a fölső lábszár irányában állott két egymásba illesztett csésze. A csészék keményen lévén összetapadva, a szétszedésnél a nagyobbik darabra szakadott, a fölső kisebb csészében a halottal adott étekből megmaradt vadkan csontjai, melyek közül kitűnt a nemes vadnak igen jól megtartott jobb állkapczája nagy agyarával, a csontváz bal vékonya táján egy a mai inggombokhoz hasonló gomb vasból, a koponya kupája alatt a bronz spirale és fültövének megfelelőleg egy nyitott bronzkarika. Következett utána két sír ugyanazon vonalban, mely azonban összezuzott edényeken kívül mivel sem jutalmazta fáradságunkat.

Május 27-én feltáratván ismét egy sír, ennek hírére Drucker József polgármester néhányaknak kiséretében szintén meglátogatta a Bécsi dombot. Ezen lelet, habár kevésből állott, magára vonta az által a figyelmet, hogy minden részében szabályos elrendezésű volt és a tárgyak igen jól megtartva jöttek elő. Áll ez különösen a csontvázra nézve, mert itt leltem az első, egészen ép koponyát, melylyel a látogatás emlékeül és ajándékul tiszteltem meg a kedvesen látott vendéget. Ezen sírban találtam a legnagyobb urnát is, mely itt, ily hasas alakban, csak egyszer merült fel, mellette volt egy szép csésze fekete agyagból.

Május 31-ike is az ásatási naplóban magának ünnepies vörös vonalt érdemelt ki. A két Storno, Marász Ferencz czím. prépost-kanonok, gróf Széchenyi Bertalan, Chernel István és több más, a munkásokat körül álló vendég jelenlétében teríttetett fel azon sír, mely ifj. Storno által az in situ felvett rajz után az egész lelettel együtt a VIII. táblán van előadva. A csontváz daczára annak, hogy a jelző köveken kívül több nehéz kő súlyosodott rá, egészen ép állapotban találtatott; feje alatt szintén nagy lapos kő, halotti vánkosul, jobb keze, mint már másutt is észleltetett, a mellkason keresztül fektetve, de szorosan az oldalbordákhoz illesztve és nem oly szinpadias tartásban, mint azt a rajz feltünteti; mely tévedés onnan eredett, mivel a művész csak akkor foghatott a rajzhoz, miután a sírt körülálló egyik vendég túlzó hévvel magyarázgatva a leletet, sétabotjával a karcsontokat eredeti helyzetükből el- vagy félremagyarázta. A csontváz medenczéje mellett a jobb oldalon feküdt egy egész halmaz vadkancsontokból, még pedig nem edényben, mint máskor, hanem közvetlenül a sír talaját képező homokrétegen. Ugyanazon oldalon állott a két díszurna és egy csésze, a bal láb fejénél pedig négy darab — úgy tartom — kapocsvas, melyeknek minő szerep jutott itt a sírban, és pedig egy bokorba fekve, annál kevésbbé merem meghatározni, mivel Pulszky is ilyent lerajzoltatott ugyan, de a szövegben nem tesz róla említést, (l. Arch. Ért. 14. k. XXII. táb. *b*. sz. ábra), a VIII. tábla 2. száma a sír fejellenes átmetszetét tünteti föl.

Az ásatások végső napjaira kelvén a dolog még egy nem sejtett meglepetés várt rám, ugyanis a felemlített négyszög nyugati széle felé

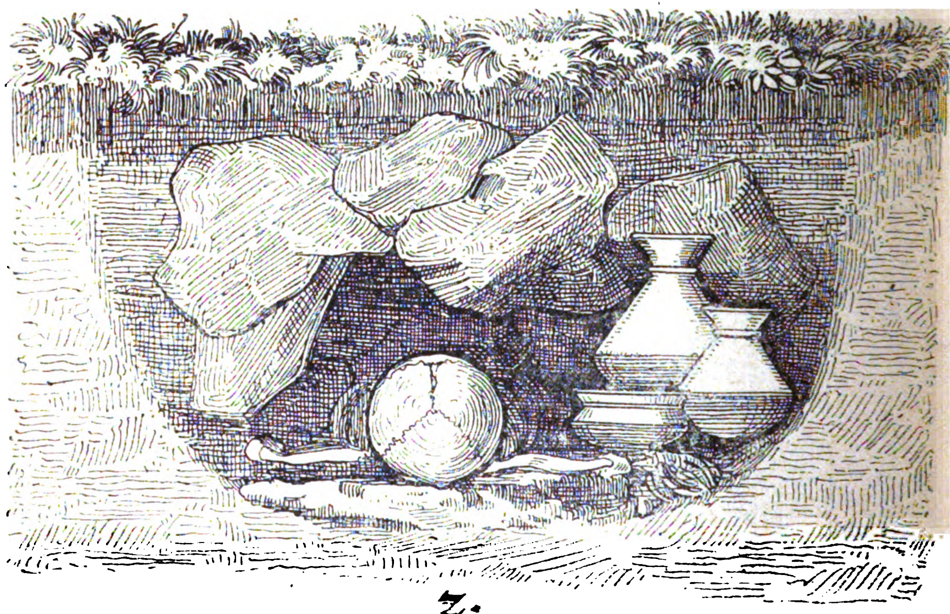
Digitized by Google

VIII. TÁBLA 1. SZÁM.

Digitized by Google

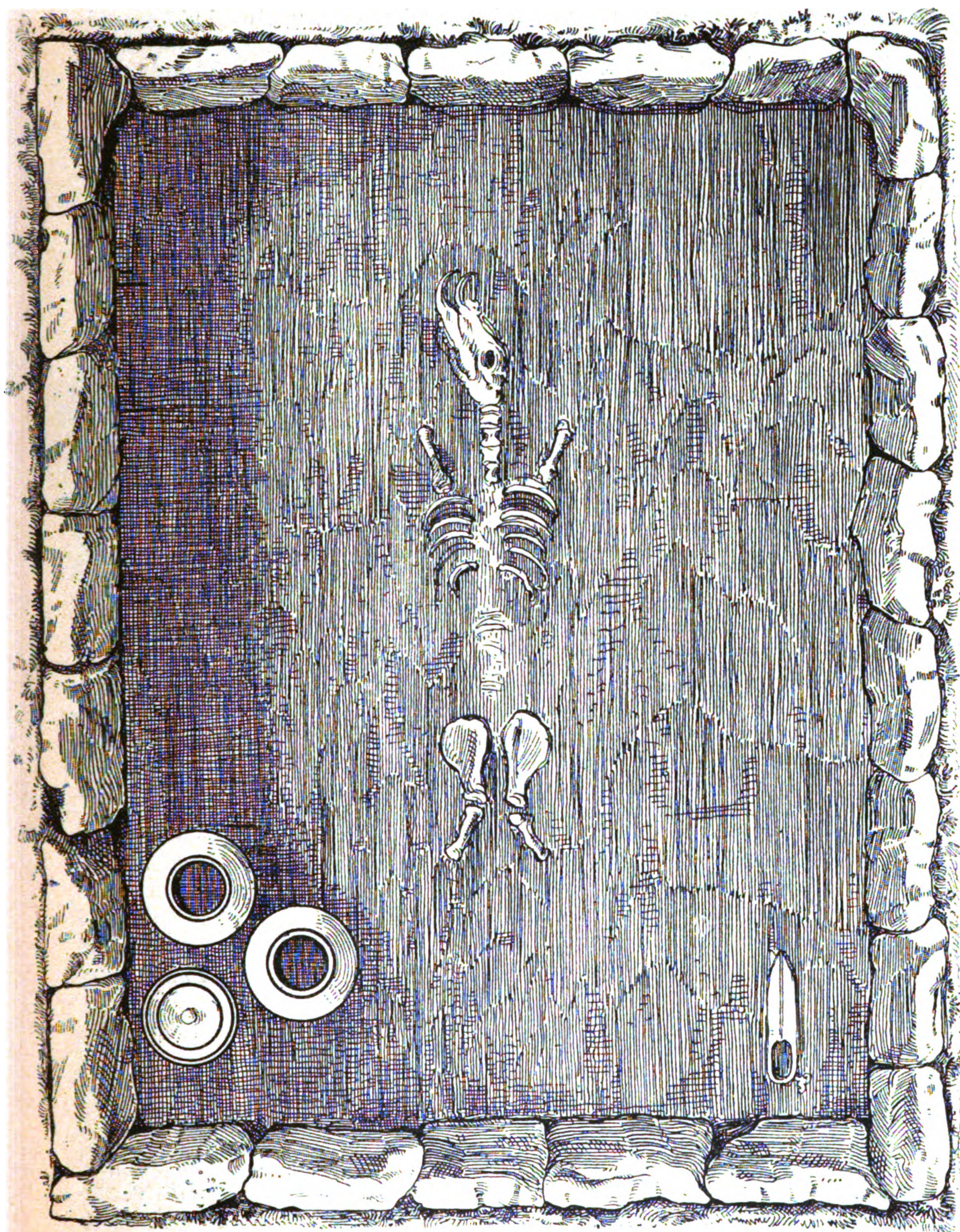
két mellékletek nélküli sírra akadván ezektől tovább haladva alig 24 cm.-nyi mélységben, még pedig közvetetlenül más szintén a régi sirok rendszeréhez tartozó puszta, azaz üres kelta sirok felett fekvő három sírra akadtam, melyekben a csontvázak egészen más keltezésben feküdtek, t. i. fejjel délnek, lábbal éjszaknak. Ezen három sír, a IV. tábla 2. sz. ábrán látható a fehér négyszög szélén, az igen kicsiny négyszögű áldozóhely felé esőleg, e három sír hosszabb és más irányu a régiebb kelta siroknál és ez által könnyen felismerhetők. A csontok sokkal ujabbaknak (de nem recenseknek) látszanak, minden korhadás nélkül, keményeк és barna szinűek. A kegyelet nem tüntette ki e három sírt, mert egy, az egyik csontváz — tán derekát átfogó övre mutató bronz csaton kívül, melynek peczke a rozsda gumó után itélve vasból volt, fölülete pedig zik-zak diszítményt mutat, mitsem lehetett még a rostán átdobott földből sem nyerni.

VIII. TÁBLA 2 SZÁM.

A pogány szentély. Nap nap után mult és ha így nem is a munkaerő, hanem a munkatér kimerült, mert ez már át-meg át volt kutatva mindenütt; de a gödröket és árkokat ki kellett egyengetni, úgy hozván azt magával igéretem. Azonban egyik munkás a négyszög nyugati vonalán túl is lapátolván a kotradékot, két élére állított nagy kőbe úgy beleütközött, hogy falapátja széthasadt. Valószinűségnek tetszett tehát még egy sírt találhatni. Ujra feléledett kedvvel folyt már a munka Bella Lajos, Hahnenkamp Rezső és dr. Serényi Imre állami főreáliskolai tanároknak a helyszínén való megérkeztekor. Ottan hamar egy négyszögű tért találtunk kőkerítéssel környezve, a kerítés kövei laposak voltak élére állítva és 60—68 cm. magasak. Az egész alkotmány négyszögének belső világossága hosszában keletről nyugatnak mérve 3 m. és 65 cm., szélessége délről éjszaknak 2 m. 55 cm. tett ki. És ennek nyugati szögleteinek egyikében két urna és egy csésze állott, a másikban egy birkanyiró ollót és egy kis kést egymásra fektetve és egy

Digitized by Google

IX. TÁBLA.

Digitized by Google

tömeggé összerozsdásodva leltünk fel. Mindez még nem volt alkalmas arra, hogy tisztába jöjjünk a föltünő kis építmény czéljával, míg nem a kerítés teljes közepén egy vadkan egész csontvázára bukkantunk, mely fejjel szintén keletnek — mint az embertetemek a sírokban — hátsó lábaival pedig nyugatnak volt fektetve. Bámulva álltunk tehát egy kelta áldozóhely — egy pogány szentély előtt; bámulva azon is, mivel már megszoktuk, hogy az áldozatok szertartási tűzzel, lánggal járjanak, minek azonban itt nyoma sem volt felismerhető, mert a csontok egészen ép állapotuak voltak és nem kalczinálva, hamunak, szénnek pedig egy morzsája sem mutatkozott.

A IX. tábla mutatja az áldozó helyet fölülről nézve.

A kelta érmészet több tekintélyei azon véleményben vannak, hogy ama Galliában előforduló sok kelta érmeken látható vadkan, mely egy félkörön látszik átszökni, a nap kultusára mutatna. Különben ezen felfedezésem után, ha nem is vonatkoznék az a napimádásra, többé senki sem fogja tagadhatni, hogy a vadkannak a kelták vallásában kiváló helyet kell adnunk; láttuk ezt a sírokban lelt étkekből is, és a keltáknak csakugyan itt jó vadásztanyáik lehettek, tudván azt, hogy a Lajta-hegységet még ma is e nemes vad falkánként lakja.

Ezen felette nevezetes és nagy ritkaságu pogány szentély felfedezésénél érdemem semmi, szerencsém jócska; de örömem nagy, ha evvel a tudományt szolgálhattam.

Egy kis kelta telep. A talaj-kiegyenlítési munkát néztemben néhány embert kiszakítottam a seregből és azokkal éjszaknyugatnak tartván a Bécsi domb azon részén, mely az u. n. Dudlesbrunn felé van, ott ásatni kezdettem azért, mert már előbb itt megfordulva sok cserepet láttam elszórva. A zsákmány állott *a)* egy nagy fazékból, durvábban előállítva, mint a temetőben lelt díszedények, *b)* volt még egy rovátkás igen vastag falu medencze, melylyel Storno csaknem egy óráig vesződött, hogy azt legkülönfélébb szerszámmal kifejtse az agyagból; továbbá 3. egy agyag kalán, 4. egy agyag edény vastag vonalokkal diszített cserepe, 5. egy edény átfurt füle, 6. egy edény rovátkás szájának része, 7. ismét egy edény átfurt füle, 8. egy jócskán vastag falu edény félkörű füle, végre 9. házi edények töredékei.

A fazék, a medencze, a kalán és a zsinórról lógó agyagedények cserepei nem hagynak kétséget a fölött, hogy itt konyha-edényekkel, háztartási felszereléssel van dolgunk. És miután itt sírokra — csontok nem kerülvén elő — még csak gondolni sem lehet; tehát e darab föld lakott talajnak bizonyul és nem temetőnek. Mindez sikernek kevés, de tájékozásul elég.

Paúr Iván.

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA. Negyedik közlemény.*

Gömörmegyében első helyen áll *a rozsnyói székesegyház*, mely azzá a püspöki szék alapításával együtt csak századunk elején lett. Mint paroch. templom épült a XV. században, hanyatló csúcsíves stylben, még pedig szabálytalansága tanúsága szerint nem egyszerre, nem egy és ugyanazon értelemben, több kápolna hozzáadásával, melyek közül a délnyugati úgy tetszik akadályozta egy déli mellékhajó kifejlődését. A tágas szentély a templom legszabályosabb része. Nincsen tornya, de van különálló campanile, melyet a város a XVII. században épített. A többnyire csillag alakú boltok gerinczeinek gyámkövei vagy

* Az első három közleményt lásd «Arch. Ért.» V. k. XVII, XXVII, és XXXVI lapjain.

Digitized by Google

fejeket ábrázolnak, vagy czímereket viselnek. Nevezetes az 1509-ben elkészült magas szentségház, mely a kassai egyszerűsítésének tekinthető. A másodrendű templomnak rajzait megküldte Myskovszky. *A csetneki* evang.. templom késő csúcsíves stylű, áll tömör nyugoti toronyból, három hajós hosszházból és hosszú szentélyből, melynek déli és északi oldalán mintegy mellékszentély áll. Rajzát Myskovszky közlötte, másodrendű. *A gecseltalvi* késő csúcsíves templomnak csak távlati rajzát küldte meg Myskovszky. E szerint a templom bír karcsú, nyolczszögbe tört toronynyal és másodrendűnek tetszik. *A krasznahorkai* vár alatti templom késő csúcsíves stylű, tornya új, másodrendű. Rajzát közli Myskovszky. *Az egyházbásti* templomról jelentést tettem 1872-ben 24. sz. alatt. A templom késő csúcsíves, keresztshajóját és tornyát újolag építették, harmadrendű. Ugyanezzel együtt leírtam a *sőregi* kápolnaszerű templomkát, melyet érdektelensége miatt lebontottak. Gömörben fekszik a hajdani jánosi apátság temploma is. Ezt a bizottság Rómer és más adakozók gyűjtéséből Schulek tervei szerint újolag restaurálta, másodrendű.

Liptóvármegye emlékeit Myskovszky Viktor a bizottság megrendelése folytán megvizsgálta és lerajzolta. A törzsíveken kívül leírta összefoglalva az «Arch. Közlemények» XI. kötetében (1879). Ezek a következők: *A szt. andrási* kis késő csúcsíves templom (egyik felírata 1512), alig másodrendű, hanem bír szent András befestett fa-szoborral, melyet maga nemében hazánk legelsejének mondhatni és kis kápolnájában igen régi szárnyas oltárral. *A nagy-bobrói* harmadrendű paroch. templom, melynek csak szentélye és tornya késő csúcsíves; az új templomot a réginek egy osztályú hosszhajóján keresztül fektették 1723-ban. *A dovalói* késő csúcsíves harmadrendű kis templom szentélye egyenes zárású, mostani boltozata fölött vannak falfestmény-maradványok. Beboltozták 1610-ben. *A szent-iványi* erősített késő csúcsíves másodrendű templom tornya új. Vannak falfestmények maradványai. A parochia már 1327-ben létezett, Myskovszky a hosszházát kora csúcsívesnek tartja. *A kuti* kis harmadrendű templom, torony, hosszház és egyenesen zárt szentélyt nem tudom miért tartja M. román korúnak, rajzai a csúcsíves korba helyezik. *A német-lipcsei* csúcsíves templomot szabályos alkotása másodrendűnek teszi. Két hajós tornya aránytalanúl tömör. Előforduló évszám 1479. *A német-lipcsei* csúcsíves kápolna harmadrendű, csillárán 1580. *A sz.-máriai* késő csúcsíves templom újabb tornyán az 1636. évszámot olvassuk; másodrendűnek mondhatjuk. *A martincseki* egy hajós, egy tornyú, egyenesen zárt szentélyű kis templom késő csúcsíves, hanem jó részletei miatt másodrendű. *A liptó-szent-mihályi* csúcsíves, egy hajós, hosszabb szentélylyel ellátott torony nélküli templom szabályos alkotása miatt jó másodrendű. A *liptó-szent-miklósi* csúcsíves, szabályos alkotású, három hajós, hosszabb szentélylyel és toronynyal ellátott templom, osztályai rendes keresztbolttal vannak fedve; jó másodrendű. A szentélyben a mennyezet alatt falfestmények nyomai láthatók. A *nádasfalvi* templomka, daczára félkörű apsisának, mégis csúcsíves korú, legfelebb átmeneti stylű. Az *okolicsnai zárdatemplom* késő csúcsíves, szentélye hosszú, hosszhajója hármas, az éjszaki oldalán levő — aránylag nagy — kápolna mintegy a keresztthajónak egyik ágát képezi, tornya a hosszszentély déli oldalához csatlakozik. A boltozat mindenütt csillag alakú. Van jól faragott részlet egyikén 189. (az utolsó szám nincsen meg), másikon 1889. A templom kövei gazdagok legény-jelekben, jó másodrendű. A *palugyai* csúcsíves templomrom. Torony-, osztatlan hajó- és egyenesen zárt szentélylyel, a mennyezet hiányzik, harmadrendű. A *palugyai* lutheranus fatemplom, 1573-ban tatarozva. A *szent-péteri* csúcsíves templomrom. A *rózsahegyi* par. templom a felső városban, körülvéve erőd-fallal, szabályos alkotású, csúcsíves. A templom déli oldalán reædificata 1585, renovata 1755, exusta 1797, restaurata 1790. Van tömör tornya, három hajós hosszháza és a 8 szög 3 oldalával szentélye és díszítményes falfestészet maradványai, jó másodrendű. A *közép-szécsi* késő csúcsíves templom egyhajós, szentélye a 10 szög 5 oldalával van zárva, déli tornya újabb. Van jó műrészlete, másodrendű. A *szmrecsányi* késő csúcsíves templom bír tömör toronynyal, osztatlan famennyezettel ellátott hajóval és keresztbolttal fedett szentélylyel, van csinos régi fa szószéke, ékes a stalluma. Fa mennyezete diszítményes és alakos festménynyel van ellátva. másodrendű. *A teplai* csúcsíves stylű templom áll három osztályú újabban boltozott hosszhajóból és keresztbolttal födött egyenes

8*

Digitized by Google

zárású kis szentélyből, melyhez régi sekrestye csatlakozik. Tornya újabb. Nevezetes régibb, a lőcseihez vagy más egykorúakhoz hasonló alkotású, keresztelő érczmedenczéje. hosszú bibliai fölíratával. A templom másodrendű.

Jegyzés. Myskovszky idézett czikkében adja a hradeki és a likavai vár helyszínelési tervét, valamint törzsívén a Rakovszky-család kis várkastélya rajzát.

A *szepesmegyei* emlékek törzsíveit illető rajzokat Myskovszky Viktor készítette a bizottság megrendeléséből. Ezek a következők: a *bélai* egy tornyú, két hajós csúcsíves templom, rendes alkotású, másodrendű. A *danisóczi* egy tornyú, egyenes zárású szentélylyel bíró, csúcsíves kis másodrendű templom, szentségházán az 1882 évszám, harangján 1516. A *görgői* egy tornyú, osztatlan hajós szabályos csúcsíves alkotású másodrendű templom, egyszerű de csinos szentségházzal. A *haraszti* átmenetkorú templom, osztatlan hajós, keleti része három levelű lóhere alakú, két áthajót képező félköre fölött négyzetes torony emelkedik, jó másodrendű. A toronyban és a félkörű apsisban rózsaablak. A *jamniki* egy tornyú, hajdan egyenes zárású szentélyű, — a félkör új, — a templomka hajója káptalanházszerű, másodrendű. A *jekelfalvi* koracsúcsíves, osztatlan hajós templom, szentélye egyenes zárású, bír két egyszerű sírkővel és keresztelő kúttal. Sekrestyéjén sz. Katalin legendáját ábrázoló XV. századbeli falképek láthatók, másodrendű. A falképek mását adta Rómer, Klimkovics Béla rajzai után a Monumenták III. köt. 1. részében. Az *iglói* csúcsíves paroch. templom, tömör tornyos, három hajós, hosszú szentélye és sekrestyéje három oldallal van elzárva. Csarnok-templom, mely díszes déli kapuval bír. Van nagyértékű, természetfölötti nagy, eredetileg befestett, fa Krisztus-szobra, elsőrendű. A *káposztafalvi* csúcsíves, tömör tornyú, osztatlan hajós, hosszú szentélylyel bíró templom, hosszhajójának boltozata új, a torony ablakai átmeneti ízlésűek, ércz keresztelő medenczéjén 1655., másodrendű. A *késmárki* késő csúcsíves, nagy paroch. templom. Van tömör, a tengelytől északra eső tornya, négy és öt osztályú három hajója, háromosztályú hosszszentélye, mely három oldallal záródik, két díszes déli kapuja, késő csúcsíves, ilyen a sekrestyébe vezető is. Ércz keresztelő medenczéjén az 1872 évsz. olvasható. Restaurálta Vajdovszky János az ötvenes években. A restauratio előtt diadalívén az 1486 évszám volt olvasható, jó másodrendű. Déli oldalán külön a renaissance jó ízlésű s graphitokkal díszített harang-torony, minőt a Szepességen gyakran alkalmaztak. A városban még nevezetes a *Tököly-vár* maradványa és az evangelikusok fatemploma. A *körtvélyesi* kora csúcsíves templom, tömör tornyos, osztatlan hajós, szentélye egyenes zárású, másodrendű. Körtvélyeshez közel áll egy templom-rom. *Lőcse régi építményeit* külön monographiában leírtam a «Monumenták» III-ik kötetében, u. m. valamint régi csúcsíves korú, úgy számos műemlékei miatt elsőrendű parochiális templomát, úgy szintén jó csúcsíves ízlésű másodrendű zárda-templomát, más jelenleg kaszárnyává átalakított zárdatemplomát, részben még csúcsíves városházát és a Thurzó család két régi házát. A paroch. templom tornya az ötvenes években helytelenül restauráltatott, a templomot a lőcseiek bizottságunk segélyezésével helyesen restaurálták. A nagy *kakas-lomniczi* csúcsíves templom tömör tornyú, osztatlan hajós, szentélye egyenes zárású, a hajónak nincsen táma, másodrendű. A *markusfalvai* csúcsíves templom, tornya felső részén ujolag tatarozva. Két régi kápolna a hosszházát mintegy háromhajóssá teszi. Vannak festett czímer-paizsai és Máriássy sírköve 1516-ból, azaz ezen évben M. István alapította a családi kryptát. A templom másodrendű. A *müllenbachi* csúcsíves templom egy tornyos, hosszháza káptalanházszerű, szentélye három oldallal zárva, tornyának és hosszhajójának nincsen táma, másodrendű. A szentségházi fülkében 1425 (?). A *nehrei* csúcsíves templom osztatlan hosszhajós, három oldallal zárt szentélyű. Renaissance izlésű külön álló harangtoronynyal, másodrendű. A campanilen 1629 évszám s graphitokkal van diszítve. A *szepes-olaszii* késő csúcsíves templomka másodrendű. Restauráltatott a bizottság segítségével, van itt egy kis három toronynyal ellátott régibb városháza is. Az *odorini* templom egy tornyos, szentélye egyenesen zárt, hosszház káptalanházszerű, kora csúcsíves, van díszes kapuja, másodrendű. A *rihnói* kápolnarom kora csúcsíves, harmadrendű. A *nagy-szalóki* kora csúcsíves templom tornya, hosszháza és szentélye támnélküli, mindenütt egyenes vonalú, egyetlen (déli) kapuja elég díszes, másodrendű. A *szepes-szombati* csúcsíves

Digitized by Google

templom egy tornyos, hajója káptalanházszerű, nagy szentélye három oldallal zárva, a renaissance stylű harangtorony külön áll. Van csínos, befestett fa-gyertyatartója és egyszerű kő keresztelő medenczéje, másodrendű. A *szepes-váraljai* jelenleg székes- hajdan prépostsági egyház, nagyobb mérvei és régisége miatt elsőrendű, keskenyebb és kiszélesített, még átmenetkorú, hosszháza három hajós, ehez csúcsíves tág szentély van csatolva, még későbben déli oldalához építtetett az igen ékes u. n. Zápolya-kápolna. A két mellékhajó legnyugatibb osztályán ikertorony emelkedik, ennek van félköríves friese és nyolcz oldalú pyramidalis kősisakja. Van e templomban igen nevezetes történelmi falkép, melyet Ipolyi ismertet és van Zápolya-sírköve. A *tamásfalvi* kora csúcsíves templom, egy tornyos, hosszháza osztatlan, szentélye egyenes zárású, boltozata új, másodrendű. A *zsegrai* templom tömör tornyos, átmenetkorú, szentélye egyenes zárású, hosszháza káptalanházszerű, van csínos csúcsíves déli kapuja, nevezetes falképeiről, melyek a szentély mindenik és a templom éjszaki falát megtöltik, leginkább ezekért jó másodrendű. A zsegrai templom falképeit adta Rómer, Klimkovics Béla rajzai után a «Monumenták» III. köt. 1. részében. Van Szepesmegye *Csütörtök* helységében két nevezetes egyházi épület; egy átmeneti másodrendű zárdatemplom, ehez fényes elsőrendű csúcsíves, két emeletes kápolna csatlakozik, melyet Schmidt Frigyes tanítványai igen szabatos és nagymérvű autographiákban publicáltak, elsőrendű. Szepesmegye éjszaki határán, a Dunajecz partján áll, bár részben már romban, mint az eperjesi g. e. püspöknek birtoka a camalduliak u. n. *vörös kolostora*. A refectorium és a templom (XV. századbeli) még meglehetős ép, valamint egy magán cella is, mely épen maradt, mert abban disznót hizlalnak; a többi magán cella romba dőlt. Ha Tótfaluból a vörös kolostorhoz kirándulunk, pár útba eső faluban régi templomokra fogunk találni, óhajtandó, hogy azok közelebb megvizsgáltassanak.

Dr. Henszlmann Imre.

A SZEPES-SZOMBATI PLÉBÁNIA TEMPLOM. Szepesmegye számos építészeti műemlékeiről nevezetes. Itt a polgári élet és művészeti tevékenység még számos régi maradványaival találkozunk. Kétséget nem szenved, hogy a középkorban, nevezetesen még a XIII-ik század kezdetén a királyaink által ide telepített szászok valának e vidék korai kulturájának első megteremtői. Talán hazánk egy vidékén sem találkozunk a műemlékekben gazdag városok oly díszes és tekintélyes sorozatával, mint épen Szepesmegyénkben, melylyel e tekintetben csak a szomszédos Sáros- és Liptó megyék vetélkednek Mert nemcsak e megye két szabad királyi régi városa: Lőcse és Kézsmárk, de a másodrendű jelentőségű XVI szepesi város, sőt egyes kisebb falvak is dicsekedhetnek a monumentális építészet, valamint a kézműipar még számos és nevezetes emlékeivel.

A nevezetes szepesmegyei építészeti műemlékek közé a *szepesszombati* plébánia templom is számítandó, melynek nemcsak építészeti műrészletei, hanem belső berendezése s felszerelése is érdekes.

A hófedte Kárpátok lábánál, a Poprád folyó balpartján, egy mérsékelt magaslaton fekszik *Szepes-Szombat* (Mons Scti Georgii, Georgenberg) a XVI szepesi városok egyike. A város eredetileg falakkal s bástya-tornyokkal volt megerősítve, s e középkori erődítmények romjai itt-ott — egy falrész vagy csonka bástya alakjában — még észrevehetők.

A meglehetősen szabályos főtér kellő közepén áll a fallal körülvett és szent György tiszteletére szentelt parochiális templom, a Szepességen szokásos harangtoronynyal együtt.

A templomot a kora gót stil jellemzi, helyenként még romanizáló műrészletekkel. A templom polygon elzárású szentélye a nyolczszög három oldala

Digitized by Google

által képeztetik. A két travéeból álló csúcsíves boltozatának egyszerű horonyos boltgerinczei henger alakú gyámköveken nyugosznak. A csúcsíves diadalivezet leszelt élű egyszerű profilt mutat. A szentély 6·8 méter széles és 12·0 méter hosszú, s így a hossz az egység majdnem kétszeresének megfelel. A 8·70 méter széles és 12·0 méter hosszú hajó két travéet képező csúcsíves boltozatának gerinczei egy — a hajó közepén álló — nyolczoldalú oszlopba mennek át, mely szerkezet különösen a szepesmegyei középkori templomoknál gyakran fordul elő.

Igen valószinű, hogy — mint a régi basilikáknál — eredetileg ezen templom szentélye volt csak beboltozva, a hajó ellenben eredetileg gerendázatos famennyezettel bírhatott, mely utóbbi tűzvész által megsemmisülvén, a templom hajója csak ezután nyerte jelenlegi tűzmentes boltozatát. Igy történt az nemcsak hazánk, de a külföld számos régi templománál is.

Előbbi állításomat igazolni látszik azon körülmény is, hogy míg ezen templom szentélye kivülről — a boltozat oldalnyomásának ellensúlyozására — támpillérekkel van ellátva; addig a templom hajójánál az ily rendeltetésű támpillérek teljesen hiányoznak. Hogy pedig a hajó mostani boltozata már későbbi, igazolja ezen feltevést azonfölül a boltgerinczezetének későbbi alakítású, s a szentély boltgerinczeinek keresztmetszetétől egészen elütő profilje.

A szentély négy csúcsíves — mérművekkel bíró — a hajó pedig két félköríves ablak által nyeri világosságát. A főhajó déli főkapuzata még romanizáló jelleget mutat, ezen jellegre utal különösen a félköríves tympanonja, valamint a lépcsőzetesen beugró profil, háromnegyed hengertöveivel. Ezen kapuzat oszlopainak fejezete áll egy *födőlapból* (abacusból) és egy erélyesen behúzott, majdnem egyenes vonalú *echinusból*, valamint egy gyürűt képező astragal pálczatagból. Ezen oldaloszlopok hengertöve egyszerre — minden átmenet nélkül — egy *rézsútos lapból* (Schræge) emelkedik ki oly formán, hogy itt a szokásos *attikai* oszlopnak csak legalsó lapja — *plintje* — képezi az alapot.

Ezen kapuzat későbbi egyszárnyú fajtájú gót izlésű léczezettel bír, mely négyszögletű mezőket képezvén, ez által az ajtó felületének egyhangú simaságát mintegy rácsozat alakjában áttöri és ezáltal élénkíti.

Itt megemlítendő az egyszerű s stilszerű kivitele által feltűnő és csinos ajtógyűrű, melynek alapját képezi egy négyszögletű s sarkain liliomlevelekbe végződő vaslemez (1. ábra). Ezen lemez kissé kidomborodó mezejéből nyúlik ki egy ökörfej, melynek orrlyukain az egyszerü és sima ajtógyűrű van keresztülhúzva. Az ökörfej bár primitiv, de mindemellett hatással van kidolgozva. Csinos egyszersmind azon zárlap is, mely a sekrestye egyik ajtaján van alkalmazva (2. ábra). A főbejárási kapuzat előtt egy ülőhelyekkel ellátott előcsarnok épült, mely utóbbi azonban már későbbi keletű.

A templom hajójának északi fala két csúcsíves alakú nyilással áttört, melyeken keresztül egy későbbi időben a templom északi oldalához épült 4·40 m. széles mellékkápolnába juthatni.

A templom nyugati oldalán álló s a templom építményével szerves összeköttetésben levő négyoldalú torony 5·50 m. oldalhossz mellett 2 m. falvastagsággal bír; a torony régi voltáról tanúskodik az első emeleten észrevehető s mély bélletű románkori félköríves ablakocska. A torony többi része azonban már

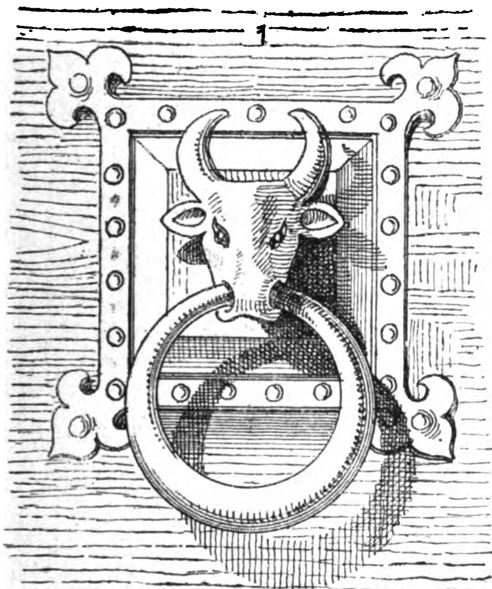
Digitized by Google

modernizált, harmadik emeletét egy vasrácsozatos folyosóval körülvett őrszoba képezi, mely felett az óra czímlapja a torony rézzel fedett sisakjával emelkedik.

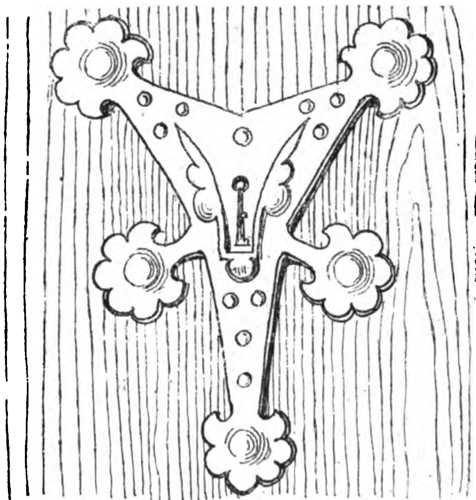
A templomot körülfogó falának keleti részén áll a négyoldalu harangtorony, mely eredetileg a XVI-ik századbeli szepességi campanilék formájával bírhatott, jelenleg azonban a torony teteje 1803-dik évben megújíttatván, ez által a régi rovátkos koronázó párkányzatát elvesztette.

Ezen campanile felső emelete félköríves támokon a falsíkból kiugró harang szobát foglal magában, melynek trifolium alakú s félkörives hármas ablakai már renaissance stilű oszlopocskák által képeztetnek.

A torony alsó részének falsíkján még jól vehető ki a félköríves architekturát mutató sgrafitto diszítmény, mely eredetileg a torony koronázó párkányát is diszíté.

1. ÁBRA.

2. ÁBRA.

Míg tehát a szepesszombati templom külsejének architekturája már magában véve is érdekes, sokkal érdekesebb és műtörténeti szempontból kiváló fontossággal bír a templom belsejének berendezése. A gót stilű főoltáron kívül van még itt négy mellékoltár, aranyozott alappal bíró tempera festményekkel és szobrászati művekkel. Különös fontossággal bír ezen oltárokon előforduló féldomborművű diszítmény, melynek gót stilű alakítása itt-ott a XVI-ik század elején mindinkább előtörő renaissance elemeivel van vegyítve.

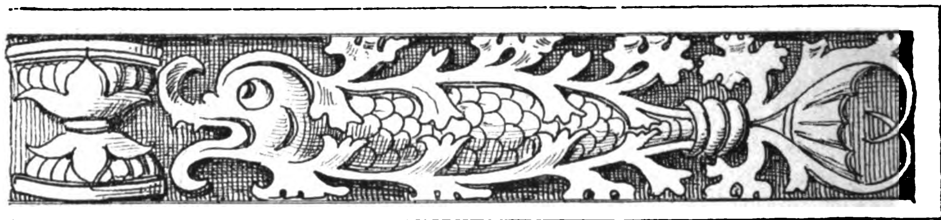
A legnagyobb és legdíszesebb főoltár középszekrényében a templom védszentjének, szent Györgynek lovagszobra van elhelyezve, midőn hosszúnyelű lándzsájával a rosz szellemet jelképező sárkányt döfi át. Bár ezen lovagszobor kivitele valamint compositiója kissé nehézkes, s élénk sőt nyugtalan silhouettjével nem igen illik az oltár architekturai szabályossággal szegélyzett szekrényének kere-

Digitized by Google

tébe, mindamellett a középkori szobrászat ezen alkotásától is a művészi ihlet jellege el nem vitatható. A jobboldali oltárszárny két felé osztott képmezejének felső részén a kigyós kelyhet tartó szt. János evangelista, lent pedig szt. Florián látható. Ellenben a baloldali oltárszárnyon fent a gyermek Jézust vállán hordó nagy Kristóf, lent pedig szent Szaniszló alakja van ábrázolva. Mindezen festmények jellege az ó-német iskoláé, az alakok jól rajzolvák, a ruházat pedig dús redőzetű, nem törött, de szép hajlásokban van rendezve.

Az oltár felrakványa vagy tornyos ormozata csinos keresztrózsákkal bíró toronyfiak csoportosításából áll; a középső toronyfi alatt látható a *szent háromságnál közbenjáró szűz Máriát ábrázoló szoborcsoportozat*, mely szépen van mintázva s elrendezése igen festői hatású.

Műtörténeti szempontból azonban felette érdekesek itt az oltár ornamentatiójának műrészletei, melyek már magukon hordják a mindinkább előtörő renaissance stil első úgynevezett átmeneti motivumait. Igy találunk itt delphineket, a kora renaissance stil ezen kedvelt s igen gyakran alkalmazott motivumát, melyek azonban itt még gót részleteket mutatnak, így nevezetesen a fark-, hát- és hasuszonyok még gotizáló levelekből állanak (3. ábra). Ösmeretes, hogy

3. ábra. RÉSZLET A SZEPES-SZOMBATI PLEBÁNIA-TEMPLOM FŐOLTÁRÁRÓL.

a delphin már a görög es római klassikus stil kedvelt régi motivumát képezi, melyet a XV-dik és XVI-dik századbeli renaissance stil is felvett ornamentikájába; így az olasz XV-dik századbeli műemlékeken már gyakran találkozunk a delphin alakjával, továbbá a német renaissance-nál már Dürer, Burkmayer, Holbein, sőt Vischer Péter a nürnbergi hires sz. Sebald síremlékénél a delphin alakját az ornamentatióban gyakran alkalmazták.

Jelen esetben érdekes azon körülmény, hogy a gót stilhez szokott mester hogyan, azaz mily formában alakítá a delphint. Itt tehát ép úgy mint az 1505-dik évben épült bártfai városház műrészleteinél is a csúcsíves stil fokonkénti átmenetét a renaissance stilbe mintegy meg lehet lesni.

Az ornamentatio ily átmenetei mindig tanulságosak, különösen műtörténeti szempontból, mert ily alkalommal leginkább s legbiztosabban észlelhető az ornamentális motivumok stiljének fokonkénti átmenete és átváltoztatása.

Ezen oltár tehát főszerkezetében megtartva még a XV-dik századbeli szárnyoltárok beosztását, diszítményeiben már a renaissance stilnek hódol, s így a XVI-ik század első évtizedében készülhetett.

A második oltár áll a szentély északi hosszfala mellett, szekrényében szűz Mária csinosan dolgozott szobrával és predellláján a tizenkét apostol arany alapon

Digitized by Google

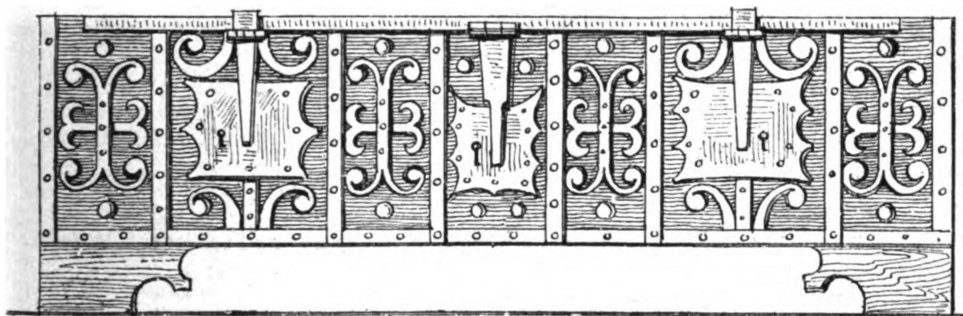
festett alakjaival. A szentély déli oldalfala mellett pedig a sz. Antal remetének tiszteletére szentelt szárnyoltár foglal helyet.

A hajóban, a diadalív baloldalán áll a negyedik szárnyoltár, melynek középszekrényében a sz. családot képező sz. Anna, Mária a kisded Jézust tartva egy művésziesen kidolgozott szoborcsoportozat látható.

Végre az utolsó, ötödik szárnyoltár a hajó déli oldalfalánál áll, ezen oltár felrakványa is, valóban ízléses beosztásával s elegáns arányával kellemes benyomást okoz a szemlélőben. A középszekrényben a sz Miklós, Szaniszló és Jeromos stilszerűen kidolgozott szobrai elhelyezvék.

S bár ezen templomot majdnem kétszáz éven keresztül az evangelikusok használták, még is a középkori szobrászat és festészet ezen jeles emlékeit sértetlenül hagyták az utókor számára.

A templom kőből díszesen faragott keresztelő medenczéje még a XV-dik századból ered. Van azonfölül a templomnak még egy XV-dik századbeli díszesen faragott hordozható gyertyatartója, melynek csészéje, de különösen hosszú

4. ábra. XIV. SZÁZADBELI LÁDA A SZEPES-SZOMBATI PLEBÁNIA-TEMPLOMBAN.

rúdja stilszerűen kidolgozott s veres alapon megaranyozott gót stilű növénydíszszel bir, melynek indái a rúd felületét egészen körülfogják és befödik.*

A templom sekrestyéjében található egy, még a XIV-ik századból származó és misemondó ruhák s egyéb egyházi paramentumok eltartására szolgáló láda, melynek nemcsak alakja és szerkezete, de vasalásának egyszerű alakítása is még a XIV-dik századra utal. Ezen, bár egyszerű, de stilszerű láda 2·0 m. hosszú, 0·55 m. széles és 0·66 m. magas; felnyitható teteje három zárral van ellátva; a zárak közeit egy máltai keresztहez leginkább hasonló vaslemezek foglalják el. Ily stilszerű és régi ládák templomainkban már igen ritkán találtatnak, e tekintetben ládánk majdnem unicumnak nevezhető (4. ábra).

Műtörténeti, de különösen művészies kivitelű kidolgozása tekintetében megemlítésre méltó egy a templom déli falán, az arcus triumphalis alatt függő emléktábla, melynek díszes renaissance stilű rámával keretelt képtábláján egy feszület alatt az illető család tagjai, kezeiket imára összetéve térdelnek, és pedig az ily epitaphiumokon szokásos rendben, t. i. jobboldalán a család férfi, a bal-

* Ehhez hasonló, de sokkal nagyobb és díszesebb gyertyatartó-rúd megmaradt részlete őríztetik a bártfai templomban is.

Digitized by Google

oldalon pedig a női tagjai, és pedig kor szerint sorakoznak oly formán, hogy az előtérben a család fentartója és feje nejével együtt, ezek után gyermekei következnek.

Ezen érdekes képcsoportozat *Grosz Pál XVII-ik századbeli szepes-szombati szobrász* családját a kornak megfelelő costümeben ábrázolja.

A kép alatt levő és gyümölcsfüzéreket tartó két angyal által szegélyzett, s azonfelül díszes renaissance stilü ornamentatióval körülfogott táblán e következő aranyozott felirat olvasható:

Anno: 1688 die 17 Decembris.

Dieses Epitaphium hat der ehrhafte und Kunstreiche (sic) Paulus Grosz Bildhaer allhier seinem nun mehr in Gott ruhenden Herrn Vater Paulo Grosz, seiner Frau Mutter Marina, welche noch beim Leben ist, und der gantzen Familie zu immerwährenden Gedächtniss aufgerichtet.

Általában véve az ily emléktáblák a reformatio korszakában, nevezetesen a XVI. és XVII-ik században voltak leginkább szokásban, és felvidéki templomainkban, mint Lőcsén, Kézsmárkon, Kassán, de különösen Bártfán az ily epitaphiumoknak még egész sorozatával találkozunk. Ily módon sok hires és nevezetes férfi emlékezete maradt fön az utókor számára, s míg egyrészt az ily emlékek a mult századok városi életének s culturális viszonyainak fejlettségéről, művészetéről s nemes törekvéseiről fényesen tanúskodnak, addig másrészt maradandó becsű ikonographikus történetét képezik az illető városoknak.

Ezen epitaphiumok azonfölül műtörténeti érdekkel is bírnak, mert azokon nemcsak az elhunyt jelesek, mint városi bírák, polgármesterek, senátorok, lelkészek, tudósok, művészek s egyéb, nevezetesen a nyilvános életben érdemeket szerzett patriciusok és polgárok hű arczképeivel birunk, hanem a rendesen nagy hűséggel és szorgalommal kidolgozott ruha-viseletre — costumere — nézve is találhatunk itt oly részleteket, melyek minden tekintetben tanulmányozásra méltók.

Utánzásra méltó jó szokás volt az ily emléktáblákat a templomban felfüggeszteni s ez által a jeles férfiak emlékezetét megörökíteni; mert míg rendesen a temetőkben felállított emlékkövek idővel elpusztulnak és eltűnnek, addig a templomban mint védett és biztos helyen megőrzött emléktáblák századokra tartják fen — mint egy pantheonban — jeleseink emlékezetét.*

S most lássuk ezen érdekes műemlékünk történetét, a mennyire az részint történeti adatok, részint pedig az építészeti műrészletek jellege és stilje által konstatálható.

Hogy már a XIII-dik század végén Szepes-Szombaton parochia volt, azt egy 1298-dik évből származó okmány igazolja, melynek értelmében a 24 királyi parochia egyesülete megújíttatott, s mely parochia közt Szepes-Szombat már említve van.**

* A bártfai epitaphiumok ösmertetését lásd «Bártfa középkori műemlékei» czimű munkám I. kötetét.

** Wagner Analecta Scepusii 476. lap.

Digitized by Google

A hajó későbbi csúcsíves boltozatának építésére vonatkozhatik az arcus triumphalis felett még látható, s minuskula betűkből álló e következő felirat:

hoc opus - completum est feria tertia rogationum
anno domini Millesimo quadragentesimo.

mely 1400-dik évben a szentély is nyeré mostani alakját.

A «historia domus» e következő passusa vonatkozik a templom építési idejére: Ecclesia parochialis ædificata est Anno 1245. per quem verò certo quidem non constat; dicitur tamen ædificatam esse ab ipsis Parochianis, qui tum et zelosi erant Catholici, et iis facultatibus provisi, quæ ad ponendam Deo omnipotenti S. Aedem sufficieban .....

Az 1412-dik évben Zsigmond király által Ulászló lengyel királynak elzálogosított XVI szepesi város közt Szepes-Szombat is meg van nevezve.*

1530-dik évben a lutheranusok birtokába került a templom és csak 1674-dik évben Bársony püspök alatt foglalták ismét vissza a katholikusok.

Az 1803-dik évben történt földrengés e templomot is érte, erre vonatkozik a historia domus e következő feljegyzése: «Milleno octingenteno tertio ac Deno Augusta Bartholomæa dies surgentibus imbribus aucta viserat ut sese Montium Pater ipsaque Tellus Scepusii suprema imis, et ima supermis adjuvet edoci convertere vostice. — Quare hoc volumen terræ motu subcedit, utrumque arcum disrupit, gothicosque sua venerandos sede tholos vulsit, penetralia sacra resolvit.»

Tekintve tehát a főhajónak még románkori félköríves ablakait, valamint fentebb leirt félköríves kapuját, nem lehetetlen, hogy a templom legrégibb része még a XIII-dik század második feléből eredhet, ellenben a templom gót stilü részletei a XV-dik század elején épülhettek.

A templomnak nem annyira építészeti részletei, mint inkább szobrászati és festészeti művei bírnak műtörténeti érdekkel, melyek művészeti kidolgozása épúgy középkori művészetünk fejlettségéről, valamint az akkori polgárság jó, nemes műízléséről és áldozatkészségéről is tanúskodik. *Myskovszky Viktor.*

MAGYAR SZENTEK A SZÉKELYFÖLDÖN A XV. ÉS XVI-DIK SZÁZADOKBAN. E folyóirat mult évi folyamában a szt. László legendával foglalkoztam,** most a legszélesebb körben tisztelt magyar szentről hallgatva, a többi, részben vagy egészen magyar szentek sorát a Margit-legenda székelyföldi ábrázolásainak bemutatásával kezdem meg. A XV. és XVI. századokban keletkezett székely-templomfreskók között szt. László után a Margit-legenda fordul elő leggyakrabban. Gelencze, Homoród-Szt.-Márton, M.-Dálya azon helyek, hol a Margit-legenda ábrázolását sikerült a százados mészréteg alul kibontanom. Valószínűleg

* Wagner Analecta Scepusii pars II. 10. lapon. Anno 1412. Am Tag nach aller Heiligen versetzte Kayser Sigismund die 13 Zipser Städte dem polnischen König Wladislav von 37 tausend Schock oder 3700000 breiter Böhmischer Groschen, die Summa macht 98800 fl. münze, allwegen 25 gr. vor fl. 1 gerechnet das macht 89000 Reichsthaler.

** «Arch. Ert.» V. köt. 211—220.

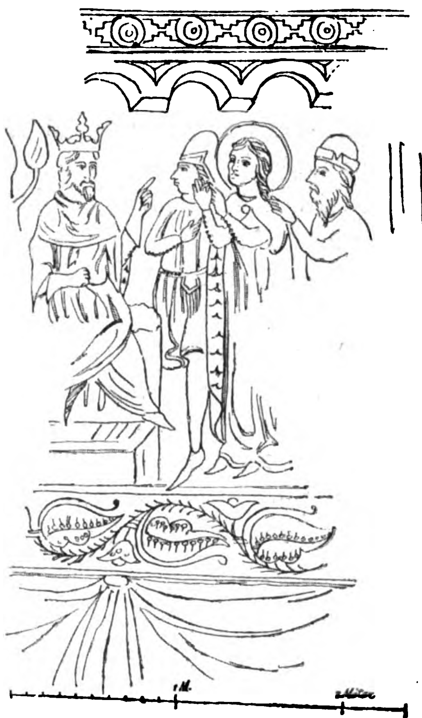
Digitized by Google

még megvan és megvolt több helyen is, de részint elromlott, részint még a mész alatt várja a feltámadást, mint például Fülében.

A *gelenczei templom*-hajó déli falán a Margit-legenda jelenetei királyi hölgygyel kezdődnek és vértanui halállal végződnek, jeléül annak, hogy a nem kodifikált magyar Margitot, IV. Béla király nyulakszigeti apácza leányát, a hagyomány egybe olvasztotta a szentté avatott és vértanui halált halt ázsiai Margittal. Magyar Margit született 1242-ben Klisszában. Atyja IV. Béla magyar király fogadást tett, hogy istennek szenteli és Veszprémbe a szt. Domokos rendiek közé vitte. A leányka öt éves korában már fölvette az apácza ruhát és tíz éves korában már az ujonnan épült nyúlszigeti zárdában találjuk. Nagyon istenfélő és alázatos volt, minden nehéz munkát végzett, mint a többi apácza, sőt testének sanyargatását is kötelességei közé számította s minden nagyobb ünnep előtt korbácscsal verette magát. Az Ottokár és Béla közötti viszály után a cseh Ottokár nőül kérte. Apja mindent elkövetett, hogy e házasságra reá vegye. Béla nejével Mária királynővel együtt elment a zárdába s igyekeztek reá beszélni a férjhezmenésre. Béla figyelmeztette gyermeki kötelességére, de Margit hajthatlan maradt s azt mondta, hogy a mi az isten törvényei ellen van, abban sem királyi apjának, sem királyné anyjának nem hajthat szavára. A nyúlakszigetén halt meg 1271 jan. 18-án. Margittal kapcsolatban több csuda emlékét őrízte meg a magyar nép s bár V. István, Mátyás és III. Ferdinánd magyar királyok ismételve sürgették szentté avatását, az ünnepélyesen sohsem történt meg, a magyar nép azért folyton mint egyik csodatevő szentjét tisztelte. Később XII. Gergely pápa búcsút engedett a sírjához zarándoklóknak, II. Pius pedig helybenhagyta tiszteletét. Gelenczén négy jelenetben látjuk előadva a Margit-legendát. Az első jelenetben goth tető alatt koronás nő térdelve könyörög a Jézust ölében tartó Máriához. Mária fejéről vállaira nagy fehér kendő omlik alá, míg a térdelő szentfényes női alakot nagy leomló szőke haj díszíti. A nyitott koronák egy abroncs felett három levélből alkotvák, csakhogy a Máriáé kétszeres, mert az alsó levelek háta mögül még egy-egy levél nő ki. Mária mutató ujját felemelve beszélni látszik. A második jelenet közepén egy apácza melle előtt nyitott könyvet tart, melyet a koronás és szentfényes Margit is fog egy kezével, míg a másik keze mutató- és közép ujját reá téve esküdni látszik. Az apácza jobbján egy király és egy apród áll, Margit háta mögött pedig a másik oldalon, egy kék palástos férfi meg egy nagy szakállas, könyvet tépő, más férfialak, kinek fején hosszú nyújtványos vörös nemezkalapot észlelhetünk. Margiton oldalt felhasított szűk ujjas, hermelin prémes felsőt látunk; míg a keztyüs kezü királyon és apródján galléros, bőujjú felső takarja a karokra feszülő szükebb ujjakat. Az apród fején kócsagtollas felhajtott szélű

Digitized by Google

süveg s jobb kezében földre támasztott hegygyel nagy egyenes kard. A király csipőjén öv, melyről valószínűleg tőr lógott alá. Mindkét alak ruhája a XVI-dik században még divatosan színre nézve felemás. A király egyik vállán a gallér vörös és alatta a többi ruha övig kék, míg a másik váll gallérja kék és az alatta következő ruha vörös. Övön alul a vörösre ismét kék következik. A Margit háta mögött levő férfialakon kék palást és piros alsó ruha van, míg a könyvet tépő pogány sárgás palástot visel. A szentirást tépő pogány és Margit kivételével minden alak felemelve tartja mutató ujját a beszéd jelzésére. E két jellenet rá illik a magyar Margitra, de nem az ázsiaira, a ki nem volt királyleány, noha királyi hatalommal biró helytartó akarta magához nőül kényszerítni. A következő két jelenet azonban már egészen az ázsiai Margit életéből van véve, mert csak ezt csukták börtönbe vonakodásáért és később kínozva szögeket vertek mellébe, míg végre lefejezték. A magyar Margitot megillető korona azonban a következő jelenet szentjén is megvan, kit börtönében egy hegyes vaskalapos, vaskeztyűs, vasinges, hosszú egyenes kardú katona őríz, jobb oldalán hordva paizsát is. A börtönt félköríves nyílású kemenczeforma építmény jelképezi. A következő jelenetben Margit félig meztelenre vetkőztetve, elől összekötött kezekkel, tűri keserű kinoztatását. Hóhérja egyik kezével a szűz mellén átfűzött zsineget rángatja, míg másik kezében valószínűleg a már leszakadt húsdarabokat tartja. A hóhértól balra a király és apródja elmosódott és nagyon megrongált alakjai látszanak. Minden bizonynyal volt még egy jelenet, legalább a templom falán fentmaradt térség erre enged következtetni, de az már teljesen elromlott. A gelenczei templom e képsorozata az utolsó restaurálás korából 1573-ból való. Freskónk első jelenete Margit ájtatosságát és Máriának általa gyakorolt rendkivűli tiszteletét adja. A másodikban pedig valószínűleg azon jelenetet, midőn királyi atyja reá akarja bírni a férjhezmenésre. A nyitott szentirásra esküdve azért ábrázolta festőnk Margitot, hogy az atyja és az általa

JELENET A HOMORÓDSZENTMÁRTONI FRESKÓBÓL.

Digitized by Google

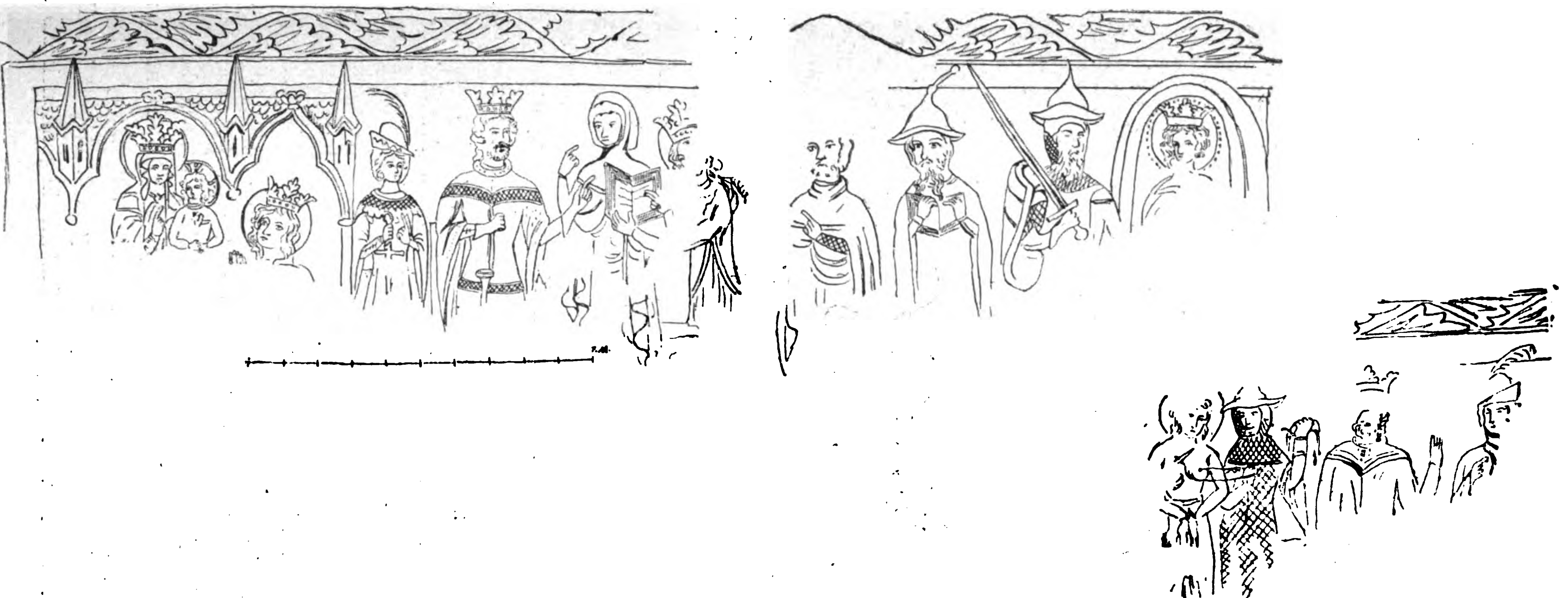
tett szent fogadást jelképezze. A könyvet tépő alak pedig a király akaratát jelképezné, aki ugyanis megakarja szegni fogadását. A szt. Margit-legenda számos jelenete elég épen maradt meg a mész réteg alatt *Homoród-Szentmártonban*, a jelenlegi unitárius templomban. A kibontott jelenetek azonban már teljesen csakis az antiochiai Margitra illenek. Itt már nincs a szűz fején korona, bár kinzója Olybrius római vezér (ki Aureliánus császár korában Pisidia helytartója volt) mindig koronásan ábrázoltatik. Azt hiszem azonban, hogy a két első jelenet, itt is inkább a magyar Margitra vonatkozik. Az első jelenet két lovasa mivel egy nagy emeletes palotából látszanak távozni, nem-e a leányához siető magyar királyt, vagy tán az apródját előre követül inditó cseh királyt ábrázolja? A második jelenetben legalább, a trónon ülő király előtt valami eljegyzés forma történik, mert Margit ujjait úgy tartja, mintha gyűrűt húzna fel vagy le. Margit háta mögött itt is egy a gelenczei könyvet tépő alakhoz hasonló férfi áll, kinek szakálla két hosszú ágban nyúlik le. A király ketté fésült szakálla és haja itt is mindig sárga, míg a kezét Margit vállára tevő férfié szürke, mint Gelenczén a könyvet tépőé. A szt. László legenda pogány kúnjai nagyobbára ilyen kiborotvált állúak hosszú kétfelé álló pofaszakállal.*

A kunokat szemelőtt tartva, nem vélek hát nagyot csalódni, ha a gelenczei könyvet tépő alakot, homorod-szentmártoni hasonmásával együtt pogánynak tartom. Az összes székelyföldi freskókban a keresztény vitézek sohasem viselnek ilyen pofaszakált, hanem igen is a pogány kunok. — Homoród-Szentmártonban a Margit-legenda alakjai között a király mindig galléros, bőújjú felsőt hord, mely alatt egy szűkebb alsó felöltő újjai látszanak. Az első jelenetben király és apród torna nyeregben, tőrrel oldalukon, azonkívül a király keztyűsen van festve, mint a második jelenetben is. A király fején mindvégig háromágú nyitott korona van. Királynak és apródnak, valamint a többi jelenetekben előforduló poroszlóknak hosszú vékony lábait hegyes orrú fekete saruk vagy egész fekete megnyúlt orrú harisnyák fedik. Az apród csúcsosodó, elől felhajtott szélű fövegje hátul nyakára nyúlik le. A föveg egy hason-alakját látjuk a második jelenetben, a Margit háta mögött levő férfin is, csakhogy itt a szél elől-hátul fel van hajtva. Margit köpenyének béllése hermelin, a hermelin béllés a királyok ismertető jele.

Tagadhatlan, hogy e két első jelenet is reá illeszthető az antiochiai Margitra, mert a helytartó nőül akarta venni s feljegyezték, hogy mielőtt kínoztatta volna, el is utazott Antiochiából, a tömlöczbe vetett

* Gelenczén a hagyomány szerint épen azért meszelték be a képeket, hogy az úgyis golyvás község asszonyai, a vörös pofaszakállt golyvának nézvén, meg ne csudálhassák. Azt hitték e képek okozták a golyva elterjedését, mely ma már csakugyan nagyon megritkult.

Digitized by Google

MARGIT-LEGENDA A GELENCZEI FRESKÓBAN.

Digitized by Google

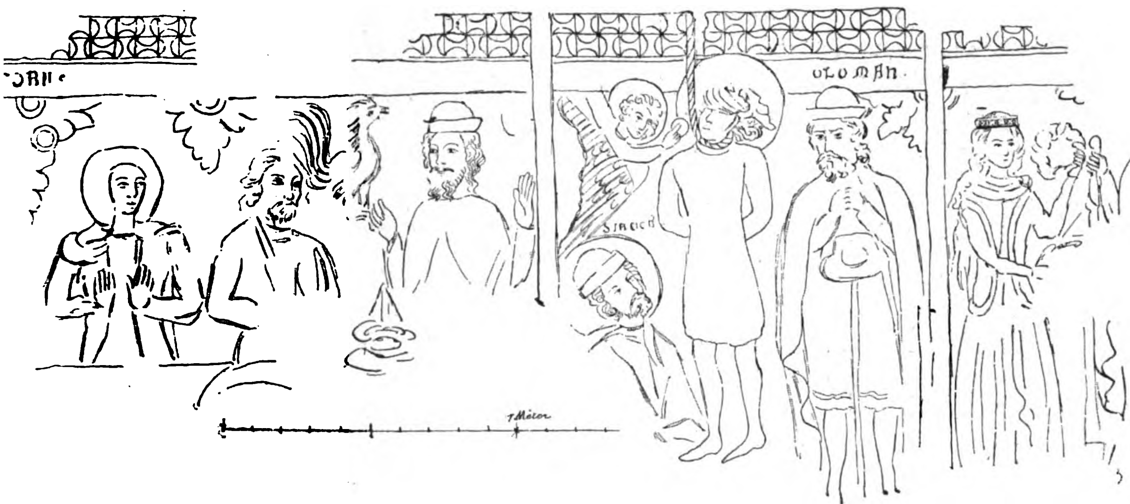
szentnek gondolkodási időt engedendő. Ez elutazást jelenthetné az első jelenet, mig a második új sikertelen szerelmi ajánlatát ábrázolhatná, azonban, mint már mondám, sok hasonlóságot látok benne a gelenczei koronás Margit jeleneteivel. A többi nyolcz jelenet már csakis a vértanut állítja elénk, amint poroszlók metélik, hajánál fogva felkötve ostorozzák és vasfogókkal tépik. Majd újra tömlöczbe vetik, mialatt a király egy nyelvét kinyújtó, nagy fülű és ökörszarvú fekete bálvány előtt imádkozik. Majd látjuk a szűz győzelmét a sátán felett, amint egy nagy fülü emberforma szörnyeteget korbácsol. A következő jelenetből Margit tüzzel való kinoztatásából csak lángok és egy üst maradt fenn falképünkön. Végre térdelve fogadja a hóhér pallosát, mialatt lelkét egy imádkozó gyermek képében kis angyal egy lepedőben az égbe emeli. — Utolsó jelenetül a ravatal volt festve, de ebből igen csekély maradt fenn. A kiterített szűz lábánál egy térdelő és két álló alak, az egyik stolával nyakában alig felismerhetően. E képsor *alakjainak ruházata első tekintetre eldrulja a XV. század divatát*, azért más biztosabb adat hiányában kénytelenek vagyunk festésének idejére ezzel beérni. Képsorunk felső szegélye, mely elválasztja a felette lévő szent László legendától, félkörives friest mutat, jeléűl annak, hogy a románkor félkörives friese hosszú időn át kedvelt volt hazánkban. Az alsó szegély nagy leveles szalag-ornamentje azonban eléggé góth hatásúnak mondható, valódi középkori barát-ornament. Még egy helyen sikerűlt a Margit-legendát felfedezhetnem t. i. M.-Dályán. Fájdalom, csak egy jelenetet volt szerencsém kibonthatni, amely azonnal be is meszeltetett, hogy csonka alakjaival ne botránkoztassa a híveket. E jelenetben úgy látszik a teljesen vasba öltözött vitézek Margitot már végső útjára, a vesztőhelyre kísérik. A hátrahagyott börtön boltíve a háttérben felismerhető. Az első vasas-vitéz jobb kezében egy pálczát felemelve maga előtt tart, mig balja, hasonlóan a többi fegyveresekhez, egyenes kardja markolatán nyugszik. E jelenet egy függöny háta megett látszik történni, mintha csak a félre vont függöny háta megül jönnének elő az alakok.

JELENET A HOMORÓDSZENTMÁRTONI FRESKÓBÓL.

Digitized by Google

A függöny előtt egy oszlop két oldalán két imádkozó szentfényes nő és közepén a felfeszített Jézus látszik lebegni. E három alak talán a Margit bíztató látománya, mi erőt kölcsönözött neki a vértanú halál elviselésére, vagy talán lelkének üdvözítőjéhez való emelkedését jelenthetné, ki kesergő szűz anyjával keresztfán fogadja? Mivel a leirt fegyveres kiséret és a függöny alatt megszámlálhatlan fejek sokasága látszik, hol öreg és ifjú, papok és koronás fők, férfi úgy mint nő, sőt hármas koronájával még a római pápa is összetett kézzel könyörög, azt hiszem az egész jelenet röviden Margit megdicsőülésének nevezhető. A Margit közbenjárásáért könyörgők serege valóban megszámlálhatlan, pedig nem sikerült csak egy részének feltakarása, mert a mész rendkivűl erősen

SZENT KÁLMÁN LEGENDÁJA A GELENCZEI FRESKÓBAN.

tapad a festésre úgy, hogy az alakok csak nagyon megrongálva fejthetők ki. Kelet felé a képet renaissance festett párkány szegélyezi, míg lefelé az alakok alatt itt is, mint Homoród-Szentmártonban s egyéb székelyföldi templomokban a kép alján felaggatott teritők festett redőzetei élénkítik a falat. A m.-dályai templom szentélyének csúcsíves boltívein az átmenet-kor ornamentatióját találjuk. Növényi ékítmények közé szőtt kitünő, dekorativ kezelt alakokkal, arzén-zöld színben sárga és sötét-vörös alapon. Úgy tapasztaltam, hogy a székelyföldön csak a XVI-dik század felé lép fel az arzén zöld szín. Ez okon, de kivált a harczosok teljes vasöltözetét, meg a renaissance párkányt s egyéb ornamentalis részeket tekintve, azt hiszem nem csalódom, ha képünk festésének idejét a XVI. század elejére teszem. Hogy e templom festett

Digitized by Google

Margit legendájában történik-e a gelenczeihez hasonló vonatkozás a magyar Margitra, azt nem itélhettem meg, az első jelenetek, mindez ideig még mész alatt maradván. Ez utolsó jelenet csakis az antiochiaira vonatkozik.

Szent-Lászlón és Margiton kívül a nemzeti szentekhez számíthatjuk még szt. Kálmán vértanút is, ki Stokeraunál Ausztriában 1012-ben a nép által kémnek tartatván, felakasztatott. Igaz hogy Kálmán skót eredetű volt és Jeruzsálembe zarándoklása közben érte el nem messze a magyar határtól végzete, tehát nemcsak hogy nem itt született, de még nem is nálunk halt meg; őseink azért mégis mint nemzeti szentet tisztelték, bizonynyal azért, mert halálát a legnagyobb valószínűséggel magyarok okozták. A gelenczei templom-képen legalább magyar pörge kalapos alakok veszik körűl kötélen lógó testét. Azonkívül aligha öszsze nem kötötték őseink a magyar királyi házzal vérrokon skót szt. Margittal Kálmán történetét, noha a skócziai királynő csak 1046-ban született. E következtetést megengedi a gelenczei templom nyugoti végének alsó sor festménye, a hol a ravatalon fekvő szent Kálmánt királyi alakok veszik körűl és sírva reá boruló édes anyja fejét a dicskör övedzi. Nagyon valószínű, hogy eleink a hagyománynak nemcsak fentartották azon részét, hogy szt. Kálmánt magyarok akasztották fel, de az anachronismus daczára, szt. Margittól eredettnek állítván, igyekeztek magyar származásúnak is feltűntetni.

A gelenczei Kálmán-legenda sok tekintetben elüt a templom többi festményeitől. Sem az éjszaki fal szt. László legendáján, sem az alatta előadott Jézus életén, sem a déli fal Margit-legendáján nincsenek a jelenetek válaszvonallal elkülönítve, mint a szt. Kálmán és szt. Jakab felírásos képsoron. Ornamentális részeit tekintve akár a XIV. századba tegyük festésének korát annyival is inkább, mert a templom összes képei között a legrégibbnek ez látszik. Már a festésnek alapúl szolgáló fal is másként van előkészítve, mint a templom többi freskói, hol egyenest a homokos vakolatra vannak a képek festve. Kálmánnál előbb vékony mész vagy gipsz réteggel húzták be a vakolatot, s csak arra festették a képeket mint a sepsi-besenyői templom alsó képsorán.* Úgy látszik a festő előbb vörös festékkel szabadkézzel rajzolta fel az alakokat s czak azután színezte ki a nagyjából odavetett konturt. A harmadik jelenet női alakjának ruhája megegyezik a déli fal XVI. századi Margitjáéval, továbbá a második jelenet szt. Jakab felírású alak fején is igen szép élénk zöld színű kalap van. A zöld szín a székely freskókban csak a XVI. században lép fel. — Az általam felfejtett szé-

* Lásd: «Székely Nemz. Muzeumi Értesitő.» Szerkeszti Nagy Géjza. Nyom. «Jókai nyomda» Sepsi-Szentgyörgyön.

Digitized by Google

kelyföldi freskók között e képsor van legjobban rajzolva. Az arányos tagokkal biró alakoknak legtöbbször nagyon egyéni arcza és nagy gonddal rajzolt csigavonalos haja meg szakálla van. Annyi bizonyos, hogy freskónk, festetett légyen bár a XV. század végén, egészen más kezekre vall, mint a többi meglehetősen gyarló kivitelű székely freskók.

Az első jelenet úgy látszik a felírás szerint szt. Jakabról szól egy szentfényes nővel és egy kakast tartó pörge kalapos magyarral, köztük még egy harmadik férfi alak. A második jelenetben egy angyal ostyát nyújt a mennyezetről hátrakötött kezekkel lelógó, szürke zarándokruhás felakasztott Kálmánnak, mellette zöldszélű pörge kalapban szt. Jakab és egy másik kalapos magyar. Hogyan került egybe szt. Jakab Kálmánnal, nem tudom megmagyarázni, mert forrásaink felette keveset tudnak a skót Kálmánról. A harmadik jelenet karcsú női alakja aligha nem a martir koszorút nyújtja a zarándok Kálmánnak, ámbár a jelenetből kevés maradván fön, nem lehet határozottan még ezt sem következtetni, annyival inkább, mivel a zsemlye-sárga kis koszorúnak nagyon sósperecz kinézése van. A nő pártája nagyon rokon a magyar pörge kalappal.

A két utolsó jelenet alatt, mint már említém Kálmán a ravatalon nyugszik. Kár hogy a körülötte levő bíborpalástos álló és ülő alakoknak válla és feje hiányzik. Ez alakok kezeiket mellük előtt áldólag felemelve kifelé fordítják.

Henrik őrgróf Kálmán holttestét 1015-ben Melkbe vitette. Képünk valószínűleg ezt a jelenetet ábrázolja.

A sepsi-kilyéni unitárius templomban egy kosárt vivő szentfényes alakban magyar szt. Erzsébetet vélem láthatni, noha arcza felette gyermekes. Szt. Erzsébet húsz éves korában már özvegy volt, alamizsnáúl szánt eledel pedig a kosárban még férje életében változott rózsává.

Szt. Erzsébet inkább oltárképeken, mint freskókban örökíttetett meg. A csik-somlyói plébánia-templomban hányódott egy nagy szárnyas oltár, középképén a szűz anya, oldalán Péter és Pál apostolokkal. Ez oltár megmaradt egyik szárnyának két külső képe szt. Imre herczeg és a rózsás kosárt vivő szt. Erzsébet. Van még Csik-Csatószegen is egy szárnyas oltármaradvány, melynek külső képei nyolcz női szentet ábrázolnak, köztük az itt bemutatott csik-somlyóival csaknem teljesen egyező szt. Erzsébetet is.

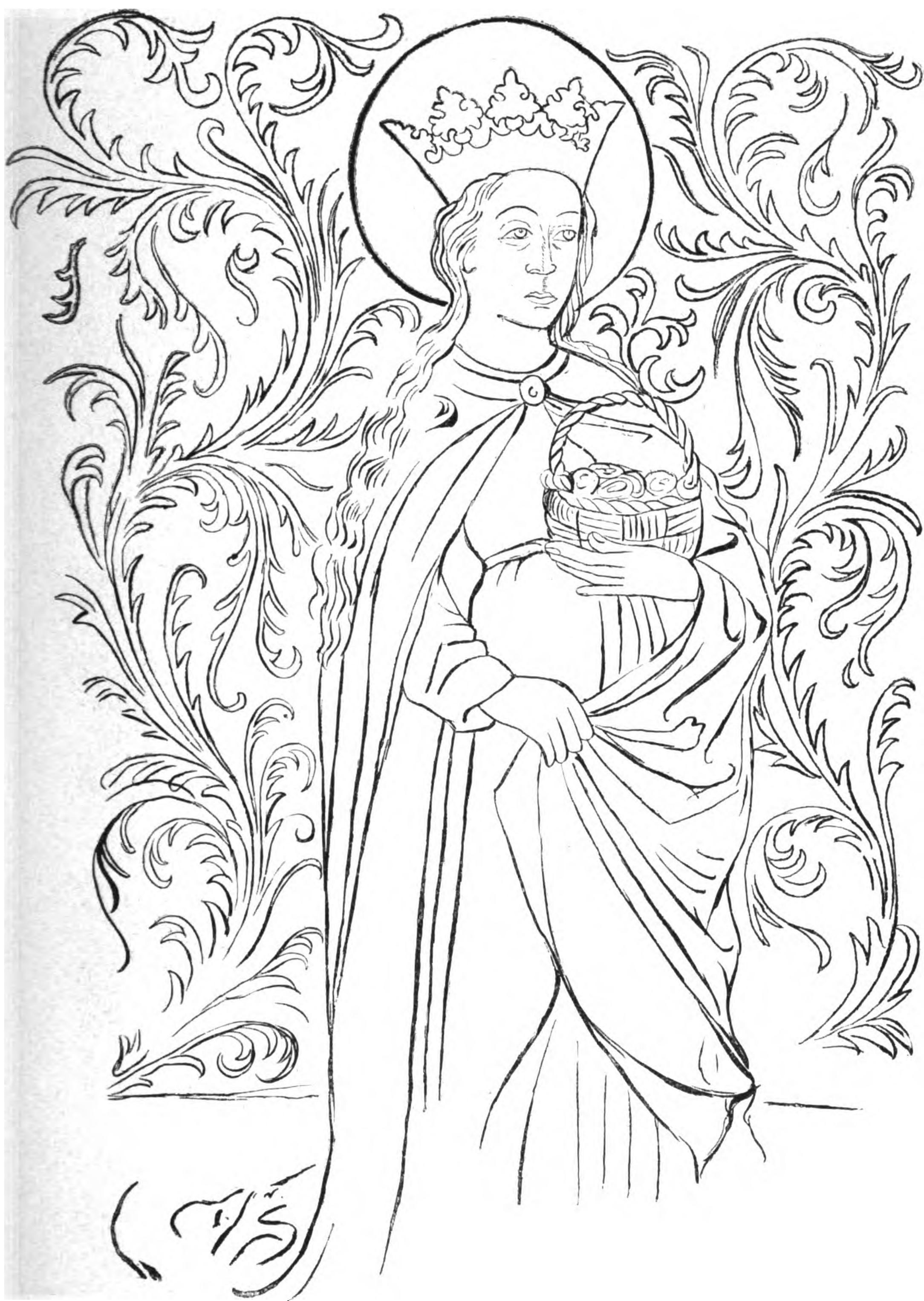
A csik-somlyói oltártöredék szt. Imre herczege a XV. század divata szerint van öltözve. Az oltár egyéb fenmaradt részletei olasz renaissancera vallanak. Az oltár alsó részén a feltámadó üdvözítő s a sarkokban egy régi székely czímer és az egyesített magyar-cseh czímerek láthatók.

Digitized by Google

SZENT IMRE HERCZEG A CSIK-SOMLYÓI SZÁRNYOLTÁR KÜLSŐ OLDALÁN.

Digitized by Google

MAGYAR SZENT ERZSÉBET A CSIK-SOMLYÓI SZÁRNYOLTÁR KÜLSŐ OLDALÁN.

Digitized by Google

A *minden templomban meglevő* szt. Lászlón kívül szt. Margitot, szt. Kálmánt és szt. Istvánt találjuk a székely freskókban: azonkivűl szűz szt. Imre herczeget és magyar szent Erzsébetet még oltárképeken, bár az utóbbi falfestményben is elő jön. *Huszka József.*

SZŐNYEGEK, GOBELINEK, ZÁSZLÓK, FEGYVEREK ÉS EGYÉB RITKASÁGOK ECSED VÁRÁBAN, 1669. Az ecsedi vár, a Báthory-ház ezen törzsfészke, tudvalevőleg a Kraszna folyam elterülése által képzett nagyterjedelmű ecsedi tó vagy láp több szigetén épült, égerfa-czölöpökre rakott szilárd bástyáival, kőfalaival. Építése Róbert-Károly korára esik. Attól fogva — a Bethlen István idejebeli rövid megszakítást kivéve — mindvégig a Báthory-ház birá, mely a XVII-ik század végén utolsó tagjában, Zsófia fejedelemasszonyban, II. Rákóczi György özvegyében kihalván, ettől egyetlen fia, I. Rákóczi Ferencz, választott erdélyi fejedelem s úgy II. Rákóczi Ferencz öröklé Ennek korában, 1700. és 1701-ben a németek e vár erődítéseit lerombolták s a tömör faltömböket lőporral a tóba hányatták; de Rákóczi 1703-től 1715-ig újra erődítteté Ecsedet, franczia hadmérnökök terve szerint, s még hatalmasabban. Véglegesen a szathmári békekötés után hagyták pusztán s rontották le a császáriak, mikor már a különben igen előnyös fekvésű várnak hadászati jelentősége megszűnt.

Egy egész bekötött könyvet képező, terjedelmes lajstrom fekszik előttünk, még Báthory Zsófia idejéből, 1669-ből, melyben e vár épületei, helyiségei stb. és a hozzá tartozó uradalom gazdaságai nagy részletességgel, pontossággal leiratnak, a mint Bikfalvi Ferencz, Szűcs András, Kézdi Vazul szolgálatukból bucsúzó uradalmi tisztek, várt és jószágot tiszti utódaiknak Deák Györgynek és Böszörményi Miklósnak, Jósa Miklós uradalmi tiszttartó jelenlétében, a mondott év julius 1-ső és következő napjain kézhez adták s resignálták vala. A művelődés-, és kivált gazdaságtörténeti szempontból igen érdekes adatok tárát képező e kötet, mint egy jegyzetből látszik, a Rákóczi-ház sárospataki levéltárában őriztetett egykoron. Jelenleg *Vályi János*, szathmármegyei nagybirtokos úrnak majtisi könyvtárában van. Az ő szivességéből tehettem jegyzeteket belőle. Érdemes volna egészen is mássát vetetni, de énnekem, — a lajstrom nagy terjedelmét tekintve — nem volt erre időm. Csak a várépület, lakóhelyiségek fölszereléséhez tartozó némely kiválóbb érdekű pontot írtam ki és közlök itt belőle; megjegyezvén, hogy Ecsed vára a Rákóczi-uraságoknak csak ideiglenes, átutazási, rövid tartózkodási helye gyanánt, tehát nem valami nagy fénynyel vala fölszerelve; az ő rendes lakóhelyeik ezen időtájtt a munkácsi, pataki, és regéczi vár paloták, továbbá a nagy-sárosi, zborai és szerencsi kastélyok lévén. Ecsednek mocsáros légköre ugyanis nem volt alkalmas és kellemes hosszabb tartózkodásra.

A fejedelmi és főúri lakoknak legfőbb díszeit a XVI–XVII-ik században az u. n. »*házöltözetek*«, vagyis a falakat borító mindenféle szőnyegek és kárpitok képezték. Ezek között a régi conscriptiókban leginkább drága keleti, nevezetesen »*persiai*«, »*portai*«, vagy »*díván-szőnyegeket*«; további flandriai, olykor franczia vagy olasz mívű, szövött képeket ábrázoló *gobelineket*, hollandi aranyozott és préselt *bőrkárpitokat*, végre különféle hazai szőnyegeket találunk. II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek ilyen fal- és padlatborító mindenféle drága sző-

Digitized by Google

nyege annyi volt, hogy ha az udvar utazott: az udvarmester társzekerekkel küldötte előre a munkácsi, pataki tárházakból a szebbnél-szebb ily «házöltözeteket», melyeket aztán ott, a hol a fejedelem megszállni kívánt, előre felfüggesztették a szobák falaira, bevonták velök a lépcsőket s padlatot, úgy, hogy pár óra alatt a legegyszerűbb nemesi udvarház fejedelmi fényű palotává volt átvarázsolva.

Az 1669-iki lajstrom szerint Ecsed várának lakószobáiban, a falakon részint «rámákban», részint azok nélkül felfüggesztve, összesen harmincz darab szőnyeg említtetik; faj szerint «*dívány-szőnyeg*, promiscue, nro 10»; «*közönséges szőnyeg* nro 3»; «*nyomtatott aranyos bőrkárpit*, promiscue, nro 14»; végre «*kilin* nro 3». Ez az általános sommázat. Ha azonban a termek leírásán végig megyünk: akkor a részletes megjelölésben sokkal többet lelünk. U. m.:

Az «ebédlő palotá»-ban volt «öreg (nagy) *dévány-szőnyeg* az falon *hat*, kettei kissebb valamivel». E terem falai tehát, úgy látszik, egészen be voltak szőnyegezve. Vala még ugyanott «asztalra való közönséges, viseltes szőnyeg, egy». Az ebédlő palotából nyílt az «*Urunk háza*, kőboltos», vagyis a fejedelem lakó szobája, «zöld festékes» ajtóval, «ónban foglalt, hatszegre metszett, kristályüveges», négy fiókos» ablakkal, vasrostély nélkül. «Belől szenelő, zöld mázos kemencze» állt benne. Az asztalon Istvánffy magyar története s egy «atlas major» feküdt. A falon «*öreg dévány-szőnyeg 3*; közönséges kisded szőnyeg az ablak körül 2». Ez is hát jóformán fel volt szőnyegezve. Mellette a fejedelemnő lakóterme, («Asszonyunk háza») szintén zöld festékes ajtókkal, «kívül fűlő zöld mázos kemenczével, ónba foglalt, hatszegre metszett kristályüveges» két ablakkal, stb. «Vagyon itt közönséges *öreg dévány-szőnyeg*, mindegyike viseltes, *három*; negyedik kissebb, az is viseltes».

A fejedelemnő terméből a «*leányasszonyok háza*» nyílt, melynek kemenczéjének egy része *kívül fűtő*, más része *belől szenelő*». (Vagyis kályha is, kandalló is.) E szobának is metszett kristályablakai valának s falait hollandi bőrkárpitok boríták: «Vagyon itt *nyomtatott*, *régi*, *aranyos öreg bőrkárpit* az falon négy, ötödik kisded», s ezeken kívül még: «Vagyon itt régi viseltes *tarka kilin* az falon három; és *közönséges szőnyeg* az falon, ez is viseltes, 1». Mi az a «*kilin*»? majd mindjárt meglátjuk.

5-dik ház volt az «*öreg asszony*» (udvarmesternő) háza. Ennek is zöld festékű ajtaja, belől szenelő zöld kemenczéje, részben kristály-, részben azonban csak «paraszt-üveges» ablaka. «Régi, szakadozott, nyomtatott *aranyos bőrkárpit* az falon, öreg 2, középszerű 1, kisded 3». (A többnyire egyszerü butorzatot mindenütt mellőzzük).

A 6-dik házban is «*nyomtatott*, *aranyos régi bőrkárpit az falon*, három». S a 8-ikban, — mely az «napkelet felől való szegelet-palota» volt, — «öreg *dévány-szőnyeg* 1, középszerű 3, mindenik az falon». Továbbá ugyanott «*skarlát-szőnyeg* az falon, egyik viseltes, kettő». És «szakadozott közönséges szőnyeg az falon, 1». (Itt tartatott egy «igen derék, erősséghez való, mesterségesen csinált, három kulcscsal járó *öreg lakat*» is, mely «*lehet ötven font nyomó*».) A következő 9-dik házban («középső palota, a kapu fölött»,) «vagyon régi, viseltes *vadász-kárpit az falon* nro 4; és régi viseltes *kilin* 3, darab is 1». «Vadász-

Digitized by Google

kárpit» alatt alkalmasint valami vadászati jeleneteket ábrázoló falszőnyegek értetnek. Ugyanitt «*dévány-szőnyeg* 3, középszerű; *skarlát-szőnyeg*, kopott, szakadozott 2, öreg *dívány-szőnyeg* 4, szakadozott 1; közönséges szőnyeg, régi, szakadozott 4; szakadozott *kilin* 1; falra való, szakadozott, tarka, hosszú *kilin* 1; descriptió Asiæ, Africæ, Europæ per tres mappas pappiraceas»; s végre «*Magyarországi vászonkárpit*, *Absolon és Joab dolgai rajta festve*, nevek is, egy, nro 1. Másik *vászonkárpiton Pallas*, *Diana*, *Minerva*, *Venus etc. festve*, egy, nro 1».

Ez a terem tehát valóságos raktára volt a falra föl nem függesztett mindenféle fajta szőnyegeknek és kárpitoknak. Kölönös figyelmet érdemel a két utolsó tétel, mely világos bizonysága annak, hogy a XVII-ik században hazánkban is készültek faldiszítő kárpitok, *bibliai és mythologiai jeleneteket ábrázolva.* Tehát magasabb, complicáltabb iparművészeti természetűek; egy nemei a gobelineknek, a milyen a sokat emlegetett «*kilin*» is lehetett. Volt itt még «palotában való, általrekesztő *spanyol-fal* is, tíz rámából álló, egy». És «ennek ládája vashevederes, reteszes». Tehát a nagy spanyol-fal útra is elszállíthatóan vala berendezve.

A 10-dik házban («ez az kapu felett napnyugat felől szegelet, boltos ház») «vagyon az falon «*öreg dívány-szőnyeg* 3, középszerű 1. Közönséges öreg szőnyeg 1, kissebb is 1, mindenik az falon. Asztalra való viseltes szőnyeg az falon 1»

E tíz terem mind a belső vári palota első emeletén volt. Azonkívül a földszinten lévő belső tárházban is találtattak «*ráma nélkül való kárpitok*, promiscue, mellyek is *igen régiek*, szakadozottak, egynihány». És «közönséges *vászonkárpit* kettő». Következtethető ebből, hogy a falon levő föntebbi kárpitok mind keretekben voltak fölfeszítve.

Ezek szerint az ecsedi várpalotában nem mint a lajstrom sommás kimutatásában jelezteték, harmincz, — hanem az alább említendőkkel együtt valami *százhúsz* mindenféle külföldi és hazai készítményű diszítő szőnyeg és képes gobelin, s festett vagy aranyozott, préselt falkárpit létezett. A mi egy földesuraitól csak nagyon kivételesen lakott várban ugyancsak elegendő, s az efféle diszítményeknek őseink lakásain való nagy használatára enged következtetést.

De a szőnyegekről többet nem szólván, emlékezzünk meg lajstromunk után az Ecseden őrzött némely történelmi, vagy műértékű egyéb tárgyakról, feltűnőbb ritkaságokról s fegyverekről, szerekről és könyvekről, a mennyiben ittott ez utóbbiak is földjegyeztettek.

A fejedelem lakszobájában feküdt nagy atlaszt és Istvánffyt már említők. A «8-dik ház» névvel megjelölt «napkeleti szegelet-palota» egyik «öreg almáriumában» sok egyéb tárgyak között volt a Rákóczi Györgyök által az oláhok civilizálása és calvinizálása czéljából oláh nyelvre fordíttatott «Új szövetség»-nek több példánya; vagy, mint a lajtsromban olvassuk: «*Új Testamentum*, oláh nyelven kinyomtattatott, in conpactione 8., Ex his nro 7 *aranyas* s ezek közzül kettőn *négy bokor ezüst kapocs;* és egy közönséges compactióban.» E földjegyzés bibliographiai tekintetben érdekes. Továbbá ugyanott valának: «Erdélyországi Articulus, melly in Anno 1648. nyomtattatott, 1 Erdélyi approbata Constitutiók, in compactione. 2. Lengyel Decretum, in comp. 1. Komornikok régi ratiói in comp., kilencz volumen. Magyarországi Decretumok Summája in comp., 1. Ars

Digitized by Google

Poetica, in comp., 1. Fœlicis Austriaci Oratio, in comp., 1. Régi öreg német calendarium 1. Arma Svetica, in comp. 1. Török —» s itt, fájdalom, a lajstromból egy, valószínűleg csupa könyvek és kéziratok jegyzékét tartalmazott egész folio levél kiszakadt.

Ugyanezen «öreg almárium»-ban egyebek közt még a következő jelesb érdekű tárgyak említendők meg: «Igen szép petymetes süveg egy iskátulyában. Azon iskátulyában, férfinak való bojtos, fekete selyem süveg, igen szép. — Bécsi szablya-vas, egy. Elefántcsontból csinált ezüstpléhes kis varró ládácska, egy darab ezüst pártázat is rajta, az többit lerontották. *Kicsiny virgina* egy. *Tatár ezüstdob*, félpár. *Tatár szalámiás dob*, félpár. *Tatár rézdob*, félpár. Leányasszonnak való fodor, kettei ezüstvesszőkre csinált, ennek is egyike aranyas; az tizennégye vasvesszőkre csinált, mindenik igen szép munkás, 16. veresbársony-subácska, szkófiommal igen szép ágakra, töltésesen varrott. — *Gyümölcshöz való új keresztyén* (anabaptista) *csinálta czifrás*, *mázas tálacskák*, 4. Ugyan illyen *csésze* 4. Üvegtáblácska 2. Gyermeknek való cserépkorsócska 1. Számszeríjj (Armbrust) kettő. Sátor felibe való rézgomb, 1.

A 9-ik számú «középső palotán» összeírt holmik közül kiemelendők: egy «veres bársonyos, szkófiommal varrott, karos szeczel-szék»; egy «zöldbársonyos» ugyan ilyen szék. Tábori szeczel-szék, bőrösek, 2. Nyereg alá való, burittatlan lemez 8; veres posztóval burított lemez 2; zöld posztóval burított lemez 1. Veres angliai posztóval burított, szkófiom-aranynyal varrott portai nyereg; első kápája letörött. Török kengyel egy pár rajta kék zsinóron. Másik, kék angliai posztóval burított, szkófiom-aranynyal varrott portai nyereg; ennek is első kápája letörött. Török kengyel egypár rajta, szíjastúl. Hiúzbőrből csinált selyemrojtos czafrag. Kézíjj, tokostúl. Ehhoz nyíl promiscue 6. Szakadozott *fekete kilin* 2. Régi, *viseltes kilin* 3 darab és 1 = 4. Nyereg szárnya alá való burított lemez. Tengeri nyúlbőrből csinált újjas keztyű, egypár. Kármán-zabola 4. Vízvevő lombik 3. Ezekhez való dézsa 1. Tábori vaságy, czérnahevedereivel, 1. Falra való *nyomtatott aranyos bőrkárpit*, *igen régiek*, *szakadozottak 30*. Igen mesterségessen csinált pálcza, kígyóhaj formára burított. régi, bomladozott, egy.»

A 10-ik számú háznak «egyik ajtaja, az középső palotából nyíló, pártázatos, czifra rakásos», — tehát mozaik-mű volt. Ugyanezen «szegelet, boltos házban» találunk egy «zöld bársonyos karos szeczel-széket», két «tábori széket», egy «*asztalra való levéltartó polcz*»-ot, egy belől fekete posztóval béllelt «festetlen öreg almárium»-ot s a falon hat «puskatartó paraszt rámán» függő következő különféle fegyvert: «*Stucz*, promiscue, 18. Ex his: Sújtásos csontos agyú, 12, vontra par 1. Czifrássan csonttal rakott agyú 8 vontra par 1. Sárgaréz boglárokkal rakott agyú, az aczélja is sárgarézzel borított, 16 vontra, par 1. Közönséges stucz, ezek is szépek, némelyike 16 vontra, par 5. Csontos agyú rövid stucz, par 1/2. Ittem, az ki az sárkány felvonásával tekerődik fel, igen szép csontos agyú, 6 vontra, par 1/2. Id est 18 puska.

Lovas katonáknak való közönséges karabély, mindenik szép s jó szerszámmal, 10 pár. Pistoly harmadfél pár. *Ezüsttel burított nyelű alabárd*, egy. Hively nélkül való hegyestőr, kápája ezüst, hajtott kereszti is ezüsttel burított, 1. Karabélyszíjra való vashorog 12. Darabos zabola 4.»

Digitized by Google

A «délfelől való alsó rend (fél földszinti) házak előtt való régi, sorvadozott folyosóra járó garádics fábúl építtetett, ez is orsós karfás volt, mellyet is újonnan kellene csináltatni». (Némely ház- és toronyfedélről pedig az mondatik, hogy «*kupás cseréppel*» vagyon héjazva.) Ezen sorban a második, «kőboltos» terem vala «*az külső tárház*», belső vastáblás ajtókkal. Ebben őriztettek, sok mindenféle fegyverzetek, szerek és eszközök közt a *Báthory*, *Bethlen és Rákóczi fejedelmi házak családi*, *hadi és nyert zászlói*, vagy legalább egy része az utóbbiaknak. E kiváló érdekű történelmi emlékek és diadaljelvényeknek íme teljes sorozatát ideiktatjuk:

Zászlók.

«Öreg és nyargaló-zászlók, gyalogzászlókkal együtt, nro 59.

Első zászló, veres kamuka, két hattyú (Bethlen) czímer rajta; irás egy felől: Dominus Exercituum Nobiscum. Tibi Domine et Justitia, tandem bona causa triumphat. Quod vis Deus ratum fac. Más felől: Auxilium Dei fit ignis et terror omnium, ex voluntate ejus. Dat Deus cui vult. De cœlo victoria.

2-dik zászló, karmazsinszín kamuka; írás rajta egy felől: Gabriel Dei gratia Regni Hungar. et Tranniæ Princeps, etc. Másfelől hegyestőrös czímer (?) ez írással: Exurgat Dominus Exercituum et dissipentur inimici ejus et fugant qui oderunt eum a facie ejus.

3-ik zászló, fehér tafota, czímer rajta mindkét felől: koronás hegyestőr; írás rajta: Firmata Dei consilio.

4-dik zászló, karmazsín atlacz; czímere két hattyú, írás rajta nincs.

5-dik zászló, karmazsin szín virágos kamuka. Egy felől czímere Crucifixus Christi, ez írással: In hoc signo vinces. Másfelől czímere két sasszárny.

6-dik zászló is karmazsin szín virágos kamuka. Czímere egyfelől két kígyó, ez írással: Virtuti fortuna comes. Más felől írás: Georgius Rákóczy, Dei gratia Princeps, etc.

7-dik zászló, virágos sárga atlacz. Egy felől Mária képe rajta, más felől kétfejű fekete sas.

8-dik és 9-dik zászló, kék tafota, mindenik aranyszinű festékkel csepegetett. Nyargaló zászló.

10-dik zászló, téglaszín tafota, ezüstszín festékkel csepegetett; ez nyargaló zászló.

11-dik zászló is ugyan illyen.

12-dik, sárga tafota nyargaló zászló.

13-dik, tengerszín tafota nyargaló zászló, igen viseltes.

Tizennégy veres bagazia nyargaló zászlócskák, némellyike fejérrel tarkás; nagyobbrésze ezeknek oláhoké volt, melyeknek egyike veres kamuka nro 14.

Veres bagaziábúl s fejér gyolcsból csinált gyalog zászló; oláhoké volt, nro 2.

Fejér gyolcsból csinált, — ezeknek is némellyike tarkás — nyargaló zászló nro 8.

Kék bagaziábúl csinált, némelyike fejér gyolcscsal tarkás, nyargaló zászló, numero 4.

Régi, szakadozott fejér tafota nyargaló zászló, egy, nro 1.

Digitized by Google

Nyargaló zászló, vasas kópiástól, igen viseltesek; némellyike kék, némelylyike sárga kamuka, némellyike penig elegyes kamuka, nro 13.

Igen régi, viseltes, öreg zászlók. Elsőnek czímere farkasfog, sárkány körülötte, (Báthory). Második elegyes tafota. Harmadik igen szakadozott, sárga tafota. Ketteinek kópiája merő, harmadiknak *fuvallott:** végekben való ezüstöket letördelték, nro 3.

Két tafotábúl csinált, igen viseltes gyalog-zászló; kópiájának az végin ezüstczímer, egy, nro 1.

Lobógó nélkül vasas kópia, nro 3.

Gyalog-zászlóhoz való vasas kópia, egy, nro 1.

Szakadozott veres kamuka kornéta, Méltóságos 2-dik Rákóczy Uram ő Nga czímere és titulussa rajta, egy, nro 1.»

Eddig a zászlók sorozata. Érdekesebb más tárgyak a külső tárházban:

«Gyermek kezére való karvas, egy pár.

Közönséges vasas nyíl 43. Aranyos nyíl, vasok aczél, tizenkettő, nro 53.

Merő sisak, egy. Pánczél sisak, egy.

Két kéz pallos hivelyestől, 2. Mezítelen kard 2.

Közönséges új pistoly öreg ládában 99 pár.

Pulya embernek való pistoly félpár.

Kornétára való veres selyemrojt, zsinorostól, 2.

Középszerű karvas, egy pár. Puskagolyóbis-forma 3.

Aranynyal vert vasú igen szép láncsa, egy darabon az nyele aranyas ezüstszegekkel rakott, veres selyemrojtos, egy.

Csida, egyiknek nyele fekete czapával burított, ezüstdróttal tekert; másiknak nyele tengeri nádszál.

Kópiatok szíjastól, nro 207.

Közönséges alabárd, nyelestől, egy.

Szakadozott zöld gránátposztó-sátor, egy.

Kék posztóval burított lemez 4; veres posztóval burított 1.

Nyeregre való viseltes abaposztó-kápa, 2.

Aranynyal szűtt, virágos sárga czafrag, igen régi, kopott, 1.

Igen közönséges sárga karmazsín csizma, pár 1.

Tengeri nádbúl való paizs, feljül tarkáson czérnával kötött 1.

Selyembűl szűtt heveder vagy majcz, melynek az két végin két öreg ezüstcsatt. Ehhez való felrántó is majcz, kettő, mindeniknek egyik-egyik vége ezüstös.

Második is majcz, melynek az két végin két öreg ezüstcsatt. Ez felrántó nélkül van.

Harmadik heveder bagaria, melynek is az két végin két öreg ezüstcsatt.

Hevedernek s felrántónak való majcz, csak üszögében, 8. Aranyfonallal szűtt, nyeregre való lekötő majcz, egy.

Palota falában való rézgyertyatartó, mindenik ágastól, tányérostól, 12.

* Föntebb, a 8-dik ház leírásában is említtetik egy ott lévő «*fuvallott* gyantáros kópia, lobogó s vas nélkül való, egy».

Digitized by Google

Unicornisnak az szarva, három darab.

Öreg jó óntál 39. Középszerű jó óntál 170. Középszerű, viseltes, mindazáltal még jó óntál, 6, = nro 215.

Régi, töredezett, horpadozott óntál, óntányér. ónkanna, ónpalaczk etc. mely csak új munkában való, ugyan feles, cent. libr. nro 140. N. B. Ez Præfectus Uram* parancsolatjábúl most Patakra vitetett.

Asztalra való ónsótartó 9. Kerekded óntányér 19, négyszegű 8, = 27.

Bécsi font, rézbűl való, nro 4.

Egy pinczetokban ónpalaczk 6, lehetnek másfél itczések. Faolajnak való kicsiny palaczk is 2.

Rézmedencze, egy. Pinnata, fedele nélkül egy; öreg pinnata-fedél egy. Fűszerszám-mérő öreg rézserpenyő, vastengelyestől, egy pár.

Frisnajderséghez való öreg kés, egy hivelyben, csontos nyelű. Egy ehhez való öreg villa. Bárd is azon hivelyben, egy.

Kármányzabola 11. Kocsisnak való paraszt-kengyelvas, ötödfél pár. Bécsi mázsa, vasrúd, pondusostól.

Srófos vaságy, czérnahevedereivel, kettő.

Hintó ablakában való kristályüveg öreg tábla 9.

Egy szürke kalap, fejér strucztollastól.

Kéneső egy korsóban, lehet egy itczényi.

Araynméréshez való rézmértékek. promiscue, 20.

Igen szép nádszál pálcza, *perspectiva vagyon benne*, mindkét vége csontos, egy.

Lódingra való kék selyem-majcz, egy.

Apró fatányér 12. (Az «ebédlő palotán» forgalomban volt fatányér 43, óntányér 4, óntál 11).

Tárházra való öreg lakat, egyik igen mesterségesen csinált, kolcsa is benne van; kettei közönséges, kolcsok is nincsen, nro 3.

Egy ezüst-csengetyű, circiter lehet benne öt tallér.

Egy kisded *aczél-pecsétnyomó*, *mellyen az Méltóságos Fejedelem 2-ik Rákóczy György Uram ő Nga czímere es titulussa.*

Pappiros metélő olló, egy.

Tüzes szerszámhoz való vékony spárga hat vég.

Jégen való halászathoz való apró réztaraczk, promiscue, nro 11. Első, 4 lótos; kereke, ágya jó, vasas. 2-ik, 2 lótos; ágya vasas, kerekei rézbűl valók. 3-dik, 2 lótos; ágya s kereke vasas. Négy, egy-egy lótos; mindeniknek ágya s kereke vasas. Egy, két nehezékes; ágya s kereke vasas. Kettő, egy-egy nehezékes; egyiknek ágya s kereke vasas, másiknak ágya vasas, de kereke nincs. Egy, félnehezékes; ágya, kereke vasas. — Ezen nro 11 taraczknak nem pondusok, hanem lyukoknak proportiója specificáltatik.

Három csűjü vastaraczkocska, ágya s kereke vasas, nro 1. Az csűnek ketteinek lyuka két-két lótos, harmadiknak féllótos.

Réz mozsár-ágyúcska, három fontos golyóbisos; ágya vasas, nro 1.

* Id. Szalay Pál, a későbbi ismert nevű bujdosó vezérek egyike.

Digitized by Google

Számszer-íj, kettő. Egyiknek íve s idege nincs, másiknak csak idege nincs, nro 2.

N. B. Ezen apró lövő-szerszám, az számszer-íjjakkal együtt, mostan czajbert (hadszertárnok) Posgai gondviselése alá adattak, Præfectus Uram ő Kegyelme parancsolatjából».

Eddig a «külső tárház» tárgyainak fölsorolása.

Az utolsó tételek, u. m. a «jégen való halászathoz» tartozó apró ágyúcskák, mozsaracska és számszer-íjak rendkívül érdekesek, a mennyiben a régi főuraink által kedvteléssel űzött halászati sportnak egy nálunk eddig teljesen ismeretlen módjára *az ágyúkkal való halászatra* tanít meg bennünket. A dolog magyarázatát a következő eljárás fejti meg.

Ma is szokásos a Székelyföld tavaiban, ha azok befagynak, ezen halászati mód: a síkká fagyott jégen — lehetőleg a tó közepén — léket vágnak. A mi meglévén, a halászatra ment falu népe, vagy társaság szétosztja magát a jég szélei felé minden oldalra, bunkókkal, dorongokkal fölfegyverezve. Egy adott jelre elkezdik dorongjaikkal a jeget köröskörül döngetni; a mely szokatlan zajtól a jég alatt uszkáló halak megijedvén, ösztönszerűleg mind a közép felé úsznak, a hol döngetés zaja nincs. A döngetők pedig a kört mindig szűkebbre szorítják; úgy hogy a középen vágott lék tája megtelik az odamenekülő halakkal. E közben az ott leselkedő halászok kivetik gyalom-hálóikat, s tömegesen vonják ki a lékből a megfogott halakat.

E most is dívó halászati eljárást az ecsedi láp számos síkvizű tavainak jegén a hajdani Báthory- és Rákóczi-urak éppen ekként űzték; csakhogy nálok a dorongokkal döngetést a messze, nagy körben a jégre állított könnyű kis réztaraczkocskák s mozsarak sűrű lövöldözései pótolták; mitől a halak ott a mélyben, természetesen, — a lövésektől az egész jég megrázkódván — még jobban megriadtak s eszeveszetten siettek a dörgésektől mentes középtáj, a kivágott lék felé menekülni. Mikor aztán néhány mozsár- vagy taraczklövés ennek közelében is eldördült: a megrémült halsereg sűrűn ficzkándozott s bukkant föl a lék vízszínén; az e mellett várakozó főurak pedig, felvont számszeríjjaikból pattogtatott nyilakkal kedvteléssel lövöldözték az ugrándozó halakat. E mulattató sportban addig gyönyörködhettek, míg csak meg nem únták; kis ágyúikkal gyakran tüzeltetve. Végre lebocsátották ők is a nagy gyalomhálókat, (a milyenekről az ecsedi lajstrom szintén tesz említést), és a le nem nyilazott halakat kifogatták.

A halászatnak ezen igen eredeti módjára, tudtunk szerint ez az 1669-iki ecsedi leltár szolgál egyedüli kútfőül.

A «*belső tárház*» holmiai közül csak egynehány tételt említünk föl. Voltak ott:

«Régi, romladozott ládák, iskatulyák, pinczetokok etc., ugyan feles. Az többi között vagyon *igen szép mesterséggel csinált*, *pártázatossan rakott*, *sok részben álló láda*, egy, nro 1. Ezt Urunk ő Nga *leveles-ládájának* mondják lenni; most üres.

Ezeken kívül sok romladozott faeszközök, *szakadozott szőnyegek*, *kilinek*, szőrponyvák, etc. vannak.

Digitized by Google

Tábori öreg láda kettő. Közönséges *vászonkárpit*, kettő. *Ráma nélkül való kárpitok*, promiscue; melyek is igen régiek s szakadozottak, egynihány».

A hadszertár (Zeughaus) és a bástyákon álló ágyúk, szóval a hadi fölszereléshez tartozó készletek és eszközök, e tisztán csak a polgári tisztviselők ügykörét érintő lajstromban nem soroltatnak elő. (Egyik várkapu leirásánál említtetik, hogy annak *tornyában óra* van).

Annál bővebb értesülést nyerünk a vár élelmezési tárainak, boltjainak, kamaráinak, pinczéinek, padlásainak stb. tartalmáról, s megtanúljuk : mily dúsan volt fölszerelve mindenféle élelmi és eltartási czikkel Ecsed vára. Így pl. búza volt 5353 kassai köböllel, rozs 1400, búza és rozsliszt 1128 kassai köböllel, árpa, zab, köles, köleskása, árpadara, árpakása, tatárka, «*tengeri búza*», lencse, borsó, bab, «*krupa*», lenmag, kendermag s mindenféle «legumina», stb. elég. Bor 535 akó, égettbor 51½ itcze, alma-eczet 17, rózsaeczet 1 átalaggal, méhser 1 hordóval. Új sódar 325, új szalonna 68, ó szalonna 83. (De volt még egyik padláson immár egészen összeolvadt s avasodott 1648-ik évi, tehát 21 éves füstölt szalonna is, sok). Disznóorja fejestől 81, ó orja fejestől 1666-ból 31, még régibb 124; új háj 88, ó háj 64, fadgyú, viasz, szappan, stb. Kősó 3154 db; színméz 730 itcze; tehénvaj 1 hordó, 1 átalag, 160 vanna, 1 bödön és 1 dézsával; sajt 39 font, juhtúró 694½ font, káposzta 70 hordóval, dió 12 köböl, asszuszilva 26 köböl, asszualma 15½, asszucseresznye ⅔, száraz baraczk ½ köböl; sózott ugorka ½ hordóval, stb. stb.

A fogyasztott élelmiszerek, különösen a kerti termények nemeire és arányára nézve érdekes, hogy a várhoz tartozó «szigetutczai kapun kívűl levő veteményes kert»-ben volt petrezselem «4 táblával, 109 ágyban»; vöröshagyma «3 táblával, 102 ágyban»; fokhagyma, 1 táblával, 30 ágyban»; murokrépa 8 ágyban. «Ezenkívűl borsó, dinnye, ugorka, magnak való vereshagyma, virág 20 ágyban, mind jó munka alatt». (Káposztáskert külön volt). Figyelmet érdemel az ideszúrt N. B. alatti e megjegyzés : «Itt *az méhnek*, az mint látszik, igen jó helye s járása volna, haszonra is alkalmatos; kár, hogy ollyan majorságot nem tartanak benne. *Gyümölcsfákat* is plántálhatnának ide az méhek kedveért; *lugasszőlő* is meglehetne.»

Ugyanezen veteményeskert mellett állott a lőportörő- és lőporszárasztó-ház, a váron kívűl, de a belső és külső «sarampókon» belől. A vár előtt száraz-malom is állt, a majorházak közelében; úgy korcsomaház, mészárszék, jégverem, csűröskert, istállók, szekérszínek, szénakazlak, etc. etc.

Az Ecsedvárához tartozott roppant uradalomban a földes-uraságnak a következő helyeken valának majorsági gazdaságai : ú. m. *Kis-Ecseden*, *Nagy-Majtényban* (a Kraszna vizén való négy malommal és egy kallóval, melly szűrt, daróczot és pokróczot gyártott); *Tagyon*, *Börvejen* (itt külön «*dinnyéskert*» is volt); *Matócson* (két malommal, egy szűrkallóval és egy 1665-ben épített «*gabonásház*»-zal), *Theberzsenben*, (két «kompos malom»-mal a Szamos vizén); *Porcsalmán*, *Nyir-Bátorban*, (itt egy «régi, pusztás udvarház» is volt, mögötte szőlőskerttel) és *Nyiregyházán*.

Mind e gazdaságok épületei, fölszerelései, marhalétszáma, apró majorsága, termései, vetései, bárány-, méhtized stb. jövedelmei igen tüzetesen leiratnak.

Digitized by Google

(Érdekes fölemlíteni, hogy a kallóknak a gyapjút odavitt nép fizetett egy vég szűrposztó szövéséért 12 dénárt, a darócznak minden másfél singjeért 1 dénárt, s egy pokrócztól 6 dénárt). Mi e részletezésre ki nem terjeszkedhetvén, csak az összetezésből emeljük ki, hogy mind e gazdaságokban volt uradalmi szarvasmarha 252, juh 542, kecske 21, sertés 908 darab. «Szárnyas majorság»-ból pedig lúd 240, tyúk 543, kacsa 293 darab; azonkívűl kappan 1, «indus» (pulyka) 3. Anyaméh volt 39 köpüvel, idei raj 52 = 91 köpű.

Ménese az uraságnak az ecsedi uradalomban nem tartatott.

***

Ezek íme ama részint régészeti, részint műtörténeti és művelődési, végre gazdaságtörténeti szempontból érdekesebb adatok, melyeket az 1669-ik évi ecsedi nagyterjedelmű összeírásból kivonni és e helyütt ismertetni méltóknak tartottunk. Múlt századokbeli beléletünk s műveltségi viszonyaink hű képe, az ilyszerű adalékokból tükröződik legközvetlenebbűl vissza; és e soknemű aprólékos adatkák bő tárában majdnem minden fejlődési ág kutatója fog valami őt közelebbről érdeklőt találni. *Thaly Kálmán.*

Kiadatlan Magyar Érmek a Nemzeti Muzeumban. (Második közlemény.) Az «Arch. Értesitő» ez évi első füzetében bemutattuk azokat az árpádkori éremfajokat, melyek mint kiadatlanok (részben eddig egészen ismeretlenek) a nemzeti muzeum gyűjteményét gazdagítják. Folytatólag újabb sorozatát írjuk le kiadatlan érmeinknek, most már a vegyes korból, Róbert Károlytól a mohácsi csatáig terjedő időből.

A bemutatott érmek 1-seje Róbert Károly korában veretett, denár, előlapján a koronás királyi fővel, mely ilyen előállításban több árpádkori érmen (IV. Béla, V. István stb.), különösen az úgynevezett szlavon denárokon fordúl elő. Körírata: KARVL' RЄX. A hátlapon is egy, már az árpádkor végén divatban volt motivumot látunk, a kettős madár alakot, mi alkalmasint frizachi érmek utánzása következtében jutott a magyar pénzverésbe. Példányunk Krausz Jakab éremkereskedő útján kerűlt a nemzeti muzeum birtokába. Átm.: 13 mm. Sulya: 0·41 gr.

2. szám. Róbert Károly denára. Av. Trónoló király szokott attributumaival. Rev. Töbör sisak az anjou-struczfővel, csőrében patkót tartva. A sisak mellett a mezőben elmosódott siglák. Átm.: 13. mm. Súlya: 0·43 gr.

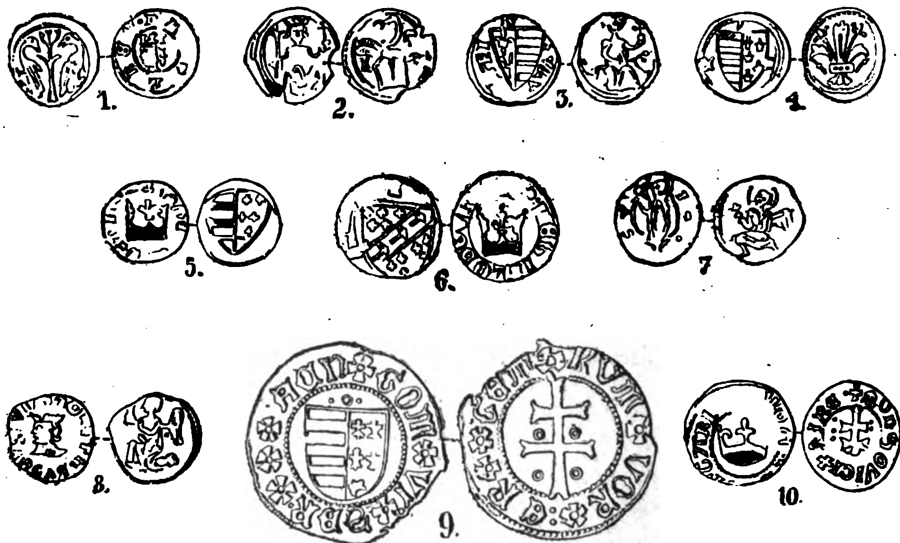
3. szám. Róbert Károly denára, Av. Trónoló király. Rev. Hasábolt czímerpajzs, jobb mezejében két liliommal, a bal mezőben a magyar csíkokkal. Körűl; (Ka) RVLV REX. Átm.: 12 mm. Súlya: 0·43 gr.

A 4-ik számú érem alkalmasint Nagy Lajos érmei közé tartozik, a mit példányunk előállításából következtetünk. Az iratlan denár előlapján a hasábolt czímerpajzsot látjuk magyar-anjou jelvényekkel, hátlapját egy nagyobb stylizált liliom foglalja el. Átm.: 13 mm. Súlya: 0·39 gr.

Digitized by Google

A következő 5-ik számú éremfajt is Nagy Lajos érmei mellé kell soroznunk. Az előlapon nyílt koronát látunk, melyet olvashatlan körírat övez, de a miben MONETA REGIS LODOVICI-t sejtünk. Hátlapon a magyar-anjou pajzs szokott előállitásban. Átmérete: 12 mm. Súlya: gr. 0·30

A 6-dik szám alatt bemutatott éremfaj a Rupp Tab. XIV. 406. szám alatt látható éremfajnak vátozata. Annak aversén a szembe néző királyi főt látjuk + MONETA LODOVICI köríratttal, az itt bemutatott variatió előlapját korona ékíti: M. REGIS LODOVICI köríratttal, mig reverse megfelel Rupp idézett éremfajának. (Lajos XIII. species). Átm.: 14 mm. Súlya: 0·80 gr.

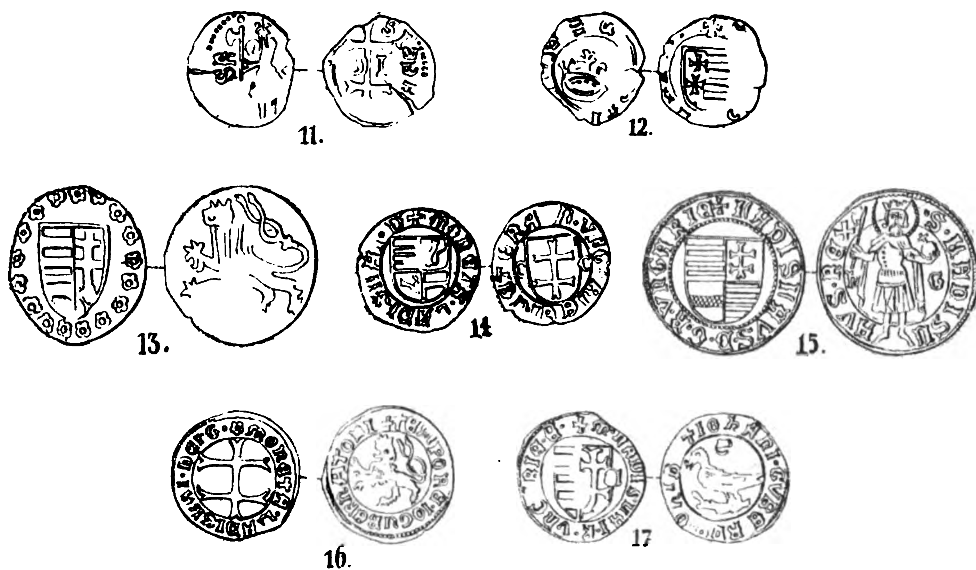
A 7-ik szám alatt Nagy Lajosnak egy obulusát mutatjuk be, mely nem tartozik szorosan a magyar érmek csoportjába, de mint tartományi pénzt, a király többi érmei mellé kell soroznunk. A bemutatott éremfaj előlapján ovális gyöngyvonalban Krisztus alakját látjuk byzantistylú előállításban, két felől IE-SVS felírattal; a hátlapra térdelő angyal van verve kezében kereszttel. Ez éremfaj Nagy Lajos Cattaró számára vert érmeihez tartozik. A nagy királynak eddig egy nagyobb cattarói éremfaját ismerjük, melyből a nemzeti muzeumnak is több példánya van; a most ismertetett obulus eddigelé két példányban ismeretes, egyike a nemz. muz., a másik a Montenuova-féle gyűjteményben van. Átm.: 12 mm. Súlya: 0.31 gr.

A 8-ik számú éremfaj Buda városának ritka éremsorozatát bővíti. E sorozatban eddigelé két Nagy Lajos korabeli variatiót ismerünk.

Digitized by Google

Rupp Tab. XV. 415--416) Példányunk előlapját koronás királyi fő díszíti MONETA BVDENSIVM körirattal, túllapon az ismert angyal-alakot látjuk, mely Rupp Tab. XIII. 359. és XIV. 404. sz. alatt is előfordúl. Átm.: 12 mm. Súlya: 0·30 gr.

Sorozatunk következő darabja (9. szám) minden tekintetben érdekes numismatikai emlék. Széles rézpénz ez, mely mint a Zsigmond király korából ismert s Ruppnál Tab. XVI. 440—442. látható három érem is, nem tartozik a rendes forgalmi pénzek közé, de mint a pénzverőkben, bányákban alkalmazott fizető bárcza, érmelésünk külön csoportjába tartozik. Példányunk Nagy Lajos idejéből való, s mint ilyen az eddig ismert bárczák között a legrégibb. Az érem becsét nagyban emeli az,

11. 12. 13. 14. 15. 16. 17

hogy a bányákban alkalmazott munkások eredetére vet világot, amenynyiben az érem mindkét felén, a czímer és a kettős keresztet övező gyöngykörön kivűl *német* köriratot olvasunk. A köriratok következők: Av. ACh # GOT # VI # SER ### Rev. GET # KVT # VOR # : ER ##

E ritka éremfaj igen szép példányát láttam Majnai-Frankfurtban is a Hess Adolf birtokában levő Montenuova-féle gyűjteményben, hol ennek egy variatiója is található, melyről annak idején a Montenuovo-gyűjtemény rendezéséről írott jelentésemben («Arch. Ért.» 1882. új folyam II. köt. 156.) már tettem volt említést. Példányunk Dobóczky Ignácz gyűjteményéből került a nemzeti muzeumba. Átm.: 27. mm. Súlya: 2·27 gr.

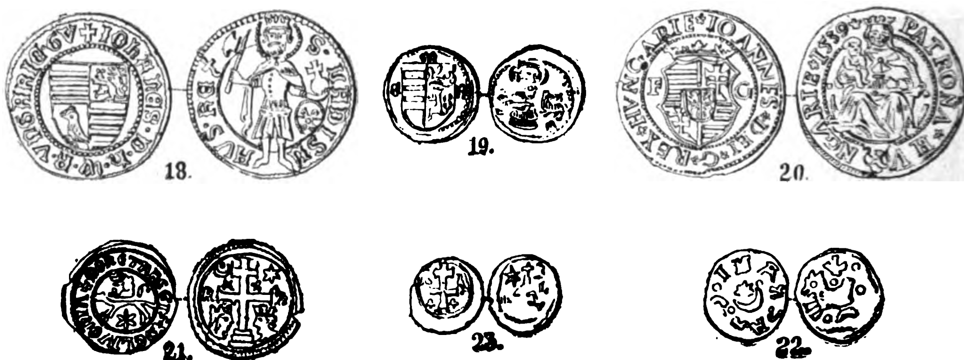
A 10. szám alatt egy kettősen vert (verprägt) denár fajt mutatunk be, mely úgy látszik Mária királyné korában egy régibb Lajos-féle

Digitized by Google

denár ujra verése alkalmából került a forgalomba. Előlapon a Mária III. spec. alatt ismert kettős keresztet látjuk ✱ MON . . . kezdő legendával, mely után a régibb éremfaj LODOVICI felírata látszik. A hátlap, úgy a korona előállítása, mint a köríratban hasonló hibás veretet tüntet fel. Átm.: 14 mm. Súlya: 0·49 gr.

A 11. sz. éremfaj Zsigmond érmei közé tartozik s láthatólag egykorú rézből vert hamisítvány. Előlapon kettős keresztet látunk a MON. SIGISMVNDI körírat egyes összekevert betűivel, hátlapon szent László alabárdos alakja van, szélről SA betűkkel. Átm.: 14—15 mm. Súlya: 0·47 gr. Pankotai lelet.

Mint a fentebb leírt éremfajban, úgy a következőben is (12 szám) egykori hamisítványra ismerünk. Ezt I. Ulászló korából származónak nézzük. A rosszúl vert éremfaj egyik oldalán nyílt korona van, a másik hasábolt czímerpajzsa magyar csíkokkal s a kettős kereszt helyett Dan-

czig város czímerére emlékeztető két keresztkével. Meglehet, hogy a kérdéses érem Danczig vagy más lengyel városban készült koholmány. Réz példány. Átm.: 14—15 mm. Súlya: 0·47 gr.

A bányabárczák egy ujabb faját ismertetjük a 13. szám alatt bemutatott éremdarabban, mely a czímerekből itélve V-ik László korára tehető. Az előlapon a magyar czímereknek rozettekből alkotott körben V. László korában dívó combinatióját látjuk. Hátlapon a cseh oroszlán ágaskodik. Anyaga réz. Átm.: 20 mm. Súlya: 1·49 gr.

14. szám. V. László denára. Mindkét oldalon czímerpajzs; egyikben a combinált magyar-cseh-morva-osztrák czímerek, másikban a kettős kereszt; a hátlapon a czímerpajzs két oldalán c—c sigla. Köríratok: Av. + MONETA. LADISLAI - D Rev. R-VNGARIE ET-CETERA. Átm.: 16 mm. Súlya: 0·61 gr.

15. szám. V. László aranyainak új-speciese. A királynak eddigelé 6 fajta arany forintját ismerjük, melyek közül egyik faj (Rupp Tab.

Digitized by Google

XVII. 477.) egyetlen példányban a bécsi császári éremgyűjteményben van képviselve. Ujabban a magyar nemzeti muzeum is gazdagította éremgyűjteményét egy, immár a 7-ik aranyforint fajjal, mely egy Zágráb környékén felmerűlt nagyobb aranyleletben fordúlt elő. Példányunk speciálitását a czímerpajzs képezi a magyar csíkok, a kettős kereszt és az osztrák csík elosztásával. Átm.: 22 mm. Súlya: 3·60 gr.

16. szám. Denár V. László király és Hunyadi János kormányzó nevével. V. ö. Rupp. Tab. XVII. 467. és 490. számokkal. Átm.: 17.mm. Súlya: 0·85 gr.

17. szám. Denár ugyanazon nevekkel. Av. Magyarország egyesített czímere, és + M - LADISLAI - R - VNGARIE - E. Rev. A Hunyadiak hollója; körírat: + IOHANI GUBERNATORI. Átm.: 16 mm. Súlya: 0·81 gr.

18. szám. Hunyady János uj aranyforintja. Eltérése az eddig ismert aranyforintoktól a czímervértben látható, hol a felső második mezőt kettős kereszt helyett a beszterczei oroszlány foglalja el. A m. n. muzeum birtokában két példány Dobóczky Ignácz gyűjteményéből. Átm.: 22 mm. Súlya: 3·57 gr.

A 19. szám alatt Boroszló városának Hunyady Mátyás idejében vert új obulus faját tesszük közzé. Az érem előlapján, a magyar-cseh czímerpajzs s e betük állanak: M(athias) B(ohemiae) R(ex); a hátlapon keresztelő szent János mellképe, baljában pajzsocskán a húsvéti bárányt tartva. Vétel Krausz Jakab éremkereskedőtől. Átm.: 13. mm. Súlya: 0·30 gr.

20. szám. Zápolya János új aranyforintja. Av. mint Rupp. Tab. XXV. 596. Rev. Szűz Mária lábainál a Zápolya czímerrel; köríratúl: PATRONA * HV́ - NGARIE * 1539 * Átm.: 22 mm. Súlya: 3·58 gr. Vétel Krausz Jakab éremkereskedőtől.

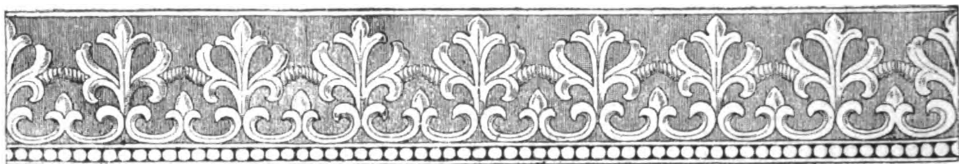
A 21, 22 és 23 számok alatt három szlavoniai denárt és obulust mutatunk be. A 21. számú előlapján a fútó nyest felett egy oroszlány látható derékig feltűntetve; körírat mint közönségesen. A hátlapon siglakép egy R betű s egy madáralak áll. Átm.: 15 mm. Súlya: 0·74 gr.

A 22-ik számú érem a szlavon denárok legrégibb fajának látszik. Egyik félén a futó nyest eleje, másik felén félhold és csillag s egy retrográd körírat látható, melyből ezt betűztük ki: AB ƆAꞀ · Ɔ · IN (Nicolaus Banus) Átm.: 12 mm. Súlya: 0·32 gr.

Végül 23. szám alatt egy szlavon obulus rendkivűl kis alakú példányát írjuk le. Az előlapon kettős kereszt áll, alsó ágain egy-egy madárral, alul két liliom. A hátlapon igen gyenge veretben csillagot félholdat s elszórt liliomokat veszünk ki. Átm.: 10 mm. Súlya: 0·19 gr.

Réthy László.

Digitized by Google

LEVELEZÉS.

I. TÉGLÁS GÁBOR A POTSÁGI (Aranyosm.) BRONZLELETROL. Őskori bányászatunk emlékeit gyűjtögetve, már ismételten végig nyomoztam az Aranyos völgyét, kiterjesztve figyelmemet, mint a dolog természetéből is következik, a fővonallal kapcsolatos mellékoblözetek és völgyületek leletére is. Igy jutottam egy nem épen gazdag, de helyi viszonyánál fogva figyelmet érdemlő bronzlelethez a Topánfalva-tordai Aranyos szakasz derekes táján beszakadó *Potsága* patakáról elnevezett falu közelében. A lelőhely nem esik messze az Aranyos balpartjától s az aranymosások övéhez számítható. Tudomásom szerint a fő völgyön le Várfalváig bronznemű nem fordult még elő, ha csak azt a problematicus réztáblát (úgynevezett hurkát) nem akarjuk figyelembe venni, melyről Ackner Mihály[1] a bécsi cs. kir. műemlékek bizottságához benyújtott első jelentésében megemlékezik, de a melynek biztos hollétét azért ő se tudta kideríteni, — s a melynek aranymosási — eszközfélesége ez okból máig kérdéses.

A mellékvölgyek közül azonban mindjárt legelőször is Potságát említhetjük fel fémkori lelőhelyül, mint hol 1843-ban két jókora nagyságú dudoros ezüs fibula, egy ezüst láncz és kisebb ékszerdarabok jutottak a bécsi császári muzeumba. Ezek egyikét Arneth arany- és ezüst emlékeiben[2] lerajzolva látjuk, sőt ugyanarról Seidl[3] chronicája is megemlékezik. Én a bécsi muzeumban szintén megtekintém ez ékszereket s a fibulák alakját a mojgradival, osztropatakival és a hallstadti dudoros fibulákéval azonosnak találtam.

E körülmény csak fokozza az én leletem becsét, mely ugyancsak *Potságáról* az Aranyos völgytől alig 1/2 órányira merült fel s melyet bányásztanulmányi körútamban szereztem meg a dévai állami főreáliskola régiségtárának.

A lelet a potsági patak partján egy fazékban fordúlt elő, melyet azonban a tudatlan emberek durva kedvtelésből széttörtek. Legszámosabb benne a bronz-

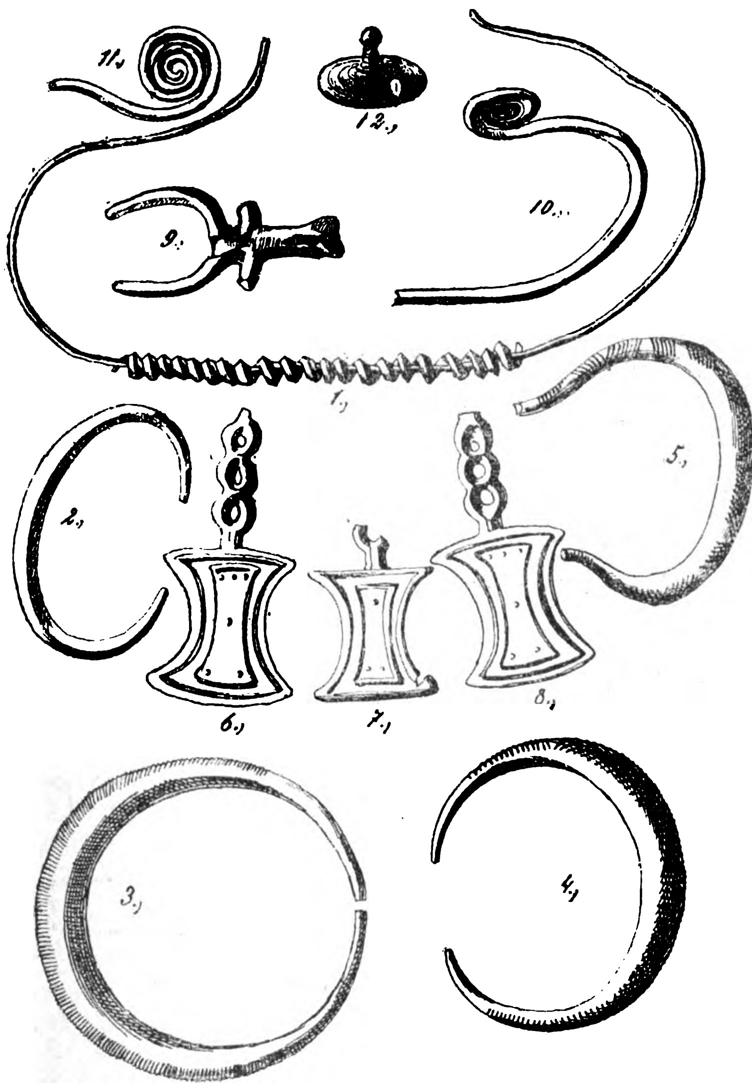
[1] Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Mit einer Übersichtskarte von M. J. Ackner. Besonders abgedruckt aus dem Bande des Jahrb. d. k. k. Central-Commiss. etc. Wien 1857. 22 lap.

[2] Arneths Gold- und Silbermonumente. (G. IX., 5., 97.)

[3] Chronik der archæologischen Funde in der oesterreichischen Monarchie von Johann Gabriel Seidl. I. Heft. 1840—1848. 27. lapján.

Digitized by Google

karika, melyek díszités és forma tekintetében következőleg csoportosíthatók: 1-ször, egy egyszerű sodrony-karperecz az egész lelet legprimitivebb darabja. A spiral szalagdísz ide-oda mozgatható s a vékony sodronyt tetszés szerinti alakba egyengethetik. Hegyével összeillesztve átmérője 0·01 m. Patinát csak a sodronyspiralis kapott. (I. tábla 1 rajz.)

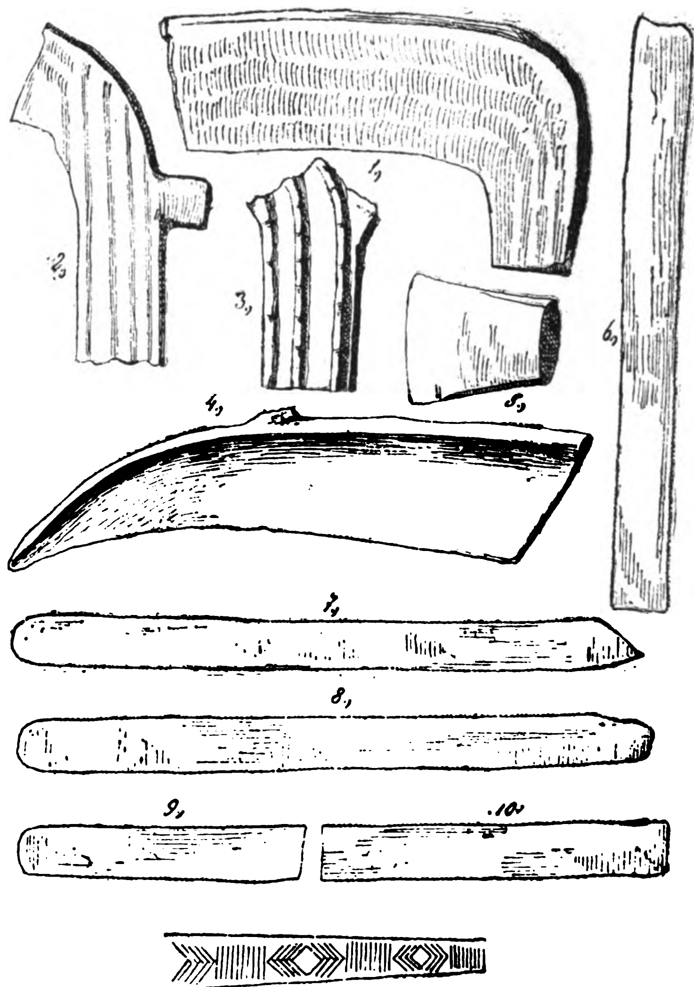
PÓTSÁGI BRONZLELET. I. TÁBLA.

2-szor. 4 darab kisebb szabású s négyzetes átmetszetű karperecz, jobban mondva karikapénz, mert ez összesen 0·06 m. átmérőjű készítményeknek már abbeli alakja, hogy végükkel nem hajolnak össze, más rendeltetésre utal s csakis gyermekkézre valának ráilleszthetők. (I. tábla 2. rajz.) A négyből hármon némi malachit bevonat (rézhydrocarbonat-patina), egyen pedig szép fekete rézoxyd kérgület mutatkozik. Egészen utóbbihoz hasonló kérgülettel találunk még egy

Digitized by Google

szintén kisebbfajta nyitott végü karpereczet, melynek átmérője már kőrded. (I. tábla 4. rajz.)

Valamivel nagyobb átmérővel (0·07 m.) s vastagab féleségűl egy szépen czirádázott karpereczet mutatok be (1. tábla 3. rajz) alattiban. Karczolatos díszitése csupán a külső felületre terjed ki s a haránt barázda-pamatok széléhez fésűfog alaku rojtozatot is karczolt a készítő. Ágai nem érnek össze. Ez, valamint

PÓTSÁGI BRONZLELET II. TÁBLA.

az előbbiek teljesen emlékeztetnek a dr. Hampel József által csak imént (Arch. Értesitő 1886. évf. I. füz.) Sajógömörről bemutatott lelethez (III. tábla 22—36. sz.) s a borjási (Torontálmegye) rákospalotai,* szendrőládi** stb. leletekben is megtaláljuk az analogiákat.

* Archæologiai Értesitő XIV. kötet 1886. évf. 159. és 53. lap.
** Arch. Ért. 1885. évf. 308. lap.

Digitized by Google

Majd 3 párhúzamos barázdával díszített 0.08 m. átmérőjű karpereczet említhetek fel s végre legszebb mindannyi közt egy hajlitott végű s majd rombalakká fűző majd tíz párhúzamos rovatkából összeszövődő díszitéssel ellátott s szép fekete patinát viselő karika (I. tábla 5. rajz), melynek díszitési alakzatát külön is be kivánom mutatni, mint a bronzkor ornamentatiojának egyik szebb változatát. (I. tábla 5. rajz.)

Két tekercses fibula (?) s egy ezektől eltérő fibula-alakzaton (?) kivűl (I. tábla 9., 10., 11. á.) egy felvarrásra szánt dudoros pityke jöhetnek említésbe. (I. tábla 12. ábra.)

Sarlótöredék négy fordúl elő (II. t. 1., 2., 3., 4. á.) s egészen a borjasira emlékeztető ürvéső-töredék egy. A véső éle használat nyomait viseli, s e töredéket beolvasztási anyagul őrizhették az egykori tulajdonosok. (II. tábla 5. á.)

Legérdekesebb részét a leletnek a három ép és egy két darabból (II. tábla 9., 10. ábra) álló fűrészlemez képezi. Az ép fűrészek nem épen gyakoriak hazánkban s a borjasi lelet is 9 töredék mellett csupán egy épet producált. A szendrőládi leletből Dr. Hampel négy töredéket mutatott be. Az épek vége lekanyarított, reczézete igen finom. A lemezeket zöldes malachit patina futotta be. Hosszúság 0.18 m., 0.17. és 0.165 m. A lemez-szélesség átlag 0·02 m., vastagság $^1/_2$ millim. A két töredék mindenike más eredetre vall s a nagyobb 0.08, a kisebb 0,055 m. hosszú.

A lelet körűlményei arra utalnak, hogy valamely átutazó bronzkori család rejtheté a víz partjára egy véletlen megtámadtatás idején a készletet.

A bemutatott formák hazai typushoz tartoznak s a korongos fibula (?), űrvéső jelenléte a bronzműveltség haladottabb időszakára utalnak. Még csak annyit kívánok fölemlíteni: hogy egészen közel Potságához oly terjedelmes aranymosásokat találtam, melyek a római uralmat megelőző időkből származhatnak s kiterjedtségüknél fogva a bronzkorig minden hihetőség szerint visszavezetendők. És épen azért, mert az aranymosások üregében alig találunk idáig az egykori bányászok házi készletéből, fegyvertárából valamit: kétszeresen értékessé teszi a közel vidéknek véletlenül fölmerülő leleteit, melyek megfigyelését és gyűjtését az arra megfordulóknak melegen ajánlani mulaszthatatlan kötelességemnek ismerem.

Téglás Gábor.

II. LEHÓCZKY TIVADAR BEREGMEGYEI VASKORI LELETRŐL.

A Latorcza völgyében Szolyva határában, hol egy terjedelmes halomban már 1870. évben egy lóval eltemetett őskori levente tetemeit teljes fölszerelésével együtt kiásattam, mely lelet annak idején az «Arch. Értesitő»-ben körülményesen közöltetett, mult évben ismét egy ujabb s igen érdekes lelet került napfényre, mely azonban lényegileg igen eltér a most emlitett lovas sírhelyében talált arany (?), ezüst és vas tárgyaktól, mennyiben itt kizárólag vas és pedig ily durva mívü fegyverek és eszközök találtattak. Ugyanis 1885 január hónapban földhányás alkalmával munkások mintegy méternyi mélyen akadtak ezen őskori vas tárgyakra, melyek egy helyen feküdtek s ugy látszik egy vitéznek fölszerelését képezték s valószinüleg sírjába tetemeivel együtt helyeztettek. Lehet, hogy a müveletlen napszámosok a lelt tárgyakból sokat elrontottak és elhánytak, mert

Digitized by Google

én a leletről csak később értesülvén, a szolyvai lakosoktól, a megmaradt részt megszereztem s ehez következő tárgyak tartoznak: 1. Egy 18 cm. átmérőjü *paizs-dudor*, mely 4 cmnyi kiálló körlemezével négy helyen volt fejes és $1^1/_2$ cmnyi szögekkel a fapaizshoz erősítve. A hegyes kalap alaku dudor magassága 17 cm., ebből esik a hegyes csúcsba végződő félgömbre 10 cm, mig annak tetejéről egy 7 cmnyi hosszú és egy cm. vastag szögalaku henger kimagaslik, mely kétségtelenül hajdan döfésre is használtatott. 2. Egy 46 cm. hosszú és 5 cm. széles, egyenes, kétélű pallos pengéje, melyen három bemélyitett vonal húzódik végig; csonka nyele 7 cmnyi hosszú és $1^1/_2$ cmnyi széles. 3. Egy (gyapjunyiró alaku) *kétágu olló*, melynek éles pengéi 14 cm. hosszúak, a hajlásnál $2^3/_4$, a hegynél fél cm. szélesek, rugós behajlása (fogantyúja) 8 cm. hosszu és 2 cm. széles lemezü.

Lándzsacsúcsok. a) Egy 23 cm. hosszú, ennek fűzfalevél alaku szurós hegye kétélű, 11 cm. hosszú, mig szélessége a közepén csak $3^3/_4$ cmnyi; vékony nyele pedig fent $1^1/_2$, lent a tokjánál pedig 2 cmnyi. *b)* Egy másik a fentebbihez hasonló, szintén egészen ép, 19 cm. hosszú, vékony nyele azonban subtilisabb, csupán egy cmnyi. *c)* Egy ép lándzsa, mely nyílcsúcs alaku, ennek kétélű hegye 5 cm. és vékony tokja 10 cm. hosszú, lent a nyéllyuknál 2 cmnyi átmérőjü. Abban az egykori rúd rozsdától megbarnított fája még most is meg van. *d)* Egy befelé hajlított végű lándzsacsúcs, 21 cm. hosszú, tokos nyele 10 cm. és $1^3/_4$ cm. átmérőjű; azon kis szög, melylyel a lándzsacsúcs a fanyélhez volt erősitve, most is benne van. *e)* Egy 21 cm. hosszú, szintén meggörbített, 17 cmnyi hosszú, a közepén $3^1/_2$ cmnyi széles kétélű lándzsacsúcs, melynek csonka nyéltokja 4 cm. hosszú és 2 cm. átmétőjü. 5. Egy 7 cm. hosszú, lent $2^1/_2$, fent a hegynél fél cm. széles egy élű *késpengének* felső töredéke. 6. Egy $^1/_3$ cm. vastag és 10 cm. hosszú, lent $2^1/_2$, a hegynél egy cmnyi *vaslemez* töredéke. 7. Egy késsel idomított agyagedény fél cmnyi vastagságú finoman (homok és kvarcz nélkül) gyúrt cserepei. Ezek szerint a csupor 8—10 cmnyi befelé hajlított nyaku, öblös oldalú ivó eszköz lehetett. 8. Egy vasból készült $5^1/_2$ cm. vastagságú *karika*, melyre peczekszerűleg egy szög van illesztve, mely $7^1/_2$ cm. hosszú és fél cm. széles; ennek $1^1/_2$ cmnyire meggörbített vége mutatja, hogy valamely ily vastagságú favederhez volt hajdan alkalmazva. — Én a lelet helyét megszemléltem, azonban minden további eredmény nélkül s így feltehető, hogy itt népvándorlás idején csupán egyes átmenő lelte sírját. Azonban alkalmilag nem mulasztandom el a tájat jobban, behatóbban átkutatni, mert ezen mintegy félmértföldnyi széles, nagy hegyektől körülvett öbölben, melyet négyfelé vezető útak kereszteznek, nemcsak az avarkorbeli lovas sírját, hanem ettől valamivel tovább oly helyet is fedeztem fel, melyben bronzkarika s egy ily alaku arany fülbevaló találtatott s így a tüzetes kutatást meglepő eredmény kisérhetné. *Lehóczky Tivadar.*

III. DILLESZ SÁNDOR MÁRIA-CSALÁDI RÉGISÉGEKRŐL. 1866-ik év tavaszán Mihalik Pál *mária-családi* uradalmi erdőtiszt értesített arról, hogy a kezelése alatt álló egyik pagonyban, egymáshoz közel fekvő három domb van, mely emberi kéz által alkottatott, s hogy ott különféle cserepek és csontok találtatnak.

Digitized by Google

Ezen értesítés folytán ugyanazon év május 7-én Mária-Családra mentem, útközben magamhoz vévén Raschman János szenesei bírót, s az ásatásoknál igen megbízható kertészemet 4 munkással s egy vezetővel a helyszínére rendeltem, hová csakhamar én is, Mihalik erdőtiszt társaságában megjelentem, s a helyszinét szemle alá vettem. A három domb 10 és 15 öl távolságra fekszik egymástól, szabálytalan háromszög alakot képezve. A dombok csaknem egyenlő nagyságúak, alakjuk szabálytalan, de mégis gömbölyűnek mondható, átmérőjük a hat ölet meg nem haladja, magasságuk pedig a föld színétől mérve az 1-sőé $6^1/_2$, a 2-iké 9, a 3-iké pedig csupán $5^1/_2$ láb. A dombok alján, oldalain és közel környékükön számos nagyobb kő hevert, melyet emberi kéz hordott oda, mert magában azon pagonyban kő nincsen, a közel környéken azonban éppen oly minőségű kőfaj találtatik. Minthogy a kövek fekvése *semmiféle systemára nem vallott*, nehánynak kiemelése s az altalaj megvizsgálása után azokra több figyelmet fordítani czéltalannak tartottam s a fekvés-rajz felvételét is abba hagytam.

A dombok külseje gyeppel benőtt, de számos horpadásokat és bevájásokat mutatott, nem volt tehát kétségem, hogy azokban már ismételten rombolások s aknázások tétettek.

Mindhárom dombon kelettől nyugatnak s déltől éjszaknak eszközlendő keresztmetszést rendeltem el. Alig távolíttatott el a fölep, máris nagyszámú cseréptöredék, különféle állatok csontjai s az oldalakban nagy mennyiségű hamu, faszén-maradványok és égevényföld mutatkozott ezen első számu dombban, a keleti oldalon egy kis sajátos idomú vaskést találtunk, melynek természetes nagyságú körrajzát idemellékelve küldöm; ezen kés a föld felszínétől 2 lábnyi magasban csontok környezetében feküdt.

A 2-ik domb épen oly tartalmú s a cserepek is ugyanazon jellegűek. Itt azonban az eredmény annyival volt háládatosabb, a mennyiben egy igen kezdetleges alkotású, bronzból készült «Priapus» szobrocskát találtunk a domb nyugati oldalának aljában. Ezen szobrocska nem ismeretlen, a mennyiben azt a Budapesten tartott ősrégészeti és embertani congressuson kiállítottam.

A 3-ik domb az első kettőhöz teljesen hasonló anyagot tartalmazott.

Már-már fel akartam hagyni a négy napi fárasztó munkával, midőn ezen dombnak *déli metszéséhez* menve, annak oldalfalát tovább szedettem le, midőn a föld színe felett alig egy lábnyira egy gömbölyded alakú vas gomb tűnt elő.

A legnagyobb vigyázattal láttunk sajátkezűleg is a munkához s délkeleti irányban való fekvésben felfedtük az érdekes Cinquedeát, melyet személyesen átadni szerencsés voltam. (Alkalmilag közzéteszszük. Szerk.)

A fogantyú díszének, és a hüvelynek legkisebb nyomára akadni nem birtunk.

Ezen dombokból 12 darab jellemző cserépdarabot és 12 darab érdekes állatcsontot magamhoz vettem. Ezen csontok kettején fűrészelés látható.

Mindezen itt jelzett darabok *rendelkezésre állanak*, s azokat bemutatni bármikor kész vagyok. Megjegyzem, hogy a cserepek durvák s nem korongon készültek, s diszítéseik kéz ujjaival, fa- vagy csontdarabokkal és vesszőzés által eszközöltettek. A lelet körülményeiből kétségtelenűl kitetszik, hogy ezen Cinquedea a dombok keletkezésével s a lelet többi tárgyaival semmiféle tárgyi

Digitized by Google

összeköttetésben nincsen, mert a dombok a történelmet megelőző korból származnak, a Cinquedea pedig alig tehető előbbre a XVI-ik századnál. Ezt tehát csak egy későbbi véletlen hozhatta a 3-ik domb déli oldalának szélére. Hogy a dombok csakugyan a történelem előtti korból valók, ha a fenti leirás nem bizonyítaná, szabad legyen még a következő s igen jellemző qui pro quot feljegyeznem. Midőn kutattam a nép közt, nincsen-e ezen dombokról valami rege vagy hagyomány? azt felelték, hogy azok pogány-dombok, s hogy ott elátkozott óriások «ménykő tojást» ettek, s hogy azokból Besenyőn még van is egy pár. Jóízűt nevetve kiváncsi voltam látni azokat a soha sem hallott «ménykő tojásokat». Besenyőre indultam tehát, de a dolog nem ment oly könnyen, mint gondoltam. Nagy titokban megsúgták ugyan, hogy azon dombokból több isten nyila köve s több oly tojás került a faluba, de hozzá férni nem birtam, míg végre Veszely László kántor-tanító segélyével, ha jól emlékszem Bernáth Péter nevű földmüves neje egy párt mutatóra elhozott.

Az «Isten nyila» kövében egy igen szép példány palaquarzitból készült kő-éket, a másikban pedig egy jókora nagyságú «örlő» követ ismertem fel, melynek tojásdad idoma van.

Tild (Barsm.), 1886 február 10-ikén. *Dillesz Sándor.*

IV. Br. MEDNYÁNSZKY DÉNES LEVELE NYITRAMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. A hazai történeti események nyomdokai felkutatvák e tájon is, Bél Mátyás korától kezdve napjainkig. A várakat hajdan leirta br. Mednyánszky Alajos, mainap rajzolta s felmérte Könyöki, az építészeti műemlékeket gyűjtötte Henszlmann, Thaly Kálmán tanulmányozta a Rákóczy mozgalmak színhelyeit, az ötvös-művészeti kiállitás vidéki megbizottjai felkeresték a még található maradványait a nemesfém-műiparnak stb., úgy hogy mondhatni nem volt hija a sokirányu czélzatos buvárkodásnak, úgy régente, mint ujabban a honi tudomány élénkebb lendülete óta. Daczára azonban e folytatott és ismételt megfigyelésnek,a præhistoricum, a legrégiesebb szak, mely tudományunk legifjabb szüleménye, Nyitramegye e részében tárgyra, táplálékra nem talált. Az egyetlen még pedig kétséges és azért komolyan alig számbavehető adat az lenne, hogy a hatvanas években Hauer F., a bécsi geolog. birod. intézet főnöke, a Vág partján fekvő Moraván mellett (melynek téglavető lősz-agyagában őslényi csontok előfordúltak) talált és magával vitt legyen *egy* silex darabot, mely «állitólag» emberi készítés nyomát mutatta volna? Talán utóbbi vizsgálat nem igazolta a véleményt? mert ezen állitólagos leletnek következménye nem lőn, és hire elveszett. Legujabban azonban felmerült egy új adat, ez pedig már positiv, mert közvetlen forrásból személyesen nyertem. — A morva határszéli hegycsoportban fekvő Ó-Tura nagy mezővárosának egy vagyonos házbirtokos polgára utóbb egy malmot szerzett, a hegylakók, kik oda bejártak őröltetni, megtudván a birtokosnak kedvtöltését, köveket, kagylókat s effélét gyűjtögetni, hoztak neki a «hegyekben talált» tárgyakat, így jutott birtokába egy szép bronz tőrnek, még egy-két más bronz tárgynak, továbbá egy kőbalta, s nehány eféle csiszolt vagy átfúrt kőeszköznek. Ő reá nézve azonban, mint tótajku embernek, és az ó-turai szláv nemzetiségi irány hivének legnevezetesb volt egy a Morva határszélen talált roppant nagy vas

Digitized by Google

lovagpallos (leirás és nagyság szerint nyilván egy úgynevezett Zweihänder), melyet ő Ziska egy hadvezérének kardjaként tisztelt. Ime tehát a középkorin felül egy constatált præhistoricus lelet bronz- és kőtárgyakból Nyitramegye éjszaknyugati területén. Ámde sajnos, ezen mint uj helyiségről helyrajzilag is érdekes hazai lelet — elveszett. Mert egy verbói fiatal héber ügynök, ki egy megbukott biztosító-társulat szolgálatából kikopván, most szabad idejét «ódondászatra» fordítja, e dolognak neszét vevén, neki furakodott a birtokosnak és provisió mellett eladogatta e tárgyakat Bécsbe Ziska kardjával együtt, melyért neki 25 frtot fizettek. Továbbá egy hasonlag kiskárpáti hegyentúli vidékről előkerült (szent tárgyú) képet aranyozott fémlemezből domboruan verve (valószinűleg XVII. sz.) eladott Pozsonyba tetemes áron. Ezeket ezen ügynök elmondá nekem.

Igyekezni fogok levelezés utján tájékozást szerezni, s a kedvezőbb évszakban esetleg az előttem ismeretlen hegységbe kirándulni a lelhelynek felfedezése végett. Örvendenék, ha majd szerencsés lehetnék sikeres jelentéssel szolgálni.

Rakovicz, Nyitramegye. 1886. február. *Br. Mednyánszky Dénes.*

V. ÁDÁM IVÁN A ZSIDI FALUSI TEMPLOMRÓL. Zsid falu Tátika és Rezi között fekszik; gyönyörű völgye egész a Balatonig húzódik. Múltjáról keveset tudunk. Hihetőleg osztozkodott Szántó, Lak és Szőlős sorsával, mely szerint Tátika és Rezi gyakran változó, viharos multu várnépeitől és váruraitól kevés békességet és sok zsarolást, kevés örömöt és sok szenvedést kapott osztály részül.*

Hogy ki épitette a gyönyörű kis imaházat, melyet nagyjában kevés változással maig szemlélünk, nem mondhatjuk meg. Annyi bizonyos, hogy a XIV. század elején készült, mert beosztásán kivül a részletek kidolgozása és alakja határozottan arra vall. Ha majd kiderül Thadenka és Rezi eddig homályban levő története, hiszem felvilágositásokat kapunk zsidi épületünkre nézve is; addig pedig fordúljunk a templom építészeti oldalához és méltassuk helyes arányait, aránylag díszes kiállitását és néhány jellemző sajátságait.

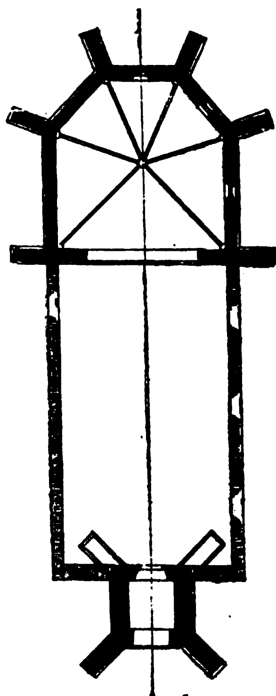
Az épület alaprajzából azonnal kitudjuk, hogy a századok s kivált az utolsó két század ízléstelensége a magányos kis templomot sem hagyta békével. Szerencse azonban még, hogy az eredeti épület bántatlanul maradt, és a styl és ízlés nélküli rontások csak a toldásra kerültek. Mint sok hasonló templom** a szomszédságban, ez is eredetileg a szentélyből állott. Ehhez csatolták későbbi ügyetlen kezek a hajót. E kettőnek összehasonlitása önkénytelenűl is felkelti bennünk a kérdést, hogy tudott ily apró remekmű ily minden épitészeti szabályt is lábbal tapodó alkotmányt mellette megtűrni, és hogy lehetséges az, hogy ily pompás mű szemlélete hatás nélkül maradt e toldalék készitőjére? Ha a hajótoldaléktól eltekintünk, feltűnik a szentély és torony között levő viszony.

* Adatok Zala megye történetéhez 1877. márcz. füz. Fehér Cod. Dupl. IV. III. 322. Róka. Epp. Vesprim. Zelandus.

** Önállóan és korábban épült Szántón is, Karmacson, Salföldön, Rendeken is a szentély.

Digitized by Google

A kettő egy idős. Mutatják azt a toronynak ablakrészletei, valamint a meglevő támok is. A toronyajtó-béllet metszete és alakítása pedig kétségtelenné teszi állításunkat, mert tökéletesen összevág a szentély-részletek kezelésével. Itt kettőről lehet szó. Vagy analogiát látunk az olasz campanile rendszerrel* vagy fel kell tenni, hogy már a szentély és torony építése alkalmával számba vették a lehető szentély alakítását. Hazánkban a külön campanile-rendszerrel csak elvétve találkozunk, és talán ott is, hol vele találkozunk, nem annyira rendszeres alakítását kell vennünk, mint inkább szükségből külön alkotott alkotmánynyal. Kisebb helyeken ez gyakran fordúl elő. Azonban ott az enyészeti épület vagy faalkotmány szorosabb viszonyban nem áll a templommal. Minthogy pedig a zsidi alaptervezetnél rendszeres és solid épitkezést látunk mindkettőben, olasz építészeti alakításokat kellene feltennünk. A szentély és torony között lévő távolság azonban azt is bizonyítja, hogy itt számba vétetett a leendő hajóalakitás. A köztük levő űr ugyanis megfelel a régi falusi egyházaknak megfelelő szentély és hajó közti aránynak,** a mennyiben a szentély egyik osztályának hármas szorzatával megegyez. Feltűnő még az is, hogy a torony a szentély főtengelyébe esik, és hogy a szentély utolsó támjai nem befejező rézsutos támok, hanem a főtengelyre merőlegesen állanak. Lehetséges ugyan, hogy ezen utóbbiakat nem eredeti állásukban látjuk. A támok faragott részei azonban tökéletesen egyeznek a többiekkel, és a későbbi változás csak arra szorítkozott volna, hogy a meglevő anyag a többiek mintájára merőleges állásba hozatott. A hajó ügyetlen épitőkezőtől azonban ezt is csak kötve lehet feltenni. A valaha önállóan tervezett torony két belső támjáról nem szólhatunk, mert a későbbi hajózárfal e részekhez csatoltatott. Következtetést ezek segélyével csak akkor vonhatnánk, ha a nyugati fal ide eső része lebontatnék. A mi magát a csinos szentélyt illeti, feltünők benne az osztályok helyes arányai, a solid építkezés és a részletek stylszerű kezelése. A hatszög három oldalával zárt szentély kicsike. Egy-egy oldal 2.38—0·40 metert számlál. Ugyanakkora az egy osztályos szentély hosszúsága. A középmagasság 4·5 meterre terjed. Hat gerincze egy zárkőben végződik. A szentély mellett nem volt sekrestye. Ajtóhelyet a szentély falaiban nem találtam. A szentély nevezetes részei: a sajátságos ablakok, a szentségtartó rommaradványa, a falsistorium, az ámpolna-tartó, két eredeti gyámkő, a rózsaablak és a külső támok. A szentély északi részén szokás szerint nincsen ablak. A keleti és két

1. ÁBRA.

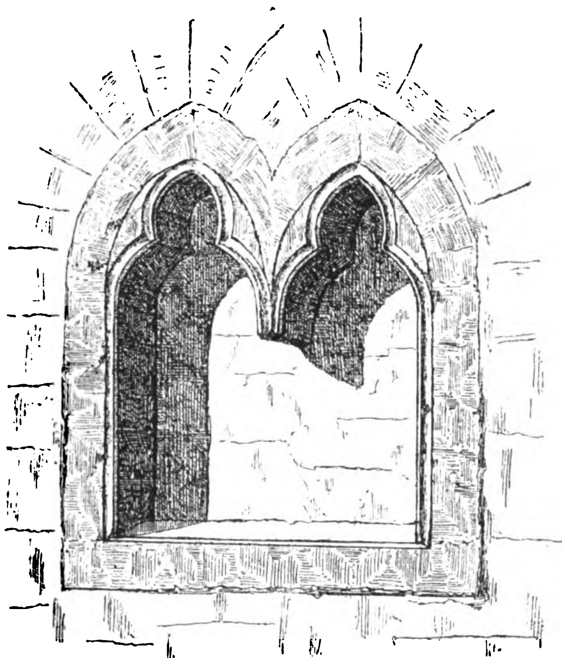
* A templomhoz nem szerves egészként tartozó, különálló torony-építés román korszakot megelőző bazilika stylü sajátság. Ipolyi középk. Épit. 11.

** Dr. Henszlman I. a csúcsíves épitészet. Középk. Épit. 54—80.

Digitized by Google

déli osztály megtartotta eredeti ablakait. Ezek feltünő szűkek és aránylag elég magasak. Szélességök 2 decimeter, magasságuk pedig — a külső csucsívig — 2 meter. Az ablak-szár egyszerű pálczatag és horony. Feltünő azonban felső befejezésök. (2. ábra.) A tulajdonképeni ablak ugyanis felül félkörben végződik, mig a béllet csúcsívben félig összehajol, hogy felette egy másik, magasabb csúcsívvel befejeződjék. A tulajdonképeni nyomott csucsív itt is valamint az egész épületen jellemző tompa alaku.

A szentségtartó valamikor finom díszműveket bírhatott, most csak romjai után indulunk. Helye a szokásos éjszaki oldal másfél meter magasságban. Ajtaja vas, felül rézsutosan horpasztva és laposan zárva. A béllet pálczatag horony és hengertag váltakozva. Kétfelül meglátszanak még az egykori toronyfiaknak

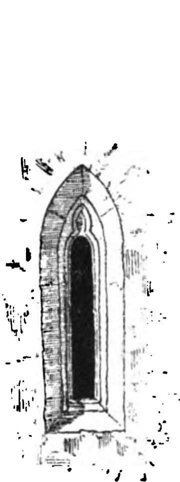
3. ÁBRA.

nyomai, közepén pedig a tetőalaku Wimperg. Nagyban hasonló a :egesvári főkapuzat alakjához,* csakhogy alapja tisztább. Részleteiről nem szólhatunk, de bizonyosak lehetünk benne, hogy a többi részletekkel együtt elkorcsosodott díszműveket nem bírhatott. A falsistorium a déli osztály ablaka alatt van. Eredeti ennél a kétosztályos beosztása, nyulánk alakja és csúcsos lóherlevelű berekesztése. (3. ábra.) Nálunk kisebb egyházaknál a falistorium rendesen lapos körívvel záródik, mivel a felette lévő ablak a nagyobb kiterjedést akadályozza. A zsidinél úgy szerkesztették már a szentély magasságát, hogy az arányos ablakok alatt a szabályos ülőke is helyet foglalhasson. Baldachin nyomokra nem akadtam, bár térbeosztása olyan volt, hogy kényelemmel elférhetett volna. Ket-

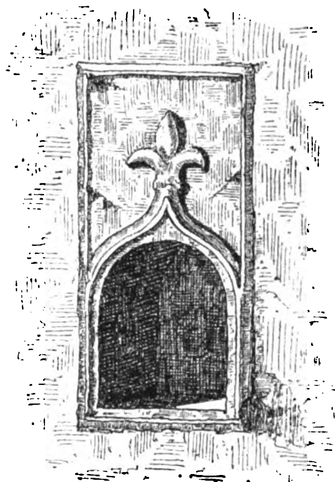
* Dr. Henszlman Im. Középép. Épit. 128.

Digitized by Google

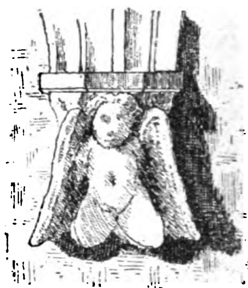
tős beosztása azonban meglepő, mert nálunk vannak ugyan hármas és ötös ülőkék is, de kettősről még nem olvastam. Az ülőke bemélyed 40 centimeternyire a falba és felnyúlik 1·4 meternyire. Tagozata a szokásos pálczatag és horony, mely a csucsíves lóherivü berekesztésen is végig fut. A középső tag végén nem találtam virágnyomokra, bár azt rendesen bírja. Kivitele tiszta és csinos. Egy másik bemélyedést találunk az ámpolnák elhelyezésére. Sajátságos szerkezete miatt megérdemli, hogy egyet-mást elmondjunk róla. (4. ábra.) A szentély összehajlásánál levő déli oldal rendesen egy kis fülkét mutat, mely, megkülönböztetésül az éjszaki fülkétől, a kézmosásra — ha mélyedéssel és kifolyással bírt — vagy az ampolnák eltartására szolgált. Gyakran egyszerü csucsíves mélyedések ezek, máskor azonban ezek is megfelelnek a szentély diszitésének. A zsidi ámpolnafülke hossznégyszögű faragvány, melynek alsó részén körívü mélyedés van, felső

2. ÁBRA.

4. ÁBRA.

5. ÁBRA.

része pedig az ismert liliom stilisatióját tartja. Nem hiszem, hogy e díszmű ékesitésén kivül valami mélyebb jelentésű feladattal bírna.

A fülke tagozata a körív közepéig fut. Itt azonban kifelé tekerődzik a liliom alakitása, miért is idoma nyomott szamárhátat képez.

Jellemző ily irányban az egyik console is. A gerinczek ugyanis nem futnak a padozatig, hanem 1 és fél mt. magasságban gyámkövek által tartatnak. Egynek kivételével ezek egyszerű csiga alakú vagy rovátkos kúpféle tartók, melyek alsó része csúcsban végződik. Nem úgy az éjszaki sarkban levő. Vastag mészréteg fedi ugyan az alakot, mindamellett könnyen kivehető, hogy itt az egyetlen emberi alak utánzatával találkozunk az egyházban, melyet érdemes szemügyre venni (5. ábra). A gyámkő a szokásos négy sarku táblán (az oktogon három oldala hiával) tartja az egyszerű gerinczet. Alatta térdepel egy angyalalak, kinek lábai a fal felé húzódnak, mig fejével a gyámkosarat födi. Kezei már le vannak tördelve és szárnyai is csak a vastag mészrétegen keresztül láthatók.

Digitized by Google

A zsidi épületnél két osztályos támokat találunk. Maga az alsó párkány esvető és kicsike horonyból áll, a középső párkány pedig tekintélyesen kiugró esvetőt mutat, mely a horonyon kivül pálczataggal és vékonyka hengertaggal is el van látva. A párkány és az esvető az egész támat körülfutja. A tám befejezése nem tetőirányos lap, mint ezt rendesen tapasztaljuk, hanem apró fedélorom, mely gerinczével vizszíntesen a ferde födősíkhoz csatlakozik. Megemlitendő végűl a kis rózsaablak is, mely jelenleg a torony alatti bejárat felett díszeleg. Eredeti helye nem itt volt, hanem a hajó építésével szétbontott nyugati zárfalon. A diadalív készitésénél leszedték ezt és a kapubélletet is, mely mindkettő most a torony nyugati falterén van elhelyezve. Áthelyezésüket tanusítja az ügyetlen beépités, melylyel a fal külső színéhez vannak ragasztva. A rózsaablak hat küllős volt. Apró félkörei még teljesen láthatók, a küllők azonban valamennyien elpusztultak. A szokásos horony nyomai is megvannak, a rézsutos leszelés eltünt. A csúcsíves ajtózárók a torony alatti bejárásra vannak áthelyezve. Tagozata a legegyszerűbb, a miért is külön említést nem érdemel. De sajátságos a felső tér vízszintes leszelése, miáltal a csúcsívben apró tympanon származott, mely hihetőleg felirást vagy képet hordozott. Sima külseje dombormüre nem enged következtetnünk. A szentély és torony erős kőépités, sarkai valamint részletei faragott kövekből vannak. A kő a környéken előforduló apró szemcsés homokkő, mely derekasan kiállotta a századok viharait. A zsidi templomka a Tátika vidék kora góth egyházainak képviselője. A hajó, mint itt, majd mindenütt későbben épittetett a szentélyhez. Sok helyen még a XV. vagy XVI. században, mit késő góth részleteivel és tagozataival azonnal észreveszünk. A szentélyek között azonban a zsidi a legszebb. Helyes arányai és diszítései valamennyi fölé helyezik.

Sümeg.

Ádám Iván.

Digitized by Google

IRODALOM.

AZ ÖTVÖSSÉG REMEKEI MAGYARORSZÁGON. Az 1884-ik évi magyar történeti ötvösmű-kiállitásból. I. és II. füzet. Irta Dr. Pulszky Károly. III—V. füzet «irta» (sic) Dr. Pulszky Károly, Radisics Jenő. — Kiadja Grill Károly Budapesten 4 r., 100 lap 50 táblával.

A magyar ötvösmű-kiállitás jelentékeny mozzanata a magyar culturtörténelemnek. Méltó testvére volt idősebb testvérének, a Károlyi-palotában rendezett történelmi kiállitásnak, csakhogy az ötvösmű-kiállitásban mégis a művészi szempont volt a túlnyomó. Az ily kiállitások nemzeti és szellemi fejlődésünknek hoznak tudatára. Meglepő volt ama gazdagság, pompa és művészet felhalmozása, mely e kiállitásra vonta nemcsak Magyarország, hanem egyszersmind a külföld figyelmét. Előttünk állott a magyar középkor szelleme, hatalmas családaiban, egyházi corporatióiban, feudalis büszkeségében és ragyogásában.

A díszmű, melynek első öt füzete immár előttünk fekszik, reprodukálja a kiállitás nevezetesebb tárgyait helyben készített és Párisban többszörösített rajzokban, karczolatokban és pazar kiállitásu színnyomatokban, szakavatott műtörténelmi magyarázatokkal kisérve — oly műtörténelmi díszmunka, melynek párja eddig irodalmunkban nem volt s a mely a külföldi műtörténelmi irodalomban is nem csekély figyelmet kelt. A munka legfontosabb része, az általános műtörténelmi fejtegetés legvégül fog megjelenni, midőn már a részletes tanulmányok, összehasonlítások és a belőlük vont végkövetkeztetések megtörténtek. Ezen tanulmányok szempontjából természetesen az első fontos kérdés az, mit értünk magyar ötvösművesség alatt? A kiállitás alapjai voltak igen helyesen a magyar birtok és a magyar történelmi vagy magán vonatkozás. Az elbirálásban már szükebbre kell hogy szoruljon e fogalom: magyar; mert ez már a «magyarországi»-val sem egészen identikus. A magyar történetben és így a magyar műtörténelemben is vannak még mindig oly előitéletek, melyeket kiirtani nehéz, mert nem közönséges önmegtagadással jár, de a melyeknek okvetetlen el kell enyészniök. A magyar nemzet tulajdonképi jobbágyi és úri (nemesi) osztályból állván, majdnem kizárólag a politikai és a csatamező ügyeivel volt elfoglalva. Mint ilyen, gyönyörködhetett a művészetben, pártolhatta azt, — de maga kevéssé gyakorolhatta. E gyakorlat tulajdonképen a művészi és iparos osztályt illethette, mely politikai értelemben magyar volt ugyan, de nem eredetére nézve. E tényleges

Digitized by Google

történelmi vonásból két eredmény következtethető. Az egyik az erős külföldi befolyás a magyar művészetben, a másik a magyar monumentalis műemlékek csekélyebb volta akár a mennyiséget tekintjük, akár talán az értéket is. Hogy a magyar nem igen szeretett építeni, már sokszor el volt mondva. De itt újra eszünkbe ötlik, midőn az eredményt összevetjük a monumentalis művészetek terén kifejtett tevékenység és az ötvösművesség magas fejlettsége között. Itt határozottan kitűnik a magyar keleties jelleme: t. i. önmaga személyében akar ragyogni és családi kincseiben büszkélkedni. Erre nézve igen jellemző azon Eszterházy herczeg példája, a ki V. Ferdinánd koronázásánál kerek *egy milliót* hordott magán aranyban, boglárban, kapocsban és egyéb díszben. Ily viszonyok nagy lendületet adtak az ötvösművészet fejlődésének, bár (bízvást mondhatom) jobb szerettük volna e nagy műpártolást a művészetek magasabb ágaiban látni.

A mi az ötvösmű kincsek osztályozását illeti, annak alapja természetesen a külföldi, lényegesen az olasz és német ötvösség befolyása és ennek alapján esetleges magyar fejlemények kutatása lehet. Ez utóbbiak constatálása azonban nem könnyű feladat és igen részletes összehasonlításokat igényel.

Az eddig megjelent öt füzet úgy látszik chronologiai rendet követ, a menynyiben két érdekes román stylű darabbal kezdi. Az első egy XII. századbeli vizes kancsó; vésett mű, mely embermellképet ábrázol. Az ilyen ábrázolás ritkább az állatalakú kancsókkal szemben; oszlopos födelének kiszögellésein jelképes alakok láthatók: kigyó (okosság), kard (erő), mérleg (igazság) stb. A másik egy ritka gyertyatartó, mely szintén a román korszakból veszi jellegét.

Kiállitásunk különösen gyönyörű egyházi kelyhei által. E tekintetben elég a nyitrai káptalan kelyhére utalnunk. Kelyheink egyszersmind egy önálló magyar technikáról, az úgynevezett sodronyzománczról tesznek tanuságot, melynek szép példánya a pozsonyi franciscanusok Pethe László-féle kelyhe a XVI. századból. Gombja még nem körtealakú, mint azt a renaissance mesterei alkotni szerették.

Érdekes továbbá egy chrysopras serleg aranyozott ezüst foglalásban, mely a német művészet legvonzóbb alkotásai közé tartozik, t. i. azon korból származik, midőn a gothikus modor a renaissance fölfogással egyesült. E serleget különben Zápolya János czímere díszíti. A magyar főurak igen megszerették a nürnbergi ötvösműveket, melyek versenyeztek az olasz művekkel. S egy Jamnitzer nálunk ép oly hírre tett szert, mint a hírneves Benvenuto Cellini. A nürnbergi technika egyik alkotása itt is szerepel: aranyozott, vert és vésett ezüst billikom, melynek oldalain igen kecses alakban a hét szabad művészet jelképes női alakjai láthatók. Hampel e műről kimutatta, hogy nem Jamnitzer műhelyéből került ki, mint eddig hitték, hanem készítője valószinűleg Hans Petzold.* Ellenben Jamnitzer hagyományait egy aranyozott, vert és vésett ezüst tálon látjuk, mely gyűjteményünkbe föl van véve.

Az ötvös szobrászat egyik legszebb műve volt Szent István királyunk mellképe. A zágrábi egyház tulajdona, hova mint a római Barberiniek ajándoka került. A mellkép a Bernini iskola alkotása, a fej fölfogása imponáló és a művész sejtelemmel látszott birni arról, mily kifejezést szeret a magyar Istvánnak tulaj-

* «Budapesti Szemle» 1884. XXXIX. köt. 306. l.

Digitized by Google

donítani. Be vannak mutatva a zománczos sodronyművekből a sajátlagos hazai ötvösdíszművek vagyis a pazarúl díszített övek és kapcsok, melyek a délczeg magyar nemest annyira díszítették nyilvános szereplésében.

A második füzet a Nagy Lajostól maradt nagyérdekű aacheni emlékekkel veszi kezdetét. A magyar királyok kincseiből kevés maradt reánk; a koronázási ékszereken kívül alig sorolhatunk föl egyebet. Hogy azonban ily fajta tárgyakkal egyházak kincstáraiban még találkozunk, mutatja ujabban a fojnicai casula is. Az aacheni székesegyház készséggel küldte kiállitásunkra a megbecsülhetetlen történeti vonatkozású drágaságokat, melyek nemcsak hazánkat, de mint Pulszky helyesen mondja, az egész műtörténetet egyaránt érdeklik. Ezeket Nagy Lajos ajándékozta Aachennek, hova kápolnát építtetett elődei: Szt. István, Szt. Imre, Szt. László, Szt. Erzsébet, Szt. Henrik és boldogságos Kunigund emlékére. A drágaságok közűl kiválik az ereklyemutató nemes alakja által; hat karéjú talpán vésett levelekkel váltakozó zománczos czímereket találunk. Az egyiken a magyar pólyák és az Anjou liliomok; a másikon a lengyel sas, a harmadikon az Anjou királyok czímerdísze, a tollas sisakból kinövő, patkót evő strucz van ábrázolva. Pulszky az egyes tárgyakat összehasonlítva, azt következteti, hogy azok nem egy művész kezéből eredtek.

Öt szép, sodronyművel díszített kehely a XIV—XVI. századból bizonyítja, hogy míg a sodronyos zománcz Európában csak a román korban volt divatos, nálunk e díszítés még soká azután is tartotta magát. Egy ében-fa ereklyetartó, zománczos arany szobrokkal díszítve, melyet Mária Terézia ajándékozott a pannonhalmi apátságnak, a XVI. század végéről való. Az alakok kissé nehézkesek, de a zománcz megtartotta teljes fénypompáját. — Ezt követi egy áttetsző zománczczal díszített ezüst serleg a fraknói kincstárból, mely arányainak összhangja által igen kiválik. Ez a német renaissance egy gyönyörű műve, Attemstetter András és Dávid műhelyéből. A két Attemstetter — apa és fiu — kortársaik (XVI. század vége) között ízlésük nemes volta által tüntek ki. Náluk már nem akadunk gothikus hagyományokra, de a barokk ízlés nyomaira sem. A boglárok és násfák után következik egy érdekes egyházi legyező a karlóczai egyházból, múlt századi mű, de idoma régibb időkre megyen vissza. E fémlegyezőket az orthodox egyházban hajdan valódi legyezők előzték meg, melyekkel a mise alatt a legyeket űzték el. Ma az már csak egyházi dísz; a velenczei örmény katholikusoknál még a csengetyüket is arra akasztják, hogy vele az Urfelmutatásnál a hivőknek jelt adjanak. Hű rajz adja vissza a XIV. századbeli függő gyertyatartót Pozsonyból. Az ezüsttel foglalt rozmár agyarpár tövére mennyezet van helyezve, mely alatt Szent Katalin átlátszó sárga borostyánkőből faragott alakja trónol. A gyertyatartó egykor egy pozsonyi confraternitás tulajdonát képezte. Ily confraternitások a középkorban gazdagságuknál fogva igen közrehatottak a művészet fejlesztésében. Ugyanitt ábrázolva van a Muzeum tulajdonában levő aranyos réz mellkép, melyet e század huszas éveiben, mikor Trencsénből hozták, Csák Máté mellszobrának néztek. A mellkép hajdan ereklyetartóul szolgált. A középkorban Magyarország számos egyháza dicsekedett ily ereklyetartó mellképekkel. Az arczkép erős egyénítést mutat, szemén, száján, szakállán észrevehető festéknyomok gyaníttatni engedik, hogy a mester szobrá-

Digitized by Google

nak minél életteljesebb kifejezést akart adni. Pásztorbotok kevés számmal voltak az ötvösmű-kiállitáson. A négy közül a legszebb és legérdekesebb van itt bemutatva. Thuz Osváth zágrábi püspöké volt, e szerint a XV. század utolsó tizedéből való, a mikor Magyarország Olaszországgal élénk összeköttetésben állott, a mikor a renaissance már a részletekben kezdi befolyását érvényre emelni. Ezt a pásztorbot is kifejezi, mert szerkezete goth, díszítése renaissance stylű. A gyűjtemény magában foglalja a történeti nevezetességű Pálffy-serleget is, melyet Alsó-Ausztria rendei ajánlottak föl Pálffy Miklósnak azért, hogy Győrt 1598-ban a töröktől vette. Túlhalmozott, értékes, de nem valami ízléses mű. Kardok, buzogányok, kristály kanna és egy érdekes múltszázadbeli óra után a negyedik füzet a szepes-iglói ereklyetartó feszületet adja a XIV. századból. Ez hazai ötvösségünk történetére kiváló érdekű, mert eddig a legrégibb ismeretes emlék Magyarországon, a melyen az ötvös alaposan vésett dombormüveket áttetsző zománczczal borított. A szerkesztők a feszületről azt tartják, hogy ugyanazon mester műve, ki a Szűz Mária budai templomának kincstárában őrzött kelyhet készítette. A két tárgy közt feltünő hasonlatok vannak, különösen a nodusban.

Szent László királynak a győri székesegyház kincstárában őrzött ereklyetartó mellképe, a magyar ötvösség emlékei között a legérdekesebbek egyike. Viszontagságok közepette a mellszobor megsérült. Koronája eltört, egy prágai ötvös restaurálta Napragyi püspök megbízásából. Ekkor pattoghatott le róla a hideg zománcz is, mely az arczot élénkítette. Most az egykori színeknek alig lehet nyomait fölfedezni. Az arczkifejezés merev, a miből azt lehet következtetni, hogy e mű egy régibbnek utánzása, mely talán Szt. László szentté avatása után készült. A bars-szentkereszti kehelyről a szerzők azt mondják, hogy az bizonyára XV. századbeli magyar munka és valószinű, hogy egy csaknem minden részletben hasonló zománczos kehely, melyet Klosterneuburgban őriznek, szintén hazánkban készült.

A nagyszebeni muzeum goth stylű poharait egy szárnyas szent kép követi, a középső táblán a feszülettel, a két oldaltáblán Szt. Tódor és Szt. György alakjaival. Az egész vájt zománczczal van díszítve. Styl és rajz emlékeztetnek a XI. században Byzanczban készített művekre. Csakhogy a byzanczi ötvösök majdnem kizárólag rekeszes zománczot használtak, míg a vájt zomácz a nyugati ötvösség technikái közé tartozik. E szerint e vájt zománczos oltárka nem byzanczi, hanem nyugati eredetű volna. A kérdést bonyolódottá teszi még az a körülmény, hogy a vájt zománcz sohasem áttetsző, míg ellenben oltárunk szárnyain a zománcz legnagyobb része áttetsző.

Az ötödik füzetben kora és alakjánál fogva legérdekesebb darab egy sárga rézből készült öntött vizes kancsó. Körülbelül a XII. századból veheti eredetét A nehézséget itt a hasonló emlékek ritkasága okozza. E kancsóhoz csak egy ilyen forma tárgy ismeretes : a South Kensington muzeum gyertyatartója, melynek alakja a főbb vonásokban megfelel a kancsóénak, mely centaurt ábrázol. A fej férfit mutat, kezében dob-féle hangszert tart. A kancsó fogantyúja egy furulyázó fiu, ki a lótest közepén áll. Az egész meglehetős grotesk benyomást tesz. Becses itt még a kora renaissance szempontjából Thuz Osváth zágrábi püspök sodronyozott szenteltvíz tartója és fecskendője. A korábbi füzetben bemu-

Digitized by Google

tatott pásztorbotjának alkata gothikus, díszítése renaissance ízlésű volt. Itt már az alkatban nyílvánul a renaissance, az ékítésben a goth. A főbb tárgyakat emeltük ki a nehány füzetből. Minden tárgyról egyenkint szólni szinte fárasztó lett volna. A képekről elmondhatni, hogy azok a modern technika színvonalán állanak. A magyarázó szöveg magyaros és hozzá elegans könnyedségű. Úgy hogy a műhez, melynek folytatásáról még szólni fogunk, szerencsét kivánhatunk mind az amateur közönségnek, mely azt élvezni fogja, mind a magyar tudományos irodalomnak, mind pedig a szerkesztőknek, kik ily nehéz vállalatot ennyi szaktudománynyal és sikerrel keresztül vittek. *Irmei Ferencz.*

BUDAPEST TÖRTÉNETE. A főváros megbizásából irta Salamon Ferencz. Második kötet Budavár 1458—1470-diki képével. Az Athenæum r. társ. könyvnyomdája, 1885. Ára 4 frt. VIII. 615. — Harmadik kötet. Kútfő bírálatok. Buda, 1687-diki térrajzával. Budapest, az Athenæumr. társ könyvnyomdája 1885. Ára 2 frt 50 kr. IV. 381. (Első közlemény.)

Midőn Budapest történetének első kötete 1878-ban megjelent, a «Havi Szemle» szerkesztője felkért, hogy azt folyóirata számára ismertessem. Örömmel engedtem a felhívásnak. — Az általam írt ismertetés a nevezett folyóirat 1880. évf. 19—31. lapjain jelent meg. — Most midőn a becses mű két további kötete jelent meg, e folyóirat szerkesztője szólított fel, hogy a két kötetből Budapest helyrajzára vonatkozó adatokat ismertessem. A mily örömmel teljesítettem az első megbízást, ép olyannal teljesítem e másodikat is. Azonban míg az első kötetből az egész anyag képezte ismertetésem tárgyát, addig e két utóbbi kötetből a számomra kijelölt tárgyat, mivel Budapest helyrajza tüzetesen szerző által még eddig nem tárgyaltatott, a történet szövegéből kellett mintegy kiböngésznem, hogy azt némileg egybeállíthassam.

A mű második kötete első fejezeteiben még Aquincummal foglalkozik és az archæologia segítségül vétele mellett biztos vonásokkal jelzi a római uralom és a rómaiság végét Aquincum földjén. A régészet által nyújtott bizonyító tárgyak: a Hadrianustól (117—138.) Valens koráig (392—395.) talajából kiásott érmek, és körülbelől ugyanaddig terjedő, szintén talajából napvilágra került feliratos kövek. A keresztényné lett lakosság, a római uralom megszűnte után más fejedelmek alatt továbbra is maradt, habár városa nehányszor feldúlatott, míglen a longobardok és avarok pusztítása által, 568 körül Aquincum végleg elpusztúlt. A jól épült és biztonság mellett kényelmet is nyújtó római városból szomorú emlékül alig maradt meg nehány épület-rom, ezek között a pompás diadalívek romjai, melyeken a rómaiak városukba a malomhajtásra (?) szükséges vizet vezették be. Mivé alkottattak a középkorban a rómaiaktól maradt monumentálisabb épületek, azzal szerző nem foglalkozik. Bonfini elbeszélése, hogy Sicambriában *Csaba* királyfi vára vala, melyet Nagy Károly frankjai bevettek, szerző szerint mese, s azért holfekvéséről nem is szól. Azonban figyelmet fordít az *Alba-Maria* templomra, melyről sehogysem engedheti meg, hogy Nagy Károly alapította. De főkép azt tartja lehetetlennek, hogy Árpád sírja Fehéregyháznál vala, állítván, hogy erre nézve, mint egyébként is, Anonymus tévedt. A templom Anonymus idejében már állott, az tény, de tévedett a traditióra

Digitized by Google

nézve, melynek keletkeztét köszönhette. »Tévedése — úgymond szerző — egy Thuróczynál olvasható hagyományon épűlhetett, s csak épen a személynevet cserélte fel, a helynevet pedig félreértette; Thuróczynál nem Árpád, hanem Szt. István temetéséről van szó, s nem ecclesia Albáról, hanem egyszerűen Albáról, vagyis nem Fehéregyházáról, hanem Székes-Fehérvárról. (85. l.)

A honfoglalás idejéhez érve, midőn Árpád övéit a Dunán átszállítja, szerző nem a megbízhatatlan Anonymus, hanem Kéza után indúl, kinek szavai szerint Árpád serege két helyen, a pesti és szobbi révnél kelt át a Dunán. A pesti révnek helye meghatározásánál, a Duna és a partok viszonyainak, a legcsekélyebb részletekig menő megvizsgálása után szerző azon eredményre jút, hogy a budai oldalon az ördögároknál, melynek irányában terjedelmes völgy terült el, a pesti oldalon az emelkedettebb homokdombos helyen, a mai vigadótól fogva a főtemplomig kellett az átkelőnek lenni. E helyeken volt mindkét oldalt már előbb is rév, s utóbb itt keletkezett a város magva, a kereskedők letelepedése által.

Kivált a keresztes hadjáratok valának nagy előnynyel a testvér városok és Ó-Buda fejlődésére, mert itt a keresztesek átvonúltak, de sokan meg is telepedtek. Ilyen telepedők valának a flamandok és a vallonok. Ezek hozták hozzánk a városok szervezésének eszméjét. Feltünő, hogy a hol németek valának a telepedők, mint Szepesben, Erdélyben, nem püspöki székhelyek, hanem csupán káptalanok valának. Ó-Budán is így történt II. Géza idejében, mert az 1148. évi oklevélből ezen királyra lehet, mint a káptalan alapítójára, következtetni.

Ó-Buda III. Béla királynak kedvencz tartózkodási helye volt, mert környéke vadászatokra igen alkalmas terület vala. Itt fogadta vendégeül I. Frigyes császárt, ki erre vonúlt keresztűl a Szentföldre. Hol és merre volt Ó-Budán ama királyi palota, vagy vadászlak, melyben III. Béla császári vendégét négy napon át fogadta, meg nem határozható.

A testvérvárosok erődökké történt átalakítását a tatárjárás következtében nyert szomorú tapasztalatok indokolták. Vannak a kik állítják, hogy Pest már a tatárjárás előtt is bástyafalakkal erődített hely volt, és hogy ama köröndök és bástyafalak, melyek még e század elejéig megvalának, már a tatárjárás előtt készültek volna, azonban erre nézve megbízható támpont nincs; de ha mégis volt Pestnek bástyafala, akkor az keletre legalább is a mai Gránátos-utcza, s legfeljebb a mai ország-út vonaláig terjedhetett. A déli oldal legalább is a Hal-tér és a plébánia, aztán a Kigyó-utcza és Sebestyén-tér közötti igen szabálytalan házcsoporton keresztűl tartott a Barátok-tere felé. Itt magok a szabálytalanságok tanuskodnak némileg egy régi vár határa mellett. Nemcsak a Kigyó-tér házcsoportja, hanem a kivűl eső Rózsa- és Sebestyén-tér alakjának rendetlen volta bizonyítná ezen feltevést. (177. l.) Tény az, hogy amidőn a tatárok dúltak, Pest lakossága az erődített Domonkosiak templomába és zárdájába menekült. Ennek helyét már Rupp és Rómer keresték, de mindeddig meghatározva nem lőn.

Mivel Pest már a tatárjárás előtt gazdag és nagy város vala, kellett neki tekintélyes plebánia templommal is birnia. Igen hihető tehát, hogy ama román-stylű falrészlet, melyet Rómer a plébánia templom délnyugoti tornyában talált, még a tatárjárást megelőző időben készült templomnak maradványa.

Pest helyrajzi viszonyai igen elősegítették a tatárokat, kik könnyű lovaik-

Digitized by Google

kal a homokos és posványos, patakok által szeldelt talajon, könnyebben harczolhattak, mint a pánczélos német és magyar hadak. Eléggé bizonyítja ezt Ugolinnak, a harczias kalocsai érseknek, gyászos veresége, ki pánczélos katonái által biztos győzelmet remélt, de az iszapos talaj, melyben nehéz fegyverzetök miatt bennrekedtek, végveszélyt hozott rájok. Ezen vereség a mai Palota és Új-Pest környékén történhetett.

A tatár dúlás után városunk harmadszor kezdett létrejönni. Első kezdete, s pedig Aquincumban Krisztus előtti századokra vihető vissza. Első fölvirágzása Krisztus utáni II. és III. századra esik. Második kezdete, mind a három részében, az avar kor homályában vész el. Virágzása a XII. és XIII. századba esik. Mig a harmadik kezdet a XIII. század második felére esik.

Ekkor az új honalapitónak, IV. Béla királynak, buzdittatva s segitve IV. Incze pápa által, főtörekvése volt országszerte, s pedig a tatárok ismétlődő bejövetele hírére, mielőbb várakat építeni, s a megerődített helyeket védelemre képes lakossággal ellátni. Ily czélra alkalmas volt a mostani Budavár, akkor «Pesti újhegy», melynek déli része erős védművet kapott. Ennek megalapitása nagy valószínűséggel az 1249-ik évre tehető.

Az építési munkánál legalkalmatosb mesteremberek az olaszok «de terra latina» valának, ezeknek Budavárban külön utczájok vala, s ilyenek a Margit-legendában is gyakorta említtetnek. (Az Olasz-utcza helymeghatározását szerző egyelőre mellőzte.)

Budavár 1255-ben már felépült, és pedig, mint maga a király mondja: igen népes volt. Azután kezdett Béla a templom — manap a várbeli átépítés alatt levő főtemplom — építéséhez. Ennek szerző bővebb ismertetést szentel.

A Nyulakszigetén, insula leporum. (Nem Nyúlsziget) leánya Margit, kit a Domonkos apáczarendbe felvétet, és e rend számára olasz művészek által zárdát és a Boldogasszony tiszteletére templomot építtet, melytől utóbb a sziget is nevét nyerte. Hogy Béla, a sziget biztonságában nem bízott, szerző belátja maga is, és azt mondja, hogy a patronátusi joggal, melyet a budavári főtemplomban az apáczák bírtak, nekik veszély idején, abban és melléképületeiben menedékhely adatott. A dominicana apáczák a patronatusi joggal ezen előnyt nem nyerték, mert abból a patronatusi jog eme szavaiként: «*alatur egenus*» csupán jövedelmi előnyök háramlottak reájuk. Különben menedék helyről a fejedelmi szülők gyermekök és társnői számára valóban fejedelmileg gondoskodtak. E czélra — mint szerző előtt bizonyára ismeretes — építették Visegrádot. (Theiner Mon. Hung. I. 271.)

A szigeten az apáczákon kivűl voltak hospitalárisok, premontreiek, ferencziek és ott volt az esztergomi érsek vára is. Ezzel kapcsolatban megemlítendőnek tartom, hogy a premontreiek zárdája nem ott állott, hol jelenleg is a főherczegi nyaraló mellett a romok látszanak; hanem ott a ferencziek Sz. Kláráról nevezett zárdája és temploma volt, mely a rend okmányaiban gyakorta említtetik és mely az 1355-ik évi metalis okmányokban kiinduló pont gyanánt szolgált. Hol volt a prémontreiek épülete, határozottan megmondani nem lehet. A szigetre igen élénk közlekedés volt a Duna jobb partjáról, Fel-Hévvízről és balpartjáról Jenőről.

Digitized by Google

Jenő és Pest között feküdt még egy helység: *Új-Bécs*. — Erről még a török időkben is találtam említést. — Ez, Jenővel együtt a nyulakszigetebeli apáczák birtoka vala. Kétoldalt feküdt a Dunába torkoló árok mellett, mely Pest várost körűl vette, mely körűlbelől ott lehetett, a hová a körűlövező csatornát tervezték. Még manap is fennmaradt az ároknak helye és neve, az Árok-utcza elnevezésben. Irányát azonban a még most is meglevő mélyedések daczára már nem lehet biztosan meghatározni.

Új-Bécs és Pest között volt a hatalmas Werner gróf palatiuma. Ennek helyét is hiába keressük. Uj-Bécsen keresztűl ment a Váczi-út, a mely hajdan is ott volt, hol mainap van. Nem távol ezektől volt a pogány temető «sepulchra paganorum». Hogy mi okból vetett Pestnek éjszakra való kiterjedésében gátot az egyházi terűlet, szerző által kifejtve nincs. Voltakép azonban mégis e helységek gyarapodtak leginkább s jutottak legelőbb Pest birtokába. Pest körűl valának még Nyír, Purdő és Anyás-Nyíre nevűek, melyek a Rákos mezőn egyes tanyák vagy csárdák lehettek, hová Pestről egy-egy út vezetett.

A Duna jobb parti részen a XIII. század második felében Ó-Buda ismét erősen emelkedik és «le is akarja szállítani Budát a magas paripáról». Tőle délnek nagybecsű forrásai, a János vitézek rendháza, réve s más előnyei által igen emelkedik *Felső-Hévíz* község, úgy hogy okmányilag gyakrabban említtetik, mint Ó-Buda. A vártól délnek van *Kis-Pest*, németűl *Kreenfeld*, a mai Tabán. Megfoghatatlan történelmi tévedésen alapul, hogy napjainkban a Szt. Gellért hegytől délre fekvő lapályt nevezik *Kelenföldnek*. — Ilyféle indokolatlan eljárás a nevek átruházásában felette nehezíti a helyrajzi és történelmi tények beigazolását. Elég bajunk van már az eddigi tévedések rectificálásával, kár ujabb zűrzavart támasztani. Kreenfelden alól, t. i. tőle délre vala *Erzsébetfalva* a Duna partján elterűlve a sz. Gellért hegy alatt. Többször említtetik a Margit-legendában.*

Felépűlvén a XIII. században a király palotája Budavárban és a királynőé Ó-Budán, a király gyakrabban itt lakik, és vele együtt a vár erős falai között az ország főbbjei. De egyszersmind ennek kapcsán az országgyűlések is itt tartatnak, melyek számára legalkalmasb terület a *Rákosmező*. Ez kelet és déli irányban körülövezte a várost. A várostól keletre a Ferencziek, délre a Domonkosiak temploma vala tőszomszédságában.

Erzsébet királyné, Róbert Károly neje igen emelé Ó-Budát, azáltal, hogy oda két zárdás templomot építtetett. A Ferenczrendüekére 1331 körül megjő a pápai helybenhagyás. 1334-ben pedig ugyan ott, a klarissákét nemcsak akarja felállítani, — mint szerző mondja, — hanem valóban fel is állítja, a miről I. Lajos és anyja Erzsébet 1355. évi okmányának e szavai: Nos Regina de Nostris Sumptibus Reginalibus, aliam in honorem Beatæ Virginis pro usu Sororum Sanctæ Claræ Ordinis Beati Francisci .... de novo ædificari et construi fecimus». Tehát

* Itt csak mellesleg jegyzem meg, hogy árpádházi b. Margit, szerző szavaiként: (223. 1. jegyz.) «ugyanazon legenda szerint 1271-ben február 15-én halt meg», tévedésen alapszik, mert a latin legendákban «XV. calendas februarii» van, ami január 18-ikára esik. Tehát Margit 1271. jan. 18-ikán halt meg «zent Prisca Azzon napyan» mint a magyar legenda a fenntemlített szavak után nehány sorral alább említi.

Digitized by Google

a terv valósúlt, a kezdet befejezést nyert, de nem a budai várban, hanem Ó-Budán. a hol egyszersmint a prépostsági templomot is ujra építtette. Bizonyára, az ott állott királyi és illetőleg királynői vár is, melyben az özvegy királyné lakott, kellő díszben részesíttetett általa.

Lajos alatt Buda kültelkei is benépesedtek, kivált nevezetes colonia jött létre a mai szépjuhászné helyén, ez a pálosoknak sz. Lőrinczről nevezett zárdája és temploma vala.

Zsigmond alatt a domonkosiak vári temploma örvend nagy kedveltségnek, 1396-ban benne függesztik fel a franczia lovagok czímereiket. E templomnak romjai még manap is szemlélhetők a Halászbástyán, melynek egy része a templom alapfalát képezte. — Leginkább emelte Budavár fényét a Zsigmond által épített királyi palota, *a frispalota*. További építkezéseire szerző súlyt nem fektet.

A város törvénykezéséről beszélvén szerző, megemlíti Budavárt északról környező elővárosokat, Sz.-Péter várost és Tótfalut, mely utóbbinak német neve «*Zeisels Püchel*» lehetett. Előbbi a mai víziváros keleti, utóbbi északi részét képezte. Ezeket már a XIII. századbeli okmányokban találjuk felemlítve.

A bástyák őrzésére nézve a budai törvénykönyv külön paragrafust bír. Voltak pedig őrállomások a várban: A szombati vásárkapu és torony (ma bécs kapu) és a Szent-János utcza kapuja és tornya (a mai vízivárosi kapu) őrállomásai. Voltak ezenkivül: az ajtó a Mindszentek mellett; a Boldogasszony czintermében (a főtemplom mellett) a Szt. János kolostorban, (a mai várszinház helyén), a zsidó-utczában feküdt kamara házban, és Stibor házában, valamint az ezek közt elvonuló falakon. Az elővárosokban, *Taschenthal*ban (a mai halászváros) «pey der Mueter der parmhertzigkait» (t. i. az így nevezett templomnál), mely nem az *irgalmasoké* volt, mint szerző talán hiszi (412. l.), hanem a karmelitáké. (Knauz, Budai kápt. regest. 146. l.); továbbá Szt-Istvánnál egész le az erődig «hindten ab zu der vestenn» (Stadtrecht 15. l.) Szt-István czímü zárda az ágostonrendüeké vala és a Vízivárosban, a Duna mellett feküdt, ott volt az alsó város bástyájának egyik köröndje is. Végre a két utolsó őrség a *Zeisselpüchel* és *dörffel*ben volt. Ezek egyikét Logodnak tartom.

A kereskedésről lévén szó, felemlíttetik a Budán tartatott két országos vásár, melyek egyike az «anger» másika az «Aigen iarmark». Előbbi a várban, utóbbi Felhévizen. A felhévizi vásárok igen népesek valának, azokat több érdekes adat örökítette meg. — A hetivásárok nem tartattak, mint szerző mondja (438. l.) mind a szombat kapunál; hanem szerdán a németeknél, Boldogasszony temploma előtt; pénteken a magyaroknál Sz. Magdolna templomuknál és hozzájött a szombati vásár a kapunál.

A budai kereskedelmi kikötőt, szerző a mai Margit-hidtól mintegy a Bombatérig terjedettnek mondja. Lehetett azonban nézetem szerint a felhévízi vásártér miatt feljebb is. Hogy Pest felől a közlekedés miért történt volna a mai fehérvári kapun át, (439. l.) azt nem látom indokolva. Mert a várnak keleti oldalán volt a palotába vezető kapu, továbbá a Szt. János kapu, és vagy két ajtó. Ezeken közlekedtek még a török időkben is. Holott a vár nyugati részén levőt alig találom említve.

A hajóforgalomnak igen nagy hátrányára vált volna, ha létre jő, amit

Digitized by Google

Zsigmond tervezett volt, hogy t. i. a Duna nagy láncz által elzárassék. Az ezen vállalathoz szükséges előkészületekről megemlékszik Bertrandon de la Broquière.

Mint érdekes intermezzót, megemlíti szerző a budai árusnők büntetését, mely súlyos kő (bagstain §. 155. buhstain §. 180., nézetem szerint *tégla)* hordásából állott a városháztól, — mint szerző mondja — Szt.-János kapujáig a mai vízi kapuig. A törvénykönyvben «*sand Jorgen*» áll az imént idézett mindkét §-ban, a mi Szt.-Györgyöt jelent. Igen érdekes a budai kofáknak elhelyezése és árú-czikkeiknek meghatározása a budai városi törvény által, a mi a piaczok terjedelmére, a kereskedés forgalmára biztos adatot nyújt.

Az «Ó-Buda Mátyás korában» czímű fejezetben több érdekes helyrajzi adat van. Első helyen felemlíti szerző az ó-budai királyi várat «in ipsius civitatis seu oppidi latere», s leghihetőbbnek tartja, hogy a mai Királydombnak nevezett házcsoportozat volt az, mely a régészek véleménye szerint egykor Aquincum színháza vala. A mi a Tollius utirajzában előforduló budai látképeket illeti, azok Dillich XVII. század első éveiben készült látképeinek emlitésre sem méltó, esetlen másai, melyek után Ó-Budáról kellő fogalmat nem szerezhetünk magunknak. Ó-Buda mindannak daczára, hogy káptalan és több zárda, sőt királyi palota is vala benne, mégis Ranzan állítása szerint faluszerü volt.

Mátyás egyik intézkedése Ó-Budán, hogy 1479-ben fehéregyházát átadta az általa kedvelt pálos rendnek. Igen szellemes megjegyzése van itt szerzőnek: «Bonfinius Nagy Károly császárnak tulajdonította fehéregyház építését, a mi bizonyítja, hogy az akkori legtanultabb emberek is, történelmi kérdésekre nézve nem a kritikában, hanem a hitben voltak erősek. Azonban még abban a hivő korban sem hitték az egykoruak, hogy Árpád ott volna eltemetve, különben irtak volna erről a nagynevezetességü dologról».

A János-lovagoknak itt ép úgy, mint Felhévízen, volt hospiciumok, de hol állott volt és mikor keletkezett, azt még eddig senki sem tudta meghatározni (?). Meg nem érthető, hogy Ó-Budán a sokkal korábbi római épületekből még vannak maradványok, míg a későbbiek, minő a királynői vár, a prépostság, a számos zárda, minden nyom nélkül eltüntek.

Mátyás idejében legnevezetesb épület vala Budán a királyi lak, melynek nagy része Zsigmond király műve, a melynek váza nagyjából még ma is látható. A Schedel-féle krónikából vett 1493-dik évi látkép után, melyet szerző művének czímképeül bemutat, némikép tájékozhatjuk magunkat a királyi lak akkori alakja iránt. Szerző nézete szerint, a belső és külső királyi várlak épületei két belső udvarral együtt csak vagy 20 öllel foglaltak el többet, mint a mennyi a mai királyi várpalota hossza. — Szerző méreteit Fontána rajza szerint állította össze; inkább ajánlhattam volna e czélra amaz alaprajzokat, melyek ugyancsak 1686-ban a bajor tábori mérnökök által felvétettek. Ezek egyikét közli Röder. (Ludwig, Markgraf von Baden).

Találóan emeli ki szerző a várpalota helyének hátrányos és előnyös körülményeit. A hátrányok legfőbbike az, hogy itt van a várhegynek leggyengébb oldala. A fensík itt lefelé ereszkedik, a várhegy nem meredek, a hegyoldal igen menedékes, de keskeny volta miatt a kiterjedésre legalkalmatlanabb. Ezekhez arányban e pontnak nagy előnyei is vannak. Itt közelíti meg a várhegy leg-

Digitized by Google

inkább a Dunát, azért az erődítvényeket egész a partig, sőt mondhatni egész a vízbe lehetett vezetni. Itt volt a közlekedés főréve, a pesti rév. Ezeken kivűl itt lehetett legkönnyebben elszigetelni a királyi palotát a polgári várostól. Szép kilátás, kertnek kényelmes hely, közelében fürdőnek alkalmas hévíz, mindez emelte a helynek ajánlatos voltát.

A várhegy legmagasabb helyei, pupjai szemeltettek ki a templomok számára. Az egyiken a főtemplom, a másikon a ferencziek temploma, a mai várszinház épűlt. Mindkét helyről az egész vidéken uralkodva büszkén emelkedtek a templomtornyok a magasba, kivált méltóságteljes látványt nyújtva a pesti szemlélőnek. A ferencziek tornya a törökvilágban; Mátyás tornya, mely iránt a nagy királynak rajta levő czímere is kiváló pietast követelt volna, napjainkban pusztul el. Az alig szétszedhető szilárd falakból álló torony mit vétett, hogy lebontassék? Tekintve műemléki becsét, mert Mátyás idejebeli mű, több sincs fővárosunkban, s csak igen kevés a hazában, nem tövig lebontani, de azt minden áron, még a modern ízlés rovására is conserválni kellett vala. E szilárd torony styláris szempontból igen könnyen lett volna restaurálható, és az átépített templommal öszhangzatba hozható. Igen félek, hogy az utókor itélete igen kedvezőtlen leend a lebontás ténye felett.

I. Mátyás király uralkodása kezdetén, magának a budaiakat megnyerni óhajtván, nekik adományozza *Sassad* királyi birtokot, több más előnynyel. Szerző szerint Sassad ott terűlt el, a hol a mai krisztinavárosi templom van. Bonfini említ valamely *Solta* nevű helységet (Dec. V. Lib. V.), melyről szintén azon vélemény van, hogy a mai Kéményseprő-kápolna tájékán lett volna. Ez is oly kérdés, melynek megoldása egyelőre jobb időkre odáztatik.

Szerző a Schedel-féle krónikából közlött Buda látképen nehány helyrajzi objectumot törekszik constatálni. Részemről e látképet, összehasonlítva a Meldemann, Braun, Dillich, Birkenstein stb. féle látképekkel, igen képzeletinek tartom. Némely tekintetben szerző ezt maga is belátja, mert mondja: A «rajz hibája az, hogy a főobjectumokra fordított gond mellett a házak képzeletiek, s ott is sűrűen állanak, hol a hegy meredeksége egészen valószínűtlenné teszi ily csoportos létezésöket». Azonban a rajzoló a leglényegesebb főobjectumokra nézve is képzeletének szabad menetet engedett. Összehasonlítva a királyi palotát a fennevezett rajzokkal, szembeötlő különbséget fogunk észlelni. Míg azokon oly alakzatú épűletrészeket látunk, melyek valóban létezhettek, addig e képen olyanok tünnek fel, egész csoportokban, melyeket elképzelni sem lehet, annálkevésbé voltak azok kivihetők, vagy valamely használatra alkalmasak. Alantabb szólandok a templomokról, melyek a látképen szintén, mint főobjectumok vannak feltüntetve.

Szerző a látképen constatálja, hogy a mai Sz.-György téren rovátkos fal építtetett ép a látkép rajzolása idejében (1458—1470.), mely fal a kir. palota védelmére készült. E falhoz legközelebb eső templom a mai várszínház helyén, hajdan a ferencziek temploma, a másik templomnak ma nyoma sincs, az Szt. Zsigmondé volt. A klr. vár előtt az «ingens area»-t szerző csak I. Mátyás ideje után keletkezettnek mondja. Azt hiszem, hogy az már előbb is létezett, csakhogy a látkép nem tűnteti fel elég terjedelemben. A templomoktól nem távol, a kupo-

Digitized by Google

lás épületben, Sz. János kaput kivánja felismerni. A rajta levő két nyilás felét tartja a kapunyilásnak. Ezen épületet magas keskeny ablakokkal biró kápolnának tartom, mert mint várkaput, az össze-vissza álló házak közé sehogy sem birom beilleszteni. *Némethy Lajos.*

MAGYARORSZÁGI VÁROSOK RÉGI SZÁMADÁSKÖNYVEI. (Selmeczbánya, Pozsony, Beszterczebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltárából). A magyar tud. Akadémia megbizásából közli Fejérpataky László, lev. tag. Budapest, kiadja a magyar tud. Akadémia. Ára 4 frt.

A városi számadások régészeti vonatkozású főbb adatainak biráló ismertetését szándékozom e czikk keretében közzétenni. E szempontból főkép az érczművesek s ezek között első sorban az ötvösök méltók figyelmünkre. Minden egyes ötvös nevének esetleg hasznát vehetjük műemlékek meghatározásánál. Mert míg pl. a lapicidák jobbára mértani vonalakból szerkesztették jeleiket (signes maçonniques) — mikép ezek, teszem azt, a sárospataki alsó vár kövein láthatók, — mely jelekből nevökre egyáltalán nem következtethetünk: addig az ötvösök művein, a város czímere vagy nevének kezdőbetűje (pl. Trencsénben «T») mellé, mely egyik ismertető jele a műemléknek, rendesen oda van nyomva vagy vésve a készítő mester nevének kezdőbetűje, mely a másik útbaigazító az illető tárgy eredetének megismerésére.

Vajmi ritkán ugyan, de néhanapján mégis akadunk oly műdarabra, melyen ama két jel közűl csak valamelyik, vagy épen egyik sem fordúl elő. Az ily tárgy nem czéhbeli, hanem úgynevezett «várbeli» conventiós ötvös műve, vagy pedig az illető műdarab «nem érvén fel a próbát», suttyomban, a czéh és városi hatóság tudtán kívül készíttetett czéhes helyes ugyan, de a «czéhtől üres» kontár által. Czéhes helyen csak a «hemplér, kontár, vagy kajtár» dolgozott ötvösjegy nélkül. Ellenben a «czéhbeliek» vagy «czéhbeli társok (contubernales)», fölszabadulásukkor mester uraiméknak nevök kezdőbetűivel ellátott bélyegzőt mutattak be, mely némely helyt megfüstölve az apród-jegyzőkönyv táblájára nyomatott.*

Valamennyi czéhszabályban meg van írva (legvilágosabban a kassaiban, s azért ezt idézzük), hogy «minden a czéh próbája szerint míveljen, és a mit csinál, mingyárt *az ő maga jelét* rea üssön, annak utánna a czéhmesterhez menvén, azt az ő csinálmányát megmutatván neki, ha javallja és helyén hadja azt az czéhmester, ő is össön rea a próba szerint *a város jelét.*»**

Így ment végbe a contuberniumok alakításától fogva egész a jelen század közepéig az ötvös művek bélyegzése, s ezért fontos reánk nézve a városi jegyek s az ötvösök neveinek ismerete.

A városi jegy használata e számadásokból minden kétséget kizárólag mindössze egyetlen egy helyen mutatható ki. Bártfa városának 1433-ki számvetésé-

* Így pl. a brassai ötvös-czéh «Von den Lehrjungen» felíratú apród-könyvének tábláján még láthatók a czéhet felkövetett ifjú mesterek jelei. Eredetije Brassó város levéltárában.

** A kassai ötvös-czéh articulusai 1601-ből. I. II. Art. A felsőmagyarországi muzeum kézirattárában.

Digitized by Google

ben ugyanis, a 321. lapon ezt olvassuk: «Item das man stat czeichen gemacht hat in eyn zilberen becher *Caspern* fl. 2».

Ugyanezen följegyzést Myskovszky (Bártfa középkori műemlékei. II. 84. 107.) így olvassa: «Item das man statzeichen gemacht hat an eyn silbern Becher für *Czudar Janusch* fl. 6».

Melyik olvasásnak adjunk már most hitelt? Az eredeti számadás nem lévén kezünk között, bajos e kérdésben eligazodnunk. Annyi azonban bizonyos,

1. hogy Myskovszky hibásan vonatkoztatja ama följegyzést Bártfa városának szent Egyed alakjával ékes nagy pecsétnyomójára; mert a pecsétnyomót csak nem használhatták ezüst pohár jelzésére!?

2. hogy Fejérpataky olvasása pontosabbnak látszik az övénél annálfogva, mert 1433-tól 1450-ig Bártfa városában csakugyan dolgozott Gáspár nevű ötvös,* ki a föntebbi adat szerint az általa készített poharat szabályszerűen a városházán láttatta el próbával.

Egyébként azon föltevésemen, hogy itt semmi esetre sem városi pecsétről, hanem városi ötvös-jelzőről van szó, még az sem változtat, ha az eredetiben a Myskovszky olvasása állana, mert akkor csak azt jelentené, hogy az ónodi Czudar János, felvidéki kapitány, Zboró és Makovicza ura számára (für Czudar Janusch) készített poharat bélyegezték meg.

A Myskovszky által közlött 1433-ki városi pecsétnyomó árát nem az 1433. jul. 10-iki, hanem az 1433. márc. 29-ki számadásokban találhatjuk meg. Itt ugyanis (317. l.) ez áll: «Item das man dy stempe hat angericht etc. fl. 1. den. 80.» Ez ép oly kétségtelen, hogy a városi pecsétnyomóra vonatkozik, mint az, hogy az előbbi ötvös-bélyegzőről szól.

A városi jelzés gyakorlatára mutatna még egy adat, mely Selmeczbánya 1378-ki számadásában, a 20. lapon, így van följegyezve: «Item qui præparavit ferrum ad signandum vasa 4 gross». Itt azonban a vas-szerszám voltaképen általában «bélyegítőt» jelent, mely név alatt hajdan ép úgy értették az ötvös művekre s a mértékekre alkalmazott «város próbáját» (Stadt-Zeichen), mint a pénzverőben használt «példát» (Prägstempel, Münzstempel):

Az *bélyegitője* hiszem vas az pénznek,
Mind az ezüstnek s mind penig az réznek.**

E számadásokból tehát a városi jeleknek csupán létezését állapíthatjuk meg, a mit úgy is tudtunk. Annál több új, eddig ismeretlen adatot nyerünk az ötvösök neveiben, melyek teljes lajstromát a következőkben állítottam össze.

Selmeczbányán. 1364. Parvus Goltsmit. 1364—1366. Pertoldus Aurifaber, Bertold Goltsmid. 1365. Dietreich Goldsmid. 1368. Peter Goltsmid. 1378. Hannus Aurifaber. 1378—1388. Gilge Aurifaber, 1387-ben Egidius Aurifaber név alatt.

* Magy. orsz. városok számadáskönyvei. 194, 325b, 328a, 340a, 403b, 411a, 419a, 426a, 435b, 443b, 446a, 453a, 457a, 459b, 460, 466b, 518b, 520ab, 521b, 522b, 534a, 617.

** Joh. B.(odó) Szentmartoni: Az tékozló fiúnak historiája. Claudiop., 1636. p. 22.

Digitized by Google

Beszterczebányán. 1386—1399. Hannus Goltsmyt, Hausmann (sic!) Goldner, 1399. Hannusmann Goldner (93. l. a tárgymutatóból kimaradt). Mind a három egy-ugyanazon személy. Hausmann, Hansman helyett, alkalmasint olvasási hiba mind a szövegben, (84., 85. l.), mind a tárgymutatóban; miután Hausman tudtommal mint ó-német és keresztyén vezetéknév, egyaránt ismeretlen. 1399. Haynczman Goldner. A szövegből úgy veszem ki, hogy ez nem azonos a fönnebbivel. A tárgymutató, a beszterczebányai számadásokban hat helyt megemlített Silbermachereket az «ezüstművesek», tehát ötvösök közé sorolja. Részemről e tárgyban Ipolyival tartok, ki Beszterczebánya műveltségtörténetében úgy nyilatkozik, hogy e név az ezüst előállítóira, s nem az ötvösökre vonatkozik. *

Körmöczbányán. 1442—1443. Elizabeth Aurifabra. 1442—1450. Hans Goldsmyd. 1442—1450. Michel Goldsmyd. 1442—1450. Endres v. Endris Goldsmyd. 1450. Hans Eynsetzer v. Insetczer. Neve, régi magyarsággal a. m. «kőfoglaló». Minden «szolgalegénynek» (famulus), remeklésekor bizonyságot kellett tennie a drágakövek befoglalásában való jártasságáról, s így e korban a kőfoglalók voltaképen a czéhek kötelékébe tartozó ötvösök. 1450. Lehenhart Goltgiesser. 1450. Wenzlaw Goltschmid. 1450. Fynster Goltschmidt. A tárgymutató emlékezik még bizonyos «Jost» mesterről, ki a 637. lapon fordulna elő. Tévedés lehet a dologban: ily nevű körmöczi mester se ott, se másutt nem található a számadásokban.

Nagy-Szombatban. 1407. Michel Goltsmid. 1407—1440. Johannes Aurifaber, Hannus Goltsmid, Johannes Kyseling v. Kisling, egy-ugyanazon személy 1424—1450. Claws v. Clawse Goltsmyth. 1455—1430. Gilge v. Gilig Goltsmyt.

Bártfán. 1419. Johannes Aurifaber. 1433—1450. Caspar Goltsmith, Caspar aurifaber. A tárgymutató szerint csak 1444-ig (617. l.) működött volna. kimaradván a 194. lap azon adata, hogy Caspar Goldsmydt 1450-ben tanácsbeli volt. Már pedig annak a megállapítása, hogy Gáspár mester még 1450-ben életben volt s városi senatorságot viselt, főkép azért fontos, mert így valószínűbbé válik, hogy ez ugyanaz a nagy becsületben állott mester, ki 1455-ben a szent Egyed egyház nagy keresztjét készítette. A Liber Eccl. Hospitalis S. Aegidii czímű könyv írja: «Anno 1455. Item Caspar aurifabro pro labore magnæ crucis fl. 4.» 1435—1437. Lucacz Fleyscher aurifaber. A tárgymutató csupán a 429. lapon említi, melynél fogva Fleischer Lukács csak 1435-ben dolgozott volna. Holott nevét mint birtokos polgárét, ott látjuk a 440., 449., 456. lapokon is, az 1436. és 1437-ki számadásokban.

Nagyváradon (?). 1437. Celmen de Waradino aurifaber. A tárgymutató váradi ötvösnek mondja. Lehet hogy az volt; de ép oly joggal tarthatjuk bártfai mesternek, mert bártfai számadásban szerepel. Stefanus de Waczia, azért hogy Váczról nevezi magát, nem váczi, hanem nagyszombati polgár s városbiró volt (Stephan von Woczen di czeit statrichter). ** Celmen de Waradino, azért

* Századok. 1874. 612. l.

** Magyar orsz. városok számadáskönyvei. 135. 136.

Digitized by Google

hogy Váradról írja magát, *mert onnan szakadt*, nagyon könnyen lehetett bártfai mester.

Az ötvösök neveiről szólva, meg kell még emlékeznünk arról, hogy azon vitához, mely a nyelvészek közt a fölött folyik, vajjon az ötvös szó az *öt* (üt) vagy *önt* tőből származik-e,* e számadásokból mindkét fél meríthet erősséget. Az *öt* mellett küzdők felhozhatják, hogy az *aurifaber*, a *Goldschmid* lépten-nyomon megjelenik előttünk; de az *önt* mellett állók visszavághatják, hogy ámbár csak egyszer (a 637. lapon), de utóvégre mégis csak látható a *Goldgiesser* is.

Valóban, a vita szerintünk lényegében úgy áll, hogy a dolog természeténél fogva, technikai szempontból, mindkét képzés egyformán megállhat, mert a verőmunkát és az érczöntést, nemcsak az ötvös, hanem általában minden érczműves ősidőktől fogva egyaránt gyakorolja. Innen van, hogy az ötvös a Goldschmid mellett Goldgiessernek is neveztetik, s innen ered, hogy pl. a rézműves e számadásokban is hol «cuprifaber, coppersmidt, kuppirsmid, messinkslœr», hol «rotgisser» (rézöntő).

E gyűjteménynek az ötvösökre vonatkozó egyéb adatai csekély becsűek. Ilyenek pl. a bártfai számadásokban: 1433. «aurifabro Caspar de labore cupparum fl. 50». (315. l.) 1433. «Caspern Goltsmiden vm 400 schindel fl. 4». (318. l.) 1434. «Casper Goltsmiden (sic!) von eyn coppe den man dem keysser geschanckit hot fl. 46». (430. l.) 1438. «dedimus Caspar Goltsmed pro cilindriis 55 den.» (403. l.). Mi a tanúlság mindezekből? Eleve föltehető, de különben is concret példákból ismeretes tény, hogy az ötvösök a munka meg nem osztás ama korában nem csak ötvösművet, hanem egyéb polgári foglalkozást is űztek. Hasonlóan közismeretű dolog, hogy a városok főkép kupákat, betanított sólymokat s fűszereket szoktak ajándékozni a fejedelmeknek s befolyásos uraknak. S részemről a kupák nagy számát, s ékes technikai kivitelöket főkép az említett szokásnak tulajdonítom. Fölsorolt adataink között nem a kupa ajándékozás ténye, hanem a kupák *ára* volna tanúlságos, melyből következtethetnénk művészi értékökre is. E tekintetben azonban nem nyerünk fölvilágosítást, a miért a közlőt, túlzás nélkül, nem tehetjük felelőssé. Mennyi az az 50 frt., vagy az a 46 frt? Hogy tudhatnók, mikor a számadáskönyvekben pl. egy arany forint értéke *kétszáz* denár és *hétezerötszáz* denár közt váltakozik. Míg e rejtélyek meg nem oldatnak, még pedig városonként kimutatva a pénznemek változó értékét, mindaddig ez az egész kötet, számadásokról levén szó, épen legfontosabb részében úgyszólván abracadabra. Bárha tudjuk, hogy egy kupa 46 frtba került, voltakép semmit sem tudunk annak értékéről; el sem tudjuk képzelni, minő kupa lehetett az.

Az sem újság, hogy az ötvösök, mint az akkori életmód- s szokásoknál fogva rendkívül jövedelmező «liberalis ars» «ein Kunstreiches Handwerk» művelői, nagy tekintélyű s befolyásos gazdag polgárok voltak, kiket conciviseik gyakran megembereltek a senatori sőt a bírói tiszttel is. Két évvel ezelőtt egész sorozatát mutattam ki az 1331-től 1670-ig az ötvösökből került alispánok, vár-

* Ld. bővebben a kérdés tárgyalását: Ballagi Aladár: Kecskeméti W. Péter Ötvöskönyve. Bp., 1884. 159. 160. l.

Digitized by Google

kapitányok, senatorok és biráknak, kikhez most, a számadáskönyvek nyomán járúl: Kisling vagy Kiseling János, 1426., 1437. és 1440-ben (132., 136., 139. l.). Nagy-Szombat város bírája. Hiba, hogy az első kivételével, Kisling neve épen bírósága idejében nincs föltüntetve a tárgymutatóban.

Az ötvösök vagyonosságával s foglalkozásuk természetével kapcsolatban állott, hogy házaik jobbára a város főterét diszítették. Akkora számmal sehol sem, mint Körmöczbányán. Ott a Ringen (in circulo) 1450-ben csupa ötvös és bányász a házi úr: hat Münzer, öt Goldschmied, két-két Schaider és In- vagy Einsetzer, egy-egy Schmeltzer, Giesser és Pergmeister. Bizony ily szomszédságban még «Kuntz Schneyder» uram is (637. l.) alighanem oda számít! «Kuntz» ő nála bajosan veendő keresztnévnek (Konrád, magyarúl Göncz), s ha nem az, akkor nem lehet más, mint Kunst-Schneider vagyis «példametsző», kik e korban mindnyájan ötvösök, s a pénzverdei bélyegmintákat készítették.

Érdekesnek tartom azt az adatot, mely szerint a bártfaiak 1428-ban Krakkóban vésették városi pecsétnyomójukat. Nem mintha erre nem tudnánk példát. Hiszen Mátyás király titkos pecsétjét, és II. Ulászló nagy pecsétjét Boroszlóban készíttette. Hanem felfogásunk szerint érdekes ez adat azért, mert világot vet a készíttetés módjára s a középkori ember eszejárására.

Az 1428-ki évről szóló bártfai számadások közt ugyanis, két különböző helyen e följegyzések olvashatók: (266. l.) «Item pro signeto civitatis solvimus den. 50 feria quarta post Scolasticæ» (febr. 11.). (268. l.) «Item solvimus Nicolao Jewer 1 marcam Polonic. gross. et 3 gross. quod solvit Craccoviæ aurifabro pro sculptura sigilli civitatis in die Thomæ apostoli» (dec. 21.).

E jegyzetek elseje úgy értelmezendő, hogy a pecsétnyomót idehaza csináltatták, s aztán — tanú reá a második jegyzet — bizodalmas jó emberükkel megvésetés végett kiküldték Krakkóba. Nagy tévedés volna ebből azt a következtetést vonni, mintha Bártfán nem akadt volna mester, ki megvési a város pecsétjét. Azon korban nem is lehetett ötvössé, a ki nem tudott vésni. A mester-remek tárgyai közt minden czéh-szabályban benne van, hogy a szolgalegény kötelessége egy czímeres, vagy akkori szóval *helymes* vagyis Helm-es, t. i. sisakos pecsét («sigillum, helymes vocatum» a pesti ötvösök czéh-szabálya, 1529.) kivésése. 1473-ban a kolozsvári ötvösöknél mesterré csak az lehetett, a ki tudott «insignia aut clenodia armatica . . . Clipeum armateum formare et bene facere, wappen graben, insignia scutirisare» etc.

Ne keressük tehát a pecsétnyomó külföldön készíttetésének okát, ötvöseinknek ebbeli járatlanságában, hanem inkább a középkori ember ama bizalmatlankodó félszében, melynek legmonumentalisabb emlékei a donjonok, csapóajtóikkal, kaszavermeikkel, s az emeletre épített, csupán lajtorjával meghágható bejárataikkal. A középkori ember pecsétet nem igen mer földijével készíttetni; attól tart, hogy mássát veszik, s szakasztott olyannal visszaéléseket követnek el. Ezért megy inkább messze földre olyasmiért, mit otthon is megszerezhetett volna. Ez pusztán hypothesis, de a melyet a bártfai adat, egybevetve a már ismert Mátyás- és Ulászló-korabeli adatokkal, szilárd psychologiai alapra helyez.

Az ötvösökkel végezve, érdemes lesz még néhány szót ejtenünk az ágyú- és harangöntésről, mint az érczművességnek szintén igen kiváló ipari fejlettsé-

Digitized by Google

get igénylő nemeiről. Azt hihetnők, hogy az ily műhelyek berendezéséhez nagy tőke is kellett. A világért sem! A mesteremberek tőkeszegénysége, vagy még inkább a hitelviszonyok kezdetlegessége folytán, a mint az ötvösnek helyébe vitte a «míveltető ember», vagyis a megrendelő az aranyat, ezüstöt, melyből számára míveljen: úgy a harang- és ágyúöntőnek is helyébe vitték az érczanyagot, melyet fel kell majd dolgoznia. A mester csak a műhely berendezésének költségeit viselte.

Bártfán is, hol az ágyú- és puskaöntés nagyban gyakoroltatott, az érczanyagot, a kor szokásához képest, legtöbbször a város adta a mestereknek, kik közűl háromnak neve is reánk maradt, u. m. 1433: Hannus Botner (327. l.); 1435: Mertin (357. l.) s 1440: Stephanus pixidarius (511. l.).

Harang, valamint harang-kötél-, heveder-, súly, faggyú a harangok kenésére, több helyt említtetik a számadásokban. Harangöntőre azonban csak egyre bukkanunk, *Matthias Glockengiesser de Nova Villa* személyében. A tárgymutató szerint ez a mester «Újfaluban (Nova Villa) és Bártfán» lakott volna. Ez a meghatározás mindenesetre hibás, és kétségkívűl topographiai tájékozatlanságból ered. A névmutatóban ugyanis ez áll: «Ujfalu (Nova Villa) Bártfa vidékén». A közlőnek az a szokása, hogy a mely hely fekvését nem ismeri, azt azon város vidékére helyezi, melynek számadásában előfordul. Így pl. szerinte «Neumarkt Bártfa vidékén» fekszik, mert bártfai számadásban szerepel, holott ez a lengyelországi Novy Targ, németűl Neumarkt, mely Bártfához 18 mértföldre esik; «Grebow, Bártfa vidékén», mert a bártfai számadások szólnak róla, holott ez Grybów, szintén lengyel földön, Bártfához 9 mérföldre, stb. stb.

Így esik meg, hogy mivel Nova Villa helyfekvését nem kutatta ki a közlő, nem is combinálhatta a Harangöntő Mátyásra vonatkozó adatokat, melyek a következők: (246. l.) «Item Mathiæ Glokkengysser dedimus super uno caldari ad albatorium 2500 (den.)».

Itt a mesternek csak neve van említve; pedzve sincs, hogy hova való. A közlő ezen adat alapján mondja, hogy Mátyás mester «Ujfalun *és Bártfán*» lakott volna; bizonyára azért, mert bártfai számadás szól róla. A mester lakhelyét csak az 1437. szept. 13-áról szóló következő följegyzés juttatja tudomásunkra:

(378. l.) «Item dedimus Mattes Glockengiessern *de Nova Villa* vmb gewichte (t. i. harang-súlyért) fl. auri 15, 1 ort.»

Már itt világosan meg van jelölve, hogy hova való a harangöntő; mert hogy a «de Nova Villa» Mátyásnak nem származási, hanem lakó helyére vonatkozik, világosan tanúsítja a mester által öntött harang hozataláról, ugyanazon lapon, 1437. szept. 6-iki keltezéssel följegyzett emez adat:

«Item Spicz Huttiln *pro expensis ad Novam Villam ex parte campanæ* den. 50».

Eddig eljutva, s megállapítva, hogy Glockengiesser Mátyás nem Bártfán, hanem csak Nova Villában dolgozott: — (egy harangöntő-műhely nem egy könnyen helyezhető át más helyre) — az a kérdés ötlik fel, mely községet kell értenünk Nova Villa alatt. Kezdetben, a tőszomszédságot véve tekintetbe, Bártfa-Ujfalura (Nowa-wies) gondoltam. Föltevésem azonban csak kételyekkel

Digitized by Google

árasztott el. Az a kicsiny falu diplomatariumunkban, mint falvaknál gyakori eset, rendesen a «lingua vernaculán» emlittetik, Huyfolu, Wyfolu és Ujfalu néven.* Még valószínűtlenebbnek tűnt föl előttem, hogy harangöntő-műhelyt egy falucskában állítottak volna, mire nincsen példa a XV. században. Nova Villának tehát városnak kellett lennie.

Ennyire jutva okoskodásomban, a felvilágosodás nem maradhatott el. Az egész felvidéken egyetlen Nova Villa (Neuendorf, Neudorf) nevű város létezett, t. i. Szepes-Igló.

Matthias Glockengiesser de Nova Villa tehát se nem bártfai, se nem ujfalusi, hanem *iglói* harangöntő volt, hol a harangöntőde századokon át működött, Bártfa városával sűrű üzleti összeköttetésben állott s egyebek közt, Mátyás mesternek alkalmasint közvetlen utódja, Wagner János mester öntötte 1486-ban *épen a bártfaiak számára*, a maig meglevő harangot ily fölírattal:

in dem 1486 jahre ist gemacht dis werk in der ere gots und der jungfraven marie nnd sankt egidii durch meister hansen wagner von neuendorf.

Hogy ezen Neuendorf csakugyan Igló, mutatják a harang érczanyagának beszerzéséről szóló egykorú latin számadások, melyek szerint a bártfaiak a haranghoz való érczet *Lőcséig* szállíttatták; ott vette át a rezet az iglói mester, s oda küldte vissza azt, a mi a harang elkészítése után megmaradt belőle: «Item pro vectura cupri *de Nova villa ad Lewtscha* fl. 3.» **

Még néhány szót a kiadás minőségéről. Jó előszó előzi meg, melyre lehetnek ugyan megjegyzéseink, de kétségtelen, hogy a fődolgot, t. i. az egyes számadáskönyvek felőli általános tájékoztatást megleljük benne. A szöveg is gondos, sajtóhibától ment, következetes orthographiával ékes kiadvány. De már az indexek, kivált az egyik, egyáltalában nem állják meg a próbát.

A névmutatóból pár száz helynév kimaradt, s általában kevés hasznát lehet venni. Sőt úgy ítélem, hogy jobb e lajstromot nem használni, mert lépten-nyomon csak félrevezeti a kutatót. Egészében azt a meggyőződést támasztotta bennünk, hogy a kiadó az országnak régi helyrajzi viszonyai felől nincsen tájékozva.

A tárgymutató, a legtöbb egyéb akadémiai kiadványéhoz viszonyítva, azoknál hasonlíthatatlanúl jobb s részletesebb. Azonban alapjában el van hibázva, a mennyiben a szövegben előjövő műszók, s általában tárgyak, nem eredeti alakjokban az eredeti nyelven közöltetnek, hanem csoportosítva, egy-egy magyar vezérszó széles karimájú kalapja alatt. Pl.: «Pénztár, városi-, (ladula, burssula, statladen).»

Ennek, egyebet nem említve, az a hátránya, hogy a szöveget olvasva,

* 1324: Fejérnél: Cod. dipl. VIII. 2: 254. «Szipfolu» szintén Ujfalunak olvasandó. Fejér az okmányt Kaprinay kézirataiból vette, melyeknek utána nézve az egyetemi könyvtárban (Collect. Mss. B in 4. Tom. X. p. 12.), úgy találtam, hogy Kaprinay *kivakarta* eredeti olvasását, — látszik, hogy nem bízott benne, s csak utólag írta *Szip*-folunak. Helyesen, helyrajzi egybevetések alapján Huyfolura igazítva, dr. Janota alapos művében: Bardyjów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy. Kraków, 1862. 136—138.

** Egész terjedelmében közli Myskovszky: Bártfa középkori műemlékei. I. 142—144.

Digitized by Google

a tárgymutatót csak úgy használhatjuk, ha arra a kínos munkára szánjuk el magunkat, hogy minden egyes szónál végig nézzük a tárgymutatót egész addig, míg az előttünk ismeretlen szóra véletlen rá nem bukkanunk. Szóval, a tárgymutatónak nincsen szótár jellege. Sokkal czélszerűbb az eredeti szót használni vezérszó gyanánt. Akkor a tárgymutató könnyen kezelhető, valóságos szótár, melyben egy percz alatt megleljük a keresett szót s az annak megfelelő fogalmat. Ily eljárás mellett a hasonló jelentésű szókat utalásokkal kell csoportosítani, úgy, a mint Michnay és Lichner tették az Ofner Stadtrecht, vagy az erdélyi szász honismertető-egylet választmányi tagjai a «Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation» czímű kiadványaik tárgymutatójában. *Ballagi Aladár.*

A. B. MEYER, DAS GRÄBERFELD VON HALLSTADT. Dresden 1885. 4 r. 17. l. 3 fénynyomatú táblával. Meyer a dresdai ősrégészeti muzeum búzgó igazgatója 1884-ben meglátogatta a híres hallstadti vaskori temető helyét és tapasztalásairól figyelemreméltó jelentést tett közzé. M. véleménye szerint a híres Nekropolis még nincs teljesen kiaknázva, ásatások még sikerrel járnának. A mióta 1867-ben b. Sacken ismeretes monographiáját kiadta, melyben 993 sír tartalmáról értekezik, hol rendes ásatás, hol túrkálás útján még ezernél több sírlelet ment széjjel a különböző európai muzeumokban. M. e szétszóródott régiségek statistikáját kísérti meg és arra az eredményre jút, hogy eddig körülbelül 3000 halottnak a maradványai vannak fölbontva. Ezek egészben egy 4275 □ ölnyi területről valók, és három irányban a temető végét találták, de éjszak felé eredménynyel járna a kutatás. Nem messze a temetőtől kellett a lakhelynek lennie és szerző megfoghatatlannak tartja, hogy eddig azt nem fürkészték, pedig vannak félreismerhetlen jelek, melyek egykoritelep létezéséről tanúskodnak, és míg a temető a «Salzbergen» van, addig a lakások valószínűleg a «Hallbergen» léteztek. M. ezután azt az igen fontos kérdést érinti, hogy mely korból való lehet a hallstadti temető és meddig tarthatott ez a sajátszerű míveltség. Sacken annak idején a sírtemető használati idejét 400 esztendőre tette, melyek leértek körülbelűl a rómaiakkal való érintkezés koráig. Morlot a hallstadti míveltség korát alighanem kissé túlzottan, 1000-re teszi Kr. e., Chantre még messzebb tolja a 14, 13 századra; Hochstätter hajlandó a hallstadti míveltségi idő tartalmát ezer évre tenni és Undset nézete, hogy e míveltség legmagasabb fejlődési foka maradt fön a hallstadti mezőn, s hogy ez időpont körülbelül a Kr. előtti évezred közepére tehető. Az a körűlmény, hogy a temetőben nem találtak érmeket, mutatja, hogy mindenesetre megelőzi a IV. századot Kr. e. Tischler az egész kort 500 évre teszi és azt hiszi, hogy a negyedik század elején szűnt meg.

Meyer a temető időtartamát statistikai alapokon próbálja kiszámítani és Quetelet halandósági arányát alkalmazva, azt hiszi, hogy az

Digitized by Google

egész temető tartama alig kétszáz esztendőre tehető. Ezután a borostyánkő sűrű előfordulását emeli ki és a hallstadti borostyánkő tárgyak eredetéről szóló különböző véleményeket összegezve, arra az eredményre jut, hogy ez a borostyánkő ugyan nem déli vidékekről származik, de nem kell, hogy épen a keleti tenger partvidékéről származzék, mert Sziléziában, sőt Felső-Ausztriában is akadnak szórványosan borostyán kőtelepek. A kérdés tehát még függőben. A rövid, de tartalmas jelentés mellett két érdekes ábrát kapunk, egy csüngő díszekkel gazdagon ékített melltű és egy jellemző idomú kés fénynyomatú természetes nagyságú ábráját; mind két tárgy a linczi muzeumban őríztetik. — Meyer helyesen jegyzi meg, hogy még sok érdekes hallstadti tárgy várja közzétételét, úgy nevezetesen az ezer számra talált cserépedények gazdag sora. Egy harmadik táblán a hallstadti vidék látképét adja szerző, melyen a híres temető fekvése pontosan meglátható; eddig csak egy ilyen látképet bírtunk az irodalomban: Simonyiét, az sem volt teljesen kielégitő és azért Meyer e melléklettel hasznos szolgálatot tett azoknak, kik a régészeti világban méltán oly hírre emelkedett helyet nem kereshetik föl. *F. L.*

J. Mestorf, Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein 765 Figuren auf 26. Tafeln in Photolithographie. Hamburg 1885. 8. r. 34. l. 10 mark.

A képes atlas számára kiválogatott régiségek kevés kivétellel a gazdag kieli muzeumból valók. A muzeum ötven esztendő óta létezik és Mestorf kisasszony kezei alatt a legjobban rendezett németországi gyűjtemények közé emelkedett. Ugyanaz a rendkivűli csín és gond, melyet M. muzeumában tapasztalunk, ez atlasnak is sajátsága. A legjellemzőbb régiségeket a leghitelesebb leletekből válogatta ki a szerző és talált magának rendkívűl ügyes rajzolót, kinek tollrajzait itt fénynyomatban kapjuk. Az első XII. tábla az újabb kőkornak van szentelve; a silexeszközök túlnyomók, mint átalában az éjszakeurópai regióban, a különböző kőzetekből készűlt csíszolt és átlyukasztott kalapácsok is éjszaki typusokat tűntetnek föl. A bronzkor (XVIII. tábla—XXXV. tábla) már gazdag és változatos mívelődést tűntet föl. M. valószínűnek tartja, hogy idegen kereskedők kezdték a bronzczikkeket terjeszteni; hogy a bronzipar később belföldi iparrá vált, arra Holsteinban is meglelték a bizonyítékokat, az öntőrögöket, félig kész tárgyakat stb. A magyarázat mindig a sírleletekből indúl ki. Holsteinban a bronzkorban a hullatemetés a hullaégetés mellett dívott, elég sűrűk a kőkamarák, de sűrűbbek az urnatemetők. A tárgyak csoportosításában a fegyverek, szerszámok, ékszerek és edények külön soroltatnak föl és minden csoportban az egyszerűbb idomok a complikáltabbakat megelőzik. Nem hiány-

Digitized by Google

zanak az idegen, déli származású sodronyos cisták sem, melyek szakasztott másai a mi kurdi cistáinknak. A cserépedények meglepő egyszerűek; az ősemberek csak ritkán díszitték oly gazdagon, mint arany vagy bronz edényeiket. A vas használata Holsteinban a második vagy első században Kr. előtt kezdődik, ezen kor formái eleinte olyanok, a minők Európa kelta vidékein. A sírokat urnák képezik, gödörben feltöltött lapos halmok alatt, az urnák nem igen különböznek a bronzkor idomaitól. Ez első kort tűntetik föl a XXXVI—XXXIX. táblák. Utóbb a Kr. u. első századokban az urnák díszesebbek és változatosabbak, mint az első vaskorban, az urnatemetők sűrűbben fordúlnak elé, csontvázas sírok nem akadtak eddig ezen korszakból. Egy tekintet a táblákra, melyek e kort képviselik (XLI—LV.) két dologra tanít bennünket, nevezetesen, hogy Holsteinban ép oly erős volt a római import, mint akár Dániában, akár a keleti tenger partjain és hogy a római czikkek befolyása alatt és azok mintájára sajátlagos belföldi typusok fejlődtek. Egyébként leggazdagabbak abból a korból a híres schleswigi tőzegletek, melyeket oly kitűnő gonddal tanúlmányozott a boldogúlt Dr. Engelhardt.

Sokkal kevésbbé ismeretesek az utolsó pogány kor emlékei: mi népvándorlási időszaknak nevezzük és a legutóbbi években megjelent tanúlmányok által sokkal előbbre vagyunk, mint az éjszaki németek. Több igen érdekes népvándorlási régiséget látunk ez utolsó táblákon (LVI—LXII.), több olyat is, mely a mi leleteink által nyer kellő világítást, de hiányzanak még az összefüggő emléksorozatok, és azért, a mit Mestorf e korról mondhat, igen kevés. *sz. j.*

DUDÁS GYULA BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE RÉGÉSZETI EMLÉKEI. Zenta, 1886 kis 8 r. 120 l. Dudás e füzettel megyéjének hasznos szolgálatot tett. Bács-Bodrogh a hazai archæologia számára nem igen nyújt nagyfontosságú emlékeket, sem a barbár, sem a római korban nem volt belterjűbb civilisatio színhelye, a középkorban fontossága valamivel nagyobb volt, mert volt püspöki székhelye, voltak templomai és várai, de mindezen épűleteknek jóformán csak földalatti romjai maradtak; mégis jól mondja Dudás, hogy az «emlékbeni szegénység korántsem gátolhat bennünket abban, hogy a történelmi és régészeti vizsgálódásokat itt helyben autoptikus megfigyelések és ásatások utján ne nyomozzuk». Az emlékek ismertetését szerző a terület földtani alakulásánál kezdi és helyes észlelet, hogy e vidéken a legrégibb míveltség maradványai a legmagasabb pontokon (a Telecskán) keresendők. A délfelé lépcsőzetesen leszálló fönsík mélyebb részei csak később váltak lakhatókká, legkésőbben a Duna-Tisza köz legalsó szöglete. Hogy a vidék legrégibb lakói jazyges voltak, kiket a bojok kiszorítottak s hogy utóbb innen a dákok kiszorították a bojokat s hogy Bács-Bodrogh volt a tulajdonképen «deserta Bojorum» — mindehhez szó fér, ámbár szerző Joubainville és Hunfalvy uyomain látszik járni. Több alapja van szerző állításainak a Bácska legfontosabb emlékeiről, az ördögárokról

Digitized by Google

s a római sánczról. Ez utóbbi sáncznak rómaisága igen valószínű. Hogy az ördögárok Apatin és Ó-Becse közötti része a «szolga sarmaták» területét jelezte, lehetséges. Hogy ez árok csakugyan, mint Csőrszárok és más néven szereplő alföldi árkok és töltések nem védelmi vonalak voltak, de határárkok rendeltetésével bírtak, azt annál tisztábban fogjuk látni, mennél inkább ismerni fogjuk a tulajdonképeni védelmi határvonalak természetét. Az ily hosszú mérföldekre terjedő árok és töltés magában véve sohasem lehetett komoly akadály idegen támadásra, sohasem lehetett más, mint konkrét határjelző.

A bácskai halmok kutatása iránt szerző sokat remél a «virágzásnak indúlt megyei történelmi társulattól». Először halljuk ezúttal, hogy a Bácskában ily nemes czélú társulat létezik, még kevésbé reméltük, hogy az virágzik. Őszintén örvendünk e hírnek és kérünk a társulattól életjelt! Érdekes adatúl a «geologikus helyi szemlék» megbízhatósága tekintetében említi szerző, hogy 1868-ban dr. Szabó József akademiai kiküldött a vaskúti 11 halmot «geologiai formátióknak» nyilvánítá. A bácskaiak azonban nem akarták e szakvéleményt elhinni és megkérték Rómert, ásna föl egy pár ilyen halmot, a mi meg is történt 1868 junius havában. A fölásott halmok egytől-egyig mesterségesen rakott temetkezési domboknak bizonyúltak, a bennök lelt régiségek vas kampók, melyek fakoporsók deszkái összeaklálására szolgáltak — mai napság is ott láthatók a n. muzeumban — s rómaikori barbároktól látszanak származni. Zenta környékén is vannak őshalmok; ezekről szerző már az «Arch. Értesítő» múlt évi folyamában adott hírt.

Harmadik helyen tárgyalja szerző a földvárakat. Ilyen van Vaskúton és Ó-Kanizsán, előbbit Rómer, utóbbit Marsigli vizsgálta át, ez utóbbi ásatott is és talált ott cserépedényeket, az edények nem rómaiak; szerző nem bírja megmondani, hogy ez a Marsigli-féle «feudvár» létezik-e még mai nap. Itt is, mint könyve sok más helyén inkább receptiv, mint kutató a szerző. Nem járta be megyéjét és többnyire nem is látta az emlékeket, melyekről szól, vagy ha némely esetekben látta, véleményt nem koczkáztat, sőt pontos leirást sem nyújt.

Igy p. o. nem eléggé határozott az a vélemény, melyet a zentai «nagyhát»-i és a csókai rétben lévő «Kremenyák» nevű magaslatról mond — ezeket a tószegi és egyéb tiszamenti többi őstelepekkel «többé-kevésbé» azonos jellegüeknek tartja. Lehet, sőt valószínű, hogy az alsó tiszaparti telepek és némely dunamenti telepek hasonló szempont alá esnek, de hogy azt állíthassuk, szükséges a hasonlatosságokat kimutatni. Urnasírokat és urnatemetőket a zentai tornyosi pusztáról, karavukoi határból és Baja környékéről említ a szerző. Úgy látszik nem járt azokon a helyeken, mert nem tudja megmondani, van-e ott még több urna, mint a mennyit az Arch. közleményekben és Rómer művében említve talált. Ugyanez a kérdésünk az ó-becsei, cservenkai, bajsai, vaskút-rigyiczei és roglaticzai sírleletekre nézve.

A hazai rézkor lelhelyeinek sorát szerző az arch. közleményekből egy ó-becsei és egy baracskai rézlelettel gazdagítja. A bronz eszközökről azt tartja, hogy «azok nálunk a keltakori kulturát képviselik s főleg kiváló szépségű technikájuk által tünnek ki». Kár volt a bronzkorról ily kevéssé megbízható értelmezést adni, kivált a midőn szerző beérhette volna annak kijelentésével, hogy az egész megyéből csak két bronzleletről van tudomása, az egyik Lenhossék

Digitized by Google

szerint egy «keltakori bronzkard» Bácsról, a másik bronztekercsekből és karikából állott, melyek a zentai csárdai műút készítésénél kerültek elé. A mit a «vaskori» emlékekről hallunk, az még bizonytalanabb, mert azokról egyátalában még kevés határozott tudomásunk van, tehát nem kívánhatjuk épen a fiatal szerzőtől, hogy vas- meg vasrégiség közt külömbséget tudjon tenni. A rómaiak legfontosabb hagyatéka a megyében az Újvidéktől Tiszaföldvárig terjedő sáncz. Marsigli annak idejen — 1694-ben bejárta azt, akkor még épebb volt a sáncz, mint időnkben, mikor Rómer s a szerző látták és azért leginkább Marsigli adatait használja szerző; a töltés készítése korául a IV. század második felét veszi föl, a mi azért nem valószínű, mert akkor e vidék alig volt már római kézen. A csurogi és zsablyai erődökről csak Marsigli szerint szól szerző, érdekes volna tudni fönnáll-e még valami abból a toronyromból, melyet Marsigli a csurogi sánczokon belül látott, ha igen, akkor könnyű volna a téglák rómaiságát megállapitani. Szerző csupa kérdőjelt ád e földművek dolgában. Nem lett volna czélszerű oda kirándulni és egy kicsit körülnézni, meg pontosan leírni a látottakat? Akkor talán mi távol állók is hozzá szólhatnánk a kérdéshez; úgy azonban még várjuk a pontos kutatót, a ki mérnökileg föl fogja venni a sánczokat és alkalmas helyeken átmetszeteket ásat.

A mit szerző a bácsi, báthmonostori, szabadkai és titeli római kövekről mond, az vagy ismeretes, vagy nem lényeges. Szerző a legtöbb föliratot csak másod kézből közli és nem tud róla, hogy egyik-másik fölirat, melyet 1873-ban Dejardin hibásan közölt, azóta már helyesebben volt leírva és olvasva. Ez áll különösen a Dejardin által fölfödözött famózus ismeretlen új római coloniáról (Dudásnál a fölirat a 95. lapon olvasható) «Colonia Petra ad Planitiem»-ről, mely csak a párisi tudós képzelmében létezett.

Másik megjegyzésünk e fejezetre, hogy kár a füzet olvasói számára előttök érthetetlen röviditésű könyvczímeket idézni, p. o. Schönvisner I. R. I. P. P. R. II. 281. Miller A. M. N. 229. Katanchich J. A. G. II.

Kötve hiszem, hogy Dudás úr ezen más munkából átvett rövidítéseket érti, ha ő érti, akkor kár volt a laikusok kedvéért legalább egyszer ki nem írni, ha nem értette, akkor minek kellett neki értelmetlen czímekkel mintegy kérkedni?!

A Bácska középkori műemlékeit Henszlmann műveiből ismerjük: ilyen a bácsi ferenczrendiek XIII. századbeli temploma; a bácsi vár, melyet 1870-ben kutatott, továbbá a bácsi Szent-Antal kápolna a XV. századból, a szintén Henszlmann által földerített Szt-Péterről czímzett püspöki templom és a bácsi őrtorony, fölásta Henszlmann 1872-ben; végül a báthmonostori rom, melyet szintén H. ásott fel.

Mindez ásatásokról legelőször a bécsi 1873-ik évi kiállitás magyar amateur osztályában értesültünk. Henszlmann értekezett róluk az arch. Bizottság kiadványaiban magyarúl, s a kalocsai érsek kiadványaiban németűl és latinúl. Dudás valamivel bővebb kivonatot adhatott volna Henszlmann műveiből. A mivel Henszlmann adatait saját kutatásaiból ki bírta pótolni, az kevés, pedig ő maga bevallja hogy a megyében még tömérdek a «templomhely», az elpusztúlt falvak és városok utolsó nyomai. Reméljük, hogy ezeknek följegyzését nem fogja másra tolni,

Digitized by Google

reméljük, hogy úgy a középkori, valamint a korábbi időszakokból fönmaradt, emlékeket is lassan-lassan be fogja járni és saját tapasztalása szerint le fogja írni. Addig is ezen reménynyel szívesen fogadjuk a jól írt füzetkét ideiglenes előlegül.

F. L

A MŰVÉSZI IPAR czímű díszes folyóiratból újabban három szám jelent meg (nov., decz., jan. füzet). Kitűzött czélját, a művelt közönségnek a jelenkor művészeti- és iparművészeti kérdései iránt tájékozást nyújtani, derekasan oldja meg a lap. A szerkesztő Dr. Pasteiner Gyula igen helyesen nagy súlyt fektet arra, hogy a czikkek élvezhető és közérthető nyelven legyenek írva és a magyarázatokat minél több sikerült rajz kísérje. A folyóiratban tárgyalt kérdések természeténél fogva nem egyszer a múlt idők felé is fordúl a czikkírók figyelme s így nem egy ponton az archæologia és műtörténet érdekeit is előmozdítják. Így Czobor Béla a szövő művészetről értekezvén, igen helyesen beleszövi előadásába ez érdekes iparművészeti ág történeti fejlődését hazánkban. Szerinte hazánk szövészeti szükségleteit eleinte Byzanczból elégítette ki. A koronázási palást béllése byzanczi készítmény, a zágrábi Szent-László-casula mintája byzanczi mester kezére vall. Az Anjouk alatt Siciliával jutunk érintkezésbe, Corvin Mátyás alatt genuai és flórenczi gyárakkal. Szepességi és erdélyi kincstárakban megőrzött templomi ruhák szövete gyakran Genuából és Flórenczből való. Ott készültek néha királyaink rendeletére értékes kelmék, mire példa a fojniczai Corvin Mátyás-féle casula, melynek szövetébe arany szálakkal vegyest Mátyás czímere van beleszőve. Ez is valószínűleg flórenczi gyárból került ki. A bártfaiak is Flórenczből rendelnek 1505-ben fehér és bíborszínű dalmatikát és fizetnek érte 9 arany forintot, még a mester is föl van jegyezve a bártfai számadásokban, neve Rafoni volt.

Igy még több becses egyházi ruhát említ czikkíró a templomok kincstáraiból, a miért a középkori műtörténettel foglalkozók is érdekkel fogják e czikket olvasni.

Kevesebb a műtörténeti elem Huszka József czikkében a debreczeni czifra szűrről. Inkább föltevés, mint történeti tény, hogy Byzanczban a VI. századbeli úri világ a magyarok és avarok viseletét egy időre felkapta, hogy ez a viselet a szűr volt és hogy a ravennai mozaikok közt az a híres kép, melyen Iustinianus és környezete szerepel, a szűrrel történeti kapcsolatban áll.

Mikor valaki *először* állit ilyeneket, nem elég a puszta föltevés, ilyesmit legalább egyszer szükséges a történeti kútfőkből okadatolni. Igaz, hogy a «Művészi Ipar»-nak nem első sorban feladata fürkészni, hogy régi időben mi történt, szeme pillantása inkább a jelent s a jövőt illeti, azonban ha a múltat is fürkészi, tanácsos a dolog mélyére hatolni és biztosabb alapra épiteni. A «Művészi Ipar» sokat foglalkozik a szövő iparral, és igen helyesen — mert ebben az ágban lendithet legtöbbet az eredeti magyar stiluson. A 3. számban ismét szövészeti czikk van, ezúttal a Császka György püspök által az iparművészeti muzeumnak ajándékozott értékes XVI. századbeli casula ismertetését kapjuk Radisics Jenő tollából s ez alkalommal, mintegy kiegészitésül a Czobor-féle szövészeti czikkhez, behatóbb értekezést. Szerző részletességgel tárgyalja a keleti és nyugoti bársonykészítés technikáját és történetét a XVI. századig. Mellékletül veszszük

Digitized by Google

ugyane casulának oly sikerült tollrajzát, mely messze földön keresheti párját; Bacskay Béla készítette lelkiismeretes pontossággal és kiváló ügyességgel a rajzot, Weinwurm pedig a horganymaratást.

Örvendve tapasztaljuk, hogy a horganyedzések dolgában sem függünk többé a külföldtől és tévednek azon képes vállalatok, melyek még mindég Bécsbe küldik horganyedzésekért pénzüket, mikor itthon olcsóbban és legtöbbször ép oly jól kapják őket. A harmadik számban Radisicstól még egy czikket találunk, mely szorosabban reánk tartozik, a nemzeti muzeum harangvirág-serlegéről, mely egyike a híres Jamnitzer vagy P. Flint neve alatt ismeretes serlegeknek. R. az összes e sorozatba tartozó serlegeket fölsorolja. Egészben 16 hasonló idomú, de külömbözően díszített serleg ismeretes Európában. Nürnbergben készültek minta szerint, mesterművek gyanánt. A muzeumi példány a legszebbek egyike; a rajta lévő dombormüvek részben Virgil Solis rajzaira vezethetők vissza. Radisics Jenő az érdekes műtörténeti kérdést legközelebb lapunkban újra fogja tárgyalni s akkor lehetőleg az egész serlegsorozat rajzban is közzé lesz téve. *E.*

WOSINSZKY MÓR. LELETEK A LENGYELI ÓSKORI TELEPRŐL. Kiadta a m. t. akadémia archæologiai bizottsága. Budapest, 1885. 4° 50 l. XX horganyedzésű rajztábla 231 rajzzal.

Ez érdekes értekezés mintegy előhírnöke az »Arch. Közlemények«-nek, melyekből a XIV. kötet hosszú szünetelés után nem sokára meg fog jelenni. Az arch. bizottság helyesen cselekedett, midőn a lengyeli sáncz területén lelt régiségeket közzé tette, mert præhistorikus sánczot ily gonddal nálunk még nem ástak föl.

Folyóiratunk az ásatás egyes mozzanatairól több ízben adott hírt, legujabban múlt évi utolsó füzetünkben. Most a lelhely térrajzát és távlati fölvételét a sáncz és a sírok pontos leírását és a talált tárgyak hosszú sorozatát igen sikerült rajzokban kapjuk. A rajzok közt sajnosan nélkülözzük egyes sírok teljes fölvételét; más hiány, hogy a táblák használatát nem könnyíti sorszerinti magyarázat. Ellenben, dicsérnünk kell a buzgó kutató tartózkodását elhamarkodott hypothezisek fölállitásától, a mi máskor kezdő tudósok rendes betegsége szokott lenni. Végül őszintén örvendünk, hogy gróf Apponyi Sándorban áldozatkész pártfogót talált és hogy az arch. bizottság e folyóirat szerkesztőjének ajánlatára szerző első művét közzé tette és ily fénynyel állította ki. *α.*

KÜLÖNFÉLÉK.

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSE 1885. évben. A műemlékek orsz. bizottsága tartott négy rendes ülést: márcz. 25-én junius 23-ikán, november 24-ikén és deczember 21-ikén, egy rendkívülit pedig julius 23-ikán. A nm. minister úr a teljesen kiásott ó-budai római amphitheatrumot a fővárosnak átadni határozván, ezen átadás teljesítésével megbízta Havas Sándort, az aquincumi ásatások albizottságának elnökét. — A római *castrum* és *thermak* környékén ez idén ásatások nem történtek, hanem Havas Sándor úgy-

Digitized by Google

nevezett «Maria am Stein»-on innen 65 római vízvezetéki pillért feltakart, valamint több a Floriáni-tér hypocaustuma körűl fekvő alapmaradványokat is kiásatott, melyeket Zsigmondy Gusztáv b. t. a nagy ó-budai tervbe berajzolt. Havas Sándor több helyen a «Mária alba» alapzatokat is kereste, hanem azok nyomára nem akadt. Előadó a *Victoria* téglagyár telkén tavaly folytatólag tett ásatások eredményét a fővárossal, melynek költségén az ásatások történtek, rajzban és magyarázatban közlötte. Szóba jövén (a novemberi ülésben) az ó-budai hajógyárban már régebben felfedezett, hanem ez időszerint sem egészen feltakart *római épület* és annak mozaik padozata, a nm. minister úr közbenjárása megkéretett ezen alapzatok teljes megszabadítására és biztosítására. A hajógyár igazgatóságához menesztett felszólítás a bizottsággal közöltetett. A bizottság rajzaival részt vett az orsz. kiállításban; azonban hely szűke miatt készletének csak csekély részét mutathatta be. Kiválasztattak tehát a restaurátió alatt levő templomok tatarozási tervei u. m.: a kassai, budavári, bártfai és máriafalvi egyházakéi, ezekhez járúltak a bizottság csinosabb aquarelljei, valamint a vajdahunyadi, soproni, pozsonyi, visegrádi emlékek részint egész felvételei, részint részletei, összesen 91 darab 15000 frtnyi biztositással, (a lajsromot adja bizottságunk 38. száma). A kiállitás költsége a bizottság részéről 621 frt 42 krt tett. Előadó a kiállitott tárgyakat a külföldi szakemberek számára röviden megmagyarázta a «Pester Lloyd» két czikkében és e magyarázatát külön nyomatban is a kiállitáson az érdeklődők közt szétosztotta. Tavaly a kassai dóm mostani szentélyében kisebb, a jelen templommal körűlfogott, régibb templomnak szentélyét találták. Ez idén a kisebb régibb egyház délnyugati tornyának alapzatára akadtak, s így világos, hogy a mostani dómot más XIII. századi, ugyanazon helyen megelőzte. A kassai kiváló domborműveket ez idén két példányban gypszben lemintázták, az egyik példányt a m. n. muzeum számára. A reliefek a következők: az éjszaki kapuzatról lemintázott feszűlet a latrokkal, az utolsó ítélet és négy jelenet magyarországi Sz. Erzsébet életéből, a nyugoti főkapu fölötti Krisztus az olajfák kertjében, egy pieta (Krisztus teste anyja ölében) és Veronika kendője, a Szt. Mihály kapuja fölötti lelkeket mérlegelő arkangyal.

A *kisszebeni* (Sáros vármegye) parochialis templom 1876-ban felköltötte a bizottság figyelmét. Ezen év szept. 10-ikén (76. sz.) Myskovszky k. t. falképeiről tett jelentést, előadó oda küldetvén jelentését beadta szept. 30-ikán (84. szám), melyben az egyház állapotáról szól és a meglévő falképeket magyarázza. Schulek Frigyes b. építész ennek következtében felszólittatott a megkárosult toronynak stylszerű restauratiójára tervet késziteni. Azóta a torony Schulek terve szerint elkészűlt és ő az idén kiküldetett, hogy a restaurátiót megvizsgálja és a templom állapotáról tegyen jelentést, mely beváratik. A több helyen károsult Sz. Mihály kápolnát Kassa városa használható állapotba tétette. A szűznek régi oltárát a dómból ideiglenesen ide átvitték, az oltár mögötti olasz iskolából származó remek falképet, miután mészrétegétől lehetőleg felszabadíttatott, függönynyel befödték és biztosították, a rosz faszószék helyett egyszerű kőszószéket helyeztek ide, hanem a kápolna déli hosszfala falképének maradványait nem lehetett bemeszelése alól feltakarni, mert a kép nem lett egyenlő, sima, előre készített alapra, hanem közvetlen az egyenetlen felületű palakőre festve. Mennyire egyes megmaradt helyeiről következtethetni, itt is a hazánkban oly gyakran előforduló Szt. László legendája volt ábrázolva. A julius 13-ikán tartott rendkivűli ülésben gr. Khuen másodépitész és Szumrák Pál b. tagoknak a kassai, bártfai és budavári templomokra vonatkozó restaurátionalis tervekről szóló és helyeslő véleménye tárgyaltatván. Schulek b. épitész és Steindl Imre b. t. tervezetei elfogadtattak és kivitelre ajánltattak.

Új tisztázás alatt lévő felvételeket jelentett be Könyöki József biz. tag, u. m.: a tatai, vitai, (nemes) gesztesi, csókavári, várpalotai, pusztapalotai, csesznekí. veszprémi, csiki, devecseri, somlyói, vásonyi, zádori, hegyesdi, csobánczi, szigligeti, sümegi, rezi és tátikai várakét és a vásonyi, alsó-zsidi, szántói és szentgróthi templomokét. Myskovszky Viktor b. tag felmérte a héthársi és palocsai templomot és a palocsai várat; jelenleg rajzai tisztázásával foglalkozik. Téglás Gábor beküldte Szinte Gábor rajztanártól a dévai ref. templomban felfedezett falképek nehány alakjának átrajzolását, melyeket bár későbbi korúak (hihetőleg XVI. századbeliek) a bizottság még is oly érdekeseknek talált, hogy Szinte

Digitized by Google

Gábort a többiek átrajzolása és azok színes vázlatának elkészítésére is felszólította. — A nagymélt. miniszter úr a bizottság budgetjéből segélyt nyújtott a Könyöki József k. t. által tervezett és felügyelete alatt keresztűl vitt pominóczi templom homlokzatának tatarozására, valamint a berhidai egyház igen eredeti tetőzetének megujítására. A zelizi (Bars m.) igen érdekes falképek megvizsgálásával Storno Ferencz k. t. bizatott meg. Bunyitay Vinczében, a nagyváradi püspökség érdemes monographusában a bizottság új kültagot nyert, ki a püspökség emlékeit figyelemmel kísérni igérte. Hátra vannak jelentések a következő emlékekről: a kis-szebeni róm. kath., az orsai ref., a harinai evang., a demsusi óhitüek templomáról és Mátyás király kolozsvári születési házáról.

Előadó, emlékeink osztályozását tárgyaló munkájának első része megjelent az akadémia «Archæologiai Értesitő»-jének három számában, második fele a jövő évi számokban fog közöltetni.

Budapesten, 1885. deczember 21-én. *Henszlmann Imre*, biz. előadó.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA folyó február hó 13-án Pulszky Ferencz elnöklete alatt ülést tartott, melyen jelen voltak Czobor Béla, Deák Farkas, Hampel József, Henszlmann Imre, Majláth Béla, Ráth György és Thaly Kálmán bizottsági tagok. A jegyzőkönyv fölolvasása és hitelesítése után előadó Henszlmann Imre bemutatja Dr. Fröhlich Róbert művét, mely Magyarország hely- és néprajzi viszonyait fejtegeti a rómaiak idején. Dr. Torma Károly, mint egyik biráló igen kedvezően nyilatkozik a műről és kiadásra ajánlja, második birálóúl kiküldi a bizottság Hampel József biz. tagot. Napi renden lévén a bizottság költségelőirányzatának megállapitása. Hampel József szerkesztő jelenti, hogy az akadémiai igazgató tanács vegzése szerint a történeti osztály ez évi dotátiója jelentékenyen leszállíttatott és a bizottság javadalma is 1000 frttal szállott alább, ennek következtében összesen 8043 forint fog az 1886. évben a bizottság rendelkezésére állani. Ez összegből 1043 forint az Arch. Ert. mult évi túlkiadásának törlesztésére és 1000 forint az «Ötvösség magyar remekei» czímű díszmunka támogatására fordítandó, úgy marad a bizottság kiadványainak, az «Arch. Értesítő», az «Arch. Közlemények» és a «Müreg. Emlékek» czéljaira, 1886-ban egészben 5000 frt. Hampel ezután bemutatja számadását az «Arch. Értesítő» múlt évi folyamáról és azt tételenként indokolja, mire a bizottság az «Arch. Értesítő»-re ugyanez alapon szerkesztett költségjavaslatot egészben 4200 forinttal megállapította és kiküldött számvizsgálóira, Deák Farkas és Szilágyi Sándorra bízta a múlt évi számadás és az idei költségelőirányzat részletes megvizsgálását.

Ezután ugyancsak az «Arch. Ért.» szerkesztője részletes jelentést tett azon terjedelmes levelezésről, melyet a múlt év végén és az idei év első hónapjaiban a vidéki társulatokkal folytatott az «Arch. Ertesítő»-re való előfizetés dolgában. A szerkesztő a bizottság határozatát, melynek értelmében ezentúl a vidéki egyesületek 1 frt. 50 krnyi előfizetéssel kaphatják e folyóiratot, ha legalább 50 példányt rendelnek egyszerre, összesen 11 társulattal közölte. Ezek közül szegénységgel vagy érdeklődés hiányával indokolták a fölötte kedvező ajánlat el nem fogadását: 1) az erdélyi muzeumegyesület, 2) a felső magyarországi muzeumegyesület, 3) a békésmegyei művelődéstört. muzeumtársulat, 4) a pozsonymegyei, 5) a mosonymegyei társulat, 6) a fejérmegyei, 7) a vasmegyei, 8) a hunyadmegyei egyesületek. Ellenben elfogadták az ajánlatot a biharmegyei egyesület, melynek számára az elnök Dr. Rómer F. Ferencz és a soproni egyesület, melynek részére Bubics Zsigmond elnök teljesítették az előfizetést és végül elfogadta a délmagyarországi muzeumegyesület, mindegyik egyesület 50 példányt, egészben tehát 150 példányt rendeltek meg.

Az arch. bizottság örömmel vette a hírt, hogy ez utóbbi társulatok elnökei fölfogták a nagy horderejű ajánlat fontosságát és sajnálattal tapasztalta a többi 8 társulat közönyét, mert igen csekély áldozat árán a tudomány színvonalán álló tudományos közlönyt adhatott volna tagjainak, mire legtöbbje saját erejéből nem képes, és nem volt képes sem választmánya sem tagjai körében áldozatkész hazafit találni, a ki a «szegény» társulatot 75—100 forinttal gyámolította volna.

Az ülésen ezután szóba került, hogy a múlt évben az akadémia az «Arch.

Digitized by Google

Értesítő»-ből száznál több példányt hazai iskolák közt osztott szét. Ez eddig lehetséges volt, mert volt fölösleges példány, de ezentúl 600 példány járván az előfizetőknek, nem marad fölösleg, s azért szükséges az ingyen példányok szétosztását beszüntetni. *sz.*

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi február 23-ikán tartott ülését egy fontos műtörténeti problemának szentelte. Napirenden volt a nemzeti elem kérdése a régi magyar művészetben. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen volt a titkár és pénztárnok, a választmányból Dr. Fraknói Vilmos, Dr. Henszlmann Imre, Dr. Lenhossék József, gr. Sztáray Antal és Zsigmondy Gusztáv, továbbá az osztályok előadói: Dr. Czobor Béla, Dr. Szendrei János és Dr. Kammerer Ernő és más 30 hallgató. A napirend referense Dr. Pasteiner Gyula másfélórai előadásban fejtegette tárgyát, hosszabb bevezetést szentelt az őskori és ókori művészetnek, kimutatta, hogy a hellen művészet alapjaiban a keleti művészetből eredt és hogy a művészeti fejlődésekben az építészet mindig korábbi előzményekből indul ki. A magyarhoni építészetben csak egy eredeti mozzanatot lát, azt, a melyet Dr. Henszlman födözött föl, midőn a XI. századbeli nagy székesegyházakról a fejérvári- és nagyváradi-, valamint a pécsi templomoknál négy tornyú constructiót talált. Azonban ez az eredeti vonás megakadt. Azontúl az építészet a külföldön fejlődött építészeti stilek nyomán haladt. Eredetiséget csak a diszítési elemben talál előadó, és pedig a lapos diszítményekben, nem a plastikus ornamentumban. Előadása kapcsán az 1884. évi ötvös-műtárlat tektonikus emlékei után fölvett fényképeket mutatott be és arra utal, hogy e tárgyakon is a constructió általános európai, csak a sík fölületnek sodronyos zománczczal való ékítése vall magyar izlésre. Pasteiner előadása eszmecserére adott alkalmat. Első fölszólaló, Dr. Boncz Ödön hangsúlyozza, hogy a magyar izlést ép úgy, mint általában a keleti népek izlését ne a constructióban keressük, de a viseletben és a mi azzal összefügg. Dr. Henszlmann csatlakozik Pasteiner nézetéhez, hogy «nincs magyar stilus»; egyébként az előadás egyes pontjaira kiegészítő, részben helyreigazító megjegyzéseket tett. Szól a négytornyú védelmi templomokról, említi, hogy Francziaországban még a XI. században is épülnek basilikák, hogy Egyptomban az ős művészet 4000 évvel Kr. e. alkotott kitünő arczképeket és hogy a dóriai izlésre az egyiptomi oszlopokban, a görög orom s az oszlopra általában a lykiai szikla-sírokban lelhetők meg az előképek. Dr. Szendrei János Henszlmannal és Pasteinerral szembeszállva a magyar nemzet sajátos geniusára hivatkozik, mely az irodalomban, kivált a népköltészetben és dallamban érvényesül. Dr Tagányi Károly külömbséget tesz nemzeti ízlés és művészeti stilus közt, elismeri, hogy a művészetek, nevezetesen az építészeti constructiók átvétetnek, de mindegyik nemzet abban, a hogy átveszi és fejleszti, sajátos izlését érvényesíti. P. Szathmáry Károly a magyar művészeti stilust melegen védi, megtalálja azt a zenében, költészetben és fegyverzetben. Pulszky Ferencz elnök a hosszúra nyúlt eszmecserét azzal fejezte be, hogy gr. Széchenyi Istvánra utalván azt mondta: magyar stilus nem volt, de lesz.

Ezután titkár új tagokúl jelenti be a következőket: gr. Festetich könyvtára Keszthelyen, komáromi szent Benedek-rendüek gymnasiumának könyvtára, Lisznyay Emil, ajánlja Czanyuga József, Szinte Gábor reáliskolai tanár Déván, ajánlja Téglás Gábor vál. tag. A választmány az ajánlottakat egyhangúlag megválasztotta. Titkár jelentése, hogy az évkönyv sajtókészen áll és legközelebb ki fog nyomatni és szétküldetni, örvendetes tudomásul szolgált, ép úgy a kedvező havi számadás folyó februárius hóról, melyet olvasóink a füzet boritékán kapnak. *h.*

AZ ORSZÁGOS RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi márczius 30-ikán Pulszky Ferencz elnöklete alatt tartá harmadik nyilvános ülését. A választmányból az elnökön titkáron, pénztárnokon és ügyészen kívül jelen voltak Deák Farkas, Havas Sándor, Dr. Lenhossék József, Ormós Zsigmond, Dr. Kammerer Ernő, azonfölül megjelent harmincz hallgató. Első tárgy volt Huszka József értekezése «Magyar szentekről a székelyföldön a XV. és XVI. századokban», a távol levő szerző helyett fölolvasta a társ. titkár. Ezután titkár jelenti, hogy P. Szathmáry Károly szíves volt egy rendkívül érdekes középkori kard rajzát

Digitized by Google

bemutatni, mely a székely muzeumban levő eredeti után készült. P. Szathmáry Károly beteges lévén, nem ismertetheti ez érdekes tárgyat és ezért titkár kérése folytán Dr. Kammerer Ernő osztály-előadó úr ugyanezen tárgyról egy értekezést olvasott föl, melyet a székely muzeum igazgatója Nagy Géza társ. tag beküldött. Magát a kardot is igérte beküldeni, de a küldemény elkésve érkezett. Nagy Géza értekezését és a kard rajzát olvasóink valamely közelebbi füzetben veendik. Harmadik előadó volt Dr. Henszlman Imre osztályelnök, a ki beterjesztette Myskovszky Viktor rajzait a kis-szebeni műemlékekről és Pulszky Ferencz mutatta be Sötér Ágost legújabb nemesvölgyi ásatásaiból származó leleteket. Az érdekes leletek rajzait legközelebb veendik olvasóink. Ezután a titkár ifj. Konkoly Thege Balázs és b. Prónay Aurél urakat évdíjas tagokul, Lanfranconi Gr. Enea urat pedig alapító tagúl ajánlja, egyhangúlag elfogadtatnak. Végül titkár bemutatja az évkönyvet és a pénztárnok havi kimutatását. *Hpl.*

A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET III-dik közgyülését tartá f. évi január 28-án *Simon Gyula* főispán, mint tiszteletbeli elnök vezetése alatt a városház nagy termében, melynek lefolyása egész ünnepélylyé nőtte ki magát. A t. elnök üdvözölvén az összegyűlt tagokat és vendégeket, örömét fejezé ki, hogy ezen ifjú egylet már annyi eredményt bír felmutatni, miből arra következtet, hogy az egylet vezetése jó kezekben van. Azután felolvasá a titkár az elnöknek a lefolyt évről szóló jelentését az egylet mult évi működéséről, melyből kiderül 1-ször, hogy a tagok száma 28-czal szaporodott, lévén ez időszerint az 104. — 2-szor kitetszik, hogy az egylet ásatásainak eredményei az orsz. régészeti congressuson Budapesten, a szakemberek figyelmét felkölték, mind az unicum alakok, mind a leletek mennyisége által. — 3-szor tudomásra hozza, miszerint az egylet a Jankovits-levéltár letéteménye által több száz okmány birtokába jutott, melyek a csúnyi közbirtokosok családi irományai lévén, a megye nem egy helységére történelmi adatot szolgáltatni vannak hivatva. Ezek kivonatolása és leltározása megkezdetett az országos levéltár mintája szerint. A folyó ügyek letárgyalása után Dr. Sőtér Ágost elnök felolvassa jogtudományi s történelmi kútfőkből merített közérdekü tanulmányát a *Mosonymegye és Alsó-Ausztria közötti országos határok helyreállitása* ügyében, ki bebizonyítja, hogy a Lajta folyó levén az ország törvényes határa, ennek daczára a számtalan törv.-czikk, országos bizottságok munkálatai, és kir. igéretek daczára a Lajtán innen fekvő öt helység még mai napig sincs visszacsatolva! Indítványba hozza tehát, hogy ezen ügy emlékírat alakjában a megye közigazgatási bizottságához benyújtva — az a miniszterium s a legalkotmányosabb király előtt a visszakapcsolást szorgalmazza, illetőleg kérelmezze.

Az inditvány elfogadtatott s mind ez, mind az évi jelentés nyomtatásban megküldetni elhatároztatott.

Ezután a jelenlevő tagok és hölgyvendégek a leleteket tekinték meg. A kiállitás keretét kiegészitették a helybeli gymnasium Hölczl-féle történelmi képei, a Fábry Nándor és Ivánfi Ede éremgyűjteményei, s a kőkor és római agyag-leletek, valamint a Jankovits-féle okmányok kivonatolt legnevezetesbjei. *I—y.*

PÓTLÁS A HONI MŰEMLÉKEK LAJSTROMÁHOZ.* Trencsénmegyében (Könyöki nem említi) Bellus mezőváros nagy plébánia-temploma közelében (mely talán XVII. sz.?) szabadon áll egy régi apró templomka, jelenleg magtárnak használva. — Bejáró ajtajának kőkerete, rézsút bevágott szűk, félkörzáratu ablakai, egy gömbölyü (körded) ablak nyoma a látható ódonszerű durva kőrakozás a falazatban stb. a román rajzelemek nyomaival mutatják, hogy ezen építmény az átmeneti korba sorozandó, s így valószinűleg felér a történeti Árpád-korszakba. Faragvány vagy egyéb műdísz nem észlelhető ugyan, elég a régi kor, mely alakilag constatálható.

Turóczmegye Szucsin mezőváros jelenleg is szolgáló temploma. — Belsejét nem láthattam, de két alkalommal körülötte járván, tornyával együtt annyira világosan román elemű conceptiónak látszott, hogy nem kételkedném, miszerint ez is az átmeneti korba tartozik. – Orientálva áll. *Br. Mednyánszky Dénes.*

* Vsd. ö. «Arch. Ért». Uj folyam V. köt. XXXVI. lap.

Digitized by Google

MAGYAR HADI MUZEUM tervét szellőztette valaki a fővárosi napilapokban; mint minden ily nagyhangzású tervet mohón fölkapták és most már a «Századok» februáriusi füzete is mint megvalósítandó eszmét a honvédelmi miniszteriumnak figyelmébe ajánlja. Valóban csudálni való, hogy mennyire nem ismeri nálunk az u. n. mivelt közönség a n. muzeumot, daczára, hogy évenkint mintegy százezer ember fordul meg benne. Tehát nem látták azok az urak, kik a «hadi muzeumot» tervezik és istápolják soha a n. muzeum gazdag fegyvertárát? Vagy azt találják, hogy ez nem elégíti ki ideáljukat? Akkor sürgessék meg az országgyűlésen muzeumi szűk javadalmunk fölemelését és ne kövessék ama gróf Andrássy Manó-féle hires logikát, melyet az idei budget-vita alkalmával hallottunk. A nemes grófnak kifogása van az ellen, hogy a muzeum nem vesz magyar régiséget, de ugyanakkor ellene nyilatkozik a javadalom legparányibb emelésének. Hogy mennyire nem ismeri a «régész-gróf» a muzeumot, onnan látszik, hogy az ő tudomása szerint nincs a régiségtárnak egy magyar kardja, míg római van negyven. Ha a nemes gróf sajnálja a fáradságot a régiség osztályba eljönni, ám tudakozódjék mágnás társainál gróf Landskoronskynál, gr. Enzenbergnél, Windischgrätz herczegnél vagy Wilczek grófnál Bécsben, ők hány magyar kardot láttak a n. muzeumban és átalában van-e előttük becsülete a gróf Andrássy Manó által fitymált nemzeti régiségtárnak! Ha tehát az országgyűlésen egy régésznek és akadémikusnak hiresztelt főúr ennyi ignorantiát hirdethet, ne csudáljuk, hogy példáját követik nem akadémikusok és nem szakarchæologusok, kiknek ugyan illenék tudni a miről írnak, de nem annyira kötelességük magukat informálni a hely szinén, mint lett volna a fölszólaló kritikus grófnak, mielőtt merész arczczal és nagy hangon ürességet hirdet a nemzeti képviselet előtt. *Hpl.*

RÉGÉSZET A FŐVÁROSI KÖZGYŰLÉSEN. A Budapest törvényhatóságának 1886. márczius 18-án tartott közgyűlésén Alkér tanácsnok előadja, hogy a III. kerületi régészeti ásatások költségére nem lévén fedezet, Havas Sándor, a bizottság elnöke előadta, hogy a papföldi ásatásokat folytatni, az amphitheátrumot kitataroztatni akarván, 3000 frtra van szükség. A pénzügyi bizottmány ezen összegre fedezetet nem találván, azt ajánlja, hogy egyelőre 1000 frt. szavaztassék meg, a többi a jövő évi költségvetésbe vétessék fel. A tanács is hozzájárul ehhez. Alkér tanácsnok előadása után *Ferenczfi Antal* úr, a kit nyilván gróf Andrássy Manó ismeretes országgyűlési beszéde bátorított a régészet gyalázására, a «Főváros» 42. szám 6. lapja szerint így szólt:

«A mi szép és jó azt pártolni szoktam, de a régészeti ásatások eredményét figyelemmel kísértem s tapasztaltam, hogy csak kidobott pénz, melynek semmi czélja sincs. A régészet nem tudomány, hanem csak kíváncsiság (Derültség). Visszatérve az ásatásokra, nem találtak ott semmit, csak egy termet, némelyik azt mondta étterem, más hogy táncterem volt. Nem akarom azt a mi semmi hasznot sem hajt előmozdítani, s nem szavazom meg az 1000 frtot.»

Békey Imre tanfelügyelő kellő éllel rendreutasította a fölszólaló városatyát, a miért neki köszönettel tartozunk. A közgyűlés el is fogadta a tanács előterjesztését és ezzel ünnepélyesen kijelentette, hogy egy tudatlan egyén ízetlen élczelkedése nem lehet befolyással határozataira. *Hpl.*

KIADATLAN DENÁRFAJ MÁRIA KIRÁLYNÉ KORÁBÓL. A «Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien» 1885. október havi számában v. Bruimann úr (Budapestről) egy Mária királyné korából származó kiadatlan denárfajt ír le, melyhez egy 50 darabból álló lelet útján jutott. A lelet az I. Lajos-féle XXI-ik species (Rupp) variátióiból állt, melyek előlapján az egyesített magyar-anjou czímervért + LODOVICI R. VNGARIA körirattal, hátlapján Szent László alabárdos alakja s S. LADIS—LAVS R. körirat látható. Ez igen közönséges éremfaj közt fordúlt elő három olyan példány, mely előállítására nézve megfelel a leírt Lajos-féle denároknak, körirata azonban már Mária királyné nevét tünteti fel. Ez új Mária-féle denárok avers-körirata: + MARIA DEIR (V)GARIE vagy más példányon: + MARIA. D. G. RVNGARIE. A revers-körirat ugyanaz mint a Lajos-féléken, siglakép pedig mind a három darabon egy A betű áll a szent király balján, mely sigla a Lajos XXI speciesén is gyakori. *Ry.*

Digitized by Google

MODERN ÉRMÉSZETI RITKASÁGOK. A bécsi érmeldében 1867-ben minta-bélyegeket készítettek magyar tíz krajczáros pénzdarabok előállítására, de a magyar kormány a mintákat nem fogadta el, állítólag azért, mert a mintákban osztrák szokás szerint B betűvel kivánták jelölni a magyar érmeldét és a mintákban a B betű a hátlapra van téve. Ily minta szerint készített érmeldei próbák a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak, egy ezüst példány van a Wiesner-féle gyűjteményben, rézpéldányok pedig a Spöttl és Ernst-féle éremtárakban. A körmöczbányai tízeseken, melyek tényleg forgalomba jutottak, a B mellőzésével a régi módra van az érmelő hely, Körmöczbánya, megjelölve, t. i. K—B-vel. («Monatsblatt d. n. G.» 31. sz.)

ÉRMÉSZETI KIÁLLITÁS. A bécsi érmészeti társulat folyó évi január 20-ikán tartott közgyülésén Spöttl Ignácz historiai festő és ismeretes érmész lelkes beszéddel indokolt indítványa következtében Mária Terézia pénzeiből és emlékérmeiből érmészeti kiállitás rendezését határozta el. A nagy királyné Magyarországot érintő tetteit is sűrűn örökítette emlékérmek formájában; magyar máriás tallérjairól pedig tudva van, hogy a világforgalomban nagy szerepük volt és van. Azért magyar szempontból is meleg érdekkel kivánjuk, hogy a Spöttl-féle kiállitás sikerüljön. *st.*

KÖNYVÉSZET.

Bapst (Germain). Souvenirs d'une Mission au Caucase. In 8° illustré.

Bayet. Notes sur le peintre byzantin Manuel Pansélions et sur le Guide de la peinture du moine Denys. 1884. in 8° ; 1 fr.

Bernard (Fréd.) Note au sujet de quelques monuments de pierres brutes relevés chez les Touareg Azgar. 1885, in 8°, illustré. 1 fr.

Bertrand (Alexandre, membre de l'Institut). Cours d'archéologie nationale. la Gaule avant les Gaulois, d'après les monuments et les textes. 1884, in 8°, richement illustré. 6 fr.

Bourbon (Georges). Sur la crosse et sur l'anneau de Jean II. de la cour d'Aubergenville. 1885, in 8°, fig. 1 fr.

Carapanos (C.) Inscriptions de l'oracle de Dodone et pierre gravée. 1883, in 8°. fig. 1 fr.

Carrière (A.) .Inscriptions d'un reliquaire arménien de la collection Basilewski, publiées et traduites. 1883, gr. in 8°, avec 2 héliogr. 5 fr.

Chodzkiewicz. Archéologie scandinave. Fers de lance avec inscriptions runiques. 1884, in 8°, fig. 1 fr. 50.

Collignon (Maxime). Caracteres généraux de l'archaïsme grec. 1885. in 8°, 1 fr. 50.

Danicourt, A. Hermès et Dionysos. 1884, in 8°, héliograv et fig. 2 fr.

Denis, Ferd. Arte plumaria. Les plumes, leur usage dans l'antiquité, leur emploi au Brésil, au Pérou, dans l'Inde, etc. 1875, in 8°. 3 fr.

Desmaze (Ch.). Le Reliquaire de M. Q. de la Tour, peintre du roi Louis XV, sa correspondance et son œuvre. 1874. in 18, elzévir. 2 fr. 50.

Diehl (Ch.). Découverte à Rome de la maison des Vestales. 1884, in 8°, 1 fr.

Drouin (E.). Notice sur une stèle grecque du musée de Melun. 1877, br. in 8°. 1 planche. 1 fr. 50.

duval (Emile). Tète antique du musée Fol à Genève. In 8°, avec une héliogravure. 1 fr. 50.

Guérin (Victor). Description géographique et archéologique de la Galilée. 2 beaux. vol. gr. in 8°, avec une carte de la Galilée. 24 fr.

Guérin (Victor). Rapport sur une Mission en Palestine. In 8°. 2 fr. 50.

Judas (A. C.). Sur plusieurs séries d'épitaphes libyques découvertes en Algérie. 1868, in 8°. 3 fr.

Judas (A. C.) Nouvelle analyse de l'inscription libyco-punique de Tugga en Afrique. 1869, in 8°. 3 fr.

Judas (A. C.) Sur plusieurs inscriptions libyques découvertes dans la province de Constantine. Constantine, 1869. in 8°. 1 fr. 50.

Judas (A. C.) Sur quelques épitaphes

Digitized by Google

libyques et latino-libyques. 1870, in 8°. 1 fr. 50.

JUDAS (A. C.). Examen des mémoires de M. le Dr. Reboud et de M. le général Faidherbe sur les inscriptions libyques. 1871, in 8°, 3 fr. 50.

KERVILER (René). Des projectiles cylindro-coniques ou en olive depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. 1883, in 8°, 1 pl. 1 fr. 50.

LA BLANCHÈRE (R. de.). Bas-relief de tombeau d'un fabricant de voiles. (Terracine.) 1884, ia 8°, 1 pl.

LA NOE (G. de). Le rempart limite des Romains en Alemagne. 1885, in 8° avec 1 carte et 2 pl. 3 fr.

LE BLANT (Edmond). Une collection de pierres gravées à la bibliothèque de Ravenne. 1883. in 8°, 1 pl. 1 fr. 50.

LEFORT (Louis). Les scènes de banquets dans les catacombes romaines et notamment dans celle des SS. Marcellin et Pierre. 1883, in 8°, 1 fr.

LAMAITRE (Raoul). De la disposition des rameurs sur la trière antique. 1883, in 8°, 3 planches.

LETRONNE Oeuvres Choisies de A. I. Membre de l'Institut assemblées, mises en ordre et augmentées d'un index, E. Fagnan. 1881—83, 6 beaux volumes in 8°, ornés d'un portrait inédit par Paul Delaroche, de dessins, de planches hors texte, etc. 72 fr. Premiere série. Egypte ancienne. 2 beaux volumes in 8°, illustrés 25 fr. Deuxieme série. Géographie et cosmographie. 2 vol. in 8°, illustré. 25 fr. Troisième série. Archéologie et philologie. 2 vol. in 8°, illustrés 25 fr.

LONGPÉRIER Oeuvres de A membre de l'Institut réunies et mis en ordre par G. Schlumberger. Tome premier. Archéologie orientale. Numismatique. Monuments arabes. Un beau volume in 8° de 550 pages, illustré de nombreux dessins dans le texte et de XI planches sur cuivr. 20 fr.

Tome second. Antiquités grecques, romaines et gauloises. Première partie (1838—1861), in 8°, de 532 pages, illustrée de nombreaux dessins et de XI planches hors texte. 20 fr.

Tome troisième. Antiquités grecques, romaines et gauloises. Deuxième partie (1862—1883.) in 8°, de 432 pages, illustrée avec IX planches hors texte. 20 fr.

Tome quatrième. Moyen âge et renaissance. Première partie (1837—1858). In 8°, de 416 pages, illustrée, avec VIII planches hors texte. 20 fr.

Tome cinquième. Moyen âge et renaissance. Seconde partie (1858—1868). In 8°, de 416 pages, illustrés, avec XXI planches hors texte. 20 fr.

Tome sixième. Moyen âge et renaissance. Troisième partie (1869—1883). Antiquités americaines. Supplément. Bibliographie générale. In 8°, de 434 pages, illustrés, avec IV planches hors texte. 20 fr.

Index général. In 8°. (Sous presse).

MISSION ARCHÉOLOGIQUE FRANCAISE AU CAÏRE. Fascicule II. sous presse. In 4°, avec 10 planches en chromolithographie. 25 fr.

MASPERO (M). Mémoires publiés par les Membres de la Mission archéologique française au Caïre sous la direction de M. Maspero, membre de l'institut 1881—1884. — Fascicule I-er. U. Bouriant. Deux jours de Fouilles à Tell el Armana V. Loret. Le tombeau de l'Am-Xent Amen — Hotep. U. Bouriant. L'église copte du tombeau de Déga. V. Loret. La stèle de l'Am-Xent Amen — Hotep. H. Dulac. Quatre contes arabes en dialecte cairote. V. Loret. La tombe de Kham-Ha. Un volume in 4°, de 132 pages, avec planches noires et en couleur 25 fr.

MENANT (M. J.) Catalogue méthodique et raisonné de la Collection de M. de Clercq. Premier fascicule: Les cylindres assyriens. Rédigé avec la collaboration. In fol., avec 10 planches en héliogravure. 20 fr.

PINART (A. L.). Catalogue des collections rapportées de la péninsule d'Alaska. In 8°. 2 fr.

PARIS. Collection Camille Lécuyer. Terres cuites antiques trouvées en Grèce et en Asie Mineuere. Notice de Mr. Fr. Lenormant, J. de Witte, A. Cartault etc. Livr. 1 à 4 f°, 156 p. et 84 pl. Paris, Rollin et Feuardent.

PIGORINI, L. Analisi chimiche di alcuni oggetti di rame e bronzo trovati nelle stazioni lacustri del Benaco. 8°, p. 22 con 1 pianta. Roma.

PORTIG, G. Das Weltgericht in der bildenden Kunst. (Zeitfragen des christl. Volkslebens, Heft 70.) 8°, 75 S. Heilbronn, Henninger. M. 1·40.

PILA-CAROCCI, L. Della Zecca e delle monete di Spoleti in relazione alla storia delle epoche umbra, romana, ducale e pontificia. 16°, 58 p. con tav. Camerino. tip. Mercuri succ. L. 5.

PASINI, A. Il Tesoro di San Marco in Venezia, illustrato; tre disp., con

Digitized by Google

testo descrittivo. 4°, con 21 tav. in cromolitogr. e 72 in eliotipia in colori. Venezia, F. Ongania. L. 320.

PARIS COURAJOD, L. Donation du baron Charles Davillier: Catalogue des objets exposés au musée du Louvre. 4°, 317 p. avec grav. et portr. Paris, imp. Motteroz. fr. 20.

QUICHERAT, J. Mélanges d'archéologie et d'histoire. 8°, VIII, 581 p. avec portr, fig. et 8 pl. Paris, Picard.

RECHERCHES SUR LA NUMISMATIQUE ET LA SIGILLOGRAPHIE DES NORMANDS DE SICILE ET D'ITALIE. 1881, un vol, in 8°, avec 7 Planches de médailles et de sceaux, gravées sur cuivre par L. Dardel. 25 fr.

RIS-PAQUOT. Annuaire artistique des collectionneurs de la France et de la Belgique, illustré de nombreux dessins, 3-e année, 1885—86. 12°, 352 p. Paris, R. Simon, fr. 6.

RIEPENHAUSEN, F. u. J. Gemälde des Polygnot zu Delphi (die Einnahme von Troja und die Abfahrt der Griechen darstellend). Gezeichn. u. gestoch nach der Beschreib. d. Pausanias. 18 Photolith. qu. gr. fol. Mit (4 S.) Text. Leipzig, C. Hesse. M. 15.

RONDOT, N. La Médaile d'Anne de Bretagne et ses auteurs Louis Lepère, Nicolas de Florence et Jean Lepère (1494). 8°, 50 p. et pl. Paris, Charavay, fr. —

RACINET, A. Geschichte d. Costüms in 50 Taf. in Gold-, Silber- u. Farbendr. Mit erläut. Text. Deutsche Ausgabe, bearb. v. A. Rosenberg. 2 Bd. (100 Taf. mit 100 Bl. Text) 4°. Berlin, Wasmuth ch. 40.

REBER, Fr. v. Kunstgeschichte des Mittelalters. gr. 8°. 1. Hälfte 352 S. mit 244 Abbildungen. Leipzig, T. O. Weigel. M. 16.

RAFFAELLI, F. Il tabernacolo di bronzo ed il ciborio in marmo nella chiesa metropolitana di Fermo. 8°, Firenze.

REVILLAUT (Eug.) Rapport sur une Mission en Italie. In 8°. 3 fr.

RÉVOIL (G.) Notes d'archéologie et d'ethnographie recueillies dans le Comal. In 8°, illustré. 2 fr.

ROUGE (Vte De). Mission scientifique dans la. Haute-Égypte. Inscriptions et notices recueillies à Edfou. 2 vol. in 4°, avec 164 planches 60 fr.

REVUE D'ETHNOGRAPHIE, publiée par M. le Dr. Hamy, sous les auspices du Ministère de l'Instruction publique. — Abonnement annuel. 25 fr.

REINACH (Salomon). La Description de l'ile de Délos de Bondelmonte 1883, in 8°. 1 fr.

REINACH (Salomon). Fouilles dans les nécropoles de Watsch et Sanct-Margarethen en Carniole. 1883, in 8°. 1 planche 1 fr. 50.

REINACH (Salomon). Observations sur la chronologie de quelques archontes athéniens. 1883. in 8°, 1 fr.

REINACH (Salomon). Lettre à M. Georges Perrot (sur sa mission en Tunisie.) 1884, in 8°, 1 fr.

REINACH (Salomon). Les Chiens dans le culte d'Esculape et les Kelabim des stèles peintes de Citium. 1884, in 8°, 1 fr

REINACH (Salomon). Deux moules asiatiques en serpentine. 1885. illustré. 1 fr.

REINACH (Salomon). Chronique d'Orient: 1884, I, in 8°, 1 fr. 25; 1884. II, in 8° 1 fr. 50; 1885. I, in 8° 1 fr. 50; 1885. II, in 8° 1 fr. 50; 1885. III, in 8°, 1 fr. 50.

SAINTE-MARIE (E. de). Mission à Carthage. Gr. in 8°, illustré de 400 dessins inédits. 15 fr.

SARZEC (E. de). Découvertes en Chaldée. Ouvrage accompagné de planches, publié par les soins de M. Léon Heuzey de l'Institut. Première livraison, in folio avec 30 planches en héliogravures. 30 fr.

SCHIAPARELLI, E. Il significato simbolico delle piramidi egiziane: ricerche. Roma, E. Lœscher. 1884. L. 3.

STEINMANN, C. Die Grabstätten der Fürsten des Welfenhauses von Gertrudis, der Mutter Heinrichs des Löwen, bis auf Herzog Wilhelm von Braunschweig-Lüneburg. Mit einer Abbildg. v. dem Grabstein Gertrudis, der Mutter Heinr. d. Löwen. 8°, VIII, 388 S. Braunschweig, Goeritz u. zu Putlitz. M. 6.

SIMON, E. Grammaire du blason, ou la Science des armoiries mise à la portée du tous. 18°, XIV, 152 p. avec fig. et 4 pl. en couleur. Paris, imp. Philipona.

SCHORN, O. v. Die Textilkunst. Eine Uebersicht ihres Entwickelungsganges vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart. (Gesch. d. Kunstgewerbe, III. Bd.) Mit 132 in den Text gedr. Abbildgn. 8°, VIII, 260 S. (Wissen d. Gegenwart, 34 Bd.) Prag, Tempsky. M. 1.

SCHWANK, J. M. A short history of the Manufacture of Iron in all Ages, and particularly in the United States, for 300 Years, from 1585 to 1885. 8°. (Philadelphia) London 30 sh.

Röviditések: M. = Mark; fr. = frank; L. = Lira; sh. = shilling.

Digitized by Google

VI. KÖTET. 3. SZÁM. UJ FOLYAM. 1886 JUNIUS 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

Digitized by Google

TARTALOM.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Arch. Értesítő közleményeinek utánnyomása vagy forditása tilos.

Digitized by Google

VÁZLATOK A MAGYAR VISELET TÖRTÉNETÉBŐL.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.*

Bárhol és bármely korban vizsgáljuk az emberi ruházat fejlődését, azon meggyőződésre jutunk, hogy a viseletet nem egyes népek alkotják magoknak, hanem az fajra és nyelvre való tekintet nélkül, közös életmódú és társadalmi szokásokkal bíró népek közt egyenlően alakul s megváltozik előbb-utóbb, ha az illető nép más viszonyok közé vagy más müveltségi körbe jut. Csakis ezen határokon belül beszélhetünk nemzeti viseletről, melyet valamely nép különleges viszonyai fejlesztenek ki; a viselet főformái mindenkor általános szabályok szerint, nagy területeken s a kevésbbé müvelt népeknél hosszú időszakokon át is egyenlőek s közös fejlődéssel bírnak.

Nem lehet tehát kétségünk az iránt, hogy az őshazában lakott magyarok viselete sem alkotott valami különálló szigetet, hanem legalább főformáiban azon viseletek valamelyikéhez tartozott, melyeket fentebb elsoroltunk.

Nem szükséges ma már Regino apát azon feljegyzésének alaptalanságát bizonyítgatnunk, hogy a magyarok «a gyapjú és ruha használatát sem ismerik és noha folytonos hideget szenvednek, csak vadállatok bőreivel ruházkodnak». Köztudomású, hogy ezen adatot Regino egyszerüen kiírta Justinusból, illetve Trogus Pompejusból, kik ezt a skythákról jegyezték fel. Kimutattuk, hogy ez még a skythákról sem áll.

* Lásd az I. közleményt Arch. Ért. V. köt. 1885. 167. l. a II. közleményt u. o. 1886. VI. köt. 1. s k. lapjain.

Digitized by Google

Az igazsággal meg nem egyezik az sem, a mit a bajor püspökök hoztak fel 900-ban a pápánál, hogy lenruháikat azért adták a magyaroknak, hogy vadságukat némileg szelidítsék. Adták igenis azért, mert ezt a magyarok viselvén, sarczban követelték. Láttuk fentebb, mily elterjedt volt Ázsiában, kivált délfelé a gyolcsruhák viselete. Az Európába tört rokon népek is már jóval korábban általánosan viselték. Azt azonban elismerjük, hogy eleink szivesebben hordtak még bőrruhákat skytha módra.

Azon óriási földterületen, melyen Japhet hét fia, kivált pedig a három legidősb: Gomer, Magog és Madai, vagyis az árja és uralaltáji néptörzsek terjedtek el, miként már említettük, mindenütt a skytha és északi barbár viseletet hordták. Láttuk azonban azt is, hogy délfelé az eredeti skytha viselet lassanként az általunk médnek és perzsának nevezett viseletté alakult át és a magasabb kulturára jutott említett két néppel érintkező északibb népek közt is elterjedni kezdett az. Kérdés tehát, módosult-e utóbb az eredetileg mindenesetre skytha ősmagyar viselet a méd és perzsa formák szerint, vagy megtartotta-e a honfoglalás idejéig ősi alakját?

Hogy a magyarok magasabb művelődéssel bíró délibb népekkel őshazájokban sokat érintkeztek, kétségtelen. Bár harczias, nomád népet alkottak, büszkeségök és fényüzés iránti hajlamuk, mely őket mindenkor jellemezte, ott is uralkodhatott rajtok. Közösek egyébként e tulajdonok valamennyi ázsiai népnél. Utóbbi magyarázza meg a barbár ötvösművesség azon tökélyét, melyet az elmult évtizedek alatt napfényre hozott barbár kincsek mutatnak. Ezen fényüzés iránti vágy bírta őket arra, hogy messze földről értékes szöveteket szerezzenek magoknak — s ettől aztán csakis egy lépés választ el ahhoz, hogy a fényüzési anyagokkal a ruházat szabását is eltanulják. Ilyen keresett idegen fényüzési tárgy volt a selyem. Már Attila húnjai széltiben viseltek selyem ruhákat,* ilyeneket követelnek és kap-

* Vámbéry szerint (A magyarok eredete. Budapest, 1882) nem Iránból, hanem Soghdiából nyerték.

Digitized by Google

nak Menander szerint Baján követei is a görögöktől. Ibn Daszta azt írja az etelközi (?) magyarokról, hogy foglyaikat a rómaiak Kercs városában adják el cserébe görög szövetekért, szőnyegekért és egyéb árukért. Hadi sarczként is gyakran követelnek selyem szöveteket eleink Byzancztól. Tudjuk azt is, hogy Árpád, midőn Zalánnak ajándékokat küldött, ehhez neje is csatolt 12 aranyos szövetet és drága prémeket. (Anonymus c. 17.)

A felhozottak, vagyis, hogy a magyarok gyolcs, sőt drágább, selyem kelméjü ruhákat is viseltek, arra engednének következtetnünk, hogy a honfoglalás korában viseletük a szük és rövid eredeti skytha formákból már a hosszabb és bő méd formákká alakúlt át.

Emellett tanuskodik Kézai is. Azt írja ugyanis Attiláról, hogy «a viselet módjában és alakjában mind maga, mind nemzete a médok módját tartja vala».* — Azon buzgó igyekezet mellett, melylyel Kézai a hunokat a magyarok ősei gyanánt tünteti fel, kétségtelen, hogy a magyar viseletet szintén méd eredetünek tartja. Ezen állitása Kézainak annál feltünőbb, mert egyébként egy szóval sem igyekszik ezen adata nyomán akár a magyarokat, akár a húnokat a médektől származtatni. Sajátságos az is, hogy az ő korában a méd viselet emléke még meg lett volna. Tekintsük bár ezen feljegyzését szóhagyománynak vagy az ő classicus írókból merített tudákosságának, nem érthetett ezen fogalom alatt mást, mint azon bő, szellős méd-perzsa viseletet, melyet fentebb ismertettünk.

Mindamellett meggyőződésünk, hogy a magyar viselet a honfoglalás korában is még a skytha viselet főformáit tartotta meg, a méd viseletet pedig nem annyira a magyarok, mint inkább a később jött kúnok viselték, kiknek ruháját Kézai eléggé megismerhette és Kún László udvarában nemzeti ruházatnak is tarthatta.

Söt maga a *hun viselet* is, melyet Kézai határozottan médnek nevez, szintén nem állítható teljesen annak. A déliesebb, bővebb méd-perzsa viseletet szintén ismerték ugyan már a

* Kézai Simon mester krónikája. Ford. Szabó Károly. Pest, 1870.

Digitized by Google

húnok még ázsiai hazájokban, kezdték is fényüző viseletként hordani, de ezen változás még nagyon is új náluk, és Attila korában még nem hagyták el' emellett ösi, harczias ruházatukat sem. — Priscus a hunokat és szokásaikat gyakran nevezi skytháknak, bár ezen elnevezésnek az ő korában már kevesebb jelentősége van. De a hunoknak általa adott jellemzése is erre mutat. Csakhogy ezen egyszerű, harczias viselet a hatalomra és zsákmányra szert tett népnél már bizonyos déli fényüzéssel párosul, mely alól csak olyan népverő szigor, minő Attiláé, tesz még kivételt. Ő még, úgy látszik, inkább a régi skytha bőrruhákat viselte, a byzanti követeknek, Anatoliusnak és Nomiusnak is lovakat és vadállatok bőreit adja ajándékba, «minőket a skytha királyok diszül használnak»,[1] Bleda neje pedig Maximius követet vendégszeretően fogadván, egyebek közt vörös bőrökkel ajándékozta meg. A hunok általánosan vászonruhákat is viselnek, maga Attila is. Midőn székhelyére érkezik, leányok fogadják, kik hófehér és finom patyolatok alatt skytha dalokat énekelnek; kerevete és asztala szintén tündöklő vászonnal és szőnyegekkel volt fedve (cap. II. §. XIX.), nejének házában pedig leányok díszes férfiruhákat hímeztek.[2]

Általában nagy fényüzést fejtettek ki a hunok. Czipőik kötelékei és a lovak fékei is aranynyal, kövekkel s más ékszerekkel voltak diszítve (cap. §. XIX.). — Byzanczot adófizetővé tevén s a perzsákkal is harczolván, mindkét birodalom fényüzését megismerhették. A byzanti adó nem állott pusztán pénzből, hanem főleg aranyedényekből, ékszerekből, drága kelmékből. II. Theodosius követei a hún főnököknek indiai selyem ruhákat és ékszereket ajándékoztak, Attila temetésén pedig, írja Jornandes (XLIX.), a holttest selyem sátor alatt volt kiterítve.

Daczára az említett fényüzésnek, Attila húnjainak most jellemzett ruházata még nagyjában skytha jellegű. Az Ázsiában

[1] Attila, missis acceptisque legationibus illustris ex Prisco Rhetore . . . edidit Mathias Bel: Adparatus ad hist. hung. Decadis II. mon. I. Posonii 1745. cap. II. §. XXV.

[2] «ancillæ ex adverso humi sedentes, telas coloribus variegabant, quæ vestibus barbarorum ad ornatum inseruntur.» (cap. II. §. XVII.).

Digitized by Google

maradt hunok azonban, úgy látszik, a méd viseletet fogadták el. Priscus ezeket megkülönböztetésül «Hunni Cydaritæ» néven nevezi. — Kidaris-nak hívták a perzsák magas fövegét.[1] Procopius okát is megmondja, mért terjedt el előbb ezeknél a fényüző délies méd-perzsa viselet. Ezek, úgymond, nem nomádok, mint a többiek; békeszeretők, szomszédjaikat a rómaiakat és perzsákat tisztelik.

A skytha viselet északon még sokáig fenmaradt. A mai Oroszország csaknem egész területén a magyarok berontásakor az volt még az uralkodó viselet.

Ilyent viseltek a honfoglaló magyarok is kétségtelenül. Erre utal a prémeknek és böröknek általános használata. Ezeket sarczolnak az oroszokon, utóbb a déli szlávokon, s az irhakészítést egyenesen magyar eredetűnek tartják.[2] A rövid ruhák is mindig a magyar természetnek leginkább megfelelők voltak s ha néha a divat változtatott is e szokáson, mindenkor visszatértek erre, s ez különböztette meg később is a magyar viseletet a hozzá hasonlóktól akkor, midőn szomszédai más irányú befolyás alatt hosszú ruhákat vettek fel. — Azon időben, midőn a magyarok hazát foglalni indultak, ők voltak a skytha viselet legkiválóbb képviselői, sőt talán nemzeties egyéni sajátságaikat is elfogadtatták rokonaikkal. Byzanczi írók e viseletet egyenesen magyar (turk) viseletnek tartják, és Liudprand is, midőn a bolgár követről tesz említést, feljegyzi, hogy az magyar módra borotválkozott és öltözködött.

Kiválóan tökéletes volt őseink harczi viselete és hadakozási módja. Szomszédaink sietnek azt, mint jelesebbet, eltanulni, és seregökben meghonosítani. Ismeretes, hogy Henrik császár kilencz évig tanította seregét a magyar hadakozási módra, a byzanczi uralkodók pedig könyveket írtak arról, melyek előnyei a magyar (turk) hadviseletnek, fegyverzetnek és viseletnek, mint követendő példát igyekezvén azt utánozni. Ezen

[1] Gobazes, kolchisi királyról is feljegyzi Priscus, hogy «stola persica inductus et medorum in morem» poroszlóktól kisértetik.

[2] Fessler: Gesch. der Ungern. I. Cornides: Bruchstücke zur Gesch. der städt. Cultur in Ungarn, kiadta Engel.

Digitized by Google

feljegyzéseknek köszönhetjük jóformán mindazt, amit az ősmagyar fegyverzetről és viseletről tudhatunk.

A harczi viseletet mellőzve, kisértsük meg, hogy a ruházatról alkossunk magunknak képet.[1]

Eleink rendes alsó ruha gyanánt úgy látszik a skytha alsó kabátot hordták. Byzanczi írók zosztarionnak nevezik, az öv után, mely azt derékban összefogta. Anyaga vászon, szőr, legtöbbször azonban bőr, melyre skytha módon különféle diszes arany s ezüst pitykéket erősítettek. Sirokban gyakran találunk ilyenekre. Hossza e kabátnak legfölebb térdig érhetett, szárnyai úgy látszik elől rézsutosan egymásra hajtattak, s az öv által fogattak egybe, melyről a kard, puzdra és tegez függtek le.

Podoliában a Zbrucz vizében találtak 1848-ban egy harmadfél méter magas négyszögű kőoszlopot, melynek felső részén és négy oldalán közös süveg alatt egy-egy alak van kifaragva. Przezdziecki[2] ezt Swiatowidnek, a szlávok bálványának tartja, és egykori templomából, melynek romjai a hegytetőn ma is láthatók, szerinte akkor döntötték azt a folyam medrébe, midőn a lengyelek 965-ben a kereszténységre tértek. Emlékeztet kissé a déloroszországi skytha kurgánok tetején levő kamene-bábékra, mégis kifejlettebb szobrászati mű, s ezeknél határozottan újabb korú. Hogy a nép, mely azt felállította, lovas nép volt, mutatja azon jelképes ló, mely kicsinyített alakban a kabát egyik sarkára van vésve. Ezen emléken a felső négy alak testhez álló s mintegy térdig érő kabátot visel, melyet derékban öv fog össze, s erről görbe kard függ le. Ezen emlék korát nem ismerjük, a Przezdziecki által adott meghatározás tisztára képzeleti, s több okot hozhatnánk fel a mellett, hogy az emlék valószínűleg még a magyarok honfoglalása utáni időből származik. Összehasonlításul hivatkozunk erre, s azt hiszszük, hogy a magyar alsó kabát is e korban legfölebb ha térdig ért.

Felső köntöst a byzanczi taktikusok kettőt említenek, ezek

[1] A fegyverzetre, hadakozási módra stb. nézve utalunk Salamon Ferencz becses értekezésére: «A magyar haditörténethez a vezérek korában.» Századok. 1876.

[2] Alex. Przezdziecki a Edw. Rastawieezki: Wzóry sztuki sredniowiecznej w Dawnej Polsce, Warszawie 1853—55. Poszyt III.

Digitized by Google

a gunya (γούνια) és a kabát (καβάδιον).[1] A gunya, a mennyire következtetnünk lehet, nagyobbára nemezből (talán szűrszövetből) készült és a pánczél fölé vették fel. Salamon úgy véli, alakra inkább a köpenyeghez, mint a mai mentéhez hasonlított, bár jól tudta, hogy ezen gunyának bő ujjai voltak, melyek a pánczélt és ijjat védték meg eső ellen, míg a köpönyeg alatt ujjatlan felső ruhát értünk. A kabadion, úgy látszik, nem a harczi, hanem a dísz-öltözethez tartozott. Hosszú, ujjas kabát volt, a mai mente formájára ; talán nem csalódunk, ha benne a méd felső mentére ismerünk (II. közl. 3. ábra). — Ez talán az egyetlen öltönyrész (szerintünk szintén a skytha [női] viseletből fejlődött), melyet a magyarok a méd viselettől tanultak el. Konstantin császár az udvari szertartásokról írt könyvében elrenrendeli, hogy a magyarok (turkok) és kozárok küldöttei, saját kabátjaikban (kabadion) vezettessenek be.[2]

Egyébként az ősmagyar ruházat rövidebb alakkal birt a skytha viselet módjára. A hol a byzanczi stratégák hosszabb felöltőt említenek, mely lóháton a térdet is fedje a fegyverzettel együtt, nem a magyarok, hanem az avarok példájára hivatkoznak, kiknek viselete, úgy látszik, jobban közelített a médperzsa, semmint a skytha viselethez. A Lipp Vilmos által feltárt keszthelyvidéki avar (?) sírmezők is azt mutatják, hogy ruházatuk térdig vagy valamivel azon alul ért.[3]

A magyaroknál legelterjedtebb felső öltöny lehetett az ujjatlan gallér, nagyobbára, nem miként az avaroknál, nemezből, hanem állati bőrökből, vagyis a kaczagány. Harczias, lovas népnél a legalkalmatosabb felső öltöny ez, sőt minthogy a pajzs, úgy látszik, csakis az előkelőbbeknél volt elterjedve, a bal karra vetve, védelmi eszközül is szolgálhatott olyféleképp, mint a tyrannicidák szobrán, vagy a Minerva ægisén láthatjuk. Meg-

[1] Salamon F. i. m. úgy a gunyát, mint a kabadiont avar illetőleg bolgár, kozár vagy magyar szónak tartja.

[2] A kabadiont nem nevezhetjük Salamonnal. (I. m. 797. lapján) dolmánynak, mert az kétségtelenül felső öltöny volt.

[3] Dr. Lipp Vilmos : A keszthelyi sírmezők. Mon. Hung. Arch. Aevi præhistorici. Budapest, 1884.

Digitized by Google

volt ez széltiben a skytha viseletben, ókori írók χλαίνα, sagum néven nevezik (l. I. közl. 6. ábra).

Minő lehetett a nadrág szabása, melyet eleink viseltek, nem tudjuk; abból, hogy byzanczi stratéga-császárok katonáiknak a karra és lábszárra szűkebb, pánczélszerű fedezetet ajánlanak, Salamon azt következteti, hogy a magyar nadrág alakja a mai szűk formával bírt. Részemről a görög írók által ajánlott ezen viseletrészt nem a ruházathoz, hanem a fegyverzethez tartozónak, valóságos vértnek tekintem, olyannak, minőt a szent-miklósi aranykorsó harczosa is visel. Valószínű egyébként, hogy a magyar nadrág már ezen időben is szűk volt. A szt.-galleni barát elbeszélése szerint két magyar harczos a toronyba ment fel, hogy az arany kakast a torony tetejéről lefeszítse, egy másik pedig a keleti torony falának tetejébe mászott. Ilyen vállalkozásokhoz a bő, lobogó ruha alkalmas nem lett volna, de még a nehéz és merev vértezet sem. Utóbb is mindig szűk ruha jellemezte a magyar viseletet. Zittaui Péter königshofi apát 1300 körül írja a magyarokról:

Est mihi hoc certum, per multos sæpe repertum,
Usus armorum gens non habet Ungaricorum,
Sed quando bellum committit, sive duellum,
Pellicium strictum portat tunicam vel amictum,
Qui nimis est artus, quo stringit fortiter artus.*

Másrészt azonban a népviseletben máig megőrzött borjúszájas ing és bő gatya eredetét is e korra kell visszavezetnünk. Az ingnek eredetét erőszakos okoskodással még tán lehetne a IX—XI. századbeli ált. európai női viselettel összehasonlítani, a gatyának megfelelő ruhára azonban a nyugaton nem találunk. A szó ethymologiáját tekintve, még inkább eshetünk tévedésbe, mert az nem délre, hanem északra vezet. A dél-ázsiai népek nyelvén ugyanis e szóra nem találunk, hanem megvan az hazánktól északra a szlávok és finnek nyelvében (finnül: kaatio). —

* Petri Abbatis Aulæ Regiæ tertii Chronicon Aulæ Regis P. I. cap. CXXIV. apud I. Dobner: Monumenta Hist. Bœmiæ. Pragæ 1784 in 4° Tom. V. p. 336. Közli Jerney is III. 270. — Felemlítjük itt ezen adatot, forrásunk birálatára azonban utóbb, a középkori magyar viselet méltatásánál még visszatérünk.

Digitized by Google

Mivel a gatya használata a magyar vidékeken hazánkban széltiben elterjedt, s nem ismerünk későbbi korból semmiféle olyan tényezőt, mely azt utóbb ilyen általánosan behozhatta volna a nép viseletébe, feltehetjük, hogy azt már a beköltöző magyaroknak is legalább egy része viselte. Ezen ellentétes adatokat tekintve, s látva, hogy a magyar paraszt máig kétféle viselettel bír, elfogadhatjuk Salamon F. azon feltevését, hogy már a vezérek korában kétféle lehetett a magyar viselet, harczos és polgári, úri és paraszt. A sassanida-kori perzsa emlékeken is láthatjuk ezen kétféleséget, ezeken a szűk, nehezebb kelméjű ruházat a harczi vagy vadászviseletet, a bő, szellős ruha pedig a kényelmi és házi viseletet jellemzi. Ilyenféleképp lehetett ez eleinknél is.

A süvegről csakis annyit tudunk, hogy azt aranynyal is diszítették. Alakja alkalmasint a skytha, puha föveg volt és főleg állati prémekből készülhetett. Hogy érczsisakot viseltek volna, nem valószínű. Említi ugyan a német krónikás, hogy midőn a magyarok lovainak patái alatt messzire megdobbant a föld, megpillantották a magyaroknak távolba tündöklő sisakjait és pajzsait. Valószínűbb azonban Salamon azon feltevése, hogy sisakok helyett inkább bőr vagy nemez fövegeket viseltek, melyeket érczlemezekkel erősíthettek meg, s ezek tündökölhettek olyan messzire. Találunk ehez hasonló példát a Trajanus oszlopán levő jazygokon.[1]

Legtöbbet tudunk a hajviseletről. Mint fentebb láttuk, beretválkozni és üstököt növeszteni a skytha szokások közé tartozott. Dio Cassius úgy említi azt, mint párthus szokást. Írja Neróról, hogy midőn előtte egy üstökösből jósoltak hadi szerencsét, mondá: az nem nekem, hanem a parthus királynak jövendöl valamit, mert ő üstökös, én kopasz vagyok.[2] Bár azon-

[1] Nem fogadhatjuk el azonban Salamon azon feltevését, hogy a szolyvai leletben talált érczlemezek szintén ilyen süvegdíszek lettek volna. Részemről puzdra- vagy tegezborítónak tartom azokat. A hol a nemez-süveg érczerősítést kapott, ez a Trajanus-oszlopon látható példák szerint mindig egész felületét behálózó pántok alakjában történt.

[2] Dio Cassius. Cocc. Hist. Rom. Lib. LXVI. cap. 17.

Digitized by Google

ban legtöbb ázsiai népről feljegyeztetett a hajberetválás, sőt átment a moslim viseletbe is, ennek módja, úgy látszik, nem volt egyforma. Egyrészök kereken borotválta fejét, úgy hogy csak a fejtetőn maradt haja, melyet lefésülve és egyenesen körülnyirva hordtak. Az orosz és lengyel népviselet máig is ezt tartotta meg, s hogy már a XIV. században is ez járta náluk, mutatják a schlackenwörthi könyvtárban őrzött Sz. Hedwig-legendának 1353-ból származó festett képei. A hunok is, úgy látszik, ily módon viselték hajukat. Priscus írja, hogy a hunok táborában valaki görögül szólította meg, min nagyon elcsodálkozott, mert ennek is feje körül leborotválva volt és tisztán és csinosan öltözködvén nem sejthetett benne idegent. Későbbi írók már a hunokról is másféle hajviseletet írnak.

Ha Turóczi és a bécsi krónika feljegyzéseinek hitelt adhatunk, a magyarok is más módon beretválták fejöket. Közelebbi alakját nem tudjuk meghatározni, különbözött azonban az előbbitől annyiban, hogy a nem beretvált részen a hajat hosszú üstökökben bocsátották le. Az Attila után egy évszázaddal élt Procopius már a hunoknak is ilyent tulajdonít, s ezt írja: a fej előrészén a hajat a halántékig kiírtani, a hátsó részen pedig üstököket lebocsátani, hún viseletnek tartaték. Valószínüleg más, az ő korában feltünő «barbár» népről veszi ezen leírást, mert mint fentebb láttuk, Attila kortársai másként jellemezték a hún hajviseletet. Az avarokról meg azt jegyzi fel Theophanes, hogy összefont és szalagokkal hátrakötött igen hosszú üstököket viseltek.[1] — Regino, Luitprand csak annyit jegyeznek fel a magyarokról, hogy hajokat beretválták.[2] Turóczi és a bécsi krónika azt is tudja már, hogy üstököket eresztettek. Azt írja a bécsi krónika: Vatha a pogány lázadás alkalmával fejét megnyirta és hajából három csombókot eresztett alá pogány módra.[3] Való-

[1] Kerékgyártó Árpád: Magyarország művelődésének története. Pest, 1859. 62. lapon.

[2] «Capillum usque ad cutem ferro cædunt» írja Regino. Pertz: Mon. Script. I. 600. lapon.

[3] «radens caput suum, et cincinnos demittens sibi per tres partes ritu paganorum.» Marci Chronica de gestis Hungarorum, Toldi Ferencz kiadásában.

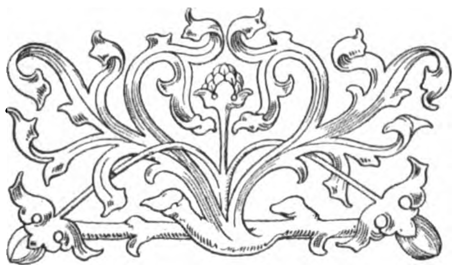
Digitized by Google

színű azonban, hogy későbbi krónikásaink ezen leírást a kún hajviseletről vették, melynek nyomai még az ő korukban is megvoltak s melyet magyar viseletnek tarthattak, megkülönböztetésül azon hajnyirási módtól, mely ősi viseletként az északi szlávoknál ekkor még szintén fenmaradt. A bolgárokról tudjuk, hogy egészen magyar módra viselték hajukat.

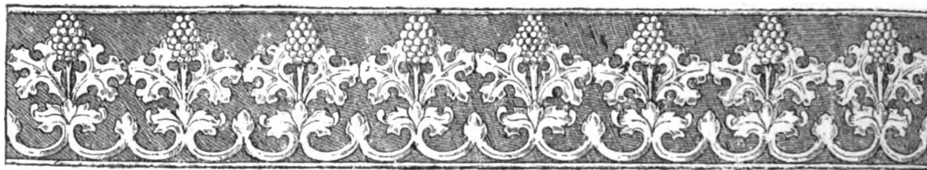
Szakált, úgy látszik, viseltek eleink. A bécsi krónika feljegyzi, hogy Filep fermói püspök Kún László alatt, mint az apostoli szék követe hazánkba jövén, megtiltja a magyaroknak, hogy magyar szokás ellenére szakállukat beretválják és hajukat megnyirják.* Onnan is következtethetjük ezt, hogy a magyar krónikák, midőn Attilát leírják, nehogy a hún leszármazás iránt ezzel is kételyt támaszszanak, Jornandestől kissé eltérnek, s magyar mód szerint írják le azt, ezzel toldván meg Jornandes ismertetését: barbam prolixam cum Hunnis deferebat.

Dr. Boncz Ödön.

* «barba, radere, crines detruncare contra mores Hungaricos . . . abiicere demandet.»

Digitized by Google

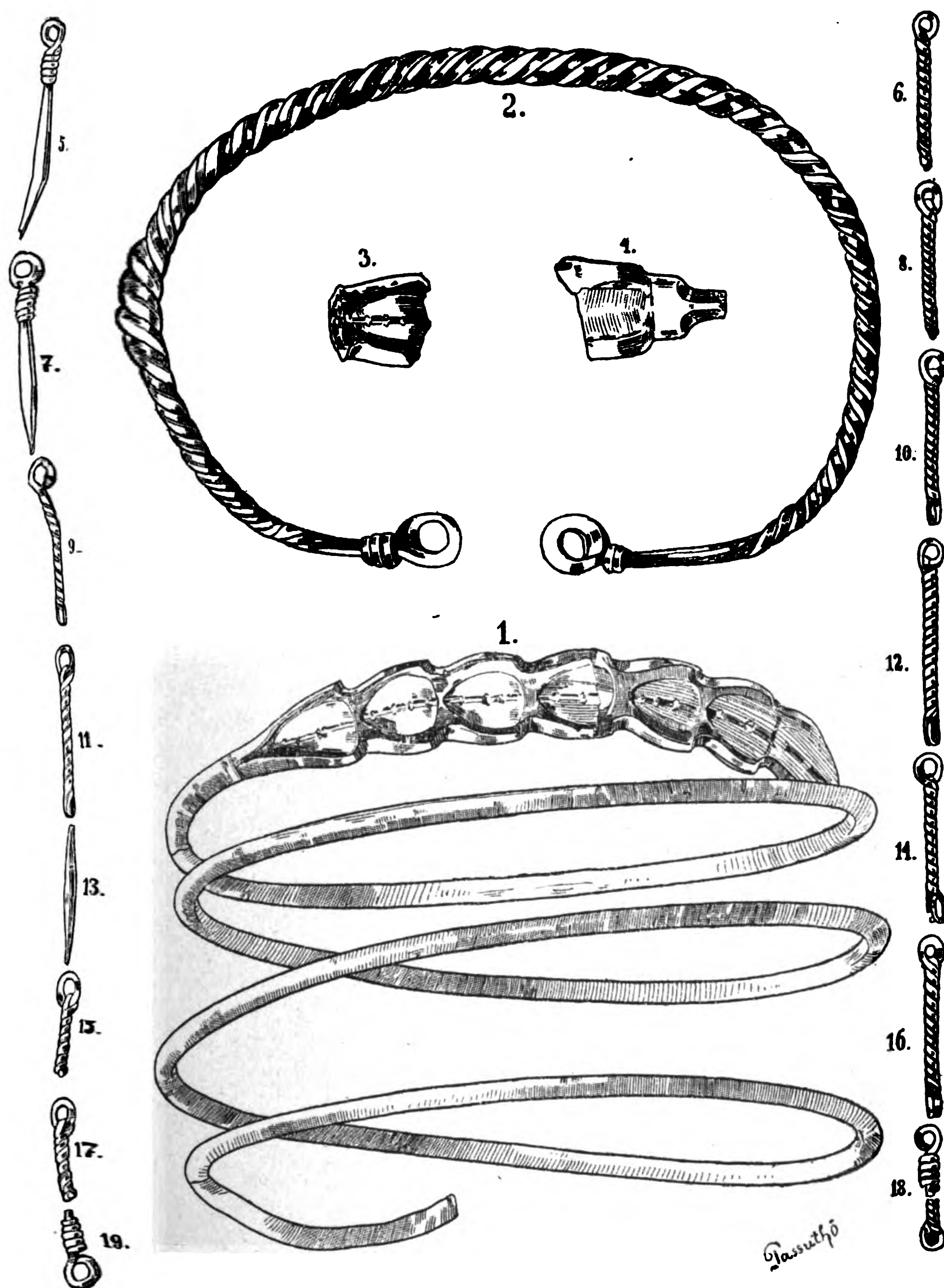
EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A NAGYVÁRADI EZÜSTLELET. * (Első közlemény.) A mellékelt rajztáblán föltüntetett ezüstkincset 1885. évi szeptember havában Nagyváradon a Rimanóczy-féle téglagyár telkén találták, a kolozsvári úton fekvő vámháztól éjszakkeleti irányban, majdnem két méternyi mélységben. Hogy a kincset a nagyváradi muzeum számára megszerezhettük, leginkább b. Dőry főispánnak, továbbá Rimanóczy telektulajdonos és Recht Ignácz alkapitány uraknak köszönhető. Az érdekes kincs összesen 19 darabból állott.

1. Tekercs 0·135 cm. átmérőjű. Ez több helyen tördelt ezüst 0.05 cm—0·06 cméternyi sodronyból, mely nem egy egészen ugyanazon a lyukon áthúzva, vagy nem egyenlőképen összevezetve, és mint a nyomok mutatják, több helyütt összeforrasztva és kerekesre van kalapálva. A tekercs huzalának hossza 1·535 cm., de abból a simított, kerek átmetszetű huzal (drót) csak 1·375 cmt tesz ki és három különböző átmérőjű nagy karikát képez, melyek széltükben 0·11 cmnyi, oldalti magasságra emelkednek. A mostan 0·16 cmnyi vége diszítménynek van szánva, mely bár legvégén el van törve, kétféle idomú, t. i. ugyanazon kerekded huzalon folytatva, két ugyanarra keresztben álló vonással kezdődvén, hét fennálló levelet mutat, mely levelek alján egy, tojásdadon csucsos mélyedésféle észlelhető, ennek közepén pedig egy bottag emelkedik, mintegy a levél hátgerinczéül s ezen az emelkedésen, bordán, három-négy kerekded pontocska van alkalmazva. Eme szélesebb és lapos végtag minden egyes levelénél, melyek vékonyabb részeiknél fogva a huzal felé irányozvák, úgy a tojásdadon kerített részeik a tekercsnek végei felé állanak, a szélesb, laposabb pontnak (0·01—0·03) oldalai vastagabból vékonyodva, be vannak horpasztva, mi által az egyes levelkék egymástól el is válnak, de az utolsó — e helyen legalább az utolsó — mely 0·022 és 0·02 széles, sokkal vékonyabb a többinél, és két oldalon mintegy keretet képez, míg alacsony 0·01 széles keretén semmiféle gömböcsös levélizom nem látszik. Megjegyzendő, hogy a hét levélen és

* A leletről először említést tettem a «Nagyvárad» czímű lap 1885. szept. 1-én megjelent számában.

Digitized by Google

A NAGYVÁRADI EZÜST KINCS. (A rajzok nagyságának aránya 29 : 13.)

Digitized by Google

kereteiken túl egy 0·024 hosszú, 0·02 széles lap következik, mely két oldalról 0·005 cmnyi széles kerettel bír és el van törve.

2. A másik épebb darab egy nyakperecz, melynek ezüst huzala négyszögű és három vagy négyszögletes huzalból van összeforrasztva. Vastag közepénél 0·08 cmnyi és onnan mindig vékonyabbá válván, végei felé 0·04-re vékonyul és egyszerűvé fordul át. A mint van hosszúkásan, tojásdad és két oldalról 0·06 átmérőjű kerete füleket képezvén, a többi huzaloknak lassankénti enyésztével, mint egyes fonatú fülke, kettős, végén hármas tekeredésű fonállá vékonyodva végződik. Belső hosszátmérője 0·143 cm., a rövidebb pedig 0·10 cm. A kerek fülek nem érintkeznek hanem nyitva állanak.

Ezen kincs láttára senki sem fogja hinni, hogy a nyaktekercsen kívül valami egész legyen, bár emez is formájából ki van véve és későbben összenyomva. Ez majdnem rendesen így szokott lenni, főleg ha az volt a szándék, hogy ékszereit a halott után és az elégetés bevégeztével más valaki még fel ne használhassa. Valószínüleg egy nagyobb leletnek hiányos maradékaival van dolgunk, mert vagy már az ősrégiségben egy díszes öltöny részleteivel, mint a zsákmány osztásából kikerültek darabjaink, vagy azt kell gondolnunk, hogy a legutóbbi találók a kincsen osztakoztak és az egyes darabokat úgy vitték el, vagy mint ez már másutt is gyakrabban történt, hogy a találók a hatóságtól való félelem miatt eltitkolták a leletet és a többi részek majd hazánk más vidékein, vagy tán külföldön is ismeretlenségig összetördelve, elő fognak kerülni.

A felhozott kar- és nyakpereczen kívül találtattak még szigorú kutatás után:

3. A karperecz egy 0·10 cmnyi huzaltöredékének darabja, mely egyenlő vastagságú a fennebbivel, továbbá egy levélidom-töredék, mely 0·02 hosszú és mind a két végén a törés nyomait tünteti fel.

Ugyanide tartozik 4. folytatása a fennebb említett levéldísz végének, de ezen keretes darabnak csőr alakú vége nincsen mind a két oldalon eltörve, hanem inkább az látszik ebből, hogy a csőrrel a levélékesség maga is be volt fejezve.

A talált vagy inkább még a kutatás alatt nyert darabok (3-ik és 4-ik ábra) eléggé mutatják azt, hogy a legutóbbi találáskor még a karperecz tekercse egészben meg volt, hogy a mint az Erdélyben talált hasonló kerek tekercseken az ezüst huzal valamint a levéldísz alsó, laposba átmenő, végei is megvoltak, és a mint az ujabb törések is tanuskodnak, talán csak napjainkban tüntek el.

Az említetteken kívül még előfordulnak más, kétféle vékony sodronyú és különböző hosszuságú függelékek, melyek nem tartoztak a fennebbi darabokhoz. Egyik fajta 0·035—0·045 hosszuságú sodrott, másika két végén és ellenkező, vagyis derékszögűleg egymásra álló kerekszemű ezüst véknyabb huzal, ebből van: egész 6 darab és 6 hasonló, de töredékesen (6., 8., 10., 12., 14., 15., 16., 17., 18., 19. sz. ábra).

Van továbbá 3 darab hasonló állású szemmel ellátott és hasonlóan tekeredett végdiszítmény, melynek azonban egyik vége mint a fennebbi szembe nem kunkorodik össze, hanem peczekalakúlag egyenesen középett kissé vastagodva, a kunkorodásnál pedig és a szeg alakú végén vékonyulva, vagyis inkább tompa

Digitized by Google

csúcsba végződve, mint másutt is gyakran előforduló végtag lóghatott az előbbi mozoghatólag csüngő díszen. Amazok részben 0·043 és 0·0471, ezek pedig 0·047 cm. hosszuságuak (az 5, 7, 13 számú ábrák).

A nálunk és leginkább is nálunk előforduló ezüstleletek miatt bátran állíthatjuk azt, hogy Krisztus urunk szerinti számítás első században az ezüstdiszítmények a közép-dunai tartományokban divatban voltak.

Rómer F. Ferencz.

CLAUDIUS NOVANUS BECSÜLETBELI BOCSÁJTVÁNYA.

A győri muzeum legbecsesebb tárgya egy katonai bronz okmány, melyet múlt évben sikerült a tudomány számára megmentenem. Sajnos, hogy a diploma nagyon csonkán jutott a kezeim közé. Az első tábla eleje csupa apró darabkára volt törve, közepe és egyik oldalának nagyobb része hiányzott; a másik táblának meg már épen csak a fele van meg. A hiányzó részeket minden utánjárásom és keresésem, a földnek rostáltatása daczára sem sikerült megtalálni. Az a rész is, melyet megszereztem, úgy be volt vonva rozsdával és mészkéreggel, hogy rajta csupán egykori tulajdonosának nevét lehetett némileg kivenni. Ez már elárulta, hogy a munkások mit találtak. Az okmányt Győrött a főtéren a Lloyd-épület alapásása alkalmával öt méternyi mélységben találták; ott feküdt egy szétmállott római fal mellett, a melynek irányában egyebütt más római tárgyakat is találtak, úgy egy faidomú karczolt diszítéssel ellátott tál-töredéket, néhány mécsest, néhány üvegtárgyat, melyeket a munkások a mély fundamentumban jobbára összetörtek és néhány római pénzdarabot Nerva és Hadrianus császároktól.

Mint az alább eredeti nagyságában közölt rajz mutatja, a táblán még rajta van a három bronzzsinegből font huzal, mely a két táblát összetartotta, a tok s a viasz, melybe a tanúk neveiket benyomták, elveszett.

A szöveg kettős vonalú keretbe foglalva, szokás szerint a táblák külső oldalán csinos, a belső oldalon ellenben gondatlan írással van vésve és számos rövidítést mutat.

Az első tábla igen roncsolt állapotban van. Külső oldalának szövege így szól:

IMP CAESAR DIVI·T RAIANI PARTHICI · F DIVI · NER
VAE NEPOS TRAIANVS HADRIANVS AVG PONT
MAX TRIB · POTEST XVII COS III. P P
EQVITIB ET PEDITIB · QVIMILITAVER INALISVETCOHV
QVAE/PP·ELL/·LPIA ·C//////////////////: THVICTRETI
Canninef ET hispan. arvac.
ETIAEL caes (∞) sag. et I. Ulpia pan N et I.
THRACCRET // alpinor et V Call. lu CEN et sunt
INPANNON

Digitized by Google

QVINISETVICEN
MISSIS HONES
SCRIPTA SVNT
VITATEM DEDITET ET CO
TVNCHABVISSENT · CV
●
SI QVI CAELIBES ESSENT · Cum iis qu VASPOSTEA DV
XISSENT · DVMTAXAT SINGV / / SINGVLAS AD
QVI NONIVL
Q · FLAVIO TERTVLLO Q · I VNIO · RVSTICO COS
ALAE · Ī · VLPIAE CONTAR · ∞ CVI PRAEST
L · AVFIDIVS · PANTHERA · SASSIN.
EXGREGALE
CLAVDIO · MOTTI · F · NOVANO · HELVET
ET · SECVND F EIVS
DESCRIPTVM · ET RECOGNITVM EX TABVLAAENEA
QVAEFIXA EST ROMAE IN MVRO POST · TEMPLVM
DIVI · AVG · AD MINERVAM

A második tábla (jobboldali töredékének) külső lapján a tanúk nevei így szólnak:

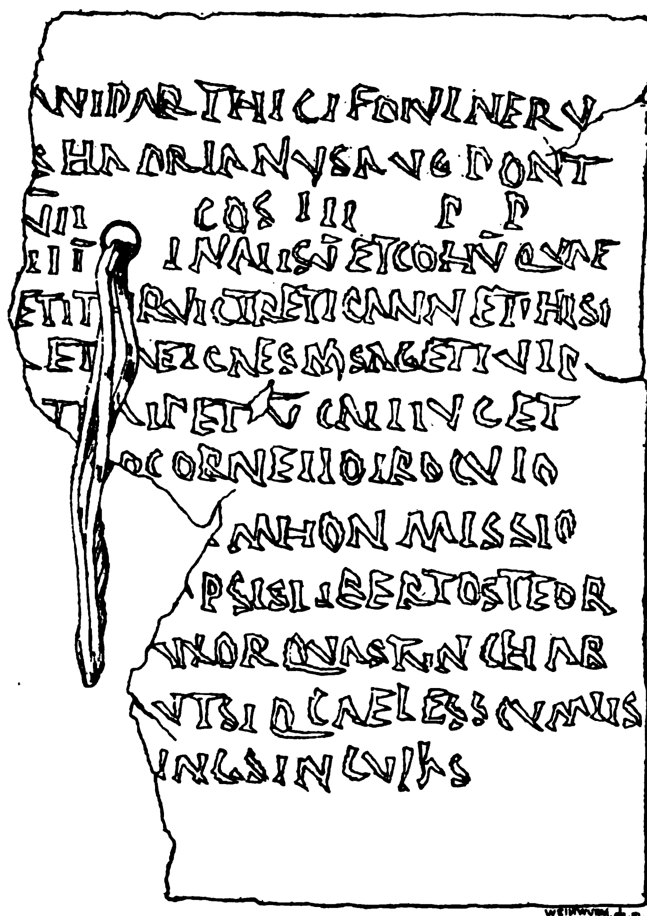
MENANDRI
SEVERI
DAPHNI
FESTI
LAVRI
FESTI
HERMETIS

Az első tábla belső oldalán keresztben fut az írás. (Jobboldali nagyobb töredékének adjuk alább hasonmását.) Szövege így szól:

IMP CAES DIVI TRAIANI PARTHICI F DIVI NERV
NEPOS TRAIANVS HADRIANVS AV G PONT
MAX TRIB POT XV̄Ī̄ COS III P P
E QVI TETP / / / VI MILIT ● IN ALIS V̄ ETCOHV̄QVAE
APḶLLT̄ ET ITHRVIC TR ET ICANNETIHISP
ARVAC ETIAEL CAES· (∞) SAGETIVLP
TANN TIIALPETV̄ CALLLVC ET
SVNT PCORNELIO I ROCVLO
C IMHON MISSIO
QVO IPSIS LIBERTOSTEOR
CIVIT VXOR QVASTVN CHAB
LVM VT SI Q CAEL ESSCVMIIS
QVAS IN C SINGVLAS

Digitized by Google

A második tábla belső oldalán is csak a jobboldali rész van meg; szövege így csatlakozik az előbbi tábláéhoz:

A második tábla belső oldalának szövege; az irás itt is keresztben fut:

ı VI NON IVL
IVN IORVSTICOCOS
CVI PRAEST
A SASSIN
E
NOVANO HELVET
FETvS

Az okmány szövege tehát így szólt:

1—3 Imp(erator) Cæsar divi Tajani Parthici f(ilius) divi Nervæ nepos Trajanus Hadrianus aug(ustus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia)

Digitized by Google

potest(ate) XVII (decimum septimum) co(n)s(ul) (I)II (tertium) p(ater) p(atriæ).

4—16 equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in alis V et coh(ortibus) V quæ apell(antur) I Ulpia co(nt)a(riorum) et I Thrac(um) victr(ix) et I Cann (inefatium) et I. Hisp(anorum) Arva (corum) et [III Augusta Thracum sagittariorum ?] et I Ael(ia) Cæs(area) (miliaria) sag(ittariorum) et I Ulp(ia) Pann(oniorum) et (I) Thrac(um) c(ivium) R(omanorum) e(t) II Alp(inorum) et V Call(æcorum) Luc(ensium) et sunt in Pannon(ia) (superiore) (sub) P(ublio) Cornelio Proculo quinis et vicen(is) (stipendis emeritis) (d)imissis hones(ta) missio(ne).

11—16 quo(rum) (nomina) (sub)scripta sunt ipsis libertos [sic: liber(is) pos(terisque) helyett] eor(um) civitatem dedit et co(nnubium) cu(m) uxor(ibus) quas tunc habuissent cu(m) (est civitatasiis data) (a)ut: si qui cælibes essent cum iis quas postea duxissent dumtaxat singu(li) singulas.

16—18 A(nte) d(iem) Q(?) VI non(as) iul(ias) Q(uinto) Flavio Tertullo Q(uinto) Junio Rustico co(n)s(ulibus).

19—23 Alæ I. Ulpiæ contar(iorum) ∞ (miliariæ) cui præst L(ucius) Aufidius Panthera sassin(atis) exgregale Claudio Motti f(ilio) novano helvet(o) et Secund(o) f(ilio) ejus.

24—25 descriptum et recognitum ex tabula ænea quæ fixa est Romæ in muro post templum divi Aug(usti) ad Minervam.

A tanúk nevei: [Ti(berii) Claudi] Menandri, Severi, [L(ucii) Pulli] Daphni, Festi, Lauri, [Q(uinti) Lolli] Festi, [C(ai) Vettieni] Hermetis.

Az okmány belső oldalán az I. tábla szövegének első három sora megfelel a külső oldalbeli szöveg első három sorának, csak egy rövidítéssel van több, itt POT, ott POTEST áll.

A hadcsapatok felsorolása belűl négy sort vesz igénybe (4—7 sor) kívül öt sort (4—8 sor). Az olvasásban a belső oldalt is követtük, mely jobban tartotta fön a szöveget, mégis négy ala nevét bírjuk biztosan megállapítani, az ötödiké kétes, de az öt cohors neve bizonyos.

A belső szöveg nyolczadik sorából kaptuk a felső-pannoniai parancsnok nevét, mely ott helytelenűl IROCVLO-nak van írva, Proculo helyett. Hogy itt felső Pannoniát kell értenünk, az az elbocsájtott csapatok sorából következik, melyek, mint alább látni fogjuk, mind a felső-pannoniai hadállományhoz tartoztak és e mellett a lelhely is — Győr — bizonyít, mert ily diplomák az elbocsájtott veteranusok lakhelyein szoktak rendszerint előkerülni, Arabona pedig felső-pannoniai város volt.

A külső oldalon a 11—15. sorok foglalatja, melyben a törvény szokásos jogi kedvezményei soroltatnak fel, a belső lapon rövidebbre van szabva, e helyütt a 10. sorban LIBERTOSEOR áll ugyan, de ez

Digitized by Google

világos félreértése a szövegnek, melyet az értelmetlen vésnöklegény rosszúl vésett be LIB(eris) POS(terisque) EOR(um) helyett. Ezt a formulát több egyéb hasonló diplomából ismerjük és a jelen esetben annál kevésbé maradhatott el, mert a jelen diploma az apának és fiúnak szólt. A hét következő sor fenlévő része kívül és belül egyformán szól. A külső szöveg 17 sorában a bekezdő Q betű tévedésnek látszik, a vésnök alighanem tévedésből a következő sort akarta megkezdeni.

A hitelesítési záradék (24—25 sor) a belső lapon szokás szerint elmaradt.

Áttérve a szöveg egyes fontosabb részeinek magyarázatára, mindenekelőtt említendő a császár czímében a XVII. tribunicia potestas és III. consulatus, melyek Hadrianus császárnál 133-ra esnek. A tíz felsorolt csapat, melyből ez évben elbocsájtások történtek, részben más felső-pannoniai tabulákban szerepel, nevezetesen a tótvázsonyi, aszári és eskői diplomákon. Összeállítottuk a négy diplomában megnevezett csapatokat e táblázatban:

	HADRIANUS KORÁBAN.		ANTONINUS PIUS KORÁBAN.	
	Győri diploma szerint 133-ban.	Tótvázsonyi d. szerint 138-ban.	Aszári d. szerint 148-ban.	Eskői d. szerint 154-ben.
	Alæ.			
1.	I. Ulpia contariorum	--- --- --- --- ---	I. Ulpia cont. miliaria	I. Ulpia cont. mil.
2.	I. Thracum victrix	I. Thracum victrix	I. Thracum victrix	I. Thrac. civ. Rom. victr.
3.	I. Hispanorum Arvacorum	--- --- --- --- ---	I. Hisp. Arvacorum	I. Hisp. Arvacorum.
4.	I. Canninefatium	--- --- --- ---	I. Cannin civ. Rom.	I. Cannin. civ. Rom.
5.	[III. Thrac. Sagittariorum ?]	--- --- --- --- ---	III. Aug. Thrac. Sagitt.	III. Aug. Thrac. Sagitt.
	Cohortes.			
1.	I. Ulpia Pannoniorum.	I. Ulpia Pann. Civ. Rom.	I. Ulpia Pannon.	I. Ulp. Pann. miliaria
2.	I. Thracum civ. Rom.	I Thrac. civ. Rom.	I. Thrac. civ. Rom.	I. Thrac. civ. Rom.
3.	II. Alpinorum	--- --- --- --- ---	II. Alpinorum	II. Alpinorum
4.	V. Callæcorum Lucensium	--- --- --- ---	V. Callaec. Lucensium	V. Callaec. Lucensium
5.	--- --- --- --- ---	XVIII. Voluntarior. Civ. Rom.	XVIII. Vol. Civ. Rom.	XVIII. Vol. Civ. Rom.
6.	I. Ael. Cæs. sagit. miliaria	--- --- --- --- ---	I. Ael sagittariorum	
7.	--- --- --- --- ---	--- --- --- ---	III. Volunt civ. Rom.	
8.	--- --- --- ---	I. Canninefatium		
9.		Hispanorum civ. Rom.		

Digitized by Google

Mint e táblázatból látjuk, a Hadrianus alatt valószínűleg még 133 előtt megállapított csapatelhelyezés kevés változással megmaradt húsz esztendőnél tovább. Az egyes csapatokra nézve tanulságos, hogy 133-ban a Hollandiából való Canninefates csapatja még onnan egészíttetett ki csupán, 148-ban már benne van czímében a civium Romanorum, a mi azt jelenti, hogy canninefata (és más eredetű) római polgár volt soraiban; továbbá megtudjuk, hogy Hadrianus már cæsar korában szervezte volt az íjászok csapatját, a mit kifejez a cæsarea név, mely későbben 148-ban már nem fordúl elő az íjászok czímében.

A felső-pannoniai csapatok vezérét P. Cornelius Proculus-t eddig nem ismertük.

Az okmány kiállítási éve 133, napja julius 2-ika. A diplomában megnevezett *Q. Flavius Tertullus* és *Q. Junius Rusticus* nem ismeretlen consulok. A santa Prassede templom előcsarnoka földszintjében Rómában már Panvinius látott egy csonka föliratos emléket,[1] mely a két consul működési évéből, julius elsejéről kelt, tehát ez a kelet a győri diploma dátumát csak két nappal előzi meg. Panvinius 915=162-re tette a fölirat keletét, mert Rusticus csakugyan consul volt ez évben; de tévedett P. ez időhatározásban, mert elkerülte figyelmét, hogy Rusticus akkor másodszor viselte a consulatust s így az első consulatus datuma kérdéses volt, mint azt Henzen meg is jegyezte: «Consules suffecti anno incerto». Csak annyit lehetett tudni Q. Flavius Tertullusról, hogy Hadrianus császár végső éveiben volt először consul.[2] Ez az adat valónak bizonyúl. Most már pontosabban is állapítható meg az év; Hadrianus III. consulsága és XVII. tribunatusa a 133. évre esvén, új adatúl a két consul működése évét nyerjük az okmányból.

L. Aufidius Panthera kapitánya azon lovas csapatnak, melyben az okmány tulajdonosa utoljára szolgált. Pannoniai feliratokban e névvel nem találkozunk másutt. A Pantera melléknév akár mint férfi, akár mint női név többször fordúl elő Pompejiban és egyébütt.[3] Nem lehetetlen, hogy a pannoniai kapitány későbbi katonai pályáján Angliába került és a britanniai hajóhad parancsnoka lőn. Egy Aufidius Pantera, hajóhadi parancsnok, a britanniai Portus Lemanæban (Newington) Neptunusnak emléket állított, mely napjainkra maradt.[4]

[1] Corp. Inscr. VI. k. 858. szám. Ezzel a fölirattal Borghesi is foglalkozott a Juvenalisról írt czikkében, Borghesi Oeuvres complètes V. köt. 60–61. l. — Már korábban Marini az Atti dei Fratelli Arvali (1795. II. k. 656. sk. ll.) hosszasan értekezik a feliratról.

[2] Klein, Fasti consulares Lipsiæ 1881. 75. l. 4. jegyzet.

[3] Corp. Inscr. III. 2257. — Corp. Inscr. X. II. 8058. 29. — U. O. V. 2. 6000. a. — U. o. V: 2. 2439.

[4] Corp. Inscr. VII. 18.

Digitized by Google

L. Aufidius Panthera hazája is meg van említve. Sarsina- vagy Sassina-ból származott. Eszerint alighanem italiai umbriai származású volt, a hol Sassina még mai nap is létezik.[1] A diploma tulajdonosa, az ulpiusi dárdások lovascsapatjának volt közvitéze, Claudius Mottus fia Novanumból származott és helvetiai volt; az ő fia Secundus talán pannoniai asszonytól itt született s azért a család nem hazájába tért vissza, de letelepedett Arabonában, a hol ép úgy, mint Helvetiában, celta törzsrokonbelieket találhatott. Mottus celta név, és hol ily formában, hol mint nőnemű név Mottu vagy Matu és ismét mint férfi név Matuco alakban Noricumban többször előfordúl.[2]

Az okmány szövegét a hitelesítési záradék fejezi be. Leírták (és hitelesítették) azon ércztábláról, mely Rómában az Augustus templomának a Minerva-templom felé fordított oldalán meg volt erősítve, az Augustus-templom ezen oldala lévén a császárság ezen szakaszában az ily császári constitutiók rendes levéltári helye.

Az okmány második táblájának külső oldalán csak a 7 classikus tanú nevét olvassuk. Néhányat már egyéb okmányokból ismertünk, ilyenek Menander, Daphnes, Festus és Hermes. Ezeknek nyilván állandó összeköttetésük volt a vésnökkel, ki a katonák számára az okmányokat kiállította. Mások nevei, mint Severus, a második Festus és Laurus nevei itt először tűnnek fel.

Végűl megjegyezzük, hogy Pannoniából eddig 16 katonai diploma ismeretes, ez tehát a 17-ik; a római világkörben találtak eddig összesen 78 darabot, ez tehát a 79-ik. *Börzsönyi Arnold* + *Hpl.*

KÉT KASSAI DOMBORMŰ. Mult évben a kassai dom kapuzata fölötti igen nevezetes domborműveket gypszben lemintázták, a leöntés egyik példánya a nemzeti muzeumban, a második a polytechnikumban látható. A dom éjszaki kapuzata fölött van, hat képalakban bekeretelt relief, melynek kettejét itt adjuk. E dombormű nem csak művészeti, hanem chronologiai tekintetben is fölötte fontos; mert a templom építkezésére vonatkozó irott adatok és okmányok hiányában egyedül styljére vagyunk szorítva, ha az épület külön részeinek egymásutáni építkezését kipuhatolni akarjuk.

Hat képünk három egymásfölötti sorra van felosztva: legfelül Krisztust látjuk a keresztfán, oldalán a két latort; a középső sorban, a feszület jobbján az elájult Máriát, gyászoló nők társaságában, a feszület balján János evangelistát Longinussal, négy katona kiséretében; az alsó sorban magyarországi sz. Erzsébetnek, kinek a templom szentelve van, életéből vett jeleneteket, u. m. a rózsa- és a kereszt-csodát és a szentet, ki betegeket ápol; ezen utolsó két kép nagy hézagot

[1] Forbiger, Európa II. kiadás 1877. 440. l.

[2] Ursina Moti a Dráva völgyében Noricumban Corp. Inscr. III. 6490. — Mottu conjux viva az Attersee mellett Noricumban u. o. 5624. szám alatt stb.

Digitized by Google

hagy egymás közt, melyet a hatodik, az utolsó itéletet előadó ábra, a kapu fölötti mezőben kitölt. Ezen képekből adjuk a harmadikat és az ötödiket.

A másodiknak sz. János galléros köntöséről nem kell sokat mondanunk; ez a szent személyek mindenütt előforduló jelmeze, valamint szokásos is, hogy tenyerével arczát érinti, mi meghalt mestere utáni gyászát jelenti, másrészt a megfordított kézzel érintett arczban. p. o. sz. Józsefben, a gondot akarták kifejezni. A szokás ellenében itt az apostol nem mezitláb, hanem czipővel van ábrázolva, ugy a könyv is szokatlanul van *ezen* jelenetben kezébe adva.

Fontosabb, a chronologiai meghatározásra nézve *Longinus, a római legionarius felfegyverzése.*

A középkori testvéd általán két nagyobb osztályba sorolható: olyanra, mely apróbb részekből készülve,[1] a testet szorosabban veszi körül, és olyanra, melynek nagyobb érczlemezei kevésbé szorulnak a testhez. Amazok közé tartozik a pikkelyes, a gyűrűs és a lánczvért vagy pánczél; (Schuppen-Ring-Ketten-Panzer); ezt lemezvértnek (Plattenpanzer) nevezzük. Mindkét testvédet már az antik világ is ismerte; hogy az egyptomiak-, assyriak- és perzsáktól eltekintve, csak is a görögökön kezdjünk, megvoltak azoknak a kar- és védsinek és megvolt a pánczél; Trajanus diadaloszlopán pedig találjuk nemcsak a testet, hanem tagjait, kezet, lábat szorosan körülvevő pikkelyes védet. Viollet-le-Duc[2] mondja, hogy az ó-középkor az utóbbi testvédről elfelejtkezett és hogy ezt csak is a keresztesek ujra a keletiektől megtanulván, nyngaton is szokásba hozták; azonban egyrészt maga magának ellentmond, midőn szótára V. k., 67. és 69. old. két, szerinte N. Károly korából származó vértet másol, melyen pikkelyeket látunk; a 69. old. ábráján a pikkelyek a födélcserép alakját és sorozatát mutatják; másrészt Demmin (65. és 66. old.) a keresztes háboruknál régibb, ezen osztályba tartozó testvédnek példányait idézi és mondja, hogy az éjszaki lovagoktól átvették a byzantiak. Bizonyos, hogy a testvéd e nemét Franczia-, Német-, Angol- és Olaszországban a XI., XII. és XIII. században mindinkább tökéletesítették, mellette csak lassan-lassan a lemezvéd tudott lábra kapni. A XIV-ik században a lemezvédet alkalmazták a karra, czombra, kézre és lábra, hanem megtartották a régibb védet: a felczomb feléig leszálló mellvértet és leghosszabban a nyakvédet (Halsberg); mindkettőt még a XV-ik században is használták. Az apróbb részekből szerkesztett testvédnek legfényesebb kora a XIII-ik század, mit Strutt, Heffner, Falke, Weiss, Viollet-le-Duc, Demmin és mások munkái tanusítanak.[3]

[1] L. »Die Kriegswaffen in ihrer historischen Entwickelung von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart von August Demmin Leipzig 1885. 65. old.

[2] L. Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la renaissance Paris 1874. Tome V. Article »Armures«, VI. »Haubert« és »Maille«.

[3] L. *Strutt* József »A complete view of the dress and habits of the people of England London 1842« két 4-r. kötet, kevésbé elegans, mintsem jól jellemző illustratióval. Nevezetes az itt adott sírköveken a lovagok keresztbe tett lába, miről mondják, hogy ez az ábrázoltnak a szent földre tett utazását jelenti. — »Trachten des christlichen Mittelalters nach gleichzeitigen Kunstdenkmalen herausg. von J. H. v. *Hefner-Alteneck* Mannheim 1840—1854« két 4-r. kötet 96 és 179 táblával és 132 és 240 old. adott, legnagyobb részt német emlékek magyarázatával. — »Die Trachten

Digitized by Google

KRISZTUS KERESZTREFESZÍTÉSI KÉPÉBŐL A JOBBOLDALI CSOPORT-DOMBORMŰ A KASSAI TEMPLOM KAPUJA FÖLÖTT.

Digitized by Google

A pikkelyes, gyűrűs és lánczvért alatt puhább szövetből vagy bőrből készített köntöst viseltek, és épen ugy a lemezvért fölött posztó- vagy bőrruhát, az u. n. «Lendnert, cotte-ot», miből a «cotte de maille» lett, mely elől-hátul a testet födte, hanem hátul többnyire hosszabb volt és a kart és lábat nem födte. V. l. D. nézete szerint ezen felső ruhát a keresztesek a déli nap sugarai ellen kezdték használni.

A kassai dombormüben Longinus már a lemezvédet viseli, másrészt sisakjához még a lánczos nyak- és hátvéd is csatlakozik. E sisaknak alakja még régi, hegyes és hátul homoru, későbben a tojásdad sisakok, melyek a koponyán túl emelkednek, lettek általánosokká, a felhajtott sisakszem fiatal bajusztalan arczot mutat. Szakáll nélkül jelenik meg a két fölötte való harczosnak arcza is. Sisakunk alakját leginkább megközelíti Falke 187. ábrája (252. old.) ezen aláírással: «Bassinet mit aufgeschlagenem Visier XIV. Jahrhundert», itt is a lánczvéd a sisakhoz csatlakozik és a sisak felső részén hegyesedik, csak hogy hátsó része nem homoru, hanem domboru. Demmin szerint a XIII. és XIV. század kesztyűjén az ujjak külön váltak, a XV-ik század elején pedig csak a hüvelyk vált külön, a többi ujjak pedig együtt maradtak, ez az ú. n. fejeskesztyű, «Fäustling»; a XIII-dik század dereka körül ismét a régi módhoz visszatértek. Günther v. Schwarzburg, az 1349-ben meghalt római király síremlékén (lásd Hefner II. k. 27. tábl.) a kassai vitézéhez igen hasonló kesztyüt visel, valamint hegyesen végződő tojásdad sisakjához szintén a nyaknak lánczvéde is, gallér alakjában, csatlakozik, hasonló végre a kassai vitéz könyökvéde is. Vitézünk karát és czombját érczsínek védik; hegyesen végző lábbelin párhuzamos érczlemezt látunk, ezen alak a régibb és újabb madárcsőrű (Schnabelschuhe) alak közzé esik. A mellvértet példányunkon nem látjuk, hanem látjuk a lánczot, mely azon eredve, a tőrt hordja. Szokásos volt ily kettős láncz, egyikről a tőr, másikról a kard függött, ily kettős lánczot látunk Hefner 47. t. két vitézénél. A hosszú egyenes hüvelykes kardot az egész középkor megtartja, a kézvéd fölötte egyszerű, még csak keresztrúd (Parirstange); a fogantyú feltűnően nagy, úgy, hogy a kardot kétkezűnek lehet tekinteni, mire hosszú széles pengéje és nehéz gombja is vall.

A polgári ruha a középkorban csak kevéssé különbözött az egyházitól, mindkét rend, ha a világi nem volt fegyveres, hosszú köntösből állott, mely a magasabb rendűeknél bokáig ért, az alsóbb rendűeknél, állásuk szerint, mind kurtább volt; a köpeny és a fejtakaró (Kapuze) is közös volt; azért a két

d. Völker vom Beginn d. Geschichte bis zum XIX. Jahrh. in 104 Tafeln zusammengestellt von Albert *Kretschmer* Maler u. Kostümzeichner am k. Hoftheater zu Berlin, mit Text v. Dr. Carl *Rohrbach* in Gotha, 2-te Aufl. Leipzig 1882.» E munka táblái, mivel leginkább a színház számára készültek, színesek, hanem egyszersmind a színezésre, kivált a legrégibb korok tárgyaira nézve nem igen megbízhatók. — Costümgeschichte der Culturvölker v. *Jacob v. Falke* mit 377 Abbildungen im Text u. einer Farbendrucktafel. Stuttgart, nagy 8-r. Jeles munka, csakhogy a középkor fölötte röviden (123. old. 256-ig) van tárgyalva. — «Kostümkunde, Handbuch der Tracht u. des Geræthes vom XIV. Jahrh. bis auf die Gegenwart von *Hermann Weiss* Stuttgart 1866.»

Digitized by Google

tárgyalt jelmez magyarázata után a többi három személy öltözetéről csak keveset mondunk. Ezek követői; az egyik mondatszalagot tart, melyen hajdan Longinus felírás volt, azonban valamint az idő hatása, úgy Fabry püspök megaranyoztatása által a betű annyira elkopott, hogy alig vagyunk biztosak, volt-e itt eredetileg írás; egyébiránt megjegyzendő, hogy ily feliratok alig birnak történeti vagy chronologiai érdekkel. Fontosabb az utóbbi tekintetben a második hegyes sisakkal vagy süveggel födött követő kezében látható fegyver, melyről Demmin mondja (II. köt. 597. old.), hogy ez a Svaicziak egyik legrégibb fegyvere és hogy ez Francziaországban a XV-ik században el volt terjedve. A Francziák «vouge» vagy «voulge»-nak nevezték és az ezzel ellátott gyalogosokat «*voulgieresek*»-nek. Demmin csata-kaczornak «Kriegshippe» nevezi, Viollet-le-Duc «hache»-nak. Legközelebb áll a kassai fegyverhez a D. 597. old. adott 3 ábra (Schweizerische Kriegshippe a. d. XIV. Jdt. Züricher Zeughaus) és V. l. D. 14. ábrája (VI. köt. 20. old.), melyről mondja, hogy roham alkalmával alkalmazták. Demmin 1. ábráját (597. old.) a morgarteni csatatéren (a csata 1315-ben történt) találtnak mondja.

Legnehezebben a többi fegyverrel összeegyeztethető Longinus paizsa, melyet korára nézve kissé nagynak tarthatni, és másrészt nagyon hasonlít Mátyás király paizsához, a párizsi Musée d'Artillerie-ben. A nagy paizsok rendesen régibbek a XIV. századnál; mert a XIII-dikban mind kisebbre vették, hogy a lovas rohamát ne akadályozzák. A nagy paizsokat a gyalogság maga elébe a földbe szúrta és azok mögött védekezett és nyilakkal vagy lándzsákkal támadott; e védet csatafalnak nevezték. Később, miután a hadsereg főrészét a lovagok képezték, e nagy paizsok is kikoptak a szokásból és csakis, miután a főerő ujolag a gyalogságra átszállott, ismét jöttek alkalmazásba. Egyébiránt találunk nagyobb és a lovagokétól alakilag is eltérő paizsokat a XIV-ik században is, két ilyent ábrázol Hefner II. köt. 47. tábláján, hol a két már idézett vitéz nagyobb paizsot hord, melyeken négy-négy lyuk látható,* ezeken át a paizshordó az ellenség szandékát kikémlelhette. Lehet, hogy szobrászunk csak tudatlanságból a leslyukat négy gombbal helyettesítette, mert ennek itt semmi czélja; Hefner két alakját a bambergi dom XIV. századbeli stallumai domborműveiről vette.

Szobrászunk Longinust (ez római legionarius volt) nem lovagnak, hanem gyalognak jól képzelte; miért is annak nem adott sarkantyut, hanem a gyalogosoknál szokásos nagyobb paizsot, a véd- vagy csatafal előteremtése végett.

Második táblánkon sz. Erzsébetet kétszer látjuk ábrázolva: a felső téren négy nő társaságában, az egyik kelyhet, a második halat tálon, a harmadik a szentnek köpenyét (?) tartja. E nők ruházatában mit sem látunk, mi a középkor határozott időpontjáról adhatna felvilágosítást. A hajat össetartó szalagot, a fejet védő kendőt, a galléros csattal összetartott köntöst az egész középkoron át női ruhaként találjuk. Nevezetesebb ennél az ábra tárgya, melyben előkészületet az úrvacsorájára látunk. A kehely még a régi tömörebb alakú, melyet a XV-ik század a kupára, fogantyura és lábra kecses felosztásával nemesít. A tálban levő hal Krisztus testének jelképe, ez már az ó-keresztyén világban

* E két paizsot l. Hefner-Alteneck legújabb színes kiadása 191. t.

Digitized by Google

is a kehely mellett, az úrasztalán fordul elő; némileg oda mutatna az is, hogy a szent köpenyét leteszi, ha csakugyan nem csalatkozunk, midőn a saját és követője kezében tartott tárgyban köpenyre ráismerünk. Egyébiránt e magyarázathoz nem ragaszkodom szorosan; lehet, hogy a szent nő egyszerüen pohárban bort és tálon halat az alsó sornak betegei ápolására vitet.

Legfontosabb előttünk sz. Erzsébet jelmeze, mely ugyanis a XIV. század 2-ik felének viseletére mutat. Van koronás főkötője, ennek hatsorú bodora a homlokot és az egész arczot körülvevén, sulyosabb két végével a vállon nyugszik. A bodor vagy fodor minden sora zigzag, mintegy czipkézetet mutat, minőt a középkori építészetben fürészfognak, a helyet, melyen előfordulni szokott, fűrész frieznek nevezzük. E főkötőről Kretschmer (232. old.) mondja, hogy azt csak férjes nőknek volt szabad viselni, Kruselernek (Krauseler), vagy Hullenek (Holle) nevezték, és az elöljáróság határozta csipkézete sorozatának számát. Ilyen főkötőt másol Rohrbach a 45. tábla 6-ik alakjában; e nő főkötőjén van három sorú csipkézet, alsó ruhája zöld, köpenye rózsa színű, köpenye mellén csat által van ötszetartva; a táblán előadott viseletek kora 1350 és 1400 közé esik. Hefner egy 1468-ból származó sírkő női alakján ugyanis három sorú csipkézetet másol II. 63. t. 106. t. adja gróf Wertheim sírkövét 1407-ről, melyen a lovag fölfegyverkezve két neje közt van ábrázolva, mindkét nő már kettős bodor főkötőt visel, melynek mindegyikén két, három és négy csipkézet látható. H. 127. tábláján van ábrázolva az 1410-ben meghalt Ruprecht császár és nejének sírköve; az utóbbi fején, ép úgy mint Erzsébetünk fején, hat soros fűrészfogsor és e fölött hasonló liliomos korona, melyet e korban typikusnak tekinthetünk. H. 163. tábláján van a Straubingban levő szerencsétlen Bernauer Ágnesnek sírköve, kit 1436-ban a Dunába fulasztottak. Ágnesnek is van a taglalt főkötőhöz hasonló, hanem a sorok számát itt nem határozhatni meg; mert a fejét fejkendő vagyis fátyol födi. Struttnál csak egyszer találok hasonló főkötőt, Viollet-le-Ducnél csak egy távolról ehez hasonló fordul elő III. köt. 251. old. (55. ábra); itt azonban a csipkézet csakis a természetes haj sorozása által van élkészítve. Weiss (I. Abth. D. Kostüm von XIV. bis zum XVI. Jdt.) 225. és 226. old. két, a kassaihoz igen hasonló, mint XIV. századbeli főkötőt másol. Mindezekből a mondott viseletet különleges németnek tekinthetjük, mely közelítőleg a XIV. század derekától a XV-ik derekáig volt divatban. Sz. Erzsébetnek többi ruházata a következőkből áll: nem szorosan fölvett nyakkendőben és a testhez szoruló alsó ruhában, melynek mellrészén számos gomb látható, ennek példáját is számosan találjuk a XIV. században, valamint férfiaknál, úgy nőknél is, egyikét látjuk az idézett (H. 106.) tábláján, hol Ruprecht gróf balján levő neje hasonló, felső részével a testhez szoruló ruhát visel, melynek mellén a gombok helyett sürűn alkalmazott kapcsot látunk.

Képünk alsó sorában ismét sz. Erzsébet, nyomorult nőnek süteményt szájába adván, megielenik. Főkötője és nyakkendője a felsővel ugyanazonos, hanem alsó ruhája, úgy tetszik, ujját kivéve, bő; és a csípőktől leszállott övvel nincsen a testhez szorítva, mi ugyancsak nagyobb régiségnek jele; mert későbbi időben az övet szorosabban viselték, összehúzták. Van ezen kívül itt a szentnek köpenye is, melynek gallérjához csürlődött, közepén drága kővel díszes kapocs van tüzve.

Digitized by Google

JELENET SZENT ERZSÉBET ÉLETÉBŐL AZ EGYIK KASSAI DOMBORMÜVÖN.

Digitized by Google

Czipője kissé hegyes. Az itt ispotályban levő beteg jelmezéhez nincs mit mondanunk, csakhogy a két öreg, a középkor szokása szerint, meztelenül fekszik az ágyban. Az ispotály, mintegy kivonatban adott építészete, kettős ormával, oszlopaival és lóherés ívezetével tökéletesen megfelel a XIV-ik század styljének, ez elébb a képeken phantasticusabb, utóbb inkább túlterhelve a csúcsíves mód hanyatlását árulja el.

Nevezetes, hogy a szobrász a szentnek idombájos arczot törekedett adni és hogy két ábrája egymáshoz feltünőleg hasonlít. Általán véve a szobrász érdeme az arczokban tűnik ki, míg a test többi meztelen részei durvák és esetlenek, ezekre nézve a természetet sehogy sem tanulmányozta, valamint a test arányait is, a túlnagy fejek viszonyában elhibázta. Ellenben a ruharedőzetet elég sikerültnek mondhatni. A compositio, az akkori szokás szerint, annyira tömött, hogy a dombormű hátlapja alig mutatkozik csekély és ritka helyen.

Henszlmann Imre.

AZ ESZTERGOMI KALVÁRIA. A renaissance-korban az ötvöst nem tartották mesterembernek, hanem művésznek, s azon időben, midőn minden ipar czéhekbe volt beosztva, a festészek és szobrászok Olaszországban az aranyműves czéhbe tartoztak, holott Németalföldön külön czéhet alkottak. A műtörténelemben gyakran találjuk, hogy nagyhírű festészek egyszersmind aranyművesek voltak, Francia a híres bolognai festész képeit rendesen így jegyezte meg Franciscus Francia aurifex faciebat, ellenben létezik egy szép niello pax a bécsi Rothschildnál, melyen a felirat Fr. Fr. P.(ictor) F.(aciebat). Flórenczben Verocchio egyformán híres volt mint festész, szobrász és aranyműves, műhelyében, mert ilyet tartottak a művészek is, kitanult mások közt Lorenzo Credi és Leonardo da Vinci. Verocchio ötvös műveiből csak igen kevés maradott fenn, alig több, mint a keresztelő szt. János templom (Battisterio) híres ezüst oltár bal szárnyának domborműves szt. János fejvételével.

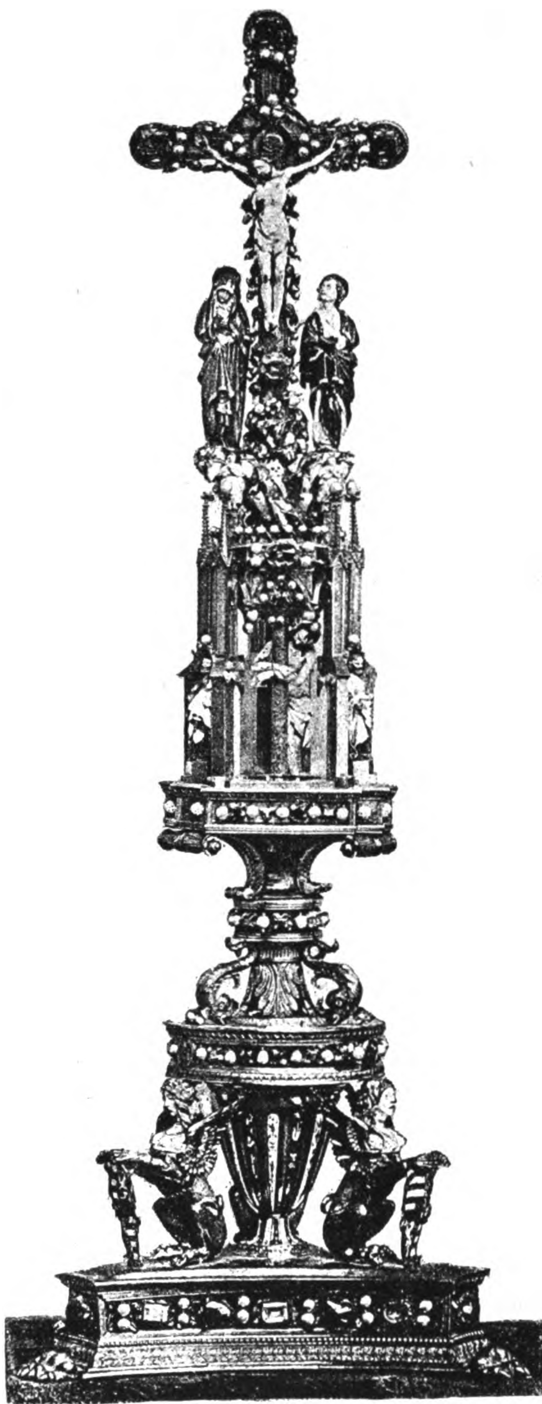
Az ötvösök műveinek egyátalában nem kedvezett a sors, különösen azoknak, melyek aranyból készültek, az anyag nagy becse az olvasztó kemenczébe vitte őket többnyire a sok háborus, és inséges időkben, ugy, hogy nagyobb súlyú aranyművek, melyek nem pusztán ékszerek, vagy tektonikus diszítések, hanem önálló műbecscsel biró emlékek, csak a legritkább esetben többnyire egyházak és királyok kincstáraiban maradtak reánk. Ezek közül súlyra, nagyságra, műbecsre nézve egy sem mérkőzhetik az esztergomi kalváriával, mely a régi inventariumok kifejezése szerint egy rőf (pontosan 0.718) magas és 1520 aranyat nyom, az inventariumok 1594-ben tizenhatezer forintra, 1678-ban 45000 aranyra becsülték.* Mátyás király megrendeléséből

* Ez utóbbi becslés valószinüleg Bonfinius szavaiból vétetett, ki eltévesztve a tényeket, elmondja, hogy János herczeg a székesfejérvári egyháznak ajándékozott egy tömör és drágaköves keresztet, tiszta aranyból ügyesen készültet, melyről azt tartották, hogy

Digitized by Google

készült Olaszországban, a mint ezt a király czímere bizonyítja, mely háromszor fordúl rajta elő, Corvin János zálogosította el Bakács Tamásnak, atyja halála után, midőn fegyverrel akarta érvényesíteni igényeit a trónra 5600 arany forintért, s később Kinizsi Pál előtt, ki négy évvel elébb a herczeg seregét szétverte, s hadvezérből országbíró lett, 1494-ben oda ajándékozta a főpapnak azon nagy szolgálatokért, melyeket neki atyja idejében s későbbi bajaiban tett. Bakács primás pedig a székesegyháznak hagyományozta.

Ezen gyönyörű műemlék sok viszontagságon ment azóta keresztül, — a törökök elől elvitték Nagyszombatba, Bocskay és Bethlen elől Grátzba és Alamóczba (Olmütz). Utazásaiban az egyik angyal, az inventárium szavai szerint, róla elrepült, a zománcz több helyütt megsérült, sőt a Krisztus térdeiről lepattogott, drágakövek kiestek foglalványaikból, szent János kézfeje elveszett, de mind e mellett ezen műemlék megtartása egészben véve ki-

1. ábra. AZ ESZTERGOMI KALVÁRIA. (0·718 : 0·183.)

negyvenötezer aranyba került. — Lásd dr. Dankó József történelmi műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából. Esztergom, 1880. 119. lap.

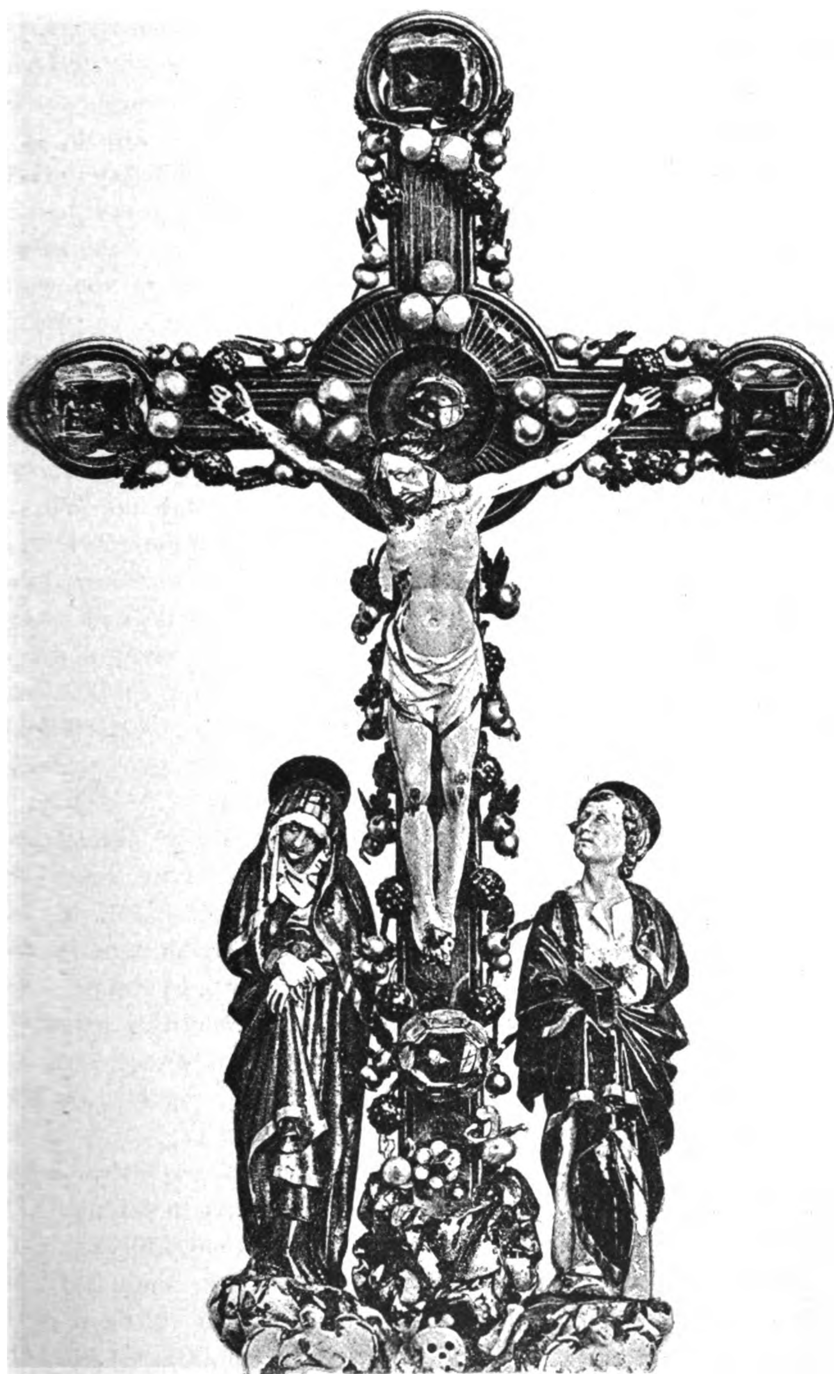
Digitized by Google

elégítő, kívánatos volna azonban, hogy semmi esetre az oltár diszítésére ne használtassék többé, hogy avatatlan kéz ne nyúljon hozzá, s külön szekrényben úgy állittassék fel, hogy minden oldalról látszassék, mert ez a renaissance ötvösművészetnek minden tekintetben legbecsesebb műemléke.

A művész háromszögü talapzatra helyezte a gyönyörűen tagozott karcsu alkotmányt, a háromszög rideg vonalait azonban gyönge hajlítással megnemesítette, és szögleteit levágta, melyekből három oroszlán lábfej nyúlik ki. A talapzat alúl s felül finoman van tagozva, közepe drága kövekkel, gyöngyökkel és zománczczal diszítve. E talapzaton ül három Sphinx, mindegyik előlábaival a király czimerpaizsát tartva. Ezen alakok oroszlántestén a művész nem fedte el a tömör aranyat színnel, csak a női fejeket festette ki díszes zománczczal, négy mellet adott ugyan mindegyiknek, de az arczoknak eszményi szépséget; az egyiknek mélabús kifejezése, úgymint a dús hajazat s a fantastikus szárnyak egyenesen Leonardóra emlékeztetnek, közepett a csudaalakok megett széles öblű, nemes alakú zománczozott díszedény emelkedik. Ez és a Sphinxek fejei tartják a második, keskenyebb keréktalapzatot, mely szintén gyöngyökkel és drágakövekkel van diszítve, s három kerek medaillonban szent Péter, szent Pál és szent Jakab arczképeit tartalmazza. Három zománczos delphin emelkedik fel ezen gyűrűn és eszközli az átmenetet ezen emlék karcsúbb részéhez, hogy azt a kéz ott megfoghassa, midőn az oltárra tenni akarja. A gazdag tagozat felett az emlék ismét három levél által egy második háromszöggé tágúl ki, három boltozatot alakítván, melyeken festett zománczban Jupitert, Apollót és Dianát látjuk. A régi mythos alakjainak ily felhasználása egyházi tárgyakon a renaissance idejében épen nem ritka; szt. Péter templomának érczkapuján, melyet Donatello testvére készített, ott látjuk az oldaldiszítésekben az egyház szentjei között nem csak Romulust és Rémust a nőstény farkas alatt, s Aeneast, a mint Anchisest hátán viszi ki Trójából, kezén vezetve Julus fiát, hanem Herculest is a mint a Hydrát lebunkózza, sőt még Lédát is a hattyúval.

Ezen második háromszög felett emelkedik egy csúcsíves kápolna, melyben Krisztus a porphyroszlophoz van kötve, gyönyörü plastikus egy alak, állásában és arczában a fájdalom és megadás kifejezésével. Kivülről négy támpillér diszíti a kápolnát, három fülkét alkotva, melyekbe Illés, Ésajás, és Jeremiás próféták alakjai be vannak helyezve. Az emlék ezen csúcsíves része azon eszmét költhetné fel, hogy az egész felső rész más kéztől való, mint az alsó, ha nem tudnók, hogy épen ezen időben az Or San Michele csarnok fülkéinél, melyeknek egyikében Verocchio készítette a híres szt. Tamás csoportot, szintén látjuk a csúcsíves tagokat, a renaissance egyéb diszítményeivel. Ily stilvegyülék a kora renaissancenál épen nem ritka, s nem sérti semmikép az összes

Digitized by Google

2. ábra. AZ ESZTERGOMI KALVÁRIA FESZÜLETE. (0·23 : 0·18)

Digitized by Google

compositió egységét, melyben a vízszintes tagozatok uralkodnak, de a mű ezen részében a művésznek szüksége volt harántékos tagozatra, hogy a Golgatha minél karcsúbban emelkedjék ki. Ugyanazért elejtette egészen a kápolna tetőzetét is, mely a csúcsíves stil egyik jellege, s tetejére szerves kapcsolat nélkül egyenesen oda állította a három sziklát, melyen a feszület, a szent szűz és szent János apostol állnak. Hogy pedig ezen nem motiválható átmenetet elfelejtesse, oda illesztett három repülő angyalkát, mellükön keresztbe fűzött kezekkel, ezek azonban aligha megtartották régi alakjokat, kivitelök és zománczozásuk kevésbé ügyes és későbbi kézre mutat, mint a kalvária többi részein, valószínűen csak pótolják az eredetieket, melyek elrepültek.

Az emlék tetejét koronázza a feszület, fényesen diszítve gyöngyökkel és drága kövekkel, tövénél Ádám koponyájával, jobbról és balról Máriával és szt. Jánossal. Ezek kifejezésben és a zománcz színezetében annyira hasonlítanak Lorenzo Credi florenczi képéhez, hogy bátran állíthatjuk, miszerint ezen gyönyörű emlék Verocchio műhelyében készült, ki azon időben Florenczben a leghíresebb aranyműves volt. A gyöngyöknek, drágaköveknek és a zománczozásnak pazar fénye s királyi gazdagsága valóban csudálatos ezen emléken, mely a maga nemében páratlan s a renaissance ötvösművészetének legbecsesebb példánya, érzésben és művészetben jóval meghaladván Benvenuto Cellini minden műveinek értékét, beleértve még a bécsi világhírű sótartót is. *Pulszky Ferencz.*

BEATRIX KIRÁLYNÉ EMLÉKÉRME. Néhány évvel ezelőtt feltünt egy budapesti éremkereskedőnél Beatrix királyné emlékérme, Pulszky Károly megszerezte és most az ő szivességéből a n. muzeum őrzi. Sokáig unicumnak tartottuk, csak legújabban értesültünk Armand nagy munkájából * arról, hogy Dreyfus párisi híres gyűjtőnél is van egy példány és két év óta bír a n. muzeum Hess frankfurti árveréséből egy ott eladott ezüst példányt. Ez utóbbi azonban modern készítmény, a Dreyfuss-féle példány pedig mint régi készítmény szerepel az Armand lajstromában.

Az idezárt rajz híven adja a muzeumi példány képét. Mennél inkább tanulmányozzuk, annál több finom szépséget fedezünk fel az érdekes kis mesteri alkotáson és mennél inkább fokozódik az alkotó művész iránti érdeklődésünk, annál inkább sajnáljuk, hogy a művész nevét nem ismerjük. Most azonban talán már némi bizonyossággal nevezhetjük meg. Neve minden valószínűség szerint Gian Christoforo Romano volt. Paul Valtonnak köszönhetjük, hogy ezt tudjuk, és az ő

* Armand Les medailleurs.

Digitized by Google

érdekes, kis tanulmányának, melyet alig egy éve a jeles művésznek szentelt.[1] Valton röviden előadja a művész életét. Vasari szerint, Rómában született. Paolonál tanult, ügyes szobrász volt és művei Rómában Santa Maria in Trastevere-ben és más egyebütt találhatók. E száraz adatokat más kútfőkből valamivel bővebben lehetett kiegészíteni. A művész valószínűleg 1470 táján született és nem sokkal 1523 előtt halt meg Loretoban, mint oly előkelő művész, kinek hírét Vasari négysoros versben dicsőítette, melynek értelme ez: «Gian Christoforo Romano a szobrász, bár isteni a művek által, melyeket létesített, meghalt Loretoban, a hol saját kezével diszítette a magasztos istennő magasztos templomát». Mint a renaissance sok egyéb mestere, Gian- Christoforo is több művészeti ágban jeleskedett, szobrászati alkotásain kívül készített ötvösműveket, metszett hegyi kristályban és a mantuai udvar tanácsadója volt művészeti tárgyak megszerzésében.

Emlékérmei közűl Valton hármat bírt megállapítani, melyek közül az egyik estei Izabella mantuai őrgrófnét, a második II. Julius pápát, a harmadik pedig Arragoniai Izabellát, a milanói herczegnőt ábrázolja.[2]

Ez utóbbit a Valton czikkéhez csatolt rézmetszetű fénykép után közöljük, mert ez az a medailla, melyhez a Beatrix érem legszorosabban csatlakozik. Az Arragoniai Izabella-féle érem keletkezése iránt nem foroghat fen semmi kétely, mert Bertolotti könyvében «a mantuai Gonzagákkal érintkezésben volt művészekről» Valton megtalálta a leghitelesebb okmányt, mely bizonyítja, hogy ez érmet a híres Gian Christoforo készítette. Ez egy levél, melyet Giacomo d'Atri a mantuai udvar követe Nápolyban 1507-ben deczember 24-ikén a mantuai őrgrófnéhoz

[1] «Gian Christoforo medailleur» czím alatt megjelent a «Revue numismatique»-ben 1885. Paris 316—324. l. három fényképes rézmetszettel a XIII. táblán.

[2] Mind a három emlékérem meg van a párisi bibliothèque nationale éremgyüjteményében, a mely szerint Valton a fényképes rézmetszeteket közli; Armand leirja őket műve II. részében 99. l. 6. sz. — 59. l. 1. sz. — 110. l. 6. sz. alatt.

Digitized by Google

intézett.[1] A levél így szól: «Joan Christophano Romano, az ön hű szolgája itt van és kegyelmességedet ábrázoló emlékéremmel ajándékozott meg, mely ezerszerte szép, mikép önmaga. Azt mondja, hogy megmutatta, mint isteni dolgot, az összes itteni királynéknak, a kik mind nagy bámulattal szemlélik... Ugyanaz a Gian Christofano készített egy emlékérmet, mely a milanói herczegnőt ábrázolja. Ez az érem is szép tárgy és kitünik a fátyol mesteri alakítása által. Még nem kész csak a homlokát és a fejét csinálta. Más érme a pápát ábrázolja, és ez nagyon hasonlít az eredetihez, de mivel ez vén és furcsa kinézésű ember, nem nagyon érdekes. Azonban készített hozzá oly hátlapot, két alakkal és egy áldozattal, hogy az összes szakértők nézete szerint megközelíti a jó antik műveket... Ma az arragoniai cardinalis ő méltóságával elutazik Rómába.»

Kétségtelen, hogy a műkedvelő diplomata által leírt Izabella-féle emlékérem ugyanaz, melyet itt rajzban közlünk, mert 1507-ben nem létezett más milanói herczegnő, mint Arragoniai Izabella, Alfonzo, nápolyi király leánya, a ki 1470-ben született, 1489-ben Galeazzo Sforza felesége lőn és 1494-ben özvegységre jutott. A figyelmes műértő helyesen hangsúlyozta az özvegyi fátyol finom alakítását. Az emlékérmen özvegyi fátyol takarja homlokát és borítja félig az arczát s a nyakát, de úgy, hogy gyöngéden kezelt felülete alatt a hajzat, a fül s a nyak körvonalai finoman kidomborodnak.

A körirat ISABELLA ARA·GONIA DVX (issa) M(edio) L(an)I semmi kétséget sem enged a fémeren ábrázolt asszony kiléte iránt. A hizelgő művész a hátlapon az özvegy herczegnő legyőzhetetlen szeplőtlenségét és erényét magasztalja, körirata így szól: CASTITATI • VIRTUTIQ(ue) • INVICTAE s a hátlap mezejében e gondolatot jelképiesen fejezte ki.[2] A köriratban említett szeplőtlenséget a kerek talapzaton jobbfelé ülő, félig meztelen asszony jelképezi; csak czombjait födi a köpeny, mely festői redőkben csüng le és a talapzatot nagyobbára eltakarja, jobbjában pálmaág, fölemelt baljában pedig bot

[1] Az eredetit lásd Bertolottinál «Artisti in relazione coi Gonzago signori, di Mantova» p. 90, valamint a «Revue Numismatique» f. é. füzetében a 317. lapon.

[2] A párisi példány ? után adott rajz némileg határozatlan, úgy látszik az eredeti nem kifogástalan öntvény.

Digitized by Google

körül tekeződző kígyó. Az ülő asszonytól jobbra gyümölcsöt termő datolya-pálma, a győzelem jelképe, foglalja el a tért.[1]

Tudjuk, hogy Izabella boldogtalan házasság után, Lodovico Moro által Milanóból kiűzve, szülőhelyére tért vissza. Ottani gyászos özvegysége korában mintázta őt le a művész 1507-ben.

Ugyancsak Nápoly közvetlen közelében, Ischiában élt akkor Alfonzo nővére, az özvegy Beatrix. Ha nem is tudnók, hogy oly szoros vérrokonság fűzi össze a két emlékérem fátyolos alakját, sejtenők a rokonságot arczvonásaikból, és ha nem is tudnók Giacomo d'Atri leveléből, hogy Gian Christoforo a nápolyi udvaron többször megfordúlt és így Beatrixot is ismerte, elárulná előttünk a két lapos relief sajátszerű kezelésének hasonlatossága, hogy ugyanazon művész mintázó pálczája alól került ki. A mantuai követ a Beatrix-érmet bizonyára nem látta, mert a minő finom műértőnek látszik, bizonyára ezt is magasztalta volna, sőt még inkább illett volna dícsérete a mester ezen alkotására, mint az előbbire. Frissebb, ügyesebb műnek tartjuk a Beatrix-érmet, mint a másikat. Nemcsak arcza kerekdedsége okozza az élénkebb hatást, de a »fátyolok mestere« ezúttal változatos ránczokba rakta a fátyolt, és így megfosztá szigorú komolyságától, melylyel Izabella fején hat. Ezúttal az özvegyi fátyol nem takarja annyira az arczot és alsó széle nincs is, mint amott, a vállvető alá rejtve, de könnyedén, szabadon leng hátra, mintha Mátyás özvegye, minden megaláztatása daczára, könnyebben viselné özvegységét, mint bánatos unokahúga.

Beatrix arcza oly friss, hogy alig tartanók a negyveneseken túl járó asszonynak és ha a művész Izabellát nem állította volna elé erősen kivágott ruhában s duzzadó kebellel, alig sejtenők, hogy a mellfüzőben szorongó Beatrix rokonánál majdnem tizenöt évvel idősebb.

Jól ismerjük Beatrix arczvonásait, bírjuk arczképét abból a korából, midőn mint fiatal leány atyja Ferrante udvarán várta az akkor még nagyszámú kérőket, e mellkép Dreyfuss gyűjteményében van Párisban, nálunk először Pulszky Károly ismertette[2] és ismerjük asszony korából, midőn Mátyás udvarán időző művész az ő és férje Mátyás, domborműves mellképét készíté, melyek az Ambrasi gyűjteményben maradtak fön.[3] A medaillán lévő arczkép legszorosabban csatlakozik ez utóbbi domborműhöz és ha nem is volna rajta a körirat, reá ismernénk Beatrix jól talált arczvonásaira. A betük a 4·5 cm.

[1] Művészi szeszély okozta-e vagy más egyéb az oka, hogy I. Mátyás egy emlékérmén is előfordul ugyanez a hátlap, mely eredetileg, mint látjuk, nem az ő tiszteletére készült?!

[2] Arch. Ért. XII. 1878. 369. l.

[3] A két dombormű számtalanszor volt már közzétéve és a n. muzeum gipszöntő műhelyéből sok másolata került ki.

Digitized by Google

átméretű éremlapon sűrűn állanak egymás mellett. Izabella érmén rövid a körirat és tágan állanak a szavak, azért nem is választják el őket pontok, mint emitt. A betük jellege különben összevág, csakhogy a körirat hossza miatt a Beatrix-érmen vékonyabbak. A körirat így szól: DIVA BEATRIX • HUNGARIAE • REGINA. Még oly apróság is, minő a pontok hegyes idoma, tanuskodik a két emlékérem közös eredete mellett, ugyanoly pontok választják el az Izabella-érem hátlapján kétszer a jelző körirat szavait.

Beatrix érmének muzeumi példányán nincs domborműves hátlap, az emlékérem egyoldalú [1] és mint hiszem, nem teljes. Miért hiányzik hátsó oldaláról a domborkép, azt legfölebb sejthetjük. Sejtelmünk az, hogy itt egy befejezetlen mű van előttünk. Gian Christoforo másik három ismert éremművén, antikizáló előállítást látunk a hátsó oldalon, tehát valószínűleg itt is ilyet tervezett. Nem azért maradt-e el, mert Beatrix időközben, 1508-ban, meghalt? Az érem felületének gondos tanulmánya valószínűvé teszi, hogy ez az érem is, mint az arczképes érmek a renaissanceban oly gyakran, à cire perdue eljárás szerint készült, mintha a teljesen el nem olvadt viasz nyomát a körirat közepe táján és az arcz felső részén még most is észlelhetnők! [2] Bizonyos, hogy semmi véső nem másította meg a finom kezelés közvetlenségét és azért hat reánk az érem úgy, mintha nem a távoli Nápolyban és nem közel negyven évtizedelőtt, de szemünk láttára mintázta volna az »isteni Christoforo«.

Hpl.

CZÍMERTANI FEJTEGETÉSEK. Első közlemény. Az »Archæologiai Ertesítő« XII. 1878. IV. 142—144. lapján Kanizsay István zágrábi püspök (1355—77) igen érdekes pecsétjének leírását vettük. [3]

A tudós szerző leírja és kiemeli, hogy e czímer annyiban különbözik attól, mely Nagy Ivánnál (VI. 66) mint Kanizsay János esztergomi prépost és egri püspök (1385—1387) pecsétje van ábrázolva, s melyet utóbbi, valamint testvére István (1407) használt (hasábként felállított sasláb karmokkal és szárnynyal, a sisakdísz helyén püspöki jelvények), »a mennyiben itt a sasláb szárnynyal együtt sisakon nyugszik, továbbá, hogy a szárny felső tollairól jobbra és balra *czimer-foszlányok*, (sic, tehát sisaktakaró) lengenek«.

Szerző ezután a szárny felső szélén nyugvó második sisakot említi meg, a belőle kinövő strucztörzszsel és patkóval a csőrében stb., és megjegyzi, hogy

[1] A Dreyfuss-féle példány is egyoldalú.

[2] Nem volt még módunkban, hogy a Dreyfuss-féle példányt a n. muzeuméval összehasonlítsuk; ha az is régi, akkor egyelőre úgy vélekedünk, hogy Christoforo kétszer mintázta le az érdekes özvegy királynét.

[3] Ezen pecsét rajzát époly kevéssé tartjuk kielégítőnek, mint az »A. Értesitő« XII. kötetében közölt többi pecsétrajzokat. Szerkesztő.

Digitized by Google

ő az Anjou-féle [1] sisakdíszt csak úgy képes magának megmagyarázni e helyen, hogy Kanizsay István különösen szlavon helytartói minőségében használta.

Ez utóbbi felfogással teljesen egyetértek; de a kérdéses pecsét fő alakjára nézve más a véleményem.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy itt nincs dolgunk czímerpaizszsal, hanem sisakdíszszel, a kérdéses pecsét sisakdiszű pecsét — nem sisakos pecsét, mint különböző szaklapok ismételten s tévesen az ily pecséteket nevezték — még pedig olyan példány, mely igen szép és remekül van stilizálva.

A sisakdísz-pecsétek első feltűnéséről és azok használatáról itt futólag csak annyit említek, hogy Magyarországon a sisakdísz-pecsétek használata a XIV. és XV. században nem tartoznak épen a ritkaságok közé.

A szalag, mely a Kanizsay-féle szárnyon át van húzva, a legnagyobb érdeket ébreszti. A nagyérdemű szerző e szalagról azt tartja, hogy sisaktakaró jellegével bir, és meg kell vallani, hogy alakja első tekintetre sokakat csábíthat ily feltevésre, ha csak évek hosszú során nem tanulmányozták a czímerek külömböző typusait.

Régibb időkben nem voltak épen ritkák ilyen szalagok a sisakdíszek szárnyain. Eredetileg azok nemcsak mint ízléses és festői hatású czifraságok járultak a sisakdíszekhez, hanem valóságos heraldikus alakot képeztek, melyet nem szabad összetévesztenünk a már velök egyidejűleg föllépő sávval vagy pólyával, mely többnyire a czímerképnek felel meg.

Herczeg Hohenlohe F., a német sphragistika ujjáteremtőjének véleménye szerint, e szalagok később ilyen sávok- vagy pólyákká változtak át. Erről az átalakulásról a legtöbb heraldikus hallgat.

Siebmacher már csak a báró Meggauok sisakdíszén (t. i. pávafark három ily vörös szalaggal, melynek végei röpködnek) rajzol és megkülönböztet meg ily szalagokat, [2] míg a tiroli sisakdíszt hamisan írja le: szerinte ez szemben állított strucztoll-csokor, melyet úgynevezett kettős felhők idomára csipkézett arany pólya vagy sáv keresztez. [3] (Sic.) Egy festett czímerkönyvben (1581-iki kézirat) az Annenbergek sisakján a fehér szárny még ily szalaggal van övezve, míg Siebmacher 1605-ben (I. 43) már pólyának rajzolta és minősítette.

Azt hiszem, hogy ezekkel eléggé kimutattam a Kaniszay-pecsét szalagjának jellegét. De még szavaimtól eltekintve is nem tarthat igényt sisaktakaróra e szalag, mert már elhelyezése is ellentmond az igazi sisaktakaró rendeltetésének, mely abban áll, hogy a díszt és sisakot összekösse, és hogy a sisakot forróság

[1] A zürichi czímertekercsen Magyarország czímerét 15. szám alatt így találjuk jellemezve: hasított elől ezüst és vörössel váltakozva 4 részre osztott, hátul kék 9 arany liliommal beszórva. Sisakdísz: koronás sisakdísz két strucztollal, e közt hermelines strucznyak, vörös szemekkel, arany koronával, arany patkóval ugyanilyen színű csőrben.

E czímer, mely az 13.0. évre utal, a mikor Anjou-házbeli Róbert Károlyt a Rákoson királylyá kikiáltották, sokak előtt ismeretes emez alakjában, de valószínűleg csak kevesen ismerik ezen színezését.

[2] Siebmacher I, 21.

[3] Siebmacher II, 20.

Digitized by Google

ellen stb. védje, de főleg azért nem, mert a csöbörsisaknak, melyen a kötött szárnyú sasláb áll, már úgy is megvan a maga takarója.

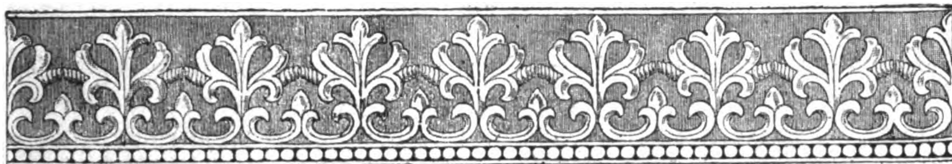
E sisakdíszt helyesen rajzolva találjuk Conrad Grünenberg Ritter, Bürger zu Constanz híres czímerkönyvében 1483-ból.

A mennyiben a Kanizsay nemzetség czímerének csak paizsát ismertük eddig, nem pedig egyúttal a hozzátartozó sisakdíszt, nemzeti heraldikánk érdekes módon gazdagodott, és hazai czímereink gyűjteménye is kiegészíttetett és már most Nagy Iván hiteles rajzai és adatai nyomán és a sisakdísz itt adott értelmezése után megkísértem a Kanizsayak czímerét végleg körülírni, a paizsban: sasláb körömmel és (# ?) szárnynyal hasábosan állítva, sisakdísze: a czímeralak, de itt a szárnyon két felé lengő szallag vonul át.

Csergheő Géza.

Digitized by Google

LEVELEZÉS.

I. MELHÁRD GYULA, SOMOGYMEGYEI ŐSLELETEKRŐL. Az őskori kultura nyomait feltüntető érdekes régiségek kerültek felszínre a legújabb időben Somogymegyében is; ilyenek úgy a darabok száma, mint az alakok nagy változatosságánál fogva is érdekes orczi és szent-gálos-kéri leletek; mind-kettő publikácziójáról különben már fényesen gondoskodva van; az «Arch. Értesítő» olvasói az említett leletek ismertetését a bronz-kor kutatásában nagyon is jártas s az analogia megtételére nagyon is hivatott egyénektől veszi. Ez alkalommal tehát nem is magokra a régiségekre, mint inkább ezen s néhány más, hasonló korbeli lelet lelhelyére kívánok néhány, tán fel is használható adatot felsorolni.

Az orczi és kéri bronzok nem egyedül állanak, mert Mocsolád, Ecseny és Török-Koppány határából is kerültek elő ily őskori régiségek. A ki Somogymegye térképére tekint, mindjárt első sorban feltűnhetik neki, hogy Mocsolád, Ecseny, Kér szomszédos községek; Orczitól pedig egyedül Puszta-Somodor határa által vannak elválasztva; T.-Koppány egy kissé éjszak-keletre távolabb esik, de újabb leletek e helyet is közelebb hozhatják archæologiai szempontból a már említettekkel.

Az orczii régiségek, melyek vétel útján a somogymegyei, jelenleg nagyon is hallgatag régészeti társulat muzeumába kerültek, a találók: Énekes István zsellér és Tollas István kanász bemondása szerint, Orczi község határában, az u. n. Hosszúdülőben, szántás közben találtattak. A nagy, két fülű fazekat, melybe a régiségek rejtve voltak, a beleütközött ekevas összezúzta; az edény fenekén különben *összetörött csontokra* akadtak. A találók az edény-darabokat és csont-maradvány tartalmát, mint szerintök értékteleneket szétszórták ugyan de mégis értesítésökből következtethetjük, hogy e depot-leletet egyszersmind *sírleletnek* is tekinthetjük. *Undset Ingwald* épen az orczii leletek bemutatása alkalmából így ír: «Sok ily leletet úgy magyaráznak, hogy azok áldozatképen lettek elásva; t. i. az értékesebb holmik egy részét az ősember fogadalomból — ex voto — rejtette földbe, az isteneknek, vagy a megholtak szellemének hozott engesztelő áldozatot az agyagedénybe zárt s elásott kincsek által. Az író e szavait, ki tudomásommal a lelet találási körülményeiről még nem volt értesülve, az edényben talált csont-maradványok szépen igazolni látszanak. De nem meg-

Digitized by Google

vetendő világosságot vetnek Snorre Sturlason nyomán felhozott azon értesítésére is: hogy az őskori pogányidőkben az volt az emberek hite, hogy a túlvilagi életben minden ember azzal fog élni, azt fogja használni, mit vele a sírba temettek, vagy a mit ő maga ás el a földbe.* A lelet tárgyai: kés, tőr, kard, lándzsa, tokos véső, tű, fibula, sarlók, mind oly szükséges készletek, melyek az élet folytatására leghasznavehetőbbeknek látszanak.

Az országos kiállításon is kiállított, de már most a nemzeti muzeumnak juttatott, szép számú kéri bronzok pedig 1885. év tavaszán, Kér községtől keletre eső, u. n. külső-várdombi dülőben, Harsányi Pál telkes gazda földjében, szántás közben, találtattak.

A régiségek itt is nagy, öblös agyagedénybe voltak zárva; a szűkülő kerek száj a lelethez tartozó, legnagyobb bronz-gombbal volt befedve; hamu vagy csontmaradványok nem találtattak; az edény különben a találó vandalizmusának esett áldozatúl. Személyesen is megtekintvén a helyet, az utólagos kutatások eredményteleneknek bizonyultak. A leletben talált kardmarkolatok, vésők és sarlókon mutatkozó korai és későbbi typusok s a szórványosan előforduló leletek egy, videkünkön huzamosabb ideig tartott, bronz-kulturáról tanúskodnak.

Ugyanezen határban, az u. n. Csuhusban, valamint a szomszédos Ecseny területén egy-egy darab csillagos bronz-buzogány találtatott, az első közvetítésem folytán a nemzeti muzeumba került, a második még mindig t. Kacskovics Zoltán, mocsoládi földbirtokos úr tulajdonát képezi; mindkettő már pásztor-bot végét diszítette. Az igaz, hogy a buzogány még csalhatatlanúl nem bizonyodott bronzkori dolognak, de Lehóczky Tivadar úrnak a mult évi országos kiállítás alkalmából tartott régészeti congressuson tett fontos kijelentése alapján, buzogányainkat is a bronz-korba merem sorozni.

Török-Koppány határában is kerültek elő bronz-tárgyak, és pedig egy tokos véső s öt darab sarló, de ezek lelhelyét és a találásra vonatkozó adatait nem ismerem; nem közvetlen a találóktól, hanem Schulhof kaposvári aranyművestől tudtam megvenni s így a n. muzeumnak juttatni. A koppányi bronzok véleményem szerint is csak maradványai lehetnek egy nagyobb leletnek.

Ezeken kívűl Mocsolád is bronzkori lelhelynek bizonyult. A mocsoládi határban levő rétek a Balatontól Kapos-vize felé elvonúló völgynek keleti oldalán feküsznek. Ezen völgy geologiai szempontból annyiban nevezetes, hogy vízválasztó vonal a Balaton és Kapos vize között; innen következtethető, hogy az alluvialis korban a Balaton vizei az alföld édes tengerével ezen völgyön által is egyenes összeköttetésben voltak. Ezen vízi uralom munkájának nyomai ma is is láthatók. A mocsoládi réten ugyanis egy 110 öl hosszú és 35 öl széles futóhomok-domb, mint egy sziget 3—4 öl magasan emelkedik ki a rétből, melyet rétöntözés céljából ma is vízzel lehet körüljáratni; a domb közepén hosszú és mély kupa látszik, mely szerintem határozottan emberi műnek mutatkozik. Ezen homokdomb északkeleti részén találtatott 1880-iki télen, homokásás alkal-

* L. «Arch. Ért.» Uj folyam IV. k. 201. lap.

Digitized by Google

mával, 4—5 láb mélyen egy emberi csontváz, melyről két darab három-félgömbű a m. nemzeti muzeumban őrzött ercsiihez hasonló karperecz, a nagy élegülés miatt kissé töredezett állapotban, tekert vaslánczocskák, egy töredékeny melltű és különböző, a történelem előtti korra valló diszítéssel ellátott cserépdarabok kerültek felszínre; a tű kivételével különben, mely a találás után elkallódott, az egész lelet a kaposvári muzeumba került. Ugyanezen homokdomb nyugoti részén, két ásónyom mélyen, a vízvezeték készítésekor találtatott egy másik szép zöld patinás bronz karperecz is, mely teljesen hasonlít a Kalauz 77-ik idomához, de míg ez csak tizenkét, az huszonegy ízből áll; kár, hogy a találó cselédek aranynak sejtvén, ketté törték. 1882-ik évi april 5-én három helyen, felügyelet mellett, nyomozó ásatások tétettek. A domb katlanában már négy láb mélyen víz adta fel magát, a nélkül, hogy az alapföld elérhető lett volna. Az első lelet mellett szintén történt ásás; elkorhadt csontot és kevés cserepet találtunk; az ásás az ősi alapföldig történt. A domb keleti oldalán tett ásás-kísérlet számos őskori cserepet és egy bronzkori typust magán hordozó, t. i. kissé hajtott és rövid nyéllel bíró, nagyon rozsdás vas kést találtunk. A leletek a késő bronzkorba, az u. n. kelta-leletek közé helyezhetők.

Minthogy a körülbelül 3500 négyszög öl területen szenet keveset találtunk, rendesen lakott helynek nem tekinthető, inkább megtámadás elöli menekvő helynek, melyre azon körülményből, hogy hajdan víz folyhatta körül, következtetni lehet.

Ugy ezen érdekes hely, mint a többi bronzkori lelhely, ezentúl is figyelmem fő tárgyát fogja képezni.

Merinye, 1886. febr. 25. *Melhard Gyula.*

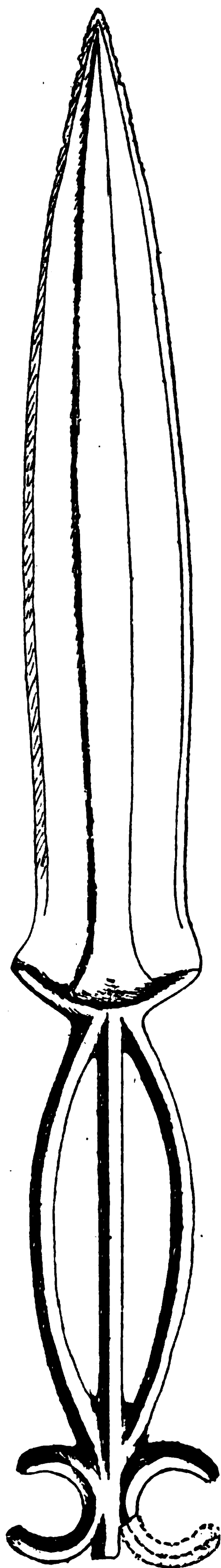
II. K . . . .* LEVELE A SÁRVÁRI TŐRRŐL. Az itt (234. l.) rajzban bemutatott bronztőr régi meder helyén találtatott Sárvár (Vasmegye) területén 5 m. mélységben a jelenlegi földszín alatt és mintegy 500 m. távolságban a jelenlegi folyammedertől, egy tölgyfa-törzsök alatt. Pengéje liliomlevél idomú, hossza 267 mm., legnagyobb szélessége 29 mm., vastagsága a bordában 4 mm., a borda legnagyobb szélessége 8 mm. A penge tövében egy kidomborodó ívalakú karima jelzi a markolatnyujtványt; ennek szélessége 33 mm., legnagyobb vastagsága 5 mm. Nyele a nyújtványnyal és a pengével egy tagban van öntve, hossza 95 mm., legnagyobb szélessége 83 mm. A fogantyú két ivhajlású külső, és egy egyenes belső pálczából áll. Ezen rudak 4 mm. szélesek és 2 mm. vastagok, felületük síma.

A fogantyú végtagját, két nyilt karika idomú nyújtvány diszíti, a tőrön patinának semmi nyoma, azonban egész felülete finom iszapos homokkal volt borítva, mely oly erősen tapad, hogy nyomait még most is megtalálni. Azóta barnás piszkoszöld patinával vonult be.

Tartózkodom a tőr korára nézve határozott véleményt mondani, csak azt vagyok bátor megjegyezni mint vízmérnöki szakember, hogy évszázadok hosszú

* A tisztelt levéliró aláirása olvashatlan. Szerk.

Digitized by Google

sorának munkája kívántatik arra, hogy a folyó 5 m. magas lerakodást véghez vigyen, és hogy másrészt a folyó feneke és így a víz színe 2 m.-rel emelkedjék, mert a tőr fekhelye ennyivel fekszik a jelenlegi folyam medre alatt, azon eset pedig, hogy talajkivájás által jutott volna ilyen mélységbe, annak lehetőségét a helyszíni tüzetes vizsgálat kizárja. *K....*

III. LEHÓCZKY TIVADAR A ROMOCSAHÁZAI ŐSKORI ARANYLELETRŐL. Hazánkban őskori *arany-műszerek* gyakran találtatnak, s ezek, mint az »Archæologiai közlemények«-ből tudjuk, sokszor szerfelett izlésteljesek s finom készítményűek. Igaz, hogy bőven találtatnak oly durva művűek is, melyek mintegy kalapácscsal alakítvák s ezek, úgy hiszem, a hazánkbeli bronzkor előkorából valók. Beregmegye területén már azelőtt is találtak ily őskor durva aranyműveket, különösen a Tisza körüli sikságon, Gulácson, Fejércsén és Hetében, hol kimagasló dombokban bronzkori hamvvedrek fordulnak elő; de tudtommal finomabb szerkezetűek még nem igen kerültek elő. Folyó évi nyáron történt itt, hogy a Hát hegység alján, ott, hol a déli sikságnak e hosszú hegy vet határt, útkészítés alkalmával *Romocsaháza* nevű Oroszfalu határában, egy hegy lejtőjén a munkások kétféle alakú, négy élű arany rúdból kikalapált hegyes végökkel összeérő nyolcz *karikára* akadtak, melyek a beregmegyei házi pénztárban elhelyezvék. Ezek közül négy darab 6 millimeter vastag és 5½ cm. átmérőjű, míg a másik négy 5 millimeter vastag és 4½ cm. átmérőjű. Súlyuk nem egyenlő, mert míg a nagyobbakból két darab 23-23, addig egy 21 és egy 23.70 grammot nyom; a kisebbek 9½, 10, 11 és 11½ gramm súlyuak. Mint értesültem, a hely szinén történtek további kutatások, azonban eredmény nélkül. Az arany halavány szinű. A Hátvidéken őskori kő- és bronztárgyak bőven találtatnak, különösen a Háthegység dél-nyugoti oldalán, hol a *Bogoszlav* néven ismert őskori erődítvény maiglan is szemlélhető.

Munkács, nov. 23. 1885. *Lehóczky Tivadar.*

IV. NAGY GÉZA AZ ALDOBOLYI KARDRÓL. A kard, melyet szerencsém van bemutatni, 1880 tavaszán került a Székely N. Múzeum birtokába egy aldobolyi székely, István József ajándékából. Elődöm, néh. Vasady Gyula följegyzése szerint az Olt folyóban talál-

Digitized by Google

ták, Al-Doboly határában, mely a Bárczaság felé utolsó községe Sepsi-széknek; ennél többet, mivel az ajándékozó azóta meghalt, nem tudhattam meg a lelet körülményeiről. A kard anyaga vas, egész hossza 112 cm., ebből az egyenletes és 3.8 cm.-nyi szélességű, nem hegyes, hanem tojásdad alakban végződő egyenes két élű pengére 97 cm., a kis kéznek szánt, 2.5 cm. széles, közepén végig futó barázdával ellátott és benyomott kis csigavonalakkal ékített markolatra 8 cm. esik. A 3 cm. széles kettős lemezből készült s a markolathoz szeggel erősített kézvédő végei közt levő távolság 9, illetőleg 12 cm., egész hossza pedig — kiegyenesítve — 14 cm. A kézvédő alapidoma lefelé hajló kissé hegyes körív, tulajdonkép pedig mindkét oldalon kétkét állatalakot ábrázol egymásnak hátat fordítva, fél fekvő helyzetben, tátott szájjal; az állat körvonalai a rozsda s a kisebb sérülések daczára is elég tiszták, úgy, hogy a fejalkat, a hátsó testrész karcsusága, az oldalra kunkorított hosszú fark s a nyak és fark táján levő apró koczkaalakú ciselirozott foltocskák után könnyen fölismerhetni benne a párduczot vagy valamelyik rokon macskafajú nagyobb állatot. Az alsó állkapocs és az orr lyukkal van ellátva, melyhez valószinűleg kis láncz volt erősítve. A markolat végén a középkori kardok szokásos gombját 4.5 cm.-nyi magasságban egy 7.8 cm. átmérőjű és 0.9 cm. vastagságu, végein behajló félhold idomú stylizált levél * pótolja.

A kard nyilván középkori s általános idoma megfelel a nyugot-európai kardok szokott formájának; a rövid, egyenes markolat a X—XII. századbeli kardokra emlékeztet, míg a hosszú s középszerű és egyenletes szélességű penge a későbbiekre. A kézvédő azonban és markolatvég annyira elüt a Nyugot-Európában és nálunk is divatos idomoktól, hogy — bár csekély adat állt is összehasonlítás végett rendelkezésemre — hajlandó vagyok a kard eredetét másutt keresni.

A középkori európai kardok markolata általában mindig gombban végződött. Változatosságot leginkább a gomb különböző előállításában találunk. Az egyszerű gömbalaktól kezdve a tojásdad alakú, lapos, gombalakú, gerezdes, kettős, liliomszerű gombig koronkint különböző forma volt szokásban, de a gomb mindig megmaradt. Nagy Károly IX. századbeli lovas szobrán a kardmarkolat vége gombalakú,[1] ugyanilyen a prágai székesegyházban őrzött Sz. István-féle kardé is;[2] III. Béla kardján a gomb tojásdad idomú[3], úgy szintén II. Henrik német császár azon kardjáén is, melyet a müncheni miniature után Falke közöl[4]; gerezdes gomb van a koronázásnál használt «Sz. István»-féle kardon, szintén ilyen-

* Két körhajlásban componált és fejjel egymásfelé álló delphinnek nézem.
Szerk.

[1] *Henszlmann Imre:* «Pécsnek középkori régiségei. II. Pest. 1870. 196. l.

[2] *Henszlmann I.:* «A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztály. Budapest, 1875/76. 125. l.

[3] Id. m. 144. l. — *Henszlmann I.:* «A székesfehérvári ásatások eredménye.» Pest. 1864. 208. l. — *(Rómer Fl.):* «Képes Kalauz»-a m. n. múzeum érem- és régiségosztályában.» Budapest, 1873. 28. l. 190. ábra.

[4] *Jacob von Falke:* «Costümgeschichte der Culturvölker.» Stuttgart. 143. l.

Digitized by Google

nek van ábrázolva Örs vezér kardja is a Képes Krónikában.[5] Ugyane krónika czímlapján Nagy Lajos király testőreinek kardja egyszerű gombban végződik[6]; Árpád kardja egyik képen hosszukás, másikon körte alakú s kis gömbben végződő gombbal van ellátva[7]; Szent István kardja részint egyszerű, részint pedig kis gömbbel ellátott gombbal ábrázoltatik.[8] A hazai falfestmények közül Aquila János freskóin *Veleméren* az angyal és Gáspár lovászának kardja lapos, Szent Lászlóé egyszerű kis gombú[9]; ugyanilyen *Turnicsén* Szent Lászlóé[10] s *Martyánczon* Sz. Pál apostolé[11], valamint *Szepesváralján* Róbert Károly apródjáé.[12] Stylizált liliomalakú gomb van *Martyánczon* Sz. Márton kardján, mely emlékeztet Kopasz Károly frank királynak egy párisi miniature után Falke által közölt kardján levő gombra.[13] A székelyföldi freskókon szintén ilyen változatokat találunk a gomboknál; egyszerű gomb van *Killyénben* Sz. Pál apostol s a kunok ellen küzdő magyar vitézek kardján s *Gelenczén* a Margit-legenda apródjáén és őréén, valamint a Sz. László-legenda magyar vitézeién: kettős gombú a *gelencsei* Sz. Pál kardja; lapos gombú ugyanitt a Margit-legendán a királyé, *Homoród-Szent-Mártonban* a Margit-legendán egy kis gömbbel ellátott nagy gombú kardot találunk, míg Sz. László tőrének gombja liliomalakú, mint a martyánczi Sz. Márton kardja.

A keresztvas vagy egyenes, vagy lefelé, vagy fölfelé kanyarodó volt. Nagy Károly említett kardján a keresztvas egyenes, egyszerű és rövid.[14] Sz. István prágai kardjának keresztvasa rövid, széles, felső részén domború.[15] III. Béla kardja egyszerű, egyenes, hosszú keresztvassal van ellátva.[16] Hasonló keresztvas van a Képes Krónikában N. Lajos testőreinek s Árpádnak kardján[17], továbbá a veleméri angyalén,[18] a gelencsei és killyéni Sz. Pálén, valamint Killyénben a magyar vitézekén s Gelencsén a Margit-legenda apródjáén. Rövid, széles keresztvasa van a homoród-szent-mártoni Sz. László legendán egyik magyar vitéz, valamint a kolozsvári freskókon a betlehemi gyermekgyilkolásnál a poroszlók kardjának.[19] Vége felé szélesedő keresztvasat találunk a homoród-szent-már-

[5] *Marci* Chronica de Gestis Hungarorum. Edidit Fr. Toldy. Pest. 1867. pag. XXIII.

[6] Ibidem pag. I.

[7] Ib. p. XX.

[8] Ib. p. XXXIV.

[9] *Rómer Flóris:* «Régi falképek Magyarországon.» Budapest. 1874. 17. l. III. tábla. — 22. l. V. t.

[10] U. o. 28. l.

[11] U. o. 43. l. VIII. t.

[12] U. o. 143. l.

[13] U. o. 46. l. 46. ábra. — *Falke* id. m. 139. s 243. l.

[14] *Henszlmann I.:* «Pécsnek középk. rég.» 196. l.

[15] *Henszlmann I.:* «A bécsi 1873. világt. rég. oszt.» 125. l.

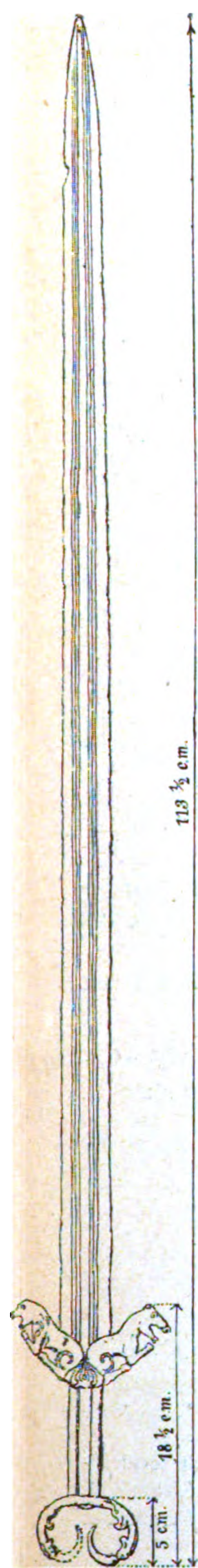
[16] Id. m. 144. l. — *Henszlmann:* «Székesfehérvári ásat.» 208. *Képes Kalauz* 28. lap.

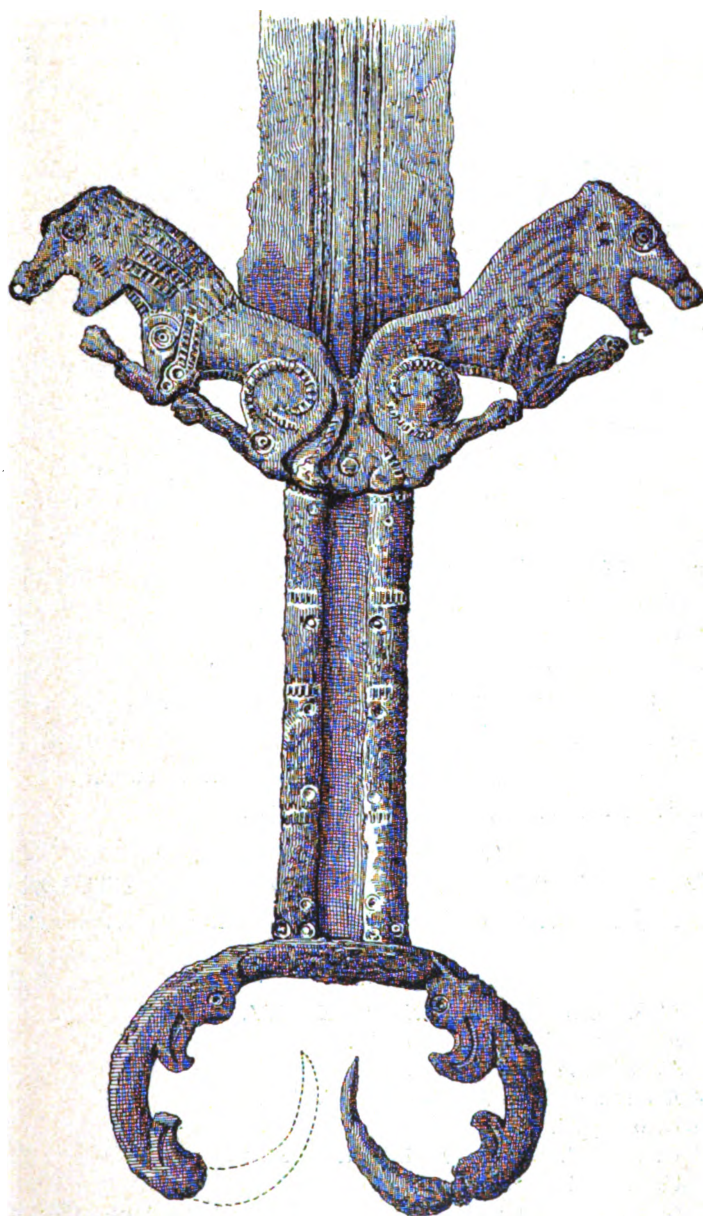
[17] Marci Chronica, 1. és 20. l.

[18] *Rómer Fl.:* «Régi falképek.» 17. l. III. t.

[19] U. o. 115. l.

Digitized by Google

AZ ALDOBOLYI VASKARD A SZÉKELY N. MUZEUMBAN.

Digitized by Google

toni Margit-legenda s az itteni és gelencsei cserhalmi ütközet egyik alakjának kardján; néha az ilyen keresztvas egy egyszerű vagy négyszögű gombbal van a markolat tövéhez erősítve, mint a Képes Krónikában N. Lajos egyik testőre, azután Könd és Örs vezér, Sz. István és az aradi gyűlésen a hóhér kardján[20]; ugyanilyen kardja van Sz. Lászlónak is Turnicsén a birkózási jelenetnél s a váradi egyház építésénél[21]; továbbá a homoród-szent-mártoni László-legenda egyik vitézének. Fölfelé kanyarodó keresztvas van a Képes Krónikában egy magyar vitéz kardján a Hód tava melletti ütközet képén,[22] Martyánczon Sz. Pál apostolén[23] s Szepesváralján Róbert Károly apródjáén, az utóbbi végein kis gombbal van ellátva.[24] Lefelé hajló, majd széles, majd keskeny, majd tövénél széles és végei felé keskenyedő keresztvast találunk Aquila János képein, mint Dömölkön az ő arczképén, Veleméren a három király tiszteletttételénél Gáspár lovásza kardján s a turnicsei és veleméri Sz. Lászlóén[25]; a martyánczi Sz. Márton kardján a lefelé hajló keresztvas a penge tövénél kis nyúlványnyal van ellátva.[26]

Az itt részletesen ismertetett emlékek elég hű képet nyujtanak a középkorban nálunk divatos kardformákról, de ezek közt egy sincs, melynek keresztvasa és gombja csak emlékeztetne is az itt bemutatott aldobolyi kardra. A nyugot-európai kardokra nézve Falke «Costümgeschichte der Culturvölker» czímű művében tehettem összehasonlításokat, de itt sem találtam hasonló idomokra. Találtam azonban az araboknál, kiknél a markolatvég nem csak gomb, hanem a legkülönbözőbb alakú[27] s a kézvédő is félhold, sőt patkóidomú s néha phantastikus állatalakot ábrázol, mint az Ebers által közölt díszkardé.[28]

Talán nem csalódom, ha az aldobolyi kardot is arab eredetűnek tartom. A német lovagok, kik a XIII. század elején a Bárczaságot bírták, könnyen hozhatták magukkal Palæstinából* s tőlük kerülhetett a Székelyföldre, melynek különben is a Bárczasággal határos részében találták a kardot. Bármint legyen is: kardunk a középkor legérdekesebb darabjai közé tartozik.

Sepsi-Szent-György, 1886 márczius 25. *Nagy Géza.*

V. ÁDÁM IVÁN KÉT KÖZÉPKORI ELEFÁNTCSONT TÁBLÁCSKÁRÓL. Jelen két táblát Pataky Antonia úrhölgy szívességéből közölhetem.

[20] *Marci Chronica*, p. I, XXIII, XXXIV, XCII.
[21] *Rómer*: «Régi falképek.» 28. l.
[22] *Marci Chronica*, p. CIII.
[23] *Rómer*: «Régi falképek.» 43. l. VIII. t.
[24] U. o. 143. l.
[25] U. o. 12. l. II. t. — 22. l. V. t. — 28. l.
[26] U. o. 46. l. 46. ábra.
[27] *Gustave le Bon*: «La Civilisation des Arabes.» Paris. 1884. 323. l.
[28] *Georg Ebers*: «Aegypten in Bild und Wort.» Stuttgart und Leipzig. 1879. I. k. 332. l.

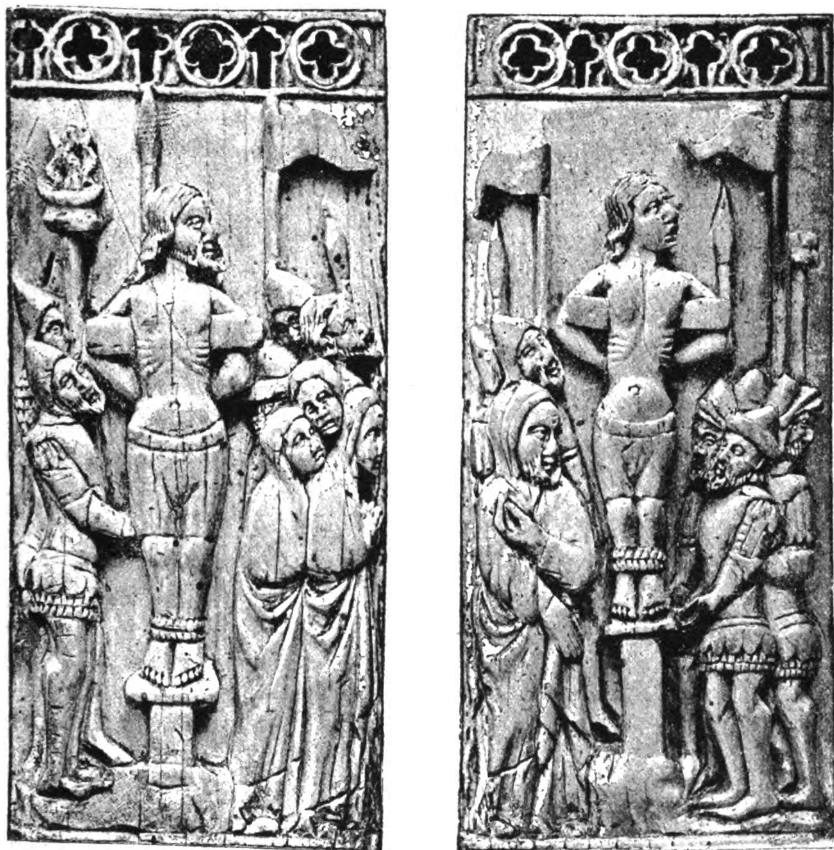
* Sem a korra, sem a származásra nézve nem értek egyet a tisztelt levelezővel: népvándorláskorabelinek tartom a fölötte érdekes kardot; e nézet részletesebb indokolását más alkalomra hagyom. *Szerkesztő.*

Digitized by Google

A család már századok óta őrzi, de hogy honnét és mikor került a család birtokába, arról sem hagyomány sem írás nem tartotta fenn magát.

Annyi bizonyos, hogy a táblák a külföldről származtak hozzánk, hogy jeles művésznek művei és valószínüleg a gothika kezdetén készültek.

A képeket eredeti nagyságban adom. Anyaguk elefántcsont 6—7 cméter széles lapokból. Fölírás nincs rajtuk. A hátlapuk durván van levésve. A képek tárgya: a két lator a kereszten, katonákkal, asszonyokkal és írástudókkal körülvéve. Alakjai aránylag nyulánkak, arányosak és elevenek. Torzításnak nyoma

KÖZÉPKORI ELEFÁNTCSONT TÁBLÁCSKÁK.

sincs. A meztelen testek is öregében jó felfogást mutatnak. Lényeges hibára nem akadunk.

Sajátságos a két főalak állása a kereszten hátrakötött kezekkel, hónuk alatt átmenő keresztkarral és az állásra alkalmatos alapdeszkákkal (scabellum). Mindkét alak alsó teste fürdőnadrágszerű takaróval van ellátva, mely térdig ér. A férfiak sajátságos római és középkori keverékű ruházatban vannak. A katonák fején csúcsos sisak, kezökben hosszú póznás lándzsa, a polgárok fején hajtott szegélyű kalapok. Pánczéling van mindannyiukon, mely alul csipkés; a karok vaslemezekkel vannak borítva. Lábhoz simuló nadrágjuk hegyes orrú czipőkben vég-

Digitized by Google

zödnek. Az asszonyok és a szakállas írástudó a szokásos togában és köpenyben vannak. Hegyes csúcsú lengő zászlócskák, lándzsa, póznára illesztett szivacs és kanóczhordó élénkítik a képek felső részét.

A legfelső befejezést a román négylevelű mérőmű és közben álló, hosszúra nyujtott, köridomú kereszt képezi.

Az arczokról azt mondhatjuk, hogy nagyrészben nem csak tiszta kivitelűek, hanem jellemzők és szépek. Az első táblán levő keresztrefeszített egész Jézus-typust mutat. Ellentéte a másik latornak, ki nyitott szájjal épen káromkodni látszik. Utóbbi szakálltalan arczú fiatalabb alakot ábrázol.

A két táblához középen egy kiegészítő tábla hiányzik. A középső tábla hiányzik. Az első tábla alakjai, az asszonyok, egy hajadonfejű ember, a katona egy középen álló képre tekintenek, mely Krisztus keresztrefeszítését ábrázolta. Azért igen valószinű, hogy a képek egy kis házioltárnak két szárnyképét képezték, melynek középsője elveszett.

Sümegh, 1886. márczius. *Ádám Iván.*

VI. VÁSÁRHELYI GÉZA LEVELE AZ Ó-BUDAI VICTORIA TÉGLAGYÁR TELKÉN FÖLÁSOTT ROMOKRÓL. Érdekkel olvastam dr. Wekerle László úrnak »Árpád sírja kimutatva« czímű munkáját, valamint az »Arch. Értesítő« utolsó számában e tárgyról megjelent több rendbeli értekezéseket is, melyekből azonban látom, hogy e kérdés még máig sincs tisztázva s így az eldöntetlen most is.

Ez okból, habár mint egyszerű dilettans laicus nem is akarok a dolog meritumába avatkozni, mindamellett mint a Victoria gyártelep helyén 1869-ben felfedezett templom-rom feltárási és lebontási munkálatainak érdeklődő megfigyelője, — tehát oly időben, midőn tudósaink figyelme e tárgyra még kevéssé volt fölhíva, ki nem egyszer órákat töltöttem fájós szívvel a közöny okozta e rombolások szemlélésénél, — nem akartam elmulasztani az alkalmat, hogy ne tudassam veled a tárgy közérdekeltségénél fogva mindazt, a mit autopsiából tudok, s a mi a t. Akadémia »Arch. Közleményei« 1879-ik évi folyamának XIII. füzetében »Az ó-budai templom-rom« czímű czikkemből kimaradt, akár azért, mert akkor nem tartottam oly fontosnak, hogy reá reflectáljak, akár egyszerűen azért, mert elkerülte figyelmemet.

Így azt hiszem a sötétben tapogatódzások e labyrinthjébe némi világot fog vetni az, ha tudósaink meg fogják határozhatni, hogy e templom- és zárdaromok női vagy férfi zárdához tartoztak-e, illetőleg a Clarissák vagy Pálosoké voltak-e? mit, a gyéren fennmaradt okmányok már ki levén merítve, csak is az ott lelt csontvázakról lehet meghatározni, melyeknek a spódiumba kerültét már nem emlékszem melyik tudósunk oly fájdalmasan említi fel. E csontok és koponyák azonban szerencsére nem mind pusztultak el, egy részét sikerült nekem megmenteni s így valószínűleg sikerülni fog azok neménck meghatározása is. Akkor, midőn a sírboltot felásták, a templom szentélyében levő gödörben egy rakáson láttam e csontokat 6—7 koponyával együtt több napon keresztül heverni, s midőn kérdésemre a felügyelő oda nyilatkozott, hogy ezek azok a csontok, melyeket a sírboltban találtak, már akkor azon gondolat élt bennem, hogy e

Digitized by Google

templom-rom lehet a fehéregyházé is, s így nincs kizárva annak a lehetősége, hogy e csontok közül valamelyik épen magáé Árpádé s vétek volna ezeket elpusztulni hagyni. Figyelmeztettem e körülményre anthropologiával foglalkozó sógorom, dr. Vásárhelyi Imre, komárommegyei szomori földbirtokost, a ki felszólításomra e koponyák közül kiválasztotta, ha jól emlékszem, a négy legszebb darabot s azokat haza vitte Szomorra, hol azok reménylem most is megvannak.

Hogy a dr. Wekerle László úr által fennt idézett művében említett csontvázak csakugyan a föld színén feküdtek-e? s oly rendben, mint ő leírja, erre határozottan nem felelhetek, mert azok felásásánál nem voltam jelen; annyi tény, hogy se fakoporsónak, se a rómaiaknál szokásos kőláda-féle sírnak nem akadtak ott nyomára, miről úgy a munkásoknál, mint a felügyelőnél tett többszöri kérdéseimből meggyőződtem. Mindamellett szükségesnek tartom megemlíteni, hogy úgy a munkások mint a felügyelő is mindig sírboltról (crypta) beszéltek s a templom szentélyében magam is láttam egy körülbelül 3 láb mélységű tojásdad gödröt, hol az ott talált csontok is rakásban voltak; de falazásnak vagy bolthajtásnak semmi nyomát sem láttam, sőt a templom talaja is, mely kövezet helyett tenyérnyi vastag sima betonféle kemény malterkeverékből állott, minden alapfalazás nélkül egyenesen a földön feküdt. A munkásoktól hallottam, hogy a sírbolt fel volt törve s a csontvázak földdel és hamuval vegyest találtattak, melynek valószínű oka, hogy a templom tűz által pusztult el s a már előbb feltört és kirabolt sírboltba úgy került aztán a hamu, mely nagy mennyiségben találtatott a templom belsejében is.

Hogy a templom tűz által pusztult el, annak nyomai világosan láthatók voltak a templom $1^1/_2$—2 öl magasságú falának belsején, hol az egésznek vörös és kormos szine általános volt; ennek nagyobb bizonyságára a templom belsejében levő hamu között magam találtam egy kisebb tenyérnyi harangdarabot s egy másik darabot, melyen két harang része, egy vastagabb s egy vékonyabb darab van az olvadás által összeforrva. Itt találtam ha jól emlékszem egy 1527-iki magyar dénart, a már elébb említett czikkemben leírt vasszekerczét, egy régi sírkereszt felső részét és egy igen finom faragású gömbdíszszel ékített fehér kődarabot, melyek mind megvannak gyűjteményemben.

A munkások állítása szerint a sírboltban talált csontvázaknál nem találtak mást, mint egy igen finom művű aranysodrony-fülbevalót, melyet állítólag a muzeum számára átadtak Ó-Budán valami magasabb felügyelőnek. A munkások egyike, mint hallottam, talált még állítólag egy rézből (ha nem aranyból) készült kutya-féle állatalakot, mely körülbelül egy arasz nagyságú volt, hogy mi lett belőle? Nem tudhattam meg, mert a munkás nem jött többé oda dolgozni, pedig több napokon kérdezősködtem utána, a mi szintén megerősíti azon gyanúmat, hogy értékesebb leletet tett.

Utóljára hagytam egy szintén autopsián alapuló tapasztalatom felemlítését, mely mind dr. Wekerle László úr művében kifejtett végeredményre, mind saját fennt idézett czikkembeli nézetemre végzetessé válhat, de a «Fiat justitia» elvénél fogva elhallgatható nem volt. Ez legalább előttem, valószínűvé teszi dr. Torma Károly úrnak az «Arch. Értesítő» VI. 1. sz. a. füzetében a m. 1885. deczember 29-ikén tartott ülésről közölt azon észrevételét, mely a Victoria telep templom romjában talált csontvázakat római eredetűeknek tartja, valamint Henszlmann Imre úrnak a dr. Wekerle László műve 19-ik lapján idézett megjegyzését: «Hogy ezek a vázak azért maradtak ott a Victoria telki templom sanctuariumában, mert az építési fundamentum ásásánál egyszerűen észre nem vétettek, mert a falak alapjainak letételére nem volt szükség olyan szélesre ásni és így a csontokra rá nem akadtak.» Ugyanis a templom alapfalainak kiszedésénél magam láttam, a mint ezek alatt több római kőláda sírt ástak fel s feltünt előttem épen a templom-rom környékén lelt síroknál, hogy már akkor rendes sorokban

Digitized by Google

temetkeztek, mert egész sorokat ástak fel az ottani sírokból, úgy mint dr. Wekerle László úr művében közölt rajzon látható és ezek is iszappal vagy földdel voltak tele, úgy mint a sanctuariumban lelt csontvázak is földdel keverve találtattak.

E vélelmeket látszik igazolni a sanctuariumban kiásott gödör, hol a csontok találtattak, valamint az egyik csontváz mellett talált finom művű aranyfüggő, a gödör a templom alapfalainál mindenesetre mélyebb lévén, valószínűvé teszi Henszelmann Imre úrnak azon állítását, hogy a csontok még a római kori temetkezésből maradtak ott. A templom egyszerűen az ott levő sírok fölé emeltetett s ezekből esetleg csak azok szedettek fel, melyek az építésnek útjában állottak.

Pest, márcz. 15-ikén, 1886. *Vásárhelyi Géza.*

VII. MYSKOVSZKY VIKTOR A BÁRTFAI FRESCÓKRÓL. Értésemre esvén, hogy a most újítás alatt álló *bártfai templomban* régi falfestmények jöttek napfényre, a múlt héten Bátrfára rándultam, s az ott tapasztaltakról van szerencsém egyelőre a következőket jelenteni:

A bártfai templom északi mellékhajójának keleti zárfalán, a sok százados mészréteg alatt nagyszerű frescoképcyclus fedeztetett fel!

A zárfal egész felülete, a csúcsíves homlokívezetig (Schildbogen) frescóképekkel van ellepve! — A képcyclus összesen 13 képet foglal magában; egészen fent a boltozat csúcsivezete alatt *Sz. Mária koronáztatása*; a többi képek Üdvözítőnk és Mária életére vonatkozó jeleneteket ábrázolnak.

Miután szándékom ezen, nemcsak nagy régiségénél, de műtörténeti s archæologiai becsénél fogva kiváló fontosságú *igazi frescókról* egy rajzokkal illusztrált részletes jelentést és ösmertetést a m. t. akadémiának s az orsz. műemlékek bizottságának későbben beküldeni, ez alkalommal csak röviden jelzem, hogy tekintve ezen frescó alakjainak és még itt-ott romanizáló ornamentatiójának jellegét és stiljét, ezen képcyclus készítése még a XIV. század elejére, — Róbert Károly idejére tehető. S miután ezen frescó közvetlenül az első vakolatrétegre van festve, abból következik, hogy ezen frescó a templom hajóinak bevégzése után festetett. — S így állításom (lásd e templomról írt monographiámat), hogy a bártfai templom hajóinak építése Róbert Károly idejében befejeztetett, ezen egykorú frescókép által is nyer megerősítést.

Kassán, 1886. április 25. *Myskovszky Viktor.*

VIII. THALY KÁLMÁN ADALÉKJA HAZAI PECSÉTVÉSETEINK TÖRTÉNETÉHEZ. A Rákóczi-kor irodalom- és míveltségtörténetét tárgyazó kötetemben (48. l.) mint jeles érem- és pecsétvésnökről emlékeztem meg *Debreczeni András* kassai ötvösről, ki 1708-ban a kassai pénzverőháznál volt mint «példametsző» alkalmazva. Ugyan ő róla s az általa vésett Rákóczi-kori fejedelmi és hivatalos pecsétekről az «Arch. Értesitő» 1877-ik évfolyama 10. számában tüzetesebben irtam; s szintén e folyóirat 1878. évi 5-ik számában mint a kassai ötvösök egyik legelőkelőbbjét mutattam be őt, a mint hogy melléknévvel Debreczeni *Ötvös* Andrásnak hitták.

Az 1877-iki czikkemben közöltem egyebek közt Rácz Márton hadi főpénztárnok Kassán 1708 jul. 5-én kelt bizonyítványát, mely szerint Debreczeni a fejedelmi közjövedelmi tanács használatára összesen 11 pecsétet készített. Most

Digitized by Google

ezekre nézve a szepesi kamara rendezetlen iratcsomagai, nevezetesen a mondott tanács 1709-iki actái között találom Debreczeni Andrásnak b. Klobusiczky Ferenczhez, mint az Oeconomicum Consilium elnökéhez intézett következő folyamodványát:

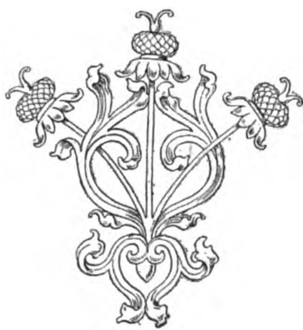
«Méltóságos Úr! Az Úrnak Ngodnak nyújtom alázatos instantiámat. Ngodnak emlékezetiben lehet, az elmúlt esztendőben, az kassai monetariában létemben metszettem volt tizenegy pecséteket: Urunk ő Felsége czímerére három öregeket, az Tekintetes Oeconomicum Consiliumi méltóságoknak (a consiliáriusoknak) egyet-egyet, és regiákhoz valókat is, — a melyek sok szemfény-vesztő gyakorlatosságaim által mentenek végben; mellyektől kívántatnának 80 avagy 90 forintok. Alázatosan kérném az Méltóságos Urat Ngodat, tekintené meg ily sok munkálódásimot, lenne az Úrnak tetszése szerint solutióm érettek, hogy elégíthetném dícámat kérő executorokat az Ngod és Ngtok jóakaratjábúl; melly Ngod és Ngtok jóakaratjáért és hozzámvaló indúlatjáért kívánván tehetségem szerint ennekutána is Ngodnak és Ngtok híven és hűségesen szolgálnia.

Az Méltóságos Urnak alázatos kissebbik hív szolgája *Debreczeni András* Kassán.

Kívül: Az Tek. Mlgos és Ngos Klobwsiczky Ferencz Úrhoz alázatos instantiája Kassán lakó *Debreczeni Andrásnak*».

Érdekes megtudnunk e közlött adalékból, hogy a három nagy és nyolcz kisebb, egyaránt czímeres és köriratos, aczélba vésett pecsét munkája fejében a művész 80—90 frtot igényelt, a mi bizony, tekintve a vésetek jelességét, elég szerény fölszámítás vala. Magukat a véseteket hol eredetiben, hol lenyomatokból jól ismerjük.

Pozsony, 1886. április. *Thaly Kálmán.*

IRODALOM.

OSCAR MONTELIUS, Die Cultur Schwedens in vorchristlicher Zeit, übersetzt von Carl Appel nach der vom Verfasser umgearbeiteten zweiten Auflage; mit 190 Holzschnitten, Berlin, G. Reimer 1885. 8. r. 190 l.

Montelius, a híres svéd régész megpróbálta a történetelőtti korral foglalkozó tudomány negyven év óta hazájára nézve megállapított eredményeit rövid, élvezhetően és népszerűen írt összeállításban közzétenni. A kisérlet sikerült és Appel úgy vélekedett, hogy érdemes lesz a kis tankönyvet német átdolgozásban nagyobb, európai olvasókör elé vinni. Ezzel Appel bizonyára igen hasznos munkát végzett, mert nem ismerünk az irodalomban kézikönyvet, mely valamely egyes ország præhistorikus míveltségéről könnyed formában vonzóbb s mégis képzelmi túlhajtásoktól kevésbé ment áttekintést nyújtana, mint a Monteliusé. A szakemberek ugyan többnyire ismeretes tényeket találnak benne, olyanokat, melyeket Thomsen, Nilsson, Hildebrand, Montelius, Worsaæ és mások műveiből ismertek, továbbá egyik-másik föltevés iránt a szerző véleményeitől eltérő nézeten lehetnek, de elismerik, hogy Montelius tudományos módszer szerint, tapasztalati tényekből kiindúlva, magyarázza az ő hazája ősmúltját. Ez a szigorú, tapasztalati tények nagy sorozatából merített tudás adja meg az éjszaki skandináv tudósoknak a præhistorikus kutatás terén azt a jól érdemlett fölényt, melylyel a legutóbbi évtizedig birtak. Hangyaszorgalommal gyűjtött számos hiteles lelet és azok megfigyelése a helyszínén, bírta őket reá, hogy azt az ismeretes hármas korfölosztást állapítsák meg, melyet Lindenschmit s utána Németországban többen, hazánkban most már csak Lipp Vilmos minduntalan «légből kapott theoriának» neveznek. Legutóbb ismét ily támadást olvasunk a «theoria» ellen, a Budapesti Szemle májusi füzetében.* Ez is azok sorába tartozik, melyek úgy érvelnek, hogy lehe-

* 329—334. l.

tetlen a kő, bronz és vaskor egymásutánisága, tehát nem volt. Azt a fáradságot sem Lindenschmit, sem semmiféle híve, Lipp Vilmos sem vette magának, hogy az ezerszámra létező leleteken lelkiismeretesen végig menne s azok hitelességét egyenként megvizsgálva, azokból következtetett volna. Sokkal kényelmesebb otthon maradni, elfogadni a leleteket, mint tagadhatatlan tényeket, de ráfogni a tiszta kőkori telepekre és leletekre, hogy elveszett belőlük a bronz s a bronzkoriakra, hogy «elveszett a vas.»

Mikor azután más, csak valamivel későbbi időből származó vas régiségek száz meg ezerszámra kerülnek elé, akkor az ily ráfogás már nem használna, akkor tehát már elismerik a «fémkor» létezését.

A kőkori és a bronzkori civilisatio, mindegyik sajátszerű, minden más mívelődési körtől különböző formáival és diszítési ízlésével, adott tények; azokat holmi nyelvészeti, anthropologiai vagy más mi egyéb szakokból vett okoskodásokkal nem lehet halomra dönteni, azokat iparkodni kell megérteni és megfejteni, ha lehet, tisztán magukból az archæologiai tapasztalásokból, és ha nem lehet, első sorban oly analogiákból, melyeket az átalános ipar- és műtörténet nyujthatnak.

Még nem jutottunk el odáig, hogy az egyes őskorbéli civilisatiok, így p. o. a bronzkor eredetét és terjedési útjait és módjait kielégítőleg megmagyarázzuk; csak odáig jutottunk, hogy annak létezését mint kétségtelen tapasztalati tényt tudjuk és jellegét, a mennyiben az a fegyverek, szerszámok és ékszerekben nyilvánul, ismerjük. Montelius tövirül hegyire le is írja őket Skandináviából s a mennyiben ő leír, föltétlenül positiv talapon áll. Hogy az egyes ős korszakok időtartamának meghatározása nem e positiv tények közé tartozik, az igen könnyen érthető. Mely évben keletkezett a góthika, mely évben szünt meg? Tud erre válaszolni Lipp Vilmos? Hogyne?! L. V. ennél még sokkal többet tud, szerinte Skandináviában a kő- és bronzkorban ugyanaz a nép lakott, mint ma, azt is *tudja*, hogy az indogermán volt. Erre a tudatára alapítja azután a skandináv őskor hármas felosztása kritikáját. De ez még egyike legerősebb «érveinek» a «bronzkor» ellen. Egy egész sorát az oly érveknek is említi, melyeket előtte sokkal alaposabban tárgyaltak Hostman, Lindenschmit és mások s a melyek régen meg vannak czáfolva. Ilyen, hogy a bronzok készítésére szolgáló kőformákat, hogy lehessen vas nélkül faragni? Hogy lehessen fém nélkül nyéllyukat fúrni a kemény serpentin baltába? Hogy lehessen legkeményebb aczél nélkül azokat a finom bronz ornamenteket előállítani, melyeket gyakran a bronzokon bámulunk? stb. stb.

Mindezekre az ellenvetésekre az volt a felelet, hogy *fém nélkül* fúrták a lyukakat a legkeményebb kőbaltákba, és vas nélkül, tisztán öntéssel készítették a leggyönyörűbb ornamenteket. Hogy lehet végűl

Digitized by Google

azon fenakadni, hogy a bronzkor kézművesei kitünő ízléssel és ügyességgel készítettek mindenféle szerszámokat, de sziklába vágott képeikben oly otrombák az emberi alakok!

Tehát nem látott Lipp Vilmos soha archaikus görög szobrot vagy domborművet, mely otromba és ügyetlen, míg a vele egykorú edények, apróbb bronzeszközök stb. néha a tökély legmagasabb fokát érik el. Hogy konkrét példát idézzek, nézze meg a mykenei sírokban lelt, felülmúlhatlan technikai ügyességgel készített bronz kardokat és a velök járó dúrva sírköveket, melyeken a lovak s az emberek alakjai még semmit sem engednek sejteni a görög geniusz évszázadok múlva bekövetkezett nagyszerű virágzásából.

Egyébként kivánnók látni, hogy bánnék el Lipp Vilmos azon kritikussal, a ki merne az ő műveiről, melyek a keszthelyi ásatásokat és leleteket tárgyalják, kritikát írni, a nélkül, hogy az emlékeket s a helyszínét ismerné!.. Bizonyára felületességgel és meggondolatlansággal vádolná. Alighanem ugyanily vád illetheti az ő Budapesti Szemle-beli kritikáját, mely elejétől végig elárulja, hogy soha életében azt az emlékkört nem látta, melyre nézve Monteliust oktatni kivánta, a ki viszont évtizedek óta legalaposabban és leglelkiismeretesebben tanulmányozta épen ezt a kört.

Ezzel azonban csak Lipp érveit kívántuk erőtleníteni; de nem állítjuk azt, hogy Montelius könyve minden kérdést megold, melyet hazája őskora a kutató elé állít.

Sem a bronzkor, sem a vaskor különböző pházisainál nem állította fel azt a kérdést, hogy mikép származott át a délibb vidékekről az éjszaki regióba minden egyes culturáramlat. Azt sem találtuk a könyvben megvitatva, hogy mikép lehet azt a sajátszerű tüneményt megfejteni, hogy egy összetett anyag (a bronz) megelőzi az egyszerű (a vas) használatát? Továbbá, hogy történik a régibb, tökéletesebb bronzkori idomok átváltozása és minő *viszony* van a Hallstadti és La Tène civilisátiója közt? stb. stb. Ilyen és hasonló kérdés sok van, melyre Montelius könyve nem ad kielégítő választ. Nem onnan van ez, mert Montelius nem foglalkozott a kérdésekkel. A ki ismeri az ő gazdag irodalmi munkásságát, tudja, hogy minő behatóan foglalkozott épen ő velök, de nyilván tudta ő, hogy a legtöbb ily kérdés még nincs kellőkép előkészítve arra, hogy népszerű kézikönyvben tárgyaltassék. Ugyanez az oka és mentsége annak is, hogy némely kérdésekben talán határozottabb hangot tapasztalunk, mint a minőt szorosan szaktudósok számára írt oknyomozó értekezésekben függő kérdések iránt használni szoktunk. Mindez azonban a csinosan kiállított és illustrált mű főérdemei mellett parányi baj. Montelius nagy érdeme, hogy a laikus kellemes formában és fáradság nélkül együtt és rendszeresen kapja itt azt a tömérdek

Digitized by Google

ismeretet, melynek létrehozatalán közel két régész nemzedék tervszerű, kitartó munkával fáradozott. Ez érdeméért legőszintébb elismerésünket bírja. *F. L.*

Dr. ORTVAY TIVADAR a præhistorikus kőeszközök régiségi jellegéről, Budapest, 1886. Kiadja a m. tud. akademia. 8. r. 50 lap és egy képes tábla.

Ortvay mint gondolkodó fő és szorgalmas adatgyűjtő ezúttal oly problemákat tüzött maga elé, melyekkel érdemes foglalkozni. Hozzá tehetjük: a problémák megoldása nem sikerült neki. Mert arra, hogy valaki az itt vitatott kérdésekhez kellő alapossággal hozzászólhasson, nem elég, hogy húsz-huszonöt könyvet, mely épen kezénél van, elolvasson, de ismernie kell alaposan Lartet és Christy, Dupont, Pengilly és mások ásatásait és kutatásait, melyek a palæolith korról való tant megállapították, látni, tanulmányozni kell magukat a palæolith-leleteket és legalább valamennyire ismernie kell a szakirodalmat. Ily előzmények nélkül szerző informátiói hiányosak, és az értekezésből csakugyan kilátszik, hogy szerzője igen kevés palæolith-leletet látott a maga eredeti mivoltában

Egyes önválasztotta szerzők talán hibás nézeteinek megczáfolásával nem lehet ily problémákban eredményre jutni, a mint nem is jutott szerző valamennyire kielégítő eredményre; meddő munkát végzett ez 50 lapon.

Mert szerinte a præhistorikus kőeszközök korát sem az anyaguk, sem technikájuk, sem csiszoltságuk, sem átfúrtságuk és a nyéllyúk szerint, sem végre a geo- és zoologiai »jellegérvek« szerint nem lehet megállapítani. És mi ezen öt fejezeten át folytatott meddő tagadás után az eredmény? Az, »hogy a kőkulturák időbeliségét a szélességi fokok szerint kell meghatározni« és hogy »nekünk a palæolith és a neolith időszakokat chronologiailag fixiroznunk kell.«

Az utóbbi tétel ellen alig lehet józanúl kifogást tenni, de hát hogy képzeli a szerző e fixirozás lehetőségét, azzal adós maradt. Egymásra halmozott »czáfolatok« tetejére kérdőjelt rak.

Talán megfelel a termékeny szerző e kérdőjelre egy újabb tanulmányában és talán meghatározza és megmagyarázza ugyanakkor »a kőkulturák időbeliségét a szélességi fokok szerint.« Ha ezt megteszi, szívesen visszavonjuk a meddőség vádját. *rs.*

HUEBNER, ÆMILIUS, EXEMPLA SCRIPTURÆ EPIGRAPHICÆ LATINÆ A CÆSARIS DICTATORIS MORTE AD ÆTATEM JUSTINIANI. Consilio et auctoritate Academiæ litterarum Regiæ Borussicæ edidit. Corporis inscriptionum Latinarum auctarium. Berolini, apud G. Reimerum. 1885. LXXXIV. és 458. l.

Digitized by Google

E kötet, melynek czímét az olvasóval a fenti sorokban közöljük, egyrészt folytatásul szolgál a Rietschl-féle ismert, hírneves műnek, Priscæ Latinitatis monumenta epigraphica, másrészt kiegészíti a Corpus Inscr. Lat.-ot. Az első helyen nevezett graphicai műtől azonban abban különbözik, hogy nem közöl csak teljes feliratokat, hanem azoknak egy-egy részét is, annyit, a mennyi elegendő arra, hogy az olvasó a feliratok betűinek alakjait felfoghassa és megítélhesse; lehetetlen is lett volna az összes latin feliratokat egész terjedelmökben hű másolatokban kiadni, nemcsak azoknak roppant számánál fogva, hanem azért is, mivel azokat, úgy a hogyan a hajdani római birodalom területén szét vannak szórva, megfelelő módon nem igen lehetne akként lemásolni, a mint az Italia területén található régi latin feliratos emlékeket.

Hübner ennélfogva kénytelen volt az eddig ismeretes, részben még kiadatlan latin feliratokból bizonyos mennyiséget kiválasztani, részben mások által kiválasztatni, és miután ekként mégis nagy, egész terjedelemben ki nem adható gyűjteményt szerzett, ebből új válogatás által a legfontosabbakat kiszemelni és kiadásra előkészíteni. Többnyire papírpacskolatot készített vagy készíttetett a feliratokról, s ezek nyomán a rajzokat, melyek egyebet nem tüntetnek fel, mint a betűk contour-jait, minden árnyékolás nélkül; azoknak mélységét nem lehet a rajzok alapján megítélni, ha csak az ember nem ismeri azt a módot, a melyet a *quadratariusok* a betűk vésésénél alkalmaztak. Azt kérdezhetné az oivasó, hogy miért nem alkalmazta Hübner a photolitographiát, olyanformán p. o. mint az a n. Muzeum feliratait tartalmazó műnél alkalmazásba vétetett. Azt tartja a kiadó, hogy ily eljárás mellett lehetetlen a feliratokat híven, eredeti jellegöknek megfelelő módon, közölni s ebben igazat fog neki adni akárki, a ki az eredeti feliratokat azoknak másolataival összehasonlítja.

A feliratok száma, melyet Hübner művében közöl, 1216; de mivel igen számos felirat van ezek között, melynek csak egy bizonyos része van közölve, más czélnak nem is szolgálhat e gyűjtemény, mint annak, hogy a betűk alakjaival ismerkedjék meg a szakember, épen a szövegek csonka volta miatt. E részben tehát nem is használható forrásgyűjteménynek, mint Rietschl fentemlített műve.

Az egész mű két fő részre oszlik; az elsőnek tartalma a *scriptura monumentorum;* a második, sokkal kisebb rész, tárgyalja a *scriptura actorumot;* hogy mi alapja van-e felosztásnak, arról későbben szólunk.

Az első rész első szakasza — sectio — Cæsar halálától Nero haláláig terjed, a második szakasz Commodus koráig, a harmadik Diocletianusig, a negyedik pedig Constantinustól Justinianusig. Ezen történeti felosztás mellett az egyes fejezetekben a földrajzi elv is van alkalmazva, az első szakaszban akként, hogy annak két fejezetében először Roma városa, azután Italia, s végre az egyes provinciák feliratai vannak közölve, a többi szakaszban pedig egy-egy fejezetben a római városi, az itáliai s végre a provincziális feliratok mutatványai vannak összefoglalva. Ezen felosztása a terjedelmes anyagnak igen czélszerű, a mennyiben az ember a betűk alakjait akár történeti fejlődésükben öt évszázadon keresztül figyelemmel kísérheti, akár azoknak provincziális jellegét is veheti vizsgálat alá.

Digitized by Google

A másolatokban közölt feliratok nagy száma daczára e felosztás következtében aránylag mégis csak kevés felirat jut egy-egy provincziára, illetőleg egy-egy korszakra. Mindazonáltal az aquincumi, illetőleg budapesti (muzeumi) feliratok közül több van közölve, mint más provincziális városokból, Mogontiacumot kivéve.

A műnek második, kisebb része az *acta*-val foglalkozik. A három fejezet melyben az *acta* írása szemelvényekben van bemutatva, először az érczbe vésett okmányok különböző fajairól szól, ide tartoznak természetesen a katonák elbocsátó levelei; azután a kőbe vésett okmányok válogatott részei következnek, a *Fasti*, *Calendaria* és az arvalok collegiumának *actái;* végül «Acta monumentis adscripta» czím alatt a nagyobb hivatalos, kőbe vésett okmányokból vannak minták közölve.

A mű tartalmának ezen rövid összefoglalásából kitűnik, hogy kiadója *egy* nemét a római írásnak mellőzte, t. i. a *scriptura vulgarist*, és ezt azért tette, mivel csakis a feliratok írásával volt szándéka foglalkozni, a *scriptura vulgaris* pedig nagyon is külömbözik a feliratok írásától. Hübner azonban mégis a teljesség okáért az «appendix»-ben «Scripturæ genera varia» czím alatt nem csak a scriptura vulgaris róma-városi és provincziális mutatványait közli, hanem az u. n. «scriptura picta» is néhány nevezetes töredékben van bemutatva. Ehhez ugyancsak az «appendix»-ben az «instrumenta» mind vésett, mind bélyeg által alkalmazott írásnemei is csatlakoznak.

Ezek szerint Hübner művében az összes római írás van képviselve és pedig, mint a czím mutatja, Cæsar halálától Justinianus koráig, és az epigraphicával foglalkozó szakember, avagy dilettans is igen könnyen megtalálhat abban mindent, a mi a betűk, illetőleg felíratok korának meghatározására szükséges. A kezdő megtanulhatja abból, hogy mily pontosság és óvatosság szükséges arra, hogy egyéb indiciumok hiányában, csupán az írás jellegéből, a feliratok kora meghatároztassék.

Erre azonban nem annyira a felíratok- és actából közölt mutatványok szolgálnak, mint inkább a hosszú bevezetés. Itt Hübner mindenről, még a legcsekélyebb részletekről is szól, melyek a római írásra vonatkoznak. Igaz, hogy a szakember, a ki huzamosabb időn keresztül római epigraphicával foglalkozott, mind e részleteket saját tapasztalásából ismeri, de azért a szakember is szívesen fogadja Hübner e munkáját, mivel ebben mindent egyesítve, összegyűjtve talál, a mi — nem tekintve a tartalmat — az epigraghica tanulmányozására szükséges. Természetes, hogy kezdők számára is nagyon fontos e bevezetés, vagy talán ezekre nézve még fontosabb, és pedig azért, mert az epigraphica ezen részleteivel más szakmunka nem foglalkozik annyira tüzetesen. Bizonyos tekintetben e bevezetés külön lenyomatban ép úgy szolgálhatna kézi könyvűl tanulók számára, mint a Wilmanns-féle gyűjtemény, sőt ennek kiegészítésére szolgálhatna.

A bevezetés tartalma igen változatos és bő, azért csak igen rövid, száraz kivonatát közölhetjük.

Miután az epigraphica irodalmát, a mennyiben az írás külső jellegére vonatkozik, pontosan felsorolta és műve czéljáról is nyilatkozott szerző, szól

Digitized by Google

a harmadik fejezetben a római felíratok nemeiről, a *monumenta-* és *actá*-ról, melyeknek a *scriptura monumentalis* és *actuaria*, mint külön fajai az írásnak felel meg. Ezekről külön értekezik részletesen az 5. és 6. fejezetben. E két írásnemtől szorosan megkülönbözteti Hübner a *scriptura cursivát* és a *script. vulgarist*, és bőven szól róluk a 9-ik és 10-ik fejezetben.

Ép oly részletesen szól az anyagról, melyre a feliratokat alkalmazni szokták, az aranytól és márványtól kezdve le az agyagig; jellemzi a különféle eljárást, mely a betűk előállításánál ezen anyagok szerint előfordul, a technikát általában, mely a feliratok készítésénél alkalmazásba vétetett; természetesen nem mellőzi az iparosokat sem, kik feliratok készítésével foglalkoztak, és azon tévedések- és hibákról sem felejtkezik el, melyek a feliratokban nem ritkán előfordulnak.

A tizenkettedik fejezet különösen fontos. Ebben a betűkről egyenként szól, előadja azoknak minden változásait, mintegy történetét Cæsartól Justinianig. Igaz, hogy nem minden egyes betűről szólhat egyformán, mivel a változás sem egyenlő mértékben ment végbe valamennyinél; p. o. az *A* betűről harmincznál több alakot tud kimutatni, addig másoknál sokkal kisebb a változó alakok száma.

Végre pedig chronologiai rendben tizennyolcz alphabetumot állít össze Augustus korától kezdve Constantinus koráig, és pedig mind a *scriptura monumentalisból*, mind a *script. actuariából.*

Egyes érdekes és tanulságos részeket még igen nagy számmal lehetne a bevezetésből fölsorolni, a minő p. o. az, a mely az interpunctiót tárgyalja, de czélszerűbb rövid ismertetésünket azzal befejezni, hogy Hübner művét, mely a szakemberre nézve nélkülözhetlen, az epigraphica barátjainak is melegen ajánljuk.

Fröhlich Róbert.

HANDBUCH DER DEUTSCHEN ALTERTHUMSKUNDE. Übersicht der Denkmale und Gräberfunde frühgeschichtlicher und vorgeschichtlicher Zeit von L. Lindenschmit. In drei Theilen; erster Theil. Die Merovingische Zeit. Braunschweig. 1880—1886.

Lindenschmit nagy hírre tett szert az ősrégészek közt «pogány őskorunk emlékei» czímű négy kötetes munkájával, az ősrégészet ezen kincsházával, melynek számos rézmetszetei mintáúl szolgálhatnak ilynemű kiadásoknál. Az ő érdeme továbbá a mainczi római-germán muzeum alapítása, melyben a német fejedelmek segedelmével, az ősrégészetnek németországi typusait s ezek közt kiválólag a népvándorláskoriakat eredeti példányokban s rendkívül ügyesen készült gypsz másolatokban összegyűjtötte s ezáltal lehetségessé tette, hogy a kutató átnézetet nyerjen mindarról, a mi Németország számtalan muzeumaiban elszórva találtatik. Alig van Németországban tudós, ki a Németországból felhalmozott anyagot jobban ismerné mint ő, ki egy hosszú életet ezen kutatásoknak szentelt. Újabb időben egy rendszeres nagyobb munkába fogott, a német régészet kézi könyvébe, az emlékek és sírleletek átnézetébe, az ősrégi és kora történelmi időből. Ezt három kötetre tervezte, melynek elseje a merovingi idők régiségeit tartalmazza. 1880-ban jött ki ennek első füzete, ez idén a második, erre azonban legközelebb a harmadik is fog következni, mely az ezen időszak sírleleteiből kikerült emlékek átnézetét be fogja fejezni.

Digitized by Google

A szerző e munkájában a legnagyobb pontossággal s az ezen korbeli írók teljes ismeretével értekezik a frankok, burgundok, alamanok és angol-szászok fegyverzetéről, ruházatáról, ékszereiről, házi eszközeiről és sírjairól az emlékek és írók nyomán, kitünő elmeéllel s ritka szorgalommal. Vannak ugyan hóbortjai, melyekkel ellentétbe helyezi magát a tudománynak némely általánosan elfogadott tételeivel, úgy például jelen munkájának bevezetésében az Indus, Eufrates és Kaukazus közti vidéket a fehérbőrű nemzeteknek nem kiinduló, hanem keresztező pontjának tekinti, hangsúlyozza a fehér fajnak vándorlásait északnyugatról délkelet felé, s a szőkehajú, kékszemű, hosszúfejű fajnak eredetét északon gyanítja. Ellenben fel látszik hagyni régi polemiájával, melyben vitatta, hogy a vas megelőzte a bronzot, s megelégszik annak kimutatásával, hogy a német tudósok megelőzték a skandinávokat a kő-, bronz- és vaskor felismerésében.

Ámbár Lindenschmit munkája még a merovingi időkre nézve sincs befejezve, mégis az adatok és emlékek oly sokaságát közli, s azokat oly ügyesen csoportosítja, hogy ezen nevezetes munka a népvándorlási idő kutatóinak nélkülözhetlen. Habár nincs még befejezve, szükségesnek tartottuk azt már most megismertetni régészeti közönségünkkel.

Azon német törzsök, melyeknek emlékeivel Lindenschmit foglalkozik, a frankok, burgundok, alamanok és angol-szászok ezen egész időben nem álltak kapcsolatban Magyarországgal, azon német fajok ellenben, melyek rövidebb vagy hosszabb ideig Magyarországban laktak, a góthok, gepidák és longobardok nem mentek át Németországba s nem érintkeztek azon fajrokonaikkal, kikkel Lindenschmit foglalkozik, ugyanazért a magyar sírleletek folytatását inkább Észak-Olaszországban fogjuk találni, mint német földön. Érdekes azonban mindenesetre az összehasonlítás a magyarországi és a Lindenschmit által kiadott germán emlékek közt a népvándorlási időkből, melyből egy részről a fajrokonság, más részről a törzskülönbség jellemzően kitűnik.

Nem felejthetjük el azonban, hogy a szabad német nem foglalkozott iparművek készítésével, ezt a rabszolgájára bízta, a meghódított római provincialisra, mi a rokonságot a népvándorlási s késő római emlékek s ékszerek közt s azon technikai ügyességet elégségesen magyarázza ki, mely a népvándorlási ékszereket jellemzi.

Általában mondhatjuk, hogy a népvándorlási síremlékek fő formái a Kárpátoktól Angol- s Francziaországig azonosok, ámbár a részletekben különbözőképen fejlődtek ki.

A női ékszereket illetőleg, melyek a sírleletekben előfordulnak, azon hosszú tűk, melyeket Lipp négyfelé hasított fokú fülkanalas tűknek nevez, a keszthelyvidéki sírmezők sajátságaihoz tartoznak, melyeknek analogiáját hiába keressük Lindenschmitnél. Ezek egyébiránt egyszerűen a római stylusnak változatai, melyeket a germán nők díszeszközül használtak fel, alól hegyesek, felül meghajlított lapocskává szélesednek ki, melylyel a rómaiak a kijavítandó helyeket kisimították. A női sírokban talált tűket Lindenschmit hajdísznek — Lipp melldísznek tartja.

A mi a fülbevalókat illeti, a németországiak közt nem találunk olyakat, minők a mosonymegyei nemesvölgyi sírmezőket jellemzik s Keszthely vidékén

Digitized by Google

is előfordulnak, a hol a tojásdad gyűrűhöz nemcsak kifelé, de befelé, sőt néha még felül is gyöngy van illesztve. A keszthelyvidéki sírokat jellemző kosárkás függőknek analogiáját szintén hiába keressük a nyugati germán sírmezőkön, Lindenschmit nem ismeri ezen formákat, melyekhez hasonlók azonban Észak-Olaszországban fordúlnak elő a mi valószinűvé teszi osztrogóth eredetüket. A háromszegű piramis alakú aranyfüggők, melyek későbbi sírleleteknél fordulnak elő, szintén ismeretlenek német és franczia földön, ezek már a velök talált byzanti pénzek tanúsága szerint határozottan avarkoriak.

A Magyarországban felásott karpereczek közt leggazdagabb és legszebb a bakodi puszta sírjából származik s általában az eddig ismert népvándorlási karpereczek közt a legnevezetesebb és legértékesebb, alakja egyébiránt Németországban sehol nem fordult elő.

A hazánkban talált népvándorláskori ruhakapcsok általános alakjukra nem térnek el azoktól, melyeket Lindenschmit közöl, diszítéseik azonban általában véve sokkal egyszerűbbek és szárazabbak, mint azok, melyeket Németországban találnak. Sajátságos magyarországi typus a tücsök-fibula, mely nálunk gyakran találtatik. Legközelebb járnak ezen formához a Childerik király sírjában talált, granáttal diszített arany méhek, melyeknek a mező-berényi sír arany legye felel meg.

A fegyverzetet illetőleg az minden germán törzsöknél azonos, eltérőleg a római legionáriusok rövid kardjától a hosszú spatha, a tőr s a kés. Oly gazdag kardhüvelyek arany s granát diszítésekkel, minőket Lindenschmit hoz fel, nem találtattak nálunk, csak egyetlen egy, elég egyszerű, ezüst kardhüvelyvéget (Ortband) ismerek, mely hazánkban állítólag Komárom vidékén találtatott. A paizsdudorok formája nem tér el a német- és francziaországiaktól, a herpályi paizsdudor azonban aranyozott ezüstből kivert állatalakokkal az első helyet foglalja el ezek közt. A zabla formája szinte nem tér el a németországitól, különös azonban, hogy Lindenschmit a kengyelvas általánosabb használatát csak a IX.—X. századba teszi, régibbet csak egy példányt ismer, nálunk ellenben a kengyelvas már a keszthelyvidéki sírokban is fordul elő, melyek közvetlenül a római korhoz csatlakoznak. Egyebütt is a kengyelvassal gyakran találkozunk a magyarországi népvándorlási leleteknél.

A férfi-ékszerek közt az övdísz ornamentikája sokkal egyszerűbb nálunk, mint a németeknél. A griff-diszítmény, mely nálunk az egész országban, Keszthely vidékén, Nemesvölgyön, Ordason, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, a Szilágyságon, szóval csaknem minden sírmezőben találtatik, nem fordul elő Lindenschmitnél, ellenben Conze a tridenti muzeumban is találta fel, a mi ismét osztrogóth eredetre vall. Az áttört növénymotivumok s az egyszerű mértani diszítések szintén hiányzanak Lindenschmit munkájában a szíjvégeknél, melyeket ő harisnya-kötőkkel hoz kapcsolatba, minek meghatározása végett felkérjük sírásó kutatóinkat, figyeljék meg, vajon a szíjvégek a térden alól vagy a térden felül találtatnak-e? Lindenschmit joggal nagy súlyt fektet arra, mily helyen találtatnak a különböző mellékletek a csontváz mellett s igen helyesen fekhelyükből magyarázza ki sok apróságnak használatát.

E tekintetben is ajánljuk Lindenschmit munkáját mindazoknak, kik különösen a népvándorlási leletekkel foglalkoznak. *Pulszky Ferencz.*

Digitized by Google

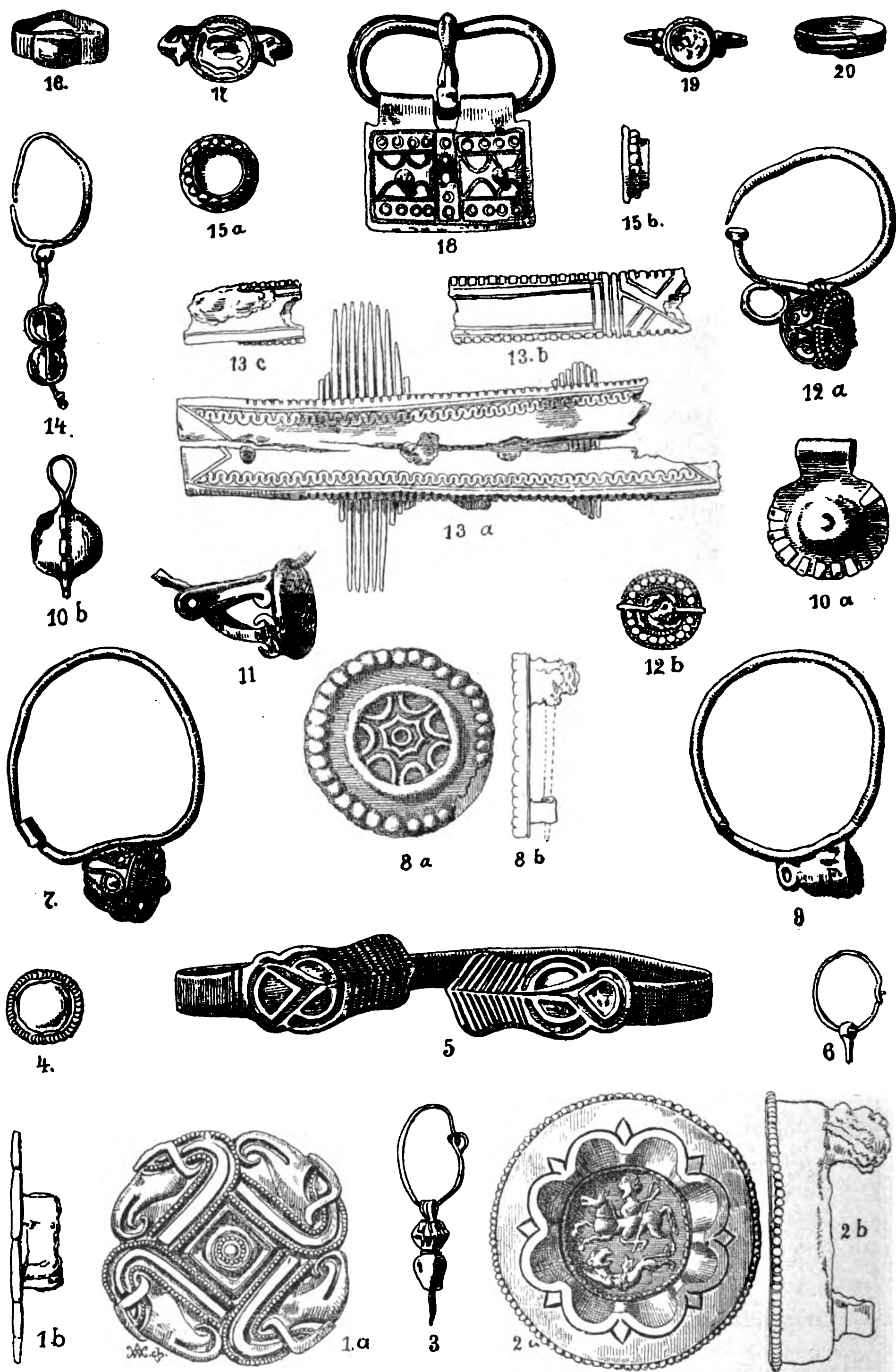
ARCHÆOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK a hazai műemlékek ismeretének előmozdítására, kiadja a m. tud. akadémia archæologiai bizottsága. XIV. kötet. Budapest, 1885. 4°, 159 l. és számos képes táblával.

Az archæologiai bizottság e füzettel fölélesztette ismét néhány év óta szünetelő «Arch. Közleményeit», melyeknek az a föladata, hogy időhöz nem kötött füzetekben kisebb régészeti monographiákat tegyenek közzé. A mostani kötetben is több ily monographiát kapunk. Első helyen vesszük Wosinszky Mór érdekes dolgozatát a lengyeli sánczról és őstelepről XX táblás atlasz kíséretében; erről már korábbi füzetünkben volt említés téve. Ezután «Dr. T. Gy.»-től «A magyarországi bánya- és kamara-tisztek emlékérmei» czímén a XVI. és XVII. századokból származó ilyfajta, némelykor művészi értékkel is bíró érem-művek leírását kapjuk, mely hézagpótló, mert a bányász- és kamaratisztekre vonatkozó emlékpénzek ily számmal még nem voltak közzétéve. Az anyag legnagyobb részét szerző a n. muzeum régiségtárában kapta. A czikkhez három fénynyomatú tábla van csatolva, melyen gypsz-másolatok után fekete alapon fehéren vannak az érmek elő- és hátlapjai föltűntetve, az ismeretes Divald czégnek nem legsikerültebb készítménye.

A kötet összeállításában u. l. semmiféle elv, hanem a puszta véletlen vezérelhette a szerkesztőt, mert azután, hogy az őskorból szerencsésen eljutottunk T. Gy. úr czikkében a XVI. és XVII. századbeli emlékekhez, innét ismét óriási ugrással vissza ugrunk a római időkbe. Következik ugyanis két kisebb, de becses adalék Téglás Gábortól az erdélyi római bányászat korából, megfelelő rajzokkal, és a kötetet bezárja Lipp Vilmos jelentése a fenéki sírmezőről az 1883-ik esztendőben kiásott népvándorláskori régiségekről. A czikkhez mellékelt hét tábla egytől-egyig a n. muzeum régiségtárában az ott őrzött eredetiek után készült, ezen táblákból a III. és VII. táblát itt is közöljük, a mivel olvasóinknak szivességet vélünk tenni, mert ép a legérdekesebb fenéki emlékek rajzait kapják a két táblán. Az egyiken korongos fibulák (1, 2, 8.) fülbevalók (3, 6, 7, 9. 12, 14), csat (18), gyűrűk (4, 15, 16, 17, 19, 20), apró bulla (10a, 10b), csontfésű töredéke (13a, b) és karperecz (5) fogalmat nyujtanak a fenéki sírokban lelt késő római kori ékszerek majdnem többnyire elvadult izléséről. A másik tábla szekrényről való, két bronzlemezt tüntet föl, a felső tábla a négy évszakot, az alsó szüreti ünnepet ábrázoló alakokkal van diszítve, az alakok domborúra vannak kipréselve úgy, a hogy többször ily szekrényeket borító lemezeken látjuk.* Az alakok régi római traditiók szerint, de már igen késő korbeli mesterember ügyetlenségével készültek. Alig tévedünk, hogy ha a negyedik vagy ötödik századból származó római provinciális műnek tekintjük. Lipp is a sírmező korát az ötödik század közepére teszi és ebben megegyezhetünk vele. Csak az értekezése befejezésére, a hol szerző a népvándorlás-korabeli művészettel szemben «álláspontját körvonalozza», van némi megjegyzésünk. Lipp itt (156—158. lapon) Lasteyrie elleni polemián kezdi álláspontja jelzését, oly polemiával, mely Lasteyrienak azt imputálja, a mit az soha és sehol sem állított, «hogy az összes

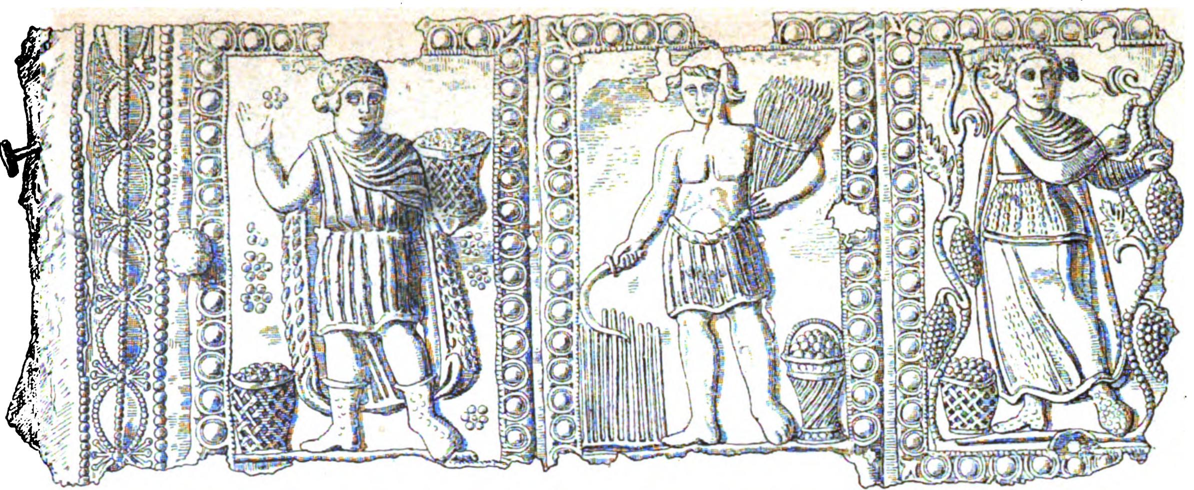
* V. ö. a felcsúthi és pécsi scrinium fénynyomatú képeit az «Arch. Ért.» Uj f. I. k. 144. lapján.

Digitized by Google

LELETEK A FENÉKI RÓMAIKORI TEMETŐBŐL.

Digitized by Google

SZEKRÉNYRŐL VALÓ DOMBORMŰVES BRONZLEMEZEK; KÉSŐ RÓMAI KORBÓL; TALÁLTÁK FENÉKEN.

Digitized by Google

népvándorláskori művészet a pontusmelléki mixhellén culturára vezethető vissza Lipp egész fejtegetése e helyütt az «Arch. Értesítő» 1884-ik évi IV. kötet 118—137. lapjain megjelent taglalások gyökeres félreértésén alapul, a miről mindenki, ha a két dolgozatot összehasonlítja, személyesen meggyőződhetik. Ugyancsak a 157. lapon a germán képzeletnek tulajdonítja Lipp «a hazánkban oly sűrűn előforduló griffes motivumot, az öklelődő bikát és sárkányt!» Bajos lesz ez állítást bebizonyítani, mert e motivumokat igen sok századdal Kr. előtt Ázsiában és déli Európában ismerjük, de nehezen fogja őket Lipp Vilmos a népvándorlási kort megelőzőleg az ősgermánoknál is fölmutatni.

A keszthelyi és dobogói, páhoki és fenéki sírmezőkben előforduló régiségek formái és diszítési motivumai még sok tekintetben nyujthatnak anyagot archæologiai vitákra, de vannak egyes pontok, melyek iránt vita nem lehetséges. Igy p. o. biztos történeti adatok félreértése, ha Lipp azt mondja (158. l.), hogy «a népvándorlás germán törzsei mind éjszakról tódultak délnek», mert köztudomású tény, hogy a germán törzsök közül ép azok, melyek legműveltebbek voltak és melyek legelőbb alapitottak nagy birodalmakat, délkeletről, a fekete tenger felől jöttek. Természetes tehát, hogy Lippnek minden következtetése ingatag, mely említett téves föltevésén alapul. Az archæologia csak úgy nyerhet biztos alapot, ha történeti tényekre támaszkodik. *Hpl.*

BUDAPEST TÖRTÉNETE. A főváros megbizásából irta Salamon Ferencz. Második kötet Budavár 1458—1470-diki képével. Az Athenæum r. társ. könyvnyomdája, 1885. Ára 4 frt. VIII. 615. — Harmadik kötet. Kutfőbírálatok. Buda, 1687-diki térrajzával. Budapest, az Atheuæum r. társ. könyvnyomdája 1885. Ára 2 frt 50 kr. IV. 381. (Második közlemény.) *

A magyar és német plebánia templomról lévén szó, nem bírom megérteni szerző nyilatkozatát (360.): «Nem érthetek egyet Némethy Lajos ezen szavaival: «A német polgárok intolerentiája templomukban a magyar ajkuak ellen annyira ment, hogy azokat benne meg nem tűrték.» «Nem a templom miatt volt külön német és magyar, hanem úgy látszik a német és magyar czéhek miatt kellett külön templom.» Szavaimból nem érthető más, mint: Mert a németek a magyarokat nem tűrték, ergo építettek a magyarok magoknak külön templomot. Így értettem akkor, s így értem most is idézett szavaimat.

Midőn szerző a Budavárban volt egyházi épűleteket felsorolja, a két plebánián kivül említi: Sz. Zsigmond templomot és prépostságot, a királyi vár felől. Közel hozzá a *Clarissák* klastromát, s idébb Szt.-György kápolnáját. A fő templomtól északra a Domonkos rend zárdáját és templomát, nem említve még *két kápolnát s nem eléggé hitelesen constatált templomot.* — Itt a cursiv szedett kifejezésekhez vannak megjegyzéseim. Klarissák Budavárban csak 1714 óta voltak. A Sz. Ferencz harmadik rendét követő Beginák voltak, kik ünnepélyes fogadalmat nem tettek és így a szigorú clausurára sem voltak kötelezve, mint a

* Az első közleményt lásd 194—171. l.

Digitized by Google

Klarissák. A Beginákat kell Horneck szavai alatt érteni, midőn a Venczel király elébe menőkről mondja:

«Gegen im do gachten,
Nunnen, munich und Pfaffen».

A klarissák klastromától *idébb* Sz. György kápolnája, úgymond szerző. Beillett az templomnak is, és pedig Budavár egyik legszebb temploma lehetett, mint az az általam e folyóiratban (1885. 289—296.) felhozott adatokból kitetszik. Helyét a mai dísztéren meghatároztam. Valjon két vagy több kápolna volt-e még a várban I. Mátyás idejében, azt meghatározni nem lehet, mert egyátalán a kápolnákat, lévén azok gyakorta palotákban, sőt magánházakban is (pl. Verbőczy Istváné) evidentiában tartani lehetetlen. Több templomról, mint a hányat felemlítettünk, szó nem lehet, mert az Eccl. B. M. V. minor, vagy nova külön templom nem volt, hanem e czím megillette ama templomot, melyben Zsigmond a prépostságot alapította. A keresztelő Sz. János czímű templom valóban nem létezett, ha előfordúl vagy evangelista, vagy alamisnás Sz. János helyett használtatik tévesen, ez utóbbi a királyi palotában volt. Többen a pálosok Sz. Pál templomát szintén a várban keresik, azonban az «in suburbio» kifejezés miatt, mások az alsóvárosba helyezik. Az elővárosokban a már felsorolt templomokon kívül Kelenföldön vala Szt. Gellért plébánia egyháza.

Továbbiakban szerző a budavári főtemplom történetét adja, s megbeszélés tárgyává teszi a Schedel krónikában levő rajzon látható főtemplomot tornyával. A templomnak a rajzban szemlélhető alakja, tanúskodik a mellett, hogy — mint már említettem volt — a rajzoló a főbb objectumokban is képzelet után dolgozott, vagyis jobban mondva, felületes volt. A még ma nap is álló templom kezeskedik erről. A templom úgy van construálva, hogy mindkét tornya a templom testén belől esik. Vagyis, hogy a tornyok mindkét oldalt, valamint a homlokzaton nem esnek kivül a hosszfalon, illetőleg homlokzatfalon. A képen pedig az ellenkező van feltüntetve, ott az épülőben levő déli torony a templom testén kivül, az északi pedig a templom hosszaságának ép felébe van állítva. Szerzőt ez utóbbi körülmény ama véleményre vitte, hogy a rajzoló távolról szemlélve vele egy irányban, de mögötte szemlélte Sz. Magdolna tornyát és ezt rajzolta hozzája. Innen magyarázza szerző az északi toronynak túlságos számú, egész nyaláb fióktornyait. Ilyen abnormitásokat valószínűbben lehet a felületességnek, mint a mathematicai præcisióval kiszámított perspectiva követelményeinek tulajdonítani

Hogy a rajzoló Sz. Magdolna templom tornyát nem rajzolta a Boldogasszony temploma mögé, az bizonyos, mert e templomot tornyostól együtt a képnek majdnem közepére rajzolta. Hogy e templom nem más, mint az egykori Sz. Magdolna templom, a mai várőrségi templom, arról kezeskedik a még manap is meglevő torony, mely négyszegű hasábból átmegy a nyolczszögbe, a mi a rajzon is felismerhető. A templomon túl már házak nincsenek, sőt a budai hegység tünik fel.

Különben e látképet festve is láttam két helyen. Ha idöm leend, ezek provenientiáját behatóbb tanulmány tárgyává teendem. Ezek egyik példánya a nemzeti muzeumban volt, a másikat az országúti ferencziek bírják.

Digitized by Google

Hogy szerző miért ad e rajznak annyi hitelt, és a Meldemann-félét miért nevezi *sok tekintetben gyanúsnak*, nem értem, de szerző sem indokolja. Hogy két templomnál a nevet felcserélte volna, az újság előttem, de szerző sem mondja meg melyeknél.

Úgy vélem, hogy e folyóiratban felhozott positiv, és minden kétséget kizáró adatok mindenkinek elegendő garantiát nyújthatnak a budavári főtemplom, Sz. Magdolna, ev. Sz. János, Sz. Zsigmond, Sz. György és Sz. Miklós templomai egykori helye iránt.

Szerzőnek ama nyilatkozatára, hogy a budavári templomok egykori helyei meghatározásának kérdése *még nincs eldöntve senki által*, bátorkodom egész tisztelettel e kérdés megoldására tett igénytelen tanulmányaimat, melyek e folyóiratban megjelentek, (1885. 1—8, 65—72 és 289—296.) becses figyelmébe ajánlani.

A II-ik kötet utolsó fejezete Pestnek Mátyás korában van szentelve. Pestnek vásárai és felette népes országgyűlései feltételezik annak élénk kereskedelmét és gazdag élelmi forrásait. Már 1471-ben jól meg van erősítve, mihez, valamint kőházaihoz az épület anyagát Kőbányának jó termésköve szolgáltatta, a honnan a követ még Kecskemétre is szállították a templom építésére alkalmatos volta miatt.

A bástyafal a város déli oldalán öt öl és egy láb magas vala, melyből a mellvéd maga egy öl és egy láb. Ezen falat többször javították és átépítették, ugyszintén a kapukat is; a nem igen rég lebontott Hatvani kapuról tudjuk, hogy 1750 körül újíttatott meg. A falak további irányát manap is a Magyar-, Ujvilág-, Fehérhajó-utcza követik. Szerző azt véli, hogy Mátyás idejében itt volt olasz építészek, névleg *Conucia* készítették volna.

Pest templomairól kevés adat maradt fel. Csakis a belvárosi maradt meg reánk. A János lovagok Sz. Miklósról nevezett templomáról, meg a Domonkosiakéról azt sem tudjuk, hogy hol feküdtek, pedig előbbi nevezetes lehetett, mert búcsú napján volt a pesti országos vásár, míg régebben Vasas sz. Péter napján tartatott sokadalom.

A szomszédos földesurakkal Pest városnak gyakori peres ügyei voltak, melyek okmányaiból Pest határaira nézve számos helyrajzi adat maradt fenn. Névleg Új-Bécs és Jenő, az Agarastó stb., a Nyulakszigetebeli apáczáké, a Sz. Lőrincz puszta Kőbánya felé, a Buda-Sz.-Lőrinczi pálosoké; a Rákos patak mellett levő Sz. Mihály puszta valószínűleg a Nyulakszigetén volt premontreiek Sz. Mihály egyházáé volt. A vízvám, malom és halászatjog, kőjövedelem stb., szintén gyakori perelés tárgya, ilyeneket számosat bírt az ó-budai káptalan.

Végre volt Pest mellett királyi vadaskert is.

Ez volna, amit Salamon Ferencz Budapest Története második kötetének helyrajzi adataiból felemlíteni, illetőleg mindaz, amire megjegyzéseimet tenni kívánatosnak tartottam. *Némethy Lajos.*

GESCHICHTE DER DEUTSCHEN KUNST czímmel nagyobb szabású mű jelenik meg Grote kiadásában Berlinben, mely felöleli a németországi építészet, szobrászat, festészet, aczél- és fametszet és a műipar történetét. Külön-

Digitized by Google

külön szaktudósok tárgyalják az egyes művészeti ágakat: az építészetet Robert Dohme, a plasztikát Vilhelm Bode, a festést Hubert Janitschek, az aczél- és fametszést Friedrich Lippmann, végül a műipart Julius Lessing. Az egész mű körülbelül 24 füzetre fog terjedni. Eddig tíz füzet jelent meg, melyekben több művészeti ág fejlődésének előadása párhuzamosan egyszerre meg van indítva.

Az írók helyes módszert követnek, a mennyiben minden fejlődést, iskolát, irányt a legnevezetesebb és legtypikusabb példányaiban mutatnak be, nem túlságosan időzve a részleteknél. Ez az œkonomia, mely egy német szaktudóstól nem csekély önmegtagadást kíván, előnyére válik a szép műnek, melyet a legszebb, bár nem mindig a leghívebb, illustratiók is ékesítnek metszetekben és színes képekben.

Az építészeti füzetek elseje mindjárt annak határozott kijelentésével kezdődik, hogy ősgermán építészet nem létezett s azután a keleti góthoknál kezdve az ismertetést, Detre király síremlékét mutatja be Ravennából, melyet a véletlennek azon ritka combinátiója tartott fenn számunkra, hogy már kezdettől fogva kápolnának használták, de egyszersmind jelentéktelen imahely volt s így nem vonta magára a zsákmányló figyelmét. Dohme nem talál e nevezetes emlékben semmi germán eredetű vonást; az ősgermánok nem találnak föl, de durván utánoznak.

A szerző nem volt kellő figyelemmel a detailokra, mert akadhatott volna példákra, s így nevezetesen a ravennai sír úgynevezett Zangen-ornamentjára, melyre nézve érdekes fejtegetéseket nyújt Hampel legutóbbi művében, melyet a nagyszentmiklósi aranyleletről bocsátott közre. Hampel kiindulva ama tapasztalatból, mikép hanyatlanak el az antik formák a barbarok durva utánzásaiban, kimutatja az ornamentikai stylanalogiát a ravennai «Zangenornament» és a nagyszentmiklósi korsó egy diszítése között, a bizonyítási sorba illesztvén még más műtárgyakat is, minők először is egy Köhler által publikált ezüst tál és a christianiai muzeumban levő tizenötödik századbeli faszék.

A szóban forgó «Zangenornamentum»-ot soká a régészeti talányok közé sorolták. Hampel maga is. «Többször láttam Ravennában e sajátszerű ornamentumokat, írja Hampel említett művében, és úgy jártam mint Zahn és más régészek, kik e rajz eredetét sikertelenül kutatták, míg végre a nagyszentmiklósi korsón ismét ráakadtam s így a talányt megfejthetém».

Hampel kifejtve a szóban forgó diszítmények identitását, azon eredményre jut, hogy daczára a nagy időnek, mely ez ékítményeket egymástól elválasztja, egy értelmetlenné vált forma az utóvilágban is soká fentarthatja magát, a mit nem ritkán lehet tapasztalni.

Dohme áttérvén a karolingi korszakra, annak legnevezetesebb építészeti emlékéről az aacheni domról azt mondja, hogy előmintái a ravennai San Vitale templom és így bizanczi befolyás productuma. Nagy Károly népei bámulva tekintettek e műre, mely az akkori építészeti tudomány potentiáját kifejezte és reproducálták is a reá következő időkben több ízben, bár kisebb méretekben.

Ezek után ismertetve vannak a mettlachi, a fuldai, michelstadti templomok, az érdekes korschi kolostorbejárat, egyáltalán a byzanczi befolyás, mire

Digitized by Google

szerző a román styl korára tér s itt különösen a szász föld fontosságára figyelmeztet, mert az átmenetet seholsem lehet annyira figyelemmel kisérni, mint itt. Quedlinburg, Essen, Gernrode, Corvey templomaiban van bemutatva e törekvés, míg körülbelül IV. Henrik császárral megkezdődik a román ízlés virágzása. Ekkor a karolingkorszak számos faépülete már tönkre megy és mindenütt monumentális épületek emelkednek. A faépítészet még aztán az éjszaki és keleti határokon tartja magát. A szerző méltatja Bernward, hildesheimi püspök iskoláját, s különösen a bürgelini és paulinzellei templomokon mutatja ki a tiszta román ízlés alapformáit, a miket követnek Commin, Hildesheim, Gebweiler stb., majd áttér a reánk nézve érdekesebb osztrák építkezésre is, hol a román styl csak akkor éri el tetőpontját, mikor a Rajnán már a gót van keletkezőben.

Az átmeneti stylhez érve, a szerző, mint német, figyelemre méltó objectiv vallomást tesz, elismeri, hogy a német középkort a franczia szellem uralma követi — Németországban. Tehát a franczia szellem uralmát XIV. Lajostól messze hátra tolja. És miért? Mert a franczia töri meg a pápai kizárólagos uralmat (avignoni fogság), franczia földön reformálják a Benedekrendet, egy franczia szerzetes agyában szülemlik meg a keresztes hadak eszméje, a franczia lovagiasság eszménykép gyanánt tűnik föl a németek előtt, keleten franczia fejedelemségek keletkeznek. A franczia lovagiság nyelve és irodalma nagy befolyással van a német költészetre, hiszen tudjuk, hogy a németek epikai anyagának egy jó része román eredetű.

Valamint a vallási érzületben, a szokásokban és irodalomban, úgy az építészetben franczia befolyás lesz az irányadó. Az építészet hatalmasan kezd virágozni franczia földön és támogatják e fejlődést a királyság megerősödése, a városok függetlenítése, a megerősödött hitbuzgóság és a keresztes hadakból visszamaradottak azon törekvése, hogy ők is tegyenek valamit a megváltóért. Ezután áttér a szerző a hajdani római provinczia és Auvergne területein előfordult első ívezési kísérletekre, melyeknek czélja volt a főhajóív oldalnyomását hordó fél és gömbfél alakítások által a külső falakra áthárítni.

Hazánkat érdeklőleg egy kitérést tesz a munka, t. i. román építészetünket inkább szász, mintsem bajor befolyás alatt keletkezettnek mondja.

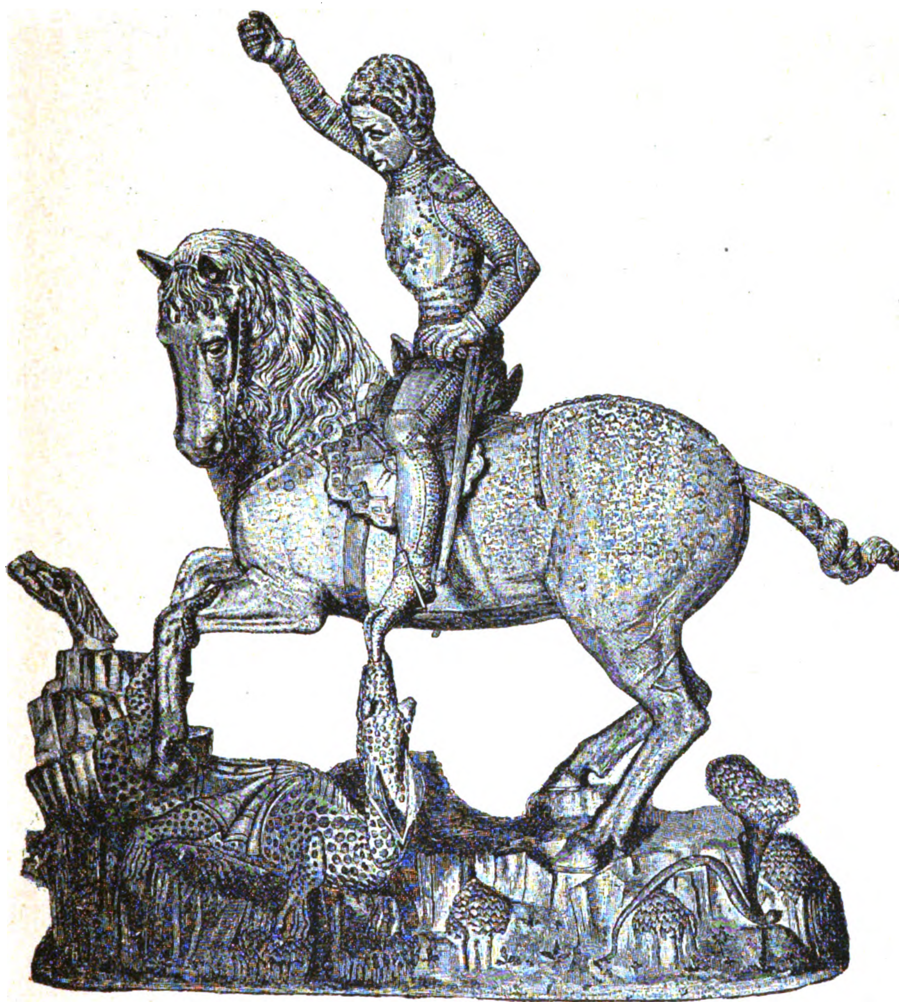
A plasztika történetében, mely szintén szép és érdekes példákban van bemutatva, szintén vannak ránk vonatkozó érdekes kitérések. Ilyen a román korból szent István magyar király (III. Konrádnak is tartják mások) lovasszobra, mely tisztán idealis irányban van fölfogva, tehát természetesen minden magyar vonás nélkül. Tudvalevőleg a bambergi domot szent István király sógora II. Henrik építette; ez magyarázza a szobor keletkezését.

A másik, mely ránk nézve oly nagy érdekű, egy szent György lovagszobor érczbe öntve, mely Prágában van és a tizennegyedik századból való. Készítői a két Clussenbach (másképen Clussenberch) testvér, Márton és György, kikről be van bizonyítva kétségtelenűl, hogy Kolozsvárról származtak és Nagyváradon a székesegyház előtt álló szt. László érczszobrot készítették, melyet azután a törökök megsemmisítettek. E szobor elpusztulása nem kis kár a magyar műtörténelem szempontjából, de hogy mily alakító képességgel volt kivive, arról legalább némi fogalmat ad ugyanazon művészeknek eme prágai szt. György

Digitized by Google

szobra, melyet ime itt közlünk a fentczímzett műből. A szerző ez érczszobrot igen jelentékenynek mondja. Aztán így folytatja:

«A most már nem létező fölírás szerint készítették 1373-ban Clussenbach Márton és György. Azok után, a miket Csehország ilyféle művei által e korszakban felmutatott, alig kétkednénk abban, hogy e valóban kitünő mű alkotói nem cseh születésűek voltak; de bizonyítékaink nincsenek rá, sőt még a saját-

A PRÁGAI SZENT GYÖRGY SZOBOR.

ságos mű stylje sem nyújt erre nézve támpontokat. Hogy Schnaase ebben már olyan naturalismust lát, mely levetkőzte az architektonikus merevséget, melyet a bambergi dom szent István lovagszobrán látunk, sőt a mely még a tizenötödik század olasz lovagszobrain is még észrevehető, nem igen írhatom alá. Naturalistikus felfogás és kivitelben ez a szent György lovag nem is mérközhetik az utóbbiakkal, és még a bambergi lovagszobornak is mögötte áll e tekintetben. A prágai szobor becse és különös érdeke, inkább a ló és lovag stylizált kidolgo-

Digitized by Google

zásában, heraldikai fölfogásában és ennek megfelelőleg minden részlet hozzáalkalmazásában rejlik, és mindezekről azt gyanítjuk, hogy készítői a kornak ötvösművészei közül kerültek ki».

Grueber «die Kunst des Mittelalters in Böhmen» czímű művében szintén közölte a nevezetes szoborművet. A Clussenbach testvérek származására nézve azonban ő sem ad fölvilágosítást. Miután szerinte hasonló hangzású helynév sok van Németországon, egyik sem nyújt biztos támpontot. Magát a művet sem tudja osztályozni, miután az alpeseken túl ily középkori érczművet teljes alakban nem ismer; a német sírszobrok ugyanis domborművek. Végkövetkeztetése az, hogy a Clussenbach testvérek északi Németországból származtak, miután az érczöntés a tizennegyedik században Kölnben, Lübeckben virágzott.

A német szerzők, mint annyi más esetben, nem igyekeznek kutatásaikat a határokon túl legalább kissé tovább kiterjeszteni. A magyar kútforrásokban megtalálhatták volna már a két testvérművész eredetét, és pedig sem éjszaki, sem déli Németországon, hanem Magyarországban, illetve Erdélyben Kolozsvárt. Ezt már kimutatták Ipolyi «a középkori szobrászat» czímű értekezésében és Wenrich Vilmos a «Századok» 1879. évi folyamában (122. lap) a hol czitálva van pl. a nagyváradi egyik szoborfölirat, melyben e kifejezés «per Martinum et Georgium, filios magistri Nicolai pictoris de *Colosvar*», kétségtelenül megállapítja a művészek eredetét. Kolozsvár német neve Klausenburg; az au-t gyakran írták régen u-nak s a burg alakot a berg alakkal gyakran cserélték össze.

Már a festészeti rész írója nagyon is ab ovo kezdi fejtegetéseit. Ő a germán őskorból indul ki, egyenesen Tacitus azon helyéből, a hol a germánok hadi jeleiről beszél; ehhez aztán a sírok őslеleteinek rajzait is vizsgálja Valamivel érdekesebb a régi manuscriptumok ékítése. Itt constatálja a szerző, hogy ezt is a rómaiaktól tanulták a germanok. Igy Martialisból tudjuk, hogy a költő vagy író arczképe a mű czímlapján nem volt valami ritkaság és hogy mennyire szerették az iratokat illustrálni, azt bizonyítják az Ambrosiana Iliasfragmentumai. Még az Initialék ékítése is tulajdonkép a klassikus korból ered. A bécsi Liviusban minden oldalnak kezdőbetűje nagyítva van és a Vatican Virgilfragmentumaiban a kezdőbetűk zöld, vörös, sárga vonalakkal vannak diszítve, bár igen egyszerűen. A fiatal kereszténység olyan dúsgazdag luxussal kezdte aztán diszíteni a kéziratokat, hogy szent Jeromos e miatt Jób könyvéhez írott előszavában panaszkodva fakad, pedig ő nagyon ajánlotta a szerzeteseknek a könyvek leírását (ep. 125 ad Rusticum monachum). Szerző alaposan méltatja a kolostorok nagy szolgálatait az írás és ékítés terén és itt különösen az ir missionariusok tevékenységére fektet súlyt, a kik e feladatot először ismerték fel és gyakorolták oly nagyban. A szerző az ir kolostorokról következőleg nyilatkozik: «Ha műveik az orthografiában nem voltak is correctek, de egyenletesen szép írásuk és a gazdag diszítés teljes elismerésre méltó». Valószínű, hogy keresztény latin kéziratok adtak első mintát a diszítésre, de az is bizonyos, hogy e mintákat nem követték szolgailag, hanem nemzeti vonásokat használtak föl. Már sok kutatást tettek az ir ornamentika körül, de annak alapvonásait bizonynyal ir földön kell keresni, mert bizonyos, hogy ennek fejlődése egészen önálló. Legfontosabb vonalelemei még pogánykorra utalnak, míg ellenben az állatformákat a kereszténység adta

Digitized by Google

hozzá. Az ir ornamentika elemei, ellentétben a german ornamentika elemeivel, nem a fafaragásra, hanem az érczalakítás, a szövés és hímzés technikájára vezethetők vissza. Ez okból a sprirális itt sokkal nagyobb szerepet játszik, mint a germán ornamentikában; a szalagok fordulatai, füződései itt gazdagabbak, bonyolultabbak. Az ir ornamentikára nézve természetesen legfontosabb St.-Gallen gyűjteménye.

A szerző azután bemutatja a st.-galleni, fuldai, corveyi könyvfestőket, a falfestészet fejlődését és ebben különösen a reichenaui 10. századbeli falfestményeket, és egyáltalán a Karoling-korszak érdekesebb maradványait. Azután áttér a német nemzeti styl első nyomainak jelentkezésére, melyet szerinte a tizenkettedik században már észlelni lehet.

Az itt bemutatott antiphonariumi és psalteriumi emlékek közt minket leginkább érdekel *szent Erzsébet imakönyve*, melynek rajzai a kor legjobb művei közé tartoznak. A könyvet hat lap nyitja meg tizenkét képpel Krisztus életéből. Ezek után váltakozva ó- és újtestamentumi jelenetek következnek, melyek az imádságokat illustrálják. Ez az imakönyv és egy hasonkorú psalterium (Hermann thüringiai gróf psalteriuma) a cividalei városi levéltárban őríztetnek, s ez utóbbi a többi között magában foglalja a magyar király és királyné képeit is, a mi a szóban forgó két udvar korai összeköttetésére utal. E psalterium, mely szerző szerint 1211—1216 közt keletkezhetett, megérdemelné, hogy legalább rajzban közzététessék, hasonlókép az Erzsébet-féle imakönyv. *Irmei Ferencz.*

MÉLANGES D'ART ET D'ARCHEOLOGIE. Directeur: Léon Palustre, Ancien Directeur de la Société française d'Archéologie & du Bulletin monumental, Membre non résident du comité des Travaux historiques & scientifiques. Première Année. Le Trésor de Trèves par Léon Palustre & X. Barbier de Montault, 30 Planches en phototypie par P. Albert-Dujardin. Prix: 30 Francs. Paris, A. Picard. 4-drét VIII. és 60 lap szöveg. «Le trésor de la cathédrale de Trèves occupe, sinon le premier rang, aumoins une place très élevée parmi les anciens trésors d'églises. Il le doit autant, plus peut-être, à la qualité des pièces qui le composent qu'à leur quantité.» E sorokkal mutatják be és jellemzik a szerzők munkájuk tárgyát: Trier székesegyházának kincses tárát, melyből 18 darabot kiválasztottak, s 20 táblán ismertetnek. Ugyancsak Trierben Szt. Máté templomában és a városi könyvtárban őrzik azt az 5 műemléket is, mely további 10 táblára felosztva a publicatiót kiegészíti. A bevezetésben, fennebbi idézetünk után, rövid párhuzamot vonnak a szerzők a trieri és a többi hirnevesebb egyházi kincstár között. Rövid, velős szavakban kiemelik a rokonvonásokat vagy azt, a mi lényeges különbséget állapít meg közöttök s eredménykép kimondják: hogy a trieri kincstár «sui generis», azaz kivételes és eredeti az emlékek minőségét illetőleg. Felsorolnak ezután még 22 darabot, mint a melyet munkájokba felvenniök nem lehetett. Jegyzékfélét adnak Szt. Máté templomának kincseiről, s egyuttal a városi könyvtár gyűjteményéről is tesznek említést. Végül megjegyzik, hogy a szóban forgó munka nem csupán régészek számára iratott, s hogy czéljainak egyike mintákat — már a mint azt Francziaországban értelmezni szokás: eszméket szolgáltatni a művészeti iparnak. Valószinűleg

Digitized by Google

e törekvést fejezi ki a jelen kötet czímét megelőző jelző: Melanges d'Art & d'Archéologie. Önként értetik, hogy egy tudományos publicatio, mely — egy tárgy kivételével — tisztán egyházi rendeltetésű emlékekkel foglalkozik, csak akkor tarthat tökéletességre igényt, ha szerzője a művészettörténettel, a lithurgikával és a symbolikával egyaránt tisztában van. A hol e kellék egy személyben egyesítve nincs, ott a közös munkálkodás indokolt s megfelelő gyümölcsöket terem, mint jelen esetben is, a hol valószínűleg L. Palustre a tudományos leírást, társa Barbier de Montault pedig a symbolikus magyarázatokat végezte. A két tudós szerepe élesen elválasztható, szintén meg lehetne jelölni a helyet, hol az egyik fél feladatát befejezve, átadja a szót a másiknak. A szöveg kivétel nélkül tiszta, átlátszó és tömör. A leírások a franczia nyelv kiváltságát képező egyszerűséggel s e mellett, a mesterszavak gazdaságából kifolyó szabatossággal, néhol meglepő ügyesen, részletezik az illető emléket. Nem csekélyebb szakavatottságra s az egyházi műrégészetben való jártasságra mutatnak a lithurgikus és symbolikus megfejtések; szóval a két szerző szerencsésen egészíti ki egymást s könyvüket mindenki haszonnal fogja lapozgatni. Közös fáradságuk szellemi részével a tudományos eredménynyel, a meghatározásokkal szintén meg lehetünk elégedve. Hogy azonban nem mindig kifogástalanok, azt egy példán: a hordozható oltárkán óhajtjuk kimutatni. Ennek hátsó, rövidebb oldalát látjuk ábrázolva a IV. táblán. A mezőt áttört arany lemez borítja, melyben egymáson álló ivek, pikkelyszerű mustrát adnak. Minden egyes pikkelyben, gyöngyökkel környezetten áttört állatok: oroszlán, liba, nyúl, vaddisznó stb. és a négy evangelista jelvénye foglalnak helyet. Középen szintén gyöngykoszorúban kerek medaillon, benne Justinianus érme és körülötte három rend rekeszekbe foglalt gránát. Ehhez hasonló medaillon az oltárka túlsó rövid oldalán is előfordul. A szerzők a szóban forgó medaillont, habár meroving kinézésűnek mondják, nem hajlandók a VI. századból származtatni, sem az érmet kormeghatározó mozzanat gyanánt elfogadni. A medaillont, kivált pedig a jellemzően foglalt gránátok alkalmazását, az egész emlékkel egykorúnak tartják s jelenlétét akkép igyekeznek kimagyarázni, hogy Egbert érsek mintegy feleleveníteve vagy folytatva a meroving korszak traditióit, zománczot és metszett üveget együtt alkalmazott volna. Utalnak erre nézve Egbert és Gerbert reims-i érsek levelezésére, melyben utóbbi e szavakat használja: «Exiguam materiam nostram magnum et celebre ingenium vestrum nobilitavit, cum adjunctione vitri, tum compositione artificis elegantis» s ők a «*vitri*» szót szövetnek, nem pedig zománcznak fordítják. Hivatkoznak továbbá a Szent szeg tokjára (II. tábla), melyen a munka kétségtelenűl egykorú, a X. (?) századból való s a melyen mindamellett metszett üveg is előfordul.

Eltekintve attól, hogy az oltárka imént leirt lemezét beszegő diszítmény rajza éles ellentétet képez a lemezzel s hogy a szeg tokján lévő üveg, mely itt a követ helyettesíti, épen nem felel meg az előbb említett medaillonon látható színes üvegnek; a szerzők állítása mindenkép téves s onnan ered, hogy ők egyrészt a Nemzeti Muzeum gyűjteményét nem ismerik, s másrészt az oltárka oldalát borító áttört lemezt nem méltatták kellő figyelemre; csak a medaillonról teszik fel, hogy esetleg korábbi munka is lehetne, nem pedig a lemezről

Digitized by Google

magáról is. Ennek oka valószínűleg a 4 evangelista jelvénye, melyet összefüggésbe Justinianus érmével és az ő korára valló technikával hozni nem tudtak. Részünkről úgy az áttört lemezt mint a medaillont összetartozó egésznek tekintjük, s szerzők bizonyítását, hogy az a X. századból való csak az esetben fogadnók el, ha egy elszigetelt tény állana előttünk, a melyre kellő ellenvetéseket felhozni képesek nem lennénk. De mikor a Nemzeti Muzeum arany leletei között nem egy emlékkel találkozunk, mely a lemez minden sajátságának megfelel: a gyöngyökkel szegélyzett iveknek, az áttört állatoknak; sőt a kereszténység symbolumaira is akadunk — az ozorai kereszt —; midőn, mint mondjuk, a VI. századból származó emlékek egész sora analogiákat szolgáltat és mindenek felett a kérdéses lemez legnagyobb részének korát meghatározza, akkor a medaillon jelenléte mint megfelelő kiegészítés meg van magyarázva. Nem kell tehát szokatlan műtörténeti jelenségeket feltételezni, ilyeket csak modern korszakunk, mely a világ minden eljárását össze-vissza utánozza, szokott szülni. Még egy szót akarunk a szövegről szólani, hogy azután az illustratiókra térjünk. Nem mondhatjuk ugyan, hogy a szöveg felületes, de nem is kimerítő, s sajnálkozással veszszük, hogy műtörténeti és technikai oldala nincsen több gonddal kidolgozva. A kiknek szeme oly kitűnően van iskolázva, a ki oly érthetően olvassa el a régi emlékek helyenként bonyolult formáit, mint szerzőké, azok bizonyára mást is láttak, mint a miről megemlékeztek, s számtalan becses útmutatást adhattak volna azoknak, kiktől munkájuk gyakorlati értékesítését várják. Szivesen engedtünk volna el ennek fejében a lithurgikus magyarázatból valamit.

A műtárgyak sokszorosításáról, a fénynyomatokról csak egy szavunk van: silány; oly silányak, oly rosszak ezek, hogy sem A. Dujardint nem értjük, a ki nem restelte kontár munkáját világgá bocsájtani, sem a szerzőket, a kik a táblákat elfogadhatóknak találták. Rosz a felvétel, a mennyiben a gép lencséje néhol nem volt képes az egész tárgyat egyenlő élesen visszaadni; rosz a felvétel azért is, mert számos részlet a gyúponton kívül esik. Azután, ma már szines tárgyakhoz általában ortochromatikus lapokat használnak, hogy a szinek egymáshoz való viszonya némileg megtartassék, ennek sem látjuk nyomát e táblákon. A sokszorosítások, a fénynyomatok pedig, méltó társai a felvételeknek. Oly annyira gyarlók, hogy sok esetben képtelen az olvasó a leírás helyes voltát ellenőrizni, mert azt, a miről a szerzők beszélnek, nem is lehet meglátni. S ilyen reproductiókból tanuljon valaki? Ezekből merítsen eszméket, motivumokat? Valóban kár volt a munka e fontos kiegészítő részére több gondot nem fordítani, kivált miután a trieri kincsek eddig csak részben lettek ismeretesekké vagy legalább tartózkodtak volna szerzők a korábban megjelent illustratiókról oly kicsinylőleg nyilatkozni, mint a hogy tették a bevezetésben, mert bizony aligha nem nekik van ehhez legkevesebb joguk. *Radisics Jenő.*

EUGÈNE MÜNTZ, LES PRÉCURSEURS DE LA RENAISSANCE. PARIS, 1882. — CHARLES PERKINS, GHIBERTI ET SON ÉCOLE PARIS, 1886.

A francziák a legújabb években a művészettörténeti irodalom terén több nagy vállalattal léptek föl. Ezek közül azok, melyeknek határait, s rendszerét a kibocsátott előrajz alapján képesek vagyunk megítélni,

Digitized by Google

valóban meglepők. Még inkább bámulatra ragadnak azok a vállalatok, melyek a szó igazi értelmében beláthatlanok, melyek megindultak, a kötetek szinte szédítő gyorsaságban követik egymást, de hogy szorosan véve mi a czéljok, hova törekszenek, ezt még csak sejteni sem lehet. És ennélfogva a gyűjteményes czím, melyet a díszes kiállítású kötetek a homlokukon viselnek, bizonyos tekintetben gyanusaknak tünnek fel, vajjon nem csupán üzleti czéloknak szolgálnak-e, tudományos szempontból pedig egészen üresek, semmitmondók? Egészen jogosult e kérdés azon vállalattal szemben, melynek kötetei e czímet viselik: *Bibliothéque internationale de l'art.* Vajjon az összes művészeteket akarja-e felölelni, vagy pedig azt jelenti, hogy nemzetközi az írók tekintetében? Még több kérdést is lehetne fölvetni. Szóval nem tudjuk, hogy mi czélja van a vállalatnak, vajjon tudományra vagy népszerűsítésre törekszik-e? Kiadványai két sorozatból állanak, az egyikbe tartozók 4-edrétűek, a másikba tartozók pedig 8-adrétűek. Hogy ez miért van így, nem bírjuk fölfogni. A kötetek, melyek úgy az egyik, mint a másik sorozatban sűrűen követik egymást, a képzelhető legváltozatosabbak. Hogy ilyen rendszerben ez a gyűjtemény csak megközelítőleg is befejezésre juthasson, s csak némileg is összefüggő egészet képezzen, azt elképzelni lehetetlen. A második, vagyis 8-adrétű sorozat első kötete például a Ráfáelra vonatkozó bibliographiát tartalmazza, a legujabb kötet pedig Eugéne Delacroix iratait, a rávonatkozó bibliographiát és bírálatokat ismerteti, míg közben egy másik kötet az ó keresztény képírással foglalkozott. Az első, vagyis 4-edrétű sorozat épen ily változatos, vagyis rendszer tekintetében beláthatatlan. Önkénytelenül az a kérdés merül fel, vajjon nem lenne-e ennél sokkal helyesebb, egy rendszeres művészettörténeti encyklopediát megindítani?

Úgylátszik a gyűjteményes czím enyhe kényszer akar lenni a vállalkozó részéről, hogy a ki megvette az egyik kötetet, a czím teljessége kedveért megvegye a többi kötetet is. Ez a kényszer azonban nagyon is enyhe, mert mint kimutattuk, az egyes kötetek között épen nincs összefüggés, a mi az egyes kötetek értékét épen nem csökkenti. S ha végig tekintünk mind a két sorozatban megjelent köteteken, bámuljuk, hogy milyen szellemi és anyagi eszközök felett rendelkezik a franczia irodalom, s azon meggyőződésre jutunk, hogy ilyen vállalat egyedül a franczia irodalomban lehetséges. Ez ismét egyik bizonyítéka a franczia szellem, a nyelv és irodalom felsőségének az angol és a német fölött. Átalános tájékoztatás kedveért, de meg ezen sajátos és új irodalmi tünemény érdekességénél fogva is, szükségesnek tartottuk ennyit előre bocsátani.

Ezek után áttérünk a fent jelzett két munka ismertetésére, a mi e sorok tulajdonképeni czélja.

Digitized by Google

Eugéne Müntz munkája *Les Précurseurs de la Renaissance* magában véve oly érdekes, hogy a vállalat sikerét hosszú időre biztosíthatja. Ha a szóba belekötnénk, s kutatni és pontosan meg akarnók állapítani, hogy mi a jelentősége a Vasari által először használt rinascimento, s a francziák által meghonosított renaissance szónak, akkor talán mindjárt bevezetésül alapos kifogásokat hozhatnánk föl a könyv czíme és tartalma ellen. Mert tény az, hogy a Vasari rinascimentóját a tudományos kutatás újabb időben jelentékenyen kibővítette, annak értelmét részben megváltoztatta. Jacob Burckhardt *Die Cultur der Renaissance in Italien* czímű könyvének megjelenése óta nagyon nehéz, sőt valóságos anachronismus a rinascimento szót Vasari értelmében használni. Ha Müntz könyvét forgatjuk, s abban Donatello, Brunellesco, Ghiberti, Leone Battista Alberti nevével találkozunk, s azt látjuk, hogy Cosimo és Lorenzo Medicinek egy-egy fejezetet szentel, jogosan kérdjük, vajjon szerző a tudománytól annyira elmaradt-e, hogy ezekben a renaissance előfutárjait látja?

A czím mindenesetre igen gyanus. Az előszó azonban némi megnyugtatást nyújt, szerző ugyanis a renaissance szót a művészetre vonatkoztatja és abban két korszakot különböztet meg: a »keresők» és a »megtalálók» korszakát. Savonarola kísérletét állítja föl válaszfalként, s minthogy ilyen kísérlet lehetséges volt, azért a 14. és 15-ik századot nem tekinti a valódi renaissance idejének. A renaissance közműveltségét magát eddig senki sem kísérlette meg ilyetén korszakokra fölosztani. De ha e tekintetben el is fogadjuk szerzőnk álláspontját, még sem mondhatjuk könyvéről, hogy a czímnek egészen megfelelve, kimerítő, teljes volna, a mennyiben a művészet újjászületésének ezen korszakát csakis Toskánában világítja meg, s csakis kivételesen utal Olaszország egyik vagy másik vidékére.

Még egy kérdés merül fel? Midőn szerzőnk a művészet újjászületésének előfutárjait, a keresők korszakát tárgyalja, vajjon akkor a művészet fejlődésére fekteti-e a fősúlyt, kiválóan azzal foglalkozik? Nem.

Ez a tagadó válasz jelzi szerzőnek egészen sajátos felfogását és álláspontját, a minél fogva a könyv tartalma is egészen más, mint várni lehetne.

Az első fejezet kezdő sorai egyébként azonnal tájékozást nyújtanak, vagy legalább sejtetni engedik ezt a fölfogást. Szerzőnk ugyanis így kezdi:

»A művészetek újjászületését, vagyis a klassikus régiség eszméinek és formáinak föltámadását a XV-ik század közeledtével megelőzték egyesek erőlködései, melyek leggyakrabban nem jutottak czélhoz, de melyekkel e nagy forradalom történetében számolni kell. A görög-római szobrászatra való visszaemlékezés a középkor gondolkozásában sokkal nagyobb szerepet játszik, mintsem rendszerint hinni szokás.

Digitized by Google

Elődeink a dolgok természetes rendje szerint lépten-nyomon találkoztak a mult idők egy-egy remek művével, s akarva, nem akarva látniok kellett azokat.»

Ezen eszmemenetet tovább fűzve és a tényeket a szerint csoportosítva, szerző a művészetek újjászületését első sorban, sőt majdnem kizárólag a klassikus emlékek befolyásából magyarázza ki. Szerinte ez a forrása a művészetek újjászületésének, s nem az átalános közműveltségi átalakulás, mely szerint előállottak az új nemzeti nyelvek, a nemzetekben fölébredt a nemzeti, az egyes emberekben az egyéni öntudat, a melynek alapján az ember fölismerte a természetet, azzal közvetlenebb viszonyba lépett és azt tanulmánya tárgyává tette.

Miután szerzőnek ez a felfogása, az ókori emlékek iránti tiszteletnek, azoknak fentartására, összegyűjtésére irányuló törekvéseknek nyomait kutatja fel: könyve a legszigorúbb logikai következetesség szerint nem a művészet egy korszakának, hanem a régi emlékek kedvelőinek, hogy úgy mondjuk, a XIII—XV-ik századbeli olaszországi, illetőleg toskánai amateurök történetévé válik, melynek egyes jelenségeit viszonyba hozza a művészet fejlődésének mozzanataival.

Érdekes találkozás. Jacob Burckhardt, ki a renaissance közműveltséget ismerteti, könyvének *Der Staat als Kunstwerk* czímű első fejezetében, az első helyet II-ik Frigyesnek adja, mint a kinek államában legelőször nyilvánul a modern európai állameszme. Eugéne Müntz pedig munkájának 4-ik oldalán ezt mondja: «Barbarossa Frigyes császár (1121—1190) szintén megemlékezett ezen régi lim-lomokról (antiquailles) midőn pecsétjére Róma és a Colisseum látképét vésette. De híres unokáját, II. Frigyest (1184—1250) illeti meg a dicsőség, hogy első volt, ki a renaissance ügyét védelmezte: joga van, hogy a renaissance előfutárjainak élén álljon.»

Szerzőnk tehát a renaissance előfutárjaiként a régiségek barátait, az amateur-öket ismerteti II. Frigyestől a dél-olaszországi normann birodalom uralkodójától kezdve, egész Lorenzo Medici-ig. Könyvének nyolcz fejezete közül csakis a másodikban foglalkozik tulajdonképen a művészet fejlődésével, de ott is a régi emlékek befolyása szempontjából. A hatodik fejezet tárgyalja Savonarolát és a renaissance elleni reactiót. A többi hat fejezet részletesen ismerteti az archæologia történetét a művészet fejlődése szempontjából. Különös becscsel bír a harmadik, negyedik és ötödik fejezet. Ezekben a különféle szakmunkákban felhalmozott adatok ügyes csoportosításával, érdekesen szól a XV-ik századbeli florenczi amateure-ök és archæologusokról: Niccoló Niccoli, Leonardo Bruni, Carlo Marsuppini és Poggioról, azután vonzó képét nyújtja a Mediciek törekvéseinek és gyűjteményeiknek, s bemutatja Lorenzo Medicinek a világon páratlan muzeumát és könyvtárát.

Digitized by Google

Fokozódó érdeklődéssel olvassuk végig akönyvet, elejétől végig igen tanulságosnak tartjuk, elismerjük, hogy Carl B. Stark *Handbuch der Archäologie der Kunst* czímű be nem fejezett könyvét méltán egészíti ki, s ennek szárazságáért is kellemes kárpótlást nyújt, de arról nem győz meg, hogy a XIII—XV-ik század archæologusai, illetőleg amateurjei oly döntő befolyást gyakoroltak volna a művészetek újjászületésére. Ott egészen más, sokkal hatásosabb tényező, egy egészen új világnézlet szerepelt, melynek csak egyik nyilvánulása volt a humanismus és ezzel kapcsolatban a régi emlékek iránti kegyelet, sőt azoknak bálványozása.

Meg kell még említenünk, hogy a mennyiben a könyv szövege aránylag keveset foglalkozik a művészettel, azt pótolják a képek a szövegben és a szövegen kívül. Vannak egyes fejezetek, melyekben a művészetről úgyszólván egyedül a képek nyújtanak tájékozást. A cserét minden olvasó szívesen elfogadja, mert nem a közönséges, s már egészen elhasznált képekkel találkozik. Van több kép a szövegen kívül, s ezek között néhány Dujardin-féle heliogravure, mely a könyvnek művészi becset kölcsönöz.

A másik munka, mely Ghibertivel és iskolájával foglalkozik, szorosan véve a művészetek, illetőleg a szobrászat történetének körében mozog. Szerzője Charles Perkins, a bostoni muzeum igazgatója, *Tuscan Sculptors: their Lives, Works, and Times* két kötetes munkával már húsz évvel ezelőtt ismertté vált. Az előttünk fekvő monographia nem egyéb, mint részletes feldolgozása az idézett munka egy fejezetének. Hogy szerző a *Bibliothèque Internationale de l'Art* munkatársai közé sorakozott, azt könnyen megértjük, de annál kevésbbé birjuk belátni, hogy miért választotta Ghibertit, a renaissance szobrászat történetének egyénileg legkevésbbé rokonszenves és a művészet szempontjából szintén nem nagyon érdekes alakját.

Nem akarjuk kisebbíteni a florenczi keresztelő ház kapuinak domborműveit, de azért mégis azt kell mondanunk, hogy Ghiberti a renaissance szobrászat történetében csak episodikus alak, s midőn Perkins még iskolát is csatol nevéhez, az határozottan euphonia a könyv czímének szolgálatában.

Ghiberti jelentőségét és átalános érdekességét a renaissance művészet fejlődésében nem tagadjuk. Bizonyos szempontból érdekes tünemény, hogy Olaszországban a szobrászat és a képírás fölénye miként váltakozik, s miként befolyásolja egyik a másikat. Eleinte a szobrászat volt fölényben, ezt biztosította neki a Pisano-család művészete. Aztán Giotto a képírást juttatta fölényre. Volt egy pillanat, midőn nem lehetett biztosan megmondani, hogy a két művészet közül melyiket kecsegteti fényesebb jövő? Giotto megnyerte az első döntő csatát, az utána következő ötven év azonban nem mutat haladást, ekkor feltünik Masaccio

Digitized by Google

és végleg biztosítja a képírás jövőjét. Sacchetti novelláinak egyikében több képírót beszéltet, s a beszélgetés igen találóan jellemzi az akkor átalános kétkedést a képírás jövője felett. «Ki a legnagyobb festő Giotto után?» kérdi az egyik. Taddeo Gaddi erre így válaszol: «Igaz, hogy Giotto halála óta több ügyes festő élt, a képírás mégis inkább és inkább hanyatlik.» Ghiberti is úgy vélekedett, hogy a toskánai képírás aranykora az volt, midőn Giotto festett. «Akkor — úgymond — a művészet nagyobb tökélyt ért el, mint bármikor a görögöknél.» Ezek saját szavai, s hogy valóban úgy vélekedett, arról tanuskodnak a keresztelőház első kapujának domborművei, melylyel 1403-ban bízták meg. E domborművek egészen Giotto művészete szerint készültek. 1424-ben bizatott meg a másik kapuval. Ekkor tünt fel Masaccio és kezdődött a képírás egy új korszaka, s hogy Ghiberti is máskép gondolkozott, arról e második kapu domborművei tanuskodnak.

Ezen részletek felemlítésével jelezni akarjuk, hogy Ghiberti szobrászata a képirás befolyása alatt áll, s művészete, a mennyiben a képírás főlényének mértékül szolgál, erre nézve tanulságosabb, mint magára a szobrászatra nézve. Elmondhatjuk, hogy a renaissance e művésze domborműveket készített, anélkül, hogy szobrász lett volna.

Perkins könyvében pontosan felsorolja a körülményeket, de elmulasztja belőlük levonni az önként kinálkozó következményeket, s ezért bármennyire alapos és teljes a Ghibertire vonatkozó adatok tekintetében, kritikai hiányosságát elhallgatni nem lehet. A művész élete és művei apró részletességgel leírvák, de művészetének mivolta nincs eléggé kiemelve.

A mi pedig a képeket illeti, az előbbeni kötettel összevetve, elmondhatjuk, hogy e tekintetben a franczia könyvekben a végletek érintkeznek: az egyikben a képek a legfokozottabb igényeket is kielégítik, sőt bámulatra ragadnak, a másikban pedig a képek egészen haszontalanok. Perkins munkája az utóbbiak közé tartozik.

Pasteiner Gyula.

MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORI ÉS RENAISSANCE STILŰ MŰEMLÉKEI, közli Myskovszky Viktor. Bécs, 1885. Lehmann Ad. 100 fénynyomatú táblával és előszóval.

Valahányszor Magyarország régi műemlékeinek ismertetését vállalja el valaki s a külföldi közönségre is számít, két dologra kell figyelnie. Nagyon meg kell válogatnia a kiadandó anyagot és ha képes munkáról van szó, kiváló gondja legyen a sokszorosításokhoz szolgáló felvételek módjára s kivitelére. E második szempont kivált akkor fontos, mikor a képeket a tárgy megjelölésétől eltekintve, magyarázó szöveg nem kiséri. Lényeges különbség van a külföld és hazánk ily fajta publicatiói között. Az odavaló emlékeket ország-világ ismeri, részint személyes tapasztalás, részint pedig irodalmuk alapján.

Digitized by Google

Műtörténetük és régészeti emlékeik iránt közeli és távoli szomszédaik már jó ideje érdeklődnek. Leirások és képes munkák egymást érték, s ha az egyik vagy a másik tökéletlen volt is, ez nem volt nagy baj, mert a tömérdek anyag összehasonlítása után legtöbbször lehetővé vált az illető tárgyakról tiszta fogalmat nyerni.

Magyarországon nem így vagyunk. Hozzánk külföldi kutatók csak ritkán látogatnak el, és ha teszik is, majd mindig beérik a fővárossal, vidékre menni nem szokás. Műemlékeink gyér maradványainak ismeretét terjeszteni tehát kizárólag a szakmunkák hivatása. S ezért követ el mulasztást mindenki, a kit nem az az elv vezérel: hazánkról kifogástalan munkát adni a külföldnek. Visszahatással van a kedvezőtlen kritika nemcsak a szerzőre, hanem az ország szellemi állásának megitélésére is; messzebbre kiterjeszkedik, mint első pillanatra hinnők. Utóvégre egyes apróbb részletekből, illetve abból, a mit lát, alkotja meg magának kiki az egészről a képet; ha az, a mit elébe tárunk, nem jó, úgy alig leszünk képesek a rólunk külföldön táplált ferde nézeteket kiirtani.

Nagyon nehéz állása van ilyenkor a hazai birálónak. Egyrészt örül ugyan, ha akad férfi, a ki rést tör azon a korláton, mely minket a külföldtől elválaszt, és megmutatja, hogy őseink csak úgy áldoztak a művészetnek, mint bármely más művelt nemzet, de másrészt még sem szavazhat feltétlen köszönetet az írónak és művésznek, a ki az eszközök minőségében, melyeket tolmács létére választott, nem tanusított elég óvatosságot.

Lehet, hogy álláspontunk oly színvonalra emelkedik, melyet elérni nem mindig könnyű, melyhez jóakarat is szükséges, de nem elegendő. Régészeti és művészeti igényeket kielégítő díszkiadványokat kivánunk mindenek előtt, olcsó és pongyola munkákat nem becsülünk. Ily munka keletkezése a mellékkörülmények által néha talán indokolható és a biráló, ki az előzményeket nem ismerheti, talán kelleténél szigorúbban itél, mindamellett élénken sajnáljuk, ha valamely Magyarországgal foglalkozó mű nem felel meg a szigorúbb igényeknek ....

Vajjon mindez Myskovszky Magyarország középkori és renaissance stilű műemlékeinek szól-e, kérdi az olvasó? Részben igen! Annyi bizonyos, hogy munkájának átlapozásánál jutottak eszünkbe e megjegyzések, s megragadtuk az alkalmat illetékes helyen nyilatkozni e fontos kérdésről.

Az előttünk fekvő munka részletesebb ismertetéséhez mindenek előtt a szerző intentióit vesszük szemügyre, melyeket az előszóban, illetőleg az «Áttekintés»-ben találunk meg. Azt mondja: munkája hézagpótló s a még ismeretlen, de minden tekintetben érdekes és közlésre méltó műemlékeket pontos és hű rajzokban közli és ismerteti; «magában foglalja a múlt századok mindazon műalkotásait, melyek műtörténeti jelentőséggel birnak, s melyek utánzása, másolása és alkalmazása a jelenkor műépítményein előnynyel használható fel.» A munka kifejezett czélja ellen kifogásunk nincs. A szerzővel továbbá e kiválasztott anyagot illetőleg is legalább nagyjában egyetértünk, habár ez itt-ott eléggé jelentéktelen s a publicatiót meg nem érdemlő részleteket is felhasznált, ezekről azonban nem kivánunk szólani.

Anyag szerint rendezve, a közzétett műemlékek körülbelől fele az építészet

Digitized by Google

s a belső felszerelés körébe vág. Utána butorok s ezekről vett részletek következnek, mintegy tizenkét táblát számíthatunk a fémiparhoz; ezeket kiegészíti négy szövet, két könyvkötés, egy bőrtapéta és két kályhafiók ábrája.

Következik a második kérdés: a reproductio. S itt utaink erősen eltérnek. Kétségtelen, hogy bizonyos műemlékek művészi alkotás jellegét öltik magukra, ha őket szakavatott mester keze adja vissza, anélkül, hogy a hűségben és pontosságban csorba ejtetnék. Igy épületek távlati képei, fényképészeti felvétel után sokszorosítva rendesen élvezhetlenek. Nem is hibáztatjuk a szerzőt azért, hogy természet után rajzolt, hogy nem mechanikus úton készült felvételeket adott, de azért, mert azokra sem elég szorgalmat, sem elég gondot nem fordított. Mi mással lehetne például okadatolni a szakember kezétől eredő rajzon az árnyékok helytelen szerkesztését, mire Myskovszky több példával szolgál? Mit gondoljunk arról, midőn a rajzból az illető tárgy anyagára, melyből való. reá nem ismerhetünk magyarázó felirat nélkül? Azt, hogy a művész megelégedett körvonalakkal lemásolni a diszítményt, de jellemet önteni beléjök feleslegesnek tartotta. Mert azt talán csak nem tehetjük fel jelen esetben, hogy Myskovszky képtelen lett volna feladatát jobban megoldani.

A középkorban érte el véleményünk szerint (az antik világról nem is beszélve) a kézi munka tökélye delelő pontját, az anyag feldolgozása legmegfelelőbb alakját. Voltak a renaissancenak, sőt a következő korszakoknak is szebb s fényesebb alkotásai, de technikai becsüket amazok sohasem fogják elveszíteni. A mint tehát valaki a középkorral foglalkozik, művészetének e lényeges oldalát tekinteten kívül hagyni nem szabad, vagy ha tesszük, munkánk értéktelenné válik, mert a középkor izlését modern korszakunkba átültetni hiú törekvés.

Myskovszkynak is úgy látszik ily czél lebegett szeme előtt, munkájában igen sok középkori emlékről másolt részletet közöl, első sorban műiparosok oktatása kedvéért. Pedig felvételeinek legnagyobb hibája abban rejlik, hogy szerző legtöbbször nem tudott behatolni a művészet elmult korszakainak szellemébe s az egyes tárgyak és részletek M. modern fölfogását tükröztetik vissza.

Végül nem mellőzhetjük annak felemlítését, hogy a táblákat magyarázó három nyelvű, magyar, német és franczia fölirat közül az utóbbin mindig német helynevek állanak. Nem látjuk át, miért kelljen például Szepes-Olaszi helyett Wallendorf-ot, Zólyom helyett Alt-Sohlt írni. Úgy látszik egyébként, hogy a szerzőnek is voltak némi aggodalmai eljárásának helyes volta felett, mert néhol Bartfeldet, néhol meg Bártfát, egyszer Kaschau-t, máskor Cassovie-t használ francziában. *Rj.*

J. SIEBMACHER'S GROSSES UND ALLGEMEINES WAPPENBUCH etc. Der Adel von Ungarn ... bearbeitet von Iván Nagy de F. Győr ... und Géza Csergheő de N. Tacskánd. Heft 1—3. A nürnbergi Bauer és Raspe czég kétségtelenül nagy szolgálatot tett a heraldikának, midőn a Siebmacher-féle nagy czímeres könyv új, merőben átdolgozott kiadására vállalkozott. A nagy munka nagy áldozatokkal jár, s nem lehet csudálni, ha a kiadó czég, hogy valamit megtakarítson, külső kiállításban nem törekedett hasonnemű kiadványok színvonalára emelkedni. Díszmunka igényeivel a vállalat nem lép fel, mi elkényez-

Digitized by Google

tetett korunkban sem baj, ha e mellett a tartalom kifogástalan. A vállalatban egy rész — még pedig igen tekintélyes — Magyarországnak van szentelve. A kiadó czég azon szándékától, hogy Erdély nemességét külön rész tartalmazza, úgy látszik — s igen helyesen — elállott; legalább az 1884. évben Reichenau szerkesztésében megjelent első füzetnek folytatása nincs. A magyarországi rész tehát felöleli sz. István koronájának összes tartományait, mert helyesen úgy is csak *egy* magyar nemességről lehet szó, akár erdélyi, akár horvát legyen is az illető. Szerkesztők tekintetében a kiadók jól választottak. *Nagy Iván* a magyar heraldika és genealogia alapvetője, ismereteit hasonló vállalat nem nélkülözheti; *Csergheő Géza* szenvedélyes heraldikus, ki egy maga hét ezernél több család czímerét gyűjtötte össze, s a mint eddigi munkáiból s az előttünk fekvő füzetekből látjuk, kivált a czímerek leírásában, az u. n. *blasonozásban* mester. Leírásai valóban correctek, egy szó sem fölösleges; természetes azonban, hogy képzett heraldikusnak kell lennie, ki el tudja magának képzelni a czímert, ha rajzát nem látja. A berendezésre nézve a szerkesztők keze meg volt kötve. Előttük állott a vállalatnak már néhány száz füzete, ehhez ragaszkodni kellett. A tárgy csoportosítása körülbelől a következő:

A családok szigorú betűrendben követik egymást. Oly családoknál, melyeknek neve különféleképen írva fordul elő, utalás történik az illető helyre. Minden családnál első a czímer pontos leírása, összes kíséreteivel u. m. oromdíszszel, sisaktakaróval együtt, ezután a forrás megnevezése, honnan a czímer vétetett, pl. armális, ennek kelte, kihirdetése, pecsét, érem, sírkő stb. Minden esetre örvendetes, hogy a megbízhatatlan, de azért teljesen nem nélkülözhető »Familienbericht«-forrás megnevezésével aránylag ritkán találkozunk. Ezután némely, különösen hasonló nevű családoknál vagy főrangúaknál néhány legfontosabb családtörténeti adat, s végül utalás a nyomtatott munkákra, hol az illető családról valami olvasható.

A schéma kétségtelenül jó s nagyban előmozdítja a mű czímertani jellegének megóvását. — Mint a szerkesztők előszavukban mondják, csak czímeres könyvet akarnak nyújtani, s genealogiai kitérésekbe nem bocsátkoznak. Épen ezért a jelen vállalat nem is teszi fölöslegessé Nagy Iván »Magyarország családai«-t, sőt hivatkozásaival annak nélkülözhetlenségét jobban kimutatja. A mű heraldikai jellegéből kifolyólag, nem vegyíti össze a sphragistikai, numismatikai, epigraphiai anyagot a heraldikaival; a táblákon, valamint a szövegben is mindez emlékeknek csak heraldikai része jön tekintetbe. A szerzők tehát, ha egy czímert érmekből, vagy pecsétekből reconstruálnak, az érmet vagy pecsétet nem rajzoltatják le, hanem csakis a rajtok látható czímert, s ebből vonják le következtetéseiket. Hasonló természetű, lexiconszerű műveknek becsét első sorban azoknak teljességétől, vagyis legalább a könnyűszerrel összegyűjthető anyag felhasználásától feltételezzük. Első kívánalom természetesen a nyomtatott források lelkiismeretes felhasználása. E tekintetben azonban, de kivált a teljességet illetőleg, a czímertár nem felel meg nemcsak a szigorú, de még az enyhébb követelményeknek sem. Példákat fölös számmal idézhetünk.

A székesi Bercsényi-család czímerénél például könyvünk azt mondja, hogy annak grófi diplomája 1689. szept. 14-én kelt Bercsényi (I.) Miklós számára,

Digitized by Google

pedig ez ekkor már életben sem volt. Az 1689 évszám hibásan áll 1687 helyett, miként ez a Bercsényi-család monographusa Thaly Kálmán, kinek munkájára pedig hivatkozás történik, kimutatta.

Ez lehet egyszerű tévedés, bár ilyennek oly kiváló családnál, mint a Bercsényiek, előfordulnia nem volna szabad. De nagyobb hibája a füzeteknek, hogy a szerkesztők nem iparkodtak összeállításukat lehetőleg teljessé tenni. Az eddig megjelent három füzet, melyekkel a *Bo*-val kezdődő családok még nincsenek befejezve, mintegy hatszáz magyar család czímeréről ad felvilágosítást; oly anyaggal állunk tehát szemben, melytől a mű terjedelmét tekintve, egy kis teljességet, legalább az ország legnagyobb gyűjteményeinek felhasználását méltán megkívánhatjuk. A szerkesztők sokat dolgoztak föl; a Liber regiust, melybe a czímer-adományozásokat is bevezették, *egyes* megyék és *egyes* hiteles helyek levéltárait, melyek — sajátságos — jobbára az ország éjszaki és éjszak-keleti részén feküsznek, minduntalan látjuk idézve. De az adatgyűjtés, úgy látszik, nagyon is lokális jellegű, s bizonyos geographiai határon túl nem terjed. Az ily természetű munkák kiadóinak első kötelességük a czímertan legközvetlenebb s leghitelesebb forrásaihoz, az armálisokhoz folyamodniok, s csak ha ezeket nem sikerül felkutatniok, fordulhatnak a másodranguakhoz, a pecsétekhez, sírkövekhez. A Liber regius-oknak felhasználása egymagában nem elég, szükséges a megyék levéltárait, egyes családokét is bejárni; mert a királyi könyvekbe az armálisok igen csekély részét vezették be. Hát még az erdélyi fejedelmek armálisai, melyeknek registrálása csak töredékesen maradt reánk.

Az országos levéltárban, hazánk leggazdagabb forrásában számos czímeres levelet őríznek, melyek a királyi könyvekben nem találhatók. Minden megyének levéltárában vannak ily deponált czímeres levelek, melyeknek fölhasználása hasonló természetű munkában el nem hagyható. Kezünk közt van például a sopronmegyei levéltárban őrzött czímeres levelek jegyzéke; a sorozatban olvassuk, hogy *Angyal György* II. Ferdinándtól 1620-ban, *Bec Benedek* II. Mátyástól 1615-ben kapnak czímert. Mindezekről semmit sem találunk az eddig megjelent füzetekben, pedig a betűsorban már tovább haladtak.

Ismeretes, hogy az országos levéltár után leggazdagabb gyűjteménye van e tekintetben a Magyar Nemzeti Muzeumnak; s ha az ez irányban kutató ezt figyelmen kívül hagyja, megbocsáthatatlan mulasztást követ el.

Ime egy kis mutatvány, mennyi maradt ki a gyűjteményből, mit pedig a szerkesztők könnyen megszerezhettek volna:

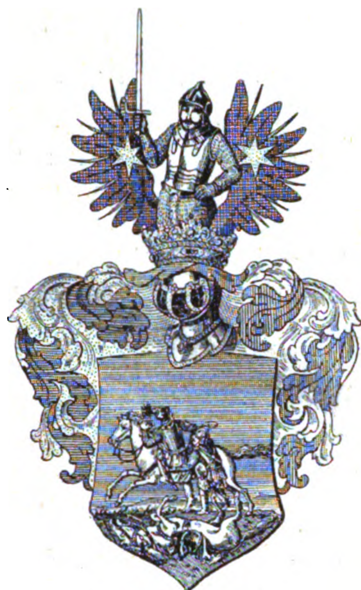
Ács-család. Az eddig megjelent füzetekben négy különböző Ács-czímert találunk leírva; de hiányzik az, melyet Ács György és fiai, egészen más család tagjai, kapnak 1699-ben febr. 27-én I. Lipóttól. E czímer vörös mezőben hármas halmon álló koronán könyöklő kék mezű kart tüntet föl, mely kezében fürt szőlőt s kivont kardot tart. Az oromdísz ugyanaz. Sisaktakaró mindkét felől: ezüst-vörös. (6. sz.)

Antalffy-család. A mű egy Antalffy-czímert ír le, s ezt is a Trophæum domus Estorasianæ után, melynek megbízhatlansága ismeretes. A leírttól egészen különböző czímert kap Csik-Szt.-Mártoni Antalffy János erdélyi püspök 1724-ben okt. 27-én III. Károly királytól. Az igen díszesen kifestett czímer a következő:

Digitized by Google

1.

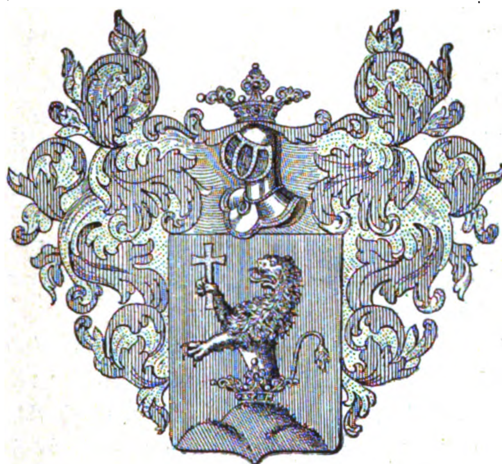
2.

3.

4.

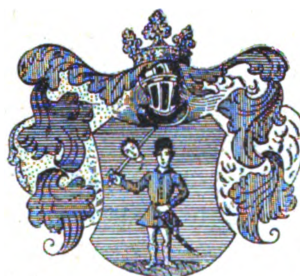
5.

6.

7.

8.

9.

I BARACZY, 2. BAKÁCS, 3. BERGER, 4. BECHE, 5. ANTALFFY, 6. ÁCS, 7. BANICS, 8. BÁNYÁSZ, 9. BÁCSMEGYEY CSALÁD CZIMERE.

Digitized by Google

Lilaszín mezőben hármas zöld halom középsőjén levő koronából kinövő jobbra néző oroszlán, mely jobb első lábában arany keresztet tart. Sisaktakaró mindkét felén arany-lila. (5. sz.) Ez tehát egy egészen más család; a műben említés róla nincs.

Bácsmegyei-család. Két hasonnevű családot találunk említve; de nem fordul elő az a czímer, melyet Rudolf 1598-ban ad Bácsmegyei Jánosnak és utódainak. E czímer: vörös mezőben zöld alapon álló, jobbjával egyenes kardot emelő pánczélos alak. Oromdísz: két (arany-vörös, kék-arany) szárny közt ugyanaz növő alakban, jobbjában kardot, baljában levágott török főt tartva. Sisaktakaró: ezüst-vörös, arany-kék. (9. sz.)

Bakács-család. A mű közli ugyan, forrás megnevezése nélkül, e család czímerét, de nincs megemlítve az a czímeres levél, melyet Sz.-Györgyvölgyi Bakács Sándor és családja kap 1622-ben aug. 15-én II. Ferdinándtól. Maga a czímer ábrázolása is hibás: kék mezőben zöld alapon két pánczélos vitéz látható, a mint egyik a másikat lovára segíti; hiányzik az előtérben a földön fekvő másik ló. Ez ábrázolás ugyanis azt a jelenetet tünteti föl, mikor a család egyik őse, szintén Bakács Sándor, urát Bánffy János »akkori nádort« (így mondja az oklevél), ki alól lovát kilőtték, a saját lovára segíti föl. Az oromdísz is hibás; mert az ott látható két fekete szárny egy-egy hatágú arany csillaggal van az eredeti armális szerint megrakva. (2. sz.) Látszik, hogy a szerkesztők a czímert megbízhatlan forrásból vették.

Bálucz-család. Ily nevű családról említést nem találunk; pedig Balucz István de Erdőhegy és fiai 1645-ben kapnak czímert Rákóczy Györgytől. A kezdetleges módon kiállított armális nem adja a czímer rajzát, azt csak a szöveg leirása tartotta fönn így: kék mezőben tört (resectum) kardot emelő kar; a paizson zárt sisak s ezen korona. A sisaktakaró színeit nem határozza meg az oklevél (varii coloris).

Banics-család. Egy ily nevű családot ismer a mű; de nem ismeri a Banich Andrásnak, nejének és gyermekeinek 1610-ben szept. 1-én Mátyás királytól kapott czímerét, mely kék mezőben hármas sziklán ágaskodó arany griffet mutat, első lábában lefelé fordított nyilat tartva. Oromdísz: fölül arany, alul fekete szárny, és egy nyilat tartó arany griff-láb (a festett czímer szerint inkább emberi kar). Sisaktakaró: ezüst-vörös, arany-fekete. (7. sz.)

Bányász-család nem fordul elő a könyvben; pedig Bányász Márton és családja 1611-ben okt. 1-én czímert kap Bethlen Gábortól, mely kék mezőben kivont kardján levágott (a szöveg szerint török) főt tartó vitézt ábrázol. Oromdísz nincs. Takaró: arany-vörös, ezüst-kék. (8. sz.)

A *Baraczy*-család czímeréről nem szól a gyűjtemény. E családnak egyik tagja Baraczy Balázs és rokonai 1668 jan. 10-én kapnak czímert I. Lipóttól, mely a következő: Kék mezőben álló vízből kiemelkedő két zöld halom közti sziklás halmon álló daru, felemelt jobb lábában szőlőfürtöt tartva; a jobb zöld halmon sárga kéve, a baloldalin leveles szőlőtőke három fürttel. Oromdísz: galamb, csőrében leveles zöld ágat tartva. Sisaktakaró: arany-kék, ezüst-vörös. (1. sz.)

Beche-családról sincs szó a könyvben. E család nemességének alapítója Losonczi Beche György, ki testvéreivel egyetemben 1606-ban kap czímert Bocskay

Digitized by Google

Istvántól. Czímere: vörös mezőben egyenes kardot tartó medveláb. Oromdísz nincs. Takaró: arany-kék, ezüst-vörös. (4, sz.)

Berger-család. Két ily nevű családról emlékezik meg a munka, egyik egy bárói család, a másik nincs közelebbről meghatározva, czímere pedig egy hibás nyomatú pecsét után közöltetik. Ez utóbbi Berger à Grinbergh Illés pecsétje, ki Rudolftól 1603 apr. 25-én kap testvéreivel együtt czímert, mely aztán Trencsénmegyében ki is hirdettetett. E szerint a czímer: két részre vágott paizs; felső kék mezejében pálmaágat tartó nővő arany oroszlány; alsó ezüst mezejében hármas halom s azon két bilincs. (Ily módon ábrázolja a czímert az armális élére festett kép; a czímer leírása szerint azonban az alsó mezőben a hármas halom középsőjén nap és holdnak kellene látszania — «cuius eminentior medius naturalem solem et lunam in se continet.») Oromdísz: a felső mező alakja két szárny közt; a jobb szárny arany-kék, a bal szárny kék-ezüst. Sisaktakaró: mint a szárnyak. (3. sz.)

Ime csak fölületes átnézésre, egy mindenki előtt ismeretes levéltár adataiból ennyivel lehet kiegészíteni a sorozatot. Ha hozzávesszük, hogy a betűsor legelejéről is ennyi hiányzik, minek a legkevesebb utánjárással nyomába lehetett volna jutni, s kis fáradsággal kiegészítenők a sort az országos levéltárban, megyék, hiteles helyek, családok levéltáraiban található anyaggal: arra a tapasztalatra jutnánk, hogy bármily teljesnek és gazdagnak látszik is a közölt sorozat, az nagyon hiányos s a lexikonszerű teljességet távolról sem éri el.

Jól tudjuk, hogy ezt teljessé tenni, nagy feladat s egy emberélet munkája; de hát az ilynemű művek használhatósága s így értéke is nagyrészt azok teljességétől függ. E tekintetben jól tesznek vala a szerkesztők, ha a magyar nemzetségeknek (genusoknak) jelvényeit is felveszik művök keretébe; igy például az *Aba*, *Ákos*, *Balog-Semjén* s a többi nemzetségekét. Ezek képezték a legrégibb, legkiválóbb magyar nemességet; s czímer-jelvényeik közlésével a mű teljessége és értéke sokat nyer. Úgy tünik föl előttünk, mintha a szerkesztők a füzetek közzétételével nagyon is siettek volna; máskép]nem magyarázhatjuk meg, hogy oly gazdag forrás, minő az orsz. levéltár és Nemz. Muzeum eredeti czímerlevélgyűjteménye, melyet más kutató bármily kérdésnél legelőször szokott felhasználni, kimerítetlen, sőt csaknem érintetlen maradt.

Teljesen méltányoljuk a roppant fáradságot és szakismeretet, melyet a szer zők művöknél tanusítottak s épp ezért érint e hiány kellemetlenül. Óhajtjuk a mű értékének emelése czéljából, mely így is minden heraldikusra, sőt más történelmi segéd-tudományokkal foglalkozókra nézve is nélkülözhetetlen lesz, hogy a jövő füzetek keretébe az eddig figyelemre nem méltatott levéltárak adatait is felvegyék.

—*y*.

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGA f. évi április 30-ikán ülést tartott, melyen Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak Czobor Béla, Deák Farkas, Hampel József, Henszlmann Imre, Majláth Béla és Pesty Frigyes. A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után a bizottság az előadónak és az «Arch. Értesitő» szerkesztőjének a számvizsgálók jelentése alapján megadja a fölmentvényt. Ezután Hampel József jelentést tesz a bizottsági dúczkészlet rendezéséről és bemutatja a képes leltárt, mely az eddig rendezett dúczokról készült. Ugyancsak Hampel Fröhlich Róbert kéziratáról, melynek czíme «Magyarország hely- és néprajzi viszonyai a római uralom idejében Ptolemæos és más ókori források alapján» adott jelentést. Szerinte e munka közzététele valóságos nyereség volna az irodalomra és csak azt szeretné, ha szerző irodalmi bevezetéssel és név- meg tárgymutatókkal látná el; a bizottság magáévá tette e fölfogást s e kikötéssel Fr. művét az «Arch. Közlemények» 1887-ik évi kötetében kiadásra elfogadta. Felolvasta ezután előadó évi jelentését az arch. bizottság ez idei működéséről és bemutatta az «Arch. közlemények» nem rég közzétett XIV. kötetét. E kötetről a bizottságban az a vélemény nyilvánult, hogy túlságos fénynyel készült és hogy a tartalomjegyzék, név- és tárgymutató elmaradt, a mi a legközelebbi kötetnél pótlandó lesz. A bizottság ezután még elhatározta, hogy a műemlékek orsz. központi bizottságának Bécsben dúczkészletéből a kért dúczok nagyobb részét megküldi és Hampel József indítványára megállapodott abban, hogy lejárván működésének három évi cyclusa, a II. osztálynak az eddigi tagokon kívül még hét új tag megválasztását fogja ajánlani. Az ajánlottak névsora következő: Dr. Ballagi Aladár, Dr. Finály Henrik, Ormós Zsigmond, Dr. Ortvay Tivadar ak. levelező tagok és Dr. Lipp Vilmos, Dr. Pasteiner Gyula és Dr. Réthy László mint kültagok. *h.*

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT választmánya f. évi április 27-én tartá a szünidők előtti utolsó ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak a társ. titkár és pénztárnok, továbbá Fraknói Vilmos, Hunfalvy Pál, Zsigmondy Gusztáv vál. tagok, Henszlmann Imre és dr. Len-

Digitized by Google

hossék József osztályelnökök, Czobor Béla és Szendrei János osztályelőadók. A napi rend első tárgya a titkár havi jelentése volt. A társulati évkönyv szétküldése megtörtént, megkapták mindazon társ. tagok, kik mult évi tagdíjukat befizették, a késedelmes fizetők megkapják, mihelyt tartozásukat teljesítették. Továbbá a választmány határozata alapján megküldetett az évkönyv a hazai középtanodáknak és rokon intézeteknek körlevél kíséretében, melyben a társulatba való belépésre kéretnek. Közvetlenül a husvéti ünnepek előtt történvén meg ezen 131 példány szétküldése, eddig csak kevesen válaszoltak, olyanok, a kik megköszönve az ingyen példányt és szegénységgel mentvén ki, hogy nem lépnek be. Ily válasz érkezett a jászberényi gymnasium és a budapesti állami felső ipartanoda igazgatóságától. A társulati tagdíjak befizetése az idén kedvezőbb mint mult évben, eddig közel 1000 forint folyván be ily czímen a társ. pénztárba. Azonban még mindig nagy tömeggel lévén a hátralékosok, a választmány oly esetekben, midőn háromszoros, sőt négyszeres fölszólítás sem használt, a legerélyesebb rendszabályok alkalmazását kívánja. Örvendetes mozzanat gyanánt említi ezután a titkár, hogy társ. tagjaink közül ketten u. m. Görgey István és Szentgyörgyi Ottó urak, kik körünkből kiléptek, ismét belépni óhajtanak, a választmány ismét egyhangúlag megválasztja, úgy szintén megválasztatnak B. Prónay Gábor Tápió-Sághon mint alapító, Gaál Ernő társ. ügyvéd és Gregersen Nilson mint évdíjas tagok, ez utóbbi Dr. Peregrinyi János ajánlatára. Tárgyalás alá kerül ezután Téglás Gábor kérelme, hogy a társulat az idei évben is segítse elő a régi bányászatra vonatkozó kutatásait. A választmány méltányolván buzgó tagtársunk sikeres kutatásait az idei évre is 100 frttal járul hozzá kutatásai előmozdításához. Hasonlókép előmozdítani kívánja a választmány Münnich Sándor gánóczi ásatásait, és számára 50 frtig terjedő költséget szavaz meg.

Szóba kerülvén az idei vidéki kirándulás ügye, titkár a vidéki kirándulás előkészítése érdekében tett lépéseiről ad számot és sajnálattal jelenti, hogy azon két dunántúli városból, mely e czélra legalkalmasabb volna, kedvezőtlen hireket vett. Győrött ottani tagtársaink szívesen láttak volna, azonban a muzeum számára új terem épülvén és épen a nyári hónapokban történvén a hurczolkodás, a jövő évre szivesen föntartják készséges igéretüket, hogy egy régészeti kiállítással fognák a társulat üléseit érdekessé tenni. A választmány ennélfogva, hogy első vidéki kirándulását sikerrel tehesse meg, elhalasztotta azt 1887-re, a mikor Győrre fogia összehívni a szaktársakat.

Kapcsolatosan az idei országos közgyűlés elejtésével, a választmány elhatározta, hogy a társulat ez idei évkönyvének tudományos részében, melyet a mult évi évkönyvben a közgyűlési tárgyalásoknak szánt, Hampel József készülőben lévő nagyobb művét a magyarhoni bronzkorról kivánja közzétenni. Következett a pénztárnok havi jelentése, melyet t. olvasóink e füzet boritékán vesznek és végül tanácskozás tárgyát képezte Szendrei János javaslata közérdekű régészeti előadások rendezésére a téli idényben. A választmány rokonszenvvel fogadta ezen indítványt és végrehajtására bizottságot küldött ki, mely az elnökön és titkáron kívül az indítványozóból áll. *x.*

Digitized by Google

MAGYAR MŰTÖRTÉNET. Elérkezettnek látszik az idő, hogy az évtizedek óta folytatott magyar műtörténeti kutatások eredményeit a művelt magyar olvasóközönség számára élvezhetően írt kézikönyvbe foglaljuk. A m. tud. akadémia történeti osztálya e fölfogásunkat magáévá tette és indítványára a t. akadémia ez idei nagygyűlése alkalmával 1000 aranyforintnyi díjt tűzött ki egy magyar műtörténelem megírására. A pályaföltétel szerint a magyar műtörténet 1600-ig való korának tárgyalása kívántatik és a pályaművek 1888-ik évi szeptember 30-ikáig adandók be. A határidő elég hosszú, a díj elég jelentékeny s a mi fő, a tárgy elég méltó arra, hogy érette legkitünőbb hazai kutatóink is nemes versenyre keljenek. Azért bizton reméljük, hogy a pályázat a hazai irodalmat nem egy, de több jeles munkával fogja gazdagítani. *h.*

FŐVÁROSI MUZEUM. Az országos kiállítás után fönmaradt műcsarnoki díszes épület annyira megtetszett a fővárosi hatóság néhány befolyásos tagjának, hogy kedvük kerekedett azt jócska összegért megvenni, és hogy ne költsék egészen hiába a sok pénzt, találtak az épületnek kegyeletes czélt is: fővárosi muzeumot akarnak benne alapítani. Olvastuk a szépen írt emlékiratot, mely ez érdekben megjelent, de abban nem látjuk bebizonyítva, hogy a főváros olyan fajta intézetet igényelne, a minő ott tervezve van. Mindazon fővárosi reliquiák, tervek, kiállítási gypszminták és egyebek, melyek számára azt a költséges palotát meg akarják vásárolni, kevesebb költséggel is találhatnak helyet és azok kedvéért nem érdemes oly rengeteg feneket keríteni a dolognak. Végre is csak olyanfajta letéti hivatal volna az, nem tudományos intézmény. Azért nem is lelkesülhetünk e tervért.

Ha a fővárosnak csakugyan oly tömérdek pénze van, hogy muzeumra is jut, ám folytassa az aquincumi ásatásokat és csináljon egy aquincumi muzeumot. Ez méltó czél lesz, és lesz oly különlegessége, minővel kevés főváros az Alpeseken innen dicsekedhetik. De azok után, a miket az utóbbi időben tapasztaltunk, nem igen látszik, hogy volna ily tudományos czélokra költsége. Csak nem rég szűntette be a fővárosi testület az óbudai ásatásokat — költségkímélés szempontjából. Az utóbbi ásatásokból származó leletek ki voltak állítva a mult évi kiállításon: még most is várjuk azok szakszerű leírását, hiába várjuk, mert állítólag nincs rá költség és i. t.

De ha ilyen, valóban komoly czélokra nincs költség, hogy lehessen a fővárosnak pénze oly fővárosi muzeumra, a minőt az emlékirat tervez, és a mely százszorta többe kerülne! *x.*

ÁSATÁSOK RÓMÁBAN. Duca di Torlonia, Róma városa polgármestere a londoni «Morning Post»-hoz intézett levelében nem rég felelt azon vádakra, melyet kitűnő német művészek, tudósok és írók, mint Grimm, Gregorovius, Paul Heyse, Döllinger és Piloty a rómavárosi hátóságra szórtak, a miért megengedi, hogy Rómában annyi jeles épület és kert az újjáépítésnek áldozatúl esik, és így a régi Róma méltóságos ősi jellege mindinkább veszendőbe megyen. Torlonia hivatkozik e vádakkal szemben arra, a mi az utóbbi 16 esztendő óta, a mióta Róma az egységes olasz királyság székhelye, az archæologia érdekében

Digitized by Google

történt. «Igazságot reméltünk, úgy szól, azoktól, kik oly élénk érdeklődést tanusítanak irányunkban, de hiába vártuk. Mit is nyom az ő szemükben, hogy ha városunk művészi és régészeti örökségét az állam s a város közös erejével megkettőztettük! Mit nyom az, hogy a forum romanumot egész hosszában elejétől végig fölástuk, hogy a Vesta szűzek háza és a római imperátorok palotái az évszázados omladék alól kikeltek, hogy Caracalla thermái egész óriási terjedelmükben és régi fényükben szabadon állanak! Csekélység előttük, hogy a Pantheon környékéről egész házcsoportot bontottunk le, mely a kitünő régi épület tiszta és teljes hatását gátolta! Csekélység, hogy a római királyságból fönmaradt falak maradványait negyven helyen föltártuk és megóvtuk! Mit is jelentsen, hogy Mæcenas kertjeit, az Emporiumot, az arx Capitolinat, Claudius ívét fölástuk és velük a Római emlékek sorát örökre gyarapítottuk! Mit is nyom, hogy az új Róma építésénél 370 szobrot és mellképet találtunk az új fővárosi muzeum számára, mely nem sokára a vatikáni híres muzeumokat nemcsak utólérni, de túlhaladni fogja! És e szobrászati emlékekhez járúl az érmek, terracották, föliratok, ékszerek, üvegek, agyagneműek, házi- és magánrégiségek óriási tömege». A herczeg nem merítette ki az új ásatásokból származó emlékek fölsorolását. Hozzátehette volna, hogy a Via nazionale építésénél lelt régiségek már évek óta a capitoliumi muzeum épületének egy egész nagy szárnyát töltik meg, a hol első rangú műveket is láthatni. Említhette volna a Quirinalison az omladékban alig néhány hónapja lelt két óriási bronzszobrot, melyek a legjobb antik bronzok közé tartoznak és joggal mondhatná, hogy az ásatások majdnem napról-napra új, meglepő leleteket hoznak napfényre! Tény, hogy e régészeti események mindig újra meg ujra Róma felé vonzzák a világ figyelmét és azt folyton fokozzák és ébren tartják. Hogy mennyit köszön a római historia az utóbbi másfél évtized ásatásainak, azt fönnön hirdeti az a 3000 római föliratos emlék, melylyel bámulatos módon gazdagodtak kútfőink. Így tehát nekünk archæologusoknak épen nincs okunk panaszt emelni a «római rombolások» ellen, több történt ez utóbbi években tudományunkért Rómában, mint azelőtt századok hosszú során, sőt ellenkezőleg, dicsérnünk kell a római municipiot azért a kegyeletért és tudományszeretetért, melylyel a rohamosan haladó újkor jogos igényeit ki tudta elégíteni és mégis megóvta, sőt gyarapította nagyszerű multjának gazdag örökségét. (Sammler VIII. 2.) *y.*

JÁNOS FESTŐ SÍRKÖVE. I. A budavári Mátyás-templom restaurálási vonalán kívül, a pénzügyminiszteri épület lebontott részének alapzatából f. évi május hó elején egy érdekes sírkövet ástak ki.

A sírkő kétségtelenül János mesternek, Nagy Lajos királyunk udvari festőjének epitaphiuma, ki is 1370-ben, a szent kereszt feltalálásának ünnepe előtt (?) való napon (május 3-ikán) halt meg. Így tehát művészetünk története szempontjából, első rangú történeti ereklyének tekinthető az.

A roppant sírkőlap lehetőleg egyszerű. Anyaga ugyanazon márványkeménységű sóskúti cerithyum-mészkő, melyből a templom most restauráltatik. Alakja hosszukás négyszög, melynek hossza 2 méter és 5·05 cm., szélessége 1 méter 21 cm., vastagsága pedig 26 cm.

Digitized by Google

Közepén az egyszerű vonalkeret közé foglalt lapon, annak felső három negyedében, homorúan bevésett paizsban, ugyanolyan, de domborúan alakított egyszerű három paizs van egymásfölött alkalmazva, bevésve.

Körül, vonal-keretbe foglalva olvasható a minuskulás betűkkel vésett fölirat:

✠ anno ◆ dni ◆ m ◆ ccc ◆ lxx ◆ idie ◆ iventonis ◆ ſte ◆ crucis ◆ obit ◆ magiſt ◆ iohann ◆ pictor ◆ regis ◆ hungarie ◆ amen ◆

+ Anno · d(omi)ni · M · CCC · LXX · i(n)die · i(n)vent(i)onis · s(anc)te · crucis · obit · magist(er) · Johann(es) · pictor · regis · Hungarie · amen ·

A három síma, üres paizs bizonyára már akkor is a művészek czímere volt; a képzőművészetek három ágát jelentvén.

Ez egész sírkő, nem tekintve, hogy kiemeltetésekor elejtetvén, egészen ketté van törve, igen jól van föntartva, s kívánatos, hogy onnan, a hol van, mielőbb a nemzeti muzeumba szállíttassék. *Szendrei János.*

II. Ugyanarról az emlékről Havas Sándor úr is szíves volt egy értesítést küldeni, mely Szendrei úrét érdekesen kiegészíti.

A budavári főegyház restaurátiója alkalmával szükségessé válván az előbbi alapozás kiásása, és az egyház régi — a tizenharmadik — században létezett állapotnak föltakarása, az egyház éjszaknyugoti vonalán, az úgynevezett Béla-torony éjszaki sarkából kiágazólag egy erős faltömb alapja jött napfényre, melyen eddig a pénzügyminiszteri épület itteni szárnya nyugodott. Midőn ez lebontatott oly végből, hogy a főegyház éjszaki oldalán útcza nyittassék és ekkép maga az egyház szabadon álljon, a Béla-torony mellett egy régi támpillér jött napfényre és ennek lebontása után legalján egy sírkő feküdt, melynek fölirata minden tekintetben leköti figyelmünket. Ezen sírkő, melynek hossza 2·05 méter, szélessége pedig 1·22 m. *I. Nagy Lajos király János nevű udvari festőjének sírjáról vétetett és falaztatott ide be.* Rajzát és föliratát ime közlöm. Ez arra vall, hogy a budavári főegyház közvetlen közelében volt temető sírjairól, a kőanyag akkor, midőn a főegyház az előbbi basilicából csarnok-templommá alakíttatott át, az ennek folytán szükségessé vált építkezések czéljaira használtatott föl. Mivel pedig föl kell tennünk, hogy Nagy Lajos király udvari festőjének sírja néhány évtizeden át érintetlenül hagyatott, a templomnak csarnokká átalakítása csak az udvari festő elhalálozása évén t. i. 1370-en túl, talán Zsigmond király idejében történt. Hiba volna föltenni, hogy az udvari festő sírja is itt volt, ezt kizárja a körülmény, hogy a sírkő a széles falazat legalján és minden oldalról beépítve találtatott.

Ugyane tájon találtatott Nagy Lajos király egy aranya is, melynek egyik lapján az Anjouk három szirmú lilioma, «Lodovic. I. R. H.», a másikon pedig keresztelő sz. János képe. S. Johannes B. fölirattal látható, és nagyságra, talán súlyra is a mostani 10 frankos aranynál valamivel nagyobb. Az érmet Schulek Frigyes építésvezető tanár úr a nemzeti muzeumnak fogja átadni.

Havas Sándor.

VASKORI MELLDÍSZ. Sümegh-Rendekről, az ottani urnatemetőből kikerült bronz női melldíszt mutatok be rajzban. Darnay Kálmán, sümeghi lakos és lelkes gyűjtő, e helyről igen sok szép tárgyat kapott, mint urnákat, bronz

Digitized by Google

lándzsahegyeket, összehajtott vaskardokat, bronztokos-szekerczéket, bronztűket és egyebeket. A melldiszt, a hozzátartozó két zárt kargyűrűvel együtt Ádám Iván barátomtól, a sümeghi reáltanoda igazgatójától kaptam ajándékba. Mint őskori ékszer a csinosabbak közé tartozik. A rajz természetes nagyságban mutatja és minden részletes leírást fölöslegessé tesz. Alakításra nézve összevág mind a szebeszlói ruhakapocscsal, mind pedig a soproni melldíszszel, ez utóbbival

VASKORI MELLDÍSZ.

kiválólag a felső láncz végére alkalmazott fibulák, előbbenivel a lánczról lelógó lemezkéket illetőleg. (Arch. Ért. XIV. k.)

A mi különösen melldíszünket illeti, látni lehet, hogy a lecsüngő lánczocskák egyikéről-másikáról hiányzik már a lemezke. A tartó fibulák, melyek az ékszert a ruhához csatolták a «Là Tène»-féle, de még inkább a hallstadti korszakra emlékeztetnek. Ezeknek a fibuláknak szakasztott mása, csakhogy vasból, Keszthelyen is fordult elő ezelőtt három évvel, mikor az új grófi kastély alapfalainak helyét kiásták, mintegy hat méter mélységben. Jelenleg a vasmegyei régiségtárban őríztetik. *Lipp Vilmos.*

Digitized by Google

Az aninai öntöttvas Érem. A budapesti országos kiállítás ideje alatt többi közt egy «Bányászati, kohászati és földtani kongresszus» is tartatott, melynek lefolyása után a tagok egyrésze Délmagyarországra rándúlt le, hogy a helyszínén láthassák és tanulmányozhassák az Osztr.-magy. Államvasút-Társaság valóban nagyszerű és tanulságos resiczai- és aninai vasművei és szénbányáit. Aninán a kirándulókat öntöttvasból éremalakban készült és igen csinosan, de annál hibásabban kivitt emléktárgygyal lepték meg.

Az érem maga 75 mm. átmérőjű. Előlapján ANINA 1885 SZEPT. 18. körirat van, közepén pedig, erősen kidomborodva, Szt. István koronájával fedve egyesített magyar czímert akartak előtüntetni, de hibásan mintázták. A czímerpajzs első osztályában ugyanis a horvát, harmadik osztályában a szlavón, a negyedik osztályában az erdélyi, a középponti pajzsocskán pedig egész helyesen a magyar czímer van; de hogy az alappajzs 2-ik osztályába (a hol a szabályos czímerben a dalmát három koronás oroszlányfőnek kell lenni) hogy és mióta került bele a *franczia Anjou* czímer: a *három liliom?* arra tán magok az osztr.-magy. államvasút-társaság aninai művészei is bajosan tudnának felelni. Mert arról, hogy Dalmácziáért cserében Francziaországot kaptuk volna, nincs tudomásunk, bár a cserébe szívesen beleegyeznénk. Vagy tán mert e társaság franczia (főigazgatósága még ma is Párisban székel) ezt akarja képviselni a magyar czímerbe becsempészett három liliom? a mely különben már Francziaországban is letűnt az égről.

Hátlapján: A BÁNY. KONGRESSUS KIRÁNDULÁSA EMLÉKÉRE körirat és közepett a bányász-jelvény alatt tölgykoszorúban egy nagy olvasztó képe van.
Magyar Bányász.

Digitized by Google

KÖNYVÉSZET.

ALBERTINI, F., Opusculum de mirabilibus novæ urbis Romæ. Hrsg. v. A. Schmarsow. Heilbronn 1886, Henninger. 8°. XXIII, 77 S. 2 M.; auf Büttenpap. 4 M.

ARBELLOT, mémoire sur les statues équestres de Constantin placées dans les églises de l'ouest de la France. Limoges, imp. Ducourtieux. 8°, 34 p. avec dessin. v. p. 107. 1 M.

AUFLEGER, O., Verzeichniss griechischer Münzen in galvanoplastischen Nachahmungen. München 1884 (Franz).

BARBIER DE MONTAULT, de. Le Trésor de la basilique royale de Monza. 1-re part.: les Reliques. 8°, 207 p. avec pl. et fig. Tours, imp. Bousrez (Extr. du Bull. monum. Nos 2—3, 1882.)

BAYET, C. L'Art byzantin, 8°. 320 p. avec 105 fig. Paris, Quantin. fr. 3.

BERTHELÉ. J. La Question de Sanxay, à propos du Memoire du P. de La Croix, réponse à M. Hild. 8°, 35 p. Pottiers, imp. Qudin.

BOHN, R. Die Stoa König Attalos d. Zweiten zu Athen. Mit 2 Kupfertaf. (Aus: «Zeitschr. für Bauwesen».) gr. 4°, 9 S. Berlin, Ernst und Korn. M. 3.

BRAUN, H. v. Ueber tektonischen Styl in griechischer Plastik u. Malerei (Sitzungsber. d. phil. u. hist. Cl. der k. bair. Akad. d. Wissenschaften, III.)

Bulletin de la Société d'études scientifiques et archéologiques de la ville de Draguignan. T. 14. (1882—1883.) gr. 8°, 543 p. Draguignan. imp. Latti.

BAUMEISTER, A., Denkmäler des klass. Alterthums. Erster Band. München, Oldenborg. v. p. 84. 166. 20 M.

BABELON, E., description historique et chronologique des monnaies de la république romaine vulgairement appelées monnaies consulaires. T. I. Paris, Rollin et Feuardent. 8°. LXVIII, 562 p. avec fig. 25 M.

BRODBECK, A., röm. Münzen abgebildet. Stuttgart, Metzler. v. p. 261. 1 M. 50 Pf.

CHODZKIEWICZ, Archéologie religieuse slave. (Comptes r. de l'Acad. des inscr. et belles-lettres, juill.—sept.)

Comité archéologique et historique de Noyon. Compte-rendus et mémoires lus aux séances. T. 6. 8°, LXXIV, 334 p. et pl. Noyon, imp. Andrieux.

CONZE. Zur Topographie v. Pergamon. (Sitzungsberichte d. k. preuss. Akad. d. Wissensch. 3.)

COSNAC, G. J. de. Les Richesses du palais Mazarin. Correspondance inédite de M. de Bordeaux, ambassadeur en Angleterre. Etat inédit des tableaux et des tapisseries de Charles I-er mis en vente au palais de Somerset en 1650. Inventaire inédit dressé d'après la mort du cardinal Mazarin en 1661. gr. 8°, VI, 436 p. et grav. Paris, Ronouard.

CRESPELLANI, C., carta topografica delle terremari modenesi, corredata di notizie e schiarimenti. Modena 1884, Vignola. gr. 8°. 29 p.

DÉCOMBE, L. Description de divers objets anciens et notamment de haches et épées de bronze trouvés à Rennes 8°, 15 p. et pl. Rennes Caillierè. (Ext. du t. 16 des Mém. de la Soc. archéol. d'Ille-et-Vilaire.)

DENNIS, G. The Cities and Cemeteries of Etruria. With. Map. Plans, and Illust. New edit. 2 vols. 8°, p. 1190. London, Murray, 21 s.

DERENBOURG, J. u. H. Etudes sur l'épigraphie du Yemen (1-re série). 8°,

Digitized by Google

84 p. et 5 pl. Paris, imp. Nat. (Extr. du journ. asiatique).

DIEULAFOY, M. L'Art antique de la Perse: Achéménides, Partes, Sassanides. 1-re Part. Monuments de la vallée du Polvar-Roud. gr. 4°, IV, 68 p. et 20 pl. Paris, Libr. centr. d'architecture.

DODLHOFF, J. Auf dem Trümmerfelde Aventicums d. «Caput Helvetiorum». Eine Studie. (Aus: «Monatsblätter d. Wissenschaftl. Club».) Lex. 8°, 40 S. eingedr. Fig. u. 2 Taf. Wien. (Basel, Schwabe.) M. 2.

DANSCOISNE, L. Description de soixante et onze tessères de bronze. 8°, 11 p. et 3 pl. Paris, imp. Pillet et Dumoulin. (Extr. de l'Annuaire de la Soc. franç. de numismatique et d'archéologie, année 1883.)

DE PAOLIS, Nicola. Questioni archeologiche, storiche, giuridiche, araldiche, a rifarmare la sua «Dissertazione sullo stemma di Marcianise» (Caserta 1878) e ribattere le opinioni opposte. 2 vol. 8°, Catania, tip. Nobile. 1882.

DESJARDINS, E., géographie de la Gaule romaine. III. Paris, Hachette. v. p. 96. 20 M.

DEMMIN, A., die Kriegswaffen in ihrer hist. Entwickelung von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. 2. verm. u. verb. Aufl. Mit vielen Abb. 1. Hälfte. Leipzig. Seemann. 8°, IV, 400 S. 5 M.

DÜRER, Albr. Tagebuch der Reise in die Niederlande. Erste vollständige Ausgabe nach der Handschrift Joh. Hauers, mit Einleitg. u. Anmerkgn. hrsg. von Frdr. Leitschuh. 8°, XIII, 207 S. Leipzig, Brockhaus. M. 7·50., geb. M. 9·50., Ausg. auf holländ. Papier M. 15—.

DÜRER Albr. Zeichnungen. In Nachbildgn., herausg. von Frdr. Lippmann. (I. Zeichnungen im kgl. Kupferstichkabinet in Berlin. — II. Zeichnungen im Besitz d. Hrn. William Mitchel in London. — III. Zeichnungen im Besitz d. Hrn. John Malcolm of Poltalsch in London. — IV. Zeichnungen im Besitz d. Hrn. Frederick Locker in London.) f°, 99 Bl. in Licht- u. Farbendr. u. 23 S. Text. Berlin, Grote. Geb. M. 2·50.

ERMAN, A., Aegypten u. ägyptisches Leben im Altertum. 5—8. Lfg. Tübingen, Laupp. 1 Bd. XVI. u. S. 177—350. v. p. 94—172. à 1 M.

FABRI, Timotheus. Die Mithræ dei solis invicti apud Romanos cultu. Dissertatio inauguralis historica et archæologica gr. 8°, 120 S. Elberfeldæ. (Göttingen, Vandenhœck u. Ruprecht.) M. 2·40.

FURTWÄNGLER, A. Der Goldfund v. Vettersfelde. 43. Programm zum Winckelmann's-Feste der archäolog. Gesellschaft zu Berlin. Mit 3 (heliograv.) Taf. gr. 4°, 54 S. m. eingedr. Fig. Berlin, G. Reimer. M. 3.

FAHNE, A. Denkmale und Ahnentafeln in Rheinland u. Westfalen. 6. Bd.: Der kleine Waldt der freyen Reichs statt Collen von Joan Gabr. v. der Ketten. 8°, III, 190 S. Düsseldorf, Schaub. M. 5.

FILLIAS, A., Géographie de l'Algérie. 5 éd. Paris, Hachette. 12. 158 p. avec 23 grav. et carte. 1 M. 50 Pf.

FLOUEST, E., deux stèles de laraire. Paris, Leroux. 95 p. et planches. v. p. 109. 257. 6. M.

FRIEDERICHS, C., die Gipsabgüsse im kgl. Muzeum zu Berlin. Neu bearb. v. P. Wolters. Berlin, Spemann, v. p. 257. 12 M.

FURTWÄNGLER, A., Beschreibung der Vasensammlung im Berliner Museum. 2 Bde. Berlin, Spemann v. p. 257.

GAILLARD, F. Fouilles des dolmens du Port-Blanc à Saint-Pierre-Quibéren (février 1883); rapport. 8°, 16 p. et 6 pl. Vannes, imp. Galles. fr. 1.

GOZZADINI, G. Di recenti scavi e ritrovamenti di antichità nel Bolognese. (Atti e Mem. della R. Deput. di storia patria per le province di Romagna, 3-e serie vol. I, fasc. IV.)

GANDINI, L. A. Intorno ad un disegno d'un tessuto attribuito al sec. XIII. descrizione. 4°, 8 p. Modena, Società tipogr.

GÆDERTZ, Thdr. Hans Memling und dessen Altarschrein im Dom zu Lübeck. 8°, 50 S. Mit 1 Plan des Altarschreins. Leipzig, Engelmann. M. 3.

GROTE, Ludw. Lucas Cranach der Maler der Reformation. Eine biograph. Skizze. 8°, 111 S. Dresden, H. J. Naumann. M. —·50.

GROSS, V., La Tène, un oppidum helvète. Paris, Fetscherin et Chuit. 4 avec 13 planches en phototypie. 12 M. 50 Pf.

HUSSON, C. et P. BENOIT. Note au sujet de fouilles faites du canton du Haut-de-Fossé, territoire de Royaume (Regia Mansio). 8°, 8 p. Nancy, imp. Crépin-Leblond. (Extr. du Journ. de la Soc. d'archéologie lorraine, août 1883.)

Digitized by Google

HELLBACH, J. Zur Geschichte des Königssthuls u. der Wenzelskapelle. (Rhenus, Beiträge zur Gesch. des Mittelrheins. I, 9.)

HEYDEMANN, H. Alexander d. Grosse u. Dareios Kodomannos auf unteritalischen Vasenbildern. Mit 1 (lith.) Doppeltaf. u. 2 (eingedr.) Holzschn. (8. Hallisches Winckelmannsprogramm.) gr. 4°, 26 S. Halle, Niemeyer. M. 2.

HEYDEMANN, H. Analekten zu den Kunstdarstellungen aus der Niobesage. (Berichte über der Verhandlungen der kgl. Sächs. Gesellsch. d. Wissensch. zu Leigzig, phil.-hist. Cl. 1883, I. II.)

HILD, J. A. Les Fouilles de Sanxay, à propos du Memoire archéologique sur les découvertes d'Herbord, dites de Sanxay, par le R. P. Cam. de la Croix, S. J., mort 1883. 8°, 16 p. Poitiers, Blanchier. (Extr. du Bull. mensuel de la faculté des lettres de Poitiers, jouillet 1883.)

HALKE, H. Einleitung in das Studium der Numismatik. 8°, XII, 164 S. Berlin, 1882. F. u. P. Lehmann. M. 3.

HESS, A. Die siebenbürgischen Münzen des fürstl. Montenuovo'schen Münz-Cabinets beschrieben. Mit 6 (lith.) Taf. 8°, XVI, 222 S. Frankfurt a. M. Hess. M. 8.

HÆNNY, L. Schriftsteller u. Buchhändler im alten Rom. 2 Aufl. Leipzig, Fock. v. p. 83. 2 M. 40 Pf.

HAIMANN, G., Cirenaica (Tripolitania). Disegni presi da schizzi dell' autore. 2. ediz. corredata, con una Carta' geografica e le piante dei porti di Bengasi e di Derna. Milano, Hœpli. 8°, XV, 214 p. 5 M.

HIRSCHFELD, O. u. R. SCHNEIDER. Bericht über eine Reise in Dalmatien. (Aus den Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich, IX.) Wien, Gerold. 8°, 84 S.

IMHOOF-BLUMER, F., Porträtköpfe auf antiken Münzen. Leipzig, Teubner. v. p. 187. 10 M.

LENORMANT, F. Tête d'un guerrier gaulois. (Atti e Mem. della R. Deput. di storia patria per le provincie di Romagna, 3-e serie, vol. I. fasc. IV.)

LEPSIUS. Die Längenmasse der Alten. (Sitzungsbericht d. k. preuss. Akad. der Wiss. 46.)

LE ROY, P. Notes sur la topographie du Gastinois aux époques celtique e gallo-romaine en ce qui concerne plus particulièrement l'arrondissement de Montargis. 8°, 25 p. Fontainebleau, imp. Bourges. (Extr. des Ann. de la Soc. hist. et archéol. du Gâtinais.)

LONGPÉRIER, A. de. Oeuvres. Réunies et mises en ordre par G. Schlumberger. T. 3. Antiquités grecques, romaines et gauloises. 2-me partie (1862—1883.) 8°, 436 p., avec grav. et 9 pl. hors texte. Paris, Leroux, fr. 20.

LUMBROSO, G. Necropoli tipo Villanova in Ungheria. (Atti e Mem. della R. Deput. di storia patria per le provincie die Romagna, 3-a serie, vol. I, fasc. IV.)

La peinture décorative appliquée aux monuments, depuis les temps antiques jusqu' à la fin de la période de la renaissance. (Revue d'archéologie théorique, par Jacobs, No. 6.)

LINDAU, M. B. Lucas Cranach. Ein Lebensbild aus dem Zeitalter der Reformation. Mit einem (Facsm.) Bildniss des Lucas Cranach. gr. 8°, X, 402 S. Leipzig, Veit u. Co. M. 8.

LUCOT. Les Verrières de la chapelle du petit séminaire de Saint-Memmie-les-Châlons. 8°, 12 p. Châlons-sur-Marne, Martin.

LEONI, N., studii storici su la Magna Grecia e su la Brezia, dalle origini italiche fino ai tempi nostri. Vol. I. 3 ediz. Napoli, tip Tornese. 4. 287 p.

LUPUS, B., Die Stadt Syrakus im Alterthum. Eine hist.-topogr. Skizze. Nebst 1 Karte. Strassburg, Heitz. 4. 26. S. 1 M. 20 Pf.

LANGL, J., Götter- und Heldengestalten. 1—6. Lief. Wien. Hölder. v. p. 185. 258. à 2 Mark 50 Pf.

LÜBKE, W. Geschichte der Architektur. 6. Aufl. 3. u. 4. Halbbd. Unter Mitwirkung von C. v. Lützow. Mit 144 Ill. Leipzig, Seemann. 2 Bd.: XII, 572 S. v. p. 256. 12 M. (cplt. 2 Bde.: 26 M.).

Mémoires de la Société académique d'archéologie, sciences et arts du département de l'Oise. T. 11. 8°, 676 p. et 13 pl. Beauvais, imp. Pére.

Mémoires de la Société archéologique de Touraine. T. 32. 8°, 448 p. Tours, Suppligeon.

Mémoires de la Société des antiquaires du Centre. 1883. 12-e vol. Fasc. 1. 8°, 191 p. Bourges, imp. Pigelet et fils et Tardy.

Mémoires de la Société historique et archéolog. de l'arrondissement de Pontoise et du Vexin. T. 5. 8°, VIII, 211 p. Pontoise, imp. Paris.

Mémoires de la Société nationale des

Digitized by Google

antiquaires de France t. 43. (5-e serie, t. 3.) 8°, 136 p. avec pl. Paris, Dumoulin.

Michel, E. Le Baron A. Th. de Girardot archéologue, sa vie, son oeuvre. 8°, 27 p. Orléans, Herluison. (Extr. des Ann. de la Soc. hist. et archéol. du Gâtinais.)

Miln, J. Exploration des trois monuments quadrilatères, par feu James Miln. Publiée par l'abbé Luco. 8°, 16 p. et pl. Vannes, imp. Galles. Fr. 1·50.

Miln J. Quelques explorations archéologiques de feu J. Miln. Publiée par l'abbé Luco. 8°, 24 p. et 2 pl. Vannes, imp. Galles. Fr. 1·50.

Mittheilungen d. Alterthumsvereins zu Plauen i. V. 3 Jahresschrift auf d. J. 1882—83. Hersg. v. Joh. Müller. gr. 8°, VIII, 106 S. Plauen, Neupert in Comm. M. 2·80.

Monatsblatt des Alterthums-Vereines zu Wien. Hrsg. u. Red. Joh. Newald. 1. Jahrg. 1884. 12 Nrn. (à 1/2 B.) 4°, Wien, Kubasta u. Voigt in Comm. M. 2·40.

Müntz, E., e. A. L. Frothingham, jun. Il tesoro della basilica di San Pietro in Vaticano dal XIII al XV secolo: con una scelta d'inventarii inediti. Roma.

Museo italiano di antichità classica, diretto da Dom. Comparetti. Vol. I., punt. 1 a, 4°, p. 138 con. 9 tav. Firenze, Lœscher. L. 20.

Morelli, Giov. Italian Masters in German Galleries: a Critical Essay on the Italian Pictures in the Galleries of Munich, Dresden, Berlin. Translated from. the German by L. M. Richter. 8°, p. 440. London, Bell and S. 8 s. 6 d.

Müntz, Eug. Le missel de Mathias Corvin à la bibliothèque royale de Buxelles. (Gazette archéol. 1883, p. 116 ff.)

Mantovani, G., notizie archeologiche bergamasche (biennio 1882—83). Bergamo 1884. 8°. 237 p. con. 5 tav. 5 M.

Middleton, J. H., Ancient Rome in 1885. Edinburgh, Black. 8°, 530 p. with. ill. 25 M. 20 Pf.

Nidhols, F. Morgan, Notizie dei rostri del Foro Romano e dei monumenti contigui. Rome Spithöver. 8°, 71 p. con pianta e 7 tav. 4 M.

Pauli, C., altitalische Forschungen. 1. Bd. Die Inschriften nordetruskischen Alphabets. Mit 7 lith. Taf. Leipzig, Barth. 8°, VIII, 131 S.

Pöhlmann, R., die Uebervölkerung der antiken Grosstädte. Leipzig, Hirzel. v. p. 101. 250. 4 M. 20 Pf.

Rapst, G. Testament du roi Jean le Bon et Inventaire de ses joyaux à Londres, publiés d'après deux manuscrits inédits des archives nationales. 8°, 59 p. Paris, imp. Lahure.

Ruggeri, Augusto. Pel IV. centenario di Raffællo Sanzio: discorso commemorativo, letto in Perugia ecc. 8°, 32 p. Perugia tip. Boncompagni e C.

Rossi, Ad. Genealogia e parentela di Raffællo. 1 tav. publicata per cura dell'Accad. di Belle Arti di Perugia, in occasione del centenario. Perugia, lit. Tilli.

Rose, F. W., notes of a Tour in Spain. Illustrated. London, Wood. 8°, 266 p. cl. 1 M. 80 Pf.

Richter, F., de thesauris Olympiæ effossis. Berlin, Weidman. gr. 8°, 16 S. mit Grundriss. 2 M.

Rubens, P. P., antike Charakterköpfe. In Kupfer gestochen von Vorstermann u. a. Fol. München, Hirth. v. p. 112. 2 M. 50 Pf.

Steyer. Gegenstände, kunstgewerbliche, der culturhistorischen Ausstellung zu Steyer 1884. Im Auftrage des Comités der culturhistor. Ausstellung, herausg. von S. Weber unter Mitwirkung von Dir. Dr. Alb. Ilg u. Wendelin Bocheim. (à Heft 10 Lichtdruck. Taf.) Steyer, Kutschera. à Heft M. 7·50.

Servanzi Collio, Sev. Descrizione di una lampada e di un turibolo, antichissimi oggetti di oreficeria. Sanseverino-Marche, tip. succ. Borgarelli.

Strebel, Herm. Alt-Mexico. Archäologische Beiträge zur Kulturgeschichte seiner Bewohner. Mit 17 Lichtdr.- u. 2 chromolith. Taf. 4°. 142 S. Hamburg, Voss, M. 50.

Santiago. Exposición de àrte retrospectiva organizada por la Sociedad Económica de Amigos del Pais. Objetos que expuso el Sr. D. José Villamil y Castro. 8°, 29 p. Santiago, Impr. del Seminario Conciliar. (Kereskedésben nem kapható.)

Spinger, Ant. Raphæls Schule von Athen. Erläuternde Text zu d. Kupferstiche v. L. Jacoby m. (20 eingedr.) Illustr. (in Lichtdr., Lichtkpfrst. u. Zinkogr.) u. (8) Kunstbeilgn. (in Fcsm. Lichtkpfrst.) (Aus: »Die graph. Künste«) (LIV. S.) Wien, Gesellschaft f. vervielfältigende Kunst. M. 15.

Rövidítések: M. = Mark; fr. = frank; L. = Lira; sh. = shilling.

Digitized by Google

VI. KÖTET. 4. SZÁM. UJ FOLYAM. 1886 OKTÓBER 25.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

A TÉKOZLÓ FIÚ. H. BEHAM SZERINT

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

Mellékletül a jelen számhoz «**A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN** I. rész. Képes **atlasz.** 127 képes táblával és 1300 képpel» az 1886 ik évi tagdíj fejében díjmentesen küldetik meg az orsz. rég. társulat azon tagjainak, kik ez idei tagdíjukat megfizették.

Digitized by Google

TARTALOM.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Arch. Értesítő közleményeinek utánnyomása vagy fordítása tilos

Digitized by Google

VÁZLATOK A MAGYAR VISELET TÖRTÉNETÉBŐL

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.*

Nem szándékozunk a honfoglaló magyarok harczi viseletére is bővebben kiterjeszkedni, csakis két fegyverzeti alkatrészt akarunk kiemelni. Egyik a sodrony- és pikkelypánczél, melyet, bár egyptomi illetőleg dél-ázsiai eredetü, úgy látszik, a magyarok és utóbb a keresztes hadak utján ismernek meg nyugaton, hol csak a XI. századtól kezdve találjuk fel azt. A másik a kard. Salamon igen valószínünek tartja, hogy a mai görbe magyar kard vagy szablya meg volt már őseinknél is, s hogy az utóbbi szó, mely az oláhban és németben is megvan, magyar eredetü.

A kard szó tudtunkkal legelőször említtetik, hibásan «hord»-nak írva, az 1278-iki budai zsinat határozatai közt. Ennek XI. fejezete így szól: «Districte præcipimus, ne sacerdotes vel clerici in quovis ordine constituti, gladium vel cultellum quod vulgariter dicitur *hord*, portent»** stb. Tudjuk azonban, hogy ezen zsinat a kúnok féktelenségeinek korában lábra kapott visszaélések ellen volt hivatva rendet szerezni, s hogy ezen korban az udvartól lefelé mindenki kún szokásokat vett fel. A szablya szót meg épen nyelvemlékeink a XV. századnál korábbi időkből ránk nem hagyták.

Hogy a görbe kard keletről származik, az kétségtelen. Ősrégi időkben találunk már ennek emlékeire itt, sőt az európai barbár népeknél is. A kopenhágai muzeumban egy kőkorszaki, tüzkőből készített 38 centimeter hosszú pengét őriznek, mely

* Lsd a III. közleményt az Arch. Ért. VI. köt. 193. s k. l.

** Péterffy Car: Sacra Consilia in R. Hung. Posonii 1741.

Digitized by Google

egyélü és hajlott. A fentebb említett bogazkői hethita emléken szintén láthatunk már alakokat, kiknek kezében görbe kardféle van. Egyszóval a görbe fegyver, főkép azon földterületen, melyen az általunk skythának nevezett viselet volt egykor elterjedve, mindenütt előfordul. A sírokban talált vaskori görbe fegyverek, meg az említett tüzkőkard is azonban inkább késnek tekinthető, hasonlókép, azon legyőzött svecus kezében levő, mely egy a mainzi muzeumban látható római emléktáblán ábrázoltatik. Görbe fegyvert láthatunk a Trajanus és Antoninus oszlopok barbárjainak kezeiben is. Az utóbbiakra, minthogy annak alakjai tudomás szerint a Trajanus oszlopról másoltattak, nem sokat adhatunk. A dákok kezében látható fegyvereket pedig inkább sarlóknak nevezhetnők (I. közl. 6. ábra). — Egyrészt kicsinyek, más meg, hogy élük nem a domború, hanem homorú felén volt. Mindezek a görbe kard-előképeiül alig tekinthetők, valamint a görög machaira sem, mely szintén inkább kés, mint kard volt.

Már sokkal közelebb áll ehez azon görbe kard, mely a Trajanus-oszlop bázisán levő dák diadaljelvények közt látható. Hasonló hever az Attalus király által készíttetett szobrok közül az egyik haldokló gall vagy inkább perzsa mellett. E kardforma egy példánya természetben is maradt reánk. A régi Dácia területén lelték s jelenleg gróf Teleky Samu tulajdona. Kétélü bronzkard, pengéje keskeny sáslevél-formájú, csakhogy kissé görbe. I. K. Aspelin is közöl két, állítólag vaskorbeli tányért, melyen bevésve harczi jelenetek s az azokban résztvevő alakok kezében kifejlett, görbe kardok láthatók. Az egész jelenet, az azt körül vevő diszítés és a mü technikája is sokkal későbbi korra vallanak, mint a minőt nekik Aspelin tulajdonít, s mindaddig, míg ezen emlékek kora tüzetesebben és hitelesen meghatározva nem lesz, belőlük megbizható tanuságot sem vonhatunk — egyszerűen felemlítjük azokat.

Trajanus korától kezdve hosszú századokig nem tudunk a görbe kard használatáról semmi biztosat. Európában egészen elvész nyoma, de a sassanida perzsákat is számos emlékeiken mindig egyenes, széles pengéjü kardokkal látjuk felfegyverkezve,

Digitized by Google

s nem viselnek görbe kardot még az Alhambrában ábrázolt mórok sem. A már említett Swiatowid, ha ugyan kor-meghatározását (955. Kr. u.) megbízhatónak lehetne tartanunk, volna legrégibb példája a mai szablya használatának. Oly kifejlett formát mutat, hogy a XVI. század szablyája sem különb nála. Egy igen korai hazai példát is birunk, a Nemes-Ócsán (nem miként Salamon említi Szolyván, mert a szolyvai kard egyenes) talált kardban, mely a mennyire az elrozsdásodott és összetöredezett pengéből következtetni lehet, szintén görbe volt. Ennek is markolata bámulatosan kifejlett és könnyed. Mindkét emléknek kora bizonytalan, s csak az bizonyos, hogy hazánkban és Galicziában is elég nagy számmal találnak a X—XII. századból származó egyenes kardokat, görbét alig.

A XIII. században a mongol s tatár népek tünnek fel görbe kardjaikkal. A boroszlói muzeum bír egy kardot, melyet állítólag a leubusi barátok az 1241-iki Wahlstatt-i mongolcsata szinhelyén találtak, s mely napjainkig a zárda fészerében volt eltéve.* Ezen kortól fogva általánosan elterjedve látjuk keleten a görbe kardot. Felveszik a perzsák, törökök, s elterjedt lassanként mindazon népek közt, melyeknek az napjainkig kedvencz fegyvere volt. A XIV. században már nyugaton is ismeretes. Nem igen használják ugyan, de a hol keleti jeleneteket, vagy phantastikus szörnyeket akarnak fegyveresen ábrázolni, a jellemző görbe kard el nem maradhat. A kúnok a bécsi krónika képein már széltiben viselik, s fegyverük már keskenyebb és jóval hosszabb, mint a fentebb említett tatár kard pengéje.

A felhozottakból valószínünek látszik, hogy a magyarok és az előttük Ázsiából jött népek, így a hunok, avarok stb. inkább egyenes kardokat használtak, míg a mongolok, tatárok, kúnok már inkább görbe kardot viseltek. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy újabb leletek meggyőzzenek bennünket arról, miszerint a görbe kardot már honfoglaló eleink is viselték. Ha a nemes-ócsaihoz hasonló s korilag biztosan meghatározott em-

* Nevezetes, hogy ennek daczára a wahlstatti csatának az 1353-iki Hedwig-legendában lefestett képén a tatárok nem görbe, hanem egyenes kardokkal harczolnak.

Digitized by Google

lékeink jönnének felszínre, úgy ez nemcsak a görbe kard használatát, de azt is igazolná, hogy ez eleinknél már hosszú fejlődésen is mehetett át, mert ennek formája a későbbi wahlstatti példányénál jóval tökéletesebb.

Végül még az ösmagyar viselet ékszereiről emlékezzünk meg röviden.

A hunok, avarok, bolgárok, magyarok mindannyian mint oly népek említtetnek, melyek kincsekben, arany, ezüst és drágaköves ékszerekben igen gazdagok. Hogy mennyire kedvelték eleink is az ékszereket, kitünik abból, hogy egyik-másik nyert csata után a győzők az elesett magyarok kifosztása folytán gazdag prédára tesznek szert. Eberhard gróf az augsburgi ütközet után az elesett magyarok ruháiról lemetélt s egyébként róluk leszedett ékszerekből három font aranyat ád az egyháznak kehely- és kereszt-készítésre. Szt. István, legyőzvén Keánt, a bolgárok és szlávok fejedelmét, zsákmányul nyert kincseiből gazdaggá teszi a boldogságos szüz székesfejérvári egyházát.*

Használták az ékszereket különállóan is, mint a derék vagy váll körül vetett, vagy a két vállról lefüggő lánczokat, pereczeket, a nők függőket; de öltözetüket is gazdagon diszítették vele, a ruhát megrakták értékes pitykékkel, boglárokkal, arany dísz jött a süvegre vagy sisakra, a derékat átfogó szíj gazdag csattokat és tagokat nyert, aranynyal verték ki a kard és puzdra tokját is.

Nem térhetünk ki ezen eleinktől s a vele rokon népektől származó ötvösművek jellegének ismertetésére, még csak főbb alakjainak elsorolására sem. Ezen u. n. barbár ötvösművek felismerése és méltatása a modern régészeti tudomány legújabb és legszebb sikerét képezi, tárgyalásuk vagy épen osztályozásuk e helyen messzire vezetne.

Csakis két ékszert emelünk ki, melyeket az ősmagyarok általánosan viseltek, s melyek ruházatuk jellegére is engednek némi következtetést: ezek a nyakperecz (torques) és a csöngők.

Szt. Henrik életrajzírója feljegyezte, hogy az augsburgi vesztett csata után kifosztották az elesett magyarokat. Leszed-

* Kézai Simon mester magyar krónikája. Ford. Szabó Károly. Pest, 1870. 58. lapon.

Digitized by Google

ték nyakukról a díszes arany nyakpereczeket és ruháik széleiről a lefüggő arany csengettyücskéket.[1]

Említettük már (A. É. 1885. 180. l.), hogy mindkét ékszer scythicus eredetű. Az Európába szakadt árja néptörzsek azonban csakhamar elhagyják ezeknek használatát. Annál tovább tart annak divatja Ázsia északi részén és a finn-ugor népek között. Ha egybehasonlítjuk azon csöngős ékszereket, melyeket Livlandban a mordvinok, mériek, tschudok földén s főképen Permben találtak[2] azon népies, hazai leletünkkel, milyen pl. Erneszt-házán került napfényre[3] a hasonlatosságot és összetartozást félre nem ismerhetjük. Pedig ezen utóbbiak u. l. már a XIV. század végéről és a XV. század elejéről származnak. Ezen adat is arra mutat, hogy őseink viselete a finn-ugor népek viseletéhez hasonló, s így tehát az általunk skythának nevezett viselet volt. Hazai, avarnak tartott, leleteinkben ilyen lánczon függő apró csengős és lemezkés ékszerek elő nem fordulnak, de annál általánosabban találhatunk a sírleletekben egyes nagyobb csöngőket, melyeket nem fűztek, miként az említett apróbbakat, ruhacsatokra és lánczokra, hanem közvetlenül a ruhára vartak. Bár találunk ilyeneket a messzebb északon is, elterjedtebb használatuk délibb vidékeken volt szokásos. A Kaukázustól északra az Ural hegylánczig, sőt azon túl is elterülő földövön, továbbá a déloroszországi skytha kurgánokban találjuk annak legrégibb példáit. Hazánkban is gyakran találunk ilyeneket, főkép az egykor avarok által lakott területen. Hogy eleink is viselték, a krónikákból fentebb idézett feljegyzésből kétségtelen. Ezen csöngőket a ruha alsó sarkaira varhatták fel, — a Trajanus oszlopán láthatunk némelyik dák harczos sagumának sarkaira felvarrott ilyen csöngőket.

[1] Eberhardus comes primitias tollens, de torquibus aureis, quæ sunt ornamenta colli, et tintinnabulis, id est auri campanulis, in immis vestium dependentibus, 3 libras auri ad faciendum calicem crucemque argenteam ad ecclesiastica ornamenta dedit. Lásd Katona: Hist. crit. Primorum Hung. ducum p. 461. és Pray: Dissert. X. p. 241.

[2] Számos erre vonatkozó példákat hoznak: I. K. Bähr: Die Gräber der Liven. és I. R. Aspelin: Antiquités du Nord Finno-Ougrien.

[3] Lásd: Arch. Értesítő Uj folyam I.

Digitized by Google

Még egy diszéről emlékezzünk meg az ősmagyar viseletnek. Byzanczi stratégák a magyarok és rokon népek példája nyomán emlegetik, hogy a katona tollbokrétával ékesítse sisakját és lovát is. Világos ebből, hogy eleink is igen kedvelték ezen diszítést, — hogy miként alkalmazhatták, arra nézve szép példát mutat a szent-miklósi arany korsón látható lovas vitéz alakja, s csak azt említjük itt meg, hogy Maurikios és Leo mindig a sisak tetejét diszíttették fel tollal, míg a szt.-miklósi vitéz sisakdísze — talán mert tetején el nem fért az ötvösművön a képet körülfogó szalagtól — a sisakkarima hátsó részére jutott.

Az ősmagyar viseletre vonatkozó, felsorolt adatakból a következő tanuságra juthatunk:

A vezérek alatti magyarság viseletének főjellege azon skytha viselet lehetett, melyet fentebb tárgyaltunk. Módosult ez azonban némileg délies befolyás alatt. Ez pedig abból állhatott, hogy egyrészt az alsó kabát kissé hosszabb volt talán, úgy azonban, hogy legfelebb térdig ért, másrészt, hogy a bőr és állati prémek kizárólagos használata helyett a kényelmi, fényüző öltözet drága kelmékből, selyemből és finom gyolcsból is készült. Ezen utóbbi ruhák alakja hasonlíthatott, a méd-perzsa viselethez, s talán ettől származtathatjuk a magyar paraszt bő gatyáját is, a harczi viselet viszont, a mennyiben nem pánczélos volt, még főkép a skytha formákat és az állati prémek használatát tarthatta meg. Déli, méd-perzsa befolyásnak kell tartanunk a kabadiont is, mai mentének előképét.

Legbizonyosabb azonban, hogy azon viseletet, melyet a XVI. századtól kezdve mint magyar viseletet ismerünk, nem állíthatjuk fel az ősmagyar viselet képeül.

Mi volt az ősmagyar viselet sorsa az Árpádok és a vegyes házakból származott királyok alatt, s miként fejlődött abból, idegen elemek hozzájárulásával, a későbbi nemzeti viselet: ez azon további kérdés, mely a magyar viselet történetének kutatásánál önként felmerül.

Dr. Boncz Ödön.

Digitized by Google

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KÖZÉP-EURÓPÁBAN LELT Ó-ETRUSZK HÁROMLÁBAK.

A közép-európai ősrégészeti leletek legérdekesebb tárgyai közé azok tartoznak, melyek az Alpeseken túli országok classikus miveltségi köréből származnak; mert az ily emlékek a barbár országok ősrégi korának megállapításában olyféle szerepet visznek, mint a földtanban az egyes rétegek viszonylagos korát jelző kagylók: az ősrégészeti leletek tömkelegében ily classikus régiségek biztos chronologiai támpontokat nyújthatnak.

Szerencsére nem épen ritkán akadunk Közép-Európában déli vidékekről származó beviteli czikkekre, különösen a vaskor azon szakaszában, mely a rómaiakat megelőzi. Vannak e korból apró ékszereink, sőt nagyobb tárgyaink is, mint festett edények és egyebek, melyeknek idoma, diszítése, technikája classikus származásukat kétségtelenné teszi.

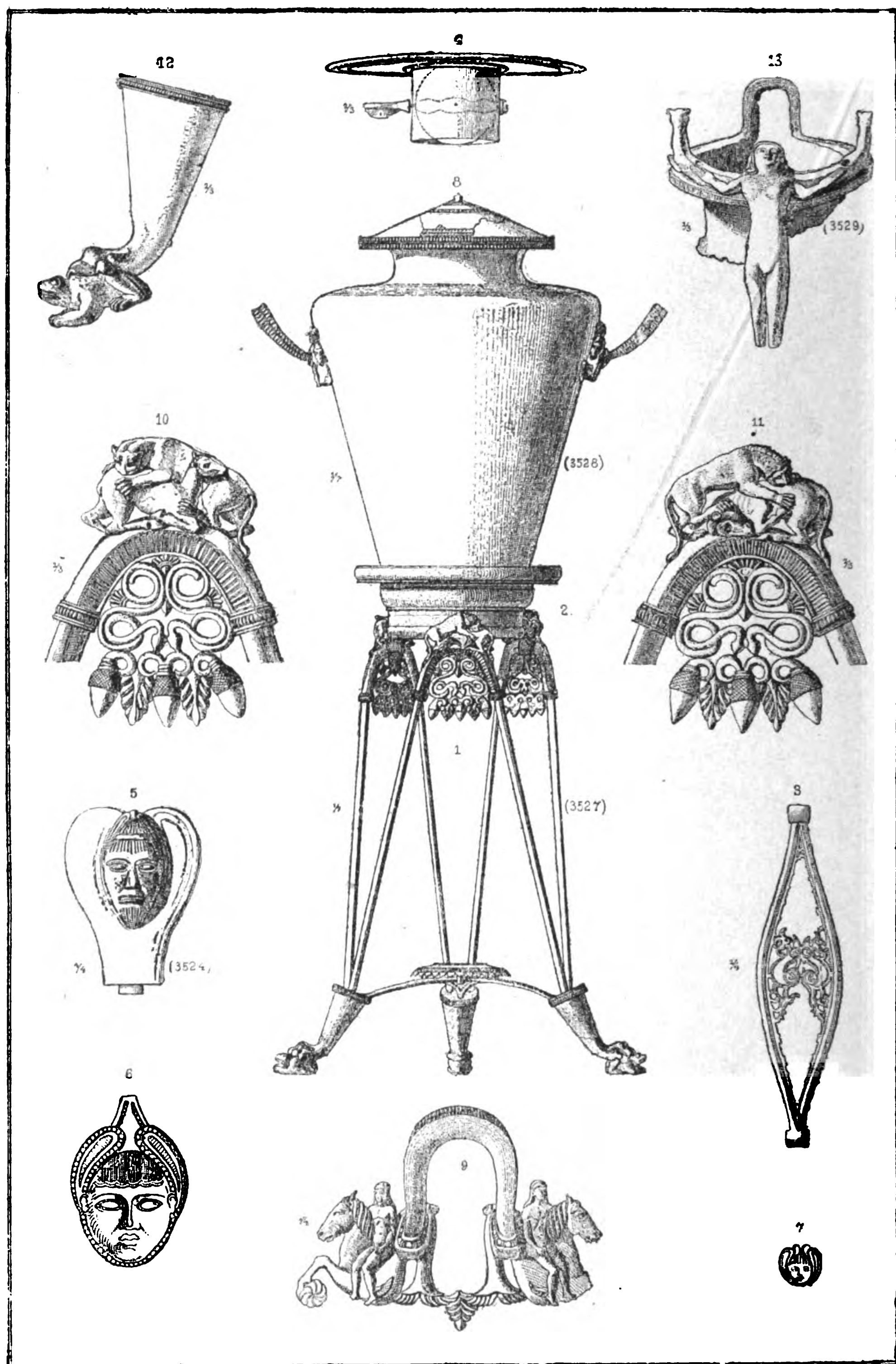
E helyütt két ilyen érdekes emléket akarok röviden ismertetni, két ó-etruszk háromlábat, melynek egyikéből a n. múzeum is őriz érdekes töredékeket, a miért szívesen engedtem e folyóirat szerkesztőjétől vett meghivásnak, hogy ezeket is belevonjam jelen tanulmányom körébe.

Mindkét háromláb Európa nyugoti részén került színre, a hol a Rhone és a Rajna völgyei Közép- és déli Európa között természetadta, sokatjárt közlekedési utak gyanánt kinálkoztak. E közlekedés sűrű nyomokat hagyott itt, melyeknek ép a délvidéki behozatali czikkek adják meg sajátszerü jellegüket.

Francziaország keleti részén sírhalmokban ily déli származásu tárgyakat tartalmazó érdekes leletek kerültek elé, melyek a vaskor meglehetős korai szakaszából származnak, abból, mely körülbelül a híres hallstadti lelet után elnevezett kor közepe tájának felel meg.

E leletek közt talán a legérdekesebb a châtilloni háromláb. Châtillon mellett találták 1846-ban (Dep. Côte d'or) egy La Garenne nevezetű sírhalomban, most Châtillonban a városi könyvtárban őrzik. A három-

Digitized by Google

A DÜRKHEIMI HÁROMLÁB ÉS RÉSZLETEI LINDENSCHMIT «A. U. H. V.» SZERINT.

Digitized by Google

1.

2.

3

BRONZSZOBROCSKÁK ETRUSZK HÁROMLÁBRÓL A NEMZ. MUZEUMBAN.

Digitized by Google

láb meglehetősen egyszerü idomú, vasból és bronzból való és négy griffel diszített bödöny talapzatául szolgált.[1] (Rajzát lásd a 300. lapon).

Ó-itáliai sírokban egész hasonló háromlábak találtatnak, így p. o. a híres Regulini-Galassi-féle[2] cornetói sírban találtak egyet;[3] ez is ép olyan, mint a burgundi háromláb, van három támasza, mely fölül állatfőkben végződik s ezekre azután erős karika van fektetve, melyen az edény áll. Nem ritkák e sírokban oly bronzvedrek, melyek mint a burgundi, hasonlókép bronzból öntött griff-, oroszlán- és kigyóidomokkal díszítvék.[4] Olympiában is találtak ily vedrekből származó töredékeket;[5] e leletek fogalmat adhatnak arról, minő volt a samosiak áldozati háromlába, melyet a tartessosi vállalat szerencsés sikere után 630-ban Kr. előtt az olympiai Heraionnak ajánlottak föl.[6]

A châtilloni háromláb a Kr. előtti VI. századból származhatik. Semmi kétség, hogy nem helyben készült, de Galliába importált árú; valószínű, hogy Etruriából származik, de görög származása sincs kizárva.[7] Fölösleges volna bővebben fejtegetni, minő fontossága van ilyen leletnek Közép-Európa őskori viszonyainak földeritésére.[8]

A háromlábnak ez a formája keleti eredetű.[9] E mellett a cornetói sírokban másfajta háromlábak is fordulnak elő, melyek közelebb járnak az ó-görög typushoz. Ezeknél a félgömb idomú veder függélyes lábakon áll, részben geometriai ornamentek diszítik és füle nincs. Ez idomról most nem szólunk részletesebben.

Keleti Francziaország azon emlékcsoportja, melyből az imént egy jellemző leletet idéztünk, összefügg schweiczi és felső rajnavidéki leletekkel és ezekhez ismét valamivel kevésbbé régi emlékek csatlakoznak a közép- és alsó Rajna vidékéről.

A Közép-Rajna környékebeli rokonleletek, különösen a Pfalz és Saar-Nahe vidékén szintén tüntetnek föl délvidéki készítményű árúkat. E csoport kora körülbelül 400-ra Kr. előtt tehető. Ez emlékcsoporttal a szakemberek közül leginkább Lindenschmit foglalkozott, bár nem mindig kellő szerencsével.

[1] *Ed. Floriest:* Notes pour servir à l'étude de la Haute Antiquité en Bourgogne, IV. Les tumulus de Mousselots. Semur 1876.

[2] *Undset:* Annali dell' instituto, 1885, p. 26 ff.

[3] Museo Gregoriano I. 57. tábla. Mások a Polledìara-sírból Vulciban, a Bernardini-sírból Præneste mellett stb.

[4] Museo Gregoriano I, 15., 16. tábla. Annali 1876. p. 253.

[5] Vgl. *Furtwængler:* Die Bronzefunde aus Olympia, p. 60 ff.

[6] Herodot, IV, 152.

[7] Vesd ö. *Furtwængler* lásd p. 64.

[8] A fönidézett grifffejjel stylusára nézve rokon darab, állitólag a Schweiczban találtatott, most Marseilleban a Trabaud-gyűjteményben.

[9] Vgl. *Layard:* Discoveries in Niniveh and Babylon (1853), p. 179. *Perrot-Chipiez:* Histoire de l'art dans l'antiquité, II, p. 732.

Digitized by Google

Ebből a csoportból mint leghíresebb darabot idézem a dürkheimi (Rheinpfalz) híres háromlábat. 1864-ben októberben ásták ki, több egyéb tárgygyal; köztük van a háromlábra tartozó szép bronz amphora. Lindenschmit tette közzé a leletet[1] és mi is itt (a 296. lapon) a Lindenschmit-féle képes tábla szerint adjuk a rajzát. Baj, hogy nem szakértő ásta ki; a vasuti munkások, kik véletlenül reáakadtak, nem gyűjtöttek össze minden hozzátartozó részletet. A leirás szerint «néhány apró bronzalak és csoport egy arra vetődő úr birtokába jutott». E hiányok miatt nem is lehetett a háromlábat teljesen helyreállítani.

Mikor 1883-ban a n. múzeum gazdag gyűjteményeit tanulmányoztam, szemembe ötlött a rajzban idezárt három bronzcsoport (297. l.); rajnavidéki származásuk különös figyelmemet ébresztette. Első tekintetre tisztában voltam azirányt, hogy az 1. és 2. számú tárgyak egy etruszk háromláb szárainak képezték fejdiszítését; a 3. számúban olyan füldíszre ismertem reá, minő a dürkheimi amphorán is van. A n. múzeum e bronzokat 1866 február 28-ikán kapta ajándékúl Kukaczkay Fridolin úrtól, a ki őket a Rheinpfalzban vette és szerinte ott is találták a három régiséget.

Eleinte azt hittem, hogy itt egy rajnavidéki, eddig ismeretlen háromláb maradványaival van dolgom; azonban meggyőződtem, hogy ezen Magyarországba tévedt bronzok, a híres dürkheimi lelethez tartoznak.

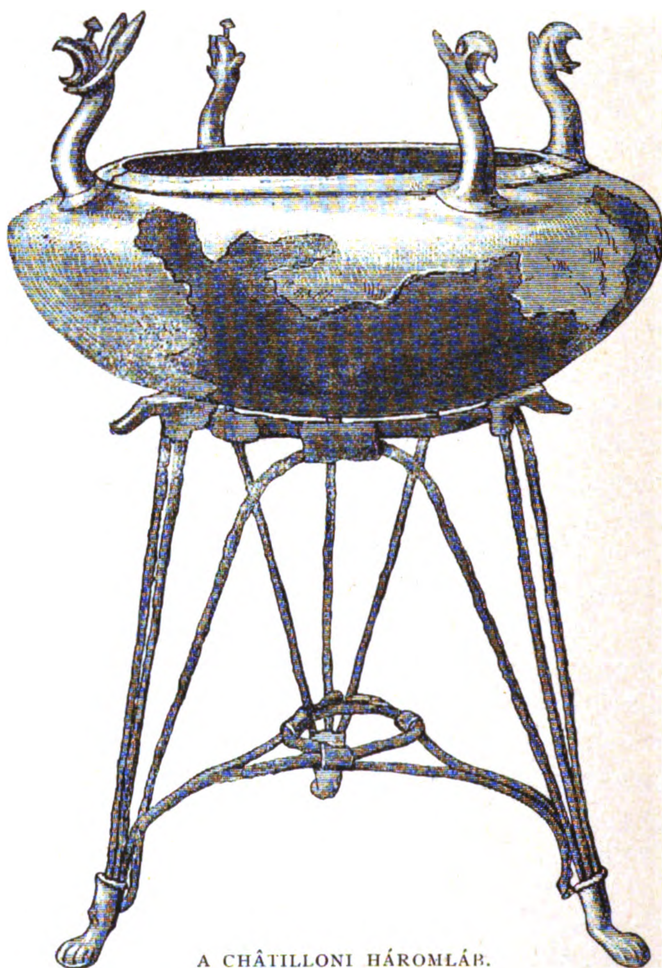
Igaz, hogy Lindenschmit leirásában nem említi, hogy az amphora füleiről valami hibázik és rajza szerint nemis hiányzanék belőle semmi, kivéve a födél egy darabját. Másfelől azonban a körülmények találkozása sokkal meggyőzőbb, semhogy két különböző leletet föltételezzünk. Az előfordulás időpontján és viszonyain kívül, a dürkheimi háromlábon meglévő csoport nagysága, és előadása teljesen megfelel a múzeumbeli két csoportnak és épen e két csoport hiányzik amott, sőt Lindenschmit maga egy arrajáró úrról szól, a ki a hiányzó darabokat szerezte. Tehát mindezeknél fogva alig foroghat fön kétség az iránt, hogy a bemutatott csoportok a híres dürkheimi háromláb kiegészitő részei.

A csoportokat képező alakok közül az 1. sz. ábrában könnyen ismerünk reá Heraklesre, kinek kezében a bunkó és az állatbőr és a kit egy nő vezet. A 2. számú csoport szárnyas czipőkben járó két alakjánál a két menekülő Athamantida testvérre lehetne gondolni, végül a szárnyas lovon ülő ifjúban (3. sz. ábra) Perseust vagy Bellerophont sejthetnők, de biztos nevet nem adhatunk neki. Helbig, kit véleményadásra kértem, azt irta nekem, hogy a kérdéses csoportok biztosan etruszk munkák az ötödik Kr. e. századból. Ilyenfajta bronzmunkák etruszk sírokban attikai fekete alaku későbbkori és korai vörösalaku

[1] *Lindenschmit:* Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit. II, Heft II, taf. 2.

Digitized by Google

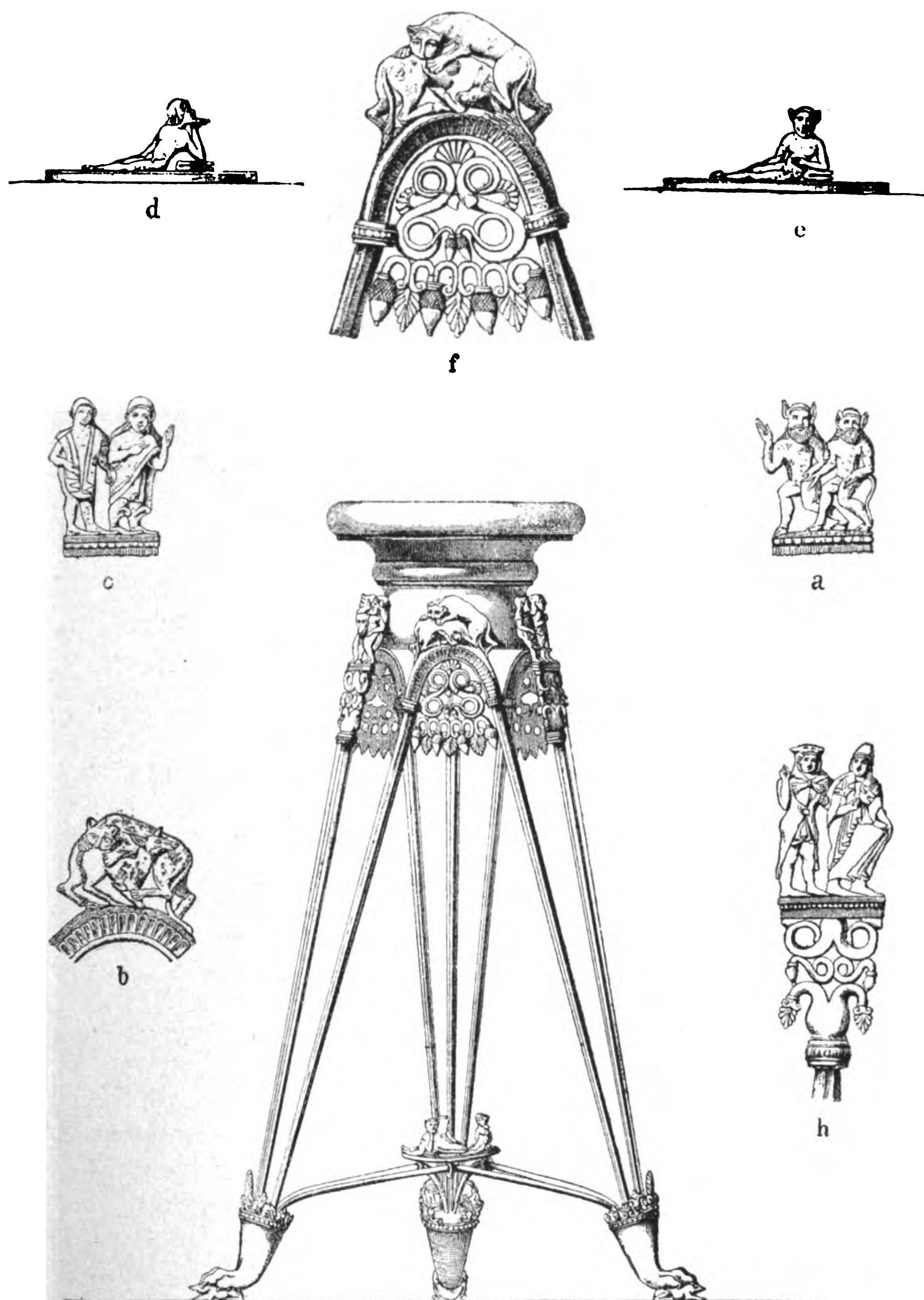
edényekkel együtt fordulnak elé. Biztosan azért nem lehet őket elkeresztelni, mert az etruszk művészek épen abban a korban, mikor ezek a dünkheimi tárgyak is készültek, kezdtek görög motivumokat földolgozni, és ekkor náluk még gyakori az eredeti görög minták félreértése és önkénytes átidomítása. Azért is alig lehet a lovas alakot szárnyai miatt

A CHÂTILLONI HÁROMLÁB.

Perseusnak tekinteni. Az archaikus etruszk művészetben a szárnyaknak alig van egyéb értelme, mint hogy a gyorsaság jelzői és mint ilyenek a legkülönbözőbb istenek, dæmonok és halandók jellemzésére szolgálnak. (Vesd ö. Annali dell' instituto 1860. 478—480. l.) Hasonló okokból a két csizmás alaknak sem lehet biztos nevet adni. Még aránylag legbiztosabb a Herakles gyanánt jelentkező ifju és a leány. Az etruszk művész ezúttal valószínűleg a chalkidikei félszigetről vagy a Peloponnesosból való szoborművet utánzott, mely Heraklest ábrázolta valamelyik kedvesével és midőn ezt

Digitized by Google

ETRUSZK HÁROMLÁB VULCIBÓL A MUSEO GREGORIANOBAN.

Digitized by Google

tette, talán nem is tudta a mintakép jelentőségét. Talán nemzeti jelentőséget adott a csoportnak az igen kifejlett etruszk dæmonologia köréből. Lehetséges azonban az is, hogy a művész nem gondolt semmit, mikor a görög motivumot csak mint diszítményt alkalmazta.»

A dürkheimi háromláb eredete iránt a vulcii sírok leletei nem engednek semmi kétséget. Az 1831–39. évi vulcii ásatások egy tuczatnál több hasonló tripost hoztak színre. Köztük van egy példány, mely majdnem azonos a dürkheimivel és bizonyosan ugyanabból a műhelyből származik; ennek segítségével biztosan lehet a dürkheimi tripos hiányait kiegészíteni. Ezt a tripost többen tették közzé,[1] mielőtt Angolországba magánbirtokba jutott. A 2. és 3. számú csoportok itt is megvannak a pillérek tetején; míg a harmadik láb felső végét két Silenus idomú alak diszíti. A dürkheimi triposnál ez a harmadik csoport még hiányzik, valamint hiányzik a fekvő csoport a keresztbe futó pántokat összefoglaló lapos karikán; a meglevő diszítmények többnyire összevágnak.

A Vulciban lelt többi háromlábak sokfelé széledtek. A mennyiben illustrált kiadványokból őket ismerjük, azt tapasztaljuk, hogy a rajtuk lévő domború alakok sokban összevágnak a múzeumi csoportokkal és a dürkheimi tripost diszítő egyéb csoportokkal. Egy vulcii tripos a duc de Luynes gyűjteményébe jutott[2] most a párisi nemzeti könyvtár melletti múzeumban őriztetik. Három darab a római német intézet kiadványaiban jelent meg,[3] ezekből egy (B) most a Museo Kircherianoban van,[4] egy másik (C) a vatikáni gyűjteményben[5] van. (Ennek ábráját lásd a 301. lapon.) Egy példány a Campana-féle gyűjteménybe és evvel együtt Petersburgba jutott.[6] Igen szép példányt szerzett Vulciból Basseggio úr,[7] utóbb ez a példány a Maler-féle ismeretes gyűjteménynyel a karlsruhei múzeumba került.[8] Végül ismerünk egy példányt, mely a Durand-féle gyűjteményből a berlini múzeumba jutott.[9] Ugyancsak a berlini múzeumban van egy háromláb Metapontumból, mely nagyjából ugyancsak ezen csoport jellegét tünteti föl, de más tekintetben tőle eltér.[10]

[1] O. Jahn in Bullettino dell' inst. 1839. p. 21, Monumenti dell' inst. III, Taf. XLIII, Braun in Annali 1842, p. 62 ff. *Canina*, Etruria maritima, II, Taf. CXII, Fig. 1—7 lerajzolva.

[2] *Caninanál* i. h. Fig. 8—14. *duc de Luynes* «Nouvelles Annales», II. (Paris 1839) p. 237—260.

[3] Monumenti dell' inst. II, 42.; *Campanati* Annali 1837, p. 161—167.

[4] Monumenti VII, Tab. LXIX, Fig. 3.; *Roulez* in Annali 1862, p. 202 ff.

[5] Museo Gregoriano I, Tab. 56.

[6] Monumenti VII, Taf. LXIX. Fig. 2; *Roulez* Annali 1862. p. 191 ff.

[7] *Braun* «Annali» 1842. p. 67.

[8] Rajzát lásd «Die Grossherzogliche Badische Alterthümersammlung in Carlsruhe». Heft I. (1877.)

[9] *Friederichs:* Berlins antike Bildwerke, II. uo. 767.

[10] *Friederichs* ibid. uo. 768.

Digitized by Google

Az e csoporthoz tartozó háromlábak nem tekinthetők áldozati ajándékoknak (ἀναθήματα), hanem ezek a mindennapi életnek szolgáló használati tárgyak, asztalkák és szobadiszítések voltak,[1] legtöbbször üst alá tartozó állványok gyanánt szolgáltak, mikép maga a dürkheimi háromláb.

A három múzeumi csoport elhelyezésével sikerült a dürkheimi tripost valamennyire kiegészíteni, hiányzik még a harmadik lábról való csoport (két Silenus) és nincsenek meg az alsó széles karikára tartozó idomok. Valószínű, hogy ezek a hiányzó dísztagok is magánkézbe jutottak és remélhető, hogy még lappangnak valahol és hogy egy nap még előkerülnek rejtekeikből, a mit jelen ismertetésem talán elő fog mozdítani.

Christiania 1886. juliusban. *Ingvald Undset.*

RÓMAI KATONAELBOCSÁTÓ-LEVÉL MAROS-KERESZTÚRRÓL. E folyóirat t. szerkesztője úgy kivánta, hogy azt a Maros-Keresztúron ez idén lelt diploma militaret, vagy mint korábban nevezték, tabula honestæ missionist, a melyet gróf Lázár Jenő volt szíves a m. n. múzeumnak imént átengedni, én ismertessem e hasábokon, mint a ki előszeretettel szoktam foglalkozni a Dacia területén lelt feliratos római emlékekkel. Megtisztelő bizalmának a következőkben igyekszem eleget tenni.

A kérdéses katonaelbocsátó-levelet, a mint tudom, ez év tavaszán Maros-Keresztúron lelték, tehát az Apulumtól (Gyulafehérvártól) Felső-Dacia keleti részén, a Marosmentén felfelé Vécsnek irányuló római hadút ama pontján, a hol egy eddig ismeretlen római castrum stativum létezését első sorban Orbán Balázs mutatta ki,[2] a mely római állótábor romjaiból egyebek közt az *ala Bosporanorum* egy bélyeges téglája került elő avval az alkalommal, midőn Deák Farkas 1882 nyarán ahelyütt próbaásatást tétetett.[3]

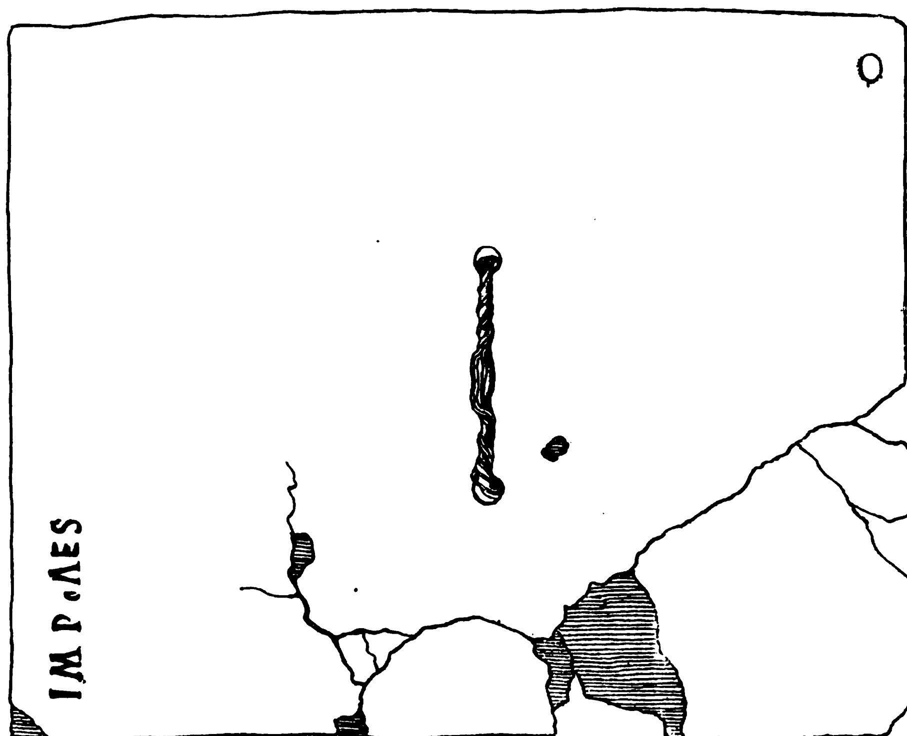
E diploma valódi gyöngye az eddig lelt római katonaelbocsátóleveleknek. És pedig nemcsak teljességénél fogva — feliratának ugyanis alig pár betűje hiányzik — hanem főleg azért, mivel: 1. csukott, tehát ép állapotban kerülvén elő, a római katonaelbocsátó-levelek zárási módjával, s minden további kételyt kizáró módjával ismertet meg; 2. azért, mivel az Antoninus Pius császár uralkodása alatt a Kr. u. 158. évben Felső-Daciában (a mai erdélyi részekben) állomásozott római auxiliaris hadcsapatok néhány afrikai oly lovas osztályát említi meg, a melyeket s épen oly összetételben, a mint fel vannak sorolva, a római epigraphia nem ismer; s végül 3. azért, mivel két oly consult nevez

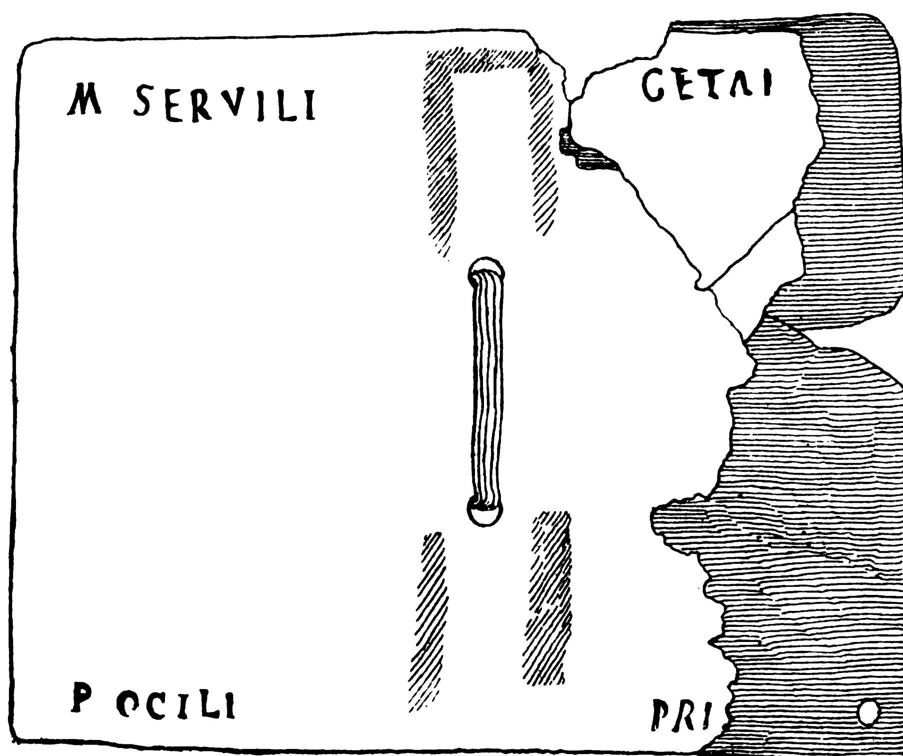
[1] Vesd ö. különösen *Friederichs* l. c. p. 191; auch Annali 1862, p. 191.

[2] *A Székelyföld leírása*, IV. k. 217. l.

[3] E tégla feliratát ismertettem: *Benndorf-Hirschfeld, Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich*, VI. k. 140—141. l.

Digitized by Google

IMP CAES

M SERVILI
GETAI
P OCILI
PRI

meg, a kikről eddig mit sem tudtunk, s a kiket ennélfogva ama négy ismert consul közé kell illesztenünk, kik a Kr. u. 158. évben hivataloskodtak.

Az Archæologiai Értesítő t. olvasói jól tudják, hogy mi a római diploma militare s hogy mi czélra szolgált,[1] ennélfogva tehát bizvást mellőzhetem ez érdekes emlékek behatóbb ismertetését. Nem fojthatom el azonban ez alkalommal egy megjegyzésemet. Azt t. i., hogy jó lenne, ha a néhai Érdy által a diploma militare megjelölésére kifundált *becsületbeli bocsátvány*, egyébként sem magyaros kifejezést egyszer s mindenkorra mellőznők, mivel e szerencsétlenül keresztelt kifejezés olyasmire emlékeztetheti a magyar embert, a miről csakugyan még sem »illik« beszélni. Leghelyesebbnek tartom, ha ez emlékeket a latin *diploma* szóval jelöljük meg röviden, a *diploma militare* vagy *privilegium militum veteranorumque de civitate et connubio*, habár helyes, de hosszaságuk miatt nem igen alkalmas kifejezések helyett. Ha azonban tisztességes magyar szóval akarjuk megjelöni a diplomát, a mely utóvégre is sem több sem kevesebb, mint *obsit*, vagyis katonai szabadságlevél: nevezzük ez utóbbinál még helyesebben *katonaelbocsátó-levélnek*. Én legalább ezt a kifejezést használom.

A maros-keresztúri, mintegy 12 cm. magas, $9^{1}/_{2}$ cm. széles s 1 mm. vastag, egymásra pontosan ráillő két vékony bronzlapból álló elbocsátó-levél tábláit[2] laposra vert keskeny bronzszalagocskából készült kötelékkel összefűzve ugyanazon állapotban találták, mint a hogy a diploma eredetileg ki volt állítva. E köteléket összefűzése után épen 1728 évvel magam vágtam át, hogy a táblák beloldalán levő feliratokat olvasnom lehessen.

Diplománk felső és alsó küllapjának rajzát (melyeken a feliratok csak indicálva vannak) azért közlöm, mivel hasonló, felbontatlan, tehát eredeti állapotban levő elbocsátó-levél vajmi ritkán kerülvén elő, szükséges tökéletesen megismernünk a római diploma militare-k összefüggésének, jobban mondva zárásának módját, a mit a példányunk után vett rajzok íme híven feltüntetnek:

A mint t. i. az első ábrán láthatni, a diploma felső táblájának külfelén a bronzfonal meg van sodorítva, míg viszont a második ábra szerint az alsó tábla küloldalán simán, vagyis laposan egymásra hajtva

[1] Mommsen a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötetében a 902—919-ik lapon s az *Ephemeris Epigraphica*, II., IV., V. köteteiben kimerítőleg, s e folyóirat t. szerkesztője az aszári katonaelbocsátó-levél ismertetésében (*Adalék Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában*. M. tud. akad. Értekezések, II. osztály, XII. k. I. sz. 1884.) röviden mindazt elmondták, a miket e tekintetben tudnunk szükséges.

[2] Diplománk tehát középnagyságú példány a római hasonnemű emlékek sorozatában.

Digitized by Google

maradt a bronzszalagocska. A zárást tehát egyetlen, laposra vert keskeny bronzszalagocskával úgy eszközlötték, hogy az a két tábla négy lyukán át négyszeresen (tehát nem háromszorosan, a mint eddig tudtuk) áthuzván, a felső tábla külfelén megcsavarták és pedig azért, hogy a fonat itt szabadon állván, a kopásnak inkább ellenállhasson s így tovább tartson; az alsó tábla külfelén pedig a fonatot laposan hagyták, a szalag végét alája csusztatván, azért, hogy a tanúk nevei közt ugyan e lapon üresen maradt tér közepére esett fonadékra a tanúk viaszba nyomott pecsétei s az ezekre alkalmazott érczlemez jobban ráillesztethessenek. Következőleg az összekötő bronzszalag végei az alsó tábla külfelén nem valának, a mint eddig vélték,[1] összecsomózva vagy bogozva, a mi különben is csak úgy lesz vala lehető, ha a szalagot nyitva, kész és sodrott állapotban húzták volna át a lyukakon s végeit alól csomózták volna össze; de ez a zárási mód már csak azért sem lehetett czélszerű, mivel az így készült csomóra sem a pecséteket, sem pedig az ezeket borító érczlemezt nem lehetett volna simán, egyenletesen ráilleszteni, a mi pedig a zárás tartóssága végett mulhatatlanúl szükséges vala.

A tanúk a prænomenük s cognomenük közt üresen hagyott tér közepén levő zárófonadék aláhajtott végére alkalmazott viaszba, jobban viaszszalagba nyomták pecséteiket. Erre a pecsétszalagra aztán, mint Christ egy sydenhami diplomával együtt lelt érczlemezkékből következtetve elmésen kimutatta,[2] érczborítékot[3] alkalmaztak, és pedig akként, hogy a pecsétvonal mentén jobbról és balról a táblára ólommal forrasztott, alacsony és keskeny érczszalagokat képező párkánykákra felülről egy oly szélességű érczlemezt illesztettek (de nem forrasztottak, mivel ez esetben a viasz elolvadt volna), mely a pecsétsort a sérüléstől megóvta s egyszersmind a köteléket felbomolhatatlanná tette.

Ezt a fedési módot kétségtelenné teszi a maros-keresztúri diploma. Második ábránkon ugyanis a capsula fekvését világosan felismerhetjük az árnyékolt vonalakban. A mint ezekből láthatni, példányunk a sydenhamitól abban különbözik, hogy: 1. a capsula hosszvonalai felül szintén egy párkánykával tetőzve, illetőleg határolva voltak, s így a capsula felső része zárt vala, míg ellenben alól nyitva maradt; s hogy 2. a táblát összekötő fonadék hosszában a capsula párkánykáinak mi nyoma sem látható, vagyis hogy a capsula voltaképen nem vala folytonos, hanem felső és alsó részből állt, a közbeeső rész pedig rámázatlan maradt, a mit úgy magyarázhatni meg, hogy a capsula fedő-lemezének a fonadékot épen itt, bogpontján, erősen kellvén lefognia, szükséges volt azt a fona-

[1] *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 903. l.
[2] *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 866. l. (V. ö. 903. l.)
[3] Mommsen u. o. thecának nevezi e készüléket, mi pedig capsulának mondjuk.

Digitized by Google

dékra jól lenyomkodni, a mit, hogy a fonadékon felül s alól levő pecsétek véletlenül meg ne sérüljenek, gyakorlatilag másként nem is lehetett volna eszközölni.

Az egykori capsula alatt állt pecsétek mentét jól felismerhetni, mivel e hely nincs annyira elrozsdásodva, mint a lap többi részei.

Elbocsátó-levelünk abban is eltér a diplomák szokott kiállítási módjától — mely szerint a táblák közepén levő 2—2 lyukon kívül, azok egyik hosszoldalának mentén még 2—2 lyuk volt a szögletekre alkalmazva a tabulának érczgyűrűcskékkel való összefűzése vagy foglalása végett,[8] — hogy példányunk tábláinak hosszoldalán, az egyik szögleten, csak 1—1 lyuk van alkalmazva; az összefoglaló érczgyűrűcske azonban, a melylyel a functiót e helyütt eszközlötték, elveszett.

E diploma azért is nevezetes, mivel Felső-Dacia atájkori auxiliaris hadcsapatainak felirattani tekintetben felette érdekes új sorozatával ismertet meg, s ezért valóban nem veszett kárba a napokig tartó munka, melyet a táblák rozsdától való óvatos megtisztítására kellett fordítanom. A lapokat t. i., s különösen azok beloldalát, erős rozsdakéreg borította, a mi az olvasást, takarítás nélkül, igen nehézzé, sőt a belső feliratokét merőben lehetetlenné tevé. Ha úgynevezett nemes-rozsda feküdte volna meg az érczlapokat, az minőségénél s természeténél fogva még megkönnyíté vala munkámat (hisz az epigraphusok ujjongani szoktak, ha ily nemes példányt szerencsések kisyllabizálni), de a régiségbúvároktól jól ismert ama gonosz sárga-barnás piszkos rozsda födte be a betűket, a melynek műneve inquinamentum. Valóságos átka az antik feliratos ércztárgyaknak. Eliminandum erat.

A tisztítás következtében világosan előtünvén a táblák felirata, olvasásuk különösebb nehézségbe nem ütközött. Lássuk tehát diplománk szövegét s mondjuk el arra vonatkozó megjegyzéseinket.

1. Külső előlap:[9]

IMP CAES DIVI HADRIANI F DIVI TRA
IANI PARTHIC NEP DIVI NERVAE PRON
T AELIVS HADRIANVS ANTONINVS AVG PIVS
PONT MAX TR POTXXI IMP $\overline{II}$ COS $\overline{IV}$ PP
EQVIT ET PEDIT QVI MILIT IN ALIS III
QVAE APPELL $\overline{I}$ BATAV∞ ET I HISP CAMPAG

[8] A tabulák ugyanis, mint hivatalosan mondták, a középen levő 2—2 lyukon át záratnak *(clauduntur)*, a hosszoldal mentén alkalmazott szintén 2—2 lyuk által pedig összefoglaltatnak vagy füzetnek *(iunguntur)*.

[9] A szövegen keresztül, erre-arra vonuló törési vonalakat nyomdai nehézségek miatt nem jelöltem meg, de az egészen hiányzó részeknél pontosan alkalmaztam.

Digitized by Google

ET I GALL ET BOSPOR ET COH I THRAC SAG
ET IV HISP ET I AVG ITVR ETVEXILA FRIG
ET MAVRET CAES QVI SUNT CVM MAVRIS
GENTILIB IN DACIA SVPER ET SVNT
SVB STATIO PRISCO LEG QVINQ ET VI
GINT STIP EMER DIMISS HONLSTA *sic*
MISSION QVOR NOMIN SVBSCRIPTA

SVNT CIVITAT ROMAN QVI EORVM NON
BER DEDIT ET CONVB CVM VXORIBVS
TVNC HABVIS CVM EST CIVITAS IS
VT CVM IS QVAS POSTEA DVXISS
AXAT SINGVLIS A D VIII ID IVL
SERVILIO FABIANO QI ALLIO BASSO COS
ALAE I GALLOR ET BOSPOR CVI PRAEST
LI CINIVS NIGRINVS
EX GREGALE
HEPTAPORI ISI F BESSO
DESCRIPT ET RECOGNIT EX TABVL AEREA
QVAE FIXA EST ROMAE IN MVRO POST
TEMPL DIVI A G AD MINERVAM

2. Külső hátlap:

M SERVILI	GETAE
L PVLLI	CHRESM
M SENTILI	IASI
TI IVLI	FEL
C BELLI	VER
C POMPONI	STAD
P OCILI	PRIS

3. Belső előlap:[10]

sic IMP CAES DIVI HADRIA VI TRAIA
sic NI PARTHIN DIVI NE PRON T AE
sic LIVS HADRIANVS ANTONINVS AVG PIVS
P M TR POT XXI IMP II COS IV PP

[10] A bellapok szövege nem levén oly hanyagúl vésve, mint a hogy szokásos vala, vagyis mivel a betűk alakja — néhányának kivételével — elég szabályos: nem véltem szükségesnek e lapok feliratát rajzban is feltüntetni.

Digitized by Google

sic EQ EΓ PED Q M IN AL III E// GAL I ET FR Q
SVNT CVM MAVR GENT IN DAciA SvPER
sic ETSVNT SVB STAΓIO PRIScO LEG XXv ⟨TIP
EMER DIM HON MISS QVoR NOM SVB
sic SLR SVNΓ CIV ROM ● QVI EORL NON HAB
sic DΓD ΓT LON LV V QAVAS TvNc nAB
sic LVM EST CIV IS DATA AVT CVM IS QVAS
sic PoST DVXIS DvMΓAXAT \ LINcvLIS ●

4. Belső hátlap:

A D VIII ID IVL
FABIANO ET BASSO COS
●
ALAE I GAL ET BOSPOR CVI PR
LICINIVS NIGRIN
EX GREG ALL
HEPTAPORI ISI F BES
●

A diploma küllapjainak szövege tehát következőleg olvasandó:

1—4 Imp(erator) Cæs(ar), divi Hadriani f(ilius), divi Traiani Parthiea(i) nep(os), divi Nervæ pron(epos), T(itus) Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius, pont(ifex) max(imus), tr(ibunicia) pot(estate) XXI, imp(erator) II, co(n)s(ul) IV, p(ater) p(atriæ)

5—13 equit(ibus) et pedit(ibus), qui milit(averunt) in alis III, quæ appell(antur) I Batav(orum) ∞ (miliaria) et I Hisp(anorum) Campag(onum) et I Gall(orum) et Bospor(anorum), et coh(ortibus) I Thrac(um) sag(ittariorum) et IV Hisp(anorum) et I Aug(usta) Itur(æorum), et vexi(l)atio Frig(um) et Mauret(anorum) Cæs(ariensium) qui sunt cum Mauris gentilib(us) in Dacia super(iore), et sunt sub Statio Prisco leg(ato), quinq(ue) et vigint(i) stip(endis) emer(itis) dimiss(is) honesta mission(e),

13—18 quor(um) nomin(a) subscripta sunt, civitat(em) Roman(am), qui eorum non haber(ent), dedit et conub(ium) cum uxoribus, [qua]s tunc habuis(sent), cum est civitas is [data, a]ut cum is, quas postea duxiss(ent), [dum] taxat singulis

18—19 a(nte) d(iem) VIII id(us) Jul(ias) Servilio Fabiano, Q(u)i(nto) Allio Basso co(n)s(ulibus).

20—23 Alæ I Gallor(um) et Bospor(anorum), cui præst Licinius Nigrinus, ex gregale Heptapori Isi f(ilio) Besso.

24—26 Descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) ærea, quæ fixa est Romæ in muro post templ(um) divi A[u]g(usti) ad Minervam.

27—33 M(arci) Servili Getæ, L(uci) Pulli Chresim[i], M(arci) Sen-

tili Jasi, Ti(beri) Juli Fel[icis], C(ai) Belli Urb[ani], C(ai) Pomponi Stat[iani], P(ubli) Ocili Pris[ci].

Küllapjainak szövege pedig:

1—4 Imp(erator) Cæs(ar), divi Hadrian[i f(ilius), di]vi Traiani Parthi(ci) n(epos), divi Ne[rvæ] pron(epos), T(itus) Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius, p(ontifex) m(aximus), tr(ibunicia) pot(estate) XXI, imp(erator) II, co(n)s(ul) IV, p(ater) p(atriæ)

5—8 eq(uitibus) et ped(itibus), q(ui) m(ilitaverunt) in al(is) III, e[t] Gall(orum) I et Fr(igum) q(ui) sunt cum Maur(is) gent(ilibus) in Dacia super(iore), et sunt sub Statio Prisco (leg(ato), XXV stip(endis) emer(itis) dim(issis) hon(esta) miss(ione),

8—12 quor(um) nom(ina) subscr(ipta) sunt, civ(itatem) Rom(anam), qui eoru(m) non hab(erent), ded(it) et con(ubium) cu(m) u(xoribus) q[a]uas tunc hab(uissent), cum est civ(itas) is data, aut cum is, quas post(ea) duxis(sent), dumtaxat singulis

13—14 a(nte) d(iem) VIII id(us) Jul(ias) Fabiano et Basso co(n)-s(ulibus).

15—18 Alæ I Gal(lorum) et Bospor(anorum), cui pr(æst) Licinius Nigrinus, ex greg(ale) al(a)e Heptapori Isi f(ilio) Bes[so].

Diplománk, mint látjuk, Antoninus Pius uralkodása alatt a Kr. u. 158. évben kelt (Pius ugyanis ez évben viselte 21-er a tribunicia potestast), julius hó 8-án (e napra esvén julius havának hasonszámú idusa).

A két consul, *Servilius Fabianus* és *Quintus Allius Bassus* merőben ismeretlenek, s nem csak a fasti consularesekben, de feliratokon sem említtetnek. A consulok lajstromában a Kr. u. 158. évre azokúl Serv. Sulpicius Tertullus és Q. Tineius Sacerdos Clemens, és utánuk (december 25-én) ... Marcellus s [Appius?] Gallus neveztetnek meg,[1] diplománk két consulának neve tehát a két utóbbié elé lesz illesztendő. Annak eldöntését, hogy a 158. évben hivataloskodott e consulok közül kik valának valóságos, s kik suffectus vagy designatus consulok, Mommsen mestertől várhatjuk.

Az elbocsátó-levél az *ala I Gallorum et Bosporanorum* nevű auxiliaris lovas-osztály közvitézének,[2] *Heptaporus*, Isus fiának, születésére nézve Bessusnak, tehát a nagy thrák népcsalád fiának részére állíttatott

[1] *Klein*, Fasti consulares stb. Lipsiæ, 1881. 74. l.

[2] A római katonadiplomák a lovas közvitézt kivétel nélkül *gregalis*-nak, más feliratos emlékek ellenben *eques*-nek szokták nevezni. L. *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 1157. l. (V. ö. u. o. 913. l.)

Digitized by Google

ki.[1] Nevének analogiáját sehol sem találom; atyjáé azonban pár feliraton előjön.[2]

A maros-keresztúri diplomát, külső kiállításán kívül, nagy fontosságúvá főleg azok az adatok teszik, a melyeket az Antoninus Pius idejében Felső-Daciában állomásozott auxiliaris hadcsapatokat illetőleg tanulhatunk belőle.

Pius császár uralkodása idejéből (Kr. u. 138—161) eddig összesen tizenegy katonaelbocsátó-levelet ismerünk.[3] Példányunk tehát a tizenkettedik. De e diplomák közül csak három vonatkozik az Antoninus Pius alatt Daciában állomásozott hadcsapatokra, t. i.: 1. a Kr. u. 158. évi deczember 13-án kelt[4] és Zsuppán, — 2. a Kr. u. 145—161. évek közt september 27-éről datált és Domasnián, s végűl 3. a Maros-Keresztúron lelt s a Kr. u. 158. évben julius 8-án kelt példány, a melyet e sorokban ismertetünk. A mint látjuk, valamennyit hazánk területén találták.

E három diploma Felső-Dacia auxiliaris hadcsapatainak valószínűleg teljes sorozatával ismertet meg Antoninus Pius uralkodása derekáról.

Dacia hadszervezetét s a majdnem két századig ott állomásozott római hadcsapatok sorozatát illető tanulmányaimat másutt szándékozván közreadni: elégnek tartom, ha ez alkalommal röviden csak diplománk ezirányú adatainak rövid felsorolására szorítkozom.

A maros-keresztúri katonaelbocsátó-levél szerint a Kr. u. 158. évben Felső-Daciában a következő auxiliaris hadcsapatok állomásoztak:

1. az *ala I Batavorum ∞ (miliaria).* E lovasosztályt, illetőleg præfectusát (P. Attius C. fil. Tutort) egy noricumi (Seckauban lelt) felirat említi meg;[5] egy másik, Apulum romjaiban lelt feliraton az *ala Batavorum* nak egy equese említtetik;[6] de ez az utóbbi ala sem az első

[1] A thrák-dák nevek felette érdekesek levén ethnographiai tekintetben, nem lesz felesleges ez alkalommal ha nem is valamennyi, feliratilag ismert Bessus személynevet, de legalább azokat összeállítanunk, melyek az eddiglen ismert katonai elbocsátó-levelekben megemlíttetnek: 1. Spartico Diuzeni f(ilio) Dipscurto Besso, azaz *Spartacus Dipscurtus* és *Diuzenus (Corpus Inscr. Latin.*, III. k. diploma I.); 2. Soioni Musceli f(ilio) Besso, tehát *Soio* és *Muscellus* (u. o. dipl. XI.); 3. Metico Solæ f(ilio) Besso, vagyis *Meticus* és *Sola* (u. o. dipl. XX.).

[2] *Isus* formában *Corpus Inscr. Latin.* IX. k. 3113. l. (M. Arruntius *Isus),* mint *Issus* pedig *u. o.* IV. k. 225, 234. l. (V. ö. u. o. X. k. 1092. l.)

[3] *Corpus Inscr. Latin.* III. k. Dipl. XXXVIII—XLIV., *Ephemeris Epigraphica,* IV. k. Dipl. LXX., V. k. Dipl. LXXV—LXXVI., s *M. tud. Akad. Értekezések* II. osztály XII. k. 1. szám, 1884.

[4] Tehát, mint lejebb látandjuk, nem a Kr. u. 157. évben, mint Mommsen mondja a *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 882. l.

[5] *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 5331.

[6] *Ephemeris Epigraphica* IV. k. 69, 166.

Digitized by Google

számot nem viselte, sem pedig ezeres nem vala, minél fogva kétséges, ha vajjon az előbb említettel ugyanazonos volt-e. Valószínűnek tartom azonban, hogy mind a két felirat ugyanazon egy lovasosztály nevét örökíti meg, lehető levén t. i., hogy az utóbbi feliraton megnevezett ala később vált elsővé s mint első majdan ezeressé;

2. az *ala I Hispanorum Campagonum*. Ez a lovas hadosztály hoszszasan feküdt Felső-Daciában, fő állomáshelye Veczel s környéke volt.[1] Emlékezetét számos felirat tartotta fenn. Mint *ala I Hispanorum Campagonum* a maros-keresztúri diplomán kívül egy veczeli feliraton[2] s a zsuppai elbocsátó-levelen,[3] *Antoniniana* melléknévvel pedig egy szintén veczeli[4] s *Philippiana* melléknévvel egy nemkülönben ugyanott talált feliraton jön elő[5]. Mint *ala Campagonum*-ot, tehát számjegy nélküli lovascsapatot, két veczeli s egy apulumi feliraton, — mely utóbbi a Kr. u. 191. évben kelt — találjuk;[6]

3. az *ala I Gallorum et Bosporanorum*. E lovas hadcsapatot ebben az összetételben, t. i. mint gallusokból s bosporanusokból újonczozott auxiliaris lovas-osztályt még eddig nem ismertük felirati adatokból. Néhány inscriptio azonban megemlíti a bosporanus lovasságot. Jelesen mint *ala I Bosporanorum*-ot egy veczeli feliratos kőről,[7] egyszerűen pedig mint *ala Bosporanorum*-ot egy syriai,[8] egy nolai,[9] egy apulumi,[10] egy maros-keresztúri[11] s végűl egy algyógyi[12] feliratos kőről, illetve téglabélyegről ismerjük. Ugyanazon egy aláról van-e szó azonban az idézett feliratokon, meghatározni természetesen nem lehet. Valószínű, hogy e két ala két különböző bosporanus lovascsapat volt. Mommsen kimutatja,[13] hogy az *ala I Bosporanorum* Veczelen állomásozott egyideig, én pedig egy téglabélyeg alapján azt, hogy az *ala Bosporanorum* diplománk lelhelyén, Maros-Keresztúron volt garnizonban.[14] Kérdés tehát csak az lehet, hogy mi viszonylatban lehetett e két alával diplománk lovascsapata, az *ala I Gallorum et Bosporanorum?* Míg ezt a kérdést el

[1] *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 220. l.
[2] U. o. 1342.
[3] U. o. 882. l. Dipl. XL.
[4] U. o. 1378.
[5] U. o. 1380.
[6] U. o. 1343, 1377 s 1193.
[7] U. o. 1344.
[8] *Ephemeris Epigraphica*, V. k. 19, 23.
[9] *Corpus Inscr. Latin.* X. k. 1258.
[10] U. o. 1197.
[11] Benndorf-Hirschfeld, *Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich*, VI. k. 140—141, 15.
[12] *Ephemeris Epigraphica*, IV. k. 71, 177.
[13] *Corpus Inscr. Latin.*, III. k. 220. l.
[14] *Arch.-epigr. Mittheilungen*, VI. k. 141. l.

Digitized by Google

lehetne dönteni, bizonyosnak csak annyit tarthatunk, hogy mind a három auxiliaris ala egyideig Felső-Daciában állomásozott.[1]

A maros-keresztúri diploma militareban felsorolt három lovas hadcsapat tehát az *ala I Batavorum miliaria*, az *ala I Hispanorum Campagonum* s az *ala I Gallorum et Bosporanorum* vala. Ez utóbbi ala parancsnokául *Licinius Nigrinus* nevű præfectus van megemlítve, kinek nevét azonban más feliratos emlékeken nem találom.

Ez auxiliaris lovas-osztályokon kívül szintén három felső-daciai gyalog-csapatot nevez meg elbocsátó-levelünk. E cohorsok a következők valának:

1. *cohors I Thracum sagittariorum.* Ennek a thrák gyalogságnak Daciában állomásozását a Kr. u. 157., tehát a maros-keresztúriét megelőző évben, a zsuppai diploma tanúsítja.[2] Ennél az egy adatnál többet nem is találunk a feliratos emlékek közt e cohorsra vonatkozólag, mivel vélekedésünk szerint a *cohors I Thracum*, melynek emlékét három más diploma őrizte meg,[3] továbbá a *cohors I Thracum Germanica*, a melyet egy bélyeges tégla s egy feliratos kő említ fel[20] s végűl a *cohors I Thracum civium Romanorum*, melyet az aszári s a győri katonaelbocsátó-levelek ismertetésében Hampel s illetve Börzsönyi urak mutattak ki[4]: a mienkkel nem azonos, hanem különböző thrák nemzetiségű gyalogosztályok valának;

2. *cohors IV Hispanorum.* A hispanusok e Daciában állomásozott cohorsát két enlaki feliraton találjuk.[5] Ugyanazonos volt-e e gyalogosztály a *cohors IIII Flavia* valószínűleg *Hispanorum*-mal, melynek egy téglabélyegét Várhelyről mutattam ki, nem határozható meg. Az azonban bizonyos, hogy a *cohors IIII Hispanorum equitata*, melynek két feliratos emlékét ismerjük Enlakáról, mint lovasosztály nem lehetett cohorsunkkal azonos, habár különben ez emlékköveket is ugyanott lelték, a hol a fennemlített *cohors IIII Hispanorum*-éit;

3. *cohors I Augusta Ituraeorum.* E cohors a Kr. u. 80. évben kelt

[1] Tán feleslegesül, de mégis idejegyzem, hogy a gallusok I alájának egy más combinatiójáról is vannak feliratos adataink. Igy az *ala I Gallorum et Pannoniorum* emlékezetét a Kr. u. 134. évről keltezett gyurgyevói (*Corpus Inscr. Latin.* III. k. 877. l. Dipl. XXXIV.) s az *ala Gallorum et Pannoniorum*-ét a Kr. u. 145—161-ik évben kelt domasniai (u. o. 886. l. Dipl. XLIV.) elbocsátó-levelek tartották fenn.

[2] *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 882. l. Dipl. XL.

[3] A Kr. u. 82. évből kelt debeletzi (*Ephemeris Epigraphica* IV. k. 495—500. l. Dipl. LXVIII.) Moesiában, a 90. évbeli mainzi (u. o. V. k. 652—656 s 615—616. l. Dipl. LXXIX.) Germaniában, s a 216. és 247. évek között kelt adonyi (u. o. IV. k. 508—512. l. Dipl. LXXII.) Alsó-Pannoniában.

[4] *Ephemeris Epigraphica* II. k. 401, 776 Alsó-Pannoniában, s *Maximiniana* melléknévvel u. o. II. k. 398, 764 szintén Alsó-Pannoniában.

[5] *M. t. akad. Értekezések* II. osztály, XII. k. 1. sz. 1884. s *Archæologiai Értesítő* új folyam, VI. k. 207—213. l. Felső-Pannoniából.

Digitized by Google

klosterneuburgi[1] s a 98. évi felső-nánai diplomában[3] mint Pannoniában állomásozott gyalog hadcsapat fordúl elő, s valószínűleg analog vele a zsuppai diploma hézagosan megnevezett *I Augusta* . . . cohorsa is, mely a 157. évben Daciában volt garnizonban.[4] Az ituræusok egy másik, *cohors I Ituraeorum*-nak czímzett, tehát az *Augusta* melléknévvel fel nem ruházott, gyalog hadosztályának nevét egy Magyarországban lelt s a 110. évből keltezett elbocsátó-levélben, mint szintén Daciában állomásozottét találjuk;[5] a *cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum* pedig az imént idézett 110. évi magyarországi leletű diplomában nemkülönben mint daciai garnizonban fekvő említtetik.[6] Külön cohors vala tehát mind a három. Ez ituræus gyalog segély-csapatokon kívül még több ugyanazon nemzetiségű auxiliaris lovas osztályt is ismerünk néhány feliratos emlékről: jelesen 1. az *ala I Augusta Ituraeorum* a felső-nánai 98-ik évi diplomában fordul elő[7] mint Pannoniában, a 110. évi magyarországi leletű elbocsátó-levélben[8] mint Daciában, s az ó-budai 167. évi diplomában[9] mint Alsó-Pannoniában, valamint egy veczeli feliraton[10] mint szintén Daciában állomásozó; 2. az *ala Augusta Ituraeorum* (mely habár nincs számjegye, de valószínűleg az előbbi alával azonos) három győri feliraton említtetik meg mint felső-pannoniai hadcsapat[11]; s végűl 3. az *ala Ituraeorum* két ó-budai, tehát alsó-pannoniai feliratos emléken fordúl elő.[12]

Diplománk három gyalog hadcsapata tehát, mint látjuk, a *cohors I Thracum sagittarorium*, a *cohors IIII Hispanorum* s a *cohors I Augusta Ituraeorum* vala.

Ezeken kívül néhány felette érdekes hadosztályt említ meg elbocsátó-levelünk, *vexillatio* gyűjtőnévvel foglalván össze azokat. Előrebocsátva, hogy a *vexillatio* és *numerus* kifejezések rendesen lovas-csapatok jelzésére szolgáltak a római feliratokon,[13] s hogy ennélfogva a diplománkban e czímen felsorolt csapatokat lovas-osztályoknak kell tartanunk, — lássuk sorrendjüket:

[1] *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 854. l. Dipl. XI.
[3] U. o. 862. l. Dipl. XIX.
[4] U. o. 882. l. Dipl. XL.
[5] U. o. 868. l. Dipl. XXV.
[6] U. o.
[7] U. o. 862. l. Dipl. XIX.
[8] U. o. 868. l. Dipl. XXV.
[9] U. o. 888. l. Dipl. XLVI.
[10] U. o. 1382.
[11] U. o. 4367, 4368, 4371.
[12] U. o. 3446, 3677.
[13] Vexillatiónak nevezték el részint azokat a külön csapatokat, melyek a rendes ezredek (legio) mellé voltak beosztva, vexillatio vagy numerusnak pedig azokat az osztályokat, melyek az auxiliaris hadak függelékét képezték.

Digitized by Google

1. *vexillatio Frigum,* jobban *Phrygum.* E hadcsapat neve merőben ismeretlen. Egy vinkovczei (alsó-pannoniai) bélyeges tégla hézagos feliratát azonban[1] hajlandók volnánk *decuriae I militum Phrygum*-nak olvasni, s így — ha ugyan olvasásunk helyes — diplománk csapatával némi összefüggésbe lehetne hozni az említett alsó-pannoniai auxiliaris csapatrészt;

2. *vexillatio Mauretanorum Caesariensium,* mivel úgy vélem, hogy diplománk előbb említett phrygiai csapatát meg kell ez osztálytól különböztetnünk, vagyis elbocsátó-levelünk e két hadcsapatát felirattanilag így jelölnünk meg: *vexillatio Frigum* és *(vexillatio) Mauretanorum Caesariensium.* A cæsareai mauretanusok vexillatiójának (lovas csapatának) nevét, ily összetételben legalább, feliratokon nem találom. Igen azonban: 1. az *ala Mauretana Tibiscensium*-ot egy cæsareai (afrikai) feliraton;[2] 2. a *numerus militum Tibiscensium,* vagy Mommsentől eltérőleg olvasva *numerus Mauretanorum Tibiscensium*-ot egy veczeli (daciai) feliratos emléken;[3] s végűl 3. a *numerus Tibiscensium*-ot egy fényi (torontálmegyei) feliraton.[4] Ugyanegy volt-e e három csapat diplománk fennírt lovas-osztályával, eldönteni nem lehet. Szerény véleményem szerint mind a négy csapatot analognak vehetni, a mennyiben *ala* annyi, mint *numerus;* a *Tibiscensis* melléknevet úgy magyarázhatni, hogy a Daciában állomásozott mauretanusok fészke második hazájukban, Daciában, a Temes folyó mente levén, a csapat mellékneve is innen eredt;

3. . . . *qui* (érti a fennemlített két lovascsapatot) *sunt cum Mauris gentilibus.* Diplománk e kifejezéssel azt akarta megjelölni, hogy a phrygiai s a mauretaniai vexillatiók együvé tartoztak, egy hadtestbe voltak a fajrokon (gentilis) maurusokkal sorozva Felső-Daciában. A maurus lovasságot néhány feliratból ismerjük. És pedig: 1. a *vexillatio equitum Maurorum* nevét egy auziai (mauretaniai)[5] s egy szintén ottani feliraton találjuk, a mely utóbbi felirat azonban ezt a vexillatiót *vexillatio equitum Maurorum in territorio Auziensi praetendentium*-nak nevezi;[6] 2. a *vexillatio militum Maurorum Caesariensium Gordianorum* egy lambæsei (numidiai) feliratos emléken fordúl elő;[7] 3. az *ala (Maurorum) miliaria*-t továbbá egy általam ismertetett zutori (daciai) felirat;[8] s

[1] Ismertettem: Benndorf-Hirschfeld, *Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich,* VI. k. 142, 20.
[2] *Corpus Inscr. Latin,* VIII. k. 9368.
[3] U. o. III. k. 1343.
[4] U. o. 1556.
[5] U. o. VIII. k. 9045.
[6] U. o. 9047.
[7] U. o. 2716.
[8] Benndorf-Hirschfeld, *Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich,* III. k. 92, 12., v. ö. *Corpus Inscr. Latin,* III. k. 1633, 6.

Digitized by Google

végűl 4. a *numerus Maurorum miliarius*-ét két, szintén általam közlött feliratos emlék, t. i. egy zutori téglabélyeg[1] s egy veczeli sírirat[2] örökíti meg. Az idézett feliratok közűl a 3. és 4. számú, úgy vélem legalább, ugyanazon nemzetiségű (maurus) lovasosztályra vonatkozik, a mely nemzetiség diplománkban gyűjtőneven mint *gentilis* (fajrokon) *maurus* csapat említtetik, hisz — hogy véleményemet hosszasabban ne bizonyítsam — mindhárom, illetőleg négy lovascsapat csakugyan Felső-Daciában állomásozott.

A maros-keresztúri diploma szerint tehát összesen hat lovas és három gyalog auxiliaris csapat feküdt Felső-Daciában a Kr. u. 158. évben. E segély-osztályok, ha a rendes hadcsapatokat, a legiókat, hozzá sem számítjuk, már magukban is jelentékeny, hozzávetőleg mintegy 3600—4000 emberből álló hadtestet képeztek.

Legatusuk, vagyis vezénylő tábornokuk *Statius Priscus*, vagy teljes nevén *Marcus Statius*, *Marci filius*, *Priscus Licinius Italicus* volt,[3] a ki a Kr. u. 157—158. évben egyszersmind Dacia kormányzója (legatus Augusti pro prætore) s consul designatus,[4] majd pedig valóságos consul vala.[5] E férfiút több feliratos emlékből ismerjük.[6] A 157. évben vezénylete alatt volt daciai auxiliaris hadcsapatokat a zsuppai katona-elbocsátó-levél sorolja fel.[7]

Antoninus Pius uralkodása idejéből, a mint már említettük, diplománkkal együtt eddiglen összesen 12 katona elbocsátó-levelet ismerünk,[8] e példányok közül azonban csak három, a zsuppai,[9] a domasniai[10] s a maros keresztúri szól Daciában állomásozott auxiliaris hadcsapatokról, a többi más provinciákban feküdt segély-osztályokat sorol elő. E diplomákból, a melyek a Kr. u. 145—161. s a 157—158. években keltek, meglehetős teljességben ismerhetjük meg az Antoninus Pius uralkodása alatt Daciában (felsőben és alsóban) állomásozott auxiliarisok sorozatát, melyet a következő táblázat tüntet fel:

[1] *Corpus Inscr. Latin*, III. k. 1633, 6.

[2] Benndorf-Hirschfeld, *Archæologisch-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich*, VI. k. 116, 61.

[3] Klein, *Fasti consulares* stb. 74. l.

[4] *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 1061., v. ö. 882. l.

[5] Klein, *Fasti consulares* 74. l.

[6] Mint Dacia kormányzóját l. *Corpus Inscr. Latin.* III. k. 882. l. Dipl. XL; 940, 1061, 1299, 1416; *Ephemeris Epigraphica* IV. k. 71, 176 daciai, s mint consult számos feliratos emlékről.

[7] *Corpus Inscr. Latin.* III. kl. 882. l. Dipl. XL.

[8] U. o. Dipl. XXXVIII—XLIV; *Ephemeris Epigraphica* IV. k. Dipl. LXX; u. o. V. k. LXXV—LXXVI; *M. T. Akad. Értekezések* 2. oszt. XII. k. 1. sz. s a maros-keresztúri.

[9] *Corpus Inscr. Latin.* III. k. Dipl. XL.

[10] U. o. Dipl. XLIV., a mely kétségen kívül [*Dacia Malv*]*en(sis)*-ben állomásozott csapatokat sorol fel.

Digitized by Google

145—161. sept. 27 (Domasnia)	157. dec. 13 (Zsuppa)	158. jul. 8 (Maros-Keresztúr)
Alák:		
1. ....n (...)	I Hispanorum Campagonum	I Batavorum miliaria
2. Gallorum et Pannoniorum	I	I Hispanorum Campagonum
3. ....ont (...)	....	I Gallorum et Bosporanorum
Cohorsok:		
1. I Ulpia	I Vindelicorum miliaria	I Thracum sagittariorum
2. .... miliaria	....	IIII Hispanorum
3. I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria	I Flavia Commagenorum	I Augusta Ituræorum
4. .... æla miliaria	I	
5. I Augusta Nervia	I Ubiorum	
6.	I Thracum sagittariorum	
7. I. Ulpia Brittonum miliaria	....	
8. I. Hispanorum	I Gallorum Dacica	
9.	I Augusta [Ituræorum]	
10. Hispanorum scutata Cyrenaica	....	
11. ....n (.)		
12. VI Thracum	Pedites singulares Britannici	Vexillatio Frigum
		Vexillatio Mauretanorum Cæsariensium
		Mauri gentiles

A diplománkon olvasható tanúk ismeretes emberek, nevök ugyanis más katonaelbocsátó-leveleken is előfordúl.[1]

A maros-keresztúri elbocsátó-levél, mint látjuk, a szokásos mód szerint volt szövegezve, a táblák küloldalain t. i. a teljes szöveget, a bellapokon ellenben a textusnak csak rövidletét olvashatni. Látunk azonban nehány eltérést a schemától. Így például azt, hogy 1. a Hispanusok cohorsának számjegye nincs, a mint szokásos volt, négy függélyes vonallal (IIII) megjelölve, hanem modern IV-essel, a mi a római feliratokon fölötte ritkán fordúl elő; 2. Statius Priscus egyszerűen csak legatusnak s nem legatus Augusti pro prætore-nak czímeztetik; s 3. hogy habár az első bellapon a három ala számilag meg is van jelölve, de e három lovas csapatból csak a I Gallorum (a bosporanusok kihagyásával) s a vexillatio Frigum neveztetik meg, a mely utóbbiakról csak annyi mondatik, hogy *sunt cum Mauris gentilibus*, a cæsariai mauretanusok neve tehát ki van hagyva, mintha a súlyt csak az ala I Gallorum-ra, az illető obsitos csapatjára akarta volna a vésnök fektetni.

[1] Igy M. Servilius Geta *Corpus Inscr. Latin.* III. k. Dipl. XXXIX—XLI, XLV. *Ephemeris Epigraphica* II. k. Dipl. LXI s *M. T. Akad. Értekezések* 2. oszt. XII. k. 1. sz. 10. l.; L. Pullius Chresimus *C. I. L.* III. k. D. XXXIX—XLI s *Akad. Ért.* 10. l; M. Sentilius Jasus *C. I. L.* III. k. D. XXXIX—XLI. s *Akad. Ért.* 10. l.; T. Julius Felix *C. I. L.* III. k. D. XXXIV—XXXV, XXXVII, XXXIX—XLI, XLV—XLVI, *E. E.* II. k. D. LXI. s *Akad. Ért.* 10. l.; C. Bellius Urbanus *C. I. L.* III. k. D. XLV—XLVI, *E. E.* II. k. D. LXI, *u. o.* IV. k. D. LXXI; C. Pomponius Statianus *C. I. L.* III. k. D. XXXIX—XL, XLV—XLVI, *E. E.* II. k. D. LXI; s P. Ocilius Priscus *C. I. L.* III. k. D. XXXIX—XLI, XLVI, *Akad. Ért.* 10. l.

Digitized by Google

Az első bellap feliratát nagy érdekűvé az teszi, hogy fennebb koczkáztatott véleményemet, mely szerint a phrygusok vexillatiója nem gyalog-, hanem lovas-csapat volt, kétséget kizárólag bizonyítja, a következőket mondván: equitibus et peditibus, qui militaverunt in *alis* III, *et* Gallorum I, *et* Frigum, qui sunt cum Mauris gentilibus.

Diplománk bellapjainak szövege különben egyáltalán jóval szabályosabb s kimerítőbb, mint más diplomákban rendesen szokott lenni.

S evvel elmondtuk mindazt, mit a maros-keresztúri katonaelbocsátó-levélről elmondani nem csak szükségesnek, de mellőzhetetlennek tartottunk.

Még csak annyit jegyzünk meg, hogy diplománk a római világból eddig ismert hasonló emlékek sorozatában a 83. helyre jut s ekként hivatalos sorszáma LXXXIII lesz.[1] *Torma Károly.*

ZSIDÓ KATAKOMBÁK OLASZORSZÁGBAN. Ama történeti nevezetességű sírkert, az ókornak kimeríthetetlen levéltára, a *földalatti* Róma, még nem szünt meg a tudományt a legbecsesebb kincsekkel gazdagítani. Minden vallás, minden nép, mely az örök város talaját ősrégi időkben lakta, ott hagyta életének, szokásainak és szertartásainak emlékeit, multjának tárházát, mintha gondoskodni kivántak volna a jövendőbeli unokák kiváncsisága és tudvágyása kielégítéséről. Hogy ezen föld milyen bányája a tudós kutatásnak, legfényesebben bizonyítja azon tény, hogy tudományos anyagával annyi akademiát, tudományos társulatot és vállalatot, szak-folyóiratot és kiadványt szüntelenül táplál. De talán legjellemzőbb példa reá, hogy mennyit köszön a régiségek tudománya, a multak kutatója ezen bányának, — az ó-római zsidó község története. Egyes elszórt adatokból, a régi irodalom töredékes maradványaiból tudtuk ugyan mindig, hogy a zsidóknak is jutott szerepük és nem a legcsekélyebb az ó-kor fővárosában, de községi életökről, intézményeikről és alkotmányukról mit sem hallottunk. Templomaik nyomtalanul elvesztek, irodalmuk nem volt vagy nem maradt reánk, csak egy-két üres név hangzott fel mint egy szaggatott nóta a feledékenység tengeréből, mely azokat befedte. A történelem néma hallgatásában megszólaltak a kövek, a föld kitárta száját és annyi nemzet és vallás sírhelyei közt előkerültek a zsidó lakosság katakombái is. Íme egy történeti feltámadás, a halottak kezdtek beszélni és élet virágzott a sírokból.

[1] Nem lesz felesleges e 83 diplomát, lelhelyeikhez képest, országonként kimutatni: Olaszországra esik ugyanis 27, Francziaországra 2, Belgiumra 1, Németalföldre 1, Angliára 6, Németországra 10, Bulgáriára 4, Romániára 2, Egyiptomra 2, Ausztriára 5 s Magyarországra 22; hazánkra tehát az összes példányok több mint egynegyede jut, ezekből az erdélyi részekbe hármat leltek: a türeit (XIV), a bereczkit (XV) s a maros-keresztúrit.

Digitized by Google

Bosio és Arringhi leleteitől eltekintve, a legfontosabb felfedezés a Randanini szőlőkertjében lelt zsidó katakomba volt. Örökös hálával meg kell itt emlékeznünk *Garrucci R.* kimerítő munkáiról: Cimitero degli antichi Ebrei scoperto recentemente in Vigna Randanini (Roma, 1862) és: Dissertazioni archeologiche di vario argomento II, 150—192: Cimiteri degli Ebrei (Roma 1866), a melyekhez még a «Storia dell' arte cristiana» illető szakasza járul. Az ő nyomain írta azután a svéd Adolf v. Engeström értekezését, «Om Judarne i Rom under äldre tider och deras katakomber (Upsala, 1876)» és sikerült Schürernek a római zsidók községi életét mesteri vázlatban rajzolni munkájában: «Die Gemeinde-Verfassung der Juden in Rom in der Kaiserzeit nach den Inschriften dargestellt (Leipzig, 1879)», melynek eredményeit nagyszabású könyvében: «Geschichte der Juden im Zeitalter J. Chr. II. (Leipzig, 1886)» ismétli s új adatokkal bővíti,

A via portuense régen ismert zsidó katakombája és a via Appiáé, melyet Garrucci fedezett fel, az egyszeri római zsidó község két különböző csoportjának szolgálhattak, és pedig azoknak, a kik Trasteverében laktak, és a porta Capena zsidó szomszédjainak. Egy harmadik zsidó sírhely a vigna Apolloni területén, a porta maggiore nevű kapun kívül találtatott. Orazio Marucchi, a ki 1884. jun. 31-én az academia romana pontificia di archeologia ülésében szerencsés leletéről jelentést tett, azt véli, hogy ezen katakomba az esquilin városrész zsidó lakosságáé volt. Habár nagyobb és behatóbb közlemények még hiányoznak, már a felfedező vázlatos előadásából kivehetjük, hogy sok új felvilágosításra, ismereteink tetemes meggazdagítására számíthatunk. Nem lehet ugyan az új leletet Garrucciéval összehasonlítani, mivel úgy látszik, hogy a feliratok, ezen legbecsesebb okmányok itten vagy egészen hiányoznak, vagy csonkák, míg a vigna Randanini épen ezekben váratlan gazdagságot tárt föl előttünk. A via Labicana új zsidó sírhelye más tekintetben fontos és gazdag. A jelvényei olyan határozottan zsidó eredetre mutatnak, hogy itten minden kétség eleve ki volt zárva. A régen és máshonnan ismert jelvényeken kívül még egy új jelvénynyel gazdagodott ismeretünk s az egy ernyő képe, melyet a «Göttinger Gelehrte Anzeigen» 1886. harmadik füzetében 143. l. egy palæstinai koporsókon talált jelvénynyel hoztam kapcsolatba. Reméljük, hogy Marucchi, ki a lelet szerfölötti fontosságára támaszkodva, a vigna Apolloni tulajdonosát a további ásásokra indította, sikerrel folytatja majd kezdeményeit.

Az eddig ismert három római zsidó katakombán kívül a legújabb időben még egy negyediket találtak,[1] a melyről először G. B. de Rossi

[1] Ez ötödiknek is tekinthető, ha a Cimarra gróf az Appia-úton lévő szőlőkertjében talált zsidó sírhelyet is számba veszszük, a melyről eddig csak igen röviden de Rossi bulletinója 5. kötetében 16. l. értekezett.

Digitized by Google

bulletino di archeologia cristiana utolsó füzetében (IV. 3, 139. l.) értesültünk. Bővebben előadja leletét a felfedező maga, Nicolo Mueller, az új «Mittheilungen des kais. deutschen archæologischen Instituts römische Abtheilung» első füzetében 49. l. Szerinte 1885. április 12-én a via Appia Pignatelli mellett, a vigna Randanini területén lévő katakombával szemközt porczellánagyag kiásása alkalmával új katakombára akadtak a napszámosok. Müller, ki mindjárt a felfedezése után belépett, csakhamar ó-zsidó sírkertre ismert reá. Hiányoznak ugyan azon biztos jelek, melyek a vigna Randanini és Apolloni katakombáit rögtön zsidókéinak jellemezték, de azért kétség se fér ahhoz, hogy az új felfedezésben zsidó emlékekkel van dolgunk. A pálmafák ábrázolása, mely Rufinus katonatiszt arcosoliumán találtatott, Palæstina jelvényére emlékeztet, melylyel zsidó koporsókon és érmeken is találkozunk. A feliratok rendes kezdete: ωΔΕΚΕΙΤΕ (=κεῖται) «itt nyugszik» legtöbbször zsidó sírokon mutatkozik. A sírok alakja, az ú. n. loculi befalazása, melyek annyira hermetice el vannak zárva, hogy nem látszik a falon, hogy sír van mögötte, szintén zsidó eredetre vall, mivel hasonló sírok a Venosai és a vigna Randanini-féle katakombákban is előfordulnak. A hal, melyet rendesen keresztény jelvénynek tekintenek, de melynek zsidó emlékeken való előfordulását épen a «Revue des études juives» legújabb (25.) füzetében 50. l. bebizonyítottam, itt is mutatkozik. Örökké sajnálni kell, hogy már régi időkben szentségtörő kezek garázdálkodtak az örökös nyugalom ezen helyein. Ismeretes tény, hogy csak azon katakombák hoztak dúsgazdag felvilágosítást a tudománynak, melyek érintetlenűl találtattak. A régiek szokása, hogy halottaiknak becses tárgyakat helyeztek a sírba, vagy hogy drága emlékeket fektettek a sír mellé vagy ragasztottak a sírfal friss vakolatába, csábítólag hatott a tolvajokra. Ilyen okoknál fogva valószinűleg már az ó-korban ebbe a nyugvó-helybe is hatoltak be a rablók, de alig lehetett valami tetemes zsákmányuk, mivel a zsidóknál nem volt szokásban, mint a pogányoknál, nagyobb értékű tárgyakkal a halottak lakhelyeit felszerelni. De azért a pusztítás mégis alapos, és majdnem teljes volt; még a csontvázakat sem kiméltek. Az alkalmazott téglákból ítélve, a harmadik Kr. u. évszázadba helyeznők e katakombát. A már említett Rufinus feliratán kívül Müller még nem közölt semmit a feltalált márványra vésett vagy a falra körmölt emlékekből. Az ásások folytatása, a főfolyosó és az elágazó részei, az egyes kamrák, a gyakran öt sírt egymás fölött tartalmazó falak kutatása bizonyosan még további váratlan eredményeket fog hozni. Hogy ily kutatásoknál milyen tekintetre méltó minden legapróbb töredék is, ezt Müller maga két ízben igen becses feliratok által bizonyítja, melyeket Venosában és a vigna Randanini már kimerítettnek vélt katakombájában negyven darabból szerencsésen állított össze. A római új felirat

Digitized by Google

azért fontos, mivel a régen ismert archon Siburesion zsidó megnevezésnek egy másik példáját nyujtotta. A Suburra völgye zsidó lakosai, kiknek sírhelyét Marucchi a via Labicana szőlőkertjében találta, külön községet alapítottak volt, melynek *Siburesion községe* volt a neve. A venosai felirat pedig azért szerfölött érdekes, mivel mutatja, hogy Ascoli és Lenormant kutatásai és közleményei után még folytatott kutatásoktól új aratás várható.

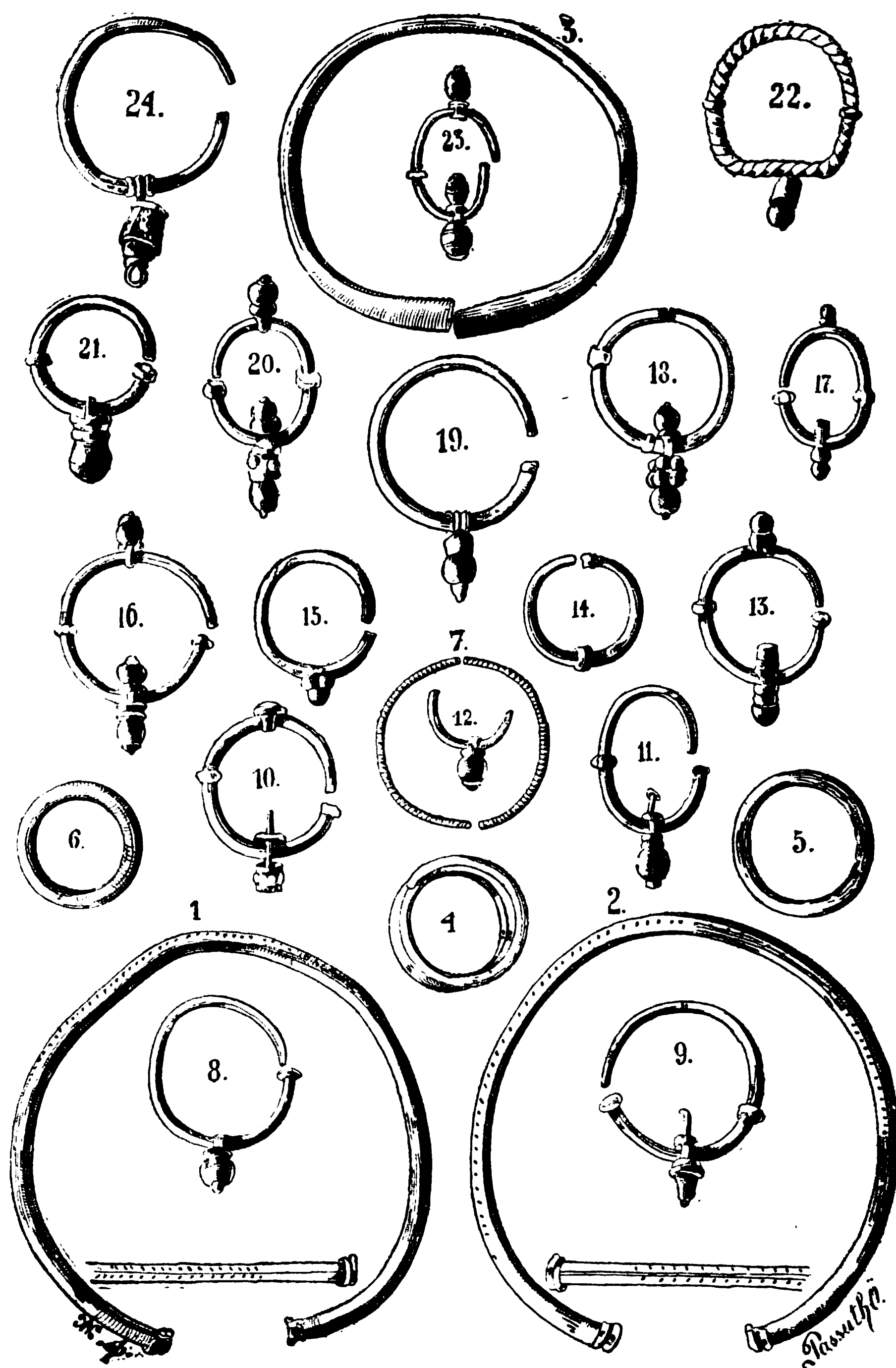
Nincs a zsidó epigraphia terén a római leleteken kívül fontosabb esemény, mint azon meglepő felfedezések, melyek a délolaszországi tartományokban és különösen Venosában történtek. Még friss emlékezetben van a feltünés, melyet Ascoli a florenzi orientalisták gyülekezete alkalmával azon leleplezések által idézett elő, melyeket későbben alapvető könyvében: «Iscrizioni inedite o mal note, greche, latine, ebraiche di antichi sepolcri giudaici del Napolitano (Torino e Roma, 1880)» előadott. A venosai katakombát látogatta és átkutatta azután François Lenormant, kinek észleletei a «Gazette Archéologique» 8. kötetében 37—45. l. és a «Revue des études juives» 6. kötetében 201—207. l. egyformán vannak közölve.

De Müller nem csak ezen felfedezéseivel lép fel, hanem más igéretet is tesz, a mely nagy reményeket képes kelteni. Az ő közleményei csak igen rövid vázlatok egy nagyszabású munkából, a melynek czíme a következő lesz: «Die altjüdischen Cömeterien in Italien». A tárgy fontossága és a szerző készültsége indokolja, ha már mostan figyelmeztetünk a kilátásba helyezett munkára. A zsidó katakombák berendezése, a sírok alakja, a feliratok pontos és saját szemléleten alapuló közlése, a jelvények és képek lelkiismeretes leírása és lefényképzése, a felemlített nevek és czímek tudományos meghatározása, a felirati formulák a keresztény sírokon fellépőkkel való összehasonlítása stb. mindannyi tárgy, mely ilyen munkának, ha a tudomány mostani színvonalára emelkedik, mulhatatlan becset és jelentőséget kölcsönöz.

Kaufmann Dávid.

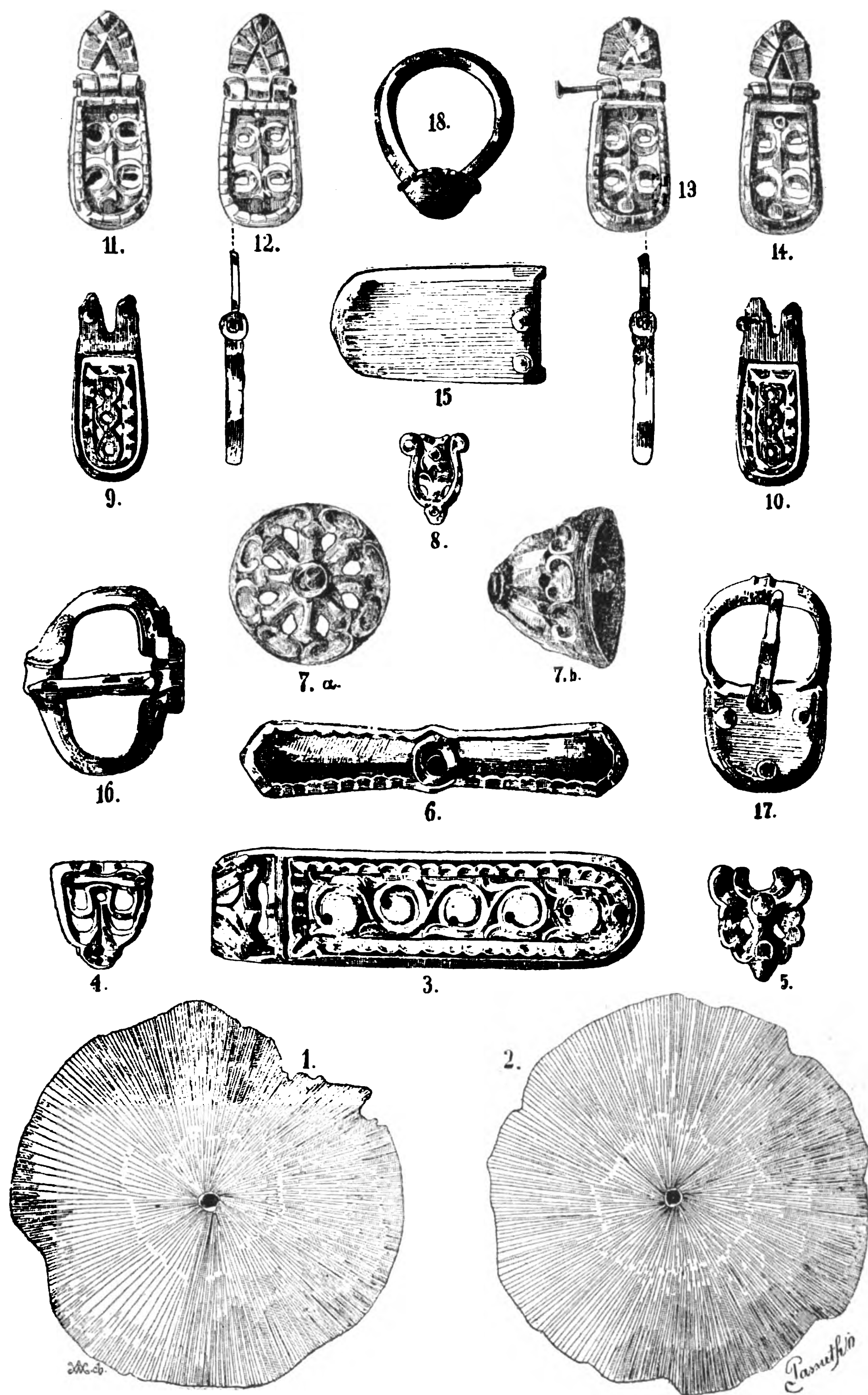
MOSONYMEGYEI ÁSATÁSOK. Harmadik közlemény. A mosonymegyei történelmi és régészeti egylet tevékenységét az 1885. évben az előző évben felfedezett sírmezők leleteinek megmentésére, és új lelhelyek felkutatására irányozván, a nemesvölgyi sírmezőn 131 sírt táratott fel, és így az ott kiásott sírok száma most már 184-re rug. Sándorházán urna-temető nyomaira akadtam, Csúnyban egy még meg nem határozott korú temetőre akadtam, Papréten egy népvándorláskori sírmezőt és az itt temetkezett nép laktelepének helyét fedeztem fel, hol 31 sírt ásatván fel, kiválólag gyöngyökben gazdag leleteket találtam, ezenkívül Magyar-Óvár, a római Adflexum területén római laktelepet

Digitized by Google

XI. TÁBLA. NEMESVÖLGYI SÍRLELETEK.

Digitized by Google

XII. TÁBLA. NEMESVÖLGYI SÍRLELETEK.

Digitized by Google

fedeztem fel, mely igen szép római terra sigillata díszedény-töredékeket, egyik kútja pedig öt ép, ritka nagyságu római edényt szolgáltatott régiségtárunk részére. A lébenyi és szentpéteri sírmezők költséghiányából ez évben, sajnos, érintetlenül maradtak.

Ez alkalommal csakis a nemesvölgyi sírmező leletét lesz szerencsém ismertetni, a többi lelhelyekről a folyó évi ásatások eredményéhez képest később teendek jelentést.

A nemesvölgyi sírmezőn 1884. évben feltárt 52 sír ismét betakartatván, a száraz enyhe tél meghiusítá azon reményemet, hogy a betakart sírok helyét a föld süppedése tavaszig jelezendi és így a sírok sora szőlőkarók által kijelölhető leend, és így az új sírok egyenként felkutatandók valának, de ennek daczára tizenkét napszámos segélyével kilencz nap alatt 131 sírt ásattam ki, mi igen kedvező eredménynek tekinthető, miután az ásás a talaj egyenlő keverékénél fogva ily munkában még nem jártas napszámosokkal lassan halad, mert a legügyesebb munkás is csak néhány napi gyakorlat után képes kéz-érzéke segélyével megkülönböztetni a sírhelyét, a mennyiben itt, habár évezredet meghaladó idő előtt forgatá fel emberi kéz, a szerszám mégis kissé könnyebben hatol be, mint a sírmelléki ős földbe.

Az ásatás általam április 27-től bezárólag május 2-ig és augusztus 24., 25. és 26. napjain történt, felváltva közbenjárni sziveskedtek Ivánffy Ede egyleti alelnök, Őshegyi József egyleti titkár és Probald Ferencz amateur ur, s mindkét alkalommal a köpcsényi uradalom tulajdonosa, gróf Batthyányi József úr, köpcsényi várában, melynek területéhez a sírtelep is tartozik, ennek szivélyes vendégszeretetét élveztük, a tavaszi ásatásban dr. Török Aurel úr az országos anthropologiai múzeum igazgatója, is részt venni sziveskedett, és bölcs tanácsai, szakavatott útmutatásai és buzdításai által egyletünket, melynek rendes tagjaként is tisztelni van szerencsénk, mély hálára kötelezte.

A sírok és vázak fekvésére nézve, az előző évi ásatás észleleteitől eltérő irány nem tapasztaltatott, és az É. É. N. — D. D. K. irány változatlannak mutatkozott, a mélységre nézve 45 cm. és 2 m. között változtak a sírok, csak egy esetben volt a sír mélysége 2 m. 15 cm., mely sírban gazdag női váz feküdt jobb karján két bronz karpereczczel, — a vázak fekvésére nézve megjegyzendő, hogy rendszerint háton fekszenek, a lábak és kezek fekvése azonban igen különböző, habár túlnyomó többségben a lábak kinyujtva és a kezek a tetem mellé fektetve találtattak. A csontozat által is felismerhető női csontvázaknál az úgynevezett *orsógomb* mindig feltalálható még oly női sírban is, mely egyéb leletet nem is nyújt, ezen orsógombok égetett földből valók, csak egy találtatott terra sigillata díszedényből faragva és így tekintve azon körülményt, hogy ezen orsógombok nagysága, alakja és sírbani

Digitized by Google

fekvési helye, de bizonyos rendszerrel különbözvén, lehet tévesen, a női kor megkülönböztető jelvényeinek tekintem, mert serdülő korra valló vázaknál az orsógomb csúcsos és — egy eset kivételével, melyben a sírbögrében találtatott — mindenkor a kéz markában található, ezen csúcsosságtól eltérő, laposabb, de még mindég csúcsosnak nevezendő alakban a tetem felső részén fekszik, míg teljesen kifejlett és magasb kort mutató vázaknál mindég a jobb vagy bal térd mellé van helyezve, mennél idősb kort mutat a csontozat, annál laposabb alaku az orsógomb is.

A sírbögrék, XIV. táblán, melyek két eset kivételével, hol azok a fej felett találtattak mindég a lábvégnél fordulnak elő, fekete földből készült kézi gyúrmák nyilt tűzön égetve, jobban mondva szárítva, csak a leggazdagabb sírokban talált bögréken látható díszítés, mely karczolt függélyesen egyenes, vagy hullámos vízszintes vonalakból áll.

A bögrék nagysága különböző; a legkisebb 6 cm. magas, a legnagyobb 17 cm. magas, előbbinek öblöny átmérője 6½ cm., a többi ezen méret között változik.

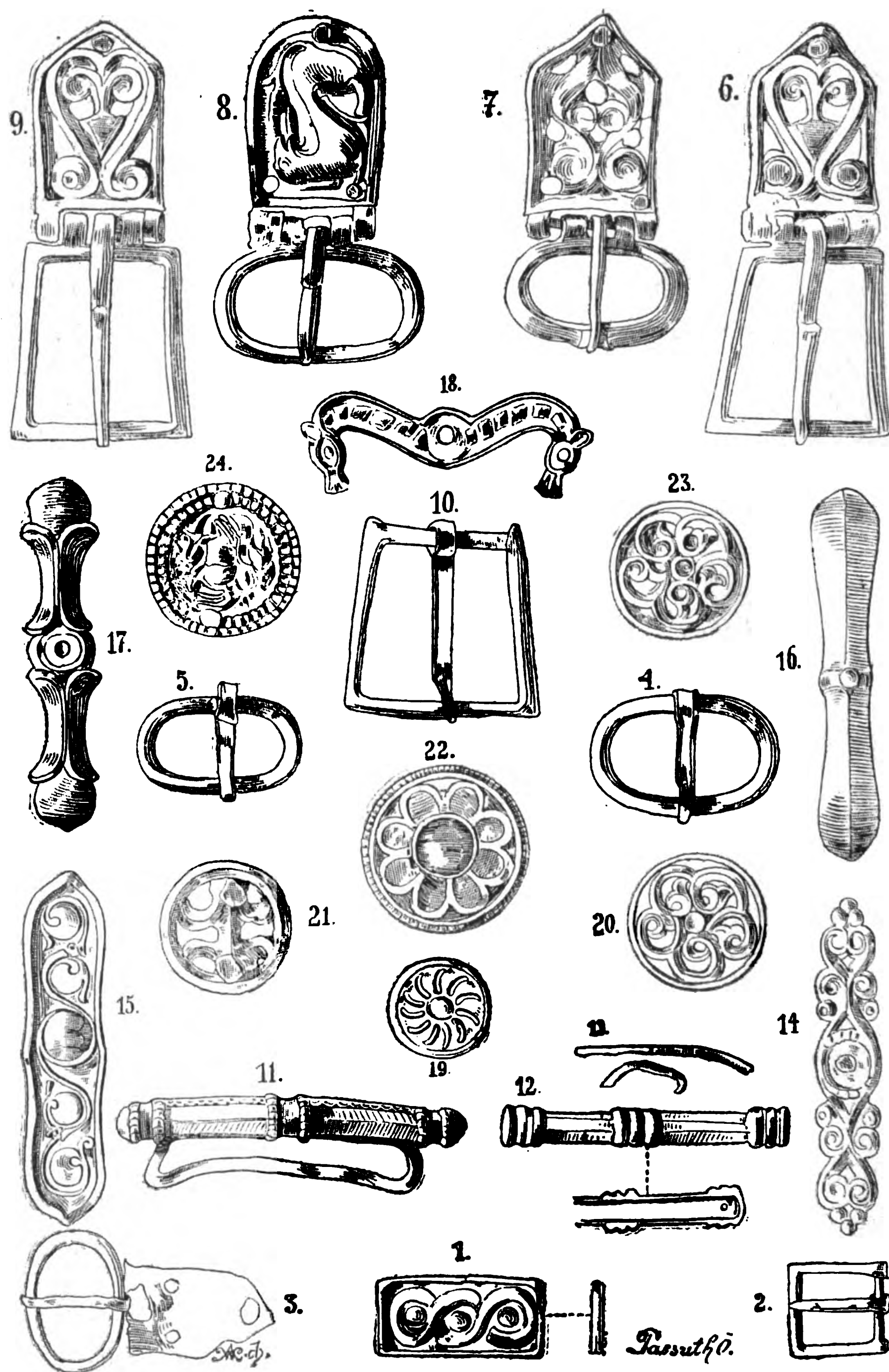
A gazdag sírokban a lábszáron rézsút keresztbe fektetett *koncz-csontokon* kívül, melyek egyéb, leleteket nem nyujtó szegényebb sírokban is előfordulnak, vagy a bögrében vagy a mellett baromfi- vagy madárcsont halmocskák is találhatók, egy esetben a bögrében kutya alsó állkapcza találtatott.

A sírok legérdekesb leletei a bronz övdíszek, szíjvégek, csattok, gombok, pitykék, gyöngyök, fülönfüggők karpereczek és gyűrűk.

A szíjvégek, melyeknek különböző alakjait a XII. XVI. és XVII. táblán bemutatni szerencsém van, különböző, még meg nem határozott vegyülékü bronz anyagból készítvék, néha gazdagon megaranyozva, egyenlő rajzu és nagyságu kevés fordul elő, majdnem minden sír új alakot és rajzot nyújt, az új formát képező vadkanfejalaku nagy szíjvéget már a múlt évben ismertetvén, e helyütt csak az ujabb alaku és rajzuakat mutatom be. A szíjvégek mindig a tetem bal oldalán a derék táján — néha kissé lecsúszva — találhatók, hol a szíj vagy öv fekete maradványai por alakban a test körül vonulva, ezen korhadékban találhatók a bronz övdíszek és csattok, melyeknek néhány alakja a XIII. és XVII. táblán látható, míg a mellen előforduló ruhakapcsok egyes alakjait a XII-ik táblán mutatom be.

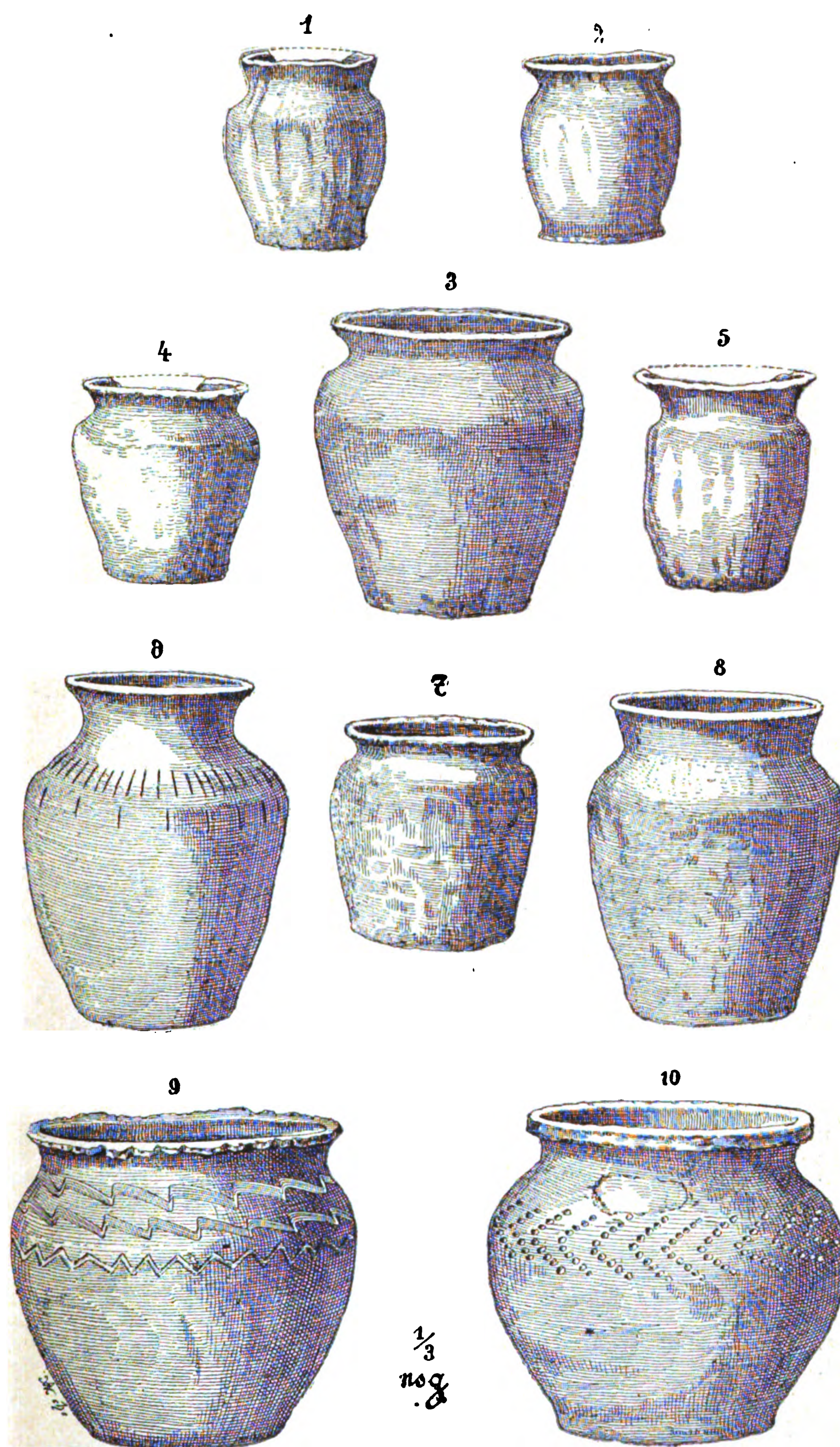
A női sírok leletei főleg hosszukás tökmag alaku öntött *üveg-gyöngyökből*, továbbá fehér, sárga és fekete kisebb gyurma-gyöngyökből állanak, csak egy sírban találtatott fülfüggőként alkalmazott három darab nagyobb bütykös gyöngy a balfülnél, de a jobb fülnél semmi nyom sem volt, s habár a föld átszitáltatott, több nagy gyöngy nem találtatott, *karperecz* két sírban három darab került elő, a 154. sír vázá-

Digitized by Google

XIII. TÁBLA. NEMESVÖLGYI SÍRLELETEK.

Digitized by Google

XIV. TÁBLA. NEMESVÖLGYI SÍRLELETEK.

Digitized by Google

nak jobb karján egymás mellett két darab volt és a XI. táblán szemlélhető. *Gyűrű* gyéren fordul elő, többnyire vékony bronz lemezkéből áll, mely az érintésnél már szétmállik, a múlt évben bemutatott massiv gyűrűn, és az említett lemezgyűrűkön kívül csakis egy spiralis és két massiv karika találtatott. *Fülönfüggőt* alig nélkülöz női sír, azok egyes alakjait a XI. táblán mutatom be, a legegyszerűbb karikákon kívül, melyek csakis széthajlítás mellett lehettek a fülczimpába illeszthetők, és így valószinüleg mindég ott is hagyattak, sodrottak, lefelé lógó cseppes, meglehetős massiv, rendszerint köridomu alakban találtattak, de vannak ovál, több felfelé is álló gyöngycseppekkel ékítettek is, a 131. sírban szép filigran függő, a 64-ik sírban pedig arany hüvelylyel diszített függő találtatott, és ezen hüvelykék egyedül képezik eddig a nemesvölgyi sírmező tiszta arany leleteit.

Az egyik női sírban az anya karjai közt feküdt gyermekének csontváza, és ennek nyaka körül átfúrt halgerincz csontokat találtam, melyek valószinüleg nyakékét képezték, ezen gyermek részére a láb végnél egy igen kicsiny és hullámos vonalakkal diszített bögrécske volt elhelyezve.

Néhány váz feje nem volt megtalálható, *fegyver* pedig egy vaskard, továbbá fokos és csákány alakuakon kívül nem találtatott, kivéve a majdnem minden férfi sírban előkerülő négy élű és sokkal kevesebb számú leveles nyílvégeket, úgy dárdacsúcsokat, vaskés minden sírban rendszerint oly menthetlen állapotban találtatik, és a közelében fekvő két egymásba illesztett vaskarikáról itélve, ezekkel lehetett az övre akasztva.

A kort illetőleg, habár minden jel, a koponyák alakja, kutyacsont, fegyverek és nyílvégek avar korra vallanak, legczélszerübb leend a következtetéseket a folyó évben is folytatandó ásatások befejeztével levonni.*

Az egyes sírok leletei következők;

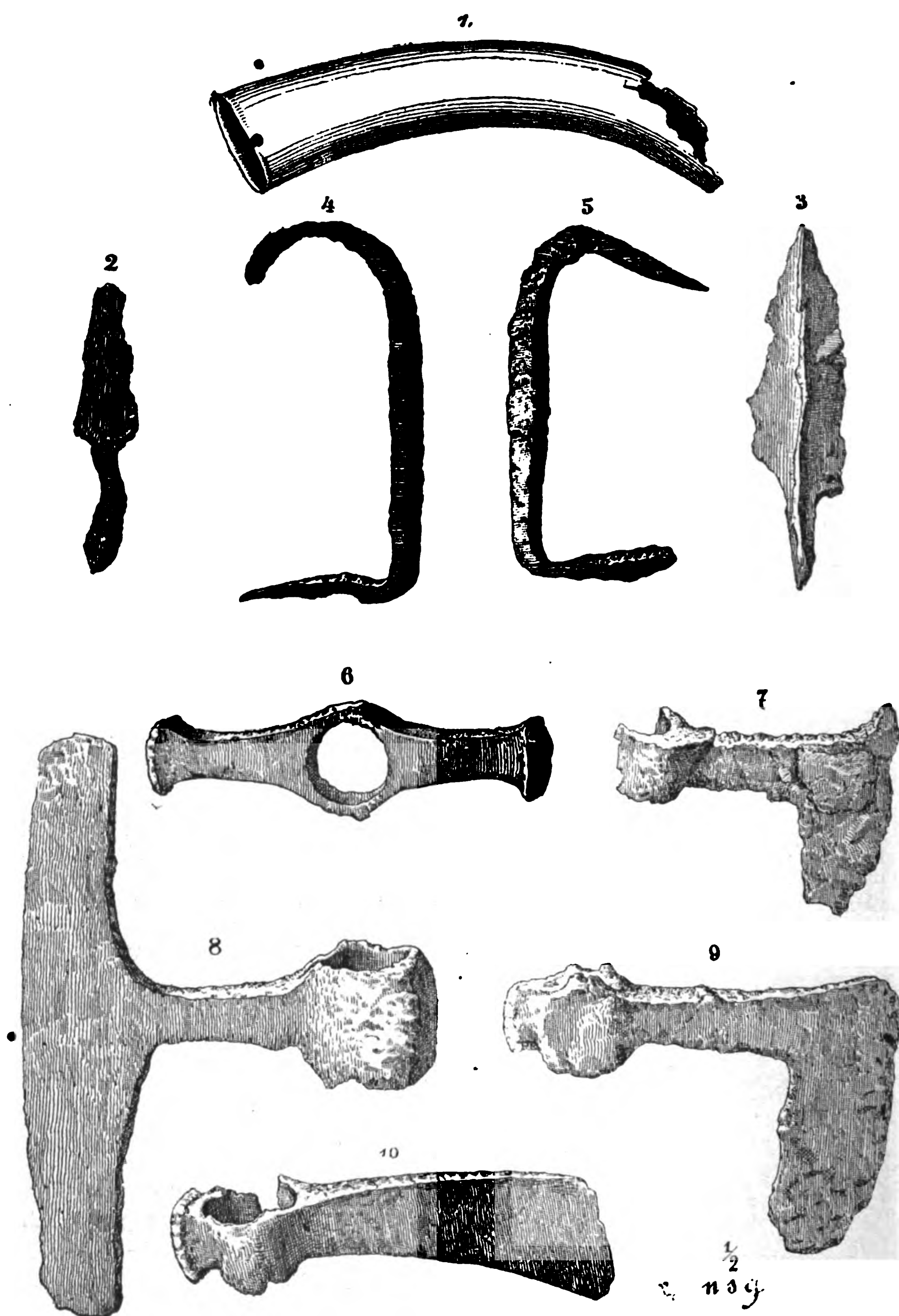
53. sír	137 cm.	mély	gyermekváz, lelet nélkül
54. «	120 «	«	gyermekváz, lelet nélkül
55. «	160 «	«	nő, két bronz fülönfüggő, 6 üveggyöngy
56. «	180 «	«	férfi, sírbögrével, egy br. szíjcsat, XIII. T. 5. sz., két br. övdísz, két br. gyűrű, XI. T. 5. sz., br. szíjhüvely, 1 vas késpenge, 1 vaskarika, 1 vascsat
57. «	70 «	«	gyermek, sírbögrével
58. «	48 «	«	gyermek, lelet nélkül
59. «	120 «	«	nő, lelet nélkül
60. «	115 «	«	férfi, lelet 2 vas nyílvég
61. «	145 «	«	nő, sírbögrével és két br. fülönfüggő, XI. T. 8. sz.
62. «	80 «	«	elkorhadt váz, lelet nélkül

* Az I. közleményt lásd «Arch. Ért.» Uj f. V. köt. 199—206. l., a II. közleményt u. o. 310—319. l.

Digitized by Google

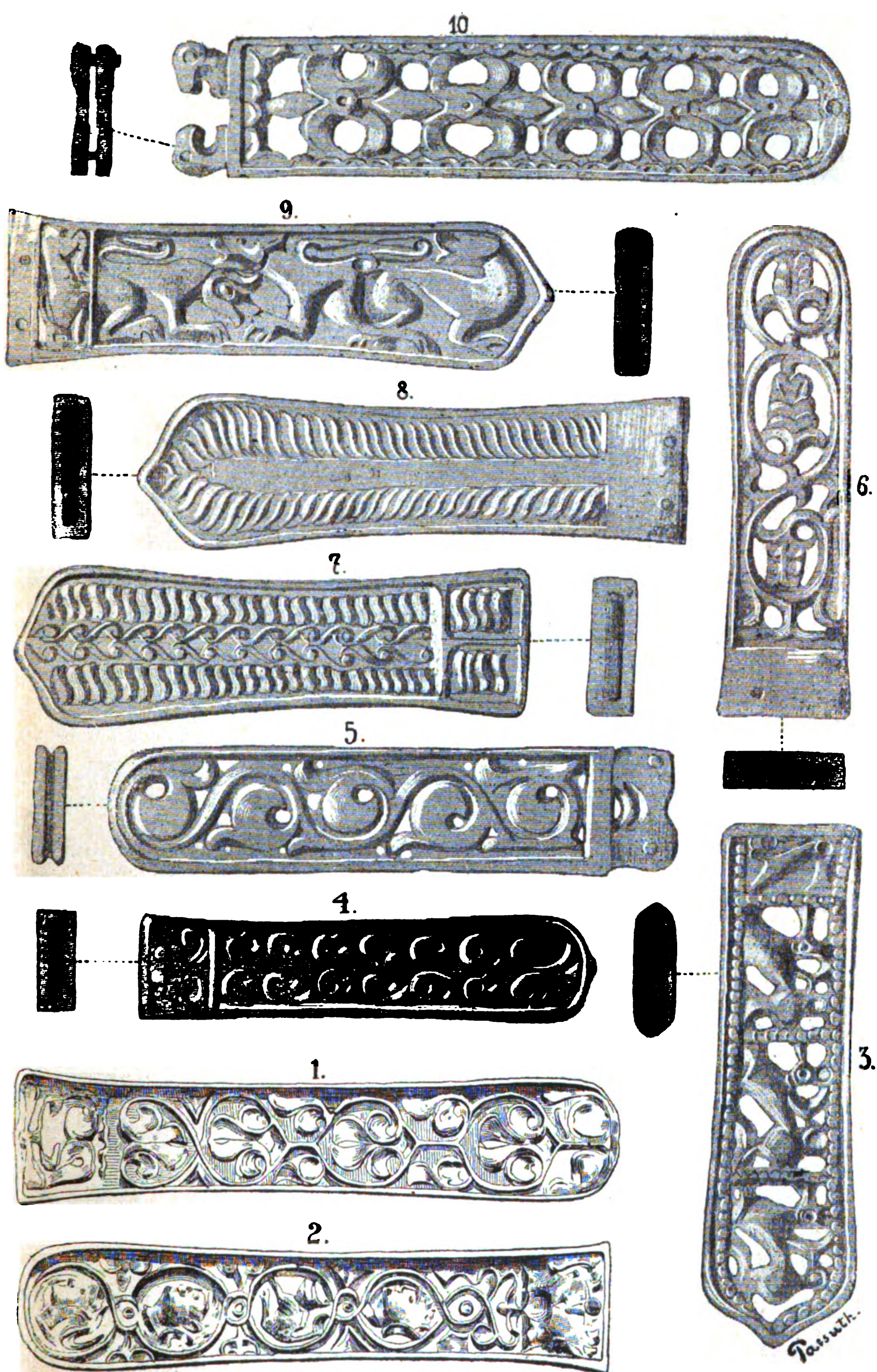
63. sír	190 cm. mély	férfi, sírbögrével, 1 br. griffes csat, XVII. T. 25. sz., 1 bronz övdísz, XVII. T. 25. sz., 1 br. szíjvég, 5 br. lemez, 2 vas kengyel, 1 vas késpenge, 1 háromélű nyílvég.
64. «	160 «	« nő, 2 fülönfüggővel, ezeken domború pontokkal díszített arany hüvelyke, XI. T. 24. sz.
65. «	175 «	« nő, orsógombbal 1 br. fülönfüggő, XI. T. 17. sz., 1 vas, késpenge
66. «	70 «	« gyermekváz elkorhadva, lelet nélkül
67. «	175 «	« nő sírbögrével, 1 br. fülönfüggő, 11 fekete öntött üveggyöngy, 2 kék zománczos gyöngy, fehér gyöngy és 8 gyurmagyöngy
68. «	120 «	« elkorhardt váz, sírbögrével
69. «	45 «	« elkorhadt váz, lelet nélkül
70. «	160 «	« elkorhadt váz, lelet nélkül
71. «	180 «	« kettős sír, lelet nélkül
72. «	130 «	« nő, 1 br. fülönfüggő, 1 br. csat, 4 br. rosettegomb, 2 br. lemez
73. «	150 «	« erkorhadt váz, sírbögrével
74. «	50 «	« gyermekváz, lelet nélkül
75. «	60 «	« gyermekváz, lelet nélkül
76. «	159 «	« nő, orsógombbal, 1 br. karika, 3 nagy hosszú öntött üveggyöngy
77. «	190 «	« férfi, sírbögrével, itt kutyaállkapocs, 6 nagy bronz kerek gomb, 1 br. mellkapocs, 3 szíjvég vadkanfejjel, XVII. T. 8. sz., 1 br. szíjcsat, XIII. T. 6. sz., 3 br. övdísz, XIII. T. 24. 14 sz., 5 br. pityke, 5 br. lemez, XIII. T. 77. sz., 1 vas fokos, XV. T. 9. sz., 1 háromélű, 1 kétélű nyílvég, 2 vaskarika
78. «	195 «	« férfi, sírbögrével, 2 aranyozott ruhakapocs, XIII. T. 11. 12. sz., 7 cm. hosszú, 1 tiz cm. hosszú br. szíjvég, 2 kisebb br. szíjvég, 1 br. szíjcsat, 10 br. övdísz, 4 br. pityke, vas késpenge, egy vas kard, 444 mm. hosszú, egyélű görbe csúcsú penge, alul 4 milliméter.
79. «	120 «	« elkorhadt váz, sírbögrével
80. «	60 «	« elkorhadt gyermekváz, lelet nélkül
81. «	56 «	« férfi, bronz csörgő
82. «	170 «	« férfi, sírbögrével és 1 vasdarab
83. «	185 «	« kettős sír, 1 br. szíjvég, XVII. T. 5. 6. sz., 1 br. szíjvég, XVII. T. 10. sz., 1 fülönfüggő, XI. T. 18. sz., 1 br. rosette, XIII. T. 19. sz., 2 br. pityke, 4 üveggyöngy, 1 vas csákány, XIII. T. 8. sz.
84. «	150 «	« nő, sírbögrével, orsógomb, egy kis kosár alakú sárga üveggyöngy, 2 nagy kék lapos gyurmagyöngy, 1 halvány zöld rovátkás gyurmagyöngy, egy nagy négybütykös fehér gyurmagyöngy, 1 vaskarika-darab
85. «	120 «	« férfi, sírbögrével, 1 br. gyűrű, XI. T. 6. sz., 1 br. ruhacsat, XIII. T. 4. sz., 6 br. pityke, 2 darab övdísz, 6 vasdarab
86. «	160 «	« nő, sírbögrével, 1 orsógomb, 2 hosszú fekete üveggyöngy, 10 kis gömbölyű fehér gyurmagyöngy
87. «	120 «	« elkorhadt váz, sírbögrével
88. «	48 «	« elkorhadt gyermekváz, lelet nélkül
89. «	125 «	« női váz, sírbögrével, 1 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, 1 br. gyűrűdarab, 1 br. kapocs, 13 nagy fekete üveggyöngy, 415 kis gömbölyű fehér és sárga gyurmagyöngy a nyak körül, vastőr öt darabja
90. «	52 «	« elkorhadt gyermekváz, lelet nélkül
91. «	48 «	« elkorhadt gyermekváz, lelet nélkül
92. «	150 «	« férfi, sírbögrével, 1 vas késpengedarab, 2 nyílvég darabokban
93. «	160 «	« sírbögre, 3 br. lemez, 1 vas késpenge, 2 vaskarika, 3 vasdarab
94. «	— «	« nő, 1 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, 10 kis fekete gyurmagyöngy
95. «	52 «	« váz, lelet nélkül
96. «	156 «	« nő gyermekével, sírbögrével, 1 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, XI. T. 19. sz., 2 üveggyöngy, 4 halgerinczcsont, 64 gömbölyű fekete gyurmagyöngy

Digitized by Google

XV. TÁBLA. NEMESVÖLGYI SÍRLELETEK.

Digitized by Google

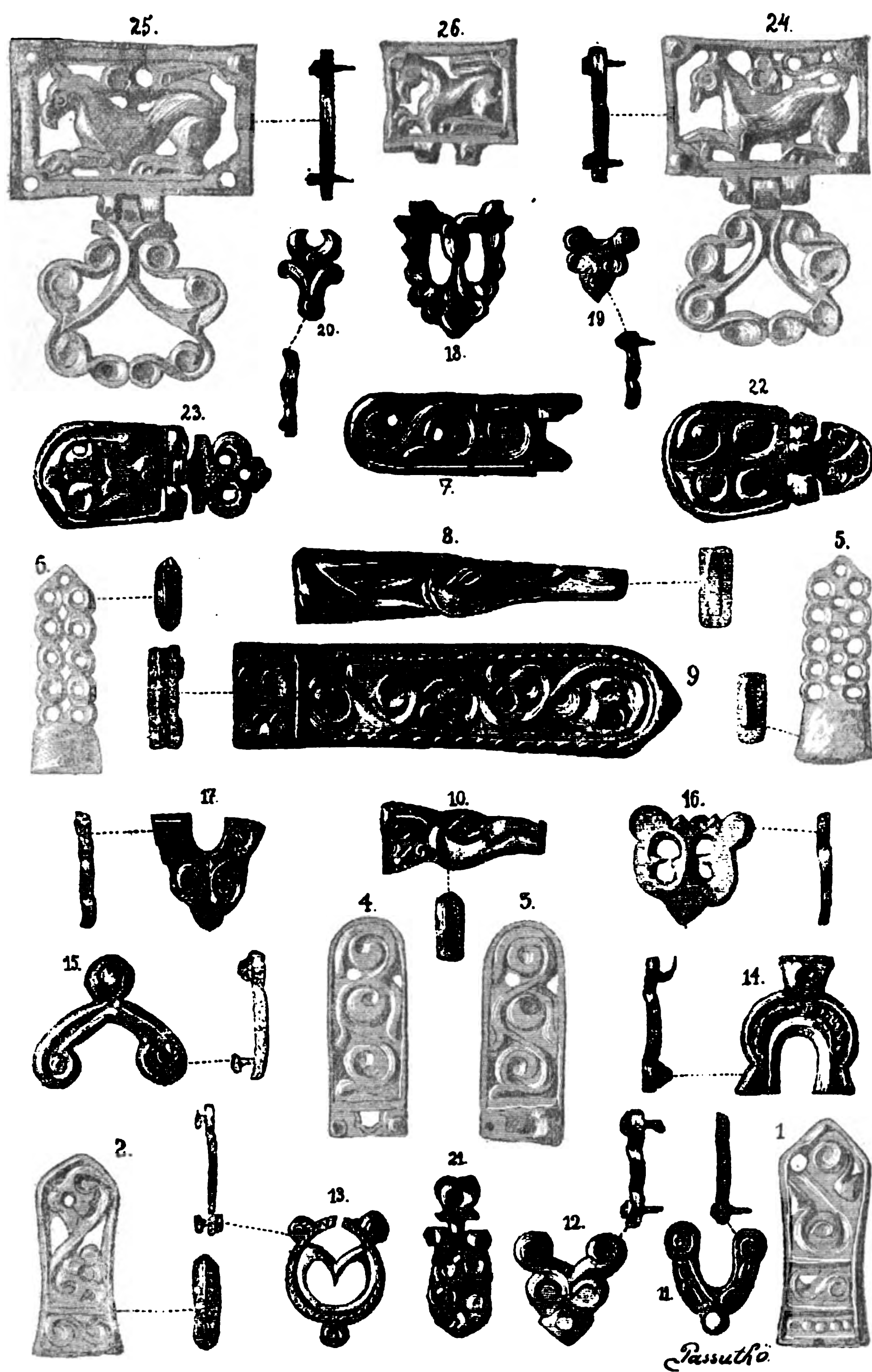

XVI. TÁBLA. NEMESVÖLGYI SÍRLELETEK.

Digitized by Google

97. sír	140 cm.	mély	elkorhadt váz, lelet nélkül
98. «	115 «	«	nő, sírbögrével, 1 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, XI. T. 15. sz.,
99. «	161 «	«	nő, sírbögrével, 2 br. fülönfüggő kék cseppel, 2 vaskarika, 4 vasdarab
100. «	88 «	«	nő, sírbögrével, 1 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, XI. T. 12. sz., 1 vaskarika
101. «	154 «	«	férfi, 1 vas késpenge
102. «	176 «	«	nő, sírbögrével, 1 orsógomb, 2 bronz filigran függődarab, 9 fekete és zöld üveggyöngy
103. «	184 «	«	nő, 1 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, 3 br. lemez, 1 nagy világoskék gyurmagyöngy, 1 metszett kék üveggyöngy, 1 vas késpenge
104. «	162 «	«	férfi sírbögrével, 1 vas késpenge, 2 vas nyílvég
105. «	183 «	«	nő, 1 orsógomb
106. «	136 «	«	férfi, sírbögre, 1 vas késpenge, 4 vasdarab, 8 br. lemez
107. «	140 «	«	férfi, 4 darab
108. «	168 «	«	nő, sírbögrével, 1 orsógomb, 2 br. sodrott fülönfüggő cseppekkel, XI. T. 22. sz., 1 vastőr, 2 vaskarika, 21 vasdarab
109. «	164 «	«	elkorhadt váz, lábnál sírbögre
110. «	185 «	«	nő, sírbögre, 1 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, 1 fekete metszett üveggyöngy, 1 vas késpenge két darabban
111. «	110 «	«	férfiváz, lelet nélkül
112. «	148 «	«	nő, sírbögrével, 1 orsógomb, 1 bronz fülönfüggő cseppel, XI. T. 16. sz., 16 hosszú fekete, kék, zöld öntött üveggyöngy, 13 gyurmagyöngy
113. «	165 «	«	nő, sírbögrével, 2 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, 1 br. gyűrű, 1 br. karperecz, XI. T. 3. sz., 11 fekete, kék, zöld üveggyöngy, 3 kis lapos üveggyöngy, 1 vas késpenge
114. «	167 «	«	nő, bögrével, 1 orsógomb, két egymásba font vaskarika
115. «	182 «	«	nő, sírbögre és orsógombbal, 1 br. fülönfüggő
116. «	176 «	«	nő, 2 br. fülönfüggő, 1 fekete nagy üveggyöngy, 9 fekete kicsi gyurmagyöngy
117. «	190 «	«	nő, sirbögrével, 1 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, XI. T. 21. sz., 1 br. ruha-kapocs, XIII. T. 22. sz., 29 fekete nagy üveggyöngy, két fekete gömbölyű gyurmagyöngy
118. «	45 «	«	gyermekváz, sírbögrével
119. «	110 «	«	férfi, lelet nélkül
120. «	135 «	«	elkorhadt váz, 1 vas késpenge
121. «	149 «	«	elkorhadt váz, sírbögrével, 1 vas késpenge, 2 fekete gyöngy, feldúlt sír
122. «	176 «	«	nő, orsógombja terra sigillata edénydarabból faragva, 2 br. fülönfüggő, 1 vaskarika darab
123. «	189 «	«	többes sír, lelet nélkül
124. «	178 «	«	nő, sírbögrével, 2 br. csat, XIII. T. 7. sz., 1 metszett zöld üveggyöngy, 10 fekete, zöld, kék nagy üveggyöngy
125. «	183 «	«	férfi, lelet nélkül
126. «	190 «	«	többes, sírbögrével, 1 br. szíjvég, 2 br. csat, 5 vaskengyel, XV. T. 4. 5. sz., 1 vasdarab, 1 szarvtülök, XV. T. 1. sz.
127. «	175 «	«	férfi, sírbögrével, 4 kerek br. gomb, XIII. T. 20. 21. szám, 1 br. szíjvég, 2 br. drótkapocs, 1 vas késpenge, 2 vas nyílvég, 3 vas csatdarab
128. «	95 «	«	gyermek, lelet nélkül
129. «	159 «	«	nő, bögre, 1 orsógomb, 1 br. függő karika, 6 fekete üveggyöngy, 1 vas késpenge 5 darabban
130. «	130 «	«	elkorhadt váz, lelet nélkül
131. «	178 «	«	nő, bögrével, 1 orsógomb, 2 br. fülönfüggő, XI. T. 23. sz., kék cseppel, 1 fekete üveggyöngy, 1 vas késpenge
132. «	159 «	«	férfi, nyak körül szíjkorhadék között 2 br. karika, 2 vascsat 1 vas nyílvég, 1 vaskés, 1 vaskarika, fejnél a bögre
133. «	53 «	«	gyermekváz, lelet nélkül

Digitized by Google

XVII. TÁBLA. NEMESVÖLGYI SÍRLELETEK.

Digitized by Google

134. sír 195 cm. mély sírbögre, a többi lelet a nemzeti muzeum által megvétetett

135. « 180 « « férfiváz, bőr korhadékokon fekve 6 br. lemez, 1 vas nyílvég, 1 vas késpenge, 1 vaskarika, 14 vasdarab, a fejnél sírbögre, 1 vasfokos, XV. T. 10. sz.

136. « 165 « « nőváz, 2 br. fülönfüggővel

137. « 196 « « férfi, szép sírbögre, 1 br. gomb, 2 br. karika, 1 br. mellkapocs, 1 hosszú nagy br. szíjvég, XVI. T. 6. sz., 3 rövid kisebb br. szíjvég, XIII. T. 10. sz., 2 br. csat kisebb griffalakokkal, XVII. T. 26. sz., 5 br. övdísz, különféle alakban, XIII. T. 17. sz., 1 br. szíjcsat, 1 br. szíjhüvely, 2 vas nyílvég, 1 vas csatdarab

138. « 39 « « gyermekváz, sírbögrével

139. « 151 « « férfi, sírbögrével

140. « 128 « « nő, lelet nélkül

141. « 162 « « elkorhadt váz, bögrével

142. « 183 « « férfi, 3 br. ruhacsat, 3 br. övdísz, 1 vaskés, 2 vas nyílvég

143. « 225 « « kettős sír, 1 bögrével, 1 lófejalakba végződő br. ruhacsat, XIII. T. 18. sz., 1 br. szíjvég, XVI. T. 3. sz., griff-alakokkal, 2 kis lyukacsos bronz szíjvég, 6 nagy bronz ruhacsat, XVII. T. 24. sz., 1 nagy br szíjcsat, XIII. T. 9. sz., 4 br. szíjlemez, XVII. T. 18. sz., 1 kis vas doboz az öv mellett, 2 vaskarika, 4 vas nyílvég, 10 egyéb vasdarab, 2 késnyéldarab csontból

144. « 170 « « férfiváz, bögrével, 2 br. szíjvég, XVII. T. 4. 5. sz., 3 nagyobb br. kapocs, 4 kisebb övkapocs, XVII. T. 21. sz.

145. « 190 « « nő bögrével, jobb karon 2 br. karperecz, XI. T. 1. 2. sz., egy gyűrű, XI. T. 4. sz., 1 br. lemez, 7 vasdarabka

146. « 160 « « elkorhadt váz, lelet nélkül

147. « 40 « « gyermekváz, lelet nélkül, elkorhadva

148. « 140 « « férfi, sírbögrével

149. « 180 « « nő, 1 br. fülönfüggő, 1 orsógomb, 1 vas késpenge, 30 fekete öntött hosszú üveggyöngy, 1 gömbölyű aranyszínű üveggyöngy

150. « 130 « « nő, sírbögrével, 1 br. fülönfüggő kék cseppel, 1 br. spirális karika a lábnál, 1 vörös hosszú gyurmagyöngy, 9 fekete üveggyöngy, 1 zöld üveggyöngy

151. « 140 « « kettős sír sírbögrével, 1 br. nagy szíjvég, XVI. T. 5. szám, 1 kis br. szíjvég, XVII. T. 7. sz., 8 br. övdísz, XIII. T. 16. sz., 1 br. ruhacsat, XVII. T. 23. sz., 1 vascsákány, XV. T 7. sz., 1 vaskarika, 1 orsógomb a jobb kéznél

152. « 140 « « többes sír, 1 orsógombbal, törött bögrével, feldúlt sír rendetlenül heverő csontokkal

153. « 130 « « férfiváz, sírbögrével, 2 br. szíjvég, XII. T. 3. sz., 2 br. övdísz, vasdarabok

154. « 60 « « kettős, a vázak egymással szemközt, semmi lelet

155. « 120 « « elkorhadt váz, sírbögrével

156. « 150 « « váz, lelet nélkül

157. « 130 « « nő, 5 fekete nagy öntött üveggyöngy, vas késpenge, 1 terra sigillata orsógomb, 1 br. karika

158. « 140 « « nő, 1 br. fülönfüggő és egy kisebb, 1 fekete nagy üveggyöngy, 1 nagy gyurmagyöngy, 30 kicsi gyurmagyöngy, 1 vas késpenge, 1 orsógomb

159. « 180 « « férfi, sírbögrével, 1 vaskés

160. « 40 « « gyermeksír, törött bögrével

161. « 100 « « kettős koponya és lábszárcsontok a gyűjteményben

162. « 120 « « nő, sírbögrével és 1 orsógombbal

163. « 150 « « férfi, kis darab vas

164. « 120 « « férfi, 1 br. csat, 1 vaskarika, 1 vas késpenge

165. « 200 « « nő, 1 br. fülönfüggő, XI. T. 13. sz., 6 kicsi üveggyöngy, 1 orsógomb

Digitized by Google

166. sír 120 cm. mély 1 vas késpenge, 1 vas nyílvég
167. « 120 « « nő, sírbögrével, 2 br. fülönfüggő, XI. T. 10. sz., 1 br. gyűrű, 1 kis br. karika, 19 nagy fekete öntött üveggyöngy, 14 kis üveggyöngy, 1 vas csat
168. « 120 « « férfi, 1 vas csat, 4 vas késpengedarab
169. « 120 « « nő, 1 br. függő cseppekkel, XI. T. 20. sz.
170. « 100 « « férfi, sírbögre darabokban
171. « 100 « « nő, lelet nélkül
172. « 40 « « gyermek, sírbögrével
173. « 50 « « ugyanaz, lelet nélkül
174. « 100 « « nő, lelet nélkül
175. « 80 « « váz, lelet nélkül
176. « 120 « « férfi, sírbögrével
177. « 170 « « nő, egyenes karczolatokkal díszített sírbögrével, 2 br. fülönfüggő, XI. T. 14. sz., 1 orsógomb, 1 késpenge
178. « 150 « « kettős sír, anya és gyermeke, 1 nagy és 1 kis sírbögrével, 1 br. fülönfüggő, 1 br. spiralis gyűrű, 1 orsógomb, vasdarabok, 132 fehér kicsi gyurmagyöngy
179. « 150 « « női sír bögrével, 1 br. függő, 1 br. gyűrű, 1 nagy zöld üveggyöngy, 1 fekete nagy lapos üveggyöngy, 15 hosszú üveggyöngy, 20 gyurmagyöngy
180. « 80 « « nő, sírbögrével, 1 bronz függő, 1 br. gyűrű, 1 orsógomb, 20 apró gyurmagyöngy
181. « 140 « « férfi, 1 nagy áttörött br. szíjvég, eddig találtak közt legnagyobb, XVI. T. 10. sz., 1 kisebb br. szíjvég, 1 br. szíjcsat, XIII. T. 8. sz., 2 br. mellkapocs, XVII. T. 12. sz., 6 br. áttörött övdísz, XIII. T. 23. sz., 6 másalakú bronz övdísz, 1 vaskarika, 1 vas késpenge
182. « 130 « « férfi, nyílvégek és késdarabok vasból
183. « 100 « « nő, sírbögrével, 2 br. fülönfüggő, 4 apró fekete gyöngy
184. « 150 « « férfi, 2 br. szíjvég, XVII. T. 9. sz., 6 br. övdísz, XVII. T. 13. sz., 1 vas késpenge, baromficsontok a lábnál

Ezzel 1885. évre az ásatás befejeztetvén, az 1886. évben teljesítendő ásatás eredményét lesz szerencsém annak idejében beterjeszteni.

M.-Óvár, 1886. márczius 3-án. *Dr. Sötér Ágost.*

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA. (Ötödik közlemény). *

A sárosmegyei emlékeink törzsíveit illető rajzokkal Myskovszky készítette a bizottság megrendeléséből. Ezek a következők: *Az andrásvágási* g. e. templom, *a bártfai* ferenczrendiek késő csúcsíves temploma, *a bártfai* igen nevezetes városház, egyik évszáma 1505, *a bártfai* meglevő erődtornyok, több *bártfai* magánház, sírkő és emlékszobor.

Mindezeket Myskovszky több rendbeli czikkben leirta és összefoglalta tüzetesen külön monographiába a «Monumenták» IV. kötetében. A paroch. templom igen hanyag szerkezetű és csakis az abban levő kiváló emlékek miatt, melyek valódi muzeumot képeznek, másodrendűnek mondható. Jelenleg restaurálja Steindl Imre.

A másodrendű ferencziek temploma szabályosabb épület, szentélyének meg van eredeti boltozata, míg a hosszhajóé új, egészen új a zárdaépület. A cselfalvi csúcsíves evang. templom harmadrendű. Van ódon tekintetű kehelyalakú keresztelő medenczéje. *Az eperjesi* paroch. templom késő csúcsíves, ámbár már a XIV. században építeni kezdték. Van altemploma hasonló helyen mint a kassai, három hajója, négyszögű magas tornya, mely a középhajó egész szélességével bir, hosszu szentélye későbbi mellékszentélylyel és a kassainak mintájára utaló déli előcsarnoka. A mellékszentély gyámkövei festett alakosak. Ezen csar-

* Lásd a negyedik közleményt «Arch. Ért.» 114. lapja.

Digitized by Google

nokegyházat a jó másodrendűek közé sorozhatni. Van Eperjesen több renaissance stylű magánház is. *A hervartói* fatemplom harmadrendű. *A komlós-keresztesi* csúcsíves templom másodrendű. Tömör tornyának a szepesi harangtornyokhoz hasonló felső része renaissance stylű. *A kozsáni* g. e. fatemplom harmadrendű. *A krivei* g. e. fatemplom harmadrendű. *A lapispataki* csúcsíves másodrendű templomban van egy ékes falfülke a szentség kiállítása számára. *A litinyei* g. e. fatemplom harmadrendű. *A kőszegi* csúcsíves templom másodrendű. Tömör négyszögű tornyán van fürész-fries, tanuságul, mily sokáig volt ez szokásban. *A miklovai* g. e. fatemplom harmadrendű. *Az andorkai* g. e. fatemplom jó harmadrendű. *Az orkutai* csúcsíves templom másodrendű. *A felső-polyánkai* g. e. fatemplom harmadrendű. *A raszlaviczi* templom csúcsíves stylű, daczára félkörben zárt ablakainak és félkörü ujabb szentélyének, harmadrendű. *A regetői* g. e. fatemplom harmadrendű. *A nagy-sárosi* plébániatemplom csúcsíves stylű, hosszháza ujolag három hajóra lett osztva és az egyház keresztházával nagyitva. Másodrendű. Van itt egy csúcsíves kápolna is. *A felső-szebeni* csúcsíves templom másodrendű. *A töltszéki* csúcsíves rendesen épült templom másodrendű. *A trocsányi* g. e. fatemplom harmadrendű. *A váradkai* g. e. fatemplom harmadrendű. *A kis-szebeni* csúcsíves templom három hajós, van hosszú keskeny szentélye és négyszögü tornya. Főhajója a mellékesen túlemelkedik, bir színleges kereszthajóval is. Röviden leirta Myskovszky a bécsi Mitth. XVII. kötet (1872) és röviden megirtam magam az «Archaeologiai Közlemények» IV. (Új foly. III.) kötete, 97. lap. Van e templomnak pár régi oltára és a kassai mintájára egyszerűsített szentségháza. A kassai befolyás másutt is látható, p. o. sz. Mihály kápolna kapujának a kis-szebeni főkapuján. Kis-Szeben a templommal 1461-ben égett le. A torony stylszerű tatarozásának tervét készitette Schulek Frigyes. A templomot jó másodrendűnek mondhatjuk, keleti oldalán áll egy régi harangtorony. Van Kis-Szeben szomszédságában egy renaissance stylű templom Hétharson.

Legteljesebben ismerjük Myskovszky számos rajzai után Abauj megye emlékeit és itt műrégészeti tekintetben Kassa Magyarországon első helyét foglalja el. Legrégibb fenmaradt épülete a *domonkosok temploma*, csúcsíves ugyan, hanem még átmenetkori részlettel a szentélyben ; a hosszhajó át van idomitva. Szentélye és tornya miatt jó másodrendű. *Szent Mihály* temető *kápolnája*, melyben jelenleg a dómban tartani szokott isteni tisztelet tartatik, elsőrendű XIII. századi épület, Schmidt authographiáiban kitünő helyet foglal el, sajnos, gyökeres ujítást kivánó állapota daczára. Oltára mögötti falfestményei közt van két szent fej, mely a középkori falfestmények sorában legelső helyre méltó. A magyarországi szt. Erzsébet tiszteletére emelt székesegyház, — ilyen csak 1805 óta, azelőtt paroch. templom volt — nemcsak hazánk, hanem a külföldi egynemű egyházak sorában is *első rangu.* Sajnos, hogy belsejét az eredeti tervtől eltérőleg, kontár tervezte, mint legujabban fenyegető beomlése tanusítja, mig régi külseje, genialis szentélyével, különösen annak díszes támaival, gazdag kapuzataival és elsőrendű szentségházával remek egészet képez. Főoltára Wohlgemut műhelyében Nürnbergben készült. Képei ujabban rosszul restauráltattak ; kivánatos volna azokat jobb restauratio végett Münchenbe Hauserhez elküldeni, ki nemzeti tárlatunk számos képeit remekül restaurálta ; ez annál könnyebben történhetnék, mert a templom belsejének megujítása az isteni tiszteletet itt évekre fogja lehetetlenné tenni, kár volna tehát ezen kiváló képek látásától oly sokáig a műtörténészeket megfosztani, másrészt pedig Münchenben a kassai képeket a pinakothekában levő számos Wolgemut-féle művekkel lehetne sikerrel összehasonlitani. Ez idén (1884-ben) a szentélyben ásatásokat rendeztem, mely alkalommal egy rövidebb, a mostaninál kurtább szentély ép talapzata tünt elő ; ennek kőneme és párkányzata megegyezik a Szt. Mihály kápolnáéval, tanúságául annak, hogy mindkettő egykoru, míg minden, mi a székesegyházban föld fölötti, csakis a XIV. és XV. század műve, XIII. századbeli csakis a félig földalatti altemplom, melyet József császár után temetkezésekre használva, csaknem megismerhetlenségig testekkel és azok elfalazásaival megtömtek. Kivánatos ezen altemplomnak

* Az 1885-ben elkészített gypsminták a muzeumnak megküldettek.

Digitized by Google

helyreállítása eredeti állapotára, valamint kivánatos a kapuzatok domborműveinek a nemzeti muzeum számára leöntése gypszbe. A seminariumi templom eredetileg csúcsíves stylű volt, hanem azt 1681-ben egészen átidomitották, alig másodrendű. Vannak a kassai magánházakban régi részletek, így a hajdani pénzverde pitvarboltozata meg van két házra osztott helyiségben, meg vannak régi részletek az u. n. lőcsei és több más házakban, jelesen a mostani felső-magyarországi muzeumnak egyik különös boltozatu szobájában; nevezetes volt még pár év előtt a Lánczy-féle ház komlokzata, melynek távlati rajza meg van. Végre emlitendő az u. n. Orbán nevű harangtorony, mely daczára, hogy csak a XVII. században épült, mégis igen csinos lakatos munkákkal bir. Bizottságunk véleménye megmentette a lebontástól. Nevezetesebb renaissance épületek Kassán nincsenek. *Az abaujvári* reform. templom kis egyhajós egyház, csak szentélye van boltozva, másodrendű. A Kassához közel fekvő Bárcza falun áll kis régi csúcsíves templom, harmadrendű. *A felső-kézsmárki* templom, mint az előbbi, harmadrendű. *A felső-regmeczi* templom hajója még román stylű, míg a későbbi egyenes zárásu szentély már csúcsíves. Vannak csinos részletei, melyekért bizottságunk ezen jó másodrendű egyház tatarozási költségeihez járult. *Garadnának* van késő csúcsíves, famenyezettel födött, durva támakkal ellátott harmadrendű temploma. *Göncz-Ruszka* famenyezettel födött, félkörü apsissal ellátott, torony nélküli, a szomszéd falusi templomoknál nagyobb egyháza; átmenetkori, másodrendű. *Görgőn* van kis átmenetkoru egyház, melynek több csinos építészeti részlete és Bebek György 1421-ből származó sírköve, végre ékes szentségfülkéje a templomot a második sorba helyezik. *A györkei* késő csúcsíves kápolna-féle elrendezéssel, hanem toronynyal biró templom harmadrendű. *A hejczei* vagy *hécsei* késő csúcsíves templom, tervezete szabályos; körül van véve erősített fallal, másodrendű. *Jászó-Ujfalun* van egy régi harmadrendű kápolna. *A korláti* reform. csúcsíves kis falusi templomnak nincsen tornya, harmadrendű. *Felső-Szinnyén* áll egy átmenetkori, tömör toronynyal ellátott másodrendű templom, melynek restaurationalis költségeihez a bizottság járult. *A selyebi* átmeneti, torony és tám nélküli egyenes zárásu szentélylyel ellátott templom harmadrendű. *Szántón* van egy eredetileg késő csúcsíves templom, melyet azonban a tatarozások egészen elferdítettek; miért csakis harmadrendűnek ismerhető. *A szepsi* csúcsíves templom szabályos tervvel bir, csakhogy eredetileg hármas hajójára a négy sarokba ujonnan emelt falak segítségével kupot tettek, a torony kis sisakja is új. A déli díszes kapu emlékeztet a kassai nagy templom nyugoti közép kapujára. Az egyház egészben jó másodrendű. *A szikszói* reform. templom a vidékieket felülmulja nagyságával, van magas tornya, igen széles három hosszháza és a középhajónál szélesebb szentélye, mindez csak famenyezettel bir. Nevezetes a torony alatti, a kassai Szt. Mihály kápolnáéra emlékeztető nagy csúcsív és a díszes déli kapu-tympanon, csinos lóherés és liliomos mérvművével. Az egész templom jó másodrendű. *Szolnokon* áll a g. e. fatemploma, mely hasonlit a ruthenek hazánkban levő fatemplomaihoz, harmadrendű. *A telkibányai* ref. temploma egyszerű hosszukás négyszögöt képez; régi szentélye elenyészett. Van csinos kapuja, harmadrendű. Közel Telkibányához az erdőben régi templomnak romjai láthatók. *A tornai* paroch. templom szabályos, egyhajós csúcsíves, beszökő falpillérei halhólyag alakú boltot hordanak, míg a szentély boltja kereszt- és csillagalakú. Van itt hazánk legrégibbjei közé tartozó, Tornai János emlékére letett sírkő (1356-ból). A templom jó másodrendű. Tornán van kis várrom is. *Tornyos-Németin* van késő csúcsíves rendes templom, mindenütt famenyezettel födött. Meglevő évszám 1497, díszes déli kapu, másodrendű. *A vilmányi* rendes toronynyal, osztatlan hajóval és széles szentélylyel és támakkal, hanem csak famenyezettel födött másodrendű templom. *A vizsolyi* templomot kora csúcsívesnek mondhatni, sőt két osztályu, — a keleti osztály keskenyedik, — hosszosztályához felkörü apsis csatlakozik. A hosszhajó két nyugati sarkához illesztett tám új, más táma nincsen. Hosszszentélyében van kereszt és dongabolt, apsisában félkúp, hosszháza csak támmenyezettel bir. Tornya tömör a szokásos, a déli hajóba vezető díszesebb kapu itt a torony déli oldalába van törve. A templomot másodrendűnek mondhatjuk.

Dr. Henszlmann Imre.

Digitized by Google

FEDELES KUPA, a nemzeti muzeum gyűjteményében. A hajdan Jankovics-féle gyűjtemény egyik gyöngyével, ma a Nemzeti Muzeum régiségtárának első rangú díszével, az itt ábrázolt fedeles kupával óhajtanánk kissé behatóbban foglalkozni. Rég megérdemlette volna már e darab a kellő közzétételt; mert a német renaissance-kori ötvösművesség csak ritkán hozott létre a szóban forgó edénynél sikerültebb munkát.

Távol legyen ugyan tőlünk, hogy a kupa mesterét találékonyság hiányával vádoljuk, vagy tehetségét egyoldalúnak mondjuk, de nem hallgathatjuk el, a mint azt alább kimutatni reméljük, hogy őt dicséretünk első sorban mint ötvös mestert, nem pedig mint teremtő művészt illeti.

A kupa teste szájánál valamivel szűkülő henger. Talpát nehány sima s legalul egy szélesebb párkány övezik. Két képszallag, egyik fenn, a másik lenn, veszi körül a kupát; mindkettőt élére állított, hullámosan

Digitized by Google

hajtogatott lemezből álló vékony szalag határolja a belső oldalakon. Az alsó friesen hosszúra nyújtott, sűrű levelekkel czifra indák, gyümölcsök s ezek között enyelgő, tánczoló s futkosó amorettek vervék ki. A felsőn szintén lombokat látunk; a gyermekalakokat azonban madarak helyettesítik.

Megjegyzendő és egyuttal jellemző körülmény is, hogy úgy a levelek, mint az amorettek a szokottnál magasabban vannak trébelve; sőt vannak egyes részek, melyek egészen szabadon állanak, nagyobbára a végtagok.

E két fries között foglal helyet a kancsó fődiszítménye: a tékozló fiú történetéből merített négy jelenet. Minden egyes jelenetet egyszerű, lapos pillér választ el a másiktól, előttük leveles fejű, rövid oszlop áll, melyen hosszú kürtbe fújó gyermek ül. A bibliai sorrendet követve az első jelenet, melyben a fiú apjától örökségét kéri, a kancsó fülétől jobbra áll. A magyarázó felirat, illetve bibliai idézet a jelenet felett van bevésve. Az idézet egy része a jelenetet követő pilléren áll; vége pedig helyszűke miatt, a felső bal sarokba került. A második képen ott látjuk a fiút a mint vagyonát ledér asszonyok társaságában elkölti. A felirat ezuttal elfért a számára kimért helyen. A pilléren az Evangeliumra való hivatkozás áll: LVCE XV.

Az ezt követő képen a sertések között találjuk a fiút. A felirat ismét nem talált helyet s a pilléren végződik. Végül a negyedik jelenet a fiú hazatértét ábrázolja.

A kupa fedele lapos, sima párkányok szegélyezik. Felső mezeje gyümölcsös lombokkal, madarakkal, kecskékkel s részben a kecskéken lovagló szárnyas amorettekkel diszített. Középen kerek, bevert vonalakkal czifrázott emelkedés, reája háromszögű, minden szögleten egy-egy lehajló kacskaringóban végződő tag illeszkedik. Ezen egy alul sima, felül gerezdes gomb ül és felette buzogányt tartó pánczélos kar, kiterjesztett szárnyú sassal: a Dessewffy-család czímere fejezik be a compositiót. A fedélnyitó szárú, mely a csuklóhoz van erősítve, karnélküli nő torzo formájára készült. Az alak fején díszes főkötő. A csukló két oldalt rosettával ékes.

Sajátságosan van alakítva a kupa füle. Felső vége hajlott tag, közbülső része egy teljesen csupasz nő szobrocskája, mely erőteljesen s a végletekig vitt természethűséggel van visszaadva. Fejét e nő az imént említett tagon pihenteti, lábait viszont egy bozontos hajú, hosszú szakállú férfifejre támasztja.

Pulszky Ferencz volt tudtunkkal az első, ki az e kupán látható jeleneteket H. S. Beham compositióinak nyilvánította s e mester hason tárgyú metszeteire, mint eredetiekre utalt. Hogy a kitünő szakértő helyesen itélt, arról mindenki könnyen meggyőződhetik, ha az alább (342—343. l.)

Digitized by Google

bemutatott Beham-féle négy metszetet (Bartsch 441—445) az ide helyezett autotypiákkal összehasonlítja.*

Sorra véve a metszeteket és a nekik megfelelő trébelt jeleneteket, a közöttük fennálló összefüggés, jobban mondva a «másolás» azonnal nyilván valóvá válik. Csakis a részletekben akadunk eltérésekre. Igy az első jeleneten az apa mögött álló alak mozdulata s ruházata más,

mint a metszeteken. A düledező félben lévő épületet is megváltoztatta a kupa mestere, aligha nem azért, hogy a feliratnak helyet adhasson. Más továbbá a jobboldalsó közép- és háttér, a mennyiben itt a tájkép s a két fél alak helyett egy botjára támaszkodó férfit látunk.

* Ez autotypiákhoz az eredetiket Herpka K. készítette a kancsóról galvanoplastikai úton.

Digitized by Google

Legszabadabban van a második jelenet átdolgozva; úgy annyira, hogy ha egy efféle feltevést észszerű okkal támogatni képesek lennénk, méltán azt lehetne állítani, hogy a dombormű nem a Beham-féle metszet alapján készült. Összesen csak a baloldalt álló virágcserépre s a jobb sarokban ülő párra utalhatunk, mint a melyek némileg emlékeztetnek a metszetre. De még a felirat elhelyezésének módját is tekintetbe

kell vennünk, miután mindkét esetben a metszeten és kancsón egyforma.

Félreismerhetlen végül a harmadik és a negyedik jelenet rokonsága a metszetekkel; úgy az egyik, mint a másik majdnem hű másolat. Kivált a sertések állása, sertéik kezelése emlékeztet a metszetre, sőt a háttérben emelkedő sziklákon is nyilvánvaló, hogy az ötvös mintájához szorosan ragaszkodott. Kihagyott ugyan egyet-mást, a minthogy

Digitized by Google

általában sokat egyszerűsített; ezt azonban valószinűleg a kancsó méreteire való tekintettel tette, és mert a válaszfalul szolgáló oszlopokat, melyekre okvetlen szüksége volt, csakis a szélesség rovására birta a compositióba illeszteni.

Mindeddig azt törekedtünk bebizonyítani, hogy az ötvös eszméit más mestertől kölcsönözte.

Könnyen azt hihetné tehát az olvasó, hogy az ötvös összes érdeme

a többé-kevésbbé jó lemásolásban keresendő. Pedig ez véleményünk szerint nem áll. Azt hiszszük ugyanis, hogy a két fries, a fedél kerületét borító diszítmény s a kancsó füle a mester önálló compositiói.

Ebbeli hitünket trébelés sajátságaira, bizonyos vonást eláruló felfogásra, mely a rézmetszeteknek domborműbe való átváltoztatásánál is feltünik, gondoljuk alapíthatni.

Említettük már előzőleg, hogy az egyes alakok szerfelett kiszökellők, sőt néhol részben szabadon is állanak.

Digitized by Google

Ez a tapasztalás kivált az amoretteknél szembeötlő. Ezek, hogy úgy szóljunk, valóságos fél-szabadon álló alakok. Kerülni látszott továbbá a mester az aprólékos tagozatokat úgy a redőknél, mint a testrészeknél; jobb szerette a sima, erősebb fényéleket, mélyebb árnyékokat s kevesebb féltonust adó felületeket. A domborműveknél is akadunk bizonyos sajátságokra. A mester az alakot vagy a tárgyat csak a legfelső mezőn dolgozta ki; ott, hol az illető motivum a háttérbe megy

át, egy meglehetős éles él határolja; attól kezdve a háttérig pedig többnyire egészen sima, azaz nem kidolgozott.

Hogy szavainkat érthetőbbekké tegyük, gondoljunk Seb. Hannra, a ki alakjait oldalt és ha szabadon állanak, lehetőleg hátul is kikerekíti, s mintegy a felületre ragasztja. Itt ellenben a kiszökellő alakok és a háttér között egy sima, decorativ szerepre nem hivatott réteg fekszik. S miután mindaz, a mit az ötvös sajátságai gyanánt felsoroltunk, a frieseken és a fedélen mutatkozik, leghatározottabban s feltehető, hogy

Digitized by Google

egyéniségét ott érvényesíthette legjobban, a hol azt idegen minta nem korlátolta, némi joggal véljük állíthatni, hogy a mondott részletek saját compositiói.

Szólanunk kell még a kupa fedelén látható czímerről is. Ugy a munka, a stylus, mint az aranyozás kétségtelenné teszik azt, hogy e czifraság később került a kancsóra, midőn t. i. az a Dessewffy-család birtokába jutott. Ugyanez időből való talán a fedél belsejében látható kerek lemez is, melyen a lángokba rohanó Curtius van ábrázolva.

Hátra van még, hogy a kupa koráról, keletkezésének helyéről s mesteréről beszéljünk.

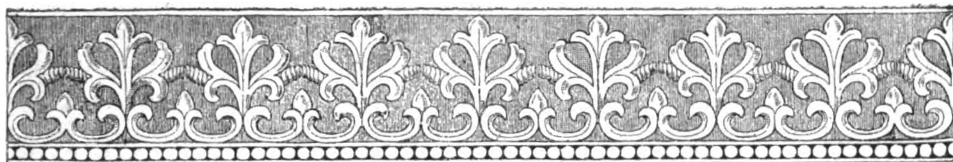
Kiindulási pontul H. S. Beham élete szolgál s a metszetek egyikén előforduló évszám Beham 1500-tól 1550-ig részint Nürnbergben, részint Frankfurt a. M.-ban élt s e metszeteket 1540-ben készítette. Önként értetik tehát, hogy a kancsó 1540 után keletkezett. De hogy hány évvel később, azt nehéz meghatározni. Némi útmutatást a dombor-műveken használt costümek nyujtanak ugyan, a mennyiben azok a metszetektől eltérők és Dél-Németországban 1580 és 1585 között voltak divatosak. Csak hogy pusztán e körülményből következtetni nem volna tanácsos. Azt azonban bátran lehet állítani, hogy a kupa 1600-nál nem későbbi.

Keletkezésének helyéről sem nyilatkozhatunk határozottan. Ré-szünkről német munkának tartjuk s egyedül Augsburgot zárnók ki, mint a hol goticus traditiók még a XVII. század elején is észlelhetők. A mestert illetőleg szintén nem koczkáztatunk véleményt.

Bélyeg a kupán nincs, hacsak a fedelén látható, majdnem teljesen elmosódott két betű-félét (L. A.?) annak nem veszszük. Annyi azonban áll, hogy nem közönséges tehetségű ötvös munkája áll előttünk; sőt e kupában oly sok egyéni vonást vélünk constatálhatni, hogy az, a ki e sajátságok iránt fogékonysággal bír s azokat jól eszébe véste, a mester többi munkáit is meg fogja ismerni. Nincs tehát kizárva lehetősége annak, hogy mások szerencsésebbek, mint mi, kik analogiákat még nem ismerünk, kutatásaik közben a mester valamely jelzett munkájára akadnak s annak alapján fogják jelen kupát is meghatározni.

Radisics Jenő.

Digitized by Google

LEVELEZÉS.

I. LEHÓCZKY TIVADAR A KLACSANÓI GALLISHEGYI (BEREGMEGYE) VASLELETRŐL. A Gallishegy közepetáján, Merényi János munkácsi birtokos szőlőjében a földforgatással foglalkozó munkások 1886 márczius hó 27-én mintegy 70 cm. mélyen a puszta földön egy csomó őskori vasszerekre akadtak, melyek szerencsére a rombolástól megkiméltettek. Én a lelet utáni napon értesíttetvén erről, nem késtem azonnal kimenni s a leletet megtekinteni. Az érdekes lelet 22 darabból állott, s jóllehet az egyes tárgyak a rozsdától teljesen áthatvák s helyenkint megcsorbítvák, alakjukat s idomukat mégis jól megtartották. Van közöttök : 5 kisebb-nagyobb *kasza*, 8 *sarló*, 3 lándzsalakú *ásó*, 3 vékony és egy lapos élű *véső* és kés, karikákkal ellátott zablya. A *kaszák* 40—47 cm. hosszúak s félkörűek ; a *sarlók* 20—37 cm. hosszúak, a *vésők* 10—15 cm. magasak, hengeralakúak s fenn nyéllyukkal ellátvák ; az *ásók* 30—37 cmnyi hosszúak, tokjuk lapos s félig behajtott ; de legjellemzőbb s érdekesebb az egyik szekercze-alakú *tokos véső*, mely 10 cm. hosszú és 8 cmnyi éles lemezben végződik, s mely idomilag az őskori fületlen bronz vésőkhöz, az úgynevezett celtekhez hasonló.

Különben *Gallishegy* és illetőleg a mellette elvonuló klacsanói lejtőség, valamint délről a vele tőszomszédos Lovácska vidéke a régiségeket illetőleg szerfelett érdekes, mennyiben — mint az Archæologiai Értesítőben többször közöltem — az itt gyakran előforduló őskori nyomok arra engednek következtetni, hogy e táj a neolith, vagyis a kőkor fejlettebb szakában, majd a bronzkorban s végre, midőn a rezet a vas használata felváltá, azon ismeretlen, de mindenesetre régi pogánykorban már népes és lakott volt. Azt, hogy ezen akkor kétségtelenül vadon, rengeteg erdőktől borított s az alantabban fekvő, vizektől környézett tereken, halmokon és magaslatokon oly nép lakott, mely nem csak halászatból és vadászatból élt, de mely már földmíveléssel, marhatenyésztéssel s a termesztett magok lisztté való örlésével foglalkozott, igazolják leginkább azon számos és sajátságos örlőkövek, melyek itt oly gyakran kerülnek napfényre, s melyek idomukra egyenlők lévén, egy bizonyos időszakra s együttesen élt emberekre vallanak. Már mintegy tíz év előtt kaptam egy ily 23 cm. széles és 30 cm. hosszú s 7 cm. vastag lapos, négyszögletű s a közepén $2^1/_4$ cmnyi lyukkal ellátott trachitkövet, mely Lovácskán Gottier Lipót munkácsi gyógyszerész szőlőjében

Digitized by Google

találtatott, s melyhez teljesen hasonlók tavaly Csomár István munkácsi gymn. tanár úr gallishegyi (Merényi úr szomszédságában fekvő) szőlőjében faültetés alkalmával előkerültek. E lelet annál érdekesebb, mert csekély távolságban egymástól in situ, egymásra helyezett, tehát annyi évszázadokon át érintetlen állapotban megmaradt két teljesen összeillő *malomkőbokorból* áll, melyek ennélfogva biztos képét adják annak is, mily módon történt azon régi korban a lisztőrlés.

Ezen két-két darabból álló trachitkő egyenlő alakú, az egyik pár azonban némileg nagyobb terjedelmű, mint a másik; amazt Csomár úr a helybeli gymnáziumnak, a kisebb párt pedig nekem ajándékozta. E kövek laposak, szépen simítottak; a kisebbik 30 cm. széles és 45 cm. hosszú s 9 cm. vastag. A felső kőnek tetejéről az aljáig vonul egy tölcsérszerű, 2½ cm. átmérőjű kerek lyuk, melynek kopott felső nyilása azonban 5 cm. átmérőjü, míg belső sima lapján 1¼ cm. mély s ujjnyi széles és 22 cm. hosszú kivájt vonal huzódik. A felső kő két oldalán 7 cm. hosszuságban egy 1½ cm. mély bevájás látszik, miből a kövek használati módjára akként lehet következtetni, hogy azok birtokosai az alsó nagyobb követ a talajon megerősítvén, a felső követ két kezükkel megragadták a kivájt két oldalán, hová ujjaikat beillesztették s ekkép azt fel s le mozgatták, míg egy másik ember a tölcsérszerű nyiláson beejtegeté a magot, mely a dörzsölés által darává őröltetett.

Azóta a szomszéd szőlőkben Buják uevű munkácsi kovács talált egy hasonló felső őrlőkövet, mely egy más, majd 80 cm. hosszú, nagy, súlyos alsó kőlappal együtt Csomár úrhoz került, ki azokat a sárospataki főtanoda muzeumának szánta.

Egy az itt előforduló kövekhez hasonló felső követ láttam néhány év előtt a kolozsvári muzeumban; a budapesti nemzeti muzeumban nem vettem észre egyet sem, s így gyanítom, hogy azok épen nem sűrűn találtatnak az országban, holott különösen a klacsanói határban gyakran kerülnek napfényre.

Ott, hol Csomár úr szőlőjében a malomkövek találtattak, nem késtünk bővebb kutatást tenni; felásattuk a környéket jó mélyre, azonban égvényes talajnál, melyen különféle vastagságú és színű s mértani vonalokkal díszített durva cserepek és kövek elszórva feküdtek, egyébre nem akadtunk, úgyszintén a felszíni szemlénél ott sem, hol Merényi úr szőlőjében a *vasszerek* találtattak s hol én csupán néhány durva cserepet s ezek között egyet, mely *irlával* vastagon volt bevonva, leltem.

Ugyancsak e tavaszon *Erdei Károly* munkácsi iparos lovácskai szőlőjének majdnem tetején földforgatás alkalmával egy *vasleletre* akadt, melyet azonban különös figyelemre nem méltatván, ő és dolgozó legénye a csákánynyal szétzúzott és eldobott; az egész elrozsdásodott rakásból csupán *egy zablyát* mentett meg akkép, hogy az kétágú kapáján fennakadt, s mely érdekes példányt ő nekem ajándékozván, én nem késtem azonnal a helyszint megtekinteni, hol szintén durva cserepeken kívül még egy agyagból égetett hálósúly és egy buzogányalakú, agyagból készült, diónagyságú gyöngyszemre akadék; az összetört s föld és törmelék alá került vasszerekből pedig csupán néhány apró lemeztöredékre.

A gallishegyi vastárgyak valószínűleg még Krisztus előtti időkből valók;

Digitized by Google

a sarló, véső, de különösen a tokos szekerczealakú metsző eszköz, hasonlatosságot mutat a bronzkor ily tárgyaihoz s így nemsokára a bronzkor után kellett késíttetniök; az is bizonyos, hogy e tájon néhány év előtt a Gallishegy déli oldalán a magaslat közepetáján kőtörés alkalmával a munkások egy lapos kövekből összerakott sírra akadtak, melyben csontváz mellett egy maroknyi Fülöp macedoniai király szép veretű ezüst tetradrachmái találtattak, mely érmekből a Krisztus előtti negyedik századra lehetne következtetni, Fülöp 336-ban Krisztus előtt húnyván el....

Munkács, 1886 májusban. *Lehóczky Tivadar.*

II. ABAFI LAJOS LEVELE TÉTÉNYVIDÉKI RÉGISÉGEKRŐL. Az idei nyarat Budafokon (Promontoron) töltvén s a vidéket átbarangolván, amúgy mellékesen valami archæologiai «felfedezés» után néztem. És hiába, csak akarni kell: az eredmény el nem marad.

Egy «új» castrum nyomában jártam, de e nyomot, mint tévest csakhamar elhagytam. Ámde Jármay Jenő fővárosi mérnök más, nem kevésbbé érdekes nyomra vezetett, tudtomra adván, hogy a Budafokról Budaörsre vezető úton, az úgynevezett Hosszurét oldalán egy régi sírhalom áll, mely alatt — a környékbeliek állítása szerint — valami nagy hős pihen, heves csatazaj után.

Felkerestem a helyet. A halom közvetlenül a Tatába vezető vasút mentén a 12-dik őrház mellett áll és tumulus alakját szépen megtartotta, habár egyik felét szántóföldnek, másik felét pedig szőlőnek használja is tulajdonosa, Weber, budaörsi szőlőgazda. A vasuti őr, intelligens fiatal ember, tudakozódásomra előadta, hogy Weber szántás és kapálás közben többször akadt emberi csontokra, sőt ő is (az őr) udvarában pinczeásáskor $^1/_2$—$1^1/_2$ méter mélységben talált szintén ily csontokat, de egyebet semmit.

Tovább nem folytattam kutatásaimat, — rád bizván azt, ha érdemesnek tartod. A jelzett nyomon könnyen haladhatsz.

Egyuttal megemlítek egy más leletet is, melyről alighanem lesz már tudomásod más oldalról.

A budafoki sörházhoz közel, délfelé, 10—15 percznyi távolságban a Tétényre vezető országút mellett ugyanis házat építettek a nyáron (egészen magában áll) és mikor a vakolat készítéséhez szükséges mészgödröt ásták, három római mérföldjelzőre bukkantak. Megnéztem őket: az egyik teljesen ép, a másik kettő kissé töredezett és felirata is csonka. A feliratokat Károly János székesfehérvári kanonok lemásolta és neked bizonyára beküldte s a leletről is értesített.

Ha még meg nem tette volna, én előzöm meg őt. Mindenesetre be kellene szállíttatni a köveket a muzeumba, sőt talán nem ártana, az említett helyen tovább «áskálódni», hátha még egyébre is lehetne ott akadni. Az a körülmény, hogy a három kő egy helyütt volt — nézetem szerint — figyelemre méltó.

Buda-Tétény 1886 julius 26-kán. *Abafi Lajos.*

III. GYULAI RUDOLF MÁSODIK LEVELE A BREGETIUMI VÍZVEZETÉKRŐL.* E folyóirat tavalyi évfolyamában e tárgyról megjelent leve-

* Az első levelet lásd Arch. Ért. V. köt. 332—335. l.

Digitized by Google

lemből szándékosan kihagytam a vízvezeték forrására vonatkozó egyéni nézetemet, mert azt hittem, hogy a laikusnak meg kell a szakember ítélete előtt hajolni, és ámbár kételyeim voltak — elfogadtam Risz Ede, a gróf Esterházy uradalom volt főmérnökének véleményét.

E vélemény szerint az összes tatai források és erek vizét, melyek ma az almási, szomodi, aggastyáni hegyek és a tatanaszályi szőlők közti széles völgyön keresztül folynak a Dunába, a füzitői — ma is rómainak nevezett — vasuti töltés fogta fel s ennek folytán a víz-szín annyira emelkedett, hogy a vízmedenczét Naszály táján megcsapolván, Bregetium felé könnyű volt a dombvidéken tovább vezetni.

Az én egyéni nézetem, melyet Risz Edével tüzetesen közöltem, oda lyukadt ki, hogy a vízvezeték forrásának Tatában kellett lenni, hogy hol — azt talán idővel pontosan meg lehet határozni.

Nagel, nyug. honvéd-alezredes, ki e tárgygyal szintén foglalkozott, egy levélben azt írja, hogy »az Esterházy-kórház udvarán levő forrásból indult ki a vízvezeték«. Jankó Mihály nyug. uradalmi kormányzó — ki Rómerrel együtt sokat járt és kutatott Ó-Szőny és Tata vidékén — egy hozzám intézett levelében azt írja, hogy »a jelenlegi kórház kertjében levő nagy forrásból szolgált Bregetiumba a vízvezeték«. E két utóbbi nézet helyett azért fogadtam el tavaly, kételyeim daczára, Risz Ede véleményét, mert ő tanulmányai alapján bebizonyította, hogy a kórházi forrás másodperczenkint csak $^1/_3$ köbláb vizet szolgáltat.

Az idén Berković-Borota Miloš mérnökkari századossal többször kirándultunk Ácsra, hogy annak vidékét közösen tanulmányozva, kutatásainkat e folyóiratban közöljük. Ő bebizonyította nekem Risz Ede véleményének tarthatlanságát, mert szerinte a vízvezeték forrásházának kisebb térfogatúnak kellett lenni, mint a milyen a fönt körvonalozott völgyfenék roppant területe, a melyen a füzitői töltés által felfogott víz színe sehogy sem emelkedett volna oly magasra, hogy azt az — e völgyhöz képest mindenütt jelentékeny magasságban vezetett — vízvezetéki csatornába fel lehetett volna nyomni.

Ez volt az indító ok, hogy újból elejéről kezdtem az egészet s szerkesztő úr felszólítására ezennel közlöm conjecturáimat. Rövid okoskodásomat a nép regéjén kezdem, mert meggyőződésem, hogy van annak magva.

Egy ó-szőnyi értelmes öreg beszélte nekem, hogy az ó-szőnyi nép azt meséli, hogy Tatából dróton járó arany kacsa a földben levő kő-gégén hordta volna hajdanában a leveleket Ó-Szőnyre, s a mint a Béla-major felé mentünk, rámutatott a hid körüli mocsárra — hogy ott bukott a kacsa ismét elő.

A — Jankó Mihály után tavaly közölt — tatai néprege már történeti alappal bír,* sőt az a hiteles szóhagyomány, mely kiegészíti Bonfinius tudósítását,** mely szerint Mátyás király, kiben, mint tudjuk, korának a régi classicai világ

* E rege szerint Mátyás király Tatán a forrásnál egy fából készült aranyozott kacsát tétetett a vízbe; midőn a kacsa a vízvezeték nyilásán a csatornába sodortatott, a király kíséretével együtt lóra kapott és a Pannonia várig (a nép Ó-Szőnyött szintén így nevezi az Ó-Szőny alatti castrumot) felnyargalt s ott bevárták, míg az arany kacsa ismét előkerül.

** Lásd Rerum Vngaricarum Decades. Zsámboki János kiadása. Frankfurt, 1581 dec. IV. lib. 7. 633. l.

Digitized by Google

utánzására hajló szelleme úgy szólván megtestesült, tatai ültetményeit a Dunáig terjesztette ki, és hogy a régi Bregetium emlékét felfrissítse, egy telepítvényt alapított «Latinæ gentis colonia» néven Új-Szőny táján, s hogy a tatai halászatot és a Dunán való hajókázást is a tatai mulatságok és díszítmények körébe vonta stb.* Ily szellemű királyról joggal föl lehet tenni, hogy a Tata és Bregetium közti római vízvezetéket újból helyreállíttatta, mely feltevést a tatai nép föntebbi regéje, vagyis a hiteles szóhagyomány világosan bizonyitja. Hogy a vízvezetéknek nem forrása, hanem helyesebben forrásháza Tatában és valószínűleg, mint a hagyomány tartja, a mai kórház táján volt — nézetem szerint a következőkből valószínűségre emelkedik:

Tata a Tóvároshoz képest jelentékenyen magasabban fekszik, ha csakugyan Tatában volt a vízvezeték forrásháza, a grófi parknak másodperczenkint 31 köbláb vizet szolgáltató — a kórház viszonyítva mélyen fekvő — meleg forrását ki kell hagynunk a conjecturából. De akkor meg az a bökkenő, hogy magában Tatában a kórházi csekély forráson kívül még csak a kertaljai források vannak, melyek csak 1½ köbláb vizet adnak; a bregetiumi malom vagy malmoknak hajtására pedig nagy esés s így hydraulikai erő kifejthetése végett nagymennyiségű vízre volt szükségük, azért valószínű, hogy valamint a rómaiak, úgy szintén Mátyás király idejében is felhasználták a mostan 600 kataszt. hold területű nagy tó vizét is. A jelenlegi halastó — illetve annak alsó részén húzott hatalmas kőgát — Fittler Dezső urad. ügyész szerint — körülbelül 120 év előtt készült. Tataiaktól tudom, — sőt évek előtt, midőn a halastavat előbb a vár mély sánczárkaiba, s miután a halak ott rekedtek, onnét újból eleresztették a vizet, — hogy a tónak saját — a tóban magában fakadó — forrásai vannak, azonfelül a Szöllős helység alatt a nagy tóba ömlő ér által tápláltatik. A földrajzban ezen érnek «Tata» a neve, de a nép csak egyszerűen «ér»-nek vagy «lapotári ér»-nek hivja, mert ott malmokat hajt.

Mivel már benne vagyok, ámbár nem tartozik a dologra, kitérek azon nyilt kérdésre is. hogy Tatának a rómaiak idejében csakugyan «ad lacum Felicis» volt-e a neve?

Hogy csakugyan az volt a neve, bizonyítja a magyarországi archæologia megalapítója, Schönwisner: In romanorum iter per Pannoniæ ripam Commentarius Geographicus I. rész, Buda, 1780. 146. l. és valószínűleg tőle kölcsönözte ugyane véleményt Reichardt «Orbis Antiquus» czímű munkájában (Nürnberg, 1822), kit Szaiff János a tatai gymnázium 1856/7-iki értesitőjében megjelent «Tata mint volt és van» czímű tanúlmányában idéz; ugyane véleményen van Salamon Ferencz is, ki Budapest történetének első részében a 245. lapon azt írja, hogy «Camponától, azaz Bicskétől, a következő állomás valamely tó partjára esett: «ad lacum Felicis.» A távolság 20 római mértföld, vagy mintegy 20,000 öl. Ha egyenesbe kimérem a tatai tó légi távolságát Bicskétől, kijő 17,800 öl, mihez a kanyargásokra egy tizedét hozzáadván, kijő 19,500 öl. Tekintve a hegyi út nagyobb elhajlásait s a lacus melletti állomás hollétének bizonytalanságát, nem nagy eltérés!

* Lásd Wenczel G. «Tata fénykora» czímű értekezését. 61. l.

Digitized by Google

A nagy tó vize alatt nem értem annak mostani álló vizét, hanem magukat a nagy tó forrásait és a belefolyó eret; ezeket gyűjthették össze a rómaiak a vízvezeték forrásházába.

Ezen conjectura alapján már elégséges vizünk volna a vízvezeték táplálására. Nem lehetetlen azon kívül az sem, hogy nemcsak a magassági viszonyok miatt, hanem azon szempontból sem használták fel a praktikus rómaiak a parkban levő nagy meleg forrást, mert a vízvezeték vizét a malomhajtáson kívül ivásra is használták Bregetium castrum és municipium lakói.

E nézetet nem dönti meg a Malcz útbiztos által az 50-es években készített — a castrum területén és közelében történt ásatásokra vonatkozó — térképen jelzett s az azóta fölfedezett kútak, mert ezek vagy a vízvezeték építése előtti időből valók, vagy azzal egykorúak lehettek, minek analogiája napjainkban is megvan akárhány városban. — Tudtomra nincs vízvezetéki hivatalnokokra vonatkozó bregetiumi felírásos kő a nemzeti muzeumban, a milyenekre más római városok területén akadtak, de kérdés, nincsenek-e efajta kövek a komáromi vár, vagy a komáromi Szent András templom alapfalaiba vagy egyebütt a vidéken valahol a földben eltemetve? A föntebbi két építményre vonatkozólag bebizonyított tény, hogy mikor azok épültek, Bregetiumból — mely akkor katonai kincstári birtok volt — hordták Komáromba dereglyéken az alapfalak köveit, mert az ó-szőnyi kőanyag a lehető legolcsóbb volt. — Ha szökőkutak táplálására használták a municipiumban, — mint tavalyi levelemben bebizonyítottam, — akkor nagyon is valószínű, hogy legalább a gazdagabb városrész lakói a jobb minőségű vízvezetéki ivóvizet elébe tették a kutak vagy a Duna vizének.

Hogy további okoskodásomat tényekkel bizonyíthassam, ásatások volnának szükségesek és pedig a tatai főtér lejtős részén vagy az öreg templom mögé eső részeken, mert azon csatornák, melyekre a főtér legutóbbi makadamozása alkalmával akadtak, Risz Ede ítélete szerint, mind újabb korból valók voltak.

A Kertalján azonban úgylátszik megvan még a vízvezetéki csatorna, és pedig annak lejtős oldalán, mely a vízvezeték magassági viszonyának teljesen megfelel, és mely a ma beépített városrész egyik legmagasabban fekvő utczája; itt Becsák András kútásás közben egy hatalmas csatornára bukkant; igen valószínű, hogy e csatorna maga a földben vezetett római vízvezeték. Én legalább nem értem, hogy mire való volna különben a város szélén ez a csatorna, mikor Tata — kivéve a főtér táját — egyáltalán nem bír rendes földalatti csatornahálózattal.

A Kertalja-utczán kiérve a városból, a tata-naszályi szőlők oldalában szolgált aztán a vízvezeték — úgy, a mint tavaly megírtam — Bregetiumba.

Komáromban, 1886 május havában. *Gyulai Rudolf.*

IV. LIPP VILMOS LEVELE UJABB KUTATÁSAIRÓL. Csalódás és meglepetés a kutató régész rendes sorsa. Habár neki az előbbeniből jóval több jut is, mint az utóbbiból, kitartását és szívósságát elvégre is valami eredmény koronázza, a mi nem ritkán épen az ellenkezője annak, mint a melyet várt, de legalább az a megnyugtató van benne, hogy megszabadul azoktól a hiú reményektől, a melyeket egy bizonyos helyhez kötött.

Digitized by Google

Így jártam körülbelül én is a zalaegerszegi római temetővel, a melyről már régebben tettem említést és a hol az első ásatási kísérletek eléggé biztatóak voltak arra nézve, hogy az egészet felkutassam. A szana-szét kimagasló sírdombok a «Nekeresd» major melletti városi erdőben, melyek az első futólagos átpillantásnál jókora tömeget mutattak, tüzetes megszámlálás után összesen csak negyvenegynek bizonyultak be, ezek két harmadát a mult hó közepe után felásattam, az érintetlenül maradottakon vastag tölgyfák állanak, a melyeket, meggyőződvén a sírok átlagos szegénységéről, sajnáltam bántani.

Ezen ásatásnál tett tapasztalataim csakis régészeti érdekkel birnak. A temető talaja kőkeményre összeállott kavicsréteg, melyet pusztán csákánynyal lehetett felvágni, az egyes sírhelyek fölötti kavicshalmok átlag fél méter magasak, a sírok pedig ismét fél méternyi mélységben vannak a mostani felszín, tehát a felhányt halom talapzata alatt. A sírok legnagyobb része egyszerű, a kavicsba vájt gödör, de voltak téglák, vagy terméskőlapokból összeállított kisebb-nagyobb rekesz-sírok is. Az egyedüli temetkezési mód itt a hullaégetés volt, a máglya hamuját szénnel vegyest a gödörbe töltötték, az egészben össze nem égett csontrészeket különböző nagyságú edényekbe rakták és a hamu mellé állították. Azon kívül minden sírban voltak még korsók, tálak, vagy csészék, de mindezek, egy kettő kivételével, a rájuk nehezedett kavicstömeg által darabokra zúzattak. A sírok, melyek némi megemlítésre valót tartalmaztak, a következők : *a)* Nagy, kőlapokból összeállított négyszegü rekesz, kőlappal befödve. A sír egész alját egy méternyi magasságú, kékes szürke agyagöblöny foglalta el, színig égetett csontdarabkákkal megtöltve, mindenesetre több egyszerre elhamvasztott hulla maradványai. Az edényt kivenni nem lehetett, mert egészen apróra repedezett össze bennt a földben. A sír egyik szegletében, a hamurétegen állott azonban egy meglehetős ép kétfüles fehéres korsó, magassága 28, kerekes szájának átmérője 10, nyakkörülete 25, haskörülete 7·6, talapzatának átmérője pedig 10 centiméter. *b)* Kis téglarekesz, benne kis csupor és két nagyon rosz állapotban levő nagy bronz érem, az egyik Antoninus Pius, a másik Márk Aurél. *c)* Egyszerű gödör, a hamu közt volt egy bronz fülfüggő, az úgynevezett nagy karika függő kiszélesített homloklappal, bevert concentricus köröcskékkel díszitve. *d)* Téglarekesz, az összetöredezett cserépdarabok közt volt egy kisded ép üvegedényke szélesen kiálló peremmel és egy római bronzfibula kiszélesedő kengyellel és fejjel, a melyen tekercshuzalból fejlődik a lenyúló tű. Különben ez is nagyon megrongált állapotú.

A tanúlság ebből az egész ásatásból, mely annyiban véve költségesebb is volt az eddigieknél, mert magam nem lehetvén végig jelen rajta hivatalos kötelmeim miatt, egy megbízható munkásomat Keszthelyről kellett odavinnem és ott tíz napig eltartanom ; az, hogy Zala-Egerszeg határában a második században volt római telep, a régi földirat is odahelyezi Salle-t, de meg az is, hogy az ide temetkezettek után ítélve, és ha egy újabb felfedezés örvendetesebb színben nem fogná bemutatni, ez a telep bizony nagyon szegény lehetett. Különben az sem lehetetlen, hogy ez a temető valami római nagybirtokos rabszolgáinak a nyugvóhelye.

Ez a csalódás azonban koránt sem tartóztatott vissza attól, hogy a kutatást, ked-

Digitized by Google

vező alkalom kinálkozván, itt a keszthelyi határban ne folytassam. Keszthely régenmúltjának képe kezd mindinkább jobban kidomborodni. A Balatonpart e kies szegletében az őskorban a kelták, azután a rómaiak, ezek után pedig népvándorlás-korabeli germánok tanyáztak, e háromféle lakosság emlékeit rejti magában a keszthelyi talaj, ezekre akadok itt minden lépten nyomon.

Deininger J., a m. k. gazdasági tanintézet igazgatója, május 9-én tudósított arról, hogy ő azon a dülőn, a melyen már e helyütt közétett kőkamara-sír volt, ismét oly nyomokra akadt, melyeket érdemes volna egészen kikutatni. Május 10-én kimentem vele a helyszínére, ásattunk egész nap, de egy nagy tűzpadnál, mely körül tömérdek cserépdarab hevert, továbbá egy jókoru kerek üregnél, mely valamikor putriféle lakóhely lehetett és a melynek végében két padszerű emelkedés között a szűzföldön másfél méternyi hosszú, szabályos tojásdad idomot mutató vastag terméskőlap feküdt, egyebet nem találtunk. Néhányszor meg is áztunk épen úgy, mint 13-án is, a mikor a kutatást éjszakkelet felé folytattuk de szintén teljesen sikertelenül. 14-én jelentette a telefonon Ernyey Árpád gazdasági intéző, hogy az eke a sömögyei dülőn egy nagy kőrakásban megakadt. Rögtön kihajtattunk a megjelölt pontra és délután egy órától kezdve nyolczig sikerült hét kőkamara-sírt felfedeznünk és megvizsgálnunk.

A kőhalmaz, a melyben az eke megakadt, egy méternyi átmérőjü, kőduczokból összeállított négyszegű oszlop volt, mely csaknem a felszínig ért, közvetlenül alatta 1·5 méter hosszú gyermeksírt találtunk, kövekből kirakott oldalfalakkal és talappal. A csontvázocska már egészen szétdűlt, a jobb vállon egy kis vékony bronztű volt, hosszúkás fokkal.

Közvetlenül e sír mellett és félig alatta, de minden kő nélkül, pusztán a földbe ágyazva volt egy másik, 1·3 méter hosszú gyermeksír. A nagyon elporladozott csontváz jobb karja hosszában egy 28 centiméter hosszú és vastag bronztű feküdt. A tű feje lapos, csigavonallal díszitett korong, a tű teste rendes közökben bevésett vonalokkal tizenegy tagozást mutat. E sírtól három méternyire keletnek szintén egy hatalmas kőrakat volt, alatta azonban semmi.

A harmadik, 60 centiméter mély és közel két méter hosszú sírban a csontvázból csak a lábszárak töredékei voltak meg, ezek körül találtunk egy bunkós végü bronztűt kerek fokkal és két bronzsodrony-tekercset.

A negyedik, egészen érintetlen gyermeksírban semmiféle melléklet sem volt, a csontvázból is csak itt-ott voltak még meg egyes foszlányok.

Az ötödik sír rendkívül hosszú volt, a bennefekvő férficsontváz magassága 2·3 méter. Különösen a lábszárcsontok voltak feltünően hosszú és vastagok. A jobb vállon 28 centiméter hosszú korongos fejü bronztű feküdt, melyet rézsút metszett tekercsvonalak tagoznak, a két tagozás közti tér függélyesen bevésett vonalakkal van kitöltve.

A hatodik sír ismét gyermeksír volt. Találtunk benne két egyszerű 15 cm. hosszú bronztűt, melyek vastag vége csigamódra van behajtva és egy kis darab sodronytekercset.

A hetedik és utolsó sír volt a legérdekesebb. A férficsontváz hossza épen két méter. A balkar hosszában feküdt a bronzkard, melynek hossza a markolatnyelvvel együtt 59 centimétert tesz ki. A penge mindkét oldalán kimagasodó

Digitized by Google

borda fut végig, a markolatnyelven alúl két-két és fölül középen ismét két tompavégű bronzszeg megy át, vésett dísz azonban nincs rajta. A kard fatokjának és markolatjának korhadékját még egészen tisztán fel lehetett ismerni és maga a kard, kivált az egyik felén még ma is oly éles, mint a borotva. A jobb vállon volt a 18 cm. hosszú és rézsút bevésett vonaldíszszel tagozott korongos fejű tű.

Általánosságban megjegyzem, hogy ezek a sírok mind, csekély eltérésekkel délnyugatról éjszakkeletnek fekszenek és hogy a lábvég felé mindig valamelyest lejtősek. A kövek. melyekből a kamarák összerakvák, homok, mész és basaltkövek, voltak köztük oly dúczok is, hogy négy izmos férfiú is alig bírta a gödörből kiemelni. A városi, a lelőhelytől alig egy negyedórányi távolban levő kőfejtő csak homokkövet ad, a többit mind sokkal messzebbről kellett idehurczolni. Minden sírból, a másodikát kivéve, legalább is két szekérre való követ kiszedtünk.

Minthogy ez a dűlő művelés alatt van, a további ásatást a letakarítás utánra kellett halasztanunk. Az az egy azonban világos, hogy itt nem szórványos temetkezéssel, mint azt az első kőkamara-sírnál hittem,* hanem egy egész őskori telep temetkezési helyével van dolgunk. Nem is kételkedem most már, hogy az a nép, mely az őskorban itt lakott, a zsidi torokon vagyis várvölgyön át, mely épen az intézeti tag végén kezdődik, a Tátika alatt létezett teleppel volt összeköttetésben. A Tátika aljában tudvalévőleg a «Hamvas» nevű erdőt sűrüen lepik el az őshalmok. Tátikán túl pedig egymás szomszédságában vannak az őskori bronzok lelőhelyei, u. m. Sümeghen, Sümegh-Rendeken és innen a Balaton felé Istvándon.

Befejezésül még néhány kevésbé jelentékeny dolgot akarok még futólagosan érinteni. A keszthelyi homok, itt úgynevezett csórés gödörben hébe-hóba még jelentkezik egy-egy római sír. Így a múlt hetekben női sírra akadtak a munkások, a csontvázon volt kargyűrüket Deininger barátom szívességéből birom. Mindenesetre ez a sír már a rómaiak utolsó idejéből való, mert a csórés gödörben, mely évenkint nagyobbodik és ma már körülbelől két négyszög holdnyi felforgatott területet tesz ki, még öt-hat év előtt sem találtak mást, mint urnasírokat.

Az «Archæologiai Közlemények»-ben «A fenéki sírmező» czímü dolgozatom bevezetése a többi között azokról a leletekről is szól, melyek a fenéki Balatonpart iszapjából szedetnek össze és a melyekből már egy egész kis gyűjteményt adományoztam a vasmegyei régiségtárnak. Minthogy most ismét van néhány ilyen vízszéli lelet, talán nem lesz érdektelen, ha ezeknek egy kis sorozatát itt közlöm. Egyen kívül mind bronzból valók. Őskori tárgy van köztük három; átfúrt csontkalapács, tokos szekercze és köpüs lándzsacsúcs, a többi római. Van továbbá egy űrvéső, ilyent másutt még nem is láttam és egy tű; vele jár valami levált edénydísz töredéke, melyen féldomborműben egy kisded genius áll ezüstből

* A mikor az első kőkamara-sírt ismertettem, egy attól néhány lépésnyire kiszántott bogárforma tárgyat is hoztam fel, melyről ugyan magam sem tudtam, hogy mi, de mint ott talált tárgyat nem akartam hallgatással mellőzni. Utóbb azonban meggyőződtem róla, hogy az semmi más, mint egy modern bronzgyártmány töredéke.

Digitized by Google

és kivüle két szíjdísz. Egy más csoport áll négy fibulából, melyek közül a lovacskát és madárkát ábrázolók igen csinosak. Legújabb leleteim innen: három különböző nagyságú őskori véső és két átfúrt szekercze, mind csíszolt serpentinből.

Keszthely, 1886 junius elején. *Dr. Lipp Vilmos.*

V. FARKAS SÁNDOR A CSONGRÁDI NÉPVÁNDORLÁSKORI TELEPRŐL. A legutóbbi években alföldünkön eszközölt roppant földmunkálatoknál legkülönbözőbb korbeli emlékek kerültek elé.

Ezen érdekes emlékek sorozatát szentes-tési, (bőkény-mindszenti) bőkényi, kontra-parti, mágocsi, mindszenti, jászszelevényi, szeged-öthalmi gazdag leletek nyitják meg. Sokszor az edények változatos alakjai, különösen azoknok finom kiállítása szabadkézzel, csinnal kidolgozott madár-utánzatai, rajtuk levő változatos dudoros, csavarszerűleg lefutó élei, félhold formájú szélei, bekarczolt körkörös díszítései s ezeket kitöltő festékanyag izletes megválasztása elénkbe tárja készítője ügyességét.

Majd ismét a szentes-tési, várhátsziki, gógánparti, szeged-öthalmi *népvándorláskori* leletek szembetünő ritka formájú kapcsai, szíjjvégei, öltözetek díszítései; melyek a rajtuk levő dombormüvek képein, madár, torzállatfőket mutató, gránátszemekkel kirakott szembetünő alakjain elénkbe rajzolják az azon kor ötvösművesének képzelő tehetségét, gondolatmenetét.

De nemcsak ezen a fent említett helyeken találkozunk népvándorláskori leletekkel, hanem Csongrád városnak szőllők felé terülő részén az u. n. Sárkányfarok tiszaparti részén is.

Kirándulásokat szoktam tenni minden ezen a vidéken megkezdett földmunkálatok színhelyére. Figyelemmel kisérem a kisebb-nagyobb földhányásokat, folyóink partszakadékait, hogy a netalán napfényre kerülő ereklyéket — a mi csak megmenthető — magyar régészetünk részére megmentsen. Ilyen kirándulásom eredménye a csongrád-sárkányfarki népvándorláskori telep, temetőhely felfedezése.

A mult évben Csongrád-Sárkányfarok tiszaparti részén — a folyó hullámai ellen — kőfal építtetett s így a magaslat egy része tervhez képest lehordatott. Itt a munkálatnál egymástól bizonyos távolságokban tűzhelyek nyomaira akadtam, melyet állatcsont, hamu, szén s különféle színűre égetett változatos vastagságú edénytöredékek halmaza képezett. Az edények alakjai, előállítási módjuk, *ötsoros-hullámvonalas díszítései népvándorláskori eredetre* vallottak.*

Felfedeztem a telep helyét, ohajtottam fellelni tulajdonosaik temetkező helyét. Ohajomat tett, a tettet eredmény követte.

Az őstelepet érintve a Tisza Csongrádot — innét délre folyva — kerülék alakban vette hajdan körül s így félszigetet képezett, a melyet a teleptől északra kezdődő elmosódott sáncz metszett keresztül. A sánczon belül kerestem a temetőhelyet, mit az őstelептől délnyugatra elterülő völgyecskében fedeztem fel. Itt huzattam az első árkot, hogy az eleven földben a lazább, sírok hantját képező földet felismerjem.

* Ez azon kilencz edénytöredék, melyet nemzeti muzeumunknak 7 bronz tárgygyal együtt csongrádi lelet néven odaajándékoztam.

Digitized by Google

Felfedeztem a sírokat rendezett sorokban egyenlőtlen távolságban egymástól, melyekben a tulajdonosaik csekély mélységnyire egyesével, kettesével rendesen kinyujtott testtel, néha bal, néha jobb — sőt néha volt eset reá — arczczal lefelé szabad földbe temettettek.

Csontvázak alacsony, zömök, izmos, kissé hátranyomott homlokú (de nem mesterségesen torzitott) lovas (?) népre vallanak, melyek a földből kiemeléskor — okáúl a nedves talajt hozva fel — a koponyák elsődleges, végtagok hengeres, csigolyák czentrál részeit kivéve apró darabokra hullottak. Színük elébb vörösbarna, később fehér. Állományuk likacsos, nyelvhez erősen tapadók voltak.

Nyolcz sírt ásattam fel; ezek közül öt volt csak, melyekben a csontvázak mellett mellékletekre akadtam s ezeket élegült vaspenge — hihetőleg kard a harczos mellé tett kardja — vasdarabok maradványai, bronzfüggő, bronz szíjjvégek, csat képezé. Bemutatva itt a következők:

1. Fonottszerű szíjjvég, barnaréz anyagból.

2. Nyílt karika bronz függő, ez párosával és egy fonottszerű réz karperecz kéküveg csészécske társaságában találtatott, női sírt jelezve a csontok alakja s vékonyságával együtt.

3. Bronz szíjjvég.

4. Bronz szíjjvég, domborművel díszítve. A domborművet egyik lapján vésett keretbe kerített növényinda a szíjjvég fején keresztbe ülő nyúl (?) ábrázolja; a másik lapját hasonlólag keretbe keritett lépcsőzetszerű egymásmellé rendezett tört vonalak díszíték.

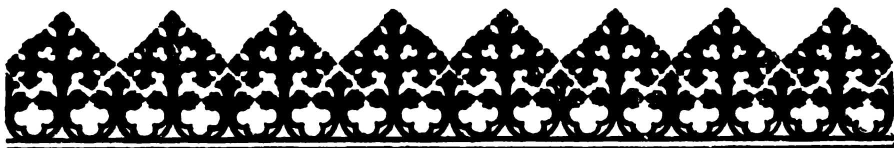
Ezekből mint látjuk mindannyian szeged-öthalmi, keszthelyi sírmezők népvándorláskorbeli leleteire emlékeztetnek, melyekben csekély eltéréssel az analogiát a csongrádiakhoz feltaláljuk.

Ennyi az, mit egyelőre a csongrádi népvándorláskorbeli leletekről mondhatok s melylyel ezeket bemutathatom. Nem sok, az igaz, de van reményem hozzá, hogy rövid idő multán nagyszámú gazdag sírleletek fogják kutatásom eredményét ezen a helyen jutalmazni s csongrádi népvándorláskori leletek nevén nemzeti muzeumunk termében helyt foglalni s ekkor sokkal többet olvashatunk le a leletekről s világosabb képét adhatom én is azon ősi népnek, mely Csongrád város területén, Dáczia határromjain a népvándorlás első századaiban megtelepült s itt földvárat épített.

Szentes, 1886 julius 29. *Farkas Sándor.*

Digitized by Google

IRODALOM.

ORTVAY A PRÆHISTORIKUS KŐESZKÖZÖK RÉGISÉGI JELLEGEIRŐL. Ha az *Arch. Ért.* mult füzetében *rs.* jegyű könyvismertető egyszerűen elveti nézeteimet, világért sem szólalnék fel e miatt, miután előttem teljesen közönyös, hogy mit tart *rs.* fejtegetéseimről. De ő munkámról oly észrevételeket tesz, melyek merően ellenkeznek a valósággal s így kénytelen vagyok azokat helyreigazítani. Megjegyzem tehát a következőket:

Dupont, Christy, Lartet művei minden *kezdő* præhistorikus előtt ismeretesek. *rs.* ismertető felületesen s könnyelműen vádol azok nem ismeretével. Valóságos művészet kellene ahhoz, hogy egy 15 év óta az ősrégészeti téren tanulmányozó buvár a nevezett szerzőket elkerülhette legyen. *rs.*-re nézve az idézetek voltak irányadók s úgylátszik elve az, hogy minden szerző csakis annyit ismer és tud, a mennyit idéz. Kritikusra nézve ez bizony fatalis egy elv, *rs.* is mondjon tehát le róla.

Hogy a præhistoriára vonatkozó bel- és külföldi irodalmat «valamennyire» mégis csak ismerem, azt idevágó három értekezésem eléggé bizonyítja. Ezt készséggel el is ismerték mindazok, kik a tudomány ez ága iránt érdeklődnek; munkáimat megszerezték s e tekintetben elismeréssel jutalmazták fáradozásaimat. Maga *rs.* is értekezéseim első füzetének megjelenése után az *Arch. Ért.*-ben nem habozott kimondani, hogy «érvelésemet *nagy apparatussal* támogatom». Így tehát e vád tárgytalannak mutatkozik s önmagától dől össze semmiségében.

Hamis, felületes és könnyelmű ama másik vád, hogy palæolith-eszközöket még nem igen láttam. *rs.* bizonyosan saját maga után ítél, mint ki olyasmihez szól, a mihez nyilván nem sokat ért. Mielőtt munkámat megírtam, évek hosszú során át gyüjtöttem hozzá az adatokat. S bár nem utazom országos költségen, úgy mégis a continens legnevezetesebb (s kevésbbé nevezetes) ama gyüjteményeit megismertem s tanulmányoztam, melyekben a kőeszközök s az állítólagos palæolith eszközök egybegyüjtvék. Én az olasz, német, belga, franczia, angol, sveiczi, spanyol, dán, osztrák, svéd s norvég gyüjteményekben szerzett tapasztalatokra hivatkozhatom s azért öntudatosan utasíthatom vissza *rs.* azon vádját, hogy az eszközöket, melyekhez hozzászólok, nem ismerem. *rs.* kritikáját jellemzi az, hogy a præhistorikus kőeszközökre vonatkozólag más nézetre s felfogásra jutni nem tud, mint milyent belé az usualis könyvek csepegtettek.

Digitized by Google

Hogy legújabb értekezésem «meddő» volna, egyszerűen tagadnom kell azon eredmények alapján, melyeket e munkában feltüntetek s azon hiszemben élek, hogy, *rs.* ellenkező nézete daczára is, e harmadik értekezésem a præhistoriai alakuló tudományra nézve ép oly hasznos, mint első értekezésem, melyre nézve maga *rs.* elismerte, hogy vele «mindenesetre hasznos munkát végeztem».

Hamis, felületes és könnyelmű végre *rs.* azon állítása is, mintha nem bizonyítanék, hanem csak merően tagadnék. Igenis bizonyítok egy oly factorral, melyet eddigelé nálunk s a külföldön mindazok, kik a præhistoriával foglalkoztak, tekintetbe alig vagy épenséggel nem vettek. E factor a *logika*, melynek elhanyagolása mellett vált csak lehetségessé az úgynevezett auctoritásoknak a præhistoriára vonatkozó tudományt akkép rendszeresíteni és megállapítani, mint ahogyan ezt manapság rendszeresítve és megállapítva találjuk. *rs.* észre sem veszi, hogy az általa tekintélyeknek nézett külföldi s az ezek után induló hazai prætistorikusok állításai sok, ne mondjam a legtöbb esetben beleütköznek a közönséges logikába. Elvem azért, hogy a tekintélyek ott, hol állításaik a logikával meg nem egyeztethetők, megszűnnek tekintélyek lenni, legyen aztán nevük Lubbock, Lartet, Dupont, Christy vagy bármi más. Az ész tényleg be nem látja (*rs.* esze sem fogná belátni, ha komolyan igénybe venni akarná) hogy egy nem pattogtatható kőből metsző, vágó eszköz máskép semmint csiszolás, surlás által készülhetett legyen. Ezért állítottam s állítom folyton, hogy a csiszolás nem tekinthető kormeghatározó jellegnek. Ha gyakorlatilag kimutatható, hogy a nyéllyuk nemcsak fém-, de fa- és csontfuróval is készülhet, akkor ugyan hogyan lehessen állítani, hogy a nyéllyuku eszköz palæolith, neolith, vagy fémkorszaki készítmény? Mind a három korszakba tartozhatik s azért a nyéllyuk szintén nem kor-meghatározó jelleg. Egyéb érveléseimet is mind az ultima ratiora, a *logikára*, vezetem vissza s *ezzel* tagadom mindazt, mit az úgynevezett auctoritások a logika mellőzésével egyes egyedül félreismert, rosszul, helytelenül megitélt leletek, számos esetben nem autopsián, hanem tradition alapuló megismerés vagy épenséggel kétes és határozottan hamis, csalfa, álkészítmények alapján állítottak s azokból következtettek. Nem tudja-e *rs.* hogy ép azon vidékek, hol az állítólagos palæolith eszközök oly nagy számmal kerültek elő, a csalás, az eszközök gyártása rendkívüli módon indult volt virágzásnak? És ugyan mi garantiát nyujthat nekünk egy valóságos (nem hamisított) úgynevezett palæolith eszköz azon eshetőséggel szemben, hogy az nem kész, hanem csak félig kész vagy épenséggel csak készülni kezdett eszköz! És vajjon miért tagadnók egy mesterséges és erőltetett *rendszer* miatt azon individualis alkotási képességet, mely az emberiség történetében sehol sem mutatkozik egyformának?

Ily elvekből kiindulva, vizsgálataim az ősrégészeti téren szükségképen idegenszerű, az usualis felfogástól eltérő eredményekre jutottak. *rs.* csak korlátoltságot vagy rosszakaratot tanusit, midőn emiatt munkámat elitéli s azt meddőnak nyilvánítja. Ő ki itélni s tanítani akar, maga lép ki itélet s tanultság nélkül. Ki egy munka megitélésében annak *lényegét* ismeri félre, az nincs hivatva kritikára.

Pozsony, 1886 julius 20. *Dr. Ortvay Tivadar.*

Digitized by Google

VÁLASZ Dr. ORTVAY TIVADAR MEGJEGYZÉSEIRE. A szerkesztőség szíves volt velem Ortvay úr itt közétett értekezését közölni s így módom van rögtön pár észrevételt tenni kifakadásaira. Ortvay ötven lapnyi füzetéről néhány sornyi ismertetést elégségesnek tartottam, mert nézetem szerint értekezése nem bir fontossággal. Tagadom, hogy valótlanságokat mondtam. Ha szerző most kimondja, hogy ismeri Dupont, Christy és Lartet, Pengilly stb. kutatók műveit, elhiszem, de czikkéből, melyben válogatás nélkül fontos és haszontalan művekre hivatkozik, de épen ezen szerzők állításait mellőzi, nem lehetett ezt kivenni. Ugyanaz áll a palæolith emlékekről való ismereteire nézve. Ha Ortvay azt mondja, hogy bejárta egész Európát s így okvetlenűl látott palæolith szerszámokat, akkor ezt elhiszem, de ezt sem vehettem ki az ő értekezéséből. Ellenkezőleg erős félreértései mutatják, hogy ha látta is őket, nem nézte meg jól. Jámbor önámítás, hogy mi néhányan, a kik megvettük a füzetét, «elismeréssel jutalmaztuk fáradozásait». — Szerző egy korábbi értekezésében hasznos munkát végzett, mikor a n. muzeum félszázad óta fölhalmozott kőtárgyait tanulmányozta s ezért meg is dicsértem annak idején, de furcsa logikára vall szerző mostani föltevése, hogy azért ezt az újabb, gyöngébb dolgozatát is meg kellett volna dicsérni. Tulajdon logikájára szerző egyébiránt oly büszke, hogy a logikát mindazoktól a kutatóktól, kik eddig a palæolith korról írtak, eltagadja. Csak Ortvaynak van logikája. Sem Lubbocknak, sem Evansnak, sem Pengillynek, sem Christynek nincs. Ez már több mint naivság!* *rs.*

A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN. I. Rész: Képes Atlasz. Szerkesztette Hampel József. CXXVII tábla 1300 képpel. Budapest, 1886. Az orsz. rég. és embertani társulat kiadványa. Előszó: Rómer Flóris ősrégészeti kalauza, melyből két évtizeden át oly sok hasznos tanulságot merítettünk, elfogyván, az Orsz. Rég. Társulat e szükséges mű pótlására újabb kézikönyvek kiadását határozta, melyeknek rendeltetése lesz, a tudomány mai állása szerint az archæologia különböző szakaszait tárgyalni.

Czélszerűnek látszott e kézikönyvek sorát nem a kőkori emlékek bemutatásán kezdeni, mert hazánkban a kőkor kérdései még nincsenek annyira tisztázva, hogy a hazai ősrégészet ezen kőkori szakaszát biztos alapra lehetne helyezni.

A bronzkor kérdései tekintetében előbbre vagyunk. Különösen az utóbbi évtized gazdag anyagot szolgáltatott, melynek összefoglaló földolgozása nemcsak kivánatosnak mutatkozott, de biztosabb siker reményével is kecsegtet, mint a milyet a közvetlenül megelőző vagy következő műveltségi korokra vonatkozó kutatások eddig nyujtottak.

Ezért szívesen engedett a jelen mű szerzője a rég. társulattól már régebben vett fölszólításnak, hogy a magyarhoni bronzkor emlékeit állítsa össze és tanulmányozza.

A jelen képes atlasz összeállítása által az elvállalt föladat első részének kivánt a szerző eleget tenni. Hátra van a bronzkori leletek kimerítő statistikájának elkészítése és mint a föladat harmadik része azon tudományos következ-

* Ezzel befejezettnek nyilvánítjuk a polemiát. *Szerkesztő.*

Digitized by Google

tetések előadása, melyekre az összegyűjtött számos adat szükséges előföltételül szolgál.

A jelen képes atlasz eredetileg csak a budapesti nemzetközi ősrégészeti gyülekezet franczia nyelvű kiadványa számára készült, azonban úgy a m. n. muzeum, valamint a m. tud. akadémiának arch. bizottsága szíves készséggel engedték a képes táblák felhasználását egy magyar szövegű atlasz számára, a miért a régészeti társulat mindkét testületnek legmelegebb köszönettel tartozik.

Az anyagot e táblákhoz első sorban a nemzeti muzeum gazdag gyűjteményéből vette a szerző, azonkívül fölhasználta más negyven hazai és külföldi régiséggyűjtemény készletét.

A tárgyak csoportosítása úgy történt, hogy az első 85 táblán a szerszámok, fegyverek és ékszerek jellemző sorozatait állította össze, főtekintettel a formák hasonlatosságára, de tekintet nélkül a szorosabb egyidejűség kérdéseire, melyeknek lehető tisztázása e mű III. részének föladatai közé tartozik. A második csoport, melyhez a végső 42 tábla tartozik, összesen húsz teljes leletet tüntet föl oly czélból, hogy ezek segítségével a magyarhoni bronzkor typusainak összetartozását tanulmányozhassuk. A rajzok kevés kivétellel a n. muzeumban a szerző felügyelete alatt az eredetiek után készültek és jó része most jelenik meg először.

h. j.

GYŐRIK MÁRTON: MAGYARORSZÁG ÉRMEI a pozsonyi ágost. hitv. ev. lyceum dr. Schimkó Dániel-féle éremgyűjteményéből. 2-ik füzet, Pozsony, 1886.

Midőn néhány év előtt a Corpus Nummorum Hungariæ kiadásának eszméje felmerült, mely a bel- s külföldi gyűjteményekben őrzött magyar érmek rajzait és leirásait egy nagy munkában fogja összegezni s mióta a nagy vállalat előmunkálatai tényleg megindultak, mindig érezhetőbbé vált annak szüksége, hogy az egyes gyűjtemények katalogusait olyan alakban bírhassuk, melyek az érmek megnevezésén kívül, az egyes darabok pontos numismatikai leirását is tartalmazzák. Sajnos, hogy ilyen katalogusok hiányában a magyar nemzeti muzeum s néhány nagyobb gyűjteményen kívül a magyarországi gyűjtemények úgyszólván hozzáférhetlenek. Ilyen körülmények közt, az anyaggyűjtés a legnagyobb nehézségekbe ütközik; a mennyiben a szerkesztőség megbizottjainak minden egyes gyűjteményt fel kell keresniök s kiválogatniok (néha még rendezniök is) az anyagot, a mi sok utánjárásba kerül és mindig kétséges, vajjon sikerül-e a szétszórt kincset olyan mértékben egyesíteni, hogy legalább megközelítőleg elérje azt a teljességet, mely a Corpus egyik főfeladata.

Annyival kellemesebben érint az a buzgalom, melylyel a pozsonyi evang. lyceumi éremtár őre, Győrik Márton tanár, az intézet birtokában levő Schimkó-féle gyűjtemény gazdag anyagát feldolgozza s publikálja.

Már tavaly vettük s méltányoltuk «Hires személyek emlékérmei» czimű dolgozatát, most pedig egy terjedelmes füzetben (105 l.) Magyar-

Digitized by Google

ország, Szlavónia, Erdély forgalmi érmei s Magyarország kiváló világi és egyházi egyéneinek, valamint városainak érmeiről szóló derék művét veszszük, mint annak folytatását.

Győrik tanár, Szent-Istvántól a legujabb időkig 1145 szám alatt irja le a gyűjtemény gazdag tartalmát s olyan szabatossággal, hogy a Corpus anyaggyűjtője minden egyes darabbal szemben tisztában van arra nézve, mit használhat s mit tekintsen olyannak, a mi az előző gyűjtések közben már felmerült és leiratott? Az árpádházi királyok érmei e tekintetben mintaszerüleg vannak feldolgozva; az általános leiráson kívül ott találjuk az egyes jegyek vagy siglákat, melyek a darabokat (variátiókat) megkülönböztetik, a nagyságot s a súlyt, minden egyes esetben hivatkozással Rupp, Weszerle, Széchenyi, Schönwiesner, Welzl von Wellenheim műveire.

A katalogusból kitünik, hogy a pozsonyi lyceumi gyűjtemény a magyar királyok forgalmi érmeinek csaknem teljes sorozatával bir; az árpádháziak a katalogusban 139, a vegyeskoriak 159 s az ujabbak 629 számot foglalnak el.

Mint unicumot említhetjük fel III. Ferdinand egy körmöczi tallérját 1655-ből, melyről a Schulthess-Rechberg-féle Thaler-Cabinet (756 l., 2503. sz.) azt irja: 'Herr Professor Schimko in Wien besitzt einen (Thaler), ebenfalls von 1655, wo aber die fehlerhafte Namenszahl IIII, statt III steht.

Az erdélyi éremsorozat a gyűjtemény leggyengébb részét képezi. Igy Báthory Kristóf, Rudolf császár, Brandenburgi Katalin, Rhédey, Kemény János, Thököli Imre teljesen hiányzanak, Bocskay, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, a Rákócziak és Apaffy azonban több ritkább éremfajjal vannak képviselve.

Ha Győrik tanár a habsburgi-kor folyó és emlékérmeit elválasztja, illetőleg külön sorolja fel, előnyére vált volna a katalogusnak; ez azonban nem az ő hibája, mert csak az eddigelé szokásos eljárást követte, mely Welzl, Schulthess-Rechberg műveit is kissé nehézkessé teszi. Az is helyes lett volna, ha a városok és személyek emlékérmeit külön csoportosítja vala, de ezek végre is olyan hiányok, a mik a gondos munka előnyei mellett elenyésznek.

A mi a ritkasági fokot illeti, Győrik tanár 7-et különböztet meg, a mit a megfelelő számú R jegygyel tüntet ki. Itt kissé túloz, midőn ismert s közönséges árpádkori éremvariátióknak hol 3, hol 4, 5, 6 ritkasági fokot tulajdonít, a miből azt a szeretetet olvassuk ki, melylyel a keze alatt lévő gyűjteménynyel bánik. Midőn Győrik tanárt gondos munkájáért üdvözölnők, kivánjuk, bárha a többi hazai intézet s magánosok is követnék példáját s hasznavehető katalogusok közrebocsátásánál kincseiket szélesebb körben megismertetnék. *R. L.*

Digitized by Google

A HERALDIKA VEZÉRFONALA. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága megbizásából irta báró Nyáry Albert, a M. Tud. Akadémia l. tagja. Kilencz színnyomatú s 13 fametszetű táblával és a szövegbe nyomott 86 ábrával. Budapest, 1886. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Ára 5 frt 40 kr.

Míg Nagy Iván hazánkban a czímerismének megteremtője és legtermékenyebb mívelője, addig báró Nyáry Albert a czímertan és a czímertörténet terén mint e szakok theóretikus mívelője tünik ki. Az utóbbi e mellett alapítója egy új iskolának Magyarországban, t. i. a *modern* heraldikának és sphragistikának, mely alig pár évtized előtt Münchenben vervén gyökeret, Németországban csakhamar elterjedt.

Atyjái Mayerfels és Hohenlohe voltak.

Az egész munkán végigvonuló szellem és a mű szerkezete bizonyságot tesz arról, hogy az érdemes szerző a legújabb heraldikai iskola híve.

Álláspontját egyébiránt már sokkal elébb tanitványai és szaktársaival szemben érvényesítette és itt könyvében ismét hangsulyozza: hogy miránk is maradt azon intő kötelesség, hogy a stylnélküliséggel, dagálylyal és mesékkel felhagyjunk, és az «élő periodus» azon szabályaihoz és törvényeihez térjünk vissza, melyek a századok folyamában el lettek mellőzve és feledve.

Ily helyes fölfogás mellett a boldogult kár nélkül használhatott műve készítésénél oly régibb könyveket, melyeket az új német iskola leghivatottabb képviselői már rég elvetették. A szerző széleskörű ismerettel fogott műve megirásához, előszeretettel csüngött kedvencz tudományán és így ügyesen megválasztva forrásait és anyagát, oly munkát létesített, mely heraldikai szakirodalmunk büszkesége és mely a heraldika átalános irodalmában is számot tesz. Ezért megérdemli a mű, hogy vele behatóan foglalkozzunk és részletenként minden egyes fejezetét méltányoljuk.

I. A bevezető fejezet többnyire ismert kérdéseket tárgyal. Kimutatja legelébb a czímertudomány s czímerművészet közti különbséget, s érinti még mint rokontudományt a sphragistikát is; azután átalánosságban beszél a czímerekről és czímerképekről, s végül adja a czímer fogalmát. A czímer fogalmának megállapításában szerencsésebb mint elődei, Menestrier, Gatterer, Magny és mások.

Véleményem szerint helyén lett volna ezen bevezető fejezetben fölemlíteni egy sajátszerű jelenséget, mely ugyan csak szórványosan fordul elő, de kivált azért érdekes, mert mintegy összekötő kapcsot képez a heraldika és sphragistika között. Értem a czímerészeti «autographokat». Ezek abból állanak, hogy az aláiró egyszerű tollrajzban készült képeket rak az aláirása mellé, melyek a czímerből vannak kivéve, vagy melyek sisakdíszeket képeznek (Kleinodhelme).

Néha ilyen autographok teljesen pótolják az aláirást. Az autographok e kettős használata Francziaországban fordul néha elő és a XIV. században dívik.

Sajnálattal tapasztalom azonkívül, hogy a pecséteknél dívó különböző színekről sem szól a szerző. Említi ugyan az anyagokat, melyekből a pecsétek készültek, de sem itt, sem műve későbbi folyamatában nem említi a sphragistikában oly fontos színkérdést.

Csak például hozom fel, hogy piros viaszt használtak a franczia királyok

Digitized by Google

legidősebb fiai, a nagy hűbéres urak és prælatusok * valamint a királyok is titkos pecsétjeikre stb.; zöld viasz tétetett a királyi tekintély által kiállitott aktákra, az ünnepélyes színezetű okmányokra stb.

Egészben véve igaz, a mi a harmadik oldalon mondva van a paizs-alakok elhelyezésének (Richtung und Stellung, resp. Körperrichtung etc.) fontosságáról és sértetlenségéről. Azonban kétségtelen, hogy épen a heraldika virágzásának korában erre nem fektettek igen nagy súlyt. Mint közel álló példákat csak röviden említem itt, hogy a legrégibb Drugeth-pecséteken hol jobbra hol balra fordulnak a rigók (merlettes), a Chák, Bocskay, Szürthei, Zerdahelyi családok czímerein és czímerpecsétein szereplő oroszlán helyzete váltakozik, nemkülönben a Hunyadiak hollója. **

II. A czímerek eredetéről szóló kérdést korunk szakemberei legszivesebben el szokták mellőzni. Báró Nyáry ezt a kérdést is tárgyalja. Kijelenti, hogy sem azokkal nem tart, a kik teljes határozottsággal egy »antik« czímertan nyomait vélik fölismerhetni, sem azon kétkedőknek nem veti magát karjaikba, kik absolute tagadják. Az ő közvetitő álláspontja szerint, az általa jelzett esetekben »felismertető«, kitüntető és hitelesítő jelek gyanánt szerepelnek e felhozott képek és ha e jeleket ily szempontból tekintjük, nem lehet kereken tagadni, hogy van bizonyos rokonság a régi idők ezen tünetei és a középkori czímerészet között.

III. A harmadik fejezet a középkori czímerek keletkezéséről, Magyarország czíméréről, és a czímerészet fejlődésének korszakairól és jelentőségéről szól.

Majdnem minden europai nemzet a fegyverről vette a czímer megjelölésére szolgáló szót (Wappen, arma, armoirie, arm, herb), csak a magyar nyelv tesz e tekintetben kivételt, mert a czímerszót a franczia »cimière« után képezte, mely tulajdonkép »Helmkleinodot« (csúcs) jelent.

Megbízhatatlan kútfők a középkori heraldika első nyomait a 415-től 987-ig terjedő korban keresik és majdnem biztosra teszik, hogy Nagy Károlynak czímere volt. Azonban elegendőkép be van bizonyitva, hogy valódi értelemben vett czímerekről a XI. század előtti időben nem lehet szó. Azon kevés pecsétet is, mely e korból való, kétségbe vonják. Csak a XII. században fordulnak elő sűrűbben czímerek, de ekkor is az *alsó* nemesség igen ritkán él velök. Ahhoz, mit szerző a heraldikus sasról mond (a 20-dik lapon az első megjegyzés) bátor vagyok felemlíteni, hogy az *egyfejű birodalmi* sas legelőször III. Henrik jogarán tűnik fel (1039).

Mint legrégibbnek elismert magyar czímert hozza elő nagyrabecsült szerző az Imre királyét (1202-ből); ez egy pecsét-lenyomat, három szegletű pajzsban *négy* pólya kilencz (3, 3, 2, 1) lépdelő (gradiens, schreitend) oroszlántól kisérve (begleitet). Ezen pólyás czímer (minden esetre az alapja a mi későbbi, mostani nemzeti czímerünknek) sűrűn egymásután fordul elő, és pedig hol több hol

* Dr. Beda Dudiknál (l. Sphragistik Mährens etc. aus den Mittheil. des k. k. Museums für Kunst ec. No. 94) olvassuk, hogy az olmützi püspökök 1126—1302 közt *fehér* viaszszal, 1316-tól kezdve folytonosan *vörössel* pecsételnek.

** Megjegyzem, hogy a paizsalak (Wappenfigur) rendesen a paizs irányához alkalmazkodik.

Digitized by Google

kevesebb czímeralakkal (Vermehrung und Verminderung der Heroldsbilder und gemeinen Figuren), míg a XIV-ik század végétől a *négyes* pólyaalak megállapodik. A szerző itt (valamint később is) gyakran ismétli e kifejezést: «nyolczas pólya». — Erre vonatkozólag megjegyzendő: *hogy a paizson kivétel nélkül csak szin állhat szin mellett, vagy szin és alak, de lehetetlen, hogy a szin teljes mellőzésével a mezőt kizárólag czimeralak foglalja el.*

Ha tehát elfogadnók a magyar címerpaizsban a «nyolcz» vörös ezüst pólyát: hol maradna a pajzs mezőszíne? Mert tudni való, hogy a vonalak általi osztásnál a vonalak *páratlan* számánál az *osztott paizs*, a *páros* vonalak által pedig a *pólyák* támadnak. *

Mai nemzeti czímerünknek előmezeje *nyolcz* osztási vonalat tartalmaz és ezért *négy pólya* (nem nyolcz) és pedig négy ezüst pólya vörösben. Ezen jelzésnél — ugy hiszem — végleg megmaradhatunk. Ezzel azonban az is igazolva van, hogy a magyar (királyi) pólyás czímer sokkal kevesebb változást szenvedett mint a hogy eddig hitték. Főképen pedig azon örvendetes tény is megerősítést nyer, hogy Magyarország czímere úgy mint mainap használtatik, fő alakjaiban ugyanaz, mint azt hét század előtt, sőt talán már korábban is az Árpád nemzetségbeli királyok viselték.

Országczímerünk beható tárgyalásánál báró Nyáry teljes képét felmutatja azon változásoknak, bővítéseknek, ferdítéseknek, melyeken a magyar czímer átesett, és annak kifejlődése négy főkorszakát különbözteti meg, kezdve Imre uralkodásától (1196—1235) egészen 1608-ig.

És itt a 42. lapra vonatkozólag ismét egy észrevételem van. Az való igaz, hogy Zsigmond császár volt az *első*, ki a *sasfejeket* «dicskörbe» foglalta,** mintegy czélzásul a «szent» jelzőre, melyet a római birodalom czímül igényelt. De ez a birodalmi *egyfejű* sasnál — tekintélyes szerzők állítása szerint — már sokkal előbb castiliai Alfonz sasos jogarán (1257) is előfordul.

Magyarországban így olvassuk tovább — a czímeres pecsétek használata királyainktól indult ki. Legalább a legrégibb eddig ismert magyar nemesi pecsét 14 évvel később fordul elő, mint a fent említett Imre királyé.

A keresztes hadjáratokban kezdődik a heraldika s innen kezdve csak lassan, de folytonosan fejlődik. A szerző beszél herold- közönséges czímeralakok és oromdíszekről. A paizs heraldikája *után* jelennek meg a sisakok, később az oromdíszek és azután a lebbentyűk. Állítása szerint az eddig legrégibbnek ismert oromdíszek a királyi személyek lovas pecsétjein tünnek elő a XIII. század második felében. Magyarországban a szoros értelemben vett heraldikai oromdíszek a *lovas pecséteken* nem jönnek elő a XIV. század előtt.

Az eddig ismert legrégibb magyar oromdíszes sisakkal fölszerelt *czímeres paizs* 1273-iki pecséten (nem lovas pecsét) fordul elő. A második eddig ismert

* Nem a «pólyák» képezik az osztást, hanem a «vonalak», melyek a pólyákat határolják. A fönnebbi elmélet azon esetekre is szól, midőn a pólyák — értelmetlenség miatt — *nem* szabályos szélességüek.

** L. Spiess, I. 1783, Gatterer, De origine Aquilæ imperialis (Commentationes Societatis regiæ) X. 1791. és Oetter, I. 1761.

Digitized by Google

legrégibb ilynemű czímerünk 31 év mulva tünik fel, mind a kettő azonban sisaklebbentyű nélküli.

Habár az oromdísz és sisak, mint ezt ugyanott olvassuk, sokkal későbben lép föl a heraldikában mint a paizs, mégis csakhamar oly álláspontra sőt önállóságra is vergődik fel a sphragistika terén, hogy még a czímer *pajzsot* is háttérbe szorítja egy bizonyos időben, — és időre. Anjou nemzetségbeli királyaink voltak a kezdői, a nemesség pedig utánozta ezen újítást.

A XIV. század sisakdíszű pecsétjei között báró Nyáry Albert több érdekes példát illustratióval együtt hoz elő, s azok közt a Kanisay és Bebek pecséteket.

Szükségesnek tartom felemlíteni, hogy én ezen említett pecsétekről megirt észleleteimet már régebben e lapok szerkesztőségének megküldtem,* azért ezekre vonatkozólag röviden csak némelyeket kivánok megjegyezni. Báró Nyáry Albert (ha jól fogtam fel szavainak értelmét) a Kanisay-pecsétet *nem* mint egy *Kanisay* sisakdíszű pecsét feltüntetéseül, hanem (inkább csak mintegy összefüggésül az ott rejlő *Anjou* sisakkal), mintegy a helytelen «placirozásnak» és egy *Anjou* sisakdíszű pecsét elváltozásának hozza fel. Én anélkül, hogy ennek érdemleges tárgyalásába bocsátkoznám, megjegyzem: hogy ezen Kanisay-pecsét nem más, mint egy sisakdíszű pecsét (semmi esetre nem paizsos czímere azon nemzetségnek), habár ott a sisak, az aránytalanul nagy oromdíszítés mellett majdnem elvész; a mi pedig a «lebegő szalagot» (Binde, Tuch mit fliegenden Enden) illeti, ez Magyarországra nézve egy curiosum, a melyet én mindekkoráig a magyar pecséteknél és czímereknél nem észleltem. Az Anjou oromdíszes sisakot a Kanisay-czímer felett én személyi, időleges, hivatali vagy tekintély jelének tartom és nem kegyelmi jelnek.**

Most átmegyek a Bebek oromdísz alakjára. A szűznek itt nincsenek «*halkarjai*», sőt semmiféle karjai, hanem ennek *halántékához oda tüzve* jelenik meg egy-egy természetes hal. Az eddig kiadott Bebek-pecsétek rosszul voltak reproducálva, a mi kétségkívül itt is megtörténhetett. Én addig is, míg saját ide vonatkozó értekezésemet közzé tehetem, fölhivom a közfigyelmet a magyar Siebmachernek a Bebek tételre vonatkozó czikkére (IV. kötet, 2. füzet, 36. tábla és 3. füzet, 46. oldal, 37. tábla).

És most még csak néhány szót a Telegdy-theoriához, 64. lap, valamint a 213. lap, 4. jegyzetéhez. Ha a sisakdísz (Helmschmuck, rectius Helm*kleinod)* ugy amint Nyáry azt mondja, ennél a családnál vagy ezen család egyik ágánál igazán (a mely lehetőség nincs kizárva) valaha — a mindnyájunk által ösmert Telegdy *paizsképe* vala, — akkor nekem ezen vélemény ellen legcsekélyebb kifogásom nincs. Előttem azonban a Nyáry által érintett Telegdy-czímerre vonatkozólag *csak egy oromdísz* ismeretes, és az egy emelkedő koronás oroszlán, mely ismét első körmei közt egy koronát tart. És ezen oromdíszítés *hiteles*. Telegdy Gáspár ugyanezt (körülirással együtt) használja 1611-ben pecsétgyűrűjén, Telegdy Anna pecsétjén a kezdőbetükkel 1624-ben, itt az oroszlán egyfarkú és nem koronás. A kisvárdai feliraton sajnos, nincs czímer.

* Lásd első közleményemet az Arch. Ért. VI. 3. 1886 228—230.

** Anjou oromdíszítés mint hivatali vagy tekintély-jel a hivatalviselőnek oromdíszes pecsétjéhez adatott; — *ez* a megfejtés!

Digitized by Google

Ehhez dr. Tergina és Bunyitay Vincze szintén hozzászólhatnak; az előbb megnevezett úr ismer egy Telegdy-féle czímeres érmet, az utóbb nevezett pedig egy Telegdy-féle czímeres sírkövet.

De menjünk tovább. Igen fontos fejezetnek azon része, mely szól a czímerekről (czímere pecsétekről) mint legszembetünőbb jeléről a közös származásnak. Ez alkalommal a szerző joggal emlékezik meg Bottka Tivadar jelentős mondatáról, s annak erősítésére egész sorozatát adja közös származású nemzetségeknek czímereit és pecséteiket illetőleg.

Felesleges kiemelni, hogy daczára a közös származásnak, sok család czímerét később részben, vagy egészben is megváltoztatta. Ezután következnek a magyar városi czímerek, a Magyarországban oly ritka polgári nemzetségek czímerpecsétjei, végre a vármegyei czímerek.

Ezeknek tárgyalása után egy nem kevésbé tanulságos és sokak előtt új tárgyat vesz bonczolás alá, és pedig a heraldikus pajzstartókat. Az ehhez választott illustratiók általában jellemzők, s én részemről csak azt sajnálom, hogy a Tamás erdélyi vajda 1328-ból való pecsétje nem ezen a helyen mutattatott be, hanem másutt (lásd VIII. tábla, 73. a.); mert ez egy ritka eredeti alkalmazását mutatja be a czímertartónak.

Báró Nyáry Albert az ott levő oromdíszt *pávatollnak* tartja, én részemről azt *strucztollnak* vélem s mind két véleménynek meg van a maga pártolója és ellenzője. De minden esetre (és kivétel nélkül) a pávatollnak fő jellege a «felfelé» törekvés, míg a strucztoll «leeső». Ez csak mellékesen legyen megjegyezve.

Nyáry Albert a paizstartókhoz sorozza a sárkányrendet is. De ebben semmi esetre sem nyughatom meg. Ezen «rend», — mely *mint ilyen* a czímerrel hozatott külső összeköttetésbe, — «mellékjelvénynyé» (Nebenzeichen; rectius: *Abzeichen*, per errorem: Beizeichen) vált, még akkor sem vesztette el ezen jellegét (Charakteristik), midőn az már régen mint «rend» megszünt, s a családi czímnek kiegészítő (integrirender) részévé vált. Különben ez (t. i. a sárkányalak) *önmagában*, nem pedig rajta kívül eső tárgyban keresi a támaszpontot és e miatt nélkülözi is fő jellemvonását a czímertartónak.

Következnek a sisakok és sisakkoronák, azután behatóbban beszél a szt. István koronájának használatáról a heraldikában, a hirhedt (kivételesen magyar) «lebegő» oromdíszek * végre a sisaklebbentyűk, és a naturalistikus irányról, mely czímerképeinkbe következetesen becsuszott. Jogosan ostorozza a szerző ezen utóbbiakat, valamint nem kevésbbé a lábra kapott stylnélküliséget, és én ehhez még hozzáteszem, hogy ez «esztelenség» a lebbentyűk reproductióinál.

A sisakkoronákróli fejezetbe illenek a következők: Az osztrák herczegek mint királyfiak a «koronás» sisakokat használják pecsétjeiken már 1287-től kezdve, de a felső nemességnél seholsem találhatók fel 1344 és az alsó nemességnél 1353 előtt.**

* Lebegő oromdíszek már a Hunyadiaknál találtatnak (lásd Arányi L. «Vajda, Hunyad vára», XI. t. 7. a), szórványosan már előbb is.

** Magyarországban 1354-ben; lásd a kávási czímeres-pecsétet, VI. 53. a. Báró Nyáry Albert heraldikai vezérfonalában.

Digitized by Google

Csak a XIV. század közepe táján szünnek meg a «koronás» sisakoknál «királyról» gondolkozni.

Nemcsak a sokkal régibb (a Nyáry által felhozott) zürichi Wappenrollen, de a Donaueschingen-féle czímercodexben * is majdnem az összes 1433-beli czímereket még korona nélkül látjuk.

Ott különben két furcsaságra is találunk, egy *piros* és egy *fekete* sisakkoronára, jóllehet ez utóbbi «per errorem» a Freundsberg három fekete hegyéből származott.

Ryzenberg úr a Sct. Christofori-féle társulat könyvének 63. lapján ** egy *ezüst* sisakkoronát mutat elő. Ezen három felhozott esetre különben rámondhatjuk hogy: «egy fecske nem csinál nyarat». Ryzenbergnél különben semmi sem fordul elő aranyosan; paizs, sisak, oromdísz, lebbentyű- mind *ezüst* (t. i. szín és ezüst) és ezért van az ezüst koronás sisak is.

IV. A czímerjog és czímerellenőrzésről szóló általános tanitó rész után átmegy B. Nyáry Albert a kegyúri és megtiszteltetési czímerekre, czímertöbbszöritésekre, mellékjegyekre (Beizeichen), házassági, frigyczímerekre etc. és mind ezeket régi és ujabbkori példákkal kiséri. Ezen nembeli legérdekesebb alak minden esetre a «Jurisics» czímer — mely itt érintve nincs. — Én erről, valamint ugyanezen kihalt bárói család czímeres sírkövéről, az Adler heraldikai folyóiratában már megemlékeztem.*** (7. 1873. III. 136—138. és 8. 155—157.)

A czímer (és pecsét) eladás- és vevéséről is megemlékezik a szorgalmas szerző a 143. oldalon. Erre azt jegyzem meg, hogy amint annak tartalmából is (a gráczi Joanneumban van az eredeti oklevél) kitünik, hogy t. i. ezen eladás csak *föltételes* vala, azaz *a paizsban teendő változtatásoktól feltételezve;* s ezen körülmény nagy fontosságú, mely habár itt nincs kimutatva, de az eladást minden esetre más színben tünteti föl, még jogi szempontból is.

A czímerváltoztatásokhoz (Wappenveränderungen) mint példák hozatnak elő a Békássy, Thurzó, Várday és Mesko czímerek. Itt megemlitendő lett volna, hogy a Békássyak és Meskók *kétszer* is változtatták (és nem egyszer) czímeröket: illetőleg itt és ott *három* különböző czímer ösmeretes és erre nézve felhozom a Békássy czímersorra vonatkozólag, a magyar Siebmachernek *szövegét* és tábláját (IV. k. 3 f. 48. l. etc.), a Meskóékat illetőleg pedig legutóbbi értekezésemet a Turulban (IV. 1886. 1—39). Ugyan azon eset előfordul a Mecséryeknél is.†

A mi a Thurzó és Várday-akat illeti, ezek közül az elsők vagy csak igen rövid ideig vagy egyátaljában nem is használták a b. Nyáry által a 152. oldalon †† bemutatott, 1456-ban kapott, szép czímert, mihez azonban nekem azon

* Kézirat a Fürstenbergi herczeg könyvtárában, Donaueschingenben.

** K. k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, sub Tyrol.

*** Utánam közölte Chernel Kálmán; l. Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. B.-Pest, 1878. II. 47.

† A Mecséry *nemesi* czímer mesteri fametszetben látható a kőszegi r. kath. plébánia-templom legelső padján.

†† L. az eredeti czímert a Magyar Nemzeti Múzeumban.

Digitized by Google

megjegyzésem is van, hogy az helytelenűl van ábrázolva, mert nem a *tengely* után vonalazva jelenik meg, illetőleg blazonirozva, mert az oroszlán ott semmi esetre sem «tartja» a rózsát, hanem a rózsa csak «kiséri» az oroszlánnak a körmeit; mert ugyanezen nemzetségnek egy tagja már 1503-ban (tehát öt év előtt a Nyáry által citáltnál)* az «osztott» czímert használja, ép ugy, a mint mi azt később a Thurzó Zsigmond sírkövén (l. Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története III. 113. etc.) és Thurzó János sírkövén (l. Henszlmann Imre: Lőcsének régiségei III. 2—132.), valamint a XVI. század elején ugymint az 1608. és 1622-ből kelt Szaniszló és György által használt köriratos pecséteken találhatjuk. (L. Ungvármegyei és Leleszkáptalani Arch. u. Sphragidiothek der k. k. herald. Gesellschaft Wien).

A mi pedig a b. Nyáry által ugyanazon oldalon feltüntetett Thurzó *czímer-színeket* illeti, én azokat (sok oknál fogva) el nem fogadhatom, s rövidség okáért itt csak a Zithaviai Bobest (olim Popst) czímerét említem (l. Siebmacher IV. k. 5. f., 67. l. 53. t. a Lőcsén elhelyezett eredeti után), melyet a nevezett család, *a Thurzó czímerével bővitve* — 1563-ban kapott.

A b. Nyárynál bemutatott (de helytelenűl) ábrázolt 1607-ben György főasztalnokmesternek bővített (vermehrt, gebessert) czímerét használja pecsétűl Kristóf és György; az első 1608-ban, az utóbbi 1622-ben.

A Kis-Várday-ak *soha sem változtatták törzsczímerüket,* — kivéve, hogy ők — mint szintén a Báthoryak és Buthkayak — az eredeti herold alakból átmentek a naturalistikus irányhoz, — a természetes farkasfogakhoz. Mint hozott létre itt az értelmetlen véső «szarvasagancsot», mindjárt észreveszi az, ki a Báthory czímerre egy kis figyelmet fordít (l. Turul III. 1885. I. 42. 3. á. és Siebmacher, IV. 5. 44. l. 33. a). Ezenkívül bárkinek szolgálhatunk két hiteles Kis-Várday pecséttel a *farkasfogakkal,* az egyik az Árvavár archivumából, a másik a leleszi káptalanból.

Hogy Wagner (Dec. II. Fig. 6.) szintén a «szarvasagancs» mellett áll, manapság az már szóba sem jöhet; Wagnernél még több más is előfordul, a mi helytelen.

Átmenve azután a heroldokra és tornákra, megvilágítja a szerző az elsőknek feladatát és hatását és az utóbbiaknak nemeit és mindkettőnek befolyását a heraldikára. Magyarországban ezen lovagjátékok sohasem játszottak nagy szerepet; a XVII. században már teljesen megszüntek. *Csergheő Géza.*

A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT évkönyve, szerkesztette Dr. Demkó Kálmán titkár. Második évfolyam. Lőcse, 1886. 8-rét, 136 l., három képes melléklettel. Az egyletnek fönállása második évében van 202 fizető tagja, van muzeuma és van rendes évkönyve, mely a társulat serény működéséről és életképességéről tanuságot tesz. A társulat föladatához híven első sorban a levéltári kutatásra fekteti a fősúlyt és ennek előmozdítása czéljából egy szepesmegyei történelmi levéltár szervezését kezdeményezte. De a mellett a régészeti érdekeket sem hanyagolja el. Reá birta Lőcse városát, hogy a régi

* T. i. Thurzó-czímer b) az «osztott» paizszsal.

Digitized by Google

idök óta a város által őrzött fegyvereket és egyéb régiségeket a társulat muzeuma számára átengedje, melynek rendezésével Szobisek József tanár bizatott meg, ki azelőtt a nemzeti muzeumnál több éven át mint szakgyakornok működött. Az álló műemlékek érdekében is buzgólkodik a társulat; évkönyvében lelkes fölhivást olvasunk, mely teljes joggal hivatkozik a megye múltjára, a midőn a megye polgárai számos műbecscsel biró templomot és egyéb műremekeket teremtettek, melyeket illik jó karban tartani A fölhivás lelkes például állítja oda Gmitter Alfons csütörtökhelyi minorita házfőnököt, a ki remek kápolnája helyreállítására gyűjtést kezdett és már közel 2000 forintot birt e nemes czélra összehozni. Más gyűjtést indított meg a társulat a lőcsei Szent Jakab templombeli freskók fentartására és helyreállítására. Ez érdekes képek leírását és magyarázatát veszszük a füzetben Dr. Vajdovszký Jánostól és az értekezés becsét emeli Forberger Vilmos úr több kőmetszetű táblája, mely mutatja, hogy igenis érdemes a műtörténetileg is becses emlékeket a tobábbi enyészettől *megóvni*. Csakugyan kivánatos, hogy a társulat oltalmába vegye a freskókat, de sajnálnók, hogyha, a mint a fölhivásból kiolvasni véljük, az volna a társulat szándéka, hogy e festményeket megújíttassa és újra kifestesse. Ezt nem tartanók szerencsés gondolatnak. Ha a társulat nem akarja teljesen megsemmisíteni e képek műtörténeti becsét, ne engedje, hogy bármely festő ecsete azokon bármit változtasson. Ott vannak intő példákul a Szent Jakab templomban a többi «restaurált» freskók. Ügyes művész «régi fényüket» visszaadta nekik; meglehet, hogy mostani állapotukban az ájtatos közönségnek inkább tetszenek, de szakértőknek az ily fölülfestésekben és javításokban nem telhetik örömük. Az ily esetben minden «javítás» határozottan megrontja azt az érdeket, a mely ily régi emlékekhez fűződik. A modern művész, ha még oly hiven véli a régi kort utánozhatni, kivetközteti azt sajátos jellegéből és ezzel gyöngíti hitelességét.

Hazánkban s hazánkon kívül ilyformán számos műtörténetileg érdekes emléket tettek már tönkre s a mi sajnos, az, hogy ily esetekben azok voltak legveszedelmesebb ellenségei az ily emlékeknek, a kik legnagyobb lelkesedéssel karolták föl az ily «nemeseknek» vélt czélokat. Azért arra kérnők a szepesmegyei egylet áldozatkész elnökét és tagjait, ne bizzák a mészkéreg óvó leple alól kibontott freskókat «restauratorra», mert a mészkéreg alól még föl lehetett valamennyire támasztani a képeket, de örökre elvész e képekre nézve a föltámadás reménye, ha téves buzgalmú művész keze «régi fényüket» visszaadja nekik. Ha pedig az ájtatos közönség szeme nem szivesen tűrné meg az épen nem kellemes látványt, melyet ily hiányosan fönmaradt képsorok nyújtani szoktak, ám fordítsa a társulat a nemesen fölajánlott sommákat szép függönyök beszerzésére, melyek, a midőn a szentély falát díszítik, a laikusok és a szakértők érdekét egyaránt kielégítik. *F. L.*

A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYLET hetedik évkönyvéből arról értesülünk, hogy 1885-ben az egyletnek volt 31 tiszteleti, 65 alapító és 387 partoló tagja. Alaptőkéje fölment 5748 frt 80 krra, melyhez járul 60 frt és 20 franknyi értékpapir. A régiség- és pénzgyűjtemény ismét oly jelentékenyen gyarapodott, hogy a kassai muzeumnál is ugyanaz a kérdés vált

Digitized by Google

jelenleg égetővé, mely minden oly muzeumnál, hol az intézők lelkesedéssel buzognak a reájuk bizott intézetért, be szokott állani, t. i. szűk a hely a befogadandó új szerzemények számára. Reméljük, hogy a muzeum főpatronusa, Kassa városa, teljesíteni fogja az oly szép virágzásnak indúlt országos hírű gyűjteménye érdekében a muzeum-egylet kérését, hogy a muzeumnak helyet teremt a terjeszkedésre. Gondolják meg a város atyái, hogy itt városuk egyik legfontosabb közmivelődési intézetének jövőjéről van szó, mely veszélyeztetve volna, mihelyt a derekasan fáradozó intézeti vezetők buzgalma lankadna, pedig az okvetlenül megbéníttatik, mihelyt új szerzemények kellő elhelyezésének lehetősége megszünik, mert a túltömöttség kizárja minden muzeumnál a kellő rendet és fölállítást és megfosztja a legérdekesebb gyűjteményt termékenyítő hatásától. A muzeum jelenlegi igazgatója Klimkovics Gábor, egyleti titkár Dr. Stöhr Antal, I. őr Kaplárcsik Mihály, II. őr Dr. Tóth Lőrincz, III. őr Szekeress Frigyes. *sz.*

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ. A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat közlönye, szerkeszti Pontelly István, II. évfolyam, 1 füzet. E nagyhivatású társulat életében az 1885-ben véghezment újjászervezés fontos fordulópontot képez. Az idén az újjászervezés a társulat muzeumára is ki lőn terjesztve. Temesmegye ugyanis nagylelkűen reászánta a költséget, hogy a társulati gyűjtemények, melyek eddig nem voltak kellőképen fölállíthatók, megfelelőbb hajlékot nyerjenek. A muzeum megmarad ugyan régi házában, de azt lényeges átalakítások által alkalmasabbá teszik a muzeum méltó elhelyezésére, mint a főtitkár jelenti «az első emeleten tágas, szellős, magas és világos muzeumi termekké fognak az eddigi szűk helyiségek átvarázsoltatni». A jelen füzetben első helyen kapjuk Pontelly terjedelmes fölolvasását «az országos régészeti és embertani társulat 1885. évi közgyűléséről». A gyűlést rendező fővárosi egyesület ugyan más átalánosabb nevet adott a gyülésnek, «országos régészeti közgyűlés»-nek nevezte, mert nemcsak az országos társulat tagjai vettek részt benne, de a legtöbb vidéki társulat is legalább képviselői személyében járult a közös czélhoz, azonban Pontelly jóakaratú és igen részletes ismertetése érdeméből nem von le semmit, hogy a czíme ellen e kis kifogásunk van. Inkább talán az ismertetés végén álló befejező passus ellen lehetne a közgyűlés rendezőinek némi gyöngéd ellenvetésük.

Az ismertetés befejezése ugyanis így szól: «Az óbudai római szinkör és fürdő megtekintésével az országos régészeti és embertani társulat jelen közgyűlése véget ért; tagjai a szélrózsa minden irányában elszéledtek, hogy felejthetetlen négy nap tudományos élveinek és egymással való szellemes érintkezésnek legkellemesebb emlékeit vigyék magukkal, és mindenkorra büszkén őrizzék meg öntudatukban; Magyarország története pedig egyik fényes lapján az 1885-ben Budapesten tartott régészeti és embertani országos közgyűlés eredményeként följegyezze, hogy Európa egyik legifjabb tudománya, a régészet terén hazánk nem az utolsó helyet foglalja el a keresztény czivilizáczió és kultúra nyugati népeinek konczertjében.»

A mennyire örvendenünk kell, hogy a közgyűlés sikere nagyrabecsült

Digitized by Google

szaktársunkat ily majdnem dithyrambikus lelkesedésre ragadta, mégis csak szerény kisérletnek tartják a budapesti közgyűlést annak rendezői, melynek csak akkor lehet majd a lelkes Pontelly által jelzett állandó hatása, hogy ha tagtársaink buzgósága nem lankad, de ezentúl is résztvesznek az országos találkozásokban, melyeknek másodika az 1887-dik évben Győrött lesz megtartandó. *A.*

L'ARTE ANTICA ALLA IVa ESPOSIZIONE NAZIONALE di belle arti in Torino nel 1880. Reproduzione in Fototipia con indice illustrativo. Torino Fratelli Doyen 1882. Folio, 22 lap magyarázó szöveg és 100 tábla.

Olaszország műkincseit legalább eddigelé nagyobbrészt idegenek értékesítették a tudomány számára. Igaz ugyan, hogy egyrészt a művészet és emlékei bizonyos értelemben az egész világ közös kincsei s hogy az olasz nemzet magatartása dicséretre méltó liberalitásról tanuskodik, midőn úgy szólván mindenkinek megengedi, hogy múltjának legfényesebb fejezeteit tetszés szerint feldolgozza; mindamellett nem egészen értjük, hogyan lehet az, hogy a mig a németek, francziák és angolok a fényes díszmunkák egész sorát teszik közzé Olaszország művészetéről, addig az olaszok maguk alig járultak a műtörténelmi irodalom gyarapításához. S ez annál csodálatra méltóbb, hogy művészetök majdnem minden ágának történetét hova-tovább idegenek írják meg; pedig erre utóvégre is csak az olasz nemzet van hivatva.

Ki tudná jobban megmagyarázni a bámuló utókornak a ragyogó múltat, mint a nemzet, mely a múlt lángelméiben saját őseit tiszteli? Ki lenne képes hívebben ama kifejezéseket tolmácsolni, melyeket szülőföldje hozott létre, mint a talaj tulajdon fia, a kiben mindenesetre él még némi — ha még oly csekély — nyoma a régi traditióknak? Neki nem kell először a viszonyokba beleélni magát arra nézve, hogy fejtegetései realis alapból induljanak ki. Avagy talán hiányzott olasz szomszédainknál a kellő készültség, a segéd tudományokban és eszközökben való jártasság?

Sietünk megjegyezni, hogy az olasz nyelvű műtörténelmi irodalomban lehet számos oly munka, mely figyelmünket kikerülte, de mindenesetre feltűnő jelenség, hogy hozzánk aránylag csekély számban érkeznek; sőt, hogy az Oesterreichisches Museum és a South Kensington Museum könyvtárában is az olasz irodalom aránylag kis helyet foglal el.

Őszintén örülünk tehát, hogy alkalmunk nyílik egyszer olasz munkával is foglalkozni.

A munka, melynek czímét e sorok bekezdésénél adtuk, 10 tíztáblás füzetben jelent meg s egy 12 tagú bizottság «Comitato di Publicazione» által van szerkesztve s úgy az ú. n. nagy művészetet, a festészetet, szobrászatot stb. mint a művészi ipart öleli fel, szóval mindazt, a mit e bizottság a turini kiállítás régészeti osztályban egy vagy más irányban becsesnek tartott.

Nem tartozván azok közé, kik a turini kiállítást vagy szabályzatát tapasztalat alapján ismerik, de okunk sem lévén feltenni azt, hogy az említett bizottság a régészeti osztály legszebb tárgyait mellőzte volna, fejcsóválva lapozgatunk a munkában s nem egyszer kérdjük, vajjon minek tulajdonítsuk, hogy a kiálli-

Digitized by Google

táson érdekesebb s szebb anyag nem volt együtt, kivált a műkincsekben oly gazdag Olaszországban.

Majdnem azt vagyunk hajlandók állítani, hogy a munkában első rangú vagy kivételes műtárgy reprodukálva nincs; nincs is mindenesetre annyi, hogy egy száz lapra terjedő publicationak alapul szolgálhatott volna. Szavaink mellett tanuskodik többek között az a körülmény is, hogy szerzők valamennyi lapot olasz eredetű tárgygyal betölteni úgy látszik nem tudván, keleti — majdnem közkézen forgó — edényekkel, szövetekkel stb. igyekeztek a hiányokat kipótolni.

Ha van, a mi, legalább előttünk, érdeket kölcsönöz a szóban forgó munkának, úgy az a néhány Olaszhonban készült bútor, mely XIV., XV. és XVI. Lajos korának felel meg. Ezeket rendszerint mellőzni szokták. Olaszországban minden íróra nézve kizárólag a renaissance bír vonzó erővel, a mi azon túl esik, azt ismertetni érdemesnek nem tartják. Pedig ez téves felfogás. Tekintsük például, a IV., LV., LVI., LXIII., LXV., LXXIV. és LXXV. táblákat s bizonyára nagy érdekkel fogjuk látni, mit hozott létre a XVII. és XVIII. század izlése Olaszországban, miként alakultak ott át Berain, Du Cerceau és Ch. A. Boulle stb. compositiói; mily formát öltött magára az a művészi irány, mely nem egy elemét merítette az olasz művészetből, mikor franczia észszel átdolgozottan új irányként hazájába visszakerült.

A munka beosztását és a sokszorosítást illetőleg is volna még néhány észrevételünk.

Az elmúlt korszakok művészi iparával foglalkozó publicatiók ma, első sorban gyakorlati szükségletnek szoktak megfelelni; csupán mulatságból senki sem szokott bennük lapozgatni. Határozottan elhibázott eljárásnak tartjuk tehát az olyant, midőn két vagy több tárgy ú. n. «festői» módon van csoportosítva. E csoportokban a tárgyak okvetlenül egymás rovására hatnak, egymást részben feledik, vagy legjobb esetben oly kicsinyre esnek ki, hogy rajtok részleteket tanulmányozni nem lehet. Egy tárgy, lehető nagy mértékben reprodukálva teljesen elégséges egy táblán, vagy ha több darab is elfér, legyenek azok egy fajtához tartozók.

A mely munkában továbbá több különféle fajtájú műkincs foglaltatik, ott a lapszámozás sem czélszerű, mert a legtöbb könyvtárban a különálló lapokból álló munkákat szét szokták szedni s a neki megfelelő csoportba osztani. Ez főleg akkor vihető könnyen keresztül, midőn a szöveg csupán néhány magyarázó szóból áll, mint jelen esetben. Nyomtattassék a szöveg a táblára magára, vagy legalább csak egyoldalt, hogy apró czédulákra vagdalva, a tábla határára alkalmaztathassék. A szöveg, mint mondók, néhány szóból áll csak; inkább a kiegészítő rész szerepét játsza.

A reproductiók fénynyomat segélyével készültek.

Rajtok sok dicsérni valót nem találunk; a felvételek kicsinyek, sok helyt épen nem tiszták s nem eléggé élesek. Ez azonban kevésbé lepett meg bennünket, miután jó fénynyomatokat (Lichtdruck nem Heliogravure) legalább tudtunkkal csakis Németországban is Angliában állítanak elő.

Egy szóval, kellő fenntartással élve, bizony azt kérdezzük, nem teszik-e vala bölcsen az olaszok, midőn műkincseiket másokkal publikáltatják?

Digitized by Google

Végűl hazai tudósainkat két dologra akarjuk figyelmeztetni: Az egyik a X. táblán látható kerek csésze, középen állatharczczal. E csésze majdnem párja a Kárász-félének (l. «Az Ötvösség remekei Magyarországon» x lap) a mennyiben csak a szegély díszitése elütő, a köldök ellenben majdnem azonos.

A másik a XXVII. és LXVI. táblán ábrázolt szövet, mely határozott analogiája a fojniczai casulának.

Sajnos, hogy szerzők a csészét a szövegben meg sem említik. A szövetről azt állítják, hogy Genuából való. *Rj.*

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT a szünidők után f. évi september 28-án tartá első nyilvános ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen volt a társ. titkár, pénztárnok és ügyész, Dr. Lenhossék József osztályelnök, Dr. Szendrei János osztályelőadó, továbbá Fraknói Vilmos, Majláth Béla, Ráth György, Torma Károly, Zsigmondy Gusztáv vál. tagok és 10 hallgató. A nyilvános ülés tárgya volt Berkovics-Borota komáromi várépítési százados értekezése a régi bregetiói castrum területén 1885-ben folytatott ásatásról. Titkár a terjedelmes értekezés legérdekesebb részleteit fölolvasta és ennek kapcsán a nagy gonddal készített térképeket, átmetszeti rajzokat s távlati fölvételeket mutatá be, egyúttal a castrum terén B.-B. úr által nagy szorgalommal összegyűjtött kő-, agyag-, bronz- és csontrégiségekből jellemző példányokkal illustrálta a becses közleményt. Titkár indítványára a társulat Berkovics-Borota úrnak gondosságáért, melylyel hivatalos működése tartama alatt s azután is az arch. érdekek iránt viseltetett, elismerést és köszönetet szavaz és ezt véle hivatalosan közöltetni határozta.

Torma Károly csatlakozik titkár elismerő nyilatkozatához és különösen az értekezés kapcsán bemutatott pontos fölvételeket dicsérvén, azt a megjegyzést teszi, hogy a mit a B.-B. úr statistikai táblája az ó-szőnyi castrumbeli éremleletekről e vidékre nézve bizonyít, hogy legsűrűbbek az érmek a IV. század első tizedeiben és fogyatékán vannak Valens korában, átalános tapasztalás Pannoniában. Továbbá óvást tesz az ellen, hogy «castellum» elnevezésével illetessék bármely római erőd, szerinte castellum csak vízosztó épületet jelentett a rómaiaknál;* a Bregetióval szemben fekvő «Leányvár» nevű épületet, melyet autopsiából ismer, a bregetioi vár katonai thermáinak tartja.** Utolsó megjegyzése pedig az,

* A «castellum» elnevezése alatt a rómaiak mindenféle kisebb erődöket értettek, — nemcsak vízi castellumot, — erről bármely jóravaló latin szótárból meggyőződhetik mindenki. *Szerk.*

** A leányvár is valószínűleg castellum volt, autopsiából ismerjük; a bregetioi legio thermáinak már azért sem tarthatjuk, mert a b. vár a Duna jobb partján, a leányvár pedig a Duna balpartján van, és mert a bregetióiak a legjobb fürdővizet Tatáról kaphatták és kapták! *Szerk.*

Digitized by Google

hogy Marsigli fölvételei megbizhatatlanok, a mi ép úgy bregetiói rajzainál, mint aquincumi fölvételeinél tapasztalható.

Ezután elnök a n. muzeum legújabb szerzeményeiből bemutatott Eszék vidékén még 1833-ban lelt öt bronzszobrocskát, melyek egyike ülő Bacchust ábrázol, hátán rúdnak való vízszintes tokkal, más kettő római katonát ábrázol, melyeknek hátulján négyszögű s függélyesen álló tok van és végül van két tigris vagy párducz, mely belül üres öntés és teste egyik oldalán négyszögű nyilás látható, a talapzatot körszelvény hajlású bronzlemez képezi, mely elől szélesebb és hátul keskenyebb, közepén pedig át van lyukasztva; a két tigris s a két katona kétségtelenül egymásra való tekintettel van készítve mint pendant. Mind az öt alak pedig kétségtelenül valamely tektonikus tárgy diszítésére szolgált, önálló rendeltetésük nem volt.

Torma Károly véleménye szerint a Bacchus-alak imago volt, házi szentély főalakja és a másik négy alak a tabernaculum diszítésére szolgált.*

Elnök függőben véli tartandónak a kérdést.

A választmányi ülés első tárgya a titkári jelentés volt. Titkár jelenti, hogy eljárt a társulat megbizásában és sajtó alá adta a magyarországi bronzkorról szóló művének első részét, a Képes Atlaszt, mely a társulatnak csak annyijába kerül, a mennyi költséget okozott a papiros és a nyomás. Czélszerűnek vélte a bronzkori mű közzétételét a Képes Atlaszon kezdeni, mert reményli, hogy így vidéki szaktársaink figyelme inkább föl fog ébredni eddig ismeretlen bronzleletek iránt és így a II. kötetnél, mely a bronzleletek statistikáját fogja tartalmazni, az atlasz előleges közzététele által nyerendő új adatokat már értékesíteni lehet majd. Titkár indítványozza, hogy a társulat az idén ne adjon ki évkönyvet, de adja helyette e kötetet ingyen jutalékul azon társulati tagoknak, kik 1886-ik évi tagdíjukat lefizették. A választmány titkárja jelentését örvendetes tudomásul veszi, indítványait elfogadja és Torma Károly fölszólalására önzetlen fáradozásáért köszönetet szavaz a mű szerzőjének. Titkár ezután 20 új tagot jelent be, kik egyhangúlag megválasztattak; névsoruk e folyóirat hátsó borítékán olvasható. A mult ülésből Szendrei indítványa következtében népszerű előadások rendezése ügyében kiküldött albizottság jelentését csak a legközelebbi októberi ülésen fogja benyújtani, mert Dr. Szendrei szíves volt magára vállalni, hogy alkalmas szakférfiakat keres, kik az előadási cyclusban közreműködni hajlandók volnának. Továbbá ugyancsak Dr. Szendrei János indítványozza, hogy a társulat méltassa figyelmére a budai vár déli, legrégibb részén nemsokára megejtendő változásokat, és gondoskodjék pontos fölvételekről. Az indítvány elfogadtatott oly formában, hogy az ily czélokra fönálló országos műemléki bizottság fog ez ügyben megkerestetni. Végűl Torma Károly jelenti, hogy Ó-Budán csatornázáskor újabban régiségekre akadtak,

* Ez a föltevés ki van zárva: mert a Bacchus testéből kiinduló négyszögű tok kétségtelenül rúd végére volt alkalmazva. Valószinű, hogy volt még egy megfelelő alak, a mely azonban nem került elő, valamint hiányzanak más tagok, melyek a Castellani-féle híres hordozó ágynál megvannak (Bull. della Com. munic. 1881. IX. k. 15. tábla). Vagy hordozó ágy, vagy kocsi diszítésére szolgáltak az eszéki és egyéb hasonló bronzok, melyek a n. muzeum régiségtárában és másutt őriztetnek: tabernaculumhoz semmiesetre sem tartoztak. *Szerk.*

Digitized by Google

a mi örvendetes tudomásul szolgált és ezután a választmány Dr. *Lenhossék József* elnöklete alatt zárt ülést tartott a Pulszky-album és Pulszky-érem ügyében. *x.*

A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

f. évben (febr. 2-án, márcz. 14-én, ápril 13-án és május 19-én) tartott választmányi ülések jegyzőkönyveinek rövid kivonata.

1. A lajtamelletti Bruck osztrák város levéltárában némely Magyar-Bruck területén talált római régiségek létezéséről értesülvén, az egylet elnöke felkérte a város hatóságát, miszerint a leleteket társulatunknak vagy átengedni, vagy legalább lefényképeztetését eszközöltetni engedje. — Ez utóbbira készségét nyilvánítá.

2. Ennek kapcsán felszólítást intéz az elnök úr a cs. kir. közös hadügyministeriumhoz, miszerint a brucki táborban — mely tudvalevőleg Magyarország területén van — az utászi munkálatoknál netán felmerülendő leleteket a mosonymegyei muzeumnak átengedni szíveskedjék. Ezen felszólítás támogatására a m. kir. honvédelmi ministerium is felkéretett. — E feliratokat eddig már siker koronázta, a mennyiben ez megigértetett.

3. Az országos levéltárnok által küldött leltározási minták a Jankovits-féle letéteményezett okmányok számára kinyomattak s a leltározási munka foganatba vétetett.

4. A január 28-án tartott közgyűlés határozata értelmében király Ő Felségéhez, néhány cs. kir. főherczeghez és országos nagyméltósághoz 16 folyamodvány intéztetett s az ifju egylet magas pártfogásukba ajánltatott, természetesen felszerelve az egylet eddigi nyomtatványaival s az orsz. Arch. Értesítőben megjelent közleményeink lenyomatával, melyek a tagoknak is megküldettek.

5. Gr. *Zichy Henrik* ő Excellentiája mint új örökös alapító tag 100 frtnyi alapítványát beküldé. A választmány e fölötti örömét jegyzőkönyvileg fejezi ki.

6. *Zalka János* győri püspök ő nagyméltósága és a társulat alapító tagja az egylet pártfogását megyebeli papjainak ajánlotta, miről az igazgató választmányt értesítvén, egyúttal sajátkezűleg írt kivonatokat közöl a «*Visitatio Canonica*»-k hivatalos jelentéseiből, melyek szerint 1659., 1690. és 1695-ik években a mosonymegyei főesperestek tartották az egyházi látogatásokat a most már Alsó-Ausztriába bekeblezett lajtamelléki *Somorja*, *Mannersdorf*, *Hoff* és *Au* nevű helységekben, melyek a magyar királyné *özvegyi* birtokát képező *sárfenéki*, most *Scharfenegg* uradalomhoz tartoztak, melyek még az 1771., 1776. és 1783-ik évi első győregyházmegyei Schematismusokban is mint a mosonyi főesperestséghez tartozó plebániák szerepelnek, de ezen jegyzettel: «*in Austria*». Azután többé a névtárban nem fordulnak elő, noha a győri püspöknek 1848-ig fizették a tizedet (!), melyért ez azután kártérítésben részesült.

Ő Excellentiájának ezen igen érdekes jegyzetei a Dr. Sőtér Ágost egyleti elnök által írt s a január 28-án tartott közgyűlésen felolvasott, s a neki is nyomattványban beküldött *Emlékiratra* * érkeztek, mely kegyes figyelem a választ-

* Ezen Alsó-Ausztria és Mosonymegye közötti országos határok helyreállítása tárgyában írt Emlékirat a mosonymegyei igazgató bizottság közgyűlése által is elfogadtatott s az országgyűléshez és ministeriumhoz felterjesztetett.

Digitized by Google

mányi tagokat örömre és hálára hangolá; miért is e becses jegyzetek az irattárba későbbi használat végett és emlékül eltétetni, s érettök írásbeli köszönet határoztatott.

7. *Lanfranconi Enea* úr felkéretett, miszerint a magyaróvári vár régi rajzait, melyek becses gyüjteményében 4 kiadásban találtatnak, lefényképeztetni engedje.

8. A mosonymegyei takarékpénztár ez évben is 50 frtnyi segélye köszönettel vétetett. Épen így a győri nagyságos káptalan 25 frtnyi segélyadománya.

9. Felolvastatott *Simon Gyula* főispán és kir. tanácsos levele, melyben értesíti az egylet elnökségét, miszerint Ő Felsége *Ferencz József* apostoli királyunk az egylet tudományos törekvéseinek előmozdítására a belügyministerium által 300 frtot átküldeni méltóztatott.

Ezen fejedelmi adomány nemcsak jobbágyi hódolattal és hálás örömmel fogadtatott, hanem örök ösztönül is szolgáland a további hasznos működésre, s azért ezen fejedelmi nagylelküség jegyzőkönyvileg megörökíttetni határoztatott.

10. *Kőbánya* község keletkezésére s ott talált történelmi helyekről némely hagyományt közöl Wimmer János agg tanító, melyek köszönettel az irattárba tétettek.

11. A papréti és magyaróvári ásatások folytatása elhatároztatott. Az előbbiek a bökénymindszentiekhez hasonlók. (L. Arch. Ért. Új foly. I. 204. lap.)

12. A pozsony-szombathelyi vasut végrehajtó bizottsága felkéretett a netán Mosonymegye területén felmerülendő régiségi leletek átengedésére. Ez kilátásba helyeztetik.

13. *Vaszary Kolozs* pannonhalmi főapát ő méltósága, mint az egyletnek új örökös alapító tagja, 100 frtnyi alapítványi tőkéjét beküldvén, ő méltóságát e téren is mély tisztelettel üdvözli. — Nem különben *Lanfranconi* urat is, ki nemcsak M.-Óvár várának rajzait tartalmazó műveit és egy régi térképet készségesen a fennérintett czélra átengedé: hanem az egylet 50 frtos alapító tagjainak sorába is belépett.

14. E kívül az utolsó közgyűlés óta 21 rendes tag bejelentetvén, jelenleg a tagok létszáma 133-ra, törzsvagyona pedig 900 frtra emelkedett. A tagdíjak és legfelsőbb és egyéb adományok a muzeum felszerelésére és ásatásokra fordíttatnak.

15. A rajkai kath. templom átmeneti korú tornya tűzvész által megrongáltatván, annak kijavítása ügyében az egylet véleménye kikéretik a megye alispánja által, melyet annak idejében szívesen teljesítend.

16. A nemesvölgyi ásatások május 23—30-ra határoztatván, annak költségei 100 frtig előlegeztettek.

17. Az egylet részére az Artaria czégnél megjelenő, a bécsi földrajzi intézet által készített mosonymegyei rész megszerzendőnek nyilváníttatott.

18. Czéhszabályok, czéhládák és czéhkancsók kutatása a megye területén megindíttatik.

E választmányi gyűlésen be lőnek mutatva a papréti népvándorláskori (frank fibulák, színes gyurmagyöngyök, lándzsavégek, kard- és késpengék stb.), továbbá az óvári római legújabb leletek, mely utóbbiak között figyelmet érdemel

Digitized by Google

főleg egy csinos alakú, félholddal díszített fogantyús, fájdalom, egyik oldalán csonka *bronz mécses*, egy nagyobb *Commodus-* és egy kisebb *Valentinianus*-féle rézérem, továbbá több vadászati, vagy állatokkal küzdő jelenetet ábrázoló dombormű és egy L· SNT (Lucii Senti) bélyeges, terra sigillatából készült csészedarabocskák, melyek a mult évben talált függélyes horpadásokkal ellátott fazekakkal együtt mindinkább megerősítik az ásató elnököt és a választmányi tagokat azon véleményökben, miszerint a régi *Adflexum* római erőd és telep csakugyan Óvár határában és pedig a Lajtának a Dunába való kanyarodása közelében keresendő.

Ezenkívül több régészeti tárgy, egyesek adakozása útján, jutott az egylet muzeumába, melyekért az adakozóknak köszönet szavaztatott. *Ivánfi.*

A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁTEGYESÜLET ÉVKÖNYVE, XIII. évfolyam, 1886. Iglón, 1886. 255 l. 8-rét. A változatos és műmellékletekkel gazdagon ellátott füzetben azok a közlemények érdekelhetik olvasóinkat leginkább, melyek a buzgó Kárpátegyesület sokfelé ágázó működésének régészeti érdekű mozzanatait illetik. A legfontosabb hír az, melyről az egyesület kebeléből kiküldött muzeumi bizottság elnöke Dr. Emericzy Géza értesít, t. i. hogy a bizottság Poprádon muzeumi épületet állít, melyben az egyesület gyűjteménye, többi közt a régiséggyűjtemény is, el fog helyeztetni. A muzeum berendezésével Wünschendorfer Károly muzeumi custos és Münnich Sándor muzeumi könyvtárnok urak lesznek megbizva. A muzeum régészeti osztályának szaporulata az 1885-ik évben volt 87 darab érem és 27 darab régiség. Köszönettel vettük volna, hogyha e tételek részletesebb ismertetésének az évkönyvben legalább annyi helye jutott volna, a mennyit e füzetben igénybe vett a bárthegyi barlang bemutatása, melyet Majláth Béla és Lóczy Lajos értekezéseiből úgyis ismerünk. *sz.*

A DÉVAI M. KIR. ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA tizenötödik Értesítője az 1885/86. tanévről, közzéteszi Téglás Gábor. Déván, 1886. Ritka tanári kar tesz a hazai régészetnek oly sok szolgálatot, mint a dévai reáltanoda professorai. Kevés iskolai értesítő mondhatja el tanerőiről, a mit a dévai értesítő jelenthet tanárai tudományos munkálkodásáról: *König Pál* az Arch. Értesítő szorgalmas munkatársa s épen most van tőle sajtó alatt a sarmizegetusai Mithræumról szóló terjedelmes monographiája. *Kun Róbert* modern historiai, *Mailand Oszkár* pedig az anthropologiába vágó kérdésekkel foglalkozik. *Szinte Gábor* az országos műemlékek bizottsága számára lerajzolta a berekszói, dévai és sztrigy-szentgyörgyi templomok freskóit s az illető templomok alaprajzait beszolgáltatá és legmunkásabb az egész tanári karban maga az igazgató *Téglás Gábor*, a ki kutatja a barlangokat, leírt egy új csontbarlangot Petroszról Hunyadmegyében, új adatokkal járult a dák római bányászat történetéhez és a korábiai római bányászatról s az ottani sírmezőkről tanulmányt nyújtott be az akadémiánál, ezenkívül több mint 12 bel- és külföldi folyóiratba és szakközlönybe írt czikkeket és ismertetéseket.

E mellett leginkább e tanári karnak köszönhető, hogy Déván van egy

Digitized by Google

szorgalmasan működő társulat és nagyon figyelemreméltó muzeum, melynek főspecialitása, hogy a sarmizegetusai régiségeknek gazdag gyűlhelye. Az iskolai értesítő is előmozdítja a muzeum érdekeit azáltal, hogy benne König Pál ügyesen és népszerűen írt czikkben ismerteti a szülőket s a fiatalságot Sarmizegetusa fontosságával. *rs.*

AZ ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK TEMESVÁR-BUZIÁSI NAGY GYŰLÉSÉN Pontelly István, a délmagyarországi régészeti társulat buzgó titkára, a római sánczok néven szereplő földművekről tartott népszerű előadást, kimutatva, hogy azok szerkezetileg is kettős, t. i. barbar és római származásra mutatnak. Téglás Gábor a közép Marosvölgy őstörténelmileg nevezetes barlangjait ismertette, fejtegetve az ősnépek valószinű közlekedési vonalait és műveltségi állapotukat, Lóczy Lajos műegy. tanár Téglás felolvasása kiegészítéseül az erdélyi felföldtől nyugatra a Maros mentén általa észlelt őstelepekről tartott egy tetszéssel fogadott előadást. Ormos Zsigmond főispán és buzgó szaktárs a Vándorgyűlés elnöki minőségében a természettudományok haladása és iránya felől megnyitó és zárbeszédet tartott.

Téglás Gábor az erdélyi részek őskori bányászata topographiájának kutatását múlt nyáron Téglás István rajzolójával a Maros- és Szamosvidékre terjeszté ki s König Pál reáliskolai tanárral Gyulafehérvárra kiszállva a katonai hatóság támogatása mellett összegyűjték a legutóbbi hadmérnöki gyakorlatok idején felszinre került feliratos emlékeket. Majd Várhelyen egy Diana szentélyt ásatva ki a castrumot tették tanulmányuk tárgyává s a Trajanus-út szerkezetét és irányát nyomozták ki. *Tg.*

RÉGÉSZET A KIRÁLYFÖLDÖN. Újabban több régészeti lelet került elő a királyföldön. Kirchberg közelében találtak őrlőköveket és két római császársági dénárt, Hamlesch mellett római köztársasági dénárokat, a rätschi és urvégi völgyben három csiszolt és átlyukasztott kőbaltát leltek, melyeknek egyikén a nyéllyuk szögletes, Helsdorf mellett cserépedényt találtak, melyben három tűzkőpenge volt, præhistorikus telepek nyomaira akadtak Denndorf, Német-Kreuz, Henndorf, Arkeden és Radeln mellett. A b. *Bruckenthal*-féle muzeum szerzeményei közűl említésre méltók: néhány őskori bronzkard Bodendorfból, barbár érmek Kornetzelről, két nagy őskori gyöngy Tordásról, őskori bronzeszköz Glimbokáról, mely valószinűleg bányász-eszköz volt, bronzbalta Német-Kreuzből, bronzkarikák Német-Zeplingről, brassói réztábla 1642-ből, Bocskay buzogánya 1605-ből, két renaissancekori ezüstpohár Brassóból, egy hasonidejű nagyszebeni ezüstpohár és egy Sebastian Hannféle ezüstcsésze, mely hajdan a nagyszebeni takácsczéh tulajdonát képezte. A *honismertető társulat* ásatásai közűl nevezetesebbek: az almási barlang átkutatása és a Burghalle meg Kis-Sink közelében történt ásatások; részletes jelentések ez ásatásokról még nincsenek. A társulati tagok irodalmi dolgozataiból említésre méltó: b. *Friedenfels* czikke a pisetumról; *Reissenberger* értekezése nagyszebeni profán épületeken előforduló góthikus és renaissancekori maradványokról, *Lindner* dolgozata a szepességi és királyföldi Rolandszobrokról és végül *Reissenberger* szerkeszti a társulat kiadásában megjelenő képes kiad-

Digitized by Google

ványt «az erdélyi egyházi műemlékekről», melyre a kormány is ad a társulatnak segélyt. (Jhrsb. d. V. f. s. L.)

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI S RÉGÉSZETI TÁRSULAT junius 15-ki közgyűlését gr. Kuun Géza elnök a tudományok s azok terjesztésére hivatott intézetek fontosságának fejtegetésével nyitá meg, méltatva Dr. Sólyom-Fekete Ferencz alelnök és Kun Róbert titkár magyar történelmi kutatásait, König Pál Mithras-tanulmányát, Téglás Gábor bányarégészeti búvárlatait s Mailand Oszkár ethnologiai értekezéseit. Kun Róbert társulati titkár kimerítőleg ismertette a társulat ez évi változatos munkásságát. Dr. Reichenberger Zsigmond pénztárnok jesentése után Téglás Gábor a rómaiak dacziai bányászati administratiójáról, König Pál a társulat által Várhelyen kiásatott Malagbel-szentélyről s a Malagbel istenségről értekezett. A gyűlés Torma Zsófia buzgó régésznőnket tiszteleti tagjává választva, Pogány Gy. főispánt 25 éves jubileuma alkalmából üdvözlé.

Ugyanezen társulat juliusi gyűlésén Téglás Gábor ismertette a zám-guraszádi vidéki barlangokat; König Pál tanár pedig a Mithra-mysteriumok anabasisáról és katabasisáról értekezik, — commentálva Origenes idevonatkozó passusát a létráról (κλίμαξ), összevetve azt az ó-szövetségi Jákob-létrával. *Tg.*

ALSÓ-FEHÉRMEGYÉBEN néhány lelkes ügybarát egy történelmi régészeti társulat iránt mozgalmat indított meg. Mint értesülünk, Gyulafehérváron az alakuló gyűlés Rajnai Ignácz ügyvéd elnöklete alatt meg is tartatott, az alapszabályok megállapíttattak, védnökül Lönhart püspök úr, elnökül báró Kemény Kálmán főispán kérettek fel. Titkár a mozgalom indítója Reiner Zsigmond. E mozgalmat örömmel üdvözöljük, és reméljük, hogy a társulat lelkes vezetőinek sikerülni fog az anyagilag és szellemileg is gazdag megye érdeklődését és hathatós támogatását kivívni archæologiai kutatásokra, melyekre épen Alsó-Fehérmegye régészeti kincsekben gazdag talaja inti szaktársainkat oly kecsegtetőleg. *T. H.*

A SZOLYVAI SÍRRÓL. Dr. Boncz Odön az Archæologiai Értesítő VI. kötete 3. számában «*Vázlatokat a magyar viselet történetéből*» közölvén, a 201. lapon tévedésnek nyilvánitja Salamon Ferencznek a *Századok* 1876-iki évfolyama 788. lapján közzétett azon feltevését, hogy a szolyvai leletben talált érczlemez süvegdísz lett volna. Minthogy pedig az érdekes ásatást Szolyván 1870. évben én eszközöltem, engedje meg tisztelt szerkesztő úr, hogy ez ügyben a történeti adat hitelességeül a tárgyhoz rövid megjegyzést tegyek.

Salamon úr, midőn a fentebb említett helyen «*A magyar haditörténethez a vezérek korában*» czímű jeles értekezésében a szolyvai leletre hivatkozott, előbb kétségtelenül a nemzeti muzeumban levő tárgyakat tekinté meg s nem egyszersmint azok leírását, melyet az Archæologiai Értesítő III. kötete 201. lapján mindjárt a lelet után 1870-ben kimerítőn közöltem, s a muzeumi szekrényben két hasonló lemezt egymásmellett kiállítva látván, azokat szolyvainak hitte, holott az egyik *Galgóczról* eredt s gróf Erdődy Ferencz úr szívességéből szintén a nemzeti muzeumnak ajándékoztatott, mint az az Arch. Értesítő IV. kötete 165. lapján 1871-ben ismertetett, mely alkalommal ott az ezüst lap

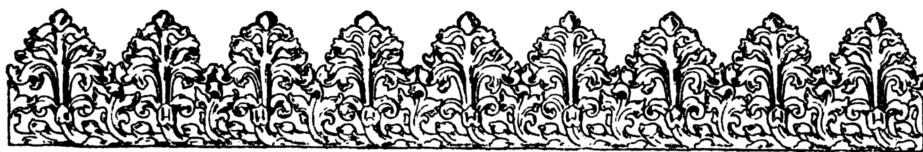
Digitized by Google

is rajzban feltüntettetett ; úgylátszik továbbá, hogy Dr. Boncz úr, midőn Salamon ez állítását kétségbevonta, szintén nem olvasta a szolyvai és immár a galgóczi lelet leírását sem, különben véleménye máskép ütött volna ki ... Kétségtelen ugyanis, hogy az általam beküldött és leírt ezüst lap, melyen arany arabeszkek díszlenek, *süvegen viseltetett;* azt a hulla fejénél s rajta prémen kívül még barna nemezféle szövetfoszlányokat is találtam és saját kezemmel óvatosan emeltem ki. Ez ezüst díszlap alakra hasonlít azon lemezekhez, minőket útkaparóink kalapjaikon viselnek. S bizonyos, hogy azon levente, kinek süvegét e finom mívű díszlap ékíté, azt homloka fölött hordotta, s e szerint Boncz úr állítása, hogy az tegezborítónak használtatott, minden alapot nélkülöz. A vitéz baloldalán feküdt keskeny, de vastag egyélű kardja csupán a végén volt kevéssé meggörbítve s nyilt markolatát apró, ívszerűleg lefelé hajlított vaslemez védé a pengénél, mely ezüsttel díszített fahüvelybe volt dugva. Jobboldalán hat nyílvessző s egy hosszukás egyélű kés találtatott ; sajnos, a vasból készült szereket a rozsda annyira megemésztette, hogy korhadt fa gyanánt töredeztek. Sisaknak, paizsnak, lándzsának nyoma sem találtatott, holott ha ilyesmi lett volna, feltünendett. Mult évben ugyanis e tájon, mint ezt közlém, szintén ókori vaslándzsákkal s ollóval együtt egy *vaslemezből ügyesen készült paizsdudor is* találtatott, mely jóllehet szintén a rozsdától megtámadtatott, de alakját teljesen megtartá.

Lehóczky Tivadar.

Digitized by Google

KÖNYVÉSZET.

Aufleger, O. Verzeichniss griechischer Münzen, meist aus dem kgl. Münzkabinet zu München, welche in galvanoplast. Nachbildungen von O. A. in München zu beziehen sind. Gr. 8°, 14 S. mit 7 Lichtdr.-Tafeln. München, Franz. M. 3.

Alterthümer, vorgeschichtliche, der Prov. Sachsen u. angrenzender Gebiete. Herausgeg. von der histor. Commission der Prov. Sachsen. 1. Abth. 1. Lfg. 52 S. u. 2. Taf. f°. Halle, Hendel. M. 3.

Antichan, P. H. Le Pays des Kroumirs. 8°, 192 p. avec vign. et. grav. Paris, Delagrave.

Brambilla, C. Monete di Pavia raccolte ad ordinia tamente descritte. 4°, p. 500, con 12 tav. in rame. Pavia. L. 20.

Bapst, G. Etudes sur l'étiain, dans l'antiquité et au moyen, âge; orfèvrerie et industries diverses. 8°, x, 335 p. et 9 pl. Paris, G. Masson.

Barbier de Montault, R. La Crosse d'un abbé d'Airvault (XII, XIIIe siècle). 8°, 14 p. Poitiers, imp. Tolmer et Ce. (Extr. des Bull. de la Soc. des antiquaires de l'Ouest, 1882.)

Bézier, P. Inventaire des monuments mégalithiques du département d'Ille-et-Vilaine. gr. 8°, XVII, 283 p. et 31 pl. Rennes, imp. Catel et Cie.

Burgen von Tirol in Bild und Wort. Original-Aufnahmen von B. Johannes, k. k. Hof-Photograph, Partenkirchen. Text von Heinrich Noë. qu. gr. 8°, 18 Lichtdr. Taf. mit 20 S. Text. Partenkirchen (Meran, Plant). M. 5. 40.

Bouchot, H. Catalogue et description des objets d'art de l'antiquité, du moyen âge et de la renaissance, exposés au musée des Thermes et de l'hôtel de Cluny, par E. du Sommerard. 8°, XXXIV, 702 p. Paris, imp. Chaix.

Bryant's Dictionary of Painters and Engravers. Edited by Rob. Edm. Graves. New edit. P. 1. 8°, London, Bell and Sons. 5 s. —

Bailo, L. Degli affreschi salvati nella demolita chiesa di Santa Margherita in Treviso: relazione. 16°, p. 52. Treviso, tip. Zoppelli.

Bigot, Ch. Raphaël et la Farnésine. 4°. 135 p. avec 15 grav. hors texte, dont 13 eaux-fortes de T. de Mare, d'après les peintures de Raphaël. Paris, imp. Quentin. fr. 40. —

Castellazzi, G. Il palazzo di Or San Michele, i suoi tempi ed il progetto del suo restauro. 8°, p. 82. Firenze, tip. frat. Bencini. L. 4. —

Choisy, A. L'art de bâtir chez les Byzantins. f°. 196 p. avec 178. fig. et 25 pl. exétutées sur les dessins de l'auteur, par L. Bescherer. Paris, libr. de la Soc. anonyme de publ. périod.

— Etudes sur l'architecture grecque. 2e étude: les Murs d'Athènes d'après le devis de leur restauration. 4°. p. 13. à 24 et pl. Paris, libr. de la Soc. anonyme de publ. périod.

— Etudes sur l'architecture grecque. 3e étude l'Erechthéion. 4°. 190 p. Paris. imp. Mouillot.

Colfs, J. F. La filiation généalogique de toutes les écoles gothiques. 2e édit. 8°. T. I. École mère gothique. 265 p. T. II. École gothique allemande. 401 p. Ouvrage orné d'un grand nombre de vign. explicatives. Liège, Baudry. fr. 40. —

Courajod, L. La Buste de Jean d'Alesso au musée du Louvre. Dessins par Lud. Letrône. 8°. 21 p. avec facsimiles et armoiries. Nogent-le-Rotrou,

Digitized by Google

imp. Daupeley-Gouverneur. (Extr. des Mém. de la Soc. nat. des antiqu. de France, t. 43.)

COURAJOD, L. Le Baron Charles Davillier et la collection léguée par lui au musée du Louvre Dessins par L. Letrône. gr. 8°, 34 p. avec vign. et portr. Paris, Plon Nouviet et Cie. (Extr. de la Gaz. des B.-Arts, sept. 1883.)

— Observations sur deux bustes au musée de sculpture de la renaissance au Louvre. Dessins par L. Letrône. 8°, 24 p. Paris, Menu. (Extr. de la Gaz. des B. Arts, juillet 1883.)

CHAFFERS, W. Hall Marks on Gold and Silver Plate. 6th edit. 8°. London Bickers. 16 s.

CUNNINGHAM. Relicts from ancient Persia in Gold, Silver and Copper. (Journ. of the Asiatic Soc. of Bengal, P. I., vol. LII. 1. 2.)

CAVALERI, M. Il museo Cavaleri e il municipio di Milano, vol. III, 4°, XXIV, 1304 p. Milano. stab. Civelli.

CHIUDINA. Notizie sulla città di Spalato. Venezia, tip. Fontana. (Per nozze Ostani-Solitro.)

CROWE. I. A., u. G. B. CAVALCASELLE. Raphael, sein Leben u. seine Werke. Aus dem Engl. übers. v. Carl Altenhoven. Mit 19 Taf. in Lichtdr. Gr. 8, VII, 304. S. Leipzig, Hirzel. M. 10.

DELISLE, L. Peintures, ornements, écritures et lettres initiales de la Bible de Charles le Chauve, conservée à Paris, publiès par le comte Aug. de Barlard. (Paris, 1883, gr. F°.) 8°, 13 p. Nogent-le-Rotrou, imp. Daupeley-Gouverneur. (Extr. de la Bibl de d'École des chartes, t. 44, 1883.)

DESJARDINS, E. L'Arc d'Orange, derniers travaux depuis Caristie. 8°, 16 p. Paris, Chaix. (Extr. du Bull. de la Soc. centrale des architectes, séance du 13. juin 1883.)

DYER, T. H. The City of Rome, its Vicistitudes and Monuments. 2nd edit revised. 12°, p. 480. London, Bell u. Sons. 5 s.

DESTAILLEUR et L. PATÉ. Histoire et description du musée de Châlon-sur-Saône. 22 p. fr. 1.50.

DOIGNEAU, E. Nemours : temps géologiques, temps préhistoriques. 8°, 252 p. avec 105 photograv. d'outils de pierre et Coupet de terrains. Paris, Garcet et Nisius.

FAGE, R. Le château de Puy-de-Val, description et histoire. Avec un dessin de M. L. Bourdery et deux chromolith. exécutées par M. Ducros sur les cartons de M. C. Calmon. 8°, 73 p. et pl. Tulle, imp. Crauffon.

FERGUSSON, J. The Temple of Diana at Ephesus, with Special Reference to Mr. Wood's Discoveries of its Remains. 4°. London, Trübner. 5 s.

GELRE. Wapenboeck, ou Armorial de 1334 à 1372. contenant les noms et armes de princes chrétiens, ecclésiastiques et séculiers, suivis de leurs feudataires, selon la constitution de l Europe et particulièrement de l'empire d'Allemagne, conformément à l'édit de 1356 appelé la Bulle d'or, précédé de poésies héraldiques. Publié pour a première fois par V. Bauton. T. 3. Armorial. gr. 4°, XXIV, 434 p. avec photograv. et planches colorieés hors texte, 51 à 79. Valenciennes, imp. Giard et Seulin. (Cette publ. formera cinq vol.)

GENICK, A. Griechische Keramik. 40 (chromolith.) Taf., ausgewählt u. aufgenommen. gr. Fol. Mit Einleitung u. Beschreibung v. Adolf Furtwängler. gr. 4°, 24 S. Berlin, Wasmuth. M. 80.

GIVELET, C. et L. DEMAISON. Les Toiles brodées, anciennes mantes ou courtes-pointes conservées à l'hôtel-Dieu de Reims. Suivies d'une étude comparée entre les toiles de Reims et celles des musées de Suisse et d'Allemagne 8°, 35 p. et 6 pl. Reims, imp. Monce.

GULBERT, L. Les Anciennes corporations de métiers en Limousin. 8°, 20 p. Paris, imp. Boudet. (Extr. de la Réforme sociale.)

GODDÉ, J. Histoire et description de l'église Saint-Jacques-du-Haut-Pas. 14 p. fr 1.

— Histoire et description de l'église de Saint-Séverin. 22 p. fr. 1.50.

GRUYER, A. Histoire et description de l'église de Sainte-Marie-Madelaine. 22 p. fr. 1.50.

GUIFFREY, J. Histoire et description de l'église de Notre-Dame de Granville (Manche). 8 p. fr. 1.

— Histoire et description de l'église de Notre-Dame-de-Bonne-Nouvelle 10 p. fr. 1.

GODARD-FAULTRIER, V. Musée d'antiquités d'Angers ; S.-Jean Toussaint, donateurs (1841—1882.) 8°. 32 p. Angers, Germain et Grassin. (Extr. de la Revue de l'Anjou.)

GIACONIA, S. Guida pei monumenti di Monreale 16°, 48 p. Palermo, L. Pedone Lauriel. L. 1.

GILBERT, Otto. Geschichte u. Topo-

Digitized by Google

graphie der Stadt Rom im Alterthum. 1. Abthlg. gr. 8°, III, 368 S. Leipzig, Teubner, M. 6.

HAMY, E. T. Commentaire sur un bas-relief aztèque de la collection Uhde. 8°, 16 p. avec fig. Paris Leroux. (Extr. de la Revue d'ethnographie, t. 2., N° 4, 1883.)

HANDELMANN, Heinr. Der Fremdenführer im Schleswig-Holsteinischen Museum vaterländ. Altherthümer zu Kiel. gr. 8°, 23 S. mit Illustrationen Kiel, V. Maack. M. 60.

HEUZEY, L. Les Figurines antiques de terre cuite du musée du Louvre. Classées d'après le catalogue du même auteur; gravées par A. Jacquet. 4°, à 2 col., IV. 36 p. et 60 pl. Paris, Ve Morel et Cie. (L'ouvrage à été publié en 4 livr. à fr. 15.)

HOFFMANN, P. Studien zu Leon Battista Alberti's zehn Büchern: de re ædificatoria. Inaug. — Diss. gr. 8°, 53 S. Frankenberg—Leipzig, Hinrichs. M. 1.

Inventaire général des richesses d'art de la France. 8°, Paris, Plon, Nourrit et Cie.

ILLE, C. d'. L'Abbaye de Volx et la Chapelle romane de Notre-Dame de Beaunis, discours. 8°, 16 p. Digne, imp. Barbaroux, Chaspoul et Constans.

JOSEPH, P. Historisch-kritische Beschreibung des Bretzenheimer Goldguldenfundes (vergraben um 1390). Nebst einem Verzeichniss der bisher bekannten Goldgulden v. Florentiner Gepräge. Mit 2 Lichtdr. Taf. gr. 8°, 96 S. Mainz, v. Zabern. M. 2.50.

KALESSE, E. Führer durch die Sammlungen des Museums schlesischer Alterthümer. (Schlesiens Vorzeit in Bild u. Schrift, 52—55.)

KOLBE, W. Die Sehenswürdigkeiten Marburgs und seiner Umgebungen in geschichtlicher, kunst- u. kulturhistorischer Beziehung. Mit 26 (autotyp. u. Holzschnitt-) Illustr. gr. 8°, VII., 145 S. Marburg, Elwert's Verlag. M. 2.50.

KOLBE, W. Die Erbauung der St. Elisabethkirche in Marburg. Zur Erinnerung an die 6. Säcularfeier ihrer Einweihung am 1. Mai 1883. 8°, 41 S. Marburg, Elwert. M. 50.

LAUGIER, J. Monnaies inédites ou peu connues de papes et légats d'Avignon, appartenant au cabinet des médailles de Marseille. 8°, 31 p. Tours, imp. Bousrez.

LAFENESTRE, G., et E. MICHEL. Histoire et descript. du musée de Montpellier 191 p. fr. 4.

LE BRETON, G. Le Musée céramique de Rouen. 20 pl. par Goutzwiller, héliogr. Dujardin. 8°, 67 p. Rouen, Augé.

LAMBERT, A. Madonna di San Biagio prés Montepulciano batie par Antonio di San Gallo de 1518 à 1528. gr. f°, 7 Lichtdr. Taf. mit 1 Bl. Text. Stuttgart, Wittwer. M. 9.

LIND, K. Ueber mittelalterliche Grabdenkmale. Eine Studie. 3 Abschnitte. (Aus: »Jahrb. d. Wiener Volksschriften-Vereins«) gr. 8°. (Mit eingedr. Fig. u. Taf. 1. (44 S.) — 2. (54 S.) — 3. (57. S.) Wien, Kubasta u. Voigt. u. M. 1.50.

MEYER, W. Ueber das Gebetbuch Karls des Kahlen in der königl. Schatzkammer in München. (Sitzungsbericht d. phil. u. hist. Cl. d. k. bayer. Akad. d. Wiss. III.)

MEYER, H. Die schweizerische Sitte der Fenster- und Wappenschenkung vom XV. bis XVII. Jahrh. Nebst Verzeichniss der Züricher Glasmaler von 1540 an u. Nachweis noch vorhandener Arbeiten derselben. Eine kulturgesch. Studie. gr. 8°, XX., 384 S. Frauenfeld, Huber. M. 5.

MÜNTZ, E. Les Fabriques de tappisseries de Nancy. 8°, 22 p. Nancy, imp. Crépin-Leblond. (Extr. des Mém. de la Soc. d'archéologie lorraine pour 1883.)

Muster altdeutscher und moderner Stickereien. Herausgeg. v. M. Beeg-Aufsess. C. v. Braumühl, M. Meyer, Jos. Merz, J. v. Salzberg u. A.: Ausg. B. Folg., 15 Bl. in Farbendruck. Leipzig, Heitmann. M. 5.; Ausg. B. 30 Bl. M. 10.; Ausg. C., 60 Bl. M. 20.

Muster, gothische, v. Schmiede- u. Schlosser-Arbeiten aus dem gothischen Musterbuche von V. Statz und G. G. Ungewitter, enthält Thürbeschläge, Schlossdecken, Thürgriffe, Ringe, Klopfer u. Aehnliches. 15 (lith.) Taf. m. vielen Abbildgn. nebst erläut. Texte. Fol., 1 Bl. Text. Leipzig, T. O. Weigel M. 4.

MICHAUX, L. Histoire et description de la tour Saint-Jacques-la-Boucherie. 8 p. fr. 1.

MARCILLE, E. Histoire et description du musée d'Orléans. 116 p. fr. 3.

MICHEL, E. Le Musée le Cologne. Suivi d'un catalogue alphabétique des tableaux de peintures anciens qui y sont exposés. 4°, 88 p. et grav. Paris, Rouam.

MARTELLIÈRE, P. Notes archéologiques sur l'arrondissement de Pithiviers.

Digitized by Google

8°, 14 p. Fontainebleau, imp. Bourges. (Extr. des Ann. de la Soc. hist. et archéol. du Gâtinais.)

MEYNIS, D. Date de la crypte de Saint-Irénée, réponse à M. Steyert. 8°, 20 p. Lyon, imp. Albert.

MEUNIER, P. Souvenir de Vézelay; Iconographie de l'église de Vézelay. 4e édit, revue et augmentée. 12°, 72 p. Avallon, imp. Barré.

MUSET, Monographie de l'église de S.-Colombe, à La Flèche. Avec un introduction de M. D. Jacquet. 8°, XVI, 138. p. et 3 photogr. La Flèche, imp. Besnier-Jourdain.

MURRAY, A. S. A History of Greck Sculpture under Pheidias and his Succesors. With Illustr. Vol. 2., 8°. London, Murray. 31 s. 6 d.

MITCHELL, L. M. A History of Ancient Sculpture. With numerous Illustr., including 6 Plates in Phototype. 8°, 796 p. London, Paul. 42 s.

PERKINS, C. C. Historical Handbook of Italian Sculpture. With an Etched Frontispice and many Engrav. 8°. (New-York.) London 21 s.

PAUTASSI, V. I codici miniati. 16°, 99 p. con 20 tav. Torino, Lœscher. L. 4.

PONTON D'AMÉCOURT, de, et E. de MORÉ DE PRÉVIALA. Monnaies mérovingiennes du Gévaudan. 8°, 136 p. et 5 pl. Paris, imp. Pillet et Dumoulin. (Extr. de l'Ann. de la Soc. franç. de numismat. et d'archéologie, 1883.)

PABST, A. Die Sammlung Frohne in Kopenhagen. 28 Taf. in Lichtdr. v. J. Nöhring. f°, 6 S. Berlin, Bette. M. 40.

PORÉE. Une visite à l'exposition d'art rétrospectif de Caën. 8°, 16 p. Bernay, imp. Ve Lefevre.

PINALI, G. Ultima catastrofe dell arco dei Gavi già esistente in Verona. Lettera. 8°, p. 15. Verona, tip. Franchini. (Per nozze de Betta-Turella.)

RUSSI, M. Paleografia e diplomatica de documenti delle provincie napolitane. p. XVIIe 200, con 20 tav. Napoli, F. Furchheim. L. 10.

ROUGÉ, J. de. Notes sur la collection egyptienne du musée. départemental archéologique de la Loire-Inférieure. 8°, 22 p. et 5 pl. Nogent-le-Rotrou, imp. Daupeley-Gouverneur. (Extr. des Mém. de la Soc. nat des antiqu. de France, t. 43.)

ROTTA, P. Sulle sette antiche basiliche stazionali di Milano. San Stefano (5a basilica), cenni storici ed illustrativi. 8°, p. 84. — San Simpliciano (resta basilica), p. 68 con 3 tav. Milano, tip. del Riformatorio Patronato.

STENDHAL, de. La chartreuse de Parme. Réimpression textuelle de l'édit. orig., illustrée de 32 eaux-fortes, composées et gravées par V. Foulquier. Préface de Fr. Sarcey. 2 vol., 8°, T. 1. XXX. 390 p.; t. 2, 436 p. Paris, Concquet. (Tirage unique à 500 exempl. num., 120 fr.)

SAINT-VICTOR, P. de. Histoire et description de l'église de S.-Germain-des-Prés. 20 p. fr. 1.50.

SOULTRAIT, de. Notice sur les monuments civils de Luxeuil. 8°, 31 p. et pl. Besançon, imp. Dodivers et Cie. (Extr. du Bull. de l'Acad. de Besançon, 20. juill. 1882.)

SCHLUMBERGER, G. Cinq. sceaux de l'époque byzantine. 8°, 12 p. Paris, imp. Boudet. (Extr. de la Rev. numism. 3e série, t. 1, prém. trimestre. 1883.)

SEGHERS, L. Antike Alphabete, Initialen, Fragmente etc., ausgezogen aus Missalen, Bibeln, Manuscripten etc. vom 12. bis zum 19. Jahrh. 2 Aufl., qu. 4°, 24 Steintaf. mit 1 Blatt Text. Köln, Mayer. M. 4.50.

SCHLIEMANN. Troja. Results of the Latest Researches and Discoveries on the Site of Homer's Troy and in the Heroic Tumuli and other Sites, made in theyear 1882; and a Narrative of a Journey in the Froad in 1881. Preface by A. H. Sayce. With 150 Woodcuts and 4 Maps and Plans. 8°, 458 p. London, Murray. 42 s.

SETTI, A. Gli affreschi del palazzo Finzi in Sassuolo (prov. di Modena). 8°, p. 63. Milano. tip. Gius. Civelli.

SCHREIBER, Th., Kulturhistorischer Bilderatlas. I. Alterthum, 5—10. Lief. (Schluss.) Leipzig, Seemann. v. p. 166.

SALINAS, M., Solunto. Ricordi storici e archæologici. Palermo, tip. dello Statuto. 16. 33 p. con tavole e carte.

SAYCE, A. H., Assyria, its princes, priests, and people. London, Relig. Tract. Soc. 8. 3. M.

STUDNICZKA, Fr. Beiträge zur Geschichte der altgriechischen Tracht. Mit 47 Abb. (In den Abhandlungen des arch. epigr. Seminars d. Univ. Wien, VI. 1.) Wien 1886. Gerold. gr. 8. 143 S. 6 M.

STUDNICZKA, Fr. Vermuthungen zur griech. Kunstgeschichte. Wien. 1884. Konegen. 3 M.

SOUTZO, M., étalons pondéraux primitifs et lingots monétaires. (Extrait de la Revue roum. d'arch.) Bucarest. gr. 8. 64 p. et pl.

Digitized by Google

vmc

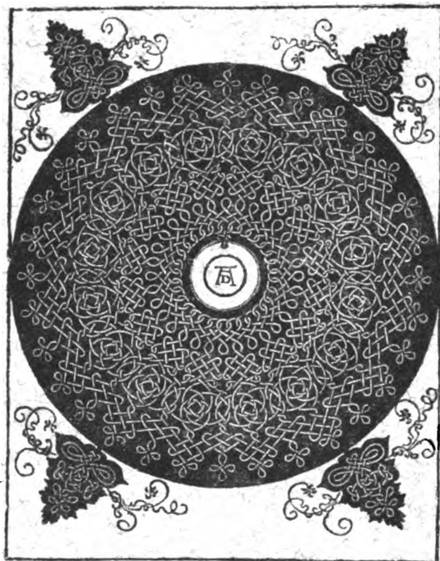
VI. KÖTET. 5. SZÁM. UJ FOLYAM. 1886 DECZEMBER 31.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ALBRECHT DÜRER RAJZA.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1886.

Digitized by Google

TARTALOM.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Arch. Értesítő közleményeinek utánnyomása vagy fordítása tilos.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE az 1879—1885. évekről f. évi márczius havában megjelent. A nagy nyolczadrétű 15 ívre terjedő díszes kötet, öt képes táblával, áll három részből: I. rész. Hivatalos közlemények. II. rész. Az orsz. rég. közgyülésen fölolvasott értekezések. III. rész. Galamb István: A régiségleletek ügyének állami kezelése s az erre vonatkozó törvények és rendeletek.

A TÁRSULATI ÉVKÖNYV az 1885-ik évi tagdíj fejében díjmentesen küldetett szét azon tisztelt tagoknak, kik a mult évi tagdíjat megfizették.

A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN. I. rész. Képes atlasz. 127 képes táblával és 1300 képpel, az 1886. évi tagdíj fejében díjmentesen küldetik meg az Orsz. Rég. Társulat azon tagjainak, kik 1886. évi tagdíjukat megfizetik.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1886 október 1-től 1886 deczember hó 17-ig.

Évdíjak: 1880. évre (à 5 frt): Beretvás Péter; *1881—1882. évre* (à 10 frt): Tagányi Károly; *1881—1886. évre* (à 30 frt): Lederer Sándor; *1882—1886. évre* (à 25 frt): dr. Knauz Nándor; *1883. évre* (à 5 frt): Baloghy Dezső, Brosz Károly, Éder Géza, Tárnok Márton; *1883—1884. évre* (à 10 frt): dr. Goldzieher Ignácz; *1883—1885. évre* (à 15 frt): Barla Szabó József, Tholt Titusz; *1883—1886. évre* (à 20 frt): Esztergomi főegyházmegyei könyvtár; *1884. évre* (à 5 frt): Fellner Sándor; *1885—1886.* (à 10 frt): Déchy Mór, Dókus Gyula, Göndöcs Benedek, Hódmező-

Folytatása a boritéknak 3-dik oldalán.

Digitized by Google

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A NAGYVÁRADI EZÜST LELET. (Második közlemény.)* Lássuk már az egyes lelhelyeket, melyeken ezüstleletek fordultak elő, úgy mint azokat irodalmi kútforrásokból és muzeumokból összeállítani birtuk.

A betűrendes sorozat szerint első helyen áll *Alparét*, (Szolnok-Doboka m.) 1858-ban Rusz Vazul felszántott egy ezüst drótból mesterségesen font lánczot, melyhez egy másik is volt csatolva; továbbá talált áttört munkájú két ékítményt és a mi leletünkhöz teljesen hasonló tekert ezüsthuzalt, mely végein durván vésett állatfejekbe megy át, e helyeken a hajdani aranyozásnak nyomai jönnek elő. (l. Archiv f. öst. Gesch. XIII. 133. — Mitthl. der k. C. C. 1856. 129. és Gooss Archiv des Vereins für Siebenbürg. Ldkde. XIII. III. 508.)

Nem tudjuk, nem-e ugyanaz az előbbivel egy alparéti lelet, melyet 1853-ban Grosan Filimon földjének szántása alkalmával találtak. Az ezüst kincs 1 font és 15 latot tett ki és itt Seidl csász. muzeumi Custossal egyetértőleg említ Gooss: *a)* egy fontos lánczot; *b)* egy másik lánczot; *c)* 2 kapcsokhoz hasonlón áttört ékességet; *d)* tekercses (csak egyszer-e?) ezüsthuzalt; ennek végein durván metszett állatfejek voltak és az aranyozásnak nyomait tüntették fel.

Ezen leletet »durva volta miatt« a csász. régiséggyűjtemény visszautasította; sőt az archæologiának még bölcsőben való létezése miatt a hírneves Ackner azt vélte, hogy ezen kincset Zsigmond király idejébe kell helyezni; azonban, mint Gooss is mondja, egészen más véleménynyel leszünk, ha eme tárgyakat a cserbeli-, csórai- és megyesiekkel összehasonlítjuk.

Bene-n, *Béja-n*, *Mehrburgon* (Udvarhelym.), régebben a segesi székben, találtak sok görög- és római érmet, a vaspálya építtetésénél akadtak két ezüst kapocsra, melyeknek egyikét Gooss Archivban: VII. 7. a. látni lehet. (Említtetik a segesvári gymnasium évkönyvében is 1856. 32. l. a.)

A *cserbelei* (Hunyadm.) leletet leírva találjuk az »Erdélyi muzeum«-ban (1874. év 144. l. október 8-án) 1874. Runkára való Tene Sáraszeszk az ottani uradalmi föld egyik árka ásatásánál talált egy agyag vederben bronzkorsót, melynek fogantyúja nem volt; ennek magassága volt 22—23 cm., legnagyobb

* Lásd az első közleményt Arch. Ért. VI. k. 204. l.

Digitized by Google

átmérője 12—13 cm. Ezen edényben találtak ezüst huzalból való tekeredést, melynek végeit kigyófejek képezték. Volt abban még három nagyobb gyűrű, 2 kapocs, fibula, hét szűkebbre tekeredett huzal, talán ujjpereczek, három tekercs pléhlemezekből, 6 huzalból készült csüngő s ez mind ezüstből volt. Ezenkívül 491 római családi érmet találtak a kincscsel, valamint utánzott barbár érmeket. Ujabb érem, mint Julius Cæsaré nem fordult elő (l. Gooss, Archiv des Vereins f. Sieb. L. 509. l.

Dr. Ortvay Tivadar úr az «Arch. Ért.» IX-ik (1875. év) 7. száma 215-ik lapján roskányi-gavosdiai-nak (Roskány Hunyadmegyében van) mondja a találót, ki az út építése alkalmával a leletre bukkant. A kincs kétfelé oszlik, t. i. ékszertárgyakra és 504 darab éremre, melyek együtt 4316 pénzfontnyi súlylyal birnak és együttvéve 168 frt. 24 krt érnek.

A fémtárgyak azon korból valók, midőn — mint közlő véli — a római iparműveltség a barbár ötvösökre már befolyását kezdé gyakorolni, sőt a római művészetnek fogásai a barbarok műhelyeibe is behatottak és honosakká válni kezdettek.

A már eddig Jankovics és mások gyüjteményeiből a m. n. muzeumba került darabok sokat nyertek a cserbelei lelet által, ez t. i. nemcsak belbecse, de sok tekintetben is érdekes példányai által felvilágosításúl szolgált.

1. A két fibula közül az egyikét, mint egészen épet és ruganyost rajzban adjuk; a másik egészen hasonló, de töredék, reánk nézve csak drótcsavarodása és a drótból lemezre és peczektartójává való átmenete érdekes. A nyilt karika három tekeredett sodronyból áll és míg két ága nyilt végei felé huzódik, hogy ottan hosszúkás fülekben laposan tekeredjék, a harmadik ágnak az a teendője, miszerint a két fület hármasan, egyszerűsítve tekerje körül.

2. Ennél sokkal egyszerűbb a következő karika, mely csak egyes és egyenlő szélességű huzalból áll, a háromszor körültekert végei mozgathatók, úgy, hogy ezen gyűrűt a kéz növéséhez lehet alkalmazni.

3. Jön még két karperecz: ezek egyike kerek drótból megy át széles lemezbe, melynek szélein kötélszerű dísz mutatkozik, melyet lefelé pontok követnek, közepén pedig pontok körüli kerékdíszek vannak alkalmazva. Ennek súlya 0·78 p. f.

4. A következő majdnem egészen lemezes, végei vékony sodronyúak és mint újabban is szokás, egybekapcsolvák. Széleit egy pontsor ékesíti, melyeken belül 16 dudor van kifelé verve és körülsugározva. A lemeznek szélesebb részén két-két dudor látszik és az egész szélességet elfoglalja; a keskenyebb végeken csak egy dudor fordul elő. Az egésznek hossza 36·5 cm.

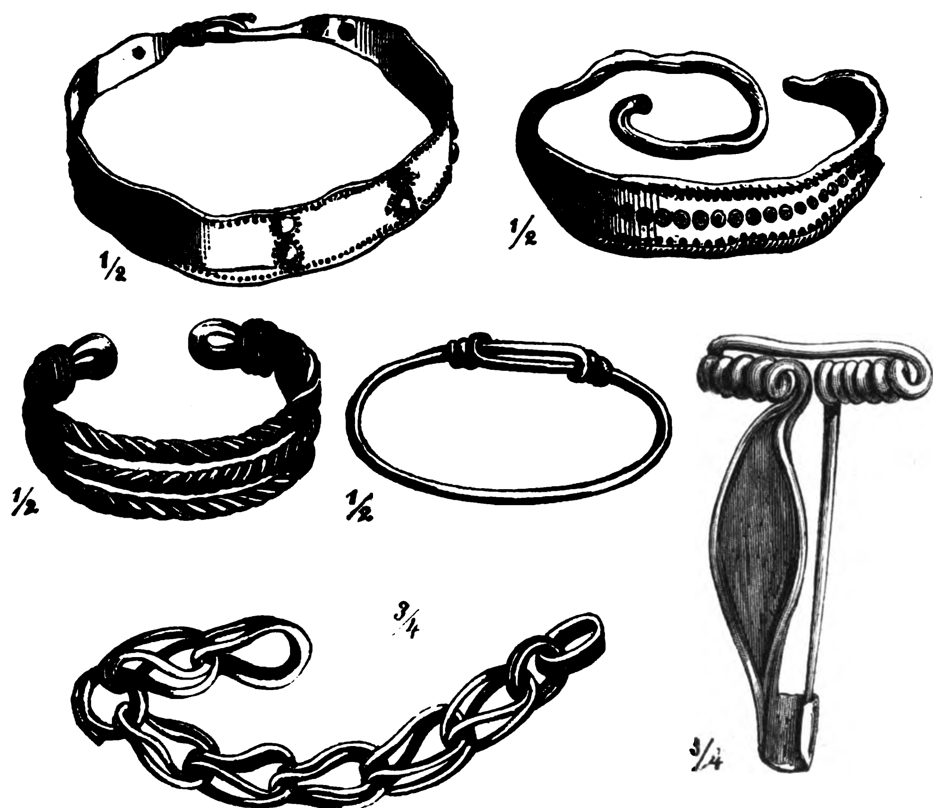
6. A rajzban mellékelt ezüst láncz súlya 0·37 p. f., finomsági tartalma 930; értéke 1 frt. 44 kr. ha egy p. fontot 39 forintra becsülünk. A lánczszemek egy vastagabb kerekded gyűrűből állanak, melybe más két drótszem van akasztva. Következik öt lánczszem, melyeknek szélesebb végeibe a keskenyebbé hajtott végek akasztvák s így a közben álló kerek gyűrűcskékhez érve azontúl ismét két tagot számítanak. Egész-e? vagy mire szolgálhatott e láncz, nem tudhatjuk.

7. Van még három gyűrű, 8. öt darab spirális csavartsodronyú és nőkapocsba végződő stb.

Digitized by Google

Az éremkincs 491 darabból áll, melyekből 481 még meg volt határozható, 10 pedig határozatlan. Ortvay úr igen tanulságos sorát adja ezen leletrésznek, melyet Mommsen munkája alapján ír le. Kezdődnek Róma 500-ik évétől és terjednek 170-ig, mely évből egy denár fordul elő. Cn. Mag. Imp. körirattal. Ezen éremlelet egyszersmind utbaigazítóul tekinthető az ezüstleletnek korára nézve is.

A *csórai* erdélyi lelet,* mely 1821-ik évben a bécsi cs. kir. régiségtárba került, ottan a 180—203-ik számig le van írva. Köztük az: 180., 183., 193.,

CSERBELEI EZÜST KINCS.

195. $2\frac{1}{2}$ "-nyi átmérőjű ezüstszerű huzalból valók; a 181., 184., 192., 198. és 202, számúak korong és csőforma foglalatok; a 188. része egy négyszögűen font láncznak, mely $16\frac{1}{2}$ czollnyi hosszszal bir, melyhez sok peczekalakú csüngő van csatolva. A 197. 203. úgyszintén a 185. 186. 190. 191. kengyeles fibulák, az előbbiek bottagú, az utóbbiak huzalidomú kengyelekkel. A 199. és 200. nyakpereczek, melyeknek átmérője $5\frac{1}{2}$ és $4\frac{1}{2}$ "-nyiek; tekervényes ezüstrudacskákból és kapocsalakú záradékkal; a 201. számú egy nyeregdomb, mely szarv-

* Alsó-Csóra, Csóra, Alsó-Fehérmegyében van, Felső-Csóra, Csura, Torda-Aranyosmegyében.

Digitized by Google

idomra van meghajtva, 3" magas; a 194. 196. 202. huzaltekercsek, 3/4-ed "-nyi átmérővel; végre a 203. erős ezüstlapból álló tábla, mely 5 cm. széles és 6 cm. magas. Ezen két, egymásfelé fordult, emberi alak van, lapos dombormüben előállítva. A munka durva puczkázás.* A kidudorodó egyes részek karczolt vonalok által ki vannak emelve. (L. Arneth G. S. XII. 95. l. Az alakokat l. Gooss. Archiv. XIII. tábla. 1. alak.

Guravojban (Zaránd- a Helységnévtár szerint Aradmegyében) 1850-ben az út készítésnél találtak több mint 2'-nyi mélységben 70 apolloniai ezüst érmen kívül, következő ezüsttárgyakat: 1. egy ezüst lánczocskának porhanyós részleteit. 2. két drótkarikát ezüstből; ezek fülbevalóhoz hasonlítottak, rajtuk három drótpeczek lógott. (Archiv f. ö. G. de IV. 237. és XV. 321. l. továbbá Gooss, Chronik . . . . . 23. l. és u. a. Archiv Des Vereins f. 76. Ldkde 509. l.)

Héturon (Marienburg, Kis-Küküllőmegyében) 1859-ik év május havában özvegy Pipian lakónő, midőn a Pipe (szintén Kis-Küküllőm.) felé vezető utat helyrehozná, fél lábnyira egy mellékároknak kitisztítása alkalmával talált egy ezüst karpereczet, mely 3''' (0·06 cm.) vastagságu dróttal több kanyarulatot tesz ki, az egészben 4" (0·17) átmérővel fordulván, 6" (0·57-nyi) magassággal bir. Ezen díszdarabnak végei szélesre verettek és hornyolva készült kígyófejeket mutatnak. Az egésznek sulya 20 latot tesz ki. (Archiv für öster. Geschichtsquellen XXIX. 320. és Gooss, Chronik d. arch. Funde Siebenbürgens. Festgabe 133.). Lásd a 390. lapon közölt ábrát.

Látjuk, hogy ezen leirás szerint az itten közlött karperecz a mieinkhez legközelebb áll. (l. alább a vajdey-nyit.)

Találtatott érdekes karika sok egyéb ezüst készlettel, mint lánczoskákkal stb, *Hévszámoson*, Kolozsmegyében 1844-ben, továbbá előfordult még 3 ezüst lánczt, melyek mindegyikének végén egy karika és az előbbiekhez hasonló peczkek lógtak. Ezekkel 318 dyrrhachiumi drachma és 120 római családi denár jött napfényre. Legrégibb ezek közt mintegy 73—50 évet vall Krisztus előtt. (L. Katalog des Wiener k. Antikenkabinets p. 337. 60—71. — Archiv f. ö. G. XXIV. 377. — Gooss: Chronik 28. és u. a. Archiv etc. 509. l.)

Márkaszéken, (Markaszeg, Szilágy — hajdan Kraszna — megye) erről Seidl (I. 28. a bécsi Münz- és Antikenkab. névjegyz. 337. l. 75. sor) azt mondja, hogy itten 1845-ik évben két nyakgyűrüt, torquest találtak. Átmérőjük 4·5—5·5 czollnyi volt; állott ezüst drótokból, melyek kigyófejekben végződtek; volt továbbá egy síma ezüstből kivert csésze; ez 2 1/4" magas és körülbelől 5" széles vala. (L. Gooss Chronik, Festgabe 1876. 36. l.)

Medgyes Erdélyben (Mediasch, Medwisch, Nagy-Kükülllőm.) hírneves lelhely, melynek legközelebbi vidékén egész hamvveder temetők találtattak. A többi közt szó vagyon 1829-ben egy gazdag ezüstleletről, mely 53 darabból állt; voltak köztük fibulák kettős számmal, több karperecz, csüngők font drótból, tekercsek és övök záradékai, melyek mind ezüstből állottak. (Szól ezekről: Arneth hírneves munkája 98. sz a. Sacken és Kenner Catalogjukban 337. Gooss. Archiv XIII. III. 508. és 36. l.

* Getriebene Arbeit.

Digitized by Google

Marodán (Aradm.) a Csiger partján ezüst karpereczet, egy másnak töredékeit és egy bronz, ujjra való gyűrűt.* Ezek előjöttek 10 db. családi denárral, melyek közt a legfiatalabb érem Julius Cæsarra vallott (l. Arch. közl. VI. 175. Gooss, Archiv 506. l.).

Hírneves lelhely *Mojgrád* is, Szilágy-, másoknál Közép-Szolnokmegyében; A sokféle itten talált tárgyak része Andrássy grófok görcsényi muzeumában van, míg a többit a kolozsvári gyűjteményben őrzik. Minket közelebbről érdekel azon ezüst lelet, melyet Zsekán Vazul cseléd 1855-ben egyik mogurai szántóföldön a napvilágra hozott. Volt ottan két nagyobb kapocs babos kengyellel és egy hasonló kisebb; továbbá egy ezüst láncz gyűrűvel, melyben egy ezüst peczek lógott. A láncz maga 0·70 cmt mér, a peczek 0·04 cmnyi.

A fibulák (kapcsok) hasonlítanak a csóraiakhoz, poszágiakhoz. Az egész lelet a nevezett tárgyakon kívül Guravojban, Medgyesen, Alparéten és Cserbelyén lalálja hasonlóit. (Gooss : Chronik 37. l.)

Poszágon, másoknál Podsága (Alsó- és Felső-) Tordamegyében találtak 1843-ban két ezüst babos kapcsot, melynek hossza 12·6 cm. (l. Arneth munkáját, G. IX. 97. — Gooss : Archiv. 508. l. VII. tábla 97. alak. Találtak még egy kis tánczot és apró díszdarabok töredékeit. Gooss Chronik. 46. l.)

A mit a bruckenthali muzeum ezüstnemű régiségekből bír, így ír Reissenberger Lajos barátom, igen kevés. Áll az egész egy ezüstleletből, melyet 1878. év julius havában *Széna-Verősen* (Zendrisch, Kis-Küllőm.) szőlőjében talált. Ezen lelet vétel útján nem sokára reá a szebeni bruckenthali muzeum birtokába jött. A kincs 2 lábnyi mélységben egy vederben, mely szürke agyagból állott, ezeket foglalta magában :

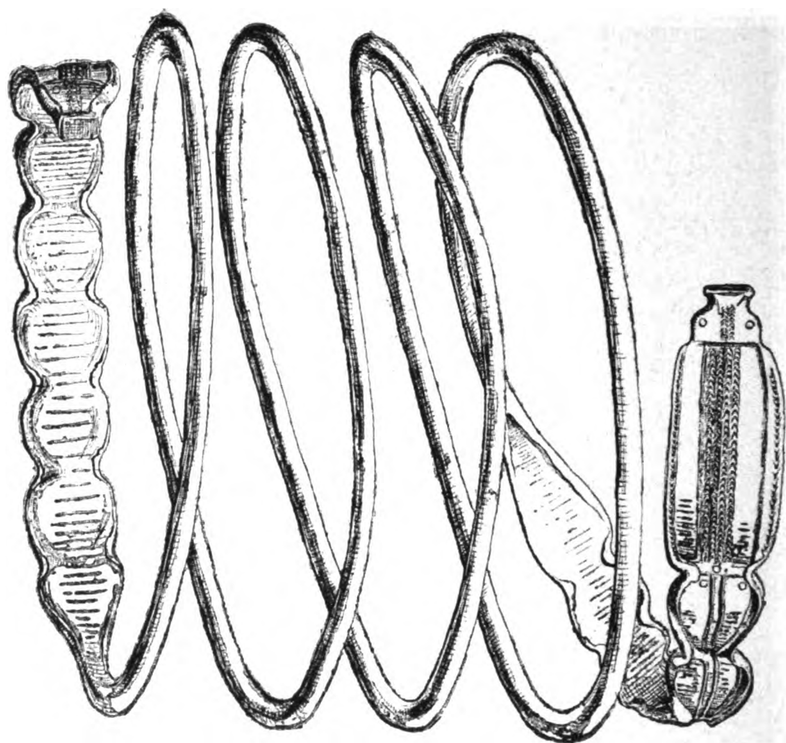
1. egy karperecz, mely 22·7 lat nehéz, 6 fordulatot tesz és 4 millimeternyi dróttekercs, 0·132 cm. magasságra emelkedik. Az átmérő 0·108 cm. végei szélesre verttek és kígyófej alakú diszítmény karczát tünteti föl. Eme karperecz tökéletesen hasonlít a heturi, marienburgihoz, melyet 1859-ben találtak és az Archiv f. öst. Geschichte XXIX. 320-ik lapon képben látható.

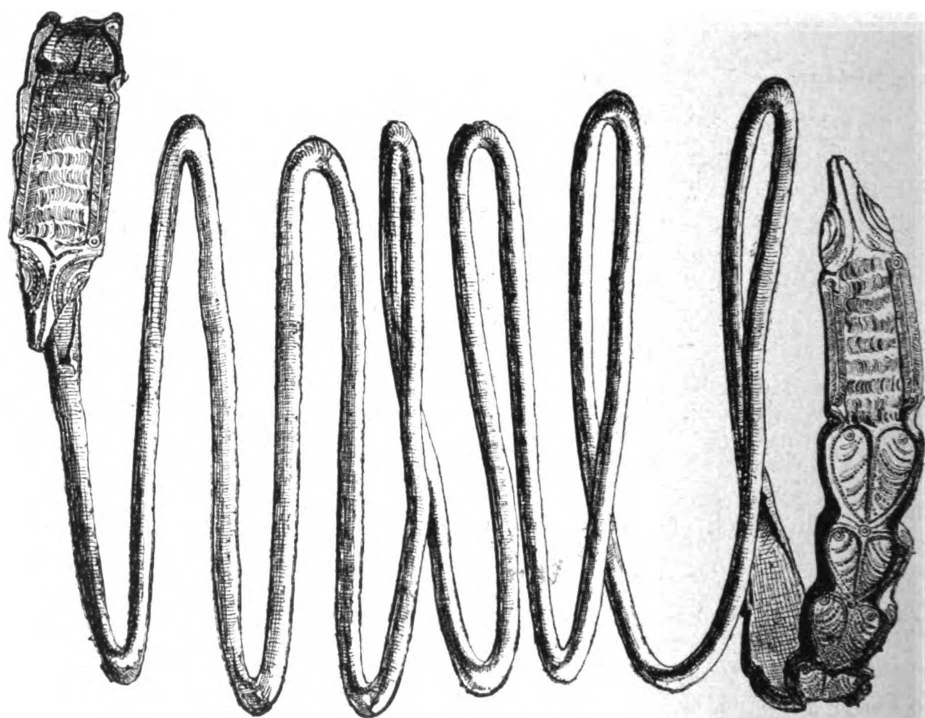
2. Egy torques (nyakperecz) ez rovátkás, közepén 6 millim. vastag ezüstsodronyból áll; a sodrony végei felé vékonyul és símul, A két kapocs (mely alkalmasint egymásba jár) összetarthatja az egészet, melynek átmérője 0·122 cm. (Vajon nem-e hasonló a mi torquesünkhöz ?)

3. Három ezüst drótból font gyűrű, melynek végei mintegy 6 cmnyire egyenközűen fekszenek és azután a főkengyelre feltekerednek. Átmérőjük 0.69, 0·7 és 0·72 cm.; 4. egy 0·355 cmnyi hosszú láncz, a drót négyes átmetszetű és 2 millim. vastag ezüst sodronyból áll. 5. Idetartozik még egy ezüst lemezből való fibula hosszúra nyújtott kengyellel, áttört horonynyal és félkörű dombor hátlemezzel. (Correspondenzblatt des Vereins f. d. Siebenbürg. Ldkde 1. év 85. l.)

* A lelet 1866. május 30-ikán került hozzám és a pesti n. muzeumnak volt szánva. Az ép karikának átmérője 4" 10‴, záradéka valami állatfej feléből állott, 2 "-nyire végétől síma, de folyvást vastagodó, míg 3 élű csavarba átmegy, mely közepe táján 4 ‴-nyira növekszik, Én akkor az egészet izléses római műnek tartottam. (A muzeumi ezüstök közt a D. 39. jelzés közt fordul elő, de a muzeumi alább közlendő rajzok közt nincs.)

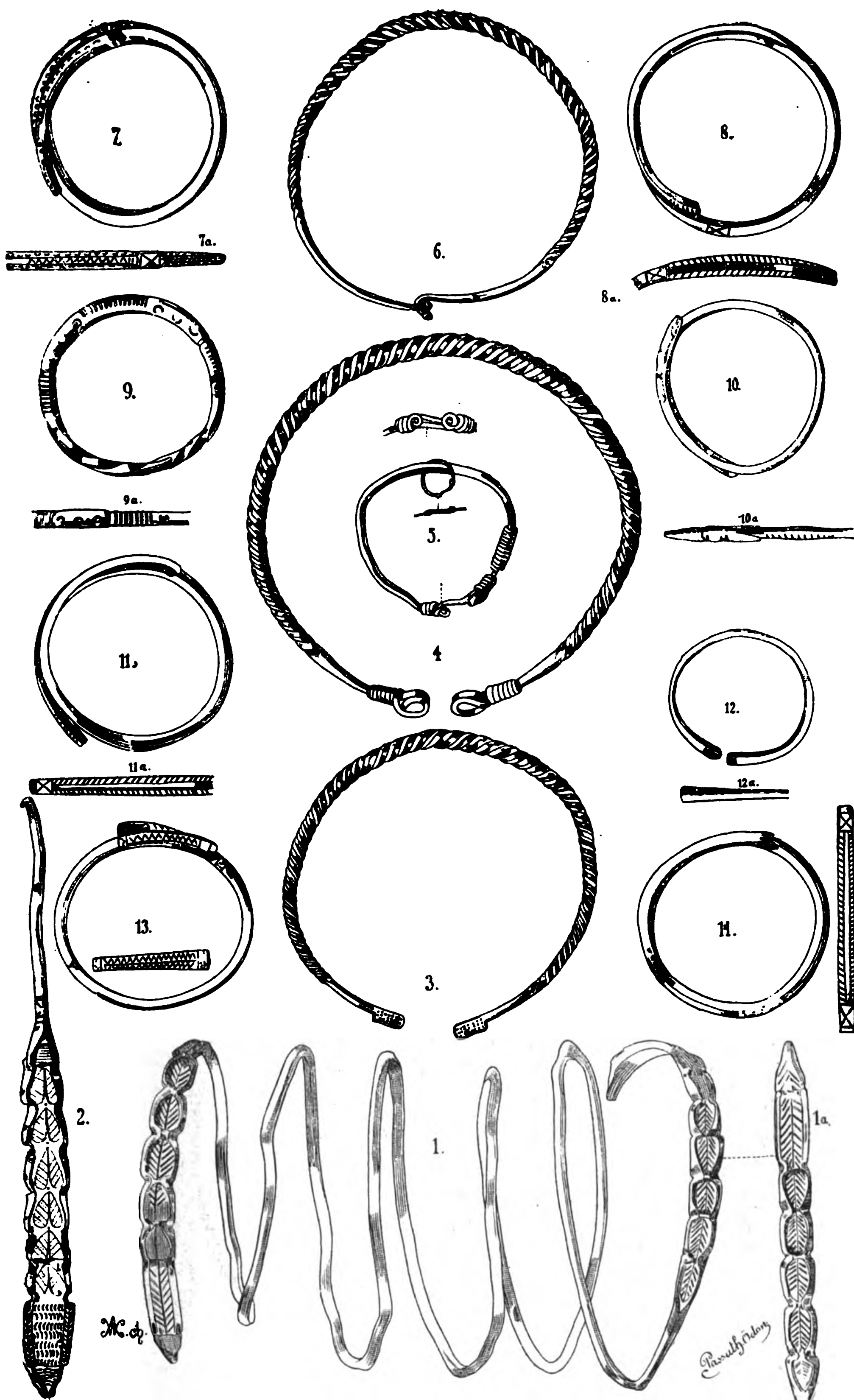
Digitized by Google

A HÉTÚRI ÉS VAIDEYI ? KARPERECZ A BÉCSI CS. GYÜJTEMÉNYBEN.

Digitized by Google

RÓMAI KORI BARBÁR EZÜST ÉKSZEREK A N. MUZEUMBAN.

Digitized by Google

Hasonló a többihez a *Vaideyben* (Waidendorf Hunyadm. előbb a brassói székben) talált kargyűrű. Hétszeri kerületet tesz és 4 ″-nyi kigyófejekben végződnek. Ezt jelenleg a bécsi császári régiségtárban őrzik. Kétség sem lehet, hogy ezen darab párhuzamos a héturival. (L. Mitth. der C. C. 1870. 26 — Katalog des Antikenkabinets. 334. 31. és Gooss: Chronik d. Arch. Funde Siebenbürgens, Festgabe. 138. l.) Lásd a 390. lapon közölt ábrát.

Ide kell számítanunk a *veprováczi* (Bácsm.) leletet, mely a magy. nemz. muzeum 1878-iki jegyzőkönyve 108. száma alatt felemlíttetik. Az

1. drótkarika, záradéka lemez, kulcslyuk alakú, peczke hiányzik, 4 mmnyi.

2. Ezüst karperecz, mely lapos lemezből készült. Nyílt végein egy levágott orrú kígyófej látszik, melynek tetején négy karikától körülvett pont, több karczvonal és pontocska tűnik fel. 3. Törött darabban, kinyújtva 17·2 cm.; szélessége 0·5—1·3 cm; vastags. 0·15 cm. 4. Hasonló ezüst sodronyból, nyilt végei laposak, vékony lemezzé verve és kilyukasztva, átm. 6 cm. 5. A 4. párja, hasonló törött. 6. Gyűrű bronzból, reá csavart diszítéssel; bronz sodronyon létező Hadrianus és Licinius pater érmeivel.

Ismeretlen lelhelyüek:

A 9. számú ábra,* mely a Plank-féle gyűjteményből való, a m. n. muzeumnál D. 25 alatt található. Planknak nem volt rendes jegyzéke, a tárgyakat csak valószínűleg határozta meg, és azért ha lelhelyet mondott volna is, az nem lenne megbízható.

Ráth György gyüjteményéből 12 sz. Schiefner Jánostól Budapesten, 10 sz. Magyarországi kereskedőktől 6 sz.

5. ábra. Ismeretlen lelhelyű Magyarországból. 2. sz. A 3-ik számu kargyűrű? és D. 36 muz. szám, melynek rajzát nem birjuk, a Jankovich Miklós gyűjteményével került a m. n. muzeum gyűjteményébe és mind a két lelet zemplénmegyeinek mondható.

Ugyancsak Jankovich gyűjteményéből, mint Erdélyből származók szerepelnek 4. sz.** 7. sz. (D. 29.) 8. sz. (D. 30.) 11. sz. D. 28.) 13. sz. (D. 26.) 14. sz. (D. 31.). A kolozsvári muzeumban az idézettekhez hasonló ezüst ékszerek nincsenek.

Rómer F. Ferencz.

ÁSATÁSOM AZ Ó-SZŐNYI RÓMAI TÁBORBAN. (Első közlemény.) Hét kilométernyire Komáromtól, 1000 lépésnyi távolban Ó-Szőny keleti végétől, közvetlen a budapest-bécsi országút és az evvel — a szóban levő területen — párhuzamos magyar kir. államvasut mindkét oldalán, egy jelentékeny, majdnem teljesen sík földsánczmaradványok és sánczárkok nyomaitól bekeritett birtokrész (parcella) emelkedik ki a környező sokkal alacsonyabb területből. (II.)

Talán sok idegen csodálkozott arra menet a szabályos táblaalak-

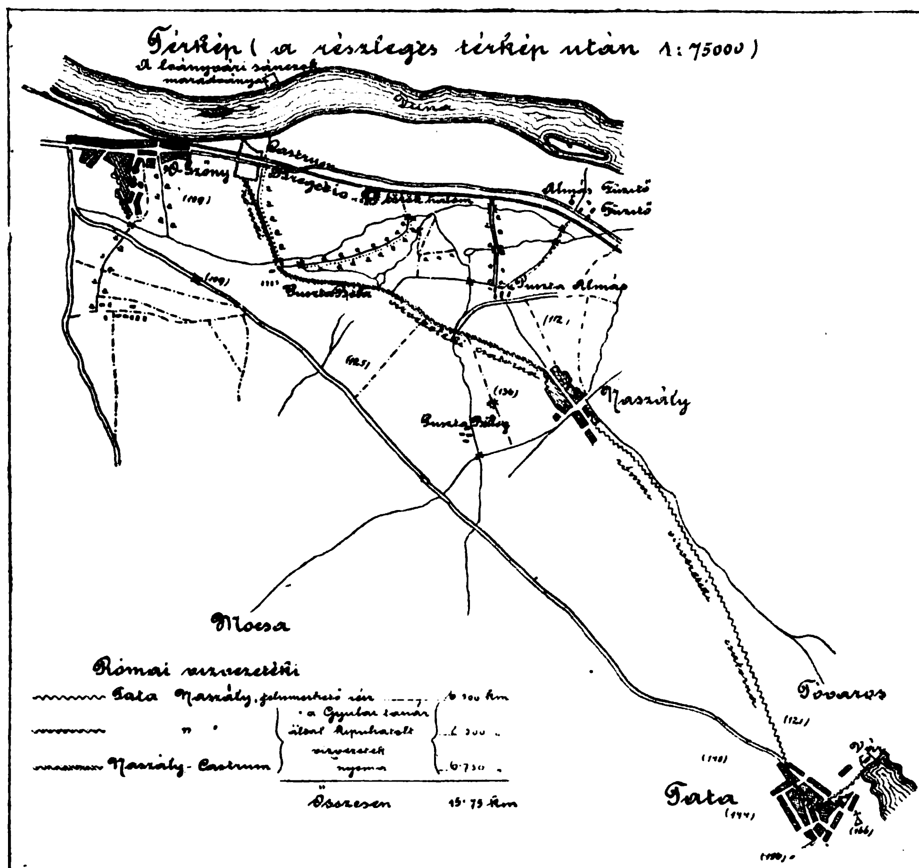
* Ezen számot, valamint a többit is 14-ig, lásd a II-ik táblán.

** Valamint a többi gyűrűk-, tekercsekhez stb. mindenféle hasonlók majdnem az északkeleti muzeumokban találhatók, úgy a 4-ik számhoz formít ama, de bronz gyűrű, melyet Kiewben (mint a Kikov melletti Kurgánból XXII. oszt.) lerajzoltam.

Digitized by Google

és földsánczokon, a kiváncsi kérdezőnek rendesen be kellett érnie a földmives azon rövid utbaigazitásával, hogy ez a hely hajdan római vár volt, melynek ma Pannonia a neve. De a ki tovább kutatott, megtudhatta, hogy ez a ma Pannoniá-nak nevezett hely azonos a legio I. adjutrix Bregetio nevü castrumá-val, mely a római császárok idejében nagy szerepet játszott.

Én is így jártam, midőn azon czélból léptem először e területre,

hogy azt — mint egy uj lánczszemet — a komáromi erőd-övbe beleilleszszem és megerősitsem.

Komárom alatt a Duna partvidéke igen alacsony és áradásoknak van kitéve. Hozzájárul még, hogy a tatai vizeknek, melyek ma Almás felső végén és Füzitőnél szakadnak a Dunába, hajdan nagyon végzetes lefolyásuk volt, mert még 50 év előtt részben Ó-Szőnyön a kath. templom és kastély mellett ömlöttek a Dunába s ennek vize sokszor duzzadást okozott s ennek folytán az Ó-Szőny és Tata közt fekvő partvidék hatalmas árterület és állandó mocsár-vidék volt.

Digitized by Google

A budapest-ujszőnyi magyar kir. államvasutvonal épitésekor tehát már a közlekedés biztositása szempontjából a sineket megfelelő magasságban kellett lerakni s ez okból vasuti töltést emelni, mely egyidejüleg az Ó-Szőny és Tata közt levő belső területet az árviz és elmocsárosodás ellen védje.

Hogy ezen 2—4 méter magas vasuti töltés az uj-szőnyi hídfőt védő erődnek — az ugynevezett igmándi sáncznak — védvonalát megszakítja, hogy ezen igmándi sáncz előterének ágyuval való lövöldöztetését gátolja és végre, hogy az innenső és túlsó erődművek közt szükséges összeköttetésnek útjában áll, azt fölösleges volna magyaráznom.

Ezen akadályt csakis úgy lehetett elhárítani, hogy a komáromi erődővbe egy uj erőd ékeltetett be, honnan a vasuti töltésre és az általa elvágott területre közvetlenül lehet ágyúval lődözni és ez az oka az I. sz. positio vagy helyesebben vasuti telep létrejöttének, melynek a magyar kir. államvasutak költségére való kiépitése reám bizatott.

A karókkal való kitűzés, lejtmérés és az átmetszés taval márczius 2-án kezdődött. A ma már kész erőd a legio I. adjutrix táborhelyének délkeleti sarkán, szóval történeti nevezetességü területen emelkedik.

A castrum területe, midőn azt taval először körüljártam, a környező alantabb fekvő területet 1·80—2 méternyire dominálta. A hajdani sánczokat, melyek az uj erőd közelében még épségben voltak és az árkokat felvettem. (I.)

A közép- és alsó castrum területeinek mostani birtokosától értesültem, hogy az egész castrum területén a tábori épületek falainak romjaiból roppant sok követ kiástak már és akárhányszor igen értékes régészeti leletre bukkantak.

Így p. o. a mult évben Tuzla úr az elő- és kis castrum területeinek birtokosa, az újszőny-budapesti vasútvonal építésekor terjedelmes és hálás ásatásokat tett.

Köztudomású dolog, hogy különösen 1862 óta téli időben a foglalkozás nélküli ó-szőnyi földmívelők a kiásott kövek vagy az esetleges lelet fele része fejében a föntebbi összes területen ásni szoktak. Az Ó-Szőny és a castrum közti úton ezer meg ezer köbméter kiásott követ láthatni rakásokba összehordva, mely mind a múlt télen került fölszinre.* E roppant kőtömegek a táborhely körül elterülő municipium egykori kiterjedésének hangosan beszélő tanui.

A földben levő falak fekvését a munkások hegyes vasrúddal kutatják ki; a falak közt levő földet érintetlenül hagyják. Az arra valóktól tudakozódtam s ennek alapján állitom, hogy Ó-Szőnyön még idáig

* 1885/86 telén a castrum és Ó-Szőny közt levő Vásonkői-féle birtokrészen ujból roppant sok követ ástak ki.

Digitized by Google

Az egykori római Bregetio-nevű castrum tervrajza, tekintettel az 1886. évben épült vasuti erőd területén történt leletek és lelhelyekre.

(1:5000)

a Duna

| 30 m | 24 | 10 | 37·5 | 10 | 16 | 31 | 52·5 | 25·3 | 64·5

Az 1838-ki árvíz által elhordott nagy épületeknek 40–60 cm vastag, faragott és terméskőből rakott – ma is látható alapfalai.

É.

D.

most is meg levő árok (határvonal)

a sánc alig ismerhető fel

a még felismerhető árok

a sánc alig ismerhető fel

43 m

Tuzla birtoka

valószinüleg egy nagyobb épület romhalmaza

226 m.

150 m.

felső vő 2-od osztályu dűlőút

magyar kir. államvasut

30

Bécs ⟵ országut ⟶ Budapest

20

egy márvány szobor lelhelye

Cs. k. várerődítési terület.

1–11 valószinüleg a tornyok alapfalainak kiásása folytán támadt mélyedések.

Constantinus Magnus csaladjára vonatkozó feliratos kő

egy torony maradványai

14 Egy iszaptartó fekvése

egy torony maradványai

nagy fedő lap

a kiásott falak rendszere

csatorna kő

Marc Aurelra vonatkozó feliratos kő

faragott kőből épült falak

a szomszédos Lövinger birtoka

jól felismerhető árok

jól felismerhető sánc

lehordott dűlőút

majorvi

teljesen ... Béla

315 m.

1 2 3 4

ezen tornyot Vosster őrnagy szerint 1872 Petrovics ut. birtos ásakta ki.

nagyobbára lehordott nagy sánc

12–14 iszaptartó

15–16 temetkezési hely

15 12 16 13

teljesen lehordott nagy sánc

omladozó kemencze egy torony maradványai

még felismerhető árok

5 6 7 8 9 10

442·50 m.

senki sem ásatott rendszeresen s így alapos volt azon gyanításom, hogy az erődépítéssel járó — a tábor utczáit és szobáit elborító — hatalmas földtömegek kiemelésekor gazdag leletre fogok akadni.

Az első földmunkálat abból állott, hogy a 30—50 cm. mélységre terjedő termőföldet kiemeltettem és az útból elhordattam, hogy később töltési földnek használjam. Alig hogy megkezdődött az ásatás, mindjárt találtak a munkások római pénzt. Az első két hétben 1800 méter földet ástak ki és ezernél több bronz pénzt, fibulát s számtalan különféle alaku kapcsot, lakatos-, kovács-, rézművesmunkát találtak. Sajnos, hogy a talált tárgyak többé-kevésbbé meg voltak sértve; a pénzeken tűz, elmállás és a trágya vegyi befolyásának nyomai voltak észlelhetők. Csak a főárkok kiásásakor és többnyire 0·80—1·40 és 2 méter mélységben, a hol rendszeres falakra is akadtunk, találtak a munkások urnákat, korsókat, csattokat s több efféle anticagliákat, továbbá ép pénzeket és feliratos köveket.

A falak, melyek szétbontva 700 méter kőanyagot szolgáltattak, teljesen megfeleltek a Rómer által — az Arch. közlemények 3. kötetében — ábrázolt castrum-tervnek melyeken világosan meg lehetett három építési korszak egymástól elütő építési anyagát különböztetni, miből a castrum többszörös feldulatására és újból való felépítésére lehet következtetni.

Az első építési korszakból való falak nagy tömör — egyenközlapúan durván faragott — kövekből voltak építve, alapjukban semmi nyoma sem volt a kőragasztónak és 60 cm. vastagságuak voltak; a második korszakból való falakban kisebb-nagyobb kövek fordultak elő, ez utóbbiak valószinüleg az első korszak maradványai voltak; a harmadik korszak falai még hitványabb kőanyagból voltak rakva, melyekben az előző korból való kőmaradványokra, padlótéglákra és tégla-törmelékre akadtam. A második és harmadik korszak vakolattal készült falainak vastagsága 40—50 cm. közt váltakozott.

Ezen falakat könnyü volt lerombolni, mert a kőragasz porhanyó volt, mig ellenben a via angularisban az új erődtől keletre kiásott toronymaradványokon (lásd a II. tervrajzot), továbbá a kisebb castrumnak a Duna zajlása által ledöntött néha 0·5 méternyi falomladékain — a Duna szélén — a kőragasz összekötő képessége valóban bámulatos.

A kő anyaga valószínűleg a süttői kagylós mészkőbányákból való.

A Duna partján levő falomladékok kőragasztékában finom kovamurva és valószínűleg vízálló hydraulikus pótlékok vannak.

Az uj erőd mostani árkaiban talált falak egész az alap aljáig, vagyis az őseredeti mélyen fekvő róma korbeli termő rétegig fel lettek tárva.

Legtöbb tárgy a mai és a római — mélyen fekvő — termőföld közt való réteg faldomlaékaiból került felszínre. A felső termőföldben

Digitized by Google

kiválóan pénz és lakatos-, kovács-, rézművesmunka, továbbá állati és emberi csontok fordultak elő, miből jogosan lehet azt következtetni, hogy a castrum területének hajdani birtokosai a castrum régi sánczain belül levő, a mainál sokkal mélyebb térséget kitöltsék és termővé tegyék a közvetlen szomszédságból, vagyis a castrumon kívül eső csaták színhelyéről hordták be a termőföldet.

Azon körülmény, hogy e castrum többszöri elpusztítása, kiraboltatása, az idő vasfogának rombolása és a munkások kapzsisága daczára mégis oly sok tárgyat sikerült összegyűjtenem, újabb bizonyítéka Bregetio hajdani gazdagságának.

Az éremgyűjtésre kiváló gondot fordítottam és nem riadtam vissza semmi pénzbeli áldozattól, hogy azt minél teljesebbé tegyem.

Az egész ásatás alatt fősúlyt az olvasható föliratu érmekre fektettem. Mert a hol a fölirásos kövek elnémulnak, csakis azok adják tudtunkra a rómaiak viselt dolgait.

Az emberi csontok többnyire tömegesen fordultak elő, néhány teljesen ép csontváz 1·80 méter mélységben nagy födő téglák közé rakva fordult elő. Ily temetkezési helyre a via angularisban — a vasuti erőd jobb oldalán — akadtunk, 10 tégla-koporsót találtunk ott, mindegyikben ép koponya, csontváz és — olykor olvashatlan — érem volt. Két téglakoporsóban az emberi csontokon kívül állati csont is volt, ez utóbbiakat fehér színükről könnyű volt az emberi viaszsárga csontoktól megkülönböztetni. A koporsóban talált emberi csontok porhanyóbbak voltak, mint a törmelék közé keveredettek. A porta decumana-tól keletre fekvő iszaptartónál (lásd a II. mellékletet) a munkások egy más temetkezési helyre is bukkantak, mely a kisajátított kincstári részből a hajdani quæstorium (élelmezési hivatal) felé jó messzire beszolgálhat. A fiatal emberek csontvázai — állkapczáik tele voltak ép fogakkal — téglaburkolaton, téglákkal befödve, 1·20 méter mélységben feküdtek a jelenlegi felszín alatt; egy férfikoponya balszemén vágás okozta bemélyedés volt. Elvétve egy pár női csontvázra is akadtunk. Három teljesen ép koponyát a budapesti anthropologiai múzeumba küldtem. A hullaégetésnek semmi nyomára sem akadtam. Az emberi csontokat a munkások — vallásos érzületből — az erőd földsánczaiba kaparták be, mit azért említek különösen, hogy ha valamikor átalakítanák az erődöt, e csontok téves gyanítgatásokra ne szolgáltassanak okot.

Az említett temetkezési helyek aligha abból az időből valók, midőn még a castrumban római legionariusok feküdtek. Sőt valószínű azon föltevés, hogy az elhagyott castrumot, midőn az V—VI. században Pannoniában a római legiók megsemmisültek, Bregetio városának megmaradt lakói használták temetkezési helyül.

Berkovics-Borota.

Digitized by Google

KÉT KÖZÉPKORI ELEFÁNTCSONT DOMBORMŰ. A Strossmayer-féle zágrábi akadémiai képtárban két érdekes elefántcsont-faragmány van őrizetem alatt, melyeknek hű képeit itt közlöm,* (400. és 401. oldalon) hozzáadván a szükséges leírást és a menynyire lehet a műtárgyak archæologiai méltatását.

Mindkét lapnak magassága egyformán 26 cm., szélessége 11 cm. és 2 mm. A balfelőli lapot (400. oldalon) aránylag széles, dúsfaragású kettős keret ékesíti. A belső keret sík, diszítve símán vésett és szabályosan váltakozó juharlevelekkel, körtécskékkel és bogyókkal. Ez utóbbiak egy kissé mélyítvék s ezüst fonal kőríti és tarka üvegdarabocskák ékítik őket, a melyek talán az egykori drágaköveket pótolják; az üvegdarabocskák közül sok kihullott, némelyikről az ezüst kerítés is lefoszlott. Ez a síma keret egy másodikba van befoglalva, mely akanthus levelek kettős koszorújából áll. E koszorúnak profilja egy kissé behomorúl, laposabb szélén dudorodás van, majd egy levéldíszű hornyolat és a levelek felhajtott széle ismét emelkedést mutat. A koszorút alkotó mindenik levélcsomó aljában egy-egy váltakozva vörös vagy zöld festékkel kitöltött lyuk található, melyekben üvegdarab avagy épen drágakő lehetett megerősítve. Három ilyen lyuk az egész lapon keresztül hatol.

A kettős kereten belől eső tért egy ívekből álló sor két részre osztja. A tér síma rézsútálló síkjaival négy centiméternyire mélyed be. Felső felében, sárgás alapon ott áll az isten anyja, jobbján ül a gyermek Krisztus ruhával fedve, baljával valami gömbölyű tárgyat mutat fiának. Krisztus jobbjával anyja állát simogatja, baljában könyvet tart. A Madonna hossszú köpenybe van burkolva, fejét fátyol borítja és korona ékesíti.

Az alsó mező egy öreg, hosszúszakállú férfit tüntet elénk, a ki szintén hosszú köpenybe van burkolva, baljában egy nagy korongot tart és jobbjával reá mutat.**

A lap hátulja egy kissé homorú és valami éles eszközzel meglehetősen szabályos hálóforma idom van reá karczolva. Jobb oldalán lent is, fent is két vágás látható szögek nyomaival. Ezek egyrészt szabályosan oszolnak meg a térben, másrészt minden rend nélkül állnak. E jelek: 69 és $\underset{+++}{1500}$, a melyek szintén a lap hátsó felén találhatók, valószínűleg jelentőségnélküliek, de annál jelentősebbek a két vágás körötti szögek nyomai, mert a bevágások nyilván arra szolgáltak, hogy a két lapot mint mozgatható fedelet valamely könyvhöz erősítsék, a szögeknek pedig az lehetett a rendeltetésök, hogy az egész lapot egy másik laphoz kapcsolja.

A másik lap (401. oldalon) két egyenlőtlen részre oszlik, melyek közűl mindenik külön egészet alkot és styl tekintetében a másiktól teljesen különbözik, úgy hogy első tekintetre észrevehetjük, hogy két különböző kéztől eredt.

A felső részt akanthus levélbokrok szegélyzik, a melyeket a törzsön szalag foglal össze.

* A két autotypiát a «Glasnik» tisztelt szerkesztőségének szívességéből közölhetjük; a fényképes fölvétel Zágrábban, a horganykép Budapesten Weinwurmnál készült.

** Ez alak értelme nem világos. Lehet, hogy magát az atyaistent ábrázolja. V. ö. *Didron, Ann. IX.*, 183. lp. és 346. lp. De ilyen korongok mint szentek jelvényei is találhatók. Lásd: *Baudot, la sculpture française.* Paris 1884.

Digitized by Google

Az akanthus-bokrocskáktól mindkét felé egy-egy madár áll (talán féniksz,) melyek csőreikkel egymás felé fordulnak. Ez aránylag széles keretet nem különíti el éles és biztos határ a belső téren ábrázolt jelenettől, csak alól választja el a szegélydísztől az alakokat egy levéldudorodás, a másik három oldalon az alakok és ékítmények egymásba folynak. E három oldalon egy-egy vékony pálczataggal kerített, mélyebb, négyszögű, síma mező vág bele a keretbe, a melyben hat vagy hét szögnyom vehető észre.

E szegélyen belül áll négy oszlopon egy boltívekre épített kupola. A középső ív alatt ül Krisztus a trónján, a mely két kis oszlopocskán nyugszik. Testét hosszú ruha és nagy köpeny födi, lábát egy felmagasodó négyszögű síma zsámolyra helyezi. Jobbját a Megváltó áldólag terjeszti ki, balkezében bizonynyal az evangéliumot tartotta, de az hiányzik. Csak a ragasztéknak látszik meg a nyoma, melylyel oda volt erősítve; valószínűleg nem elefántcsontból készült, hanem zománcz vagy arany lehetett.

Krisztustól balra egy ifjú áll (angyal), a ki jobbjával koszorút nyújt feléje, baljában pedig kettős pálmalevelet tart; jobb felől szintén egy ifjú áll (angyal), kinek kezében valami meghatározhatatlan tárgy (talán pergament-tekercs és rajta dicsének) látszik, balja lándsára támaszkodik. Ez ifjú fölött egy szárnyas angyal lebeg, a ki Krisztusnak valami meghatározhatatlan tárgyat (talán pergament-tekercset és rajta dicséneket) nyújt oda, jobbfelől meg egy másik angyal látható, a ki szintén nyújt feléje valamit (talán virágot vagy babért) és a ki baljában pálczát tart.

Figyelemre méltó, hogy Krisztus köpenyén hat, a balról álló ifjúén öt, a jobbról állóén tizennégy likacs vehető észre. Hasonlókép Krisztus hosszú ruhájának és alsó ruhájának a szegélyén is találunk két-két ilyen lyukat. Továbbá a zsámoly szögleteiben, az oszlopocskák lábán és fején, valamint az ívtámokon, a vánkoson, á trónon, az angyalok hajában, szárnyában és dicsfényében, végűl a keretbeli akanthuslevelek felhajló csúcsain szintén találhatunk ilyen megerősítésre szolgáló szögek nyomára.

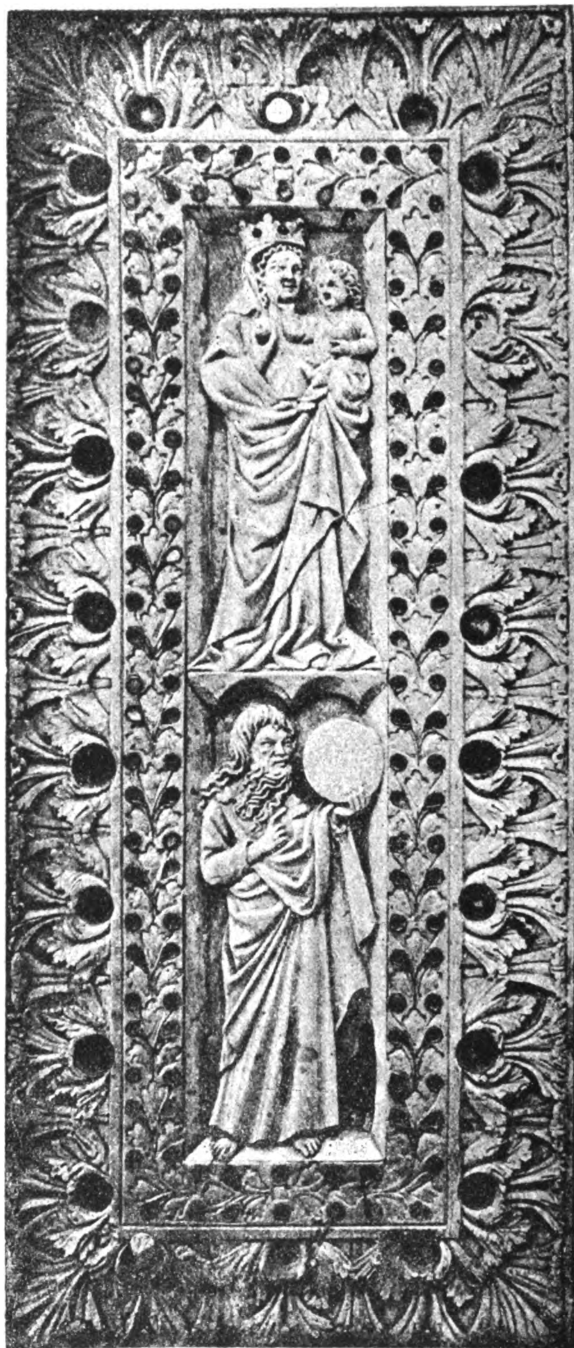
E nyomokból és e nyomok elhelyezkedéséből arra következtethetünk, hogy mind az architektonikus részek, mind pedig a ruhák, nimbusok és angyalszárnyak aranynyal vagy festékkel voltak bevonva. Különösen az architektonikus részben oly hanyag a munka, hogy könnyen beláthatjuk, hogy az elefántcsont-metsző a kidolgozáskor ily utólagos diszítésre számított.

A kupola alapján vörösfestésnek a nyomára akadunk, magán a kupolán pedig sárgás szín látszik. E szerint bizvást föltehetjük, hogy ez az egész fölület színezve és dúsan diszítve volt. Az előadás tárgya könnyen megfejthető, a diadalmaskodó Krisztust ábrázolja.

A lapnak alsó fele, melyet egyszerű síma keret körít, Krisztust tünteti elénk a keresztfán. Balról isten anyja, jobbról János evangelista, a ki fejét jobb kezébe sülyeszti, baljával az evangeliumot tartja. Krisztus teste meztelen, csak derekát födi nagy kendő, lábai keresztbe téve.

A jobboldali lapnak hátulja teljesen egyezik a baloldaliéval. A lapoknak hátsó oldaláról világosan látható, hogy mind a kettő könyv fedeléül szolgált. De ha a két lap kompozitióját nézzük, rögtön észreveszszük, hogy nem simmetrikus és hogy styljök egymástól elütő.

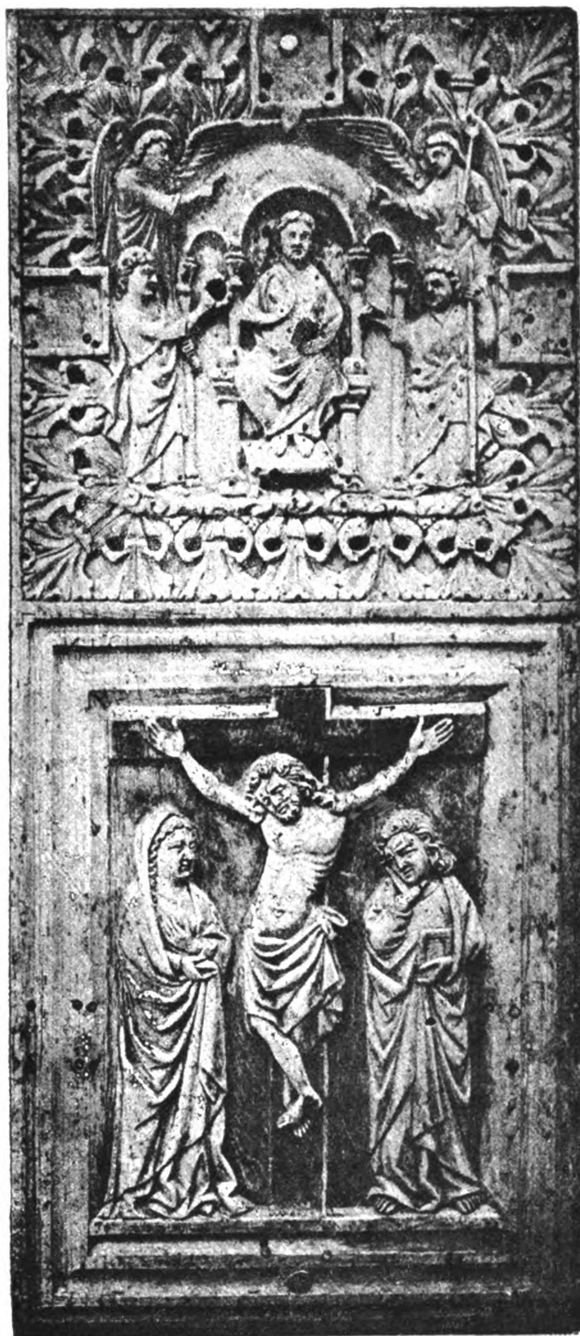
Digitized by Google

Bizanczi korból aránylag kevés elefántcsont-dombormű maradt reánk. Készletünket legfőkép dupla táblák (diptychonok) hierothékák és ereklyetartó-szekrénykék képezik.* Az utóbbiak közűl egyet Labarte bemutat műve második

* V. ö. W. Maskell. *Ancient et medieval ivories in the South Kensington Museum.* London 1872.

Digitized by Google

kötetének nyolczadik tábláján. A szekrényke Kopasz Károly idejéből való. Rajzát Labarte után itt adjuk. (403. lapon.)

Kerete, a mely az angyali üdvözlet jelenetét környezi, a mi jobboldali lapunk felső feléhez nagyon közel jár. Az alak hasonló, azok a síma szegélyű bevágások, a melyek ezt a Labarte-közlötte lapot a többi lapocskákkal együtt

Digitized by Google

szekrénynyé rótták össze, megfelelnek a mi lapunkon előforduló hasonló fajta bevágásoknak és a két lap ékítményes keretét tekintve közeli, mondhatni szembetünő rokonság mutatkozik, valamint az angyal-alakok is rokon alakítások. Sőt a két lapnak architektonikus alkatrészei is egyeznek; azonos kivitelű a kupola is, a mely a trón fölött emelkedik, csakhogy a trónon a Labarte-féle lapon szűz Mária ül, a mienken pedig Krisztus.

E hasonlatosságból kettős következtetést vonhatunk, egyik az, hogy a mi lapunk Kopasz Károlynak azon szekrényével, melyet Labarte bemutatott, egy és azon időben készült és a másik az, hogy mind a kettő azonos czélra volt rendelve. Ellenkezném azonban ezzel azon körülmény, hogy a mi lapunk egy hosszabb, diptychon-fedélre szánt lapnak a része, míg a Labarte-féle lapocska egymagában áll.

De az ellenmondás megszünik, ha a mi jobboldali lapunkat tüzetesebben megvizsgáljuk, mert meg kell győződnünk, hogy e lapnak felső fele az alsóval nemcsak szerkezetre nézve nem egyezik, hanem technikára és stylre nézve is teljesen elüt tőle, úgy hogy a két lapot csak közös anyaguk kapcsolja egybe. A két kép — úgy látszik — mintegy véletlenűl került egyazon lapra egymás alá; sőt a lapot kétfelé választhatnók, a nélkül, hogy a kapcsolat megbomlanék, ellenkezőleg a rejtély meg volna oldva, ha mindenik lap magára állana és a kettő csak esetleg tapadt volna egymáshoz. De bármily pontosan vizsgáltuk is meg a lapot, úgy találtuk, hogy ugyanazon egy darab elefántcsontból van faragva.

Hogy azonban egy szekrény-részül szánt lapocska egy diptychon-fedélnek szolgáló lapra van metszve, annak csak valami esetleges technikai jelentősége van. Minthogy pedig a kolostoroknak körülbelül *diptychonokra* volt legnagyobb szükségök, e szerint fölöttébb valószínű, hogy a középkor elején a kolostor mesterei számára az elefántcsont már félig diptychonnak dolgozva került vásárra, úgy hogy ha a kolostor mesterei ereklyetartót vagy más kisebb tárgyat, például tükröt, fésűt vagy egyebet akartak elefántcsontból faragni, a szükséges lapokatlegkönnyebben síma, még vésetlen diptychon-lemezek alakjában szerezhette meg.

Mi tehát azt véljük, hogy a mi balfelőli lapocskánk ilyenformán mint szekrény-fedél félig-meddig ki volt dolgozva, a jobbfelőli lap felső fele a szekrénynek egyik keskeny oldalrészéűl készült és teljesen ki is volt dolgozva. De közbe kellett valaminek jönnie, a mi a szekrénykének bevégzését megakadályozta.

A mi diptychalis szekrénynek készült két lapunk sokáig heverhetett kidolgozatlanúl, a míg más későbbi mesterek úgy vélekedtek, hogy alakjuknál fogva könyvfedélül is beválnak, ily czélra ki is dolgozták — csakhogy egészen más módon — és könyvre is erősítették őket.

A kort, melyben a két lapnak oly külömböző részei keletkeztek, nem bírjuk kellő biztossággal megállapítani, Labarte az általa leírt és bemutatott szekrénykét Kopasz Károly idejébe teszi, tehát a kilenczedik század közepére. A mi jobboldali lapunk felső felében az alakok még nemesebbek, ruháik redői és arányaik egymáshoz még jobbak, mint a Labarte-féle táblácskán, semmi esetre sem származhatnak ennél későbbi időből.

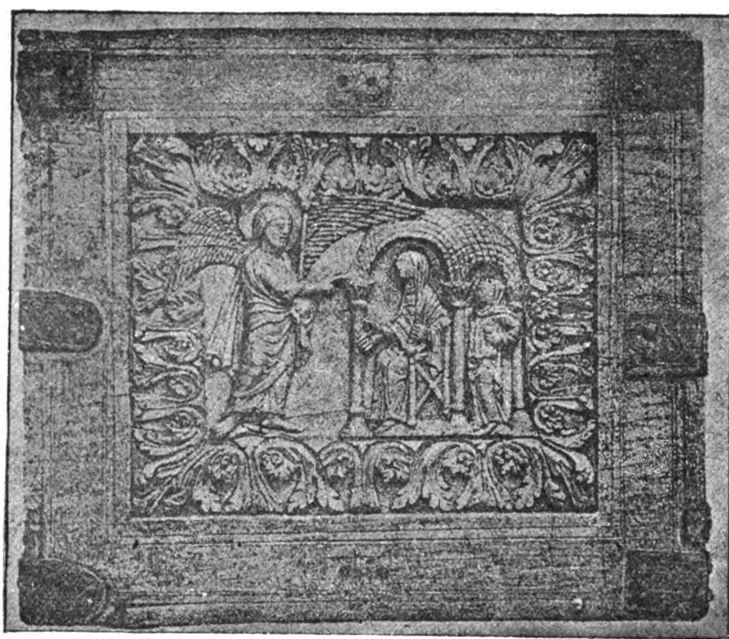
Ez a kor-meghatározás csak a jobboldali lapnak felső felére és a bal-

Digitized by Google

oldalinak az ékítményeire áll, ellenben a baloldalinak az alakjai valamint a jobb lapnak egész alsó fele sokkal késöbbi korból származnak.

Hajlandó vagyok ez utóbbi részek kidolgozását egészen a 12-ik századba tenni, úgy, hogy e szerint azt kellene föltételezni, hogy a munka kezdete és végrehajtása között körülbelől 300 esztendő telt el.

Érzem, hogy előbbi föltevésem nagyon elgyengül ha a készítési időközt ily hosszúra teszszük. Megeshetett ugyan, hogy még gazdag tekintélyes és jól rendezett kolostorban is valamely megkezdett munkát ily hosszú időre félretettek, hogy majd más körülmények között ismét elővegyék, de bajos egy ilyen föltevést csupán a dombormüvekben észlelhető stylbeli külömbségre alapítani. Mert a mint Bode nagyon helyesen megjegyzi, épen a 11-ik és 12-ik században

ELEFÁNTCSONT TÁBLÁCSKA KOPASZ KÁROLY IDEJÉBŐL.

találhatók Németországban külömböző iskolák, a melyek nem állanak egyazon fokon, sőt magán, valamely iskolán belül is akadtak külömböző irányú művészek, továbbá számos elefántcsont-metsző ez idétt régi minták másolásával is megelégszik.

Könnyebben igazolhatnók tehát azt a föltevést, ha fel akarnók venni, hogy két külömböző ízlésű művész dolgozott e két lapon a 12-ik században; az egyik 9-ik századbeli mintát másolt, a másik pedig korának styljét a neki jutott laprészen megtestesíté. De arra is gondolhatnánk, hogy a lapokat egyik műhelyben kezdték, a másikban végezték. És ha ugyanazon korban végződik a munka helye, ez a lapok rendeltetésében történt változást is eléggé megmagyarázhatja. Egyik kolostorban bizanczi modorban fogtak hozzá, mint szekrénykéhez, a másikban úgy végezték be, mint diptychont.

Digitized by Google

Bármily bajos is határozott támaszpont nélkül azon a nézeten megállani, hogy a mi lapjaink egyik része a 9-ik másika a 12-ik században készült, azzal a feltevéssel sem kevés nehézség jár, hogy a lapokat egy időben ugyan a 12-ik században, de külömböző kolostorokban dolgozták volna.

A szögek, az aranyozás vagy zománczozás nyoma, a melyre a jobboldali lap felső felének az alakjain valamint az architektonikus alkatrészeken akadtunk, teljesen hiányzik a 12-ik század stylusa szerint dolgozott részeken, ellenben a baloldali lapnak kerete ismét gazdag polichromikus díszítés nyomát mutatja.

Ha pedig két lap ugyanazon időben vésetett csak, külömböző stylus szerint, akkor azt nem tudjuk megmagyarázni, hogy a két lap legalább technikai tekintetben miért nem egyezik egymással, ellenben ilyesmi könnyen megérthető, ha a mű kezdete és befejezése között hosszabb időköz folyt le.

Az aranyozás vagy zománcz idők folyamán a félig kész lapról lehullott vagy letörték, a későbbi metsző előtt többé már nem színes mű állott, tehát a hézagokat szögekkel javította ki és a lapokat aranyozás és zománcz nélkül, dolgozta ki, a szögök nyomait elefántcsonttal javította ki és így faragta aztán ki a maga darabját. Ha valaki úgy okoskodik, hogy tervben volt ugyan az arany és zománczdíszítés, de sohasem került reá a sor, ily föltevéssel szemben reá mutathatunk a baloldali lap keretében megmaradt s ércz és zománcz betétek maradványaira.

De a mi véleményünket, mely szerint a baloldali lap és a jobboldalinak a felső fele szekrényrészül volt szánva és hogy a lapoknak csak később jutott feladatúl diptychon-fedelekűl szolgálni, az a kifogás érheti, hogy a jobboldali lapnak felső része kisebb, mint az alsó. E kifogás azonban teljesen erőtlen, mi ez alsó részről egy szóval sem mondtuk, hogy szintén szekrény számára lett volna szánva, sőt inkább azt állítottuk róla, hogy csak akkor faragták, midőn a lapok eredeti rendeltetése megváltozott. Ellenkezőleg épen e körülmény is megerősítheti azt a föltevést, hogy a lapokat külömböző időben faragták, mert egykorú készítés esetében valószínűleg egyenlő két részre osztották volna be a jobbik lapot. Ha pedig az alsó részt a felsőnek megfelelően szintén szekrény számára dolgozták volna, akkor belőle egy darabka elefántcsont, a mivel ez magasabb, elesett volna.

Még egy körülmény látszik ellene szólani azon föltevésünknek, hogy a jobbik lap felső fele egy elefántcsont szekrényke oldallapjáúl volt szánva. A felső kereten ugyanis keretes szegélyű sekély bevágás látható, mely széles pánt odaerősítésére szolgálhatott, szögnek is vagy hatnak vehető a nyoma észre. Már pedig a szekrény felső szegélyén ily bevágásnak nincs kellő értelme, ellenben könyvfedélre való alkalmazásnál szükséges, hogy mindenfelől erősíthető legyen a tábla.

A Labarte-féle szekrényen ugyanazon a helyen szögekkel megerősített pántot látunk, úgy, hogy ilyen szekrény fedelének valószínűleg minden oldala zárral volt ellátva és így a fedél a szekrényre minden oldalról reá volt erősíthető. S valóban a jobbik lap felső részén látható bevágásnak megfelel egy bevágás a bal felőli lap felső szegélyén s ezt a lapot a szekrény fedelének tekintjük.

Az erősítés helyére könnyen reáismerhetünk, mert utóbb az üres helyet egy darabka elefántcsonttal kirakták, a mikor a bevágásra már nem volt szükség.

Digitized by Google

Azonban a szögnyomok e magyarázatát, a mely egyszersmind azt a föltevésünket is, hogy a lapoknak szekrény volt az eredeti rendeltetésük, hívatva volna támogatni, veszedelemmel fenyegeti az a tény, hogy ily szögnyomok mindkét lapon kőrös-körül hatosával szabályosan helyezkednek el, és így inkább arra a következtetésre kell jutnunk, hogy mindkét lap szilárd könyvfedéltáblához volt erősítve.

Ez utóbbi föltevés meg is áll. Mikor a lapok második czéljuknak szolgáltak könyvfedelek gyanánt, akkor valóban úgy lehettek megerősítve, hogy kemény fedélhez voltak szegezve, de ez nem zárja ki, hogy a fentebb leírt megerősítésre való helyek valaha szekrény kapcsolatára ne szolgálhattak volna. Hiszen épen csak a jobb lapnak a felső részén vannak a megerősítésre szolgáló helyek külön, belevésve az ékítménybe, lapos kötés számára kisímítva és beszegezve. Ha tekintetbe vesszük e szegélynek csekély magasságát, akkor még azt is állíthatnók, hogy a bevágásokba talán épen érczkötés volt szánva. Ha e rész már eredetileg is könyvfedélnek készült volna, akkor nincs értelme, miért dolgozták volna a megerősítésre szolgáló részeket máskép mint a lapnak többi részét.

Még egy mellékkörülményről tartozunk magyarázattal. Mindkét lapon ugyanis hátul az oldalfalba két-két bevágást látunk, a melyek arra szolgáltak, hogy e lapokat mint különálló fedeleket is a könyvhöz lehessen erősíteni. Az egész lapnak valamely könyvfedélhez való kapcsolata — a mint azt leírtuk — nem egyezik ezekkel a különálló használat kedveért való oldalbevágásokkal, valamint avval is ellentétben látszik állani, hogy a lapoknak tulajdonkép szekrény volt a rendeltetésök. A könyvfedélhez való megerősítésnek e kettős nyoma vagy csak akkor keletkezett, a midőn a lapokat szekrényhez többé felhasználni nem akarták, vagy pedig az sem lehetlen, hogy a megerősítésre szolgáló ezen hátsó bevágások még abból az időből erednek, mikor a lapok átalában még ki sem voltak metszve, keletkezhettek még Bizanczban az első előkészítéskor.

Igyekeztünk a két lap rendeltetését lehető részletességgel megfejteni. Azt a kérdést azonban, vajjon a IX-ik és XII-ik századból valók-e vagy pedig, hogy a XII-ik században egykorúlag két külömböző kéztől állíttattak elő, eldöntetlenűl kell hagynunk, mert erről biztosan csak akkor szólhatnánk ha a két dombormőves lap sorsáról írásbeli följegyzéseink volnának.

Ilyenek azonban nincsenek, mert még azt sem bírjuk megmondani, hogy a lapok honnan kerültek mai helyükre, a Strossmayer képtárba.

Zágráb. *Dr. Kršnjavi.*

VISSZAPILLANTÁS A TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁSRA. Bezáródtak ismét a városligeti műcsarnok ajtai, melynek küszöbén belől, a főváros törvényhatósága, f. é. augusztus 15-étől október 31-ig, Buda visszavívásának két századós évfordulója alkalmából történelmi kiállítást rendezett.

Tíz heti nyüzsgő élet után eloszlott a műcsarnok környékéről a kiváncsi látogatók tömege, a komoly tanulmányozók gyér csapatja, magukkal víve a kedvező, vagy kedvezőtlen benyomások tanúságait, melyekből levonják a kiállítás sikerei és eredményei felől való itéletüket.

Digitized by Google

Ismét beállott a csend, mely épen egy év előtt az országos kiállítás után, a műcsarnok környékére is reá borúlt.

Adjunk számot mi is azon tapasztalatokról, melyeket a közvetlen és mindennapi látás, megfigyelés és tanulmányozás által szereztünk, úgy, mint mikor valaki saját gyüjteményét jogosan ismertetheti, bár ha el nem kerülheti a sobjectivitás vádját, még akkor sem, ha mindjárt a legobjectivabb szempontból indúl is ki ismertető előadásánál.

S midőn mi is ezt teszszük, mint a történelmi kiállítás létrehozásának egyik tényezője és rendezője; s a jelen becses szakfolyóirat hasábjain pillantunk vissza az immár bezárt történelmi kiállításra, a régészeti szempont lehet csak irányadónk, csak az archæologiai rész lehet czélunk, melynek tanúságait előadni óhajtjuk s elhagyjuk mindazt, a mi evvel szoros összefüggésben nincsen.

A történelmi kiállítás, mint ilyen, e nemben az első kísérlet volt hazánkban s mint minden kísérlet, ez is küzdött oly nehézségekkel és akadályokkal, melyeket a rendezőségnek sem általánosságban, sem részleteiben teljesen legyőznie nem sikerült. Nem sikerült pedig azért általánosságban, mert az újkori archæologiai tárgyak birtokosainak, akár egykedvűsége, akár indolentiája nagyobb volt, mint a rendezőség búzgósága, melyet a kornak megfelelő tárgyak összegyűjtésében kifejteni tudott; részleteiben pedig azért nem, mert az első sorban kitüzött czél, a Buda visszavételére vonatkozó emléktárgyak bemutatása, igen gyér és kevés momentumokat tüntetett fel arra, hogy azokból egy teljes és összefüggő képet alkothattunk volna azon tényezőkre nézve, melyek egy ilyen mozaik mű élvezetes összeállításához megkivánhatók. Itt is azonban, daczára annak, hogy Budavára visszavételénél a török hadi zsákmányok legnagyobb része, a külföldi segélyseregek által külföldre vitetve, az ottani muzeumokban lettek elhelyezve s azoknak kölcsönképeni kiadása elvi szempontból tagadtattak meg, daczára annak, hogy 1876-ban és 1884-ben, a műtörténeti és az ötvösmű kiállítás a XVII-ik század toreutikájának hazai munkáit a közönségnek bemutatta s a történelmi kiállítás rendezősége nem látta czélszerűnek azokat ismételve a közönség elé vinni; ez irányban a hézag mégis igen érezhető volt, mert a mint mondám, mindezek daczára még sok olyan nevezetes és történelmileg érdekes ötvösmű van a Királyhágón innen és túl, melyeknek a XVII-ik században szereplő egyének személyéhez kötött mozzanata, nagyban és egészben emelheti vala a történelmi kiállítás érdekét és értékét az archæologia szempontjából. S ha itt ismét csak reá kell mutatnunk a részvétlenségre, mely a történelmi kiállítás iránt az illető birtokosoknál legyőzhetlenűl mutatkozott; evvel nem annyira a rendező bizottságot akarjuk védelmezni, mint inkább jellemezni az illetőket, kiknél vagy az érzék hiányzott a nemzeti, culturális czélú vállalat

Digitized by Google

iránt, vagy ismét csak a meg nem magyarázható indolentia okozta, hogy a rendező bizottság buzgalma nem tudta ezen észlelt hiányokat elenyésztetni. S ez a hiány valóban igen sajnos! mert ha tekintetbe veszszük azt, hogy például az erdélyi részek hűbéri viszonya a török portához, minő sajátos culturális viszonyt, életmódot, családi viszonyt fejlesztettek ki a közvetlen kereskedés, csere-bere, a kölcsönös ajándékozások által a törökök és magyarok között; jogosan föltenni engedi, hogy az erdélyi részekben a XVII-ik századból eredő emléktárgyak, melyek a hadi, házi és culturális életet megvilágítani tudják, oly tömegben vannak számtalan sok helyütt, igen sok családnál elszórva, mint az máshol nem s mégis, sem a Telekyek, sem a Bethlenek, Bánffyak, Szentgyörgyiek, Toroczkayak, Lázárok sat. a történelmi kiállításon képviselve nem voltak, sőt mi több, az összes erdélyi részekből egyetlen tárgy kiállítva nem volt s a kiállításnak archæologiai részét semmivel sem szaporították.

Folytathatnók még tovább is a hiányok kimutatását, ha épen az volna egyenes feladatunk, de mert magát a történelmi kiállítás archæologiai részét kell ismertetnünk, az előrebocsátott rövid és általános megjegyzés után, térjünk át kitüzött feladatunk megoldására.

A történelmi kiállítás nyolcz csoportja között, annak archæologiai részét három csoportban találjuk meg, ezek: a szövetek; fegyverek és hadfelszerelési tárgyak; ékszerek, használati eszközök. A szövetek csekély számú csoportjában, mely csak 27 darabot tartalmazott, találjuk az összes kiállított tárgyak fénypontját és legfőbb vonzerejét, azon négy gobelin szőnyegben, melyek a fölséges uralkodóház tulajdonát képezik. A műszövészet ezen óriási nagyságú négy műremeke, melyek legkisebbje 450 × 694 ctm; legnagyobbja 450 × 768 ctm; Herbel Károly lotharingiai festő rajza után készült La Malgrange-ban Nancy mellett, Lipót, lotharingiai herczeg és neje, orleansi Erzsébet Sarolta megrendelésére.

A négy gobelin négy csataképet tár elénk; kettő egy-egy mozzanatot Buda 1686-iki visszavívásából, egy az 1685-ik évi párkányi ütközetet és egy az 1687-ik évi mohácsi csatát. A XIV. Lajos korabeli műszövészet remeklése ömlik el megannyián s ha belemélyedünk a csaták borzalmas élénkségébe, a csoportosítás mesteri alkotásába, a távlatok kivitelébe: a rajzok correctsége, a színpompa bámulatos hangulata, a csatajelenetek egy-egy mozzanata, oly közvetlen hatást gyakorol a nézőre, mint a minőt Verescsagin festményei képesek előidézni.

Technikai részében ezen gobelinek nem vetekedhetnek ugyan a párizsi gobelin gyárak azon korbeli műremekeivel, mert azok felülete nem egyenlően sima, sőt imitt-amott hullámos, a szálak kevésbé fino-

Digitized by Google

mak, de ennek daczára, sőt talán épen azért, az egyes alakok rajzai jobban kidomborodnak; s valóban bámulatos; mig az előtér egyes tárgyai, alakjai plastikai hatással vannak, a háttér optikája csodálatos módon varázsolja szemünk elé a messzeség szürkés, színtelen láttávolában a tárgyak körvonalait, melyek a légkör félig átlátszó homályában vesznek el.

A keleti szőnyegek között, melyeket az iparmuzeum állított ki, különösen említésre méltó a 986-ik szám alatt kiállított ama szőnyeg, melynek gyönyörű kék alapszínét sárga szín tarkázza, míg az elegans finom izlésű szegélysávok színvegyülete mondhatni, hangulatot kölcsönöz a szőnyegnek. Kék alapszíne, szép fentartása és motivumainak alkalmazása által a XVII-ik századbeli durvább nyirott szövésű szőnyegek ritkábbjai közé tartozik.

Nem kevésbé érdekes a 985-ik számú perzsa imaszőnyeg öregzöld (vieux ver) színével, melynek azon ritkán előforduló és feltünő különössége van, hogy a beleszőtt fehér szálak gyapotból vannak, míg a többi szálak finom nyirott szövésű gyapjuból készültek.

A hollandi vászon damaszt szövést a XVII. századból tíz darab asztalkendő képviseli, melyek azonban műrégészeti szempontból figyelembe nem jöhetnek s csak annyiban kell azokat felemlítenünk, a menynyiben az előállított ábrázolás — Buda látképe — positiv és negativ oldalával mindenik oldalon kétszer fordúl elő, s így a vászonszövés azon neméhez tartozik, mely a régibb szövetek között nem igen gyakran fordul elő.

Érdekes még egy haránt 4° alakú nehéz fehér selyemre hímezett hangjegykönyv, melynek Buda bevételét dicsőítő olasz versezete, a hangjegyek és a kezdőbetű kiváló ügyességet árul el a hímzésben s melynek polichrom selyem színezése igen kedves miniatur képet tár előnkbe. Minden valószínüséggel igen közel egykorú munka Buda viszszavételének fegyvertényével. Kiállítva volt a 998-ik szám alatt, Bubics Zsigmond apátkanonok tulajdona.

Archæologiai, de történelmi szempontból is a kiállítás súlypontját a fegyverek kiállításában kell keresnünk, mely, eltekintve attól, hogy a hadviselés leglényegesebb tárgyait, az ágyukat, teljesen nélkülöznünk kelletett, igen érdekes és összefüggő sorozatban mutatta be, az ütő, szúró, vágó és lőfegyverek különbféle nemeit s bő anyagot nyujthatott az, a tanulmányozni kivánónak, a XVII-ik századbeli hadi fegyverek fejlődésének történelméhez és sokszerű hálás anyagra találhatott archæologiai szempontból is az, a ki a hazai fegyverkovácsok productumaii, ipar és műtörténeti szempontból, párhuzamba tenni és a külföldi fegyverkovácsok műveivel összehasonlítani óhajtá, hogy levonva következtetéseit, hazánknak ezen iparágáról igazságos és méltányos itéletet hozzon.

Digitized by Google

Láttuk itt első sorban, a Budavárát ostromló keresztyén hadseregeinek lovassági és gyalogsági fegyverzetét, a legközönségesebb durva kovácsolt vas készítményeket, a legfinomabb, arany betétű drága kövekkel kirakott, damaszkusi pengéig; az ostromlott török harczosok díszművű, gyakran igen bizarr alakú támadó fegyverei, tanúságos ellentétet nyújtottak a nehéz várpuskák és gyalogsági lőfegyverekkel szemben. Különösen szép, eredeti, typikus példányait szemlélhettük, a Dezsőffy Pál által kiállított török fegyvereknek, melyeknek aranynyal berakott feliratos, keleti diszítésű darabjai, az edzett, étetett, tausirozott és dömöczkölt műkezelés igen érdekes példányait tünteté fel. Mint kiválóan érdekeseket a buzogányok között felemlítenem kell a 100 ik számút, melynek tojásdad alakú fejét a közepén keresztül futó borda két részre osztja s azt aranyozott vasból kovácsolt levél és virágdísz borítja; az 1004-ik gömbalakú arany diszítéssel ékes; az 1009-ik, melynek aranyozott ezüst gombja igen gazdagon van ornamentirozva; ez utóbbi a m. n. muzeum, a két előbbi Dezsőffy Pál és a bécsi cs. kir. arzenál gyüjteményéből való. Igen érdekes az 1018-ik számú complicált szerkezetű buzogány, mely kerék, lakatos pisztoly gyanánt is szolgált s az egész fegyver stylizált levéldíszszel van borítva. A magyar huszárság által viselt pánczélszúrók között kiválik az 1039-ik számú, melynek készítője Munich Péter sollingeni kardcsiszár volt, ugyanennek beszélő czimerével a püspöksüveges fejjel s a három él közé bevésve: »Fede sed cui uide; soli deo gloria és vincere aut mori«.

A kiállított kardok és szablyák, bár ha számra csak 23 volt, de ezek, a XVII-ik században divatos pengealakítások és hüvelydiszítések minden változatait felmutatták. Láttuk itt a keleti mély hajlású törökszablyát, a magyar széles pengéjű csekély hajlásút, a lengyel, a német keskeny kardokat, az egyszerű szablyától egészen a gazdagon aranynyal és drága kövekkel kirakott dísz-kardokig; melyek között legérdekesebbeknek, művezete és ornamentikája és az aczél anyagának elkészítése szempontjából a következőket találtuk: az 1044-ik szám alatt a magyar nemzeti muzeum által kiállítva, melynek síma aczélpengéje kettős vércsatornával van ellátva s a hírneves magyar vitéz Kamuthi-é volt. Markolatának és hüvelyének egyszerűen szép ízlése, diszítése, vésetei és gyönyörű türkiszekkel való ékítése figyelemre érdemes. Az 1047-ik számút ugyancsak a magyar nemzeti muzeum állítá ki, valamint az 1051-ik számút is, melyek elsője Báthory Gábor erdélyi fejedelem nevét és czimerét viseli pengéjén, másodika pedig Szobjeszky János lengyel király tulajdona volt.

A török sorozatát 16 darab képviselte, melyek közűl 9-et Eszterházy Miklós herczeg fraknói kincstára állított ki, valamennyie a töröknek díszpéldányok s egynémelyike a hüvelyeknek a túltömötten gazdag

Digitized by Google

diszítés és drága kövekkel behintése, bár ha értékben emeli, ez a műizlés és archæologiai becsének rovására esik. Messze kimagaslik ezek között az 1075-ik számú tőrnek a hűvelye — pengéje eredetileg más volt s nem az, a mely benne van — mely a keleti torreutica ritkán található műdarabját s a műízlést nemes fölfogású kivitelben állítja elénk, valóságos remeke a keleti ötvösségnek, mely az egyszerű kordován bőrtokot, az ezüst anyagával oly finom összhangzatba tudta hozni s a mellé arabeszkdiszítésen kimagasló domborművű ékítést alkalmazni tudta. Műbecsét emeli az évszámos adat és a történelmi érték, melyet a niellóban készült török arab felirás magyaráz meg. A hüvely belső lapján ugyanis látható az uralkodó szultán tughrája: Szultân Muhammed chân daiman — szultán Muhammed mindig győzelmes — a keskeny hátlapon: «Sâhib ve mâlik Ali ibn Redseb Ramadhân séne 1066. Dirhem ikijük — birtokosa és tulajdonosa Ali Redseb fia 1066. év. Ramedhán. Kétszáz drachma. E szerint készült az keresztyén időszámítás szerint 1656-ik év junius—julius havában.

A handzsárok, e kiválóan keleti fegyverek 27 darabbal voltak a kiállításon képviselve. Ezek legnagyobb része díszfegyver, melyeknek archæologiai momentuma, a sokféleképen váltakozó stylizált virág és levéldíszben mutatkozik egyrészt, másrészt pedig az ezüst feldolgozásának alkalmazása, a tauschirozás, a trébelés nyújt érdekes tanulmányt a keleti ötvösművesség fejlődéséhez, mig végre egynehány handzsár pengéje, a keleti fegyverkovácsok bélyegével ismertet meg. A többiek között igen szép, érdekespéldány az 1089-ik számú, Dezsőffy Pál által kiállítva, melynek pengéjén műízléssel stylizált virág és levéldísze, nem épen gyakori s hüvelyének ezüst borítéka trébelt mívben, alól kutyafejben végződik. Még érdekesebbek a m. n. muzeum régiségtára által kiállított 1101., 1102, 1108, és 1109. szám alattiak, melyeknek gazdag ékítése mellett, domborművű ezüst lapjai czizellirozásai és trébelése hálás anyagul szolgál, a keleti ornamentika különféle változatainak tanulmányozására és konstatálására annak, hogy a handzsárok ékítésének mai kezelése a XVII. századitól alig különbözik valamiben.

A csatabárdok, csákányok és harczi fokosok húsz darabja, e fegyvernemben a legnagyobb változatosságot tüntété fel az alak formálására nézve, úgy, hogy két egyenlő nem is volt látható a kiállításban. A török csatabárdok kiváltképen alkalmasak az archæologiai tanulmányra, melyek mind feliratosak és vasanyaguk edzett és étetett munkával diszítvék, igen gyakran arany berakással ékítvék. Ezen fegyverek becsét kétszeresen emeli a hozzájuk fűződő történelmi tény, hogy azok csakugyan használatban voltak a XVII. század harczaiban, mit az azokon észlelhető csorbítások kellően igazolnak is. Mint legérdekesebbeket ki kell emelnünk a Dezsőffy Pál tulajdonába tartozó 1123. és

Digitized by Google

1124-ik számú csatabárdot, az előbbenin étetett mívben a galambra csapó sas és az őzet fojtogató tigris van előállítva, a bárdnak vas nyele üres s ebben egy finom mívezetű kopja van elrejtve. A másikon beedzett munkával, egyik oldalon egy nőrabló férfi, másik oldalán egy ágaskodó lovon ülő vértezett harczos alakja van feltüntetve.

Az íjak, kézíjak és nyílpuskák sorozata, szerkezetük, anyaguk és mívezetükre nézve szintén érdekes archæologiai részleteket nyujtottak, mint a Dicskei Dillesz Sándoré által, az 1168-ik szám alatt kiállított kő és golyóvető íj, melynek ívtartója gazdagon diszített fénymázos fa; a fej csúcsa renaissance faragványokkal ékes, agya, egy stylizált szárnyas oroszlány faragványban végződik. A pillangós szarúíjak gyönyörű példányát tünteti fel az 1156. számú, Eszterházy Miklós herczeg fraknói kincstárából, melynek bámulatos fényű máza zöld alapon, valódi művészi kivitelű arabeszkeket mutat s külső lapján majd sötétebb, majd világosabb alapon arany betükkel, arab feliratokkal ékeskedik s melynek feszítő húrja rézsodronynyal van körülcsavarva.

Nagy száma a lövő fegyvereknek, kezdve a legközönségesebb, a legegyszerűbb gyalogsági puskától fel egészen a gazdagon, drága kövekkel kirakott dísz-lőfegyverig, oly sok anyagot nyújt az archæologiai reminiscentiáknak, hogy ha méltányosak akarnánk lenni, azoknak legnagyobb részét egyenkint kellene ismertetnünk, a mit pedig a kiszabott tér szűk határai között tennünk lehetetlen s itt csak az általános hatásra s egynehánynak felsorolására kell szorítkoznunk.

Nem volt a történelmi kiállításnak olyan csoportja, mely a lövő fegyverekét akár számra, akár történeti jelentőségre, akár pedig archæologiai értékére nézve túlhaladta, vagy csak utól érhette volna. Ez relative a legteljesebb volt, mely a lőfegyverek XVII-ik századbeli kifejlődési történetének minden mozzanatához mutatott fel adatokat, melyek a szerkezet, a mívezet, az anyagkezelés, a diszítés, a formák eltérése, a stylizátió változatos sokasága által a fegyverkészítés tanulmányozásához a legbővebb anyagot nyújtották. Föltalálhattuk ott, kivált a diszítés és a puska-agy keleti ízlésű formái mellett a hosszú csövű, karcsú, könnyű török lőfegyverek szomszédságában, a nehézkes, idomtalan szakállas várpuskákat, a tescheni készítésű rövid vadász és czélpuskákat, a tömör, széles tusáju, vastag ágyú gyalogsági tűzfegyverek mellett, a még nehezebb támvillák segélyével használt muskétákat. Szemléltük a kanóczos, a kerekes, a tűzköves, előre vagy hátra csapó fegyverlakat szerkezeteknek minden faját, a csövek készítésének és mívezetének különböző módja volt feltűntetve a kovácsolt, öntött, a fúrt, a húzott, az egyszerű sima, a sodronyos, a damaskusi, a damaszcirozott kezelésben. Nem kevésbé érdekes változatosság kinálkozott az egyszerű ízléses ékítéstől föl a túlterhelt ékítésig, a gyöngyház, a csont, arany, ezüst és

Digitized by Google

drága kövek váltakozó alkalmazása által. A fegyverkovácsok nevei, a gyárbélyegek, a berakott nemesebb anyag helyes vagy helytelen kezelése, egyes darabokon az ízlés jellemző vonásai oly mértékben szolgáltatták az archæologiai momentumokat az avval foglalkozónak, hogy az bőven kielégítheté a régiségbúvárok és amateurök várakozásait.

Mindenekelőtt mint hazai gyártmányt, felemlítendőnek tartom az Eszterházy Miklós herczeg által az 1184-ik és 1185-ik szám alatt kiállított három darab muskétát, melyeknek vas alkatrészei, igen ügyes kezek által lett feldolgozásra vallanak s azoknak áttört mívezete s a vésetes diszítés igen finoman kezelve, meglepően szépek és ízlésesek; az ágyakat borító ezüst lemezek vésett díszűek, a czizellirozott virág arabeszkek, trophæumok és állatok gyönyörű kivitelűek. A páros lőfegyver Brassóban készült, mit a következő lapidár betükkel bevésett felirat tanusít: «AP.. HEPOTRASEIXA — valószínűleg a fegyver neve — és CORONA. 1632. az 1185-ik számú hasonló szerkezetű, ugyanazon kéz műve. A kerek lakatos sárkány szerkezet, áttört munkája lovas alakokat és szörnyeket tüntet fel. A török idomú fegyverek és keleti puskamívesek nevei között találjuk a következő fegyverkovácsok neveit: Omár, Osman el-Halebi, Muhammed, Musztafa, ibn Hâivon, Kütsük Mustafa, Vedsihi, Ibrahim, Kinán stb. Érdekes a m. n. muzeum tulajdonában levő s 1234. szám alatt kiállított lőfegyver, mely «*David Hacher*» in Pæst bevésett feliratot visel. Műkezelés szempontjából kiváló ugyancsak a m. n. muzeum által 1233-ik szám alatt kiállított vadász fegyver, melynek csöve domborművű öntött vas, melyen öt harczos és három infulás pásztorbotot tartó alak van ábrázolva, közben-közben kilencz különféle czímerrel diszítve, a tusa külső széles lapján csont medaillban czímer s felette I. C. H. betük és 1676. évszám. Az 1211-ik számú lőfegyver különös figyelemre méltó úgy a cső készítése, mint a lakatszerkezet szempontjából, a nyolcz oldalu damaszk csövet az ágyhoz 14 áttört mívű széles ezüstpánt szorítja, míg a cső ágya aranyozott ezüst trébelt lemezzel van borítva s maga a kovásszerkezetű lakat aranyedzésű vonaldíszszel és filigran mívű gombokkal van ékítve. Nem kevésbbé érdekesek részint diszítés, az egyes részletek formái, részint pedig a lakatszerkezet szempontjából a nemz. muzeum által kiállított 1212, 1213, 1214, 1215, 1221, 1230 és az 1232 szám alattiak.

A pisztolyok hosszú sorozatán ritka szépségű példányok voltak szemlélhetők, melyek, kivált a vasanyag művészi kezelése s az ezüstnek művészi alkalmazása által tüntek fel. Igy a többek között, első sorban említendők, a Geronimo Mutto olasz fegyverkovács által készített remek pisztolypár csövei, melyeknek felszerelése Francesco Garatto műhelyéből került ki s bár ha ezeken, semmi egyéb a vasnál diszítésül elő nem fordul, az mégis művészi feldolgozása miatt, mindannyi között a

Digitized by Google

legnagyobb értékkel bír. Nyomába lép ennek a *Chinelli*-féle pisztolypár, melynek tusa és ágya ügyes művészi kivitelben ezüstből van. Ezek a nemz. muzeum régiségtára által voltak kiállítva.

A hadfelszerelési tárgyak minden fajtája képviselve volt a kiállításon, a török és keresztyén lópatkótól kezdve fel egészen a tábori sátorig s valóban felakadnánk, ha ezek minden fajából, csak egyet-egyet akarnánk is archæologiai érdeme szerint méltányolni; s itt, a 229 darabból álló sorozatnak tárgyai közül, csak azoknál teszünk említést, melyek figyelmünket leginkább megragadták.

Láttunk a sisakok között rákfark alakú nyakvédőkkel ellátott, fazék alakú, keresztvassal fedett, keleti formájú sodronyos nyakszirt takaróval felszerelt, huszáros magyaros alakú, gyalogsági csatlós példányokat, melyek között legérdekesebb volt az 1274-ik számú, valószínüleg olasz készítményű sisak, mely az 1652-ik évben Vezekénynél elesett Eszterházy Lászlóé volt s melynek sapkája, aranyozott arabeszkszalag diszítéssel van ékesítve, de különben is a többi része arany tauschirozással van igen gazdagon kezelve. A több példányban kiállított török fejtakarók sorában érdekes, az 1286-ik számú jancsár tiszti föveg karminvörös bársonyból, melynek alját, turbán kendőformában köríti a tömör hajlított sodronymívű arany szegélyzet. A mell, hát és nyakvértek csoportjában kitünő az 1291-ik szám alatti, mely az 1274-ik számú sisakkal egyenlő mívezetű s ugyanazon olasz mester készítménye. Első helyet érdemel, az öt példányban szemlélhető pánczél ingek között azon finom sodronyból készült, csipkés gallérral ellátott darab, mely az 1307. számmal volt jelezve, melynek finom, apró szemei kiváló gonddal vannak össze nittelve s diszítésül lecsüngő korallgyöngyökkel, vésett aranyozott csillagokkal és kerek pitykékkel van ékesítve, a mely az Eszterházyak fraknói kincstárából lett kiállítva. Mint régészeti ritkaságot s vajmi kevés számban találhatót, említjük meg azon huszáros vassodrony nadrágot, mely az 1315-ik szám alatt a m. n muzeum régiségtárából állíttatott ki.

Különböző anyagát és alakját láttuk ott a paizsoknak, hosszú, hegyes köldökkel, sima, vagy domború köldökvassal, a török paizsoknál a rangjelző egyszerű, diszítésekkel, melyek között úgy technikája, mint stylszerű gyönyörű diszítésénél fogva leginkább kitünik az 1322-ik számú török főtiszti pajzs, a mely hajlított fügefa vékony ágából van fonva, a mely ágak körűl finom arany és tarka színű selyemszálak vannak körültekergetve, melyek vörös alapja, a színes szálak összeillesztése által igen szép és gazdag virágdiszítést állít elő. A paizs köldöke aranyozott aczél, tauschirozott és drága kövekkel van kirakva. Egyike a kiállítás legszebb tárgyainak.

Zászló 25 darab volt a kiállításon látható, volt közöttük török

Digitized by Google

vér-zászló — alem· — hadi zászló: bairâk; szandzsák, lófarkas zászló: tug; magyar banderiális; csapat és lovassági magyar zászlók, melyek különféle alakjai, szövete, hímzése és történelmi érdekessége, sok archæologiai mozzanattal bír. Különösen érdekes tanulmányt nyújt a 134-ik számú vér-zászló: alem, mit Hamzsabégnél a törököktől elvettek, sötétvörös nehéz selyem croissée anyagát a széleken s legkivált liliomok diszíték, három medaillonja aranynyal van átszőve s Tulut írással török hitágazati mondatokkal hímezve. Koháry István zászlója vörös kamuka szövet, egyik oldalán a Koháry czímer, másik oldalán a megváltó térdképe. Nyitramegyének 1660-ik évből származó zászlója, ugyancsak vörös kamuka selyemből, melyen érdekes előállításban van feltüntetve, Szent László király ősz szakállas és bajuszos alakja, egész testén pánczéllal; s ez mint czímer, heraldikai szempontból igen hibásan állítja elő Nyitramegye czímerét. Ott láttuk Kemény János zászlóját 1661-ből; az Eszterházyakét 1666-ból és egy 1683-ik évszámmal jelzett arany kamuka szövetű zászlót, mely Eszterházy Pál grófé volt.

Még a XVII. század utolsó felében a török hadseregnél erős használatban volt nyilazó íjak és íjtartók, tegezek nagyszámú sorozatából, úgy alakjára, mint hímzési modora és finom ízlésű diszítésére nézve kiemelnünk kell az 1368-ik és 1373-ik számú tegezt, melyek elsőjén kiválóan szép domború, arany sodronyhímzésű és tűzött mívű diszítés látható, melynek bőr anyaga előlapján vörös bársonynyal van bevonva. Ettől teljesen elütő alakítású az 1374-ik számú tegez, s míg az előbbinek felső széles ívezete, alól majdnem csúcsban végződik, ez utóbbié alól szélesebb méreteket nyer, mint felől, melynek, bőrmozaikkal vegyes arany hímzése, bársony alapon kettős tűzéssel van keresztül vive s a rajta levő hármas, rézsútos vonaljelzés, a harmadik jancsár ezredet jelzi, az 1387. számú nyílvessző táska, hatszögű hengeres alakjával tünik fel, melynek vörös bársonyán kimetszett pergament alaprajza van, és sima, aranysodrony hímzése applikált műkezeléssel tartva, igen szép arabeszkeket és virágdíszeket állít elő. Ezen három darab a bécsi cs. kir. arsenal és a fraknói kincstár gyűjteményéből való.

Gazdagnak mondhatjuk a dísz lószerszámok sorozatát is, melyeknek drága kövekkel kirakott, dús arany himzésű, nemes érczből készült darabjai, a csoportozatok nem utolsó osztályát képezék. Az anyag feldolgozásának változatos műkezelése, leginkább ezen csoportnál mutatkozott, mert szemlélhető volt itt a berakás különféle neme, a hímzés, tauschirozás, tűzés, a skófium alkalmazása, a trébelés, a zománczozás sat. Ezek között feltünően érdekes az 1462-ik számú lóhomlok szorító, mely aranyozott trébelt ezüst lemezből készült és chalcedon, karniol, chrysopras chrisolith és smaragd kövekkel van ékítve. Érdekes a m. nemz. muzeum által 1469. szám alatt kiállított lószerszám, piros barna

Digitized by Google

bőrből készítve, melynek a fültő hátsó részén alvó szíjjazatot aranyozott ezüst medaillok tartják össze s ezek zománczos ékítése, türkisek alkalmazásával kiváló figyelemre méltók. Érték szempontjából, de a szép, elegans izlésű hímzés, ékítésre nézve is, egyike a legszebbeknek azon barna bársony alapú nyeregtakaró csótár, a mely a fraknói kincstárból 1486-ik szám alatt állíttatott ki. Különösen bordürje az, a mi a megfigyelést igénybe veszi és azt megérdemli. A bordürt képezik sorban egymás mellé illesztett aranyozott ezüst lemezből, filigrán művezettel készített ovál paizsocskák, melyeknek ékköves diszítését hideg zománczos ékítés veszi körűl. Ugyancsak érdekes egy régi, keleti alakú réz kengyel, melynek külső lapját zománczos dísz borítja, mely az 1490-ik szám alatt szintén a fraknói kincstárból került a kiállításba.

Legszegényebb csoportja volt a történelmi kiállításnak az, a mely a XVII-ik század culturális és házi életének tárgyait foglalta magában; a mely, bár ha 102. szám alatt képviselte is az ékszerek és házi használati emlékeket, az egyoldalúsága mellett, mert majdnem kizárólag csak török eredetű tárgyak voltak, csekély archæologiai becset birnak feltűntetni s általában véve az érdeklődést nem költhették fel; mert valódi jellemző typikus példányokat csak három használati tárgynál találtunk. Ezek között az egyik, egy különféle színű lapított gömbalakú és metszett üveggyöngyökből készült török női nyakék, a mely Nagy-Kanizsán találtatott, és Pflanczer Gábor által az 1507. szám alatt volt kiállítva. A másik egy érdekes mívezetű csillámból készült lámpa, mely hat oldalú csúcsos templomalakot mutat. Festett diszítése, medaillonjai csinosak s kivált ezek érdekesek, az ott alkalmazott czímerek szempontjából. Állítólag 1622-ik évben Eszterházy Miklós újvári kapitány zsákmányolta, a surányi ütközet alkalmával Ibrahim pasától. Ezen lámpának sok momentuma van, melyek keleti eredetre vallanak, de a ráfestett jelenetek s kivált a czímerek alkalmazása, az ellenkezőről tanuskodik; s ez némileg valószínüvé teszi, hogy a reá festés, a czimerképek alkalmazása, később történhetett s eredetileg azon a festés és jelenetezés nem volt meg; az 1553-ik szám alatt állíttatott ki a fraknói kincstárból. S végre a harmadik tárgy a Bécs városa által kiállított török füstölő edényt kell felemlítenem, melynek aranyozott rézanyaga, trébelt, ponczolt és áttört mívezetet mutat fel és fedő lapját rekesz zománczú ékítés diszíti.

Ezen főbb vonásokban kivántuk archæologiai szempontból a történelmi kiállítást eredményében ismertetni. Valjon az, mint első kísérlet csak részben is megfelelt-e feladatának, ennek megitélését a szakközönségre kell bíznunk.

Majláth Béla.

Digitized by Google

IRODALOM.

CSERGHEŐ GÉZA. B. NYÁRY ALBERT MAGYAR HERALDIKA KÉZIKÖNYVE. (II. Befejező közlemény.)

V. A heraldika kútforrásai. A legrégibb heraldikai nyomtatott mű, mely az utókor előtt ösmeretes, a Dr. Bartolo Saxoferato «Tractatus de Insigniis et armis» és a XIV. századból származik; a második sorban legrégibb egy franczia munka a 1416-iki évből. A XVII. és XVIII. század e tekintetben a leggyümölcsözőbb volt. Ezen időkorba esik az első e nemű magyar kisérlet is, t. i. a Dr. Pariz Pápai Ferenczé, ki 1716-ban halt meg. Regeneráló irányban csak a XIX. század működik, Dr. Mayerfels és herczeg Hohenloheval («F. K.») mint vezetőt egy tekintélyes seregnek. Hiába küzd itt a pálmáért Hefner; ez a heraldikai «ABC» és halhatatlan szerzőjének díja!

Miután br. Nyáry a heraldikai forrásokról behatóan értekezik, mint legrégibb emlékeket a pecséteket emeli ki, előnyeikkel és hátrányaikkal egyetemben.

Habár a pecséteknél régibb tanúk a *valódi* heraldikai paizsok és sisakok, de mivel ez utóbbiakból a létezők száma oly elenyészőleg csekély (l. Turul 1884. II. 63), ezek a számitáson kívül hagyandók. Ezután következik a Hohenlohe-féle sphragistikai systema és erre ismét a sorozat megnyitásául, az eddig még ki nem adott I. Lajos pecsétje az 1352. évből. Itt meg van jegyezve, hogy a czímerpajzsnak *puszta* használása (sisak és orom nélkül), még a XIV. században is előfordul a pecséteken előkelő nemzetségeknél.

Az arczkép-, személyes- vagy képmás-pecséteknek egyik alakját képezik a lovas pecsétek. A legrégibb magyar *czímeres lótakaróval ékeskedő* lovas pecsét tudtunkkal főuraink közül Drugeth Fülöp nádornak 1324-dik évi pecsétjén tűnik fel; ez egyszersmind azon legrégibb lovas pecsét, mely *oromdíszszel* van ellátva. Én e helyen még azt említem meg, hogy az oromdísz a lovas pecséteken gyakran a *ló fején* látható, igy az 1344-ből származott gróf Walram egy pecsétjén és másutt is; de különösen a mi bennünket mindenek előtt érdekel, ugy mint ezen fentemlitett Drugeth pecsétnél is. Ezen Drugeth pecsét tehát *három* typus legrégibb képviselőjének tekinthető. Az összes mai napig ismert magyar lovas pecsétek száma körülbelül tiz s ezek közül is legfeljebb hetet lehet mondani *czímeresnek*. Magyar *nő*-lovaspecsétet pedig a mi nemzeti sphragistikánk alig ismer. Az ismert legrégibb *czímeres lovas pecsét* egy királyi, az 1257-ik évből. A lovas pecsétek fénykora körülbelül a XV. sz. első felében ért véget; hasz-

Digitized by Google

nálatuk a főnemességnél a XVI. század végén megszünt. Ezután következnek a sigilla pontificalia és pectoralia.

A Széchy-féle kettős sashoz (219. l. 4. j.) nekem következő megjegyzésem van: Hogy a kétfejű sas mint czímer-alak nemeseinknél a XIV. században még a ritkaságokhoz tartozik, részbeni magyarázását *abban* leli, hogy ugyanis ez Zsigmond császár által *legelőször* is csak az 1414-ik év utáni aacheni koronázás * *után* vétetett fel. A kettősfejü sas a családi és városi czímerekben többnyire (ha nem is mindig) bizonyos függő viszonyt fejez ki a birodalmi «sashoz». Lazius és Birken határozottan tévednek, ha ők Bécs városának ezen kegyelmi jelét a XIII. századból származtatják.

Még több bizonyságot nyujtanak mint a pecsétek *a)* az eredeti czímerlevelek és *b)* a Libri regii s ez utóbbiaknak két osztályát különböztetjük meg. Első nyomával az armalisoknak (mely szokás az ős heraldikának az első döfést adta) a XIV. században — Magyarországban a XIV. század második felében — találkozunk. Nyáry Albert abból a korból két magyar czímer-adományozást ismertet; Siebmacher egy harmadikat, a Csentevölgyi-családét, hozta (IV. k. 5. f. 109. l. 85. a.)

Az érmeknek, mint a heraldikának hasonlóan érdekes forrásával fejezi be a szerző művét és én a bírálatomat. Ezek után nekem csak azon feladatom maradt, hogy valamit még az illustrátiókról beszéljek. Itt mindenek felett megjegyzem, hogy az előttem fekvő műnek értékét vonatkozással az eredetiségre és önállóságra bizonyára emelte volna az, ha a nagyrabecsült szerző magát még a további nagyobb feladatra is rá adta volna, t. i. ha igyekezett volna olyanokat hozni köztudomásra, mik a többség előtt még ismeretlenek; mert megvallva az igazat, mi itt nagyrészt — habár nem kivétel nélkül — oly reproductiókkal állunk szemben, melyek már más tudományos művekben és folyóiratokban közölve voltak s így ezek a mi ismereteinket csak feltételezve nagyobbítják, fejlesztik... ** Különben egynémely képlet nem is egészen híven az eredetihez van bemutatva, azok közt, mint már említettem, a Bebek czímer, de még az Ilosvay és más pecsétek is; Thurzó (154. l.), Meskó (88 t. 88. és 89 a) és Dózsa (157. l.) «inheraldice» stylizálva vannak. Hogy a Perényi czímerek helytelenűl vannak előállítva, ennek oka nem a szerző, mert a család maga sem látszik ismerni eredeti czímerét, pedig ez az ország egyik legszebb és legeredetiebben stylizált czímere. Ilyen stylus-példányok feltüntetése (habár csak keveseknek is) nagyon kivánatos és szükséges lett volna, különben ezen első munkában, és pedig annál inkább, mivel — kivévén a Pátrohi, Peres és Soós czímereket — eddig egyetlen egy *teljesen correct* magyar czímer sem jelent még meg. Lehet ugyan, hogy a

* Rómában koronáztatott meg 1434-ben. Römer-Büchnerrel (l. Die Siege der deutschen Kaiser und Könige, Frankf. 1851 8. 51.) Egyetértenek ebben a többi tekintélyek is. Mint curiosumot említem meg Dr. Otto Henne állítását, a ki a kettős sast első Otto császár czímerébe (!) helyezi, hivatkozva a czímeres sírkőre, a mely Magdeburgban Edith felesége sírján van (L. Kunstgeschichte der deutschen Nation. Berlin, 1886, 138 és 141. l.).

** Szavaim a színezett ármálisokra *nem* vonatkoznak, mert ezek itt hozatnak fel legelőször.

legrégibb magyar armalisok első pillanatra meglepik a szemlélőt, de azért egytől-egyig *mind hibásak*.

A fent említett Perényi (sírkő) czímeren kívül a XV. századból előttem még egy másik szintén kiadatlan ismeretes, a mely *minden* tekintetben a szabálynak megfelel. Ez a Dabi (nem Dab*ai*) de Zagrabia czímer, melyet Zsigmond királytól kaptak 1430-ban s azért is figyelemre méltó, mert ez az egyedüli ismert példány, melyet ezen király Magyarországon állított ki. Szilágyi István tudós kutatónknak mondok azért köszönetet.

Világosan és mindenkinek érthetően, sokat és mégis sohasem túl-sokat terjeszt elő a szerző sikerült anyagfelosztás és vonzó-, folyékony stylussal, az idegen nemzetek heraldikai jelenségeit érintve, ahol az szükséges, és a fősúlyt folyton a nemzeti heraldikára fektetve, mindenben szem előtt tartva az igazat. Tisztelet a jeles tudós emlékének! *Csergheö Géza.*

ÉRMÉSZETI BIZONYÍTÉKOK MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉHEZ. Irta Posta Béla. Budapest, Schlesinger Ignácz könyvnyomdaja, 1886. 8. r. 48. lap.

Hazai numismatikánkat még ily szűk keretben tárgyaló és szerény igényekkel fellépő művecskét is örömmel kell hogy üdvözöljünk, minő a fenti füzet s készséggel kell, hogy megragadjuk az alkalmat tartalmának megismertetésére, elismerésül a szerző iránt, buzdításul másoknak. A fejlődés stadiumában levő tudományos haladásunknak, mely mintegy mulasztásainkat is pótolni akarja, szakirodalmunk lendületének, mely ma már csaknem minden ágában bír hivatott művelőkkel, tagadhatlanúl vannak jó hatásai; fejlesztik, előbbre viszik a tudományt s annak egyes csoportjait, de vannak hátrányai is s ezek legfőbbike, hogy a tudomány, de különösen annak szakjai valóságos egyptomi életet élnek; a szaktudományok egyes ágainak vannak mívelői, terjesztői, kik lelkiismeretes buzgósággal töltik be hivatásukat, de nincsen kelete, nem tud terjedni, népszerűvé lenni, kis körben mozog, az életre, a tudományos műveltség fejlesztésére, általánosítására kevés hatása van. És épen ez a jelenség, melyet eltagadni nem lehet, elszomorító, erkölcsi hatásában épen a szaktudományok művelőire nézve lesujtó.

Ilyen mostoha viszonyok közt tengődő szaktudomány nálunk a hazai numismatica is, melynek pedig épen, mint a történelem segédtudományának, azzal egyenranguan kellene fejlődnie, annál is inkább, mert értékével s czéljával különösen a történelem művelői tisztában vannak, csak használatára fordíttatik kevés gond és figyelem.

A fent említett művecske szerzője, kiről ezideig csak azt tudtuk, hogy a muzeum egyes éremcsoportjait előszeretettel, buzgalommal és képességgel rendezte s azokat a nagyszámú leletekből ügyesen kiválogatott új éremtypusokkal és változatokkal gyarapította: jelen füzetkéjével bebizonyította, hogy az érmészet jelzett fontos szerepét

Digitized by Google

helyesen fölfogta, behatolt annak szellemébe, le tudja abból vonni a történeti eredményeket s a mi fő dolog, úgy csoportosít, a jellemző dolgokat úgy domborítja ki, hogy művecskéjében a numismatica nem száraz éremleírás, de életteljes egészet képez.

A szűk keretben sokat akar felölelni, jóformán vázlatát akarta adni hazai érmészetünk rövid ismertetésének, lehetőleg egyszerű alakban, azért nem időzhetett egyes helyeken annyi ideig, mint a tárgy fontossága igényelte volna s ez műve főhiánya, de még így is ügyesen csoportosította, vonta össze a szakemberek munkásságának numismaticai irodalmunkban letett és elért eredményeit, itt-ott pedig saját felfogását, önálló itéletét nyilvánította, mi művének előnyös oldala, s ezzel bebizonyította, hogy önállóan kutató érmész, kitől, ha e szakmának szenteli munkásságát, jogos reménynyel sokat várhatunk. Műve elején rövid vonásokban ismerteti eleink társadalmi életét, a hatásokat, melyeket nemzetünk a geographiai viszonyoknak is megfelelően a nyugatról kapott, de sajátos jellegéhez alkalmazott, módosított, felhasznált és áthasonított s úgy tér át az őseink társadalmi élete fejlődésének és fokozódó igényeinek szükséges következményére: a cserekereskedelmi viszonyok vázolására. Itten tárgya érveléséhez még nyelvészeti bizonyításokhoz is fordúl, hogy a vezérek korabeli cserekereskedelmi és pénzügyi viszonyokat kellően ismertesse, de kifelejti, hogy habár őseink a vezérek korában nem is birtak saját pénzzel, az életben, kereskedelemben pótolta azt a külföldi kalandozásaikból bőven kikerülő ezüst pénz, minőket már több ismeretes ősmagyar leletünk hozott napvilágra, s melyek épen azon országok forgalmi pénzei (Kegyes Lajos, Berengár), melyekben őseink többször kalandoztak s melyeket a régi idők feljegyzése szerint megsarczoltak.

Első nemzeti vert pénzünk szt. István idejéből való; az államalkotó király szükségét látja a hivatalos mértéknek és pénznek, mint a műveltebb nyugati társadalmi életnek számos szervezetét, ezt is átveszi. Ezüst denárokat veret külföldről behozott éremverők által külföldi bajor és frank minták után, egyik oldalukon a REGIA CIVITAS fölirattal, melyek később Péter, I. Béla, Salamon idejében PANONIA feliratot viselnek, az érmek hátlapján pedig a király neve fordul elő s a mezőben egy kereszt, melyet csak Salamon idejében vált fel a király mellképe. Szerző szerint ezen korbeli érmeinken a nyugoti, főleg bajor érmeknek utánzása nem annyira *jellegben*, mint inkább a feliratban érvényesül s még ebben sem szolgai utánzással, mert mig a bajor pénzeken latin betűkkel van a felirat, a mieinken góth (? Szerk.) betűkkel állíttatik elő, tehát nem annyira formában, mint inkább a szellemben nyilvánúl a rokonság. A bajor pénzek REGINA CIVITAS (Regensburg) feliratának utánzása hazai érmeinken REGIA CIVITAS alakjában fordul

Digitized by Google

elő, melyet a szerző pénzverőhelynek (királyi város?) állít, de kétséget kizárólag épen úgy, mint Rupp és mások, ő sem tud bebizonyítani. Az ennek helyébe jövő PANNONEIA felirat későbbi pénzeinken már inkább jelenti a magyar pénzverő helyet, avagy királyi várost. A nyugoti érmészet befolyását hazai érmészetünkre részletesebben fejtegetve, nem méltatja kellőképen a keleti befolyásokat s azok hatásait, melyeknek nyomaira már II. Géza, III. Béla, III. István, Imre, IV. Béla érmein is reátalálunk, melyek egynémelyike már határozottan byzanti s keleti typusokhoz forduló hazai pénzverők művei, kik a keleti írásjegyeket nem értve, érmeink egynémelyikét a turkestáni kánok XIII. századbeli érmei után verték, melyek közűl dr. Réthy László magyar pénzverő ismaeliták és Bessarábia czímű értekezésében már 13 fajta érmet ismaelita pénzverőktől készülteknek tart, melyek egymásból fejlődő közös keleti typusra vezethetők vissza; ezeken a keleti jegyeket ismaelita pénzverőink hagyományosan, értelmük tudása nélkül alkalmazták.

Szerző művének legsikerültebb — mert legalaposabb — része az, melyben azon érmeinket ismerteti, melyek a XII. és XIII. században nagy forgalomban volt frisaticus érmekhez hasonlítanak s azon befolyásról szól, melyet az ú. n. bécsi fillérek hazai érmészetünkre gyakoroltak, «denarii viennenses» név alatt hazánkban forgalomban voltak.

A múzeum gyűjteménye hazai leleteinkből ezen éremcsoportból mintegy 2000 darabot s 100 különféle fajt bír, melyhez hozzáadva a legutóbbi nagyobb e nemű leleteket, a balaton-füredit (2861 drb 182 különféle faj és varians), egy ismeretlen helyű leletet (636 drb 45 varianssal), a puszta-bánházi, giczi, alsó-lendvai, csápori és szt.-mihályi leleteket; fogalmat nyerünk ezen érmek forgalmáról és elterjedéséről hazánkban. Ezeket alaposan áttanulmányozva s dr. Arnold Luschin előmunkálatait felhasználva, szoros rokonságot keres és talál ezek s a XIII. századbeli Arpádkori magyar, különösen: II. Endre, IV. Béla, de főleg Kún László érmei között, különösen az egyik lelet azon érme is, melynek előlapján a LADISLAUS REX (Kun László) fölirat van, mig hátlapja bécsi fillér bélyeget mutat. Ez oly adat, mely a rokonságot minden kétséget kizárólag megmagyarázza s ez, valamint egyéb czímerészeti adatok ezen érmek hovátartozása iránt minden kétséget kizárnak; siet is a szerző kimondani, hogy «*e hazai leletekben előforduló bécsi fillérek, ha nem is mind, de egy nagy részök eredetileg egykorú magyar királyok által Magyarország számára veretett pénzek*» s kijelenti, hogy az úgynevezett bécsi fillérek Árpádkori magyar érmek bécsi fillérelőlappal, vagy megfordítva magyar hátlapú bécsi fillérek, melyeket későbbi királyaink eredeti alakjokban valószinűleg folyton verettek s így azok magyar pénzek is voltak; s a bécsi fillér nem egyéb, mint

Digitized by Google

név, a melylyel a magyar érmek egy faja neveztetett, t. i. az, mely bécsi fillér mintára osztrák pénzláb szerint veretett.

Értekezése további folyamában a vegyes korszak érmészetét vázolja a szerző. Róbert Károly az első aranyokat vereti a florencziek mintájára, mely a bizanti aranyokat nemcsak a forgalomból szorítja ki, nemcsak nemzeti ár és mérőt képez, az önálló magyar pénzrendszer alapját képezi, hanem a külföldön is forgalomnak örvend s «ad normam aurei hungarici» a külföld által is utánoztatik. A magyar nemzeti pénzrendszer a vegyes házi királyok alatt folytonos fejlődésben van a vegyesházi királyoktól kezdve Mátyásig, illetőleg a mohácsi vészig, a mikor a Habsburgház uralma nemzeti pénzrendszerünket, pénzeink alakját, typusát merőben megváltoztatja, az általok forgalomba hozott aranyok, tallérok, nagyobb és kisebb garasok német minták után készülnek, külalakjok is elárulja Magyarország helyzetét, mert ezen korbeli pénzeinken az ország czímere alá van rendelve a császári sasnak, melynek szívpajzsában fordul az elő, vagy legfeljebb az előlap köriratában jut hely neki, a boldogságos szűznek, mint Magyarország patronájának képével együtt.

A mit az erdélyi érmészetről általánosságban mond s a későbbi korok érmészeti viszonyaiból felhoz, szintén elég érdekes, de kevesebb önállóságra vall, látszik, hogy a szerző e kor érmészetével kevesebbet foglalkozott, csak jobbára ismeretes s több helyen megírt adatokat sorol elő s érmészeti tanulmányai eddigelé jobbára csak az Árpádok korszakára terjedtek ki. Jobban is teszi a szerző, ha fokról-fokra halad, csak Árpádkori érmészetünk alapos átdolgozása után lát hozzá a későbbi korok érmészetének feldolgozásához. Ez esetben hazai érmészetünknek szerző alapos művelőjévé válhatik, kitől e téren még sokat várhatunk. *Tergina Gyula.*

A «Művészi Ipar» újabb hat (február—szeptember) füzete fekszik előttünk. A szerkesztőnek, Pasteiner Gyulának sikerült egy évi fenállás alatt folyóiratát valóban európai színvonalra emelni, úgy, hogy méltón és büszkén idézheti a külföldi, nevezetesen a franczia és német szakfolyóiratok birálatait, melyek e vállalatnak úgy beltartalmáról, mint fényes kiállításáról nemcsak a legnagyobb elismeréssel szólanak, de sőt egyenesen követendő például állítják föl. Őszintén örülünk tehát részünkről is, hogy a közoktatásügyi miniszter támogatása lehetővé tette annak további megjelenését, mert úgy magának a művészi ipar fejlesztésének szempontjából, a művelt közönség, a műértők és szakemberek részére, mint az országos magyar iparművészeti múzeum és a m. iparművészeti társulat érdekeinek képviseltetése érdekében, e folyóiratnak valóban hivatása van.

Digitized by Google

A mi a folyóirat illustrátióinak úgy megválasztását, mint kivitelét, a díszes színnyomatokat, heliogravüröket és sikcrült horgedzéseket illeti, szintén csak elismeréssel szólhatunk, annyival inkább, mert azok túlnyomó része immár ide haza készül.

E mellett azonban részünkről is kifejezést adunk azon már több szakférfiú által is hangoztatott óhajnak, hogy a rajzban adott műipari tárgyaknak, a mennyiben csak lehetséges, alaprajzai is, méretei pedig minden esetben közöltessenek, mert csak így használhatja fel azokat maga a műiparos is, a minek előmozdítása és támogatása elvégre is kell, hogy szintén egyik feladata legyen e vállalatnak.

Az iparművészet is történelmi fejlemény levén, a mint eme fejlődés stádiumain különböző korokban átment, amint egyes alkotásokban az általános vonások mellett az egyéni ízlés, majd a nemzeti jellem is érvényesül s különböző stylok keletkeznek; hovatovább fölmerül itt is az emberiség összes cultur mozgalmainak terén észlelt ama törekvés hogy a létező állapotok alapját a múltban, a jelen művészetének s ízlése legszebb virágainak gyökereit, régi idők emlékeiben keressük.

Ez vezeti oda a «Művészi Ipart» is, hogy a mint tanulságossá akar lenni; lépten-nyomon foglalkoznia kell tárgyának történetével s kiválóan a régiségekkel is, — ami viszont velünk hozza őt összeköttetésbe.

Nagyobbszabású és figyelemreméltó dolgozatok e füzetekben Jakabffy Ferencz négy közleménye a kovács művészetről. E czikksorozat irója nemcsak igen tanulságosan ismertet meg bennünket a kovácsolt vasművek előállításának technikájával, rövid kivonatban nemcsak a vas és aczél földolgozásának egész történetét adja, hanem ezen közben az idevágó legszebb régészeti emlékeket, úgy a külföldieket, mint a hazaiakat a XIII-ik századtól kezdve rajzban is bemutatja, végül pedig jelenlegi kovácsművészetünknek nehány remekével ismertet meg bennünket Marton, Árkai és Swadlo ismert nevű műlakatosaink műveiben.

E czikksorozat szövegében sikerült horgedzésekben vannak a hazai régi kovácsolt vasművekből, közölve az eperjesi templom tornyának ajtaja, a kis-szebeni plébánia templom szentségtartójának ajtaja, egy fogantyú a bártfai városházi pénztár ajtajáról, egy XV-ik századbeli karos gyertyatartó a bártfai templomból, ugyanazon korbeli kézi gyertyatartó a geczelfalvi plébánia templomból és végre egy XVI-ik századbeli vasrács az országos iparművészeti muzeumból.

Dr. Boncz Ödön, az iparművészeti muzeum arab szobáját ismerteti, melyet a legközelebbi antverpeni kiállításon a hazai első takarékpénztár nagylelkű anyagi támogatása mellett nemrégiben szerzett az intézet. E közben érdekes észrevételeket tesz a keleti művészetre vonatkozólag, melyekre még visszatérünk.

Digitized by Google

Papp János a magyar faience-vel, vagyis Zsolnay Vilmos világhírü pécsi majolikájával s annak technikájával foglalkozik.

Huszka József, Kaszalay Ferencz szegedi szűcsmester rajzkönyvét mutatja be 1836-ból, közölve abból számos, rendkívüli szép magyar motivumos diszítést s külön melléklet gyanánt három szépen sikerült színnyomatú táblán szemkápráztató színvegyületű suba diszítést.

Radisics Jenő, Henry Mayeux La Composition décorative czímű művéből mutatvány gyanánt számos illustratióval kisért két közleményt hoz.

Ezeken kívül van még értekezés a fűzetekben, a gyarmatok és India londoni tárlatáról, horgedzések fölvételéről közvetlen a természet után. Közben több stylszerű butor és szoba berendezés tervezete teszi használati értékűvé a füzeteket.

Mint rendesen könyvismertetés, folyóiratok szemléje, különfélék rovata s az iparművészeti muzeum és társulat ügyeinek megbeszélései csatlakoznak a már elsoroltakhoz.

Van azonban a különben kétségtelenül becses folyóiratnak egy bizonyos iránya, mely úgy látszik öntudatosan vonúl végig az egész szerkesztésen s a melynek méltatását ép azért legvégül hagytuk; s ez a magyar stylnak s a magyar nemzeti művészet létezésének, mint ilyennek következetes tagadása.

Mindenesetre furcsa logika, miszerint egy folyóirat, mely a magyar iparművészet támogatására, sőt hogy ne mondjam megteremtésére alapíttatik, azzal kezdje meg pályafutását, hogy egy önálló magyar ízlés, nemzeti styl létezését tagadja.

Megkezdi az ez irányú czikkek sorozatát Pulszky Károlynak az iparművészetről és stylről irott értekezése. Ő azon kezdi, hogy először is bebizonyítani igyekszik, miszerint nemzeti stylokról egyáltalán szó sem lehet, hanem igenis vannak sajátos ízlések. Természetesen első sorban szükséges lett volna, hogy ily állítások mellett a styl fogalmát definiálja; azt azonban egyszerüen mellőzve, azt mondja, hogy «mások a styl szónak az ízlés jelentését tulajdonítják».

A magyar stylre vonatkozólag specialiter a következőket mondja: «Abból, hogy valami más, mint a mi egyebütt fordul elő, a dolog eredetének vizsgálata nélkül, egyszerűen azt következtetni, hogy ez tehát valami különálló, sajátos; az oly eljárás, mely csak tévutra vezethet. Az a kérdés, vajjon e bizonyos diszítések csakugyan nem fordultak-e sehol másutt elő, stb.»

Mindenesetre érdekes logikai tévedés. Valóban úgy áll a dolog, bármily különösnek is tartja azt czikkiró, hogy mindaz, ami egészen más és különböző, mint ami egyebütt elő szokott fordulni, azt minden nyelv sajátosnak, a többitől különbözőnek szokta mondani. És mind-

Digitized by Google

járt kimondhatjuk, hogy ilyen a magyar stylú diszítés is, a melyre hiszen czikk irója maga is kimondja, hogy vannak sajátos vonásai.

Igen, de Pulszky a magyar s általában a nemzeti styl létezését egyáltalán tagadja. Nem tekintve, hogy ezek szerint a művészetek nagy és fényes történetének egész historiai alapját elvonja s az egész műtörténet eddigi rendszerét romba dönteni kivánja; hogy felismerjük állításai tarthatatlanságát, térjünk csak vissza czikke elejére, hol az iparművészet fogalmát definiálva a következőket mondja: «Van egy vonás, melyet úgy hiszem mindenki el fog fogadni a művészi tevékenység legfontosabb jellemzőjéül. Ez az egyéniség jelentősége lenne. Oly művészi alkotás, melyben a létrehozó egyénisége nem jutna kifejezésre, képzelhetetlen».

Nos hát nem az ízlés, hanem ez az egyéniség bélyege, mely minden művészi tevékenység legfontosabb jellemzője, ez a styl. Ezt a minden mástól különböző sajátos egyéniséget juttatja kifejezésre a magyar diszítő művészet, mely tehát e téren mint önálló magyar styl jelentkezik.

Azt, hogy a diszítő művészet egyes motivumai a keleti, jelesül az arab művészet formáiból vannak esetleg kölcsönözve, senki sem tagadja. Annyival kevésbé, miután a dolog lényegére nézve ez mit sem határoz, miután ha voltak is ily kölcsönzött formák, azokat a nemzeti egyéniség régen áthonosítá.

Az arab művészet ugyane formákat jó részben az indok művészetéből nyeré s a klasszikus kor hellen szobrászata és építészete ős ázsiai és egyiptomi mintákból merített. Mégis kinek jutna eszébe a görög művészet önállóságát, vagy az arab styl létezését tagadni.

Azon ellenvetés, hogy diszítő modorunk nem eredeti, mert hiszen Németországban a XVI-ik században kiadott himzési könyvekben azok motivumai öltésről öltésre föltalálhatók, azt hiszem alig szorul megvitatásra. Hiszen a művészetek legszabadabb föllendülése korában, ép úgy, mint ma is gyakran előforduló eset, hogy méltatva a magyar diszítő művészet motivumaiban nyilvánuló bájt és színpompát, külföldi gyüjtemények is fölveszik és gyűjtik azokat. A különbség csak az, hogy a mai fejlett irodalmi viszonyok között megnevezik, míg akkor szükségtelennek tartották fölemlíteni a forrást.

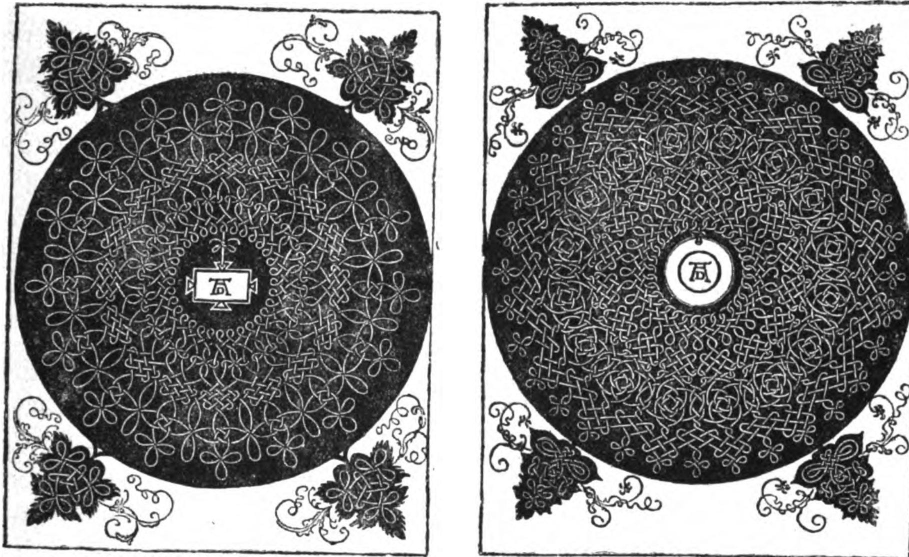
A magyar styl tagadásának ezt a munkáját e lapok érdemes szerkesztője, Pasteiner Gyula «A nemzeti elem a régi hazai művészetben» czímű s a régészeti társulatban is fölolvasott értekezésében folytatja. Bár erre vonatkozólag már akkor élőszóval is tettem nehány ellenvetést, indíttatva érzem magamat a kérdéshez ez oldalról itt is hozzászólani:

Pasteiner az ókori népek megfigyelésén kezdi, s miután elmondja azt a görögökről, a mit fentebb már mi is emlitettünk volt, hogy t. i.

Digitized by Google

ők művészetök előképeit az előázsiai és egyiptomi művészetből merítették, még mindig a görögökről szólván, következőleg folytatja: «Művészetökben nem maguk az elemek és a formák nemzetiek, hanem azoknak megjelenése. Az eredmény valóban csodálatos s remek alkotásaikat összehasonlítva az előzményekkel, nem tudjuk, vajjon elsajátító vagy átalakító tehetségüket kell-e inkább bámulnunk».

No lám, és a magyar diszítő styltől azt kívánjuk, illetőleg csak azon esetben vagyunk hajlandók eredetinek és nemzetinek elismerni, ha minden izében eredeti, semmit sem vett fel kívülről. A magyar diszítő styl tökéletesen megtette azt, a mit a görög. Ami idegen elemet felvett magába, azt át is képezte, saját vérkeringésébe bocsájtotta át.

Az azután, amit Pasteiner mond, hogy a mi diszítő stylünk elsatnyította volna a fölvett keleti formákat, formái és színei durvák és fejletlenek, színhatásuk nincs megoldva, s ha hatást akarnának elérni, az aranyat egyáltalán nem nélkülözhetik; mihelyt pedig aranyat alkalmazunk reájok, «csalódásig hű perzsa hasonlatosságot nyernének» : mind csak a nézet és ízlés dolga.

Részünkről, talán ezen épen hibák gyanánt fölsorolt tulajdonságaiban találjuk a magyar diszítő styl eredetiségét. Hogy az aranyat nélkülözi, nem baj, mert viszont annál jobban közelíti meg a természetet.

Legfontosabb érvnek látszik Pasteiner értekezésében, hogy a magyar stylnek nincsenek szerkezeti elemei, nincsen építészete, nincsenek domború, hanem csak síkfelületű diszítményei, tehát az nem is tekinthető önálló stylnak.

Digitized by Google

Erre nézve igen jól megfelelt már Boncz Odön úr, az iparművészeti muzeum arab szobájáról szóló czikkében. Hogy ugyanis az arab művészet legkedvesebb alkotásai a stalaktit boltozatok, vagy a karéjos csúcsív is csak látszólag szerkezeti elemek, valójában pedig szintén merő diszítések. Hogy tehát az arab művészet építészeti szerkezeti elemei is csak bizanczi kölcsönzések. Ami pedig az arab stylnek mindenkori jelvénye marad, az maga a diszítmény sajátos volta.

Ugyanez áll a magyar diszítő stylra nézve is. S ha domború diszítményei eddig nem voltak, annak okai csakis azok lehettek, kik elejitől fogva nem akarták elösmerni arra való képességét. Ha ez irányban való fejleszthetőségét is megakarjuk mutatni diszítő stylünknek; azt hiszem, nem az a módja, hogy annak lételét is egyáltalán tagadjuk.

A magyar diszítő stylben van minden tekintetben annyi önálló művészi elem, mint például az arab stylben; csakhogy míg ez ezredek óta fejlődik, a miénk, mondhatnám, mindig el volt nyomva.

Végül Henszlmann Imre zárja be a magyar stylellenes czikkek sorozatát egy könyvismertetéssel, melyben Dürer Albert élete és művészete czímű füzetemet bírálja.

Henszlmann nagyérdemű tudósunk is azok közé tartozik, akik a külföldi tudósok s különösen a németek sistemáinak feltétlenűl hódolnak. Innen van, hogy Dürerről sem akar egy szóval sem többet tudni, mint a mit róla Thausing mond. Természetes, hogy így a legnagyobb mértékben vissza kellett neki tetszenie, a midőn én Dürer ornamentikájában a békés-gyulai sujtásokat és vitézkötéseket mutatom ki. Nem is tartja méltónak velem bővebben foglalkozni, hanem egyszerűen reám citálja Thausingot, mintha én az ő ellentmondását már nem vettem volna számba. Annyira számba vettem, hogy értekezésemben mint merő tévedést nem is említettem, mert hiszen Thausing nem ismerte azt, a mire én támaszkodtam, a magyar vitézkötést.

Henszlmann, vagy helyesebben mondva Thausing szerint tehát azokban az ornamentikákban, melyekről én értekezem, nincs semmi magyar eredetű, hanem azok egyszerűen Lionardo da Vinci hasonló csomóinak utánzatai.

A kik azonban a műtörténetet alaposan ismerik s így minden bizonynyal Henszlmann tanár úr is, azt is tudják, hogy e csudálatos ornamentikák Lionardo művészetében, az ő keleti tanulmányainak eredményei, tehát egy kútforrásból merítvék, a mi vitézkötéseink és sujtásainkkal s így Lionardo és Dürer is rajzolhattak olyanokat a nélkül hogy mástól kellett volna tanulniok.

A «Művészi Ipar» tehát, mint a magyar iparművészet tanítója, mint az országos magyar iparművészeti muzeum és a magyar iparművészeti társulat közlönye, nagyszabású feladatait még egygyel meg-

Digitized by Google

toldhatja; a helyett, hogy annak hitét lerombolni igyekszik, igyekezzék a magyar styl fejlesztésén, hogy annak létezését senki kétségbe ne vonhassa. *Dr. Szendrei János.*

A HORVÁT MŰ- ÉS IPARMŰVÉSZETI TÁRSULAT «GLASNIK»-jának két füzete fekszik előttünk, melyek az első évfolyam 3—4., illetőleg a második évfolyam 1. számát képezik. A dr. Bojnicsics Iván szerkesztésében megjelenő szemlének az első évfolyamot bezáró füzetében elől *Kršnjavi* tanár tollából a zágrábi székesegyház könyvtárában levő X—XI. századbeli byzanti hierotheka ismertetését találjuk.*

A diptychon két elefántcsont-tábláját a következőkben ismertetjük. A táblák magassága 23 cm., szélessége 10 cm. Az egyik jobboldali tábla capitelekkel ellátott oszlopos árkádban, kerek ív alatt, oroszlánon és basiliskon álló Krisztust ábrázol, fején keresztes nimbussal, a mint jobbjával görög ritus szerint áld s baljában ruhája szegélyzetének közvetítésével könyvet tart. Az ív által képzett tért fűzfaágak töltik be, a belső téren pedig jobbról Krisztus könyöke alatt gyűrűdző kigyó ereszkedik alá, másik — bal — oldalon pedig kisebb szörnyállat látható.

A másik — baloldali — táblán trónon ülve, hasonló árkádban a szent szűz ábrázoltatik, feje körül nimbussal s fejét betakaró kereszttel jelzett velummal, jobbjával az ölében ülő kis Jézusra mutatva, ki mint az előbbi táblán áld és könyvet tart; a szent szűz lábai a trón zsámolyán pihennek. Az ív által képzett háromszögű téren stylizált virágok foglalnak helyet, melyeken a voluták kivehetők.

Kršnjavi a két (byzanti stylű) táblának analogiáját találja két vatikáni táblában, melyek egyikén (Krisztus) a rokonság s a közösen követett minta félreismerhetlen.

Utána Ferdo *Hefele* hosszú czikke következik a vízi- és szárazmalmokról (!); végre *Ivan Kukuljevics Sakcinskitól:* Lucijan Martinov Vranjanin dalmát eredetű renaissance-kori építész méltatása, kinek emléke az urbinói szép fejedelmi palotához van kötve. A füzetet kisebb közlések zárják be, melyek közt Strossmayer püspök levele Gangelbauer bécsi érsekhez a Verescsagin-féle Krisztus-kép tárgyában van horvát fordításban közölve. A füzethez 4 képtábla van mellékelve: 1. Szent Miklós püspök képe Medulics horvát festőtől; 2. Medulics arczképe (eredetije a Pitti-képtárban Flórenczben) a tudomány, igazság, földrajz és számtan allegoriáival; 3. renaissance ékszerek újabb horvát ékszerészek műhelyeiből; 4. az urbinói palota térképe.

A második évfolyam első füzetében a vízi- és szárazmalmokról szóló czikk folytatódik, a miről csakugyan nem értjük, miért foglalja el egy részét a művészeteknek szánt szemle füzeteinek. Hefele czikkében ismét Kršnjavi nevével találkozunk, ki a Strossmayer-féle délszláv akadémia képtárában őrzött byzanti diptychont ismerteti, phototypiai másolatok kiséretében. A harmadik czikk egy orgonát ír le Heferer zágrábi orgonakészítő műhelyéből. A kisebb közlések közt

* A «Glasnik» szerkesztőségének szívességéből közölhetjük itt a két képes táblát. *Szerk.*

Digitized by Google

KÖZÉPKORI ELEFÁNTCSONT-DIPTYCHON A ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZ KÖNYVTÁRÁBAN.

Digitized by Google

KÖZÉPKORI ELEFÁNTCSONT-DIPTYCHON A ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZ KÖNYVTÁRÁBAN.

Digitized by Google

találjuk a társulat múlt évi működéséről s vagyoni állapotáról szóló jelentést s egyéb társulati mozgalmakra vonatkozó közléseket.

A *Glasnik* ez évi második füzetében Dr. *Kršnjavi* ismét két érdekes diptychont ismertet * a Strossmayer-féle gyűjteményből. A következő czikk *Hefele* Ferdinand (Ferdo) tollából a horvát «bocskorművességről» szól. A czikkíró mindenekelőtt a «bocskor» történetét ecseteli a néphagyomány alapján, melyből azt tanuljuk, hogy a görög-keleti és katholikus illyrek antagonizmusa a bocskor eredetének kérdésében is érvényesűl; a görög-keleti felekezet hívei ugyanis szent Szávának, a római katholikusok szent Péternek tulajdonítják az első bocskorviseletet; aztán a «bocskor» tájneveit sorolja fel, majd az előállítás technikájának különbségéről szól vidékek szerint, végre a népdalok idézeteiből állítja elénk, azt a szerepet, melyet a «bocskor» a horvát nép fantáziájára gyakorol. A czikk szövegébe egy *bocskor alaprajza* és egy *bocskorszíj* ábrája van nyomva. A harmadik czikk a horvátországi beszterczi sz. Mária egyházának üvegfestéseit ismerteti több sikerült fénynyomatú képpel kisérve. A czikk írója Dr. I. B. (Bojničić). A vegyes közlések közt olvassuk, hogy Kukuljević Iván, a horvát tudósok Nesztora, ez évben üli írói működésének 50 éves jubileumát.

Ry.

A BÉCSI «NUMISMATISCHE ZEITSCHRIFT» január-juniusi félévi kötetében Hoffmann a hamisított görög aranyaknak a speficikus súly alapján való felismeréséről ad rövid közlést; Bahrfeldt M. Durmius III. vir egy ritkább érmét írja le; ezt dr. Kenner Moneta Augusti czímű hosszabb tanulmánya követi. A füzet többi részét az újabbkori érmelésbe vágó czikkek képezik, ilyenek: néhai Newald czikke a tiroli, a Luschiné az osztrák és Mayer Adolfé a nürnbergi érmelés közéből. Ezek után Kull az inngaui aranyérem-leletet írja le, mely 836 db. XVII. századbeli németországi veretet tartalmaz. Az utolsó czikk Schmer Jánostól, a Concordia unione» — «Et elementia instaurata» feliratú 1749-ben vert bányajegyzékről szól (l. Weczerle F. II. 8.) s Ernst ellenében azok magyarországi illetőleg körmöczi eredetét igazolja be. Ernst tudniillik e jegyeket «Von Bergwerksmünzen. Wien 1885.» czímű munkájában a csehországi Katharinenbergnek (Kateřiny) tulajdonítja. A füzethez a bécsi numismatikai társulat 1885. évi jelentése van mellékelve.

R. L.

* E czikk átdolgozását adtuk föntebb a képes táblákkal együtt. *Szerk.*

Digitized by Google

IPOLYI ARNOLD †

Az Országos Régészeti Társulatnak fönállása óta tiszteleti elnöke, folyó évi deczember 2-ikán örök nyugalomra tért. Az ország kitünő hazafit, az egyház tekintélyes főpapot, a történettudomány nagynevű munkást vesztett benne. Leginkább fájlalja vesztét az egyházi archaeologia, mert hazánkban ő volt egyik alapítója és ünnepelt szóvivője. Buzgó követői és tanítványai keserűen nélkülözik apostolukat, kinek minden szavát áhitattal fogadták, vezérüket, kinek fényes pályája tündöklő példa volt nemes ambitiójuk göröngyös útjain. Elhunytával harmincz éven túl terjedő termékeny irodalmi müködés záródott be, melyet siker és fény kisért.

E dicső pálya hazafias nagy symphoniaként tünt föl a kortársak előtt. A magyar nép mythosi dalai voltak kezdő alaphangjai, azután fokról-fokra mind magasabbra emelkedik benne a nemzeti pâthos, míg a szent koronáról irt dithyrambus után megdöbbentő rögtönösséggel elhangzott!

Mennyire vonzódott az általa oly előszeretettel mívelt tudományhoz, ékesszólóan hirdeti végrendelete: vagyona jelentékeny részét «Ipolyi-alapítvány» gyanánt az Akademiára hagyta, oly történelmi problémák megoldására, melyeknek ő is élete legszebb részét szentelte és megörökíti majd nevét az «Ipolyi-muzeum», mely hivatva lesz hazánkban az egyházi archaeologia fejlesztésére alapúl és messzeható mintáúl szolgálni.

A boldogúlt hült tetemei e hó 10-ikén tétettek örök nyugalomra. A ravatalnál társulatunk is lerótta kegyelete adóját és tiszteleti elnöke emlékét ünnepélyes közgyülésen fogja megülni.

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

A M. T. AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA f. évi junius havában újból három évre alakúlt meg; elnöknek Pulszky Ferencz, előadónak Dr. Henszlmann Imre lett ismét megválasztva, a bizottsági folyóirat az «Arch. Értesítő» szerkesztője az 1887-ik év végéig megmarad Dr. Hampel József. A bizottsági tagok száma az eddigieken kívül öt új taggal nőtt meg, nevezetesen beválasztattak Dr. Lipp Vilmos, Dr. Ortvay Tivadar, Dr. Ballagi Aladár, Dr. Pasteiner Gyula és Dr. Réthy László.

Az új bizottság első érdemleges ülése ez évi november hó 24-ikén tartatott, melyen jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt Henszlmann Imre előadó, Hampel József szerkesztő, továbbá Fraknói Vilmos, Ráth György, Szilágyi Sándor, Torma Károly, Majláth Béla, Ballagi Aladár és Réthy László b. tagok. Napirenden lévén az 1887. évi költségvetés megállapítása, elhatároztatott, hogy a bizottság úgy mint eddig a maga kiadványaira 7043 frtot fog kérni. Ezen összegből az Arch. Értesítő szerkesztőjének tételenkint indokolt előterjesztése után e folyóiratra 4405 frtnyi összeget szavazott meg a bizottság, ez összeg után fönmaradó somma első sorban az «Arch. Közl.»-nek múlt évből maradt nyomdai számlája kifizetésére fordítandó. Ezután 500 frt a Corpus Numorum Hungaricorum első hat táblás füzet elkészítésére megyen és ha ezután még lehetséges, az Arch. Közlemények számára beérkezett értekezések adandók ki.

Beérkeztek dolgozatok Wosinszky Mórtól, Király Pál és Téglás Gábortól; ezen czikkek birálatra kiadattak.

Dr. Fröhlich Róbert műve Magyarország ókori nép- és földrajzáról, mely kiadásra már elfogadtatott, a történeti bizottságnak ajánltatott közzétételre. Az «Arch. Értesítő»-re nézve a bizottság megállapította, hogy az 1887-ik évben 30 ívnyi terjedelemben, 5 füzetben és 1000 példányban nyomattassék ki; a kedvezményes árt, melyet nagyobb (legalább 50 példány) megrendeléseknél az országban létező régészeti társulatok élveznek, az 1887-ik évre még föntartani kivánja a bizottság. *x.*

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi október hó 26-ikán rendes havi ülést tartott, melyen Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen volt a titkár és pénztárnok, Dr. Szendrei János osztályelőadó, továbbá

Digitized by Google

Fraknói Vilmos, Havas Sándor, Hunfalvy Pál, Majláth Béla és Zsigmondy Gusztáv vál. tagok és tíz más hallgató. A napirenden volt Fröhlich Róbert előadása az alsó-bácskai ú. n. római sánczokról. Előadó úgy a kis sánczokról, mint a nagy sánczokról adott részletes áttekintést, melyet nagyobbára az idei szünidők alatt a helyszinén szerzett közvetlen tapasztalások alapján nyert. Az érdekes tanulmány tudományos ismereteinket ama rejtélyes védművekről jelentékenyen előmozdítja, miről olvasóink e folyóirat valamely közelebbi füzetében meg fognak győződni. Az előadás eszmecserére adott alkalmat, melyben Hunfalvy Pálon kívül még Havas Sándor és az előadó vettek részt.

Ezután elnök bemutatta és magyarázta a kenderesi (Heves m.) bronzleletet és kapcsolatba hozza a kezdő vaskor egyéb leleteivel, kiterjeszkedvén egyúttal a hallstadti és La-Tène nevű ismeretes vaskori lelhelyekre. Titkár havi jelentésében először tudomására hozza a választmánynak, hogy a szeptemberi ülés határozata értelmében az Arch. Értesítő októberi számával együtt szétküldte a társulat azon tagjainak, kik 1886-ik évi tagdíjukat már megfizették a »bronzkor emlékei Magyarhonban« czímű munka első kötetét. Azoknak, kik utólag fizetik tagdíjukat, csak utóbb fog a kötet megküldetni. A választmány az eljárást annál inkább helyesli, mert reményli, hogy ily külön évi illetmény reményében a késedelmes fizetők könnyebben bírhatók reá tartozásuk törlesztésére.

A választmány egy más határozata ügyében, mely a népszerű előadások rendezését illeti, a jelenlevő Dr. Szendrei János úr, mint az ezen ügyben kiküldött albizottság előadója jelentette, hogy az első lépés megtörtént, eljárt a fővárosban lakó szakférfiaknál és megnyert azokból nyolczat, úgy hogy az idei téli évadra az előadási cyclus biztosítva van. A választmány a buzgó előadónak elismerését fejezi ki és elhatározza, hogy a történeti társulathoz megkeresés intézendő, csatlakozzék társulatunkhoz és a maga részéről is állítson a közösen rendezendő cyclushoz előadókat.

Titkár ezután jelentést tesz a hátralékos évdíjak behajtásáról és a választmány elhatározza, hogy azon késedelmes fizetők, kik tartozásuk törlesztésére már többször fel voltak szólítva, de azt nem teljesítették, még egyszer utoljára ügyvéd útján fölszólítandók. Titkár továbbá jelenti, hogy a Pulszky-Album és érem ügyében a szeptemberi ülés megbízásából írásbeli fölszólítást intézett báró Nyáry Jenő úrhoz, de attól semminemű válasz nem érkezett; ezután új tagnak bejelenti Mihálik József urat Liptó-Szent-Miklóson, kit a választmány egyhangúlag beválaszt; végül bemutatja titkár a pénztárnok havi számadását. *x.*

AZ ORSZÁGOS REGÉSZETI TÁRSULAT Pulszky Ferencz elnöklete alatt f. évi november 30-ikán nyilvános havi ülést tartott, melyen a t. titkáron és pénztárnokon kívül jelen voltak Dr. Kammerer Ernő és Dr. Szendrei János osztályelőadók, továbbá Majláth Béla, Dr. Torma Károly, Zsigmondy Gusztáv vál. tagok és más 15 hallgató.

Első előadó Hampel József volt; értekezett a f. é. szünidők alatt Oroszországban tett régészeti tanulmányairól; az előadást valamely következő füzetünkben közölni fogjuk. Ezután Dr. Réthy László felolvasta Halavács Gyula jelentését a németbogsáni leletekről, melyeknek jó része be is lőn mutatva az

Digitized by Google

ülésen. Egyik helyütt egy hegy oldalában átfúrt szarvasagancsok s egyéb csonteszközök és sokféleképen, de durván idomított és ékített cseréptöredékek kerültek elé és nem messze a síkságban kiástak egy bronzleletet, melyet nehány rézszerszám tesz érdekessé. Elnök úgy Halavács Gyula úrnak fáradozásáért, valamint a leleteket ajándékozó osztrák-magyar államvasút-társaságnak és mindazon uraknak, kik a n. múzeum kiküldöttjét missiójában szívesen segítették, köszönetet mond. A titkár havi jelentésében először a népszerű előadásokat említi és kiemeli, hogy a rendezéssel megbízott Dr. Szendrei János előadó úr oly buzgón járt el az ügyben, hogy az első előadást már meg lehetett tartani és az teljes sikert aratott. Ezután titkár jelenti, hogy sűrű elfoglaltsága miatt nem képes a folyó éven túl a társulati titkárságot tovább vinni, tehát beadja lemondását és reményli, hogy miután az első cyclusban teljes három évig és a jelen cyclusban ismét két évig látta el e titkárság teendőit, nem fogja a társulat tőle lemondását rossz néven venni, különben ezentúl is tehetsége szerint fogja előmozdítani a társulat érdekeit. Lemondasával kapcsolatosan javasolja, hogy a folyó évi deczemberi közgyűlés után történjék az 1887-ik évre a titkár-választás és hogy a társulat ezentúl bármi szerényen, de erejéhez képest javadalmazza a titkári állást.

Elnök határozatkép kimondja, hogy a választmány sajnálattal bár, de méltányolva a titkár elfoglaltságát, elfogadja a lemondást, hogy az új titkár megválasztása a deczember 28-iki vál. ülés napirendjére tüzetik és hogy a titkári fizetésre nézve a számvizsgálatra és jövő évi költségvetés megállapítására kiküldendő bizottság fog javaslattétellel megbizatni.

Következett ezután a bizottság megválasztása: Zsigmondy Gusztáv vál. tag elnöklete alatt, a titkár és pénztárnok hozzájárulásával kiküldettek Majláth Béla és Dr. Réthy László vál. tagok. Rendes tagnak megválasztatik Réffy Endre plébános Egyházasfaluban Sopron megyében, aj. a titkár. Végül bemutatja titkár a novemberhavi számadást. *h.*

NÉPSZERŰ RÉGÉSZETI ELŐADÁSOK. Az orsz. régészeti társulat Dr. Szendrey János buzgó osztályelőadója indítványára elhatározta, hogy a téli hónapokban a művelt közönség igényeinek megfelelő előadásokat rendez, melyeknek czélja a régészet iránt érdekes mutatványok és tetszetős forma által hajlamot ébreszteni és terjeszteni. Az előadások rendezésével megbizott indítványozónak sikerült megfelelő számú szakembereket előadások tartására megnyerni, úgy hogy a történeti társulat csatlakozásával lehetséges lesz a tél tartama alatt havonként kétszer rendezni ily előadást. Az első cyclusban a következő tudósok értekeznek: Pulszky Ferencz az őskori ékszerekről; Pulszky Károly a magyar szent koronáról; Torma Károly a római élet és szokásokról; Csánky Dezső Mátyás királyról és koráról; Czobor Béla a régi idők templomi és egyházszereiről; Radisich Jenő a nők ékszereiről a XVI. században; Szendrei János a legrégibb idők háborúiról és fegyvereiről; Szádeczky Lajos Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel királyról. (Halálának három százados évfordulója alkalmából); Boncz Ödön a régi magyar társaséletről; Hampel József a legrégibb pénzről. Ezeken kívül előadásokat fognak még tartani: Szilágyi Sándor, Ballagi Aladár, Fejérpataky László stb. stb.

Digitized by Google

Az első előadást november 20-án szombaton nagy és díszes közönség jelenlétében megtartotta Pulszky Ferencz. *h.*

RÉGÉSZET SÁROSMEGYÉBEN. Az eperjesi «Széchenyi kör» decz. 11-iki felolvasó estélyén Tergina Gyula az őskori művelődés emlékeiről tartott felolvasást, melyen a m. n. muzeum gyűjteményéből mutatott be nehány érdekes régiséget. Előadásában röviden vázolta az őskori művelődés kezdeteit, az őskori ember lakását, fegyvereit, ruházatát, életmódját, a vadász, halász, állattenyésztés, földművelés korfokait egész a történeti időkig, áttért azután a család, törzs, nép, nemzet alakulásaira. Mint értesülünk, felolvasási cyclusába vázolni akarja a későbbi előadások folyamán ismertetni fogja az őskori művészetet, a görög-római műveltséget, az arabs, középkori (román, góth), a renaissance művészet, hazai művelődésünk korszakait, végre a XIX. század művészetét.

Előadásaihoz sikerült megnyernie társul dr. Horváth Ödön tanárt, ki e hó 17-én Ipolyi Arnoldnak «A magyar szent korona és koronázási jelvények története és műleírása» czímű művét s a műrégészet terén megjelent újabb munkákat fogja bemutatni. Örvendenünk kell a «Széchenyi kör» ezen új irányának, mely igen alkalmas arra, hogy műarchæologiánk ismerete iránt a művelt nagy közönség is előszeretettel viseltessék.

Az eperjesiek példáját vidéki városaink követhetnék, mert mint látszik, az érdeklődés felkeltéséhez, az archæologia népszerűsítéséhez nem kell egyéb, mint egy-két buzgó tanár munkássága, ki a szokásban lévő banális felolvasások helyett komoly tárgyat választ és dolgozik ki, ilyen pedig minden kisebb város tanári karában akadhatna. *aa.*

ALSÓ-FEHÉRMEGYEI történelmi és régészeti egyesület alakult meg az erdélyi püspök Lönhart Ferencz védnöksége alatt f. évi september hó 22-én Gyulafehérvárott. Alig van vidék az országban, hol ily egyesületre több szükség volna, mint a régi Apulium vidékén és azért köszönettel és elismeréssel tartozunk azon ügybuzgó szakkedvelőknek, kik e classikus helyen tudományunknak új központot teremtettek. Ez az egylet sokat fog megmenteni számunkra, a mi különben elveszne és sokat fog földeríteni, a mire egyébként talán még igen sokáig kellett volna várni. Bizalommal nézünk a társulat működése elé, mert hivatott kezek karolták föl az ügyet és remélhető, hogy a minő hévvel és lelkesedéssel megindították, époly kitartással folytatják tovább. Nagy-Enyeden a Bethlen-főtanoda, Gyulafehérvártt a Batthyány-féle intézet jó támpontokúl fognak majd szolgálhatni s ezekhez már most hozzá fog járulni a társulat saját szakkönyvtára és saját régiséggyűjteménye, melyekre gyűjtések, illetőleg tervbe vett ásatások által a választmány már legközelebb készül megvetni az alapot. Eddig a százat megközelíti a társulati tagok száma; a mi, tekintve, hogy alig néhány hónapja van folyamatban a taggyűjtés, igen kecsegtető eredmény. *x.*

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT élénk tevékenységgel kezdte meg rövid nyárszünetelés után működését. Szeptemberi gyűlését Petrozsényben a határszéli helységben tartá, hogy a távolabbi

Digitized by Google

közönséggel annál szorosabb viszonyba léphessen. Az odavaló értelmiség ünnepélylyé avatá a gyűlést, melyen gróf Kuun Géza elnöknek Petrozsény multjára kiterjeszkedő megnyitó beszédén kívül Sólyom-Fekete Ferencz társ. alelnök levéltári kutatások alapján a havasok közé ékelt Zsilvölgynek Hátszeg vidékéről történt betelepítését és eloláhosodását felette érdekesen fejtegeté. Tallatschek Ferencz bányaigazgató a kis Zsil mentén kőszénbányászat közben felfedezett aranymosásokról tartott előadást. Kun Róbert társulati titkár a Hora-korszak indító okait hasonlítá össze a franczia forradalom eredetével.

A társulati czélok iránt hathatósan tájékoztató gyűlés lefolyásának vázolásával nyitá meg gróf Kuun Géza elnök az októberi gyűlést s azután Soós Antal ismertette nyári kutatásai eredményét, majd meg Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanár méltatá az ugyancsak Soós Antal által az abafajai levéltárból gyűjtött középkori okmányokat, melyek főleg a nagyváradi, egri egyházmegyék történetéhez új adalékokat nyújtanak. König Pál reáliskolai tanár a Téglás Gábor és Téglás Istvánnal Várhelyen és környékén foganatosított ásatásokat és kutatásokat előzetesen ismertetve Mommsen történeti művének Daciát illető adatait összegelte.

November 3-án ugyancsak gróf Kuun Géza elnöklete alatt tartott felolvasó gyűlésen König (Király) Pál folytatta Mommsen munkájának ismertetését, foglalkozva különösen az ázsiai tartományokkal. Mailand Oszkár reáliskolai tanár, ki múlt nyáron Párisban ethnographiai tanulmányokat végzett, a párisi ethnographiai muzeumokról tartott előadást. König Pál Téglás Gábor értekezését olvasta fel Zalatnáról a római bányahatósági központról. König Pál referált a Veczel határán folytatott ásatásokról, Mailand Oszkár az Aranyfalunál észlelt római nyomokról. Az ott feltételezhető római Maroshíd lehető nyomainak kiderítése előadó és Téglás Gáborra bizatik. Gróf Kuun Géza elnököt a társulat felkéré, hogy a jövő havi gyűlésen Döbrentey Gábor születésének 100-ik évfordulója alkalmából emlékbeszéd alakjában elevenítse fel néhai jelesünknek e megyében és az erdélyi részekben kifejtett tudományos működését, *T. G.*

A VIDÉKI MUZEUMEGYESÜLETEK hivatásáról Pulszky Ferencz az alsó-fehérmegyei muzeumegyesület elnökéhez levelet intézett, mely a Politikai Szemle november 25-iki száma szerint így szól:

Különös megelégedésemre szolgál, hogy ismét egy sokat igérő régészeti és történelmi társulat alakult Erdélyben, mely az ősi idők emlékeinek gyűjtését és megőrzését tűzte ki czéljáúl; azon körülmény pedig, hogy a Nagyméltóságú erdélyi püspök szíves volt ezen társulat pártfogását elvállalni, biztosítja annak állandóságát hosszú időre.

Mióta a magyar nemzeti muzeum igazgatósága reám ruháztatott, mindig oda igyekeztem, hogy az ország különböző részeiben provincziális muzeumok alakuljanak, ámbár tekintélyes oldalról azon ellenvetésre találtam, hogy ily módon az ország régiségei szétforgácsoltatnak, azoknak tanulmányozása megnehezíttetik s oly kitünőbb tárgyak, melyeknek legméltóbb helye a magyar nemzeti múzeum volna, kevésbbé látogatott helyeken eldugva maradnak.

Azon előnyök azonban, melyek a provincziális muzeumokkal járnak, nézetem szerint tetemesen leszállítják az ellenvetések értékét, mert ezek költik fel s élesztik

Digitized by Google

a közönség érdékeltségét a hazai régiségek és műemlékek iránt, sok érdekes tárgy, mely a családoknál különben elkallódnék, a társulat gyűjteményébe kerül. Sok nevezetes lelet, mely kulturtörténelmi értékkel bír s eddig a föld népe által, mely azokra szántásnál vagy ásásnál véletlenül reá bukkant, vagy eltöretett, elhányatott, vagy pedig pálinkára váltatott át, az ily múzeumok által megváltatik és alkalmat adhat nevezetes ásatásokra, melyek, mint például a keszthelyvidékiek és mosonymegyeiek, egy egész korszakra új világot vetnek. Találkoznak továbbá az ily társulatoknál férfiak, kik a gyűjteményeket a tudományra nézve is értékesítik, az évi jelentések pedig figyelmeztetik a magyar nemzeti muzeumot minden régiségek- és műemlékekre, melyeket a társulat felfedezett s fentartják így az összeköttetést a központtal

Igaz, hogy az ily társulatok mindig csak addig virágoznak, míg vezetésök lelkes férfiak kezében marad, kik idejöket és munkásságukat, ügyszeretetből, a társulatnak áldozzák fel.

A tapasztalás mutatja, hogy az ily társulatok néha elszenderülnek, ha egyes hazafias pártfogóik, kik bennük a lelket fentartották, eltávoznak vagy elhalnak. Csak ott, hol a gyűjtemények valamely intézethez kötvék, vagy hol a társulatok képesek voltak elegendő tőkét szerezni, hogy tulajdon helyiségük legyen, csak ott lehet remélni, hogy azok állandóan folytathassák üdvös tudományos működésüket.

Az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet azon szerencsés helyzetben van, hogy lelkes férfiak állanak élén és hogy a közönség pártolását megnyerni képes.

Fogadja tehát Tisztelt Elnök Úr szíves üdvözletemet és szerencsekivánataimat ezen egylet megalapításához, melynek jövőjéhez sok remény fűződik.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1886. nov. hó 22-én *Pulszky Ferencz*,
a könyvtárak és muzeumok orsz. főfelügyelője.

AZ OROSZ ARCHÆOLOGUSOK VII. GYŰLÉSE a megállapított programm szerint 1887. évi augusztus 18-án (új naptár szerint) *Jaroszlavlj* városában fog megnyilni s szeptember 1-éig tartani. Eddig 62 kérdést jelentettek be a régészek, melyeket a gyűlésen meg fognak beszélni s melyek felölelik: a történelem előtti (præhistoricus) régiségeket, az ethnographiát s a történeti földrajzt, az orosz festészeti s építészeti műemlékeket, az egyházi régiségeket, az oroszok házi s társadalmi létére vonatkozó kérdéseket; a szláv-orosz nyelv- és írásemlékeit; a classicus, slavo-byzanczi, nyugot-európai s a keleti régiségeket. A bejelentett közleményeken kívül az előkészítő bizottság kérdéseket állított fel, melyekre választ óhajtana kapni a gyűlésen.

A kérdések átalánosak és különösek. Az oroszok mindenekelőtt

1. Hiányát érzik az orosz archæologiát tárgyaló kézikönyvnek, azért óhajtandó, hogy a gyűlés egy ilyen vezérfonal programmját megállapítsa. Továbbá kivánatos a különböző kiadványokban megjelent régészeti czikkek betűrendes tartalomjegyzékének összeállítása is.

A provincialis városokban megnyiló múzeumok alkalmából felmerül azok állandósításának és szabályzataik kidolgozásának kérdése.

Tekintve azt, hogy az orosz múzeumokban nincsenek emlékek a régi

Digitized by Google

Chaldeából, Assziriából, Egyiptomból s általán a kelet régi culturalis országaiból, továbbá, hogy ennek folytán az assirologia és egyptologia iránt nincs meg a kellő érdeklődés, kivánatos volna megvitatni azt, hogyan működhetnének sikerrel az orosz régészeti társaságok a régi Chaldea, Assiria, Egyiptom, Föniczia, régi Izrael, Perzsia stb. helyein, továbbá miképen lehetne lendületet adni a nyelvészet amaz ágainak, melyek épen az említett országokban talált emlékek tanulmányozásának köszönhetik keletkezésüket és felvirulásukat.

Krymben régészetkedvelő kör alakult Krymia minden oldalú tanulmányozása czéljából, hátha ez is közreműködhetnék az idevágó régészeti kérdések megoldásánál.

2. *A præhistoriai régiségekre vonatkozó kérdések.*

Vajjon a szentpétervári földtani intézet az illető helyeken való parallel munkálkodás által nem nyujtana-e tudományos támogatást a præhistoriai archæologiára vonatkozó kérdések tanulmányozásánál.

Szibiria művészi befolyása a közép- és déli Oroszországban található kurganok tárgyaira.

Vajjon a jaroszlávi s a vele szomszédos kormányzóságokban van-e nyoma a keresztények és a pogányok közös temetkezésének?

Felásni a jároszlávi kormányzóság danilovi járásának Nikolyszkoje nevű falujához közel eső «mogilki» nevű kurgáncsoportot.

3. *Ethnographiai és történeti fölrajzi kérdések.*

Voltak-e orosz gyarmatok a rosztovi tartományban a præhistoricus korban is?

A Meri nevű ország határa meddig terjedt éjszakra.

Nem lehetne-e adatokat szerezni arról, hogy a jároszlávi járás egyik magaslata miért kapta a «Voloszovo zebro» elnevezést? (Volosz a szlávok egyik istene volt.) (Voloszovo zebro = Volosz bordája).

Pogány nyomok a jároszlávi kormányzóság lakosainak mai temetkező szertartásaiban.

A jároszlávi s a szomszédos guberniumokban a karácsony, husvét és pünkösd megünneplésével összefüggő, kiadatlan forrásokból merített népies szertartások és szokások.

A Szita nevű folyó melyik helyén ölték meg György herczeget.

Minő nyomai vannak a tatárok tartózkodásának Romanovo-Boriszoglyebszkben?

Hol feküdt Jacsevo nevű falu, Tverjhez közel s mellette szt. Györgyről nevezett zárda?

Vajjon a *csudj* név átalános neve az összes finn népeknek, vagy csak valamelyik törzs külön neve? (Nesztor a finn népeket csudj néven említi.)

A Medvedicza csakugyan a Kotoroszty mellékfolyója volt, vagy pedig mesterséges árok, mely a régi Jaroszlavlj favárosát (Kreml) elválasztotta a földvárostól?

4. *Orosz festészeti s művészeti emlékek.*

A Jaroszlávlj városában a XVII. században épült s hittudós Jánosról nevezett templomon lehet-e kimutatni a hollandi temlomi építészet nyomait?

A török művészet befolyása az oroszra a XVI. századtól kezdve.

Az örmény művészet befolyása az oroszra.

A kősátrakról, és mennyiben érvényesült azokon a nyugot és kelet befolyása.

A templomi karzatok felmerülésének pontosabb meghatározása s fontosságuk Oroszországban.

Digitized by Google

Vannak-e valami nyomok a Sztaraja-Ladogában volt szt. Kelemenről nevezett egyházról, mielött azt a Novaja-Ladogába áthelyezték volna.

A kályhacserép mikénti elterjedése a jaroszlávi guberniumban.

5. *Az orosz házi és társadalmi élet.*

Összeállítani a jaroszlávi s a szomszédos kormányzóságokban a XVI. században volt egyházi s kolostori ősi birtokok térképeit.

Vajjon a jaroszlávi kormányzóság Kurbszk nevű falujában nincs-e valami hagyomány a herczeg Kurbszkij-akról?

6. *Az egyházi régiségeket illető kérdések.* A tveri, sztartczki és zubczovi járásokban talált s hármas kereszttel ellátott sírkőlapok a következők felvetésére szolgáltatnak alkalmat. Mi az ily emlékek földrajzi határa? Mióta használtatnak? Mióta nem használtatnak? Mivel helyettesítették a háromvégű keresztet a hét és nyolcz végű kereszteknek a sírköveken való alkalmazása előtt? Honnét s mily alkalommal vétetett a háromvégű kereszteken a rajz alkalmazása? Minő viszonya van ennek a rajznak a tveri érmeken található TФФ monogrammokkal s a lopaszticzki kőkereszt jegyeivel? Mily jelentősége volt a háromvégű keresztnek, midőn azt két egymást keresztező balta, vagy midőn pálcza alkotta? Vajjon azok a körök, melyek némely emlékeken a kereszt hosszabb részén találtatnak, nem utalnak-e a nyolcz és hétvégű keresztek zsámolyára? Hát a hosszabb részén található félkörök nem-e Ádám fejét vagy a Golgothát jelentik?

A tveri múzeumban van egy krónikás tölgydeszka, rajta a következő felírás: »7158 (1650) évben április 23-án, szent György vértanú emlékére. Ezen szent helyet pedig építette s felszentelte Vjacsero falvában Theodosius igumen.« Hol feküdt ez a zárda, nem tudatik, mert Vjacsevo eltünt, kivánatos volna a zárda helyének felkutatása.

Kijelölni a jároszlávi s a szomszédos kormányzóságokban a régi kápolnákat, megjelölni építésök idejét, építésök alakját, a hozzájok fűzött hagyományokat és hiedelmeket, helyöket (t. i. folyó, tó mellett, hegyen stb. fekszenek-e?)

Nincsenek-e az ily kápolnák mellett patakocskák, források vagy kutak, melyeknek a néphit szent fontosságot tulajdonít, úgyszintén valami jegygyel ellátott nagy kövek (pl, gödröcskékkel, betűkkel, alakokkal stb.)

Tudomást szerezni a még ki nem adott és le nem írt régi fali festményekről.

Hol maradtak meg a Paraszkevja Péntek csudatevő Miklós régi fából faragott képei? Részletesen leirandók.

A keresztény templomokban divó harmonicus harangozás történeti vázlata kivántatik.

Az orosz templomokban a régi »czarszkije vrata«-k alakjai s ékítései leirandók. (Czarszkija vrata = királyi ajtók. Az ikonosztászon levő három ajtó közűl a középsőt hívják e néven, s rajta csak pap járhat, az is csak hivatalos functióban.)

A régi le nem írt sinodicok (halottak jegyzéke) bemutatandók.

A jároszlávi, vladimiri, kosztromai s vologdai kormányzóságok régi templomi falfestményei feltüntetendők.

Feltüntetni a nálunk a XVI. és XVII. században újonnan felmerült ikonographiai előállításokat és megmagyarázni eredetöket.

Ismertetni a jároszlávi és szomszédos guberniumok régi ikonostaszait, méreteiket, berendezésöket s a rajtok levő régi képeket leírni.

Pontos különbséget vonni a novgorodi, moszkvai és sztroganovi ikonosztaszformák közt.

Digitized by Google

A templomi tárgyakon levő eddig ismeretlen feliratokat összegyűjteni.

Hol maradtak épségben régi fakelyhek, étkezésnél használt koszorúk, diciriumok és triciriumok, ékített gyertyatartók s más efféle fatárgyak?

Megismertetni a zárdai, anyaegyházi, magánegyének stb. könyvtáraiban létező s eddig le nem írt kéziratok kezdőlapjait.

A rostovi templomokban miképen változott a «czarszkija vrata»-k alakja, miképen jelentkeztek nagyobb alakban s velök együtt mint változott az ikonosztasz is?

7. *Az orosz-szláv nyelvet és írást illető kérdések.*

Vajjon azt a gyűjteményt, melyben a Szlovo o polky Igorevz (**Слово о полку Игореву**) volt, Muszin-Puskin valóban a Megváltó nevére szentelt jároszlávi zárdában találta-e? (Igor hadjárata, a legrégibb orosz nyelvemlék.)

8. *Keleti régiségek.*

A népéletre vonatkozó præhistoricus nyomok Mózes első könyvében.

Van-e rokonság a sumero-akkad s a régi egyiptomi cultura közt. Melyik a régibb?

Lehet-e constatálni, hogy a régi egyiptomi és semi nyelvek geneticus rokonságban vannak?

Honnét vették a föniczíaiak az írásjegyeket (betűket), a melyekből az összes európai abczék eredtek, vajjon az egyiptomi vagy a khaldeai betűkből-e?

Kimutatandók a vanni ékalakú feliratok nyelvének szerkezetében előforduló kiváló vonások s ama nyelvcsoport, melyhez ezen emlékek nyelve sorozható.

Egyiptomi emlékek segélyével kimutatni a héberek Egyiptomban való tartózkodásának nyomait.

A karthagói cultura jelleme és befolyása Rómára.

A Chettejek culturája s befolyása Kis-Ázsia nemzetiségeire.

A föniczíaiak eredete s ethnographiai helyzetök a semiták között.

A föniczíai művészet viszonya az egyiptomi és az assziriaihoz.

Az ékalakú feliratok tudósításai a kis-ázsiai nemzetiségekről, különösen a lidiaiak- s a görögökről.

A seleucidák ékiratai.

A lidiaiak nemzetiségéről.

A ránk maradt vezeklő zsoltárok alapján megállapítandó az asszirok és babyloniak vallásossága.

Van-e összefüggés a babyloni s az asszir, meg a zsidó vallásos költészet közt?

Mi volt az iszlam Mohamed előtt?

Mikor keletkezett Kungrad városa, mely az Araltónál fekszik s honnét vette nevét?

Uj kérdéseket lehet beküldeni vagy az előkészítő bizottság elnökéhez, Zabjelinhez, Moszkvába, vagy pedig Spilevszky elnökhez, Jároszlávljba.

Cs. L.

Digitized by Google

vásárhelyi ref. iskola, gr. Keglevich István, Perczel Dezső, Pozsonymegyei tört. és rég. egylet; *1886. évre* (à 5 frt): Békésmegyei műv. tört. egylet, Egger Dávid, Fehértemplomi államgymnázium, Inkey László, Kiss Kálmán, Kleiszl Károly, Könyöky József, Lemberger Miksa, Milleker Bódog, Miskolczi ref. lyceum könyvtára, Németh Imre, Radisics Jenő, Réffy Endre, dr. B. Roszner Ervin, Romaisz Ferencz, gr. Sztáray Antalné, Téglás István, Tokaji Nagy Lajos, Torma Zsófia, Vári Szabó Antal, dr. Vásárhelyi Imre, Wodička Lajos, Zongor József. Alapítványi kamat *1886—1887. évre* (à 10 frt): Reiner Zsigmond.

Ezenkivül tagdíj-részlet fejében a társulat pénztárába befolyt Dillesz Sándortól *1886. évre* 3 frt 70 kr.

Budapest, 1886 deczember 1-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1886 aug. hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány julius hóról	747 frt 28 kr.	Igazgatási költségek	frt 65·—
Alapítvány befizetés	100 « — «	«A bronzkor emlékei» (I. rész) nyomdai költsége	« 425·—
Értékpapirok kamatjai	17 « 50 «	Tőkésítés	« 96·46
Alapítványi kamatok	30 « — «	Kiadás összesen	586 frt 46 kr.
A tagok évdíjai	15 « — «	Készpénz	323 « 32 «
Összesen	909 frt 78 kr.	Együtt	909 frt 78 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7700 frt — kr.
Készpénz	323 « 32 «
Összesen	8023 frt 32 kr.

Budapest, 1886 augusztus hó 31-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1886 szept. hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány aug. hóról	323 frt 32 kr.	Igazgatási költségek	frt 15·15
A tagok évdíjai	20 « — «	Kiadás	15 frt 15 kr.
		Készpénz	328 « 17 «
Összesen	343 frt 32 kr.	Együtt	343 « 32 «

Vagyon:

Értékpapirok	7700 frt — kr.
Készpénz	328 « 17 «
Összesen	8028 frt 17 kr.

Budapest, 1886 szeptember 28-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1886 október hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztármaradvány szept. hóról	328 frt 17 kr.	Igazgatási költség	frt 15·—
Évdíjak	38 « 75 «	Összesen	15 frt — kr.
		Készpénz	351 « 92 «
Összesen:	366 frt 92 kr.	Együtt	366 frt 92 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7700 frt — kr.
Készpénz	351 « 92 «
Összesen	8051 frt 92 kr.

Budapest, 1886 október hó 26-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Digitized by Google

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1886 november hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztármaradvány októb. hóról	351 frt 92 kr.	Postai, irodai és egyéb igazgatási költségek	frt 88·85
Alapítvány-befizetés: Dr. Császka György	100 « — «	Tőkésítés	« 96·52
Évdíjak befizetése	270 « — «	Kiadás	185 frt 37 kr.
Rendkivüli bevétel	9 « 06 «	Készpénz	545 « 61 «
Összesen	730 frt 98 kr.	Együtt	730 frt 98 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7800 frt — kr.
Készpénz	545 « 61 «
Összesen	8345 frt 61 kr.

Budapest, 1886 november 30-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1886 deczember hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány nov. hóról	545 frt 61 kr.	Igazgatási költségek	21 frt 95 kr.
Évdíjak	48 « 70 «	Expeditió	18 « 01 «
Értékpapirok kamatjai	155 « 25 «	Rendkivüli	37 « 93 «
		Kiadás	77 frt 89 kr.
		Készpénz	671 « 67 «
Összesen	749 frt 56 kr.	Együtt	749 frt 56 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7800 frt — kr.
Készpénz	671 « 67 «
Összesen:	8471 frt 67 kr.

Budapest, 1886 deczember hó 23-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapító tag lehet mindenki, *a)* a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» czéljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztosítékot nyujtó 5%-os megfelelő értékű papirban adományoz. *b)* Évdíjas taggá választhatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át a társulat pénztárába 5 o. é. frtot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társulati titkárhoz (M. N. Muzeum), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (N. Muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdíj fejében az *Archaeologiai Értesítő* jár, uj folyam, nagyobbitott alakban, képes táblákkal és a szöveg közé iktatott számos illustrátióval, megjelenik *ötször évenként*: február 15-én, április 15-én, junius 15-én, október 15-én és deczember 15-én, mindig 4—6 ivnyi füzetekben.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS: Kérjük tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, N. Muzeum) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

LAKHELYÜK ISMERETLEN a következő tagoknak: Arany Sándor (Budapest?), Baráth Sándor (Budapest?), Emperl Károly, Fekete Fidél (Bécs?), Fáy Elek (Budapest?), Fürich Dénes (Budapest?), Horváth Ákos orvos (Budapest?). Schurina Antal uradalmi erdész, Sipos Imre (Budapest?).

AZ ARCH. ÉRTESITŐ KORÁBBI FOLYAMAIBÓL ujonnan belépő tagok kaphatják még az 1882-ik évi kötet 2-ik füzetét, valamint az 1883-ik évi III., az 1884-ik évi IV. és az 1885-ik évi V. kötetet.

HÁTRALÉKOSOK számára postautalványt mellékeltünk a jelen füzethez.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

20
19
10

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Digitized by Google

Google